

IKSAD PUBLICATIONS - 2020©

**UMTEB
INTERNATIONAL
CONGRESS ON
VOCATIONAL &
TECHNICAL SCIENCES-X**

Full Text Book

Editors

Assoc. Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Zhanuzak ALIMGEREY

ISBN - 978-625-7279-07-9

CONGRESS'S IDENTIFICATION

CONGRESS NAME

X. UMTEB INTERNATIONAL CONGRESS ON VOCATIONAL & TECHNICAL SCIENCES

DATE AND PLACE

16-18 October, 2020
Nakhchivan University, Azerbaijan

ORGANIZING ORGANIZATION

Nakhchivan University

COORDINATOR

Zhanuzak ALIMGEREY

INTERNATIONAL PARTICIPANTS

Turkey - 59
Azerbaijan - 28
India - 10
Nigeria - 17
Iraq - 2
Morocco - 1
Hungary - 2
Uzbekistan - 2

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS

121

NUMBER OF REJECTED PAPERS

27

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

CONGRESS LANGUAGES

Turkish and all dialects, English, Russian

PRESENTATION

Oral presentation

Institute Of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E-posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.com

www.iksadkongre.org

All rights of this book belong to İKSAD. It may not be copied or reproduced without permission. Legal and ethical responsibility of the works in the book belongs to the authors.

İksad Publications - 2020©

Release date: 29.10.2020

ISBN - 978-625-7279-07-9

PHOTO GALLERY

Hall-2 Zoom Meeting

IKSAD Confe... H2-Jülide Hazal ... Hall-2, Özgün A... H2-Moderatör-...

Recording... Remaining : 06:2

10. UMTEB
INTERNATIONAL CONGRESS ON VOCATIONAL
& TECHNICAL SCIENCES-X
Nakhchivan University, Azerbaijan

**EVALUATION OF THE
EFFECT OF NCC ON
PHASE STABILITY OF
HA-BASED
INJECTABLE BONE
GRAFTS**

Jülide Hazal TÜRKCAN 1*, Afife Binnaz YORUÇ HAZAR 1
1 Department of Metallurgical and Materials Engineering,
Yıldız Technical University, Esenler, 34210, Istanbul, Turkey

**Naxçıvan Muxtar
Respublikası illərdir
təhlükəsiz şəhər
statusunu qoruyub
saxlayır**

**Bu amil imkan verir
ki, Naxçıvana gələn
turistlər öz səfərlərini
təhlükəsiz başa
vursunlar**

Merve KIDIRYÜZ

h1- erdal.gonulal

HALL1-CELALETTİN GÖ...

Hall-1, Aytac Valiyeva

Enerji ile ilgili genel bilgiler
General information about energy

Enerji Kavramı / Energy Concept

All photos taken at the event has been published in **IKSAD CONGRESS SOCIETY Facebook Group**// to get the pictures, please, visit the group and become a member...

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Nurlana ALIYEVA - Nakhchivan University Rector

Dr. Huseyn BAGIRSOYLU - Vice Rector of Nakhchivan University

Prof. Dr. Hazar HUSEYNOV - Nakhchivan State University

Prof. Dr. Mahire HUSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogical University

Prof. Dr. Ramiz GASIMOV - AMEA Nakhchivan Division

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK - Namık Kemal University

Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogical University

Assoc. Prof. Dr. Dr. Aparna Srivastava, Noida International University

Assoc. Prof. Dr. Ruslan ABDULLAYEV - AMEA

Assoc. Prof. Dr. Froilan D. Mobo - Philippine Merchant Marine Academy

**Assoc. Prof. Dr. Gonull SAMEDOVA - Azerbaijan State Pedagogical
University**

**Assoc. Prof. Dr. Umran TURKYILMAZ - Ankara Hacı Bayram Veli
University**

**Assoc. Prof. Dr. Ali HASIMOV - Nakhchivan University, Head of
Department**

Assoc. Prof. Dr. Zulfiyye ISMAYIL - AMEA Nakhchivan Division

**Assist. Prof. Muntazir MEHDI - National University of Modern
Languages**

**Dr. Gulshen Akif kizi MEHERREMOVA - Azerbaijan University of
Languages**

Dr. Aygun Akif kizi MEHERREMOVA - Baku State University

Dr. Natalia POPKHADZE - Georgia

Dr. Damezhan SADYKOVA - Kazak State Pedagogy University

**Dr. Mehmet SABANOV - Head of Nakhchivan University, Department of
General History**

UMTEB INTERNATIONAL CONGRESS ON VOCATIONAL & TECHNICAL SCIENCES-X

October 16-18, 2020
Nakhchivan University, Azerbaijan

CONGRESS PROGRAM

Online (with ZOOM Conference)

Zoom Meeting ID: 898 6726 2291
Password: 655097

Join Zoom Meeting:

<https://us02web.zoom.us/j/89867262291?pwd=WTJiR3J0N1Z1RU5QYzBIZlZVR2ZlUT09>

Önemli, Xahiş edirik diqqətlə oxuyasınız

- ❖ Konfransımızda Yazı Qaydalarına uyğun göndərilmiş və elmi komissiyadan keçən məruzələr üçün online (video konfrans şəklində) çıxış imkanı veriləcəkdir.
- ❖ Online məruzə üçün <https://zoom.us/join> linki üzərindən daxil olaraq “Meeting ID or Personal Link Name” yerinə ID nömrəsinə daxil olaraq konfransa qoşula bilərsiniz.
- ❖ ZOOM tətbiqi pulsuzdur və yeni hesab açmağa ehtiyac yoxdur
- ❖ ZOOM tətbiqi qeydiyyatdan keçmədən istifadə edilə bilər
- ❖ Tətbiq planşet, telefon və kompüterlərdə mümkündür
- ❖ Hər iclasda məruzəçilər məruzə saatından 5 dəqiqə əvvəl konfransa bağlanmış olmaları lazımdır
- ❖ Bütün konfrans iştirakçıları canlı qoşularaq bütün məruzələri izləyə bilərlər.
- ❖ Moderator – iclasdakı çıxış və elmi diskussiyalar (sual-cavab) hissəsindən məsuldurlar

Nəzər Yetirilməsi Vaxib Olanlar – TEXNİKİ BİLGİLƏR

- ◆ Kompüterlərinizdə mikrafon olduğuna və saz vəziyyətdə olmasına əmin olmalısınız.
- ◆ ZOOM-da ekran paylaşma xüsusiyyətini bacarmalısınız
- ◆ Qəbul edilən məqalə sahiblərinin mail adresinə ZOOM tətbiqindəki linkə aid İD nömrəsi göndəriləcəkdir.
- ◆ Sertifikatlar konfransdan sonra sizlərə PDF olaraq göndəriləcəkdir.
- ◆ Konfrans programında yer və saat dəyişikliyi kimi tələblər nəzərə alınmayacaqdır.

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uyğun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderator – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

---

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
  - ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
  - ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
  - ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
-

-Opening Ceremony-
-Açılış Məruzələri-
-Açılış Konuşmaları-

Honorary President of the Congress

Prof. Dr. Nurlana ALIYEVA

Rector of "Nakhchivan" University

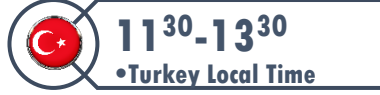
Hall-1, Session-1 18.10.2020, Sunday

Moderator: Assoc. Prof. Hakkı ÇİFTÇİ	
Dr. Öğr. Üyesi Sami BUHUR A. Salim SÖNMEZYURT	KÜRESEL ENERJİ İHTİYACI VE NÜKLEER ENERJİNİN PAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Aysu SARI ÇETİN	ATIK YÖNETİMİ
V.E.Tağiyeva	ARAN İQTISADI-COĞRAFI RAYONUNUN ENERGETİKA SƏNAYESİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ
Bhumika Sharma Mohammed Muqatdir	DICHOTOMY BETWEEN BEEF TRADE AND VIGILANTE CAMPAIGN IN INDIA
Zhansaya BOLATOVA Prof.Dr. Sait ENGİNDENİZ	ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF CORN FARMERS: A CASE STUDY FOR KAZAKHSTAN-ALMATY
Doç. Dr.Hakkı ÇİFTÇİ Av.Abdulmutallip AKKAŞ	TARİHSEL SÜREÇ DE HUKUK VE EKONOMİ İLİŞKİSİ
Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ	POLİTİK, EKONOMİK, SOSYOLOJİK, TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMLER VE TARİHSELLİK
Tülay Korkusuz Polat Mehmet Ali Türker	DAĞITIM NOKTALARI İÇİN ORTAK BİR DEPO YERİ SEÇİMİ: KARGO ŞİRKETİ ÖRNEĞİ
Tülay Korkusuz Polat Mehmet Ali Türker	OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR ŞİRKETİN BULANIK MANTIK İLE KÂRLILIĞININ ARTTIRILMASI

Hall-1, Session-2 18.10.2020, Sunday

Moderator: Dr. Yalçın Tükel	
Aysu SARI ÇETİN	TARİHİ YAPILARDA MODERN RESTORASYON ÇALIŞMASININ ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF MODERN RESTORATION WORK IN HISTORICAL BUILDINGS
Deniz Altun	COVID-19 DÖNEMİNDE SANAL GERÇEKLİK (VR) TEKNOLOJİSİ İLE DENEYİMSEL ÖĞRENME
Dr. Yalçın Tükel	COVID 19 SÜRECİNDE BİREYLERİN SERBEST ZAMAN DOYUMLARININ İNCELENMESİ
Fidan VELİZADE	THE IMPORTANCE OF WORKING AND RESTING ON MEETING THE MENTAL AND MATERIAL NEEDS
Mahmut Şeker	EFFECT OF NATIVE AND CROSS-LINKED STARCH CONCENTRATION ON PROPERTIES OF STARCH BASED EDIBLE FILM
Fatima Atiku	INFLUENTIAL EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE ON SECONDARY SCHOOL STUDENT PERFORMANCES IN KATSINA METROPOLIS, NIGERIA
Firuzə RASHOVA	ТУРИЗМ КАК СРЕДСТВО МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVƏ	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TURİZM FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ
Sadıqova Ülkər	THE ROLE OF THE CULTURAL SECTOR IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Hall-1, Session-3 18.10.2020, Sunday

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Metin POLAT	
Zeki COŞKUNER Mahmut AÇAK Hakan BÜYÜKÇELEBİ	TÜRKİYE SÜPER LİGİ'NDE MAÇ SONUCUNU ETKİLEYEN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN ANALİZİ: FENERBAHÇE ÖRNEĞİ
Zeki COŞKUNER Hakan BÜYÜKÇELEBİ Mahmut AÇAK	TÜRKİYE SÜPER LİGİ'NDE AVRUPA KUPALARINA GİTMEYE HAK KAZANAN TAKIMLARIN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN ANALİZİ
Assist. Prof. Dr. Davut ATILGAN	EXAMINATION OF RISK ASSESSMENT PERCEPTIONS AND COMMITMENT TO SPORTS IN SPORTS ORGANIZATIONS ATTEND OF ATHLETES IN DIFFERENT BRANCHES
Assoc. Prof. Dr. Mahmut AÇAK Res. Assist. Hakan BÜYÜKÇELEBİ	NEW SHOE DESIGN IN WRESTLING
Assist. Prof. Dr. Meziyet TAŞÇI Assoc. Prof. Dr. Mahmut AÇAK Assoc. Prof. Dr. Hakan SUNAY Res. Assist. Hakan BÜYÜKÇELEBİ	AN EXAMINATION ON THE EFFECT OF PARTICIPATION IN SPORTIVE ACTIVITIES IN SECONDARY EDUCATION ON LIFE SKILLS OF THE INDIVIDUALS
Dr. Hasan ABANOZ Res. Assist. Hakan BÜYÜKÇELEBİ Assoc. Prof. Dr. Mahmut AÇAK	SPRINT PERFORMANCE ANALYSIS OF TURKISH NATIONAL FOOTBALL TEAM IN EURO 2020 QUALIFICATION GROUPS
Dr. Hasan ABANOZ Assoc. Prof. Dr. Mahmut AÇAK Res. Assist. Hakan BÜYÜKÇELEBİ	EFFECT OF THE SPRINT PARAMETERS ON THE TURKISH SUPER LEAGUE COMPETITION RESULTS
Assoc. Prof. Dr. Selcen KORKMAZ ERYILMAZ Assoc. Prof. Dr. Metin POLAT	THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RESPIRATORY EXCHANGE RATIO AND MAXIMAL OXYGEN UPTAKE IN ATHLETES DURING AN INCREMENTAL EXERCISE

Hall-1, Session-4 18.10.2020, Sunday

Moderator: Prof. Dr. Ufuk KARADAVUT	
Dr. Erdal GÖNÜLAL	SU STRESİ ŞARTLARINDA SORGUM X SUDAN OTU MELEZİ ÇEŞİTLERİNDE BAZI TARIMSAL ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE ÇEŞİT X ÖZELLİK İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Yusifova K. Y.	INHIBITION OF ACTIVITY POXVIRUS AND INTERFERENCE
Prof. Dr. Ufuk KARADAVUT Assoc. Prof. Dr. Ömer SÖZEN	MULTIDIMENSIONAL SCALING STUDY IN TERMS OF CHARACTERS AFFECTING YIELD IN SEMI DWARF DRY BEAN GENOTYPES GROWN IN KELKIT VALLEY
Aynura Gulamova	ECOBIMORPHOLOGICAL ANALYSIS OF SORBUS L. GENDER SPREAD IN THE FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC
Sevda Həsənova Sevinc Quliyeva Gülşən Suleymanova Rəna Babayeva	ACTINOMYCES sp. BDU-17 ŞTAMINDA KARBON MƏNBƏYİNDƏN ASILI OLARAQ GÜMÜŞ NANOHİSSƏCİKLƏRİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ
Doç.Dr. Celalettin Gözüaçık Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Gültekin Öğr. Gör. Nagihan Kılıç Arş. Gör. Dilek Doğan	İĞDIR İLİ YONCA ALANLARINDA YONCA TOHUM KAPSİDİ, ADELPHOCORIS LINEOLATUS GOEZE (HEMIPTERA, MIRIDAE)'UN YAYILIŞI, DOĞADA BİYOLOJİSİ VE ZARARI ÜZERİNDE ÖN ÇALIŞMALAR
Res. Assist. Banu Taşkan	THE BACTERIAL RESPONSE TO METRONIDAZOLE IN AN MFC-BASED TOXICITY SENSOR
Ozodbek Karamatov Abdulativ Khaldarov Sherzod Rakhmanov	INNOVATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UZBEKISTAN: REALITIES AND PROSPECTS PRODUCTION OF ORGANIC COTTON

Hall-2, Session-1 18.10.2020, Sunday

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Mikail Batu	
Assoc. Prof. Dr. Mikail Batu Özlem Kutlu	THE CONTRIBUTIONS OF THE PERCEIVED IMAGES OF CORPORATE ENTERPRISES IN THE DIGITAL ENVIRONMENT
Assoc. Prof. Dr. Mikail Batu Nermin Kaptan	CULTURAL TRANSMISSION IN TELEVISION SERIES IN THE CONTEXT OF VERBAL COMMUNICATION: DISCOURSE ANALYSIS OF THE MESSAGES IN TURKISH TELEVISION SERIES "YASAK ELMA"
Aliev Alimbek	INFORMATION SECURITY POLICY AND THE PROCESS OF COMBATING CYBERCRIME IN UZBEKISTAN
Dr. Öğr. Üyesi Emin ÇAKILCI Gözde İŞBİLİR ÜLGER	ULUSLARARASI GÖÇ VE ETKİLERİ: HİNDİSTAN ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU Sümeyra KARAMAN	DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL İNOVASYON UYGULAMALARI
Dr. Öğr. Üyesi İnci Fatma DOĞAN Dr. Öğr. Üyesi Zümrüt Hatice ŞEKKELİ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KURUM İMAJINA İLİŞKİN ALGILARI: BİR MYO ÖRNEĞİ
Nasir Abba Yusuf	UNITED NATIONS AND THE INTERNATIONAL CAMPAIGN AGAINST APARTHIED
Ali USMAN Fatima BELLO Usman M. BATURE Rakiya ABBA Ahmed Usman HAFIZ	DETERMINANTS OF TAX COMPLIANCE AMONG SMES IN BAUCHI TOWN, NIGERIA
Prof. Dr. Salem Al-Marimi Salem Abudur	TOURISM DEMAND IN LIBYA (REALITY AND AMBITION) FOR THE PERIOD FROM 2000 - 2010

Hall-2, Session-2 18.10.2020, Sunday

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTASDEMİR	
Prof. Dr. Şebnem ASLAN Dr. Seda UYAR	THE ROLE OF PROTECTIVE HEALTH SERVICES IN QUALITY LIFE
Prof. Dr. Şebnem ASLAN Res. Assist. Dr. Şerife GÜZEL	REVIEW OF THE CONDITION OF ELDERLY CARE SERVICES IN TURKEY
Assist. Prof. Dr. Gökhan Özgür Assist. Prof. Dr. Onur Gökmen	THE EFFECT OF SMOKING ON RETINAL VASCULAR DENSITIES MEASURED BY OPTICAL COHERENCE TOMOGRAPHY ANGIOGRAPHY
Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTASDEMİR Lect. Mustafa GUL	ANXIETY AND MANAGEMENT LEVELS OF FUTURE HEALTHCARE PROFESSIONALS
Nilgun ULUTASDEMİR Siner ALBAYRAK Hasan TUNA Ozgün ARMAN	JOB SATISFACTION AND JOB STRESS OF OCCUPATIONAL SAFETY SPECIALIST (EXAMPLE OF EASTERN ANATOLIA REGION OF TURKEY)
Nalan Kaya Tektemur Ahmet Tektemur Elif Erdem Güzel	HESPERETİN ALLEVIATES ADRIAMYCIN-INDUCED CARDIOTOXICITY: ROLE OF TRANSIENT RECEPTOR POTENTIAL CATION CHANNEL SUBFAMILY C MEMBER 6 AND NUCLEAR FACTOR KAPPA-B
Jülide Hazal TÜRKCAN Kadir SAĞIR Oğuz Kaan ÖZDEMİR	EVALUATION OF MAGNETIC FIELD EFFECT ON REDUCTION OF Ni-B CATALYSTS AND NaBH ₄ HYDROLYSIS REACTIONS
Uz. Dr. Mehmet ÖZDİN	ROMATOİD ARTRİT HASTALARINDA NÖTROFİL/LENFOSİT ORANI VE TROMBOSİT/LENFOSİT ORANI İLE ARASINDAKİ İLİŞKİ
Kadir SAĞIR Yeşim ÖLÇER US Aysu AYDINOĞLU Afife Binnaz HAZAR YORUÇ	INVESTIGATION OF MECHANICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF RESIN-BASED COMPOSITE AND SHORT FIBER RESIN COMPOSITES USED TOGETHER IN DENTAL RESTORATIONS
Kadir SAĞIR Jülide Hazal TÜRKCAN Oğuz Kaan ÖZDEMİR	INVESTIGATION OF THE REDUCTION OF Co-B CATALYSTS UNDER MAGNETIC FIELD AND THE EFFECT OF NaBH ₄ HYDROLYSIS REACTION
Jülide Hazal TÜRKCAN Afife Binnaz HAZAR YORUÇ	EVALUATION OF THE EFFECT OF NCC ON PHASE STABILITY OF HA-BASED INJECTABLE BONE GRAFTS
Dr. Öğr. Üyesi Hatem KAZIMOĞLU	İNFERİLİTE NEDENİYLE BAŞVURAN VE AZOSPERMİ SAPTANAN ERKEK HASTALARDA YARDIMCI ÜREME TEKNİKLERİNİN ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hall-2, Session-3
18.10.2020, Sunday

Moderator: Jamilu Abdulkadir	
Emel AYGÜN Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt AYDOĞMUŞ Tuba YENERER	OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINA DEVAM EDEN ÇOCUKLARIN SAYI KAVRAMINI KAZANMALARINDA MONTESSORİ YÖNTEMİNİN ETKİSİ VE BU YÖNTEM İLE ÇOCUKLARIN YARATICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Abdul-Rahman Balogun Muhammed-Shittu	EXAMINING THE ROLES OF ENDOWMENT AND SCHOLARSHIP ON STUDENTS' ACADEMIC INTEGRITY
Naghiyeva Nigar	THE ROLE OF EDUCATIONAL INSTRUMENTS IN THE INTERNET ENVIRONMENT
Nəzakət İbrahim qızı Zamanova	RƏQƏMSAL DÜNYADA TƏHSİLİN İNKİŞAF PRESPEKTİVLƏRİ
Jalə Abbaszadə	ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN İRSİ PEDAQOJİ MƏNBƏ KİMİ
Öğr. Gör. Dr. Tuba KAPLAN	HAYVAN BENZETMECELERİNE DAYALI ÇOCUK OYUNLARINDAN EŞEĞE İLİŞKİN BİR İNCELEME
AYGUN AMIR GIZI RUSTAMOVA	THE ROLE OF PRE-SCHOOL EDUCATION PERIOD IN THE ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO EDUCATIONAL ACTIVITY
Jamilu Abdulkadir	MICRO ENTERPRISES AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM SELECTED COUNTRY IN SUB SAHARAN AFRICA
Pərvanə Kərimova	YAVUZ AKPINARIN TƏDQİQATLARI ƏSASINDA MİLLİ MƏTBUATIMIZIN GENİŞ SPEKTRDAN TƏHLİLİ

Hall-2, Session-4 18.10.2020, Sunday

18.10.2020 Pazar/Sunday/ 16³⁰-18³⁰

Moderator: Dr.Zülfüyyə İSMAYIL	
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN	A FOLK STORY COMPILED FROM KİLİS: DADALOĞLU AND GAVUR GIRL
Prof. Dr. Hajar Huseynova	SÖZCÜK BİRİMLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ
Məsimova Sona	FAKTLARIN KVANTIFİKASIYASININ ASPEKT KATEQORİYASI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ REALLAŞMASI
Prof. Dr. Abdullah Emin ÇİMEN	NAKHCHIVANIAN FAMOUS SCHOLAR FATHER NİMETULLAH NAHCUVÂNI'S THE HOLY QURAN COMMENT
Bilal Alarlı HÜSEYNOV	NAXÇIVAN FOLKLORUNDA JANRDAXİLİ DƏYİŞMƏLƏR
Musayeva Aygün Cavanşir qızı	NAĞILLARIN UŞAQLARIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ
Dr. Zülfüyyə İSMAYIL	NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ FONETİK DƏYİŞMƏ VƏ SÖZ YARADICILIĞI
Doç. Dr. Bayram DEDE Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN	PAUL KLEE'NİN ESERLERİNDE SOYUTLAMAYA YÖNELİK ÇOCUKSU İMGE TAVIRLARI
Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN Doç. Dr. Bayram DEDE	GUSTAV KLİMT'İN RESİMLERİNDE KULLANDIĞI MOTİFLERİN ÜÇ BOYUT VE PERSPEKTİFE ETKİSİ

Hall-3, Session-1
18.10.2020, Sunday

Moderator: Dr. Tuğba Özer	
Emmanuel LAMPTEY	SCREENING FOR DEPRESSION IN WOMEN AFTER 12 MONTHS OF INTRAUTERINE DEVICE USE WITH THE BECK DEPRESSION INVENTORY II
Sefa Sarı Prof. Dr. Tank Türk	INVESTIGATION OF THE 100-YEAR CHANGE OF SIVAS PROVINCE, TURKEY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS
Dr. Tuğba Özer	CONSTRUCTION OF DISPOSABLE STENCIL PRINTED ELECTRODES FOR DETECTION OF BACTERIA
Giray Buğra AKBABA	β -Trikalsiyum fosfatın (Ca ₃ (PO ₄) ₂) Sitotoksik Etkisinin MTT Yöntemiyle Belirlenmesi
V. Ari E. Gurkanli A. A. Billur M. Koksal	PROBING THE ANOMALOUS QUARTIC W _W γγ COUPLINGS AT THE FCC-he

Hall-3, Session-2
18.10.2020, Sunday

Moderator: Doç. Dr. Rövşen GULİYEV	
Res. Assist. Hüseyin BEYTÜT Assoc. Prof. Dr. Mahir UZUN Prof. Dr. Şemsettin TEMİZ	DESIGN AND DYNAMIC ANALYSIS OF A POWDER MIXER
Assoc. Prof. Dr. Mahir UZUN Prof. Dr. Şemsettin TEMİZ	INVESTIGATION OF THE METHOD TO INCREASE THE TOOTH PROFILE SURFACE QUALITY OF CURVED EVOLVENT PROFILE GEAR
Asst. Prof. Dr. Şule YÜCELBAŞ Asst. Prof. Dr. Cüneyt YÜCELBAŞ	DETECTION OF SPEAKER ACCENT BY USING RANDOM COMMITTEE FORMED BY COMBINING RANDOM FORESTS
Asst. Prof. Dr. Cüneyt YÜCELBAŞ Asst. Prof. Dr. Şule YÜCELBAŞ	DETERMINATION OF EFFECTIVE ATTRIBUTES IN THE EARLY DIAGNOSIS OF GENDER-BASED DIABETES
Doç. Dr. Rövşen GULİYEV	TEKSTİL ATIK SULARIN KİMYASAL YÖNTEMLE ARITILMASINDA OLUŞAN ÇAMURUN DEĞERLENDİRİLMESİ
Doç. Dr. Sibel Demirarslan	HERKES İÇİN TASARIMDA YAŞ ALMIŞ BİREYLERİN MEKÂN İHTİYACI & MEKÂNSAL RİSKLER & ÇÖZÜMLER
Doç. Dr. Sibel Demirarslan	KENT MOBİLYALARININ KENTE SAĞLADIĞI KATKILAR VE TASARIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER
Dr. Öğr. Üyesi Seher Arslankaya	BİR OTOMOBİL FABRİKASINDA YAPAY SİNİR AĞI İLE OTOMOBİL TALEP TAHMİNİ UYGULAMASI
Dr. Öğr. Üyesi Seher Arslankaya	KONUM AĞIRLIKLIL YÖNTEMLE HAT DENGELEME: GIDA MAKİNALARI ÜRETEN BİR İŞLETMEDE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Hall-3, Session-3
18.10.2020, Sunday

Moderator: Nazilə Abdullazadə	
Arastun Mehdiyev	PARTICIPATION OF THE STATE OIL FUND OF AZERBAIJAN IN SOCIAL AND INFRASTRUCTURE PROJECTS
Nərmin Məmmədova	'ŞÖHRƏTPƏRƏSTLİK YARMARKASI' TƏNQIDI REALIZMIN NÜMUNƏSİ KİMİ
Natiqə Salmanova	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA BİTƏN GÜRCÜ ZİRİNCİNİN (BERBERİS İBERİCA) BİOMORFOLOJİ VƏ EKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Nazilə Abdullazadə	1930-cu İLLƏRİN ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ
Mədinə Allahverdiyeva	QADIN SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFI: PROBLEMLƏR, TƏŞƏBBÜSLƏR VƏ UĞURLAR
İsmət Həsəni	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA HEYVANDARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ ONUN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ (2009-2019)
Təranə Əliyeva	İNFORSASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏLƏBƏLƏRİN İNTELLEKTUAL MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ
Doç. Dr. R.M.İbrahimova	AZƏRBAYCANDA XX ƏSRDƏ ETNO-DEMOQRAFİK PROSESLƏR

Hall-3, Session-4 18.10.2020, Sunday

Moderator: E. Ebenezer AKPAN	
Jamilu Abdulkadir	MICRO ENTERPRISES AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM SELECTED COUNTRY IN SUB SAHARAN AFRICA
C. N. Ogugua	THE HERDSMEN AND FARMERS' CONFLICT IN NIGERIA: THE OBLIGATION OF NIGERIA IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW
Grace Joe EKA Hannatu C. EKONG	KNOWLEDGE AND PRACTICE OF ORAL HEALTH CARE AMONG PREGNANT WOMEN IN ETINAN LOCAL GOVERNMENT AREA
E. Ebenezer AKPAN	THE ROLES AND CHALLENGES OF OBJECTIVITY IN RESEARCH: AN EMPIRICAL SURVEY OF THE ACADEMIC STAFF AND POST GRADUATE STUDENTS IN PUBLIC TERTIARY INSTITUTIONS IN AKWA IBOM STATE
Usen Godwin IKPE Mercy UdemeEtte	AN ASSESSMENT OF PRINCIPALS' APPLICATION OF ICT IN SECONDARY SCHOOL ADMINISTRATION IN THE URBAN AND RURAL AREAS OF AKWA IBOM STATE
Boniface Sunday Akpan Grace Effiong Udongwo Asquo A. Utin	CORONAVIRUS PANDEMIC AND ONLINE TEACHING / LEARNING OF CULTURAL / CREATIVE ART IN PRIMARY SCHOOLS IN AKWA IBOM STATE, NIGERIA: A REVIEW OF URBAN AND RURAL AREAS
ESSIEN, Nseabasi ONUOHA, Peace Chisara,	ACQUISITION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY SKILLS FOR TEACHING EFFECTIVENESS AMONG ACADEMIC STAFF IN COLLEGES OF EDUCATION IN NIGERIA
Felicia A. ORIH IHEANAETU, Beatrice Ifeyinwa	UTILIZATION OF ICTS AND CASHLESS POLICY AS CORRELATES OF QUALITY MANAGEMENT OF VENTURES IN TERTIARY INSTITUTIONS OF LEARNING IN IMO STATE
Btissam Taybi Said Oussou	MOROCCAN EFL STUDENTS PERCEPTIONS OF ONLINE LEARNING DURING THE CONFINEMENT COVID-19

Hall-4, Session-1
18.10.2020, Sunday

Moderator: Dr. Gülarə QOCAYEVA	
Sayeed Anas Ali	NOVEL CORONA VIRUS LAB CONVENTIONS AND REACTIONS: FURTHER STEPS
MOHAMMED IDRIS	CAUSES AND EFFECT OF DRUGS AND SUBSTANCES ABUSE AMONG YOUTH OF GAMBORU, BORNO STATE NIGERIA
Balamurugan V Arunkumar R A. Aravindh	SIGNIFICANT OF NUTRITION IN SOCIETY AND ECONOMIC
Suhail Altaf Shaheen Kousar Jan Mohammad Ashiq Kuchay Raheeba Tun Nisa	HORMONE SIGNALLING IN PLANT DEFENSE
Houssam SABBABI	WELDED AHSS MECHANICAL AND MICROSTRUCTURE CHECK AFTER FLAME STRAIGHTENING
M.TIHTIH Jamal F. M. Ibrahim Emese Kurovics László A. Gömze	EFFECT OF YTTRIUM ON THE STRUCTURAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF THE SOL GEL PROCESSED BaTiO ₃
Alyaa Asaad Mahdi Dr. Hasan Fahmi Hasan	EDUCATIONAL DATA MINING TO IMPROVE THE ACADEMIC PERFORMANCE IN HIGHER EDUCATION
Dr. Abood Mohammed Jameel	STATISTICAL MODEL FOR UNBALANCED INCOMPLETE PAIRED COMPARISONS DESIGN

Hall-4, Session-2

18.10.2020, Sunday

Moderator: Assist. Prof. Tamanna Saxena	
Sani Inusa Milala Ibrahim Inusa	THE EFFECT OF MULTI TENANTED COMPOUND ESTATES OF GAMJI KARU ABUJA, ON CHILD'S BEHAVIORAL UP BRINGS AND THERE EDUCATIONAL PERFORMANCE
Opaade Babatunde Suliaman	NIGERIA: A LOOK INTO THE PSYCHOSOCIAL EFFECTS OF ALMAJIRI CHILD'S DEVELOPMENT IN GWAGWALADA AREA, ABUJA
Milcah Aliva	BARBIE DOLLS: PEOPLE'S BODY STANDARDS
Aryan Dhawan	CYBER CRIME AGAINST CHILDREN
Assist. Prof. Tamanna Saxena	PRETEND PLAY AS A TOOL FOR SOCIAL DEVELOPMENT DURING VIRTUAL LEARNING OF YOUNG CHILDREN
Mira M. Alameddine	ACCOMMODATING TWICE-EXCEPTIONAL LEARNER: A CASE STUDY
Irshad Ullah Dr. Aamna Saleem Khan	DATA ANALYSIS THROUGH DATA MINING ALGORITHM ON CHILDREN RELATED DATA
Olagookun Emiola Olawale	NIGERIA: EXAMINING THE IMPACT OF CHILD LABOUR IN THE FEDERAL CAPITAL TERRITORY
Aazra Nuh Dr. Amalendu Paul	NON-VERBAL CREATIVITY OF INTELLECTUALLY CHALLENGED STUDENTS WITH RESPECT TO AGE
Assist. Prof. Seema Sadiq	EDUCATION AND CHILD

CONTENT

CONGRESS ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

Author	Title	No
Sami BUHUR A. Salim SÖNMEZYURT	EVALUATION OF THE GLOBAL ENERGY NEED AND THE SHARE OF NUCLEAR ENERGY	1
V.E.TAĞIYEVA	ARAN İQTİSADİ-COĞRAFİ RAYONUNUN ENERJETİKA SƏNAYESİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	15
Fatima Atiku	INFLUENTIAL EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE ON SECONDARY SCHOOL STUDENT PERFORMANCES IN KATSINA METROPOLIS, NIGERIA	21
Zhansaya BOLATOVA Sait ENGINDENİZ	ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF CORN FARMERS: A CASE STUDY FOR KAZAKHSTAN-ALMATY	26
Hakkı ÇİFTÇİ Abdulmutallip AKKAŞ	THE RELATIONSHIP OF LAW AND ECONOMY IN THE HISTORICAL PROCESS	33
Hakkı ÇİFTÇİ	POLITICAL, ECONOMIC, SOCIOLOGICAL, TECHNOLOGICAL TRANSFORMATIONS AND HISTORICALITY	40
Tülay Korkusuz Polat Mehmet Ali Türker	DAĞITIM NOKTALARI İÇİN ORTAK BİR DEPO YERİ SEÇİMİ: KARGO ŞİRKETİ ÖRNEĞİ	48
Tülay Korkusuz Polat Mehmet Ali Türker	OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR ŞİRKETİN BULANIK MANTIK İLE KÂRLİLİĞİNİN ARTTIRILMASI	53
Mahmut Şeker	EFFECT OF NATIVE AND CROSS-LINKED STARCH CONCENTRATION ON PROPERTIES OF STARCH BASED EDIBLE FILM	62
Zeki COŞKUNER Mahmut AÇAK Hakan BÜYÜKÇELEBİ	TÜRKİYE SÜPER LİGİNDE MAÇ SONUCUNU ETKİLEYEN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN ANALİZİ: FENERBAHÇE ÖRNEĞİ	66

Zeki COŞKUNER Hakan BÜYÜKÇELEBİ Mahmut AÇAK	TÜRKİYE SÜPER LİGİNDE AVRUPA KUPALARINA GİTMEME HAK KAZANAN TAKIMLARIN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN ANALİZİ	71
Mahmut AÇAK Hakan BÜYÜKÇELEBİ	GÜREŞ BRANŞINDA YENİ AYAKKABI TASARIMI	77
Meziyet TAŞÇI Mahmut AÇAK Hakan SUNAY Hakan BÜYÜKÇELEBİ	ORTAÖĞRETİMDE SPORTİF FAALİYETLERE KATILIMIN BİREYİN YAŞAM BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ	85
Hasan ABANOZ Hakan BÜYÜKÇELEBİ Mahmut AÇAK	TÜRKİYE A MİLLİ FUTBOL TAKIMININ EURO 2020 ELEM MÜSABAKALARI SPRINT PERFORMANSI ANALİZİ	91
Hasan ABANOZ Mahmut AÇAK Hakan BÜYÜKÇELEBİ	SPRINT PARAMETRESİNİN TÜRKİYE SÜPER LİGİNDEKİ MÜSABAKA SONUÇLARINA ETKİSİ	96
Юсифова К. Ю.	ИНГИБИРОВАНИЕ АКТИВНОСТИ РОХВИРУС И ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ	101
Aynurə Qulamova	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI FLORASINDA YAYILAN SORBUS L. CİNSİNİN EKOBİOMORFOLOJİ TƏHLİLİ	108
Banu Taşkan	THE BACTERIAL RESPONSE TO METRONIDAZOLE IN AN MFC-BASED TOXICITY SENSOR	112
Mikail Batu Özlem Kutlu	THE CONTRIBUTIONS OF THE PERCEIVED IMAGES OF CORPORATE BRANDS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT	118
Mikail Batu Nermin Kaptan	İLETİŞİM TEMELİNDE TELEVİZYON DİZİLERİNDE KÜLTÜREL AKTARIM: YASAK ELMA DİZİSİNDEKİ MESAJLARA YÖNELİK SÖYLEM ANALİZİ	133
Алиев Олимбек Айбекович	ЎЗБЕКИСТОНДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ СИЁСАТИ ВА КИБКЕР ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ ҚУРАШ ЖАРАЁНИ	154
Mustafa KOÇAOĞLU Sümeýra KARAMAN	DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL İNOVASYON UYGULAMALARI SOCIAL INNOVATIONS PRACTICES IN THE WORLD AND TURKEY	159
İnci Fatma DOĞAN Zümrüt Hatice ŞEKKELİ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KURUM İMAJINA İLİŞKİN ALGILARI: BİR MYO ÖRNEĞİ	170
Nasir Abba Yusuf	UNITED NATIONS AND THE INTERNATIONAL CAMPAIGN AGAINST APARTHIED	177

أ.سالم المریمي سالم أبودور	الطلب السیاحي في ليبيا (الواقع والطموح) للفترة من 2000 - 2010	188
Şebnem ASLAN Seda UYAR	KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİNİN KALİTELİ YAŞAMDAKİ ROLÜ	195
Şebnem ASLAN Şerife GÜZEL	TÜRKİYE'DE YAŞLI BAKIM HİZMETLERİNİN DURUMUNUN İNCELEMESİ	201
Nilgun ULUTASDEMİR Mustafa GUL	ANXIETY AND MANAGEMENT LEVELS OF FUTURE HEALTHCARE PROFESSIONALS	209
Mehmet ÖZDİN	ROMATOİD ARTRİT HASTALARINDA NÖTROFİL/LENFOSİT ORANI VE TROMBOSİT/LENFOSİT ORANI İLE ARASINDAKİ İLİŞKİ	212
Hatem KAZIMOĞLU	İNFERİLİTE NEDENİYLE BAŞVURAN VE AZOSPERMİ SAPTANAN ERKEK HASTALARDA YARDIMCI ÜREME TEKNİKLERİNİN ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	219
Emel AYGÜN, Tuba YENERER, Mevlüt AYDOĞMUŞ	OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINA DEVAM EDEN ÇOCUKLARIN SAYI KAVRAMINI KAZANMALARINDA MONTESSORİ YÖNTEMİNİN ETKİSİ ve BU YÖNTEM İLE ÇOCUKLARIN YARATICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	222
Nağıyeva Nigar	İNTERNET MÜHİTDƏ TƏHSİL VASİTƏLƏRİNİN ROLU	233
Tuba KAPLAN	HAYVAN BENZETMECELERİNE DAYALI ÇOCUK OYUNLARINDAN EŞEĞE İLİŞKİN BİR İNCELEME	238
AYGUN AMIR GIZI RUSTAMOVA	THE ROLE OF PRE-SCHOOL EDUCATION PERIOD IN THE ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO EDUCATIONAL ACTIVITY	247
Jamilu Abdulkadir	MICRO ENTERPRISES AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM SELECTED COUNTRY IN SUB SAHARAN AFRICA	252
Məsimova Sona	FAKTLARIN KVANTİFİKASİYASININ ASPEKT KATEQORİYASI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ REALLAŞMASI	260
Bilal Alarlı HÜSEYNOV	NAXÇIVAN FOLKLORUNDA JANRDAXİLİ DƏYİŞMƏLƏR	267
Bayram DEDE, Fahrettin GEÇEN	PAUL KLEE'NİN ESERLERİNDE SOYUTLAMAYA YÖNELİK ÇOCUKSU İMGE TAVIRLARI	281
Fahrettin GEÇEN, Bayram DEDE	GUSTAV KLİMT'İN RESİMLERİNDE KULLANDIĞI MOTİFLERİN ÜÇ BOYUT VE PERSPEKTİFE ETKİSİ	287

Celalettin Gözüaçık Neslihan Gültekin Nagihan Kılıı Dilek Doğan	İĞDIR İLİ YONCA ALANLARINDA YONCA TOHUM KAPSİDİ, ADELPHOCORİS LİNEOLATUS GOEZE (HEMIPTERA, MİRİDAE)'UN YAYILIŞI, DOğADA BİYOLOJİSİ VE ZARARI ÜZERİNDE ÖN ÇALIŞMALAR	294
Sefa Sarı Tarkan Türk	INVESTIGATION OF THE 100-YEAR CHANGE OF SIVAS PROVINCE, TURKEY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS	300
Giray Buğra AKBABA	B-TRİKALSİYUM FOSFATIN (CA ₃ (PO ₄) ₂) SİTOTOKSİK ETKİSİNİN MTT YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ	308
Şule YÜCELBAŞ Cüneyt YÜCELBAŞ	DETECTION OF SPEAKER ACCENT BY USING RANDOM COMMITTEE FORMED BY COMBINING RANDOM FORESTS	313
Sibel Demirarslan	HERKES İÇİN TASARIMDA YAŞ ALMIŞ BİREYLERİN MEKÂN İHTİYACI & MEKÂNSAL RİSKLER & ÇÖZÜMLER	318
Sibel Demirarslan	KENT MOBİLYALARININ KENTE SAğLADIğI KATKILAR VE TASARIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	336
Nermin Məmmədova	"ŞÖHRƏTPƏRƏSTLİK YARMARKASI" TƏNQİDİ REALİZMİN NÜMUNƏSİ KİMİ	352
Natięə Salmanova	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA BİTƏN GÜRCÜ ZİRİNCİNİN (BERBERİS İBERİCA) BİOMORFOLOJİ VƏ EKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	356
Nazilə Abdullazadə	1930-cu İLLƏRİN ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ	360
Mədinə Allahverdiyeva	QADIN SAHİBKARLIğININ İNKİŞAFI: PROBLEMLƏR, TƏŞƏBBÜSLƏR VƏ UğURLAR	367
Musayeva Ayęün Cavanşir qızı	NAğİLLARIN UŞAQLARIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ	372
Davut ATILGAN	FARKLI BRANŞLARDAKİ SPORCULARIN KATILDIKLARI SPOR ORGANİZASYONLARINDAKİ RİSK DEğERLENDİRME ALGILARI VE SPORA BAğLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ	376
Erdal GÖNÜLAL	SU STRESİ ŞARTLARINDA SORGUM X SUDAN OTU MELEZİ ÇEŞİTLERİNDE BAZI TARIMSAL ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE EŞİT X ÖZELLİK İLİŞKİSİNİN DEğERLENDİRİLMESİ	387
Mehmet ALPTEKİN	KİLİS'TEN DERLENMİŞ BİR HALK HİKÂYESİ: DADALOğLU İLE GÂVUR KIZI	401
İsmət Həsənli	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA HEYVANDARLIğIN İNKİŞAFI VƏ ONUN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ (2009-2019)	413

Yalçın TÜKEL	COVID-19 SÜRECİNDE BİREYLERİN SERBEST ZAMAN DOYUMLARININ İNCELENMESİ	416
Təranə Əliyeva	İFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏLƏBƏLƏRİN İNTELLEKTUAL MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ	426
Seher Arslankaya	KONUM AĞIRLI KLI YÖNTEMLƏ HAT DENGELƏME: GIDA MAKİNALARI ÜRETEBİR İŞLETMEDE UYGULAMA ÖRNEĞİ	429
Seher Arslankaya	BİR OTOMOBİL FABRİKASINDA YAPAY SİNİR AĞLARI İLE OTOMOBİL TALEP TAHMİNİ UYGULAMASI	441
Nilgun ULUTASDEMİR, Sırer ALBAYRAK, Hasan TUNA, Ozgun ARMAN	İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARIN İŞ TATMİNİ VE İŞ STRESİ (TÜRKİYE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÖRNEĞİ)	449
Həcər HÜSEYNOVA	LEKSIK VAHIDLƏRİN STRUKTURAL ÖZƏLLİKLƏRİ	453
R.M.İbrahimova	AZƏRBAYCANDA XX ƏSRDƏ ETNO-DEMOQRAFİK PROSESLƏR	460
Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA	NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TURİZM FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ	466
Ərəstun MEHDİYEV	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NEFT FONDUNUN SOSIAL VƏ İNFRASUKTUR LAYİHƏLƏRİNDƏ İŞTİRAKI	471

EVALUATION OF THE GLOBAL ENERGY NEED AND THE SHARE OF NUCLEAR ENERGY

Dr. Öğr. Üyesi Sami BUHUR

Balıkesir Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü,
orcid.org/0000-0002-3782-2388

A. Salim SÖNMEZYURT

Balıkesir Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü,
orcid.org/0000-0002-3757-1646

ABSTRACT

Energy need is increasing on a global scale. About three times the energy consumed today will be needed in the next fifty years. The inevitable future depletion of fossil fuels makes renewable energy sources more attractive. Nuclear energy, which is a renewable energy source, is an important resource especially developed countries resort in electricity generation. In the last forty years, it is seen that oil resources have decreased and the use of natural gas and nuclear energy has increased.

If the use of carbon-based energy sources continues, by 2040, sea level will rise by one meter due to global warming. Especially biomass energy has been given up significantly in its production because it emits a high rate of carbon. When looking at carbon emissions per capita, Saudi Arabia comes first, followed by Australia, Canada, the USA and Russia.

Turkey is known to be dependent on foreign greatly in terms of energy. Almost three quarters of the energy supply in Turkey is being imported. This situation causes a significant amount of budget resources to be spent on energy imports. Therefore, it needs to be done, to intensify the R & D activities on alternative energy sources and the reduction of Turkey's foreign dependence. In Turkey half of the energy consumed during the year is based on natural gas. This is followed by electricity and diesel. Forty-four percent of the resources used for electrical energy generation are based on hydraulic energy.

In this study, the benefits and contributions of nuclear energy, which is one of the energy resources, are discussed. Nuclear energy has benefits such as lack of carbon emission, being nature and environment friendly, producing sustainable and cheap electricity, and creating large employment opportunities. On the other hand, it has advantages such as providing the highest level of energy production efficiency among other renewable resources and being able to produce high energy with low fuel. Nuclear energy has a lower level of waste output during consumption compared to other energy sources. In terms of accidents during energy production, accidents in coal, oil, natural gas and hydro power plants are much more common. When fuel prices are doubled, looking at the change in energy generation costs, it is seen that nuclear energy is much more advantageous than coal and natural gas. All these data reveal that nuclear energy is an indispensable resource in the future.

Keywords: Renewable Energy, Fossil Fuels, Nuclear Energy, Budget

KÜRESEL ENERJİ İHTİYACI ve NÜKLEER ENERJİNİN PAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Küresel boyutta enerji ihtiyacı artmaktadır. Önümüzdeki elli yıl içerisinde bugün tüketilen enerjinin yaklaşık üç katına ihtiyaç duyulacaktır. Fosil yakıtların gelecekte tükenmesinin kaçınılmaz olması, yenilenebilir enerji kaynaklarını daha cazip hale getirmektedir. Yenilenebilir bir enerji kaynağı olan nükleer enerji, elektrik üretiminde özellikle gelişmiş ülkelerin başvurduğu önemli bir kaynaktır. Son kırk yıl içerisinde petrol kaynaklarının azaldığı, doğalgaz ve nükleer enerjinin kullanımının arttığı görülmektedir.

Karbon temelli enerji kaynaklarının kullanımına devam edilirse 2040 yılına gelindiğinde, küresel ısınma nedeniyle deniz seviyesi bir metre yükselecektir. Özellikle biokütle enerjisi yüksek oranda karbon salımı yaptığı için üretiminde önemli ölçüde vazgeçilmiştir. Kişi başına düşen karbon salınımına bakıldığında Suudi Arabistan en başta gelmekte, bunu Avustralya, Kanada, ABD, Rusya takip etmektedir.

Türkiye'nin enerji açısından büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu bilinmektedir. Türkiye'de arz edilen enerjinin neredeyse dörtte üçü ithal edilmektedir. Bu durum bütçe kaynaklarından önemli bir miktarın enerji ithalatına harcanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yapılması gereken, alternatif enerji kaynakları üzerinde Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ve Türkiye'nin dışa bağımlılığının azaltılmasıdır. Türkiye'de yıl içerisinde tüketilen enerjinin yarısı doğalgaza dayalıdır. Bunu elektrik ve motorin takip etmektedir. Elektrik enerjisi üretimi için kullanılan kaynakların yüzde kırk dördü hidrolik enerjiye dayalıdır.

Bu çalışmada, enerji kaynakları içerisinde yer alan nükleer enerjinin sağlayacağı fayda ve katkılar ele alınmıştır. Nükleer enerjinin karbon salınımının olmaması, doğaya ve çevreye dost olması, sürdürülebilir ve ucuz elektrik üretmesi, geniş istihdam olanakları yaratması gibi faydaları vardır. Diğer taraftan diğer yenilenebilir kaynaklar arasında en yüksek seviyede enerji üretim verimi sağlaması, düşük yakıt ile yüksek enerji üretebilmesi gibi avantajları vardır. Nükleer enerji diğer enerji kaynaklarına göre tüketimi sırasında daha düşük seviyede atık çıktısına sahiptir. Enerji üretimi sırasında yaşanan kazalar açısından bakıldığında, kömür, petrol, doğalgaz, hidro elektrik santrallerinde yaşanan kazalar çok daha fazladır. Yakıt fiyatları iki katına çıkarıldığında, enerji üretim maliyetlerindeki değişime bakıldığında, nükleer enerjinin kömür ve doğalgaza nazaran çok daha avantajlı olduğu görülmektedir. Bütün bu veriler nükleer enerjinin gelecekte vazgeçilemez bir kaynak olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Fosil Yakıtlar, Nükleer Enerji, Bütçe

INTRODUCTION

The energy, which is always present in the universe and is in a cycle, is of great importance for humans as well as for all living things. Man's relationship with energy first started in his body. Like every living creature, human beings also need energy. In time, humanity has become more energy consuming. People have learned to use the existing energy resources in the world, and the energy that can be used has changed the destiny of societies.

Today, societies need energy to strengthen their existence and ensure continuity. As of today, we need energy in all areas of life. With the energy used in cars, telephones, machines and cities, we need energy to sustain or increase production in industries on the one hand. Therefore, creating new energy resources has become a major problem for the whole world.

Much of the need for energy in Turkey is provided by imported energy sources. Looking at the general picture, we import large amounts of natural gas and coal to meet our electrical energy needs. In order to obtain electrical energy in the country, we mostly benefit from coal or carbon-based mines. Carbon-based mines are an energy production technique that is costly and affects the environment with a negative externality. It is a well-known fact that the high rate of carbon emitted into the atmosphere negatively affects people's health. Production of electricity, which has very little negative externalities, is necessary and essential for both public benefit and development of the country.

2. GENERAL INFORMATION ABOUT ENERGY

2.1. INVESTIGATION OF THE ENERGY CONCEPT

Energy is an abstract concept that is needed for work and can be measured by the work done. Energy is needed for every movement that takes place. Energy can never be lost; it can only transform between its types. Potential, kinetic, heat, solar and wind energy are some of these types. The energy that has spread throughout the universe has been present and constant since the beginning of its time. Energy is present in everything and everywhere we see and touch. First of all, it is of vital importance for the survival of living things and for the development of countries. Considering that it is needed in all areas of life, energy, which must be used as an input in all sectors, is a mandatory consumption tool for the sustainability of life. (Doğan, 2011, s. 36-52)

2.2. Types of Energy Resources

Energy resources are examined under two main headings; (Külebi, 2007, s. 33)

a. Primary Origin Energy Supply Sources: Primary origin energy supply sources are divided into two as non-renewable and renewable energy sources. Non-renewable energy sources are energy sources such as natural gas, petroleum and coal. Renewable energy sources are sources such as wind, hydraulic and solar energy.

b. Secondary Energy Sources: Obtained from the processing of primary energy sources such as electrical energy.

2.2.1. Non-Renewable Energy Resources

2.2.1.1. Coal

Coal is a carbon origin rock, found underground. It is formed as a result of millions of years of pressure, heat and microbiological effects of organic substances. It reflects the heat energy it holds inside by being burned and it is generally used in electrical energy production. As the amount of carbon in coal increases, the amount of energy also increases, and the amount of carbon we have obtained must be emitted. (Ministry of National Education, 2020)

2.2.1.2. Petroleum

Petroleum is a complex combination of carbon-based oxygen and substances such as nitrogen and sulfur. It can be found in liquid, gas and solid form. Dead organisms found in regions such as lakes, seas or rivers collapse to the bottom by fusing with mineral particles such as clay and sand. It turns into oil by being exposed to factors such as heat and pressure within millions of years. (Ministry of National Education, 2020)

2.2.1.3. Natural Gas

Natural gas is a carbon-based fuel, lighter than air, odorless and colorless, flammable. It is a hydrocarbon gas that mainly contains methane and ethane gases. It can be found together with petroleum as well as in gas reservoirs. Since it can be used without processing as it is in nature, it is transported by liquefying to the area where it will be used after being removed from underground and presented for use. (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020)

2.2.2. Renewable Energy Resources

Renewable energy sources include all of the motion, heat and light energies that are in a continuous cycle in the world. We can use these energies of the world by converting them into electrical energy. If our world preserves its existence, we can benefit from these constantly renewed resources.

The biggest difference between renewable energy sources and non-renewable energy sources is that renewable energy sources do not emit carbon. When using energy resources, it is very important to be sustainable. We need to reduce carbon emissions for a livable world. Renewable energies are supported by the public because they are produced from domestic resources and increase employment. (Ministry of Foreign Affairs, 2020)

Oil reserves, one of our carbon-based energy sources, are claimed to be 50 years and natural gas to 60 years. Carbon-based fuels have been preferred until today because they are

relatively easy to obtain and provide energy. However, nowadays, importance is given to sustainable energies and renewable energy sources have been directed. (Ministry of Foreign Affairs, 2020)

2.2.2.1. Hydraulic Energy

It can be briefly defined as the energy contained in water in motion. We transfer the energy we have to the generators by hitting the moving water to the turbines and use it by converting it into electrical energy. (Energy Efficiency and Environment Department, 2020)

2.2.2.2. Wind power

Differences such as air temperature, humidity and pressure occur with the different heating of different regions by the sunlight hitting the earth, these differences cause the movement of the air and wind occurs. With the generators in wind turbines, the energy of the wind is absorbed and converted into electrical energy. (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020).

2.2.2.3. Geothermal Energy

It is the energy of water, which contains high amounts of salts and various minerals, when it rises above the ground in the form of water and water vapor at high temperature thanks to the heat and pressure accumulated in the depths of the earth's crust. It is used for electricity, heat and thermal health tourism. (General Directorate of Energy Affairs, 2020)

2.2.2.4. Biomass Energy

Biomass can be defined as the energy of carbon-based creatures and non-living things. For this reason, it is also seen as organic carbon. It is of great importance in terms of recycling. It is the energy that can be obtained from garbage, animal and plant residues. (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020).

2.2.2.5. Nuclear energy

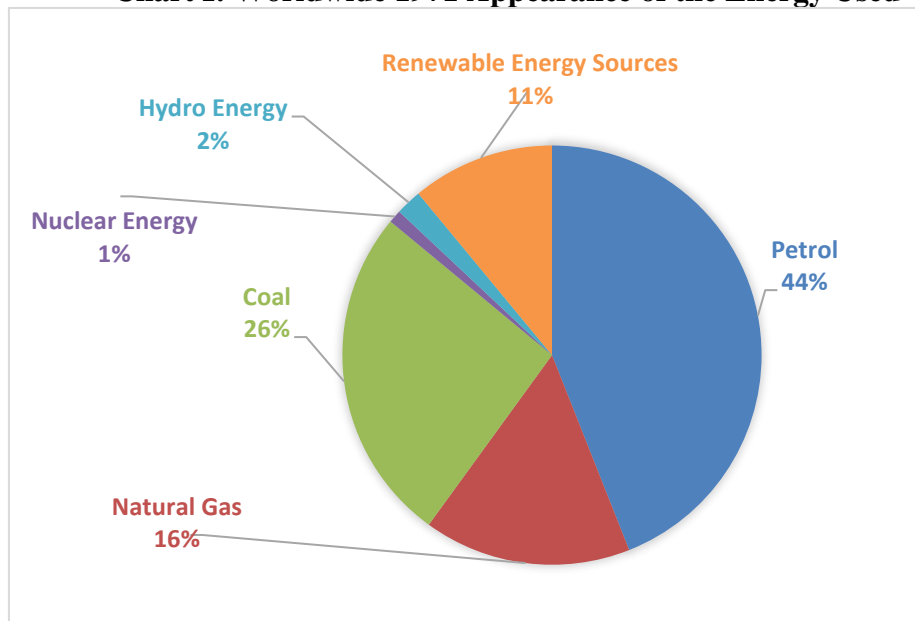
It is the energy used by atoms such as uranium, plutonium and thorium by removing the high amount of energy they hold in their nuclei. This energy, which can be used for weapon purposes, can also be used for low-cost energy production. These atoms, which cannot be used to generate energy in facilities as they are in the world, are passed through various stages and become suitable for energy generation. Our country is rich in thorium deposits and has approximately six percent of the world's thorium reserves. (General Directorate of Mineral Research and Exploration, 2020)

3. GENERAL TABLE OF ENERGY SOURCES

3.1. WORLDWIDE ENERGY STATISTICS

With the increasing population, the global energy need is also increasing. Since creating energy supply requires the use of production factors, the amount of energy supplied is not sufficient while the energy need increases and the difference between consumption and production is gradually increasing. Energy prices are increasing due to the supply-demand imbalance. It is estimated that by 2035, the energy need consumed in 1998 will be twice, and by 2055, it will be three times. (Ministry of Foreign Affairs, 2020).

Chart I: Worldwide 1971 Appearance of the Energy Used

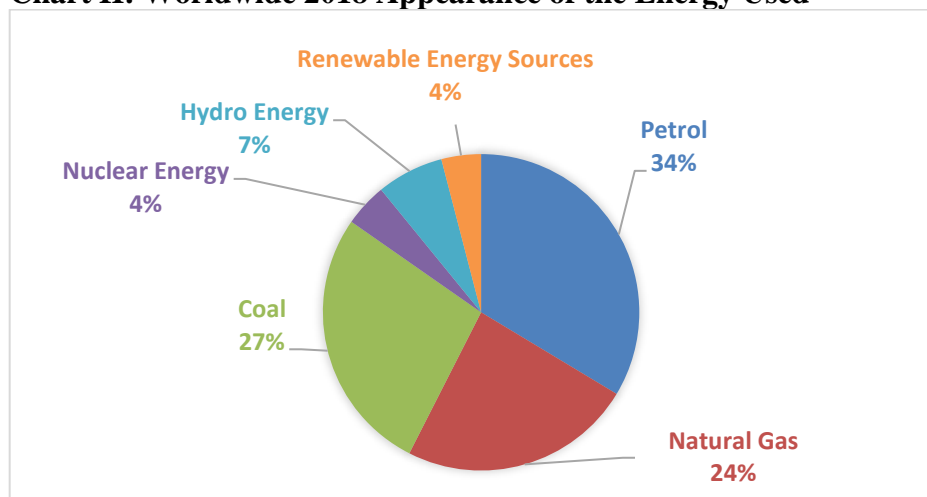

Source: IEA Key World Energy Balances 2018

In Chart 1, which includes energy data for 1971, 11% of energy resources are renewable natural resources. The vast majority of renewable natural resources represent biomass energy. (IEA Key World Energy Balances 2018). Biomass energy has largely been abandoned because it releases carbon. If the resources that emit carbon are continued to be used, by 2040, the sea level will have increased by one meter due to the greenhouse effect.

As long as carbon-based fuels provide energy, carbon monoxide(CO) and carbon dioxide(CO₂) in the atmosphere will increase but at the same time, it adversely affects human health and will increase carbon monoxide-relating poisoning and people's cancer rate. (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2020). In the light of all this information, we can see that the important thing today and in the future is not only to supply energy but also to supply energy with sustainable resources.

Chart II: Worldwide 2018 Appearance of the Energy Used

Source: BP Statistical Review, 2020

In Chart 2, the general view of energy resources around the world for 2018 data is given. When compared with the data in Graphic 1; oil resources used decreased from 44% to 34%, nuclear energy increased from 1% to 4%, natural gas increased from 16% to 24%, other renewable energy sources decreased from 11% to 4%, It is seen that there is not much change

in coal and hydro energy has increased.

Table I: CO2 Per Capita Country Ranking by Emission Amount - 2017

Rank	Country	CO₂ Emission per Ton
1	Saudi Arabia	16,1
2	Australia	15,6
3	Canada	14,9
4	U.S.A	14,6
5	South Korea	11,7
6	Russia	10,6
7	Japan	8,9
8	Germany	8,7
9	Poland	8,1
10	South Africa	7,4
11	Iran	7
12	China	6,5
13	England	5,4
14	Italy	5,3
15	France	4,7
16	Turkey	4,7
17	Mexica	3,6
18	Brazil	2,1
19	Indonesia	1,9
20	India	1,6

Source: Union of Concerned Cientists, 2020

The conclusion we can draw from the table is the fact that both developed and developing countries cause substantial carbon emissions. While there is high carbon emission per capita in developed countries, developing countries contribute greatly to the amount of carbon emission These unbalanced contributions that trigger the climate crisis are the main problem that prevents effective and fair measures to be taken against global warming. (Union of Concerned Cientists, 2020)

3.2. ENERGY STATISTICS FOR TURKEY

The fact that energy resources are in the hands of a small number of countries in the world causes a security of supply problem. In this situation, energy supply security has been a determining factor of economic and political existence. Energy use is increasing in all areas. Economic and political stability indicators among countries directly affect energy supply security. The problem of increasing energy needs in the world directly affects international relations, and political and economic developments among regions are determinant in terms of supply of energy supply. (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020)

As in many developed and developing countries achieve sustainable energy is one of the biggest problems in Turkey. Energy use is a must for the continuity of life and production. Turkey has to import a large part of the energy used and this makes Turkey dependent on foreign countries.

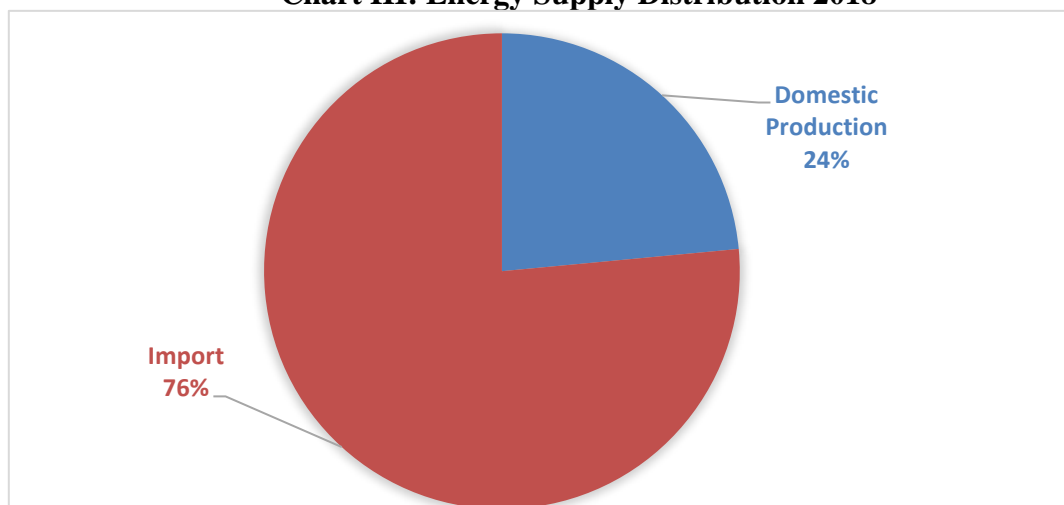
Table 2: Consumed During the Year in Turkey Distribution of Energy by Types

Type of Energy	2018 3.Q	2018 4.Q	2019 1.Q	2019 2.Q	Annual Average
Natural Gas	%40	%52	%56,3	%40,6	%49,4
Electricity	%30,3	%24,6	%24,3	%30,6	%26,4
Diesel	%22	%17	%14,6	%21,6	%19,53
Gasoline	%3,3	%2,3	%2,3	%3,3	%2,9
Lignite	%4,3	%4	%2,6	%3,6	%3,7

Source: General Directorate of Energy Affairs, 2020

Table 2 is given in the distribution of the types of energy consumed during the year in Turkey. When this table is examined, half of the energy consumed during the year is based on natural gas. It is followed by electricity and diesel.

Chart III: Energy Supply Distribution 2018

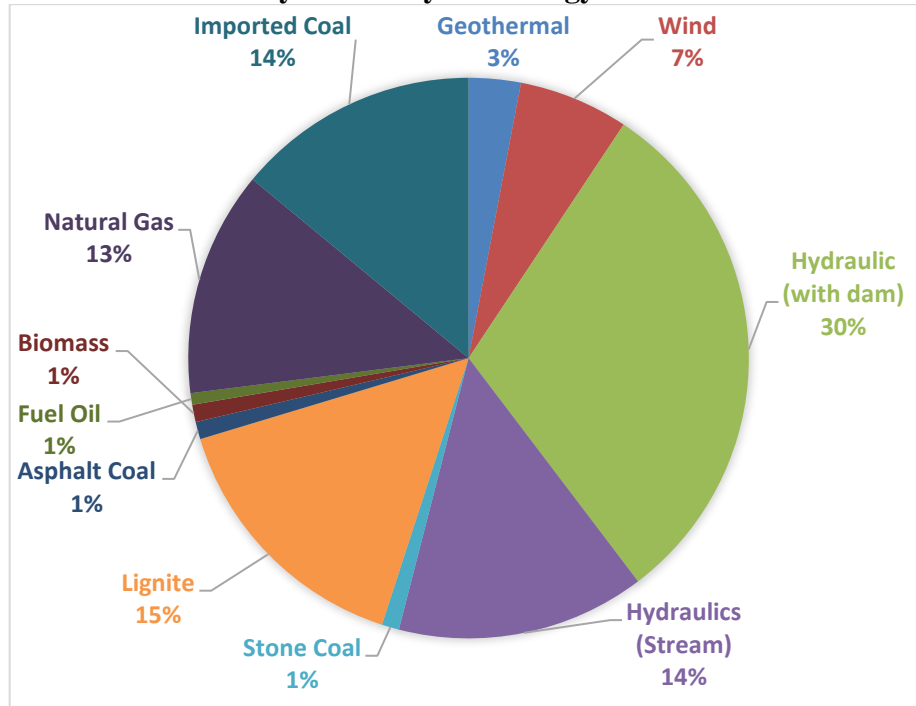

Source: General Directorate of Energy Affairs, 2020

76% of the energy is supplied in Turkey As shown in Chart 3 is provided as imported. Most of the imported energy consists of fossil fuels. Due to the ease of conversion of fossil fuels into usable energy, a widespread use area has emerged. But Turkey imported energy rate is quite high due to lack of adequate sources of fossil fuels in general.

Turkey shown on the resources used for the production of electric energy in the following chart (Chart 4), a source of renewable energy sources significantly our hydraulic energy (44%) appears to be based. This is followed by coal, lignite and natural gas. The share of wind energy in renewable energy sources is around 7%.

Chart IV: Electricity in Turkey for Energy Generation Resources Used - 2019

Source: General Directorate of Energy Affairs, 2020

One of the phenomena discovered and spreading in the changing world order is electric vehicles. Two ways can be taken to meet the increasing demand for electricity as a result of the widespread use of electric vehicles; either energy will be supplied from carbon-based sources or the energy needed will be supplied with nuclear and renewable energy sources.

Energy prices tend to increase in the world economy. Global warming and climate changes (due to the fossil fuels used) are increasing day by day. It is unlikely that fossil fuels will be completely abandoned in the near future. Advances in energy technologies are currently far from meeting the growing demand. Policies and strategies implemented for the supply and security of energy supply in Turkey is carried out for the purposes listed below: (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020):

- Reducing foreign dependency,
- Tending towards domestic and renewable energy types by diversifying resources,
- Reducing negative externalities on the environment during energy supply,
- Producing and using energy efficiently,
- Activating public and private sector opportunities with free market applications,
- To meet the increasing energy, need in the country continuously and at the lowest cost and with the least environmental effects.

4. ANALYSIS OF NUCLEAR ENERGY USAGE

Today, there are 414 operating nuclear reactors in the world and the installation of 49 reactors is continuing (Dünya Nükleer Raporları, 2020). Today approximately 11% of electricity generation worldwide is provided by nuclear power plants. (General Directorate of Nuclear Energy and International Projects, 2020)

As can be seen in Table 3, nuclear energy has an important place among the energy resources of developed countries. Many countries that have the technology, investment and opportunity to provide energy with nuclear power plants obtain a significant part of their energy from nuclear power plants. Nuclear energy, which is a preferred energy to reduce carbon emissions and eliminate dependence on oil, is used in many countries of the world.

Table III: Data on Some Countries Having Nuclear Power Plants

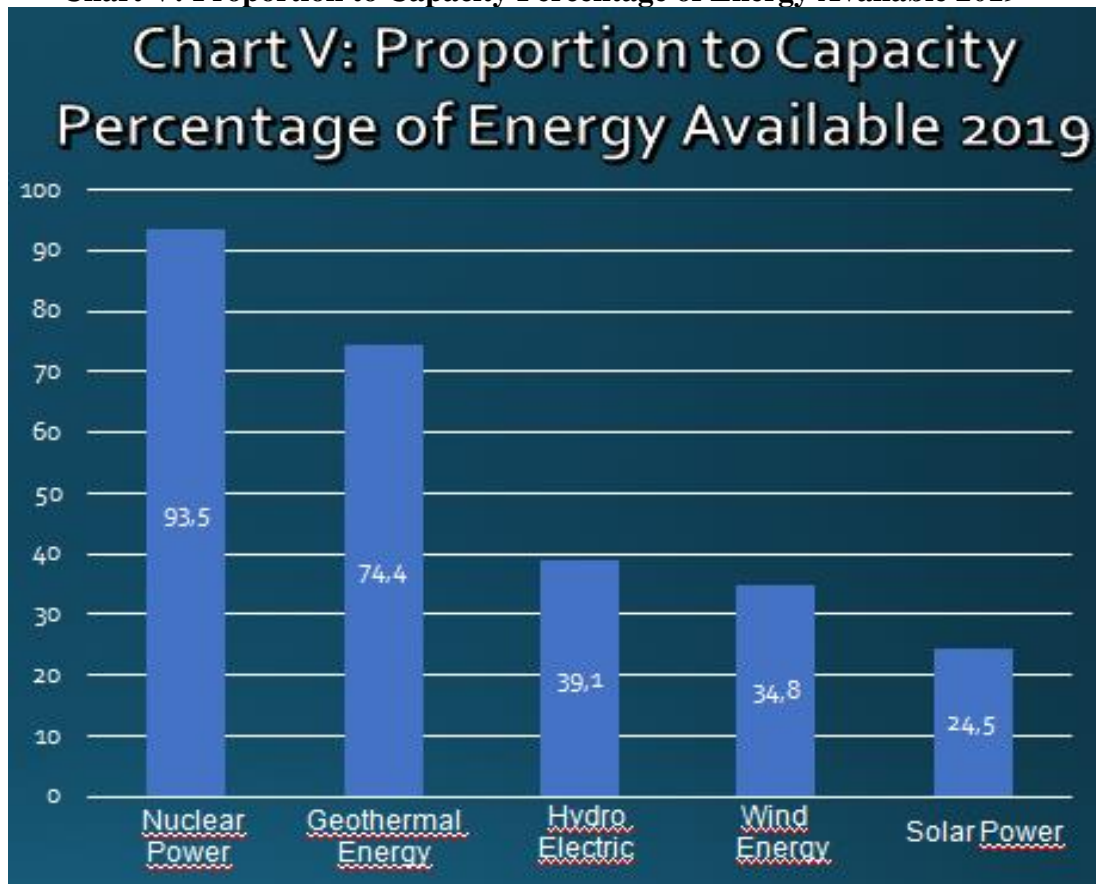
Country	Installed Nuclear Power Plants	Under construction	Share of Nuclear Power Plants in Power Generation and Share of Power Plants
France	57	1	69,6
Belgium	7	0	39
South Korea	23	4	23,7
U.S.A	95	2	19,3
Russia	38	3	17,9
England	15	2	17,7
Canada	19	0	14,9
Germany	6	0	11,7
Pakistan	5	2	6,8
Japan	33	1	6,2
Mexico	2	0	5,3
China	47	13	4,2
India	21	7	3,1
Iran	1	1	2,1
Turkey	0	1	0
Netherlands	1	0	0
U.A.E	0	4	0

Source: World Nuclear Industry Status Report ,2020

The benefits of increasing use of nuclear energy in the world include: (Nuclear Energy Institute, 2020)

- Nuclear energy has no carbon emissions and directly fights climate change.
- It is a safe energy and electricity can be produced in power plants without interruption.
- It provides an employment area, and this employment area is quite wide.
- It protects human health because it does not pollute the air in its area.
- It is suitable for global use as it produces sustainable and cheap electrical energy.
- It contributes greatly to the use of electric cars, thus reducing carbon emissions.

Chart V: Proportion to Capacity Percentage of Energy Available 2019

Source: The Department of Energy, 2020

As seen in Chart V, it is not possible to produce energy with the full capacity of the power plants established to generate energy. The energy production efficiency of the capacity in nuclear power plants is the highest among other renewable sources. It has approximately 1.5 to 2 times higher efficiency than natural gas and coal units. If you want to build a coal power plant or a renewable power plant that will produce the same amount of energy instead of a nuclear power plant that produces 1 GW (Gigawatt) of energy, it is necessary to establish a coal power plant with twice the capacity and renewable power plants with a capacity of three to four times, depending on the capacity utilization rate. (Amerika Birleşik Devletleri Enerji Departmanı, 2020)

Table IV: Some Energy Comparison of Sources

Raw materials	The amount of resources needed to supply an equivalent amount of energy	Volume comparison
Uranium	1kg	Metal protective case
Coal	3000 Ton	25 heavy freight wagons
Petrol	2700 m3	135 large fuel tankers

Source: (General Directorate of Nuclear Energy and International Projects, 2020)

In nuclear power plants there is a high energy supply with low fuel. As can be seen in Table 4, it should be consumed much more than other consumable fuels in order to contain an equivalent amount of energy. For a sustainable future, energy supply from intensive energy sources with low amounts of waste is very important. But the use of carbon-based fuels leads to air pollution, and after consumption, it causes much more waste output than nuclear power plants.

Table V: 1969-2000 Table of Energy Accidents Experienced

Energy Sources	OECD		Non-OECD	
	Accidents	Deaths	Accidents	Deaths
Coal	75	2 529	1 965	34 182
Petrol	165	3 713	232	16 505
Natural Gas				
Gas	90	1 043	45	1000
LPG	59	1 905	46	2 016
Hydro	1	14	10	29 924
Nuclear	0	0	1	31

Source: OECD, Comparing Nuclear Accident Risks With Those from Other Energy Sources

As shown in Table 5, accidents to generate energy occurred between 1966 and 2000. Accidents in energy production are a very important factor in the selection of the energy source to be used. The value of human life is an invaluable phenomenon. On the other hand, accidents occurring in terms of continuity deeply affect the safety of the investment.

Table VI: Ratio of Fuel in Operating Cost and Change in Unit Electric Power Generation Cost If It Doubles the Price of Fuel

Fuel Type	Operation and Maintenance Cost	Fuel	Change in Energy Generation Cost If Fuel Prices Doubled
Coal	%23	%77	Increase 31%
Natural Gas	%10	%90	Increase 66%
Nuclear	%70	%30	Increase 9%

Source: Ministry of Energy and Natural Resources, 2020

As a result of the decrease in natural resources, the prices of the raw material cost are also increasing. Increasing raw material cost directly increases the cost of energy produced. Turkey imports most of the raw materials required for energy production. Therefore, changes in the US dollar exchange rate increase the raw material price. The cost of energy we obtain from energy-intensive sources is predictable and fixed. If the energy supply needed for Turkey is provided by nuclear power plants, increases in fuel prices affect the cost of energy production less than other sources. This is also shown in Table 6. It is seen that the production costs of nuclear energy are quite low compared to natural gas and coal.

It is expected that the nuclear power plants to be built in Akkuyu and Sinop will produce approximately 80 billion kWh of electricity within a year. The approximate cost for the two power plants corresponds to US \$ 720 million. 80 billion kWh of electricity production 16 billion m³ of natural gas is needed if it is desired to be supplied from natural gas. The cost of natural gas is about \$ 7.2 billion. (Akkuyu NPP, 2020)

Nuclear energy supports a competitive electricity market, contributes to establishing energy supply security and ensuring energy diversity. In order to create competitive markets in the energy sector, investment environments have been created in our country and the necessary regulations have been prepared. As a result, private sector investments in energy generation facilities have gained momentum. The share of the private sector in production increased from 40.2% in 2002 to around 83% in 2016. (Ministry of Energy and Natural Resources, 2020).

RESULTS

Looking at the global energy supply, it is seen that the proportion of fossil fuels has fallen over the past forty years and the share of renewable energy sources has increased. Nuclear energy production, one of the renewable energy sources, is becoming widespread. Looking at developed countries, the share of nuclear power plants in electricity production in France is quite high. In addition, the share of nuclear power plants in electricity generation is increasing in developed economies such as Belgium, the United States, South Korea, Russia, and the United Kingdom.

The output of energy from nuclear power plants is electrical energy. Fossil fuels are used significantly throughout the world in the production of electrical energy. It is inevitable that these fuels, whose external costs are quite high, will run out in the future. Investment in nuclear power plants is to support a low-carbon-emission future. It is expected that it will be an alternative resource for solving global problems that will be important in the future, such as environmental pollution, community health, and sustainable development.

Nuclear power plants are a preferred way for energy producers to create energy supply with fixed prices. Nuclear power plants usually have an operating life of fifty years, which is an assurance for investors to make long-term investments. Nuclear energy is a more attractive investment than building two coal plants or four solar plants of the same capacity, as it is the power plant with the highest energy efficiency.

A large part of Turkey's energy supply is based on imported resources. Nuclear energy will provide a significant advantage to get out of the energy bottleneck. If the Akkuyu and Sinop nuclear power plants were active today, they would meet four percent of our energy needs. If the two nuclear power plants being established come into operation, an energy saving of approximately six and a half billion dollars can be achieved.

As a result, the decline in energy sources based on fossil fuels in the global dimension increases the attractiveness of renewable energy sources. Nuclear energy, which is among the renewable energy sources; Energy efficiency is very high, lower costs than other energy sources, provides continuity, not causing environmental pollution, less negative externality, it will increasingly become a preferred source of energy based on reasons such as creating a wide range of employment.

SOURCES

Akkuyu NPP (2020), Mersin Will Contribute to Turkey's Energy <http://www.akkunpp.com/mersin-turkiyenin-enerjisine-enerji-katacak#:~:text=Santralin%20kurulmas%C4%B1%20i%C5%9Flemi%20Akkuyu%20NGS,500%20milyar%20kWh%20olmas%C4%B1%20%C3%B6ng%C3%B6r%C3%BCI%C3%BCy%C3%96r.%20adresinden%20al%C4%B1m%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>, (Date of access: 26.08.2020)

BP (2020), Statistical Review. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019->, (Date of access: 22.06.2020)

Doğan, M. (2011), Enerji Kullanımının Coğrafi Çevre Üzerindeki Etkileri, Marmara Coğrafya Dergisi (23), 36-52.

Energy Efficiency and Environment Department (2020), Hydraulic Energy, http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir/h_hidrolik_nedir.aspx#:~:text=%C5%9Eu%20an%20buradas%C4%B1n%C4%B1z%3A%20Anasayfa%20%5C%20Yenilenebilir,su%20b%C3%BCy%C3%BCk%20miktar%20enerji%20ta%C5%9F%C4%B1maktad%C4%B1. (Date of access: 17.06.2020)

General Directorate of Energy Affairs (2020), Balance Chart: <https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>, (Date of access: 20.08.2020)

General Directorate of Energy Affairs (2020), Geothermal energy, <https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Jeotermal>, (Date of access: 18.06.2020)

General Directorate of Energy Affairs (2020), Statistics Reports: <https://eigm.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Raporlari>, (Date of access: 05.07.2020)

General Directorate of Mineral Research and Exploration (2020) Nuclear energy, <http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/Uranyum-Toryum.pdf>, (Date of access: 18.06.2020)

General Directorate of Nuclear Energy and International Projects (2020), Comparison of Fuel Costs, <https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sikca-Sorulan-Sorular/Neden-Nukleer>, (Date of access: 20.08.2020)

International Energy - IEA (2020), IEA Key World Energy Balances 2018., <https://webstore.iea.org/world-energy-balances-2018>, (Date of access: 22.06.2020)

Külebi, A. (2007). Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gerekliklik. Bilgi Yayınevi, Ankara,

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Coal, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Komur>, (Date of access: 17.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), General Information on the Nuclear Power Plant to be Established in Our Country, <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FN%C3%BCkleeer+Santraller+ve+%C3%9Cikemizde+Kurulacak+N%C3%BCkleeer+Santrale+%C4%B0li%C5%9Fkin+Bilgiler.pdf>, (Date of access: 21.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Natural gas, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, (Date of access: 17.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Oil, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>, (Date of access: 17.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Why Nuclear: <https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sikca-Sorulan-Sorular/Neden-Nukleer>, (Date of access: 18.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), World and Turkey's Energy and Natural Resources View, https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, (Date of access: 06.07.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Biomass Energy: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Biyokutle>, (Date of access: 17.06.2020)

Ministry of Energy and Natural Resources (2020), Wind power, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/>, (Date of access: 17.06.2020)

Ministry of Foreign Affairs (2020), Renewable Energy Sources, <http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>, (Date of access: 22.06.2020)

Ministry of National Education (2020), Distillation of Crude Oil, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ham%20Petrol%C3%BCn%20Destilasyonu.pdf, (Date of access: 17.06.2020)

Nuclear Energy Institute (2020), What Is Nuclear Energy?, <https://www.nei.org/fundamentals/what-is-nuclear-energy>, (Date of access: 02.07.2020)

OECD(2020), Comparing Nuclear Accident Risks With Those from Other Energy Sources <https://www.oecd-nea.org/ndd/reports/2010/nea6861-comparing-risks.pdf>, (Date of access: 14.07.2020)

The Department of Energy, (2020), Nuclear Power is the Most Reliable Energy Source and It's Not Even Close, <https://www.energy.gov/ne/articles/nuclear-power-most-reliable-energy-source-and-its-not-even-close>, (Date of access: 25.08.2020)

The U.S. Energy Information Administration (EIA), (2020), Electric Power Monthly, Table 6.07.B. Capacity Factors for Utility Scale Generators Primarily Using Non-Fossil Fuels, https://www.eia.gov/electricity/monthly/epm_table_grapher.php?t=epmt_6_07_b, (Date of access: 25.08.2020)

Turkey Atomic Energy Authority (2020), Uranium, https://www.taek.gov.tr/attachments/254_uranyum.pdf, (Date of access: 22.06.2020)

Union of Concerned Scientists (2020), Each Country's Share of CO2 Emissions, <https://www.ucsusa.org/resources/each-countrys-share-co2-emissions>, (Date of access: 26.06.2020)

World Nuclear Industry Status Report (2020), The Independent Assessment of Nuclear Developments in the World, <https://www.worldnuclearreport.org/>, (Date of access: 29.06.2020)

**ARAN İQTİSADI-COĞRAFI RAYONUNUN ENERGETİKA SƏNAYESİNİN
MÜASİR VƏZİYYƏTİ**

V.E.Tağıyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı Üzeyir Hacıbəyli, 68
UQT 631. 47. 581. 5

Annotasiya

Məqalədə Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun enerji resursları haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Burada olan SES-lər, DRES-lər və alternativ enerji mənbələri, eyni zamanda onların bütün ölkə iqtisadiyyatında oynadığı roldan ətraflı bəhs edilmişdir. Respublikada olan 9 SES-in 3-ün Mingəçevir SES, Varvara SES və Muğan SES-lərinin bu rayonda fəaliyyət göstərməsi haqqında geniş məlumat verilmişdir.

Enerji mənbələrinin əsas etibarlı ilə şimal-qərb eyni zamanda cənub-qərb rayonlarında cəmləşdiyi xüsusi vurğulanılmışdır. Eyni zamanda rayonda Mingəçevir, və Şirvan kimi iri sənaye rayonlarının olduğu və bu rayonların Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun iqtisadi həyatında nə kimi rol oynadığı da elmi araşdırmalar əsasında izah edilmişdir. Mingəçevir SES-i ilə Respublikanın bir çox əraziləri elektrik enerjisi ilə tam və fasiləsiz təmin olduğu diqqətə çatdırılmışdır. Bununla yanaşı Mingəçevir SES-nin Cənubi-Qafqazın ən böyük SES olduğu qeyd edilmişdir. Eyni zamanda Mingəçevir SES-nin işləmə mexanizmi, onun sahəsi, eni, uzunluğu, dərinliyi, həcmi, dəniz səviyyəsindən hündürlüyü, enerji gücü, turbinlərin sayı, tikilməyə başladığı dövr, istifadəyə verildiyi vaxt haqqında dəqiq statistik rəqəmlərlə cədvəl şəklində məlumat verilmişdir. Müasir dövrdə elmin texnikanın inkişafı ilə əlaqədar Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda SES-lərin və DRES-lərin yüksək səviyyəli texniki avadanlıqlarla təchizatı bir daha burada olan inkişafı sürətləndirmişdir. Regiona olan dövlət dəstəyi nəticəsində yenidən qurulan enerji istehsal qurğuları və enerji blokları müasir standartlara cavab verməkdədir.

Müəllif Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin elektrik stansiyalarının gücünə dair tərtib etdiyi cədvələ istinad edərək, Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda fəaliyyət göstərən SES-lərin enerji gücünü hesablayaraq cədvəl şəklində nəzərə çarpdırmışdır.

Şirvan DRES-i, onun enerji gücü işləmə mexanizmi və dövlət proqramı əsasında onun müasir dövrün tələblərinə cavab verəcək şəkildə yenidən qurulması haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Aran iqtisadi coğrafi rayonunda olan alternativ enerji mənbələri haqqında da ətraflı məlumat verilmişdir. Burada olan günəşli günlərin çoxluğu və eyni zamanda günəş enerjisindən istifadənin perspektiv yolları haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Müəllif burada olan günəş panellərinin qurulması və ondan istifadənin əlverişli olduğu haqqında geniş izahat vermişdir.

Açar sözlər: enerji səviyyəsi, SES, DRES, alternativ, günəş, mənbə

Annotation

The article provides detailed information about the energy resources of the Aran economic-geographical region. The HPPs, DRES and alternative energy sources, as well as their role in the country's economy were discussed in detail. Extensive information was provided on the operation of 3 out of 9 HPPs in the country, Mingachevir HPP, Varvara HPP and Mugan HPP in this region.

It was emphasized that the energy sources are mainly concentrated in the north-west and south-west. At the same time, the existence of large industrial regions such as Mingachevir and Shirvan in the region and the role of these regions in the economic life of

the Aran economic-geographical region was explained on the basis of scientific research. It was noted that many areas of the country are fully and uninterruptedly supplied with electricity by Mingachevir HPP. At the same time, it was noted that Mingachevir HPP is the largest HPP in the South Caucasus. At the same time, information was provided in the form of a table with accurate statistics on the working mechanism of Mingachevir HPP, its area, width, length, depth, volume, height above sea level, energy capacity, number of turbines, period of construction, commissioning time. Due to the development of science and technology in modern times, the supply of HPPs and DRES in the Aran economic-geographical region with high-level technical equipment has once again accelerated the development here. Reconstructed power generation facilities and power units as a result of state support for the region meet modern standards.

Referring to the table compiled by the State Statistics Committee of Azerbaijan on the capacity of power plants, the author calculated the energy capacity of HPPs operating in the Aran economic-geographical region and noted it in the form of a table.

Detailed information has been provided on Shirvan DRES, its energy efficiency mechanism and its reconstruction to meet modern requirements on the basis of the state program.

Detailed information was also provided on alternative energy sources in the Aran economic geographical region. There is detailed information about the number of sunny days here, as well as promising ways to use solar energy. The author gave a detailed explanation of the installation and use of solar panels here.

Keywords: energy level, SES, DRES, alternative, sun, source

Elektrik enerjisinin istehsal olunub birbasa istehlakçıya çatdırılması ilə elektroenergetika sənayesi məşğul olur.

Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda energetika ixtisaslaşmış və ən qabaqcıl sənaye sahəsi hesab olunur. Ele buna istinad edərək qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada olan elektrik enerjisi istehsalına görə rayon birinci yerdə durur. Tələb olunan elektrik enerjisinin 80 %-i bu rayonda istehsal olunur. Mingəçevir DRES, Şirvan DRES, Mingəçevir SES, Varvara SES və Muğan SES-ləri burada olan energetikanın əsasını təşkil edir. Bütövlükdə Respublikanı enerji ilə təchiz edən 9 SES-in 3 Mingəçevir SES, Varvara SES və Muğan SES-ləri bu rayonun payına düşür.

Rayonda fəaliyyət göstərən ən böyük hidroenergetika qurğusu Mingəçevir su elektrik stansiyası üzərində qurulmuşdur. Bu həm də Cənubi Qafqazda ən böyük SES-dir. Əsas təchizatı Kür çayının sularıdır. Mingəçevir şəhəri də məhz həmin su elektrik stansiyasının tikilməsi ilə əlaqədar yaradılmışdır. Ərazidə energetika sənayesi istilik və hidroenerji ehtiyatları ilə qidalanaraq inkişaf edir. Burada enerji tükənən lakin böyük su sərfiyyatına malik olan su axınları vasitəsi ilə istehsal olunur. Enerji daşıyıcılarının tikilməsi baha başa gəlməsinə baxmayaraq istehsal olunan enerjinin maya dəyəri aşağı olur və ən əsası müasir dövrün tələblərinə cavab verərək ekoloji cəhətdən təmiz hesab olunur.

Rayonda energetika sənayesinin əsası yuxarıda adları qeyd olunan SES-lərin tikintisi ilə qoyulmuşdur. Beləki ərazidə 1953-cü ildə sahəsi 605 km², həcmi 15.73 km³, maksimal dərinliyi 75m, orta dərinliyi 26m, olan Mingəçevir, 1956-cı ildə isə sahəsi 22,5 km², həcmi 0,06 km³ olan Varvara SES-lərinin tikintisinə başlanılmışdır. 1961-1963-cü illərdə rayonda tikilən Şirvan DRES-i öz dövrü üçün uğurlu yenilik hesab olunurdu. Şirvan DRES nəinki Respublikada eləcə də bütövlükdə Avropada açıq üsulla tikilən ən böyük istilik elektrik stansiyası idi. Onun ümumi gücü 1120 min kvt idi. Respublikanın əksər bölgələrinin enerji təminatı ilə əlaqədar uzunmüddətli istismardan sonra müasir dövrdə Mingəçevir SES-in və Mingəçevir DRES-in fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə enerji bloklarının müasir avadanlıqlarla təchizatına başlanılmış və istehsal gücləri artırılmışdır. Bu yenidənqurma işləri

Şirvan DRES-də də müasir dövrdə də davam edir. Yuxarıda adları qeyd olunan elektrik stansiyalarının müasir dövrün standartlarına cavab verən texniki avadanlıqlarla təchiz olunması, xalqımızın istilik və elektrik enerjisi ilə fasiləsiz və etibarlı təmin olunmasına şərait yaradır.

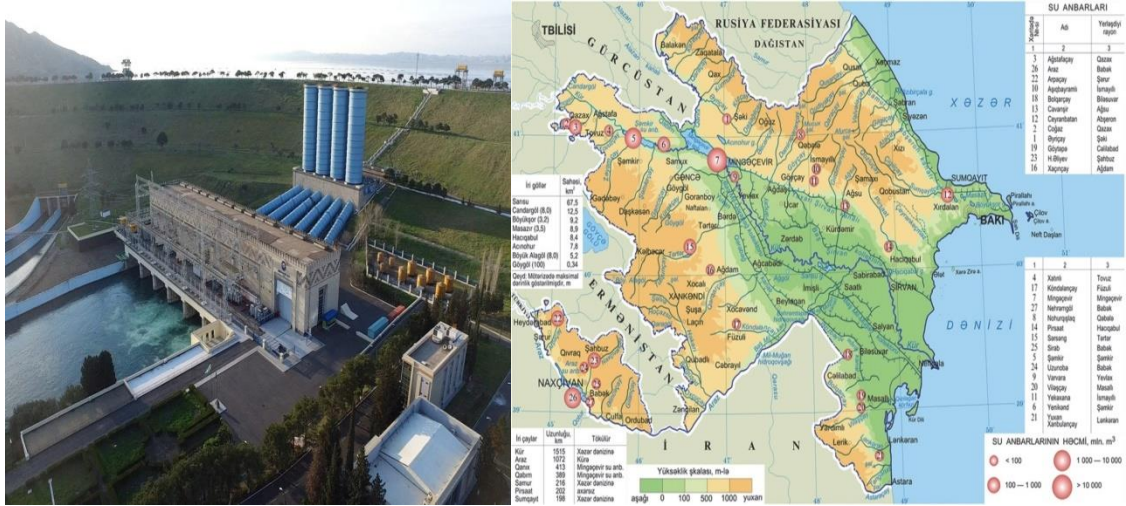

Mingəçevir su anbarı

Cədvəl 1.

Mingəçevir su anbarının ümumi göstəriciləri.

Yerləşdiyi ərazi	Aran iqtisadi-coğrafi rayonu
Dəniz səviyyəsindən hündürlüyü	71.000 m
Ümumi sahəsi	605mln
Eni	18.000
Uzunluğu	70.000
Orta dərinliyi	27m
Bənd tipi	Torpaq
Bəndin eni	1550m
Bəndin hündürlüyü	80m
Həcmi	15730 mln.m ³
Tikilməyə başlamışdır	1945
İstifadəyə verilmişdir	1954
Enerji gücü	424 MVt
Turbin tipi	Hidroaqreqat
Turbin sayı	6
Bənd	Mingəçevir su Anbarı

Su anbarları

Modul tipli Mingəçevir su elektrik stansiyası

Əhalini fasiləsiz olaraq elektrik enerjisi ilə təmin etmək dövlətimizin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Elektrik enerjisinin istehsalı və onun istehlakçıya çatdırılması istiqamətində Respublika prezidenti 14 fevral 2005-ci ildə sərəncam imzalamış və 2005-2015 –ci illərdə ölkədə yanacaq energetika kompleksinin əsas inkişaf perspektivlərinə dair Dövlət proqramı işlənib hazırlanılmışdır. Həmin proqrama əsasən Mingəçevir SES-ninin enerji balansının eləcə də Şirvan DRES-inin bəzi bloklarının yenidən qurulmasını təmin etmək nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 2.

5.3 Elektrik stansiyalarının gücü, MVt

İllər	İlin axırına elektrik stansiyalarının gücü	o cümlədən:	
		Yanacaq ilə işləyən ES və İES - cəmi	SES
2008	5.798	4.773	1.025
2009	6.390	5.401	987
2010	6.398	5.401	995
2011	6.350	5.352	998
2012	6.420	5.397	1.023
2013	7.353,3	6.230,1	1.082,5
2014	7.353,4	6.233,4	1.077,9
2015	7.806,7	6.652,8	1.103,4
2016	7.910,4	6.726,8	1.105,0
2017	7.941,5	6.748,0	1.106,4
2018	7.828,9	6.552,2	1.130,8

Aran iqtisadi-coğrafi rayonu alternativ enerji mənbələrinin yüksək potensialına malik olan rayondur.

Rayonun relyef və iqlim şəraiti alternativ enerji mənbələrindən perspektivli şəkildə istifadə etməyə şərait yaradır. Rayonda günəşli günlərin o cümlədən, günəşli saatların illik

miqdarı 2400-2900 saat/il/m, yer səthinə düşən günəş enerjisinin miqdarı isə 1500-2000 kvt./saat təşkil edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, günəşdən yerə nəql olunan günəş enerjisinin miqdarı bütövlükdə yanacaq energetika mənbələrində çıxarılan neft, qaz, kömür və başqa enerji mənbələrindən alınan enerjiden qat-qat çoxdur. Bəşəriyyətin günəş enerjisinə olan tələbatını ödəmək üçün 0, 0125% günəş enerjisi bəs edir. Qeyd etmək lazımdır ki, günəşdə olan enerji balansı o qədər yüksəkdirki, hətta yerə düşən günəş enerjisi bütün bəşəriyyətin bir il ərzində enerjiyə olan tələbatını ödəməyə bəs edər.

Rayonunun iqliminin günəş enerjisi ilə bol təchizatı burada günəş kollektorlarından istifadə etməyə şərait yaradır. Buna görə burada günəş enerjisinin məhz günəşdən alınması təminatı yerinə yetirilir. Günəş yer kürresində enerji almaq üçün yeganə tükənməz mənbə hesab olunur və digər enerji mənbələrinə nəzərən ekoloji cəhətdən təmizdir. Günəş enerjisi əsasında qurulmuş energetika bazası perspektivli və balanslaşdırılmış sahə hesab olunur. Buna görə də Salyan, Biləsuvar və s. rayonlarında 5 MVT gücündə günəş panellərinin quraşdırılmasını həyata keçirmək üçün hazırlanmış tədbirlər proqramının icraatına başlanılmışdır. Eyni zamanda günəş enerjisi ilə təchiz olunan PV modulları vasitəsi ilə sirin su ehtiyatının filtirləşdirilməsi vasitəsi ilə yerli əhali təmiz su ilə təmin olunmuşdur.

Cədvəl 3.

3. Elektrik stansiyalarının gücü, MVt

İllər	Külək ES	Günəş ES
2006		-
2007	1,7	-
2008	1,7	-
2009	-	-
2010	-	-
2011	2,7	1,0
2012	2,7	2,4
2013	7,7	4,8
2014	15,7	24,9
2015	15,7	28,4
2016	66,0	34,9

Kür-Araz ovalığında zəngin termal sular aşkar olunmuşdur. Bu termal sulardan əsasən məişət və balneoloji məqsədlər üçün istifadə olunur. Burada olan termal suların temperaturu orta dərəcəlik skalası üzrə götürsək 35-9500⁰ C minerallaşma dərəcələri isə gün ərzində 4,4-40,0 q/l, ehtiyatı isə 242314,8 kub metrdir. Bunların 40%-ə qədəri istifadə olunan termal sulardır.

Kür-Araz ovalığında elmi-texniki avadanlıqlardan və mövcud potensialdan istifadə edərək elektrik enerjisi istehsalını artırmağın əlverişli yolları haqqında müvafiq tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəyə verilməsi rayonun iqtisadi potensialının güclənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Nəticə

Müəllif məqalədə Aran iqtisadi coğrafi rayonunun enerji resursları haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Burada olan SES-lər, DRES-lər və onların Respublikanın enerji ehtiyaclarının ödənilməsindəki rolu haqqında elmi izahat vermişdir. Məqalədə olan cədvəllər və diaqramlar dəqiq statistik məlumatlara əsaslanaraq tərtib olunmuşdur. Eyni zamanda burada aparılan dövlət islahatları nəticəsində enerji bloklarının yenidən qurulması və eyni zamanda əhalinin enerji ilə tam və fasiləsiz təmin olunması müəllifin diqqətindən yayınmamışdır. Müəllif alternativ enerji mənbələri və onlardan istifadə qaydaları haqqında da məqalədə ətraflı məlumat vermişdir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2004- 2008-ci illər): Tammətənlı elektron materiallar məcmuəsi.- Bakı, 2007.- 204 s.
2. Azərbaycanın iqtisadi və sosial coğrafiyası. „Bakı Universiteti,, nəşriyyatı, 2010. səh 410.
3. Azərbaycan Dövlət statistika komitəsi. ARDSK
4. Azərbaycan regionları. Bakı 2017 ARDSK. səh 806.
5. Azərbaycan kənd təsərrüfatı. Bakı 2017 ARDSK səh 608.
6. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi, Sosial və siyasi coğrafiyası. N. Ə. Paşayev, N. H Əyyubov, Z. N. Eminov. 2010. səh 416.
7. Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası III cild Regional Coğrafiya. 2015. səh.438.
8. Azərbaycanın İqtisadi və Sosial coğrafiyası. 2010. səh 470 A. A. Nadirov, Q, Ş. Məmmədov, R. M. Məmmədov V. Ə. Əfəndiyev.
9. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası III cild Fiziki Coğrafiya. 2015. səh 421.
10. Azərbaycan Respublikası Konstruktiv Coğrafiyası. III hissə Bakı 2000.səh 436.

INFLUENTIAL EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE ON SECONDARY SCHOOL STUDENT PERFORMANCES IN KATSINA METROPOLIS, NIGERIA

Fatima Atiku

Department of Science and Vocational Education.
Umaru Musa Yaradua University, Katsina State Nigeria.

Abstract

The research study investigated the influence of Social Media Usage on students Performances at Secondary School Level in Katsina Metropolis. The research adopted a descriptive survey design guided by one research question and one research hypotheses respectively. The population consists of all the 8,153 students from the thirteen (13) secondary schools in the metropolis, whereas 367 students were selected using simple random sampling technique from three selected secondary schools (using stratified random sampling) sampled for the study. A validated four point type rating scale questionnaire type titled: Social Media and Students Performance Questionnaire (SMSPQ) was used to collect data from the respondents. Descriptive statistic was used to analyze the demographic data while inferential statistics of Chi-square(X^2) was used in testing the research hypothesis. Findings of the research shows that Students' usage to social network has a significant influence on their performances and thus, the null hypothesis was rejected. It was recommended among other things that students should be encouraged to use social media network on academic relevance rather than their personal drives.

Keywords: Social Media Usage, Secondary Schools, Students Performance, Katsina Metropolis & Nigeria.

Introduction

It is not surprising that social media usage is one of the most common activities among children, adolescents, and emerging adults nowadays. It offers today's youth a portal for entertainment and communication and it is becoming one of the main platforms for accessing information and news.

Social media tools provide various means of interactions among people, allowing them to create, share, and exchange information and ideas in virtual communities and networks. It is one of the main channels through which people quickly and regularly interact with others who are physically far away to enhance communication skills. The Internet and in particular social media applications such as Facebook, YouTube and many others, are obviously "overtaking the world" and could be regarded as "a global consumer phenomenon" (Camilia, Ibrahim, & Dalhatu, 2013).

In the last ten years, the online world has changed dramatically, which in turn changes the public discourse in society and setting trends and agenda in topics that range from the environment and politics to technology and the entertainment industry(Asur and Huberman, 2010). The increased use of Social Networking Websites has become an international phenomenon, what started out as a hobby for some computer literate people has become a social norm and way of life for people from all over the world (Boyd. 2010).

Modern Technology in communication no doubt has turned the entire world into a "Global village". But as it is, technology like two sides of a coin, bring with it both negative and positive sides. According to Kuppuswamy and Shankar (2010), social network websites grab attention of the students and then diverts it towards non-educational and inappropriate actions including useless chatting. Apuke (2016), identified various overview and opinions which recognized four major advantages of social media use in education. These include,

enhancing relationship, improving learning motivation, offering personalized course material, and developing collaborative abilities. This means that social networking activities have the possibility of enhancing student contact and is used to improve their participation in class, particularly where introverted students are involved. “Students can function in online group learning, with less or no anxiety of needing to raise questions before peers at school” (Wheeler, Yeomans, and Wheeler, 2008).

Social networking became popular between 2004 and 2006, after Facebook and MySpace were created. Facebook, for example has over 500 million members and it is still growing and approximately 85% of undergraduate students are Facebook users (Schneider, 2009). These numbers are expected to grow since Facebook users will continue to grow. And this is not only true for Facebook, numbers for YouTube users closely follow as well (University of New Hampshire, 2009). Some prominent examples of social media as outlined by Daodu, Adedotun & Adibema 2016 are:

Facebook: Is a popular free social networking website that allows registered users to create profiles, upload photos and video, send messages and keep in touch with friends, families and colleagues.

Twitter: Is a free micro blogging service that allows registered members to broadcast short posts called tweets. Twitter members can broadcast tweets and follow other user’s tweets by using multiple platforms and devices.

Google: Google’s social networking project designed to replicate the way people interact offline more closely than is the case in other social networking services.

Wikipedia: Is a free open content online Encyclopedia created through the collaborative effort of a community of users known as “Wikipedia”. Anyone registered on the site can create an article for publication.

BBM: Is a media for chatting, pinged with one another using BBM pin.

LinkedIn: Is a social networking site designed specifically for the business community. The goal of the site is to allow registered members to establish and document networks of people they know and trust professionally.

Reddit: Is a social news website and forum where stories are socially curated and promoted by site members.

Pinterest: Is a social creation website for sharing and categorizing images found online; Pinterest requires brief descriptions but the main focus of the site is visual.

Academic performance or achievement is the outcome of education, the extent to which a student, teacher or institution has achieved their educational goals. Academic performance is commonly measured by examinations or continuous assessment but there is no general agreement on how it is best tested or which aspects are most important, procedural knowledge such as skills or declarative knowledge such as facts [Annie, Howard & Mildred, 1996 as cited in Peter (2015)]. A direct relationship exists between Social media usage and the academic performance of students at all levels of education. With so many social networking sites displayed on the internet, students are tempted to abandon their homework and reading times in preference for chatting online with friends. Many students are now addicted to the online rave of the moment, with Facebook, Twitter etc. (Peter, 2015)

(Oche & Aminu 2010, in Peter 2015) opined that most of the youths and students today possess Facebook accounts and the reason why most of them perform badly in school might not be far-fetched. While many minds might be quick to blame the poor quality of teachers, they might have to think even harder, if they have not heard of the Facebook frenzy. Olubiyi (2012) noted that these days’ students are so engrossed in the social media that they are almost 24 hours online, even in their classrooms and lecture theatres, it has been observed that some students are always busy pinged, going or Facebooking, while lectures are on. As

such, times that ought be channeled towards learning, academic research and innovating have been crushed by the passion for meeting new friends online, and most times busy discussing trivial issues. In (Obi, Bulus, Adamu & Sala'at 2012), it was observed that the use of these sites also affects students' use of English and grammar, as these students uses short forms of writing words in their chat rooms; so they tend to forget and use the same in the classrooms. They use things like 4 in place of for, U in place of You, D in place of The etc. and this could affect their class assessment.

This aggressive adoption of social media among the younger generation, according to Vorderer (2016) could be attributed to their up to date knowledge of and comfort with the latest technology and the convenient accessibility to these social networking tools. For instance, they can access social media from their cell phones any time any place. This encourages them to use social media not only for receiving and retrieving information, but also for being online and connecting with others, and from being consumers and participants to "prosumers" which means that they consume and produce media on the social media platform (Obar & Wildman, 2015). These cause for worries by concern bodies as students' constant use of these social media sites on daily basis makes them suffer academic setback. Hence, the urge to carry out the research, in order to ascertain the influential effect of social media usage on Secondary School Students Performances in Katsina Metropolis.

Statement of the Problem

The emergence of social media as a result of advancement in technology and expansion in internet software has raised an alarm among academics on its impacts on studies. Students at all levels of pursuing education now have divided attention to studies, as a result of available different opportunities to be hitched from social media. Many educators and parents are worried that their children and students are spending too much time using social media networks. Some institutions and instructors ban the use of social media in classrooms believing that it negatively impacts students' attention, engagement, and accordingly their GPA (Gina, 2018). Yet, MehMood & Taswir, (2013), believe that the use of technology such as internet is one of the most important factors that can influence educational performance of students positively or adversely. The study therefore intends to fill another gap by shedding light on the influential effect of social media on Secondary School Students performances in Katsina Metropolis, Nigeria.

Research Question: What are student's perception on social media usage and its influence on their academic performance?

Research Hypothesis: There is no significant influence on use of social media and secondary school student's performances.

Methodology

The research design adopted for the study was a descriptive survey guided by one research question and one research hypotheses respectively. The targeted population consists of all the 8,153 students in the thirteen (13) senior secondary schools in the metropolis, whereas Three hundred and Sixty Seven (367) students were randomly selected as dictated by Krejcie and Morgan. Hence, Stratified random sampling was used to select 3 secondary schools as they represented the accessible population and three learning situations are available within, namely: Boys learning alone Girls learning alone as well as boys and girls learning together (co-education). A validated and reliable (coefficient of 0.68) four point type rating scale questionnaire type titled: Social Media and Students Performance Questionnaire (SMSPQ) was used to collect data from the respondents. Responses from the questionnaire were analyzed using the descriptive statistics of frequency counts and percentage, and inferential statistics of chi-square (χ^2) was used to test the hypotheses at 0.05 level of significance using SPSS version 20.0.

Results and Analysis

The results of this study were presented according to the research questions and hypotheses stated.

Research Question: What are student’s perception on social media usage and its influence on their academic performance?

Table 1: Students Perception on Social Media Usage and its Influence on Academic Performance

S/N	Statement	SA	A	D	SD	Total
1	Social media have impacted my Class position positively	50 (14%)	35 (10%)	188 (50%)	94 (26%)	367 (100%)
2	Social media have impacted my Class position negatively	179 (48%)	101 (28%)	50 (14%)	37 (10%)	367 (100%)
3	Online social network Usage is a problematic issue that affects my Academic performances in school.	198 (61%)	87 (27%)	48 (8%)	34 (4%)	367 (100%)
4	Online social networks distract me from studying hard as expected	160 (46%)	122 (31%)	85 (23%)	- -	367 (100%)
5	Hours spent online can never be compared to the number of hours I spent reading.	193 (56%)	86 (23%)	65 (17%)	23 (4%)	367 (100%)
6	Unlimited access to social media through chats distracts me in class	189 (50%)	87 (24%)	66 (17%)	25 (9%)	367 (100%)
7	There is no improvement in my grades since I became engaged into these social networking sites	79 (21%)	61 (15%)	117 (33%)	110 (31%)	367 (100%)
8	I will not perform well in my academics even if I stop using social media	35 (4%)	47 (8%)	87 (27%)	198 (61%)	367 (100%)
9	The use of social media for class related research has helped a lot	92 (25%)	87 (24%)	80 (22%)	108 (29%)	367 (100%)
10	Social media has improved my writing and communication skills	112 (31%)	92 (25%)	80 (22%)	83 (23%)	367 (100%)
	Total	1287	805	866	712	
	Percentage %	35%	22%	24%	19%	(100%)

Table 1 shows that 35% strongly perceived that social network usage has influence on their academic performance, 22% Agree on that, 24% disagree on the said fact, while 19% Strongly Disagreed.

Research Hypothesis: There is no significant influence on use of social media and secondary school student’s performances.

Table 2: Chi-square Analysis for the influence of students’ usage to social network on their academic performance.

Variables	N	Df	S	Crit X ² Value	Calc X ² Value	Decision
Use of social network and students’ performance.	367	3	0.05	5.991	5824.00	Rejected

Table 2 shows that the calculated chi-square value of 5824.00 obtained is greater than the Critical chi-square value of 5.991, hence, the null hypothesis is here by rejected. This

implies that Students' use of social network has significant influence on their academic performance.

Discussion

The findings of this research indicates that each student perceived social media influence in accordance to his/her use. The study also revealed that students perceived the use of social media to have a positive influence on their academic performance in a direct and indirect ways, as 56% believed that it improves their writing and communication skills. They also believed that the use of social media for class related research has helped a lot as 76% of the respondents believed that it keeps them aware of any new course announcements and used for study based researches.

The identification of the negative effects of social media on the academic performance of students as per perceived reveals a lot as 76% agrees on the fact that Social media have impacted their Class position negatively, despite disagreeing that there is no improvement in their grades since they became engaged into these social networking sites. 77% believed that online social networks distract them from studying hard as expected.

Findings in this research shows that Students' usage to social network has a significant influence on their academic performance as the null hypothesis was rejected. In a similar study by Moon (2011), findings shows that social media has a negative effect on students' academic performance. Asemah & B Edego (2012) conducted a research on the impact of social media on the academic performance of high school students; their result showed that the more students use social media, the more it negatively affects their academic performance. The finding however contradicts the finding of Mehmood, & Taswir, (2013), Fatima (2019) whom found out that social media improves students' academic performance.

Conclusion

It can be concluded that social media can have both positive and negative impacts on students' academic performance. Indisputably, social networks also engulfs things useful for the development of the student; a lot of educational groups on Facebook and educational videos from YouTube. In addition, communication with peers through social networks can help a student socialize, find new friends and discuss with them issues related to studies.

Recommendation

Findings in the study shows that all the respondents use social media network either for academic related purposes or as a means of communication, Teachers therefore may utilize this fact in creating a semiformal social media networks to be monitored by them so as to creatively engage students with class content. Social media awareness for students is also needed to address the social media addiction by students so as to avoid distraction in their studies and they should also be encouraged to use social media network on academic relevance rather than their personal drives.

References

Apuke, D. O. (2016) The Influence of Social Media on Academic Performance of Undergraduate Students of Taraba State University, Jalingo, Nigeria. Research on Humanities and Social Sciences. ISSN 2224-5766, Vol.6, No.19, 2016.

Asemah, G. & Edego, B. (2012). Social Media and Insecurity in Nigeria: A Critical Appraisal. Journal of Research and Contemporary Issues. Vol.7 (1 and 2), 154 167.

Asur, S. &. Huberman, B.A. (2010) Predicting the Future with Social Media. Social Computing Lab: HP Labs, Palo Alto, California. pp 1- 8.

Boyd, D. (2010) Taken Out of Context: American Teen Sociality in Networked Publics Berkeley, CA:University of California; 2008.Available at: www.danah.org/papers/TakenOutOfContext.pdf. Accessed September 16, 2018

Camilia, O., Sajoh, I., & Dalhatu, B. (2013). The Effect of social networking sites usage on the studies of Nigerian students. *The International Journal of Engineering and Science (IJES)*, 2(7), 2319-1805.

Daodu, M. A. (2016). Impact of Social Media on Adolescents Behavioural Adjustments in Ojo Local Govt. Area: Implication for Councelling. *Journal of Continuing Education Review(CER)* ISSN: 1595-4897, Vol. 4,Pp 2-7.

Education of Youth. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking (IJVCSN)*, 2(1), 67-79.

Fatima, Y. (2019). Influence of Social Media on the Academic Performance of Senior Science Secondary Students in Katsina Metropolis. An Undergraduate Project Submitted to the Department of Education UMYU Katsina. Pp 47-49.

Gina, M. (2018). The Effects of Social Media on the Academic Performance of Nile University Students. A masters thesis submitted to the department of international and comparative education, University of Cairo. Retrieved via <https://www.researchgate.net/publication>.

Kuppuswamy, S., & Narayan, P. (2010). The Impact of Social Networking Websites on the Education of Youth. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking (IJVCSN)*, 2(1), 67-79.

Mehmood, & Taswir, T. (2013).The Effects of Social Networking Sites on the Academic Performance of Students in College of Applied Sciences, Nizwa, Oman. *International Journal of Arts and Commerce*, 2(1), 111-125.

Obar, J., & Wildman, S. (October, 2015). Telecommunications policy. Elsevier, 39(9), 745-750. doi:<https://doi.org/10.1016/j.telpol.2015.07.014>

Obi N. C., Bulus L. D. Adamu G. M. &Sala'at A. B. (2012). The Need for Safety Consciousness among Youths on Social Networking Sites. *Journal of Applied Science and Management (JASM)* 14(1).

Oche M and Aminu A. (2010). Nigeria: Social Networking and the Future of Students.

Olubiyi'S.(2012),social media and Nigeria Youth burden. <http://bluepringng.com/2012/12/social-media-and-nigerian-youth-burdenretrieved> 21/08/2018.

Peter, Osharive,. (2015) Social Media and Academic Performance of Students in University of Lagos. Undergraduate Project retrieved online via: <https://www.researchgate.net/publication/273765340>.

Schneider N. (2010) Facebook, Other Social Network Sites Could Lead to Lower Grades for Students.http://www.associatedcontent.com/article.1650000/facebook_other_social_network_sites.html?cat=4. Retrieved 20/08/18

University of New Hampshire (2010) Student Grades Not Affected by Social Networking. Retrieved via: <http://www.newswise.com/articles/student-grades-not-affected-by-social-networking> newresearch-finds. Retrieved 20/08/18

Vorderer, P. (2016). Permanently online - permanently connected: Explorations into university students' use of social media and mobile smart devices. *Computers in Human Behavior*, 63, 694-703. doi:10.1016/j.chb.2016.05.085

Wheeler, S., Yeomans, P., & Wheeler, D. (2008). The good, the bad and the wiki: Evaluating student-generated content for collaborative learning. *British Journal of Educational Technology*, 39(6), 987–995.

**ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF CORN
FARMERS: A CASE STUDY FOR KAZAKHSTAN-ALMATY**

Ph.D. Cand. Zhansaya BOLATOVA

Ege University Faculty of Agriculture Department of Agricultural Economics. Izmir-
Turkey

Prof.Dr. Sait ENGINDENIZ

Ege University Faculty of Agriculture Department of Agricultural Economics. Izmir-
Turkey

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the socio-economic characteristics of corn farmers in Almaty region of Kazakhstan. In order to achieve this aim, the data collected from the farmers through face-to-face questionnaires were analyzed and interpreted. According to the data obtained from The Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the total number of farmers in the region covered by the research is 54,000. It was decided that it would be appropriate to include a part of the research with sampling method. For this purpose, the proportional sample size formula was used and the sample size was calculated as 96, based on 95% probability and 10% error margin. 2018/19 period was used in the research. Simple arithmetic mean and percentage calculations were used to evaluate the data in the research. According to the results of the research, the average age of the farmers was determined as 46.06 and the average education period was 14.26 years. The average household size was 3.52 person. The average land size of the farmers was determined as 189.93 hectares and the average corn production area was 112.63 hectares. 12.5% of farmers are partners in an agricultural cooperative. In Kazakhstan, it is necessary to preserve the existing corn production structure and develop it further and ensure continuity in production. From this point of view, state supports are important. Small family farms and young peoples should be supported by the state and directed towards corn production.

Keywords: corn, corn farms, farmer characteristics, farm analysis, Kazakhstan.

Introduction

World production of corn has shown a slight but steady increase over the years, but human consumption of the grain has remained steady. It is thought that the majority of the increase in production has corresponded to an increase in the use of corn for animal feed. However, corn is still a staple food for many people. Corn has food, feed, and industrial uses. It is a major component of livestock feed. The amount of corn used for feed also depends on the crop's supply and price, the amount of supplemental ingredients used in feed rations, and the supplies and prices of competing ingredients (Ranum et al., 2014).

According to data of International Grain Council (IGC), the world corn production was 1129.2 million tons in 2018/19 season (IGC, 2020). The most important countries in corn production in the world are USA, China, Brazil, Europe Union countries, Argentina, Mexico, Ukraine and India. In Kazakhstan, corn produced 862,094 tons on a land of 150,062 hectares in 2018/2019 season. The yield was 5,745 kg in 2018/19 season Kazakhstan' corn yield is below the world average corn yield (5,924 kg) (FAOSTAT, 2020).

According to the statistics of The Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, main cereal crop grown in Kazakhstan is wheat. Its share among indicated crops equals to 78%. Other crops, produced in significant quantities are barley (14%), corn (3%), rice (2%) and oat (2%). According to data of Agency of Republic of Kazakhstan on Statistics, the regions with the highest corn production in Kazakhstan are Almaty and Cambile regions.

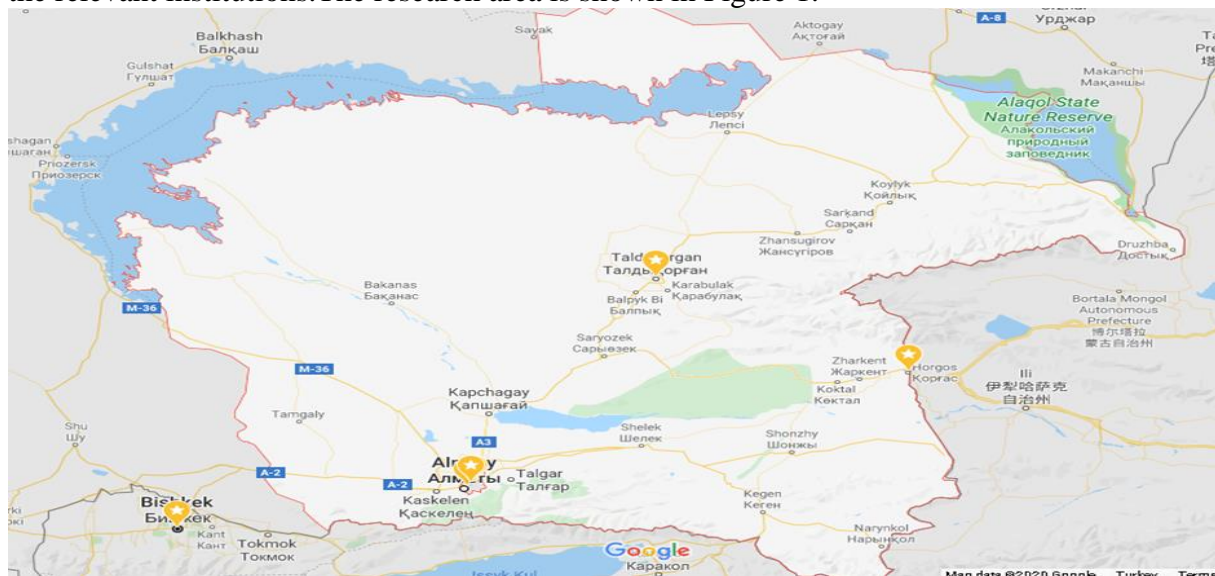
Estimated corn productions of Kazakhstan were 0.9 million tonnes and 1.0 million tonnes for 2019/20 season and; 2020/21 season, respectively (IGC, 2020). As can be seen from the statistics, corn production of Kazakhstan has increased in recent years. Corn has a great important in terms of consumption directly and creating raw materials for industry in Kazakhstan.

Many studies on economic and sustainability aspects of grain and corn production in Kazakhstan have been done in recent years (Lioubimtseva and Henebry, 2012; Umarov, 2013; Fellmann et al., 2014; Makhanov, 2016; Umarov, 2016; Seitova and Stamkulaova, 2017; Kulyk, 2019; Tokenova et al., 2019; Bolatova and Engindeniz, 2020). But, the studies on the technical and economic aspects of corn farming should be carried out continuously. There is a need for studies to be conducted especially at the level of farmers.

The purpose of this research is to determine the socio-economic characteristics of corn farmers in Almaty region of Kazakhstan. In order to achieve this aim, the data collected from the farmers through face-to-face questionnaires were analyzed and interpreted.

Material and Methods

The main material of the research is the data compiled with the survey method from the farmers in Almaty region, where corn production is intensely made in Kazakhstan. Further, it has benefited from previous research, articles, papers, theses and statistical data published by the relevant institutions. The research area is shown in Figure 1.

Figure 1. Research area-Almaty

According to the data obtained from The Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the total number of farmers in the region covered by the research is 54,000. The total number of farmers in the region constitutes the main population of the research. It was decided that it would be appropriate to include a part of the research with sampling method. For this purpose, it uses the following proportional sample size formula (Newbold, 1995). This sampling method has been used in many previous studies (Çonoğlu et al., 2016; Kızıloğlu and Kızılaslan, 2017; Yüzbaşıoğlu, 2019; Bozdemir et al., 2019).

$$n = \frac{Np(1 - p)}{(N - 1)\sigma^2_{px} + p(1 - p)}$$

n = Sample size

N = Number of total farmers

p = Proportion of farmers producing corn (taken as 0.5 to reach the maximum sample size)
 σ^2_{px} = Variance

In the study, calculations were made based on 95% probability and 10% margin of error, and the sample size was determined as 96 farmers. Random numbers table was used to determine the farmers interviewed within the scope of the research. 2018/19 production period was taken as basis in the research.

The data obtained as a result of the survey study were encoded and transferred to computer. It was benefited from various statistical programs in the analysis of data in computer. In the analysis of the data, first of all, the general characteristics of the farmers are revealed. At this stage, age and education level of farmers, family population, labor potential and use, land size and use, capital stock and level of organization are analyzed. Then, corn growing and marketing activities were examined. Simple arithmetic mean and percentage calculations were used to evaluate the data in the research.

Results

Some general characteristics of the farmers was presented in Table 1. The average age of farmers is 46.06. The average education period of the farmers was determined as 14.26 years.

Table 1. General characteristics of farmers

Age of farmers	46,06
Education periods of farmers (years)	14.26
Household size (person)	3.52
Rate of family labor use (%)	73.49
Land size (ha)	189.93
Rate of equity capital (%)	87.24
Rate of being a cooperative member (%)	12.50

The household size of the farms is 3.52 person and 63.92% of them are female. The average family labor force potential in the farms are 2.15 as a male labor unit and 645 as a male labor day, respectively. 73.49% of the family labor is used in the farm.

The average land size in the farms is 189.93 hectares. The average number of parcels is 6.68 and the average parcel size is 28.43 hectares. 51.93% of the lands in the farms are operated lands by the owner, 31.81% of the lands are rented land and 16.26% of the lands are operated lands by the partner. The most important products grown in the farms other than corn are soy, safflower, vetch, barley and wheat, respectively.

As an average of farms, 89.57% of total assets are land assets. When the distribution of the assets according to the items is examined; a large share of soil assets (79.60%), followed by store assets (9.67%) and building reclamation (7.97%) respectively. However, equity capital constitutes 87.24% of passive assets. 12 farmers are partners to at least one agricultural cooperative. It has been determined that farmers are partners in livestock and irrigation cooperatives.

When asked to the farmers which factor they give more importance when deciding on corn production, 36.46% answered the marketing structure and price. Other important factors were determined as climate conditions (for irrigation), production costs and yield, respectively (Table 2).

Table 2. Factors that farmers consider important in corn production

Factors	Number of farmers	%
Market structure and price	35	36.46
Climate conditions	16	16.66
Production costs of corn	11	11.46
Yield of corn	8	8.33
Input supply	7	7.29
Soil structure	6	6.25
Government supports	5	5.21
Technical knowledge level	4	4.17
Production habits	4	4.17
Total	96	100.00

Average corn production experience of farmers is 15.84 years. Average corn production area in the farms was calculated to be 112.63 hectares. Corn production area of farmers varies between 2.5 hectares and 1,459 hectares. 50.39%, 31.90% and 17.71% of the corn production areas in the farms are operated by the owners, partners and tenants, respectively. Average corn production quantity of the farms is 961.19 tons. Average corn yield was calculated to be 8534.07 kg (Table 3).

Table 3. Corn production characteristics of farmers

Corn growing experience of farmers (years)	15.84
Average corn production area (ha)	112.63
Rate of operated corn area by the owner (%)	50.39
Rate of operated corn area by the partner (%)	31.90
Rate of operated corn area by the tenant (%)	17.71
Average corn production (tons/farm)	961.19
Corn yield (kg/ha)	8534.07

1.01% of the corn produced in the farms was consumed in the family. 0.98% of corn production was given to the workers. 98.01% of the corn produced in the farms was marketed. Farmers marketed 89.17%, 10.49% and 0.34% of corn to exporters, corn processing companies, and merchants/brokers, respectively. Average corn price received by farmers was 0.18 \$/kg (Table 4).

Table 4. Corn marketing characteristics of farmers

Rate of corn consumed in the family (%)	1.01
Rate of corn given to workers (%)	0.98
Rate of marketed corn (%)	98.01
Corn marketing rate to exporters (%)	89.17
Corn marketing rate to corn processing companies (%)	10.49
Corn marketing rate to merchants/brokers	0.34
Average corn price (\$/kg)	0.18

In the research, it was determined that 53 farmers had contracts directly with exporters and corn processing companies. The companies with which the farmers in Almaty region have contracts include KazAgroFood, DonAgro, FoodMaster, Budan, Arman, Adal, and Akkus. Foreign sales are mostly made to Kyrgyzstan, Russia, Hungary, Turkmenistan and Uzbekistan. Although Russia is an important corn producer, it imports from Kazakhstan.

On the other hand, average retail corn sales price is 0.76 \$/kg as the average of three months in Almaty region of Kazakhstan. Based on this average price paid by the consumer, the marketing margin is estimated to be 0.58 \$/kg.

Conclusion

The increasing trend in corn production of Kazakhstan in recent years is a positive development in terms of increasing exports. However, in the future, it is necessary to maintain the existing production structure and develop it further and ensure continuity in production. From this point of view, state supports are important.

Corn is a very important agricultural product in Kazakhstan in terms of both its production and use. In addition to the development of industries such as feed and starch-based sugar that use corn as raw materials, the widespread use of biofuel production and use in Kazakhstan will positively affect corn agriculture and support production by expanding the market.

The most important factor in increasing corn production is increasing the yield level. Currently, the Kazakhstan average is below the world average. Therefore, it is necessary to expand the use of hybrid seeds and to increase irrigation opportunities, which are very important for corn cultivation.

It is necessary to expand the use of hybrid seeds and to increase the irrigation opportunities, which are very important for corn cultivation. Production planning should be done in suitable climatic conditions with the most productive varieties.

References

Bolatova, Z., Engindeniz, S., 2020. Sustainable Corn Production in Kazakhstan, Proceeding of 6th International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends, May 18-20, 2020, Baku- Azerbaijan, pp.56-61.

Bozdemir, M., Bayramoğlu, Z., Ağızan, K., Ağızan, S., 2019, Prudential Expectation Analysis in Maize Production, Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 7(3):390-400.

Çonoğlu, S., Kaynak, T., Demirbaş, N., Tosun, N., 2016. Tendencies of farmers to soil analysis subsidy: a case study of Izmir province, Ege Journal of Agricultural Research, 53(4):441-449.

FAOSTAT, 2020. Crop Production Statistics. <http://faostat.fao.org>, Access: September 2020.

Fellmann, T., Hélaine, S., Nekhay, O., 2014. Harvest Failures, Temporary Export Restrictions and Global Food Security: The Example of Limited Grain Exports from Russia, Ukraine and Kazakhstan, Food Security, 6:727-742.

International Grain Council (IGC), 2020. Corn Supply and Demand Statistics, <http://www.igc.int>, Access: September 2020.

Kızıloğlu, R., Kızılaslan, N., 2017. Fertilizer Use The Condition of Cultivator Province Center in Kahramanmaraş, Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 5(1): 18-23.

Kulyk, I., 2019. Analysis of Impediments to Grain Export from Russia, Ukraine and Kazakhstan, Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies, Studies on the Agricultural and Food Sector in Transition Economies, 19:1-212.

Lioubimtseva, E., Henebry, G.M., 2012. Grain Production Trends in Russia, Ukraine and Kazakhstan: New Opportunities in An Increasingly Unstable World?, Frontiers in Earth Science, 6(2):157-166.

Makhanov, K., 2016. New Prospects of Grain Exports of Kazakhstan, Akhmet Yassawi University, e-Bulletin of Eurasian Research Institute, 53:1-3.

Newbold, P., 1995. Statistics for business and economics. Prentice-hall International, New Jersey.

Ranum, P., Rosas, J.P., Garcia-Casal, M.N., 2014. Global Maize Production, Utilization, and Consumption, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1312(1):105-112.

Seitova, V., Stamkulaova, K., 2017. Agricultural Knowledge and Innovation System in South Kazakhstan Region: Sustainable Agricultural Intensification of Innovation Enterprises, 38(47):35-55.

The Agency of Republic of Kazakhstan on Statistics, 2020. Agricultural Statistics, <http://www.stat.gov.kz>, Access: September 2020.

The Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, 2020, Agricultural Statistics, <http://minagri.gov.kz>, Access: September 2020.

Tokenova, S., Kadrinov, M., Alpyssova, V., 2019. Progress of Grain Production Development in Kazakhstan and Mongolia, *Earth and Environmental Science*, 341:1-6.

Umarov, I., 2013. State Regulation of Export Grain Production in Kazakhstan, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 5(1):192-201.

Umarov, I., 2016. Substantiation of Innovative Development Prospects for Grain Production in Kazakhstan, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 3(13): 691-698.

Yüzbaşıoğlu, R., 2019. Tendencies of Rural Producer to Soil Analysis Province Center in Tokat, *Journal of Bahri Dagdas Crop Research*, 8(1):163-169.

THE RELATIONSHIP OF LAW AND ECONOMY IN THE HISTORICAL PROCESS

Assoc. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Cukurova University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Lawyer Abdulmutallip AKKAŞ

Akkaş Law Office

<https://orcid.org/0000-0003-2912-8051>

Abstract

It is essential that law and economy complement each other in order to spread economic prosperity to societies with a fairer income distribution. The proper functioning of the economic system and structure depends on the existence of the legal system as well as the satisfaction of the needs. In this context, the role of law in the economy will be with the establishment of appropriate investment climates, the improvement of social structure and texture, and the establishment of the legal system that will ensure the regular operation and development of the market. In this study, which we will examine in terms of political, sociological and technological aspects based on economics and law within the countless chain of events, the history of humanity is the history of social developments driven by economic, political, social and legal events and the importance of economic activity. In this context, the historical process also includes discoveries, crises, wars, etc. events had significant economic consequences; Agreements have been resolved by legal arrangements such as contracts. In this context, property rights in many areas of the economy have led to the use of constitutional economics, law-based concepts more and economic concepts to enter the language of law. In this study, the transition from antiquity to medieval, from medieval to market society, from market society to postmodern politics and law, advanced technological process from pre-market economy to antiquity to agrarian society, from industrial society to information society, and various legal and economic issues will be evaluated.

Keywords: Law, Economics, Constitutional Economics, Property Rights, Antiquity, Medieval Economy, Market Economy

TARİHSEL SÜREÇ DE HUKUK VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Özet

Ekonomik refahın toplumlara daha adil gelir dağılımıyla yayılması doğrultusunda, hukuk ve ekonominin birbirlerini tamamlamaları esastır. Ekonomik sistemin ve yapının sürdürülebilirliği düzgün işleyebilmesi, ihtiyaçların tatminin de olduğu kadar, hukuk sisteminin varlığına da bağlıdır. Bu bağlamda hukukun ekonomideki rolü, uygun yatırım iklimlerinin oluşması, sosyal yapı ve dokunun iyileşmesi piyasanın düzenli işleyip gelişmesini sağlayacak hukuk sisteminin yerleşmesiyle olacak. sayısız olaylar zinciri içinde ekonomi ve hukuk temeline dayalı politik, sosyolojik, teknolojik açıdan inceleyeceğimiz bu çalışmada İnsanlık tarihi, ekonomik, siyasal, sosyal ve hukuksal olayların yön verdiği toplumsal gelişmelerin ve iktisadi faaliyet de elin öneminin vurgulandığı tarihidir. Bu bağlamda tarihsel süreç de keşifler, krizler, savaşlar vb. olaylar önemli ekonomik sonuçlar doğurmuşlar; anlaşmalar, sözleşmeler gibi hukuki düzenlemelerle çözümlenmeye gidilmiştir. Bu bağlamda, ekonominin birçok alanında mülkiyet hakkı, anayasal iktisat hukuk kökenli kavramların daha çok kullanılmasına ve hukuk diline de ekonomik kavramların girmesine yol açmıştır. Bu çalışmada, antikiteden ortaçağa, ortaçağdan piyasa toplumuna piyasa toplumundan post-modern politik ve hukuka geçiş de piyasa iktisadı öncesinden antikiteden

tarım toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna kadar ileri teknolojik süreç de değişik hukuki ve ekonomik meseleler tarihi süreç de değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Ekonomi, Anayasal İktisat, Mülkiyet Hakkı, Antikite, Ortaçağ Ekonomisi, Piyasa Ekonomisi

INTRODUCTION

In terms of law and economy Every society, every period and every school has developed different legal concepts and definitions. The concept of justice has likewise not been clarified. These differences increased the contradictions that already exist in the structure of the law(Del Vecchio, Giorgio(1952). The concept of economic law sometimes includes debts, goods, trade, companies, negotiable instruments, intellectual and industrial rights, tax and finance law(Darmstaedter), which provides the fulfillment of economic needs included in this concept(Darmstaedter), sometimes the current law dealing with economics, and all economic law(Hedemann), on the other hand, is considered as an extension of economic law(Goldschmit), the law of economic entrepreneurs(Kaskel), the law regulating the relations of entrepreneurs with the state(Schumann), commercial law and arguing that issues such as professional organization and the discipline of the economy should be added to this. (Hamel and Lagarde), economic law exclusively law specific to the state-driven economy (Haemmerle), economic law(Gierke and Kiraly), which deals with the specific problems of the modern economy and the industrial system, economic law, basic principles of economic organizations, and inter-organizational relations. lottery on layouts As a branch of law(Mimaroğlu) that anticipates the provinces, whose theoretical quality is overwhelming and therefore its scope is difficult to determine, (Mimaroğlu), economic law defines it as the name of the branch of law that regulates the various statuses of economic agents and types of contracts (Çevik) Baykal, C.Murat (2008). It is a concern for realism that led Coase to start in the 1930s a reflection on the notion of cost that irrigates a large thrust of his works. Coase's 1938 article on accounting participates to the construction of the notion of subjective opportunity cost, and its influence becomes obvious if we distinguish in it two dimensions – subjectivity and opportunity aspects – which Coase applies to two domains of analysis – the choice of the producer and the choice of policy. The first dimension appears in some of his articles on the theory of the firm, in which Coase underlines the subjectivity of costs and decisions of the producer, subjectivity which partly explains the costs of transaction and organization. Coase thus stresses radical uncertainty or routines, these elements that are fundamental in recent theories of the firm. The second dimension, that of opportunity cost, was brought to light in the Coasean approach of policy problems, which are analyzed as problems of allocation of factors(Schlesinger, Rudolf(1974). However, whereas Coase paralleled, very early in his works, the producer's decision and the policy decision⁴⁰, the subjectivity of the former is forgotten in the analysis of the latter. Even more remarkable, in this analysis, the subjectivity of costs that are supposed to be measured by the policy-maker is neglected: the production values yielded by the arrangements and the costs of operation of these arrangements are assumed to be objective and measurable. The articles on marginal cost pricing and social cost avoid any element of subjectivity (other than that of demand) and use a notion of objective opportunity cost, as confirmed by the interpretation eventually favored by Buchanan (1984).

It is seen that law and economy of market economies, which function properly in the historical process, complement each other. Whether it is traditionalist, capitalist, socialist or mixed economic system, its healthy functioning depends on the existence of an effective legal system as well as on meeting the needs. In this context, in terms of properly functioning competition, the role of law in the economy in terms of markets whether money or

commodity markets, determining the legal framework that will ensure the regular functioning and development of the market, and bringing along appropriate climates in terms of economic activities, the rules of law that regulate economic life, norms, values, beliefs and It is also clear that the assumptions should be prepared in accordance with the realities of the economy and changing conditions. What the regulations made aim for for which goods and services; It is important to determine for whom it will be produced and consumed, when, where and what economic activity it can reach and what its costs will be. Especially the developments in the last two decades have led to the use of legal concepts in many areas of the economy, especially producer and consumer rights, appropriate investment and savings climates, borrowing, public expenditures, and economic concepts to enter the legal literature. Within the framework of these thematic elements, market economics, along with the ongoing law-economy relationship from the nomadic society to the agricultural society, the input and development of agriculture, both the agriculture-based industry and the industrial society to the knowledge society, as well as property rights, constitutional economics, economic distribution systems, producers and economic law, which aims to examine the various legal problems caused by consumer rights economic developments(Türkbağ, Ahmet Ulvi(2003).

The process of law and economic history also determines the performance of the economy. The secretary justification refers to the provisional legal point of view that arises in the performance of economies of economic history. Legal disclosure means establishing a theory with a high content of information and comprehensible information and admitting the error of this theory in advance. In many countries, together with the Constitution, which regulates an important part of private law among the internal resources of economic law, Obligations, Trade, Execution and Bankruptcy issues, Central Bank, Banking, Money markets, Stock Exchange, Capital Market, Free Zones, Insurance Supervision, Protection of Competition, Karaparan There are also special laws on the prevention of money laundering, on the Intellectual and Artistic Works of the Privatization Applications, and the Foreign Direct Investments Law, which are directly related to economic activities and individuals and organizations operating economically. Considering that more than 100 billion people have passed away since the 70 thousand years of humanity and that 7.2 billion living people make up only 1 in 14 of this number, the history of humanity is our present life, which is dominated by political, social and legal events and civilization levels piece by piece contain patterns of the past. Just as in the geological strata, each pattern is built on top of the other. When we think that the formation of agricultural societies dates back to 12 thousand years ago, the information, techniques, beliefs, some customs and rituals passed on to each other by living civilizations continue to be embedded in social structures. it is the history of social developments(Williamson, O.E. (2000). The connections between these phenomena, which are in a mutual interaction relationship, draw attention as factors that shape history. However, although it does not reduce the importance of political, economic, sociological and technological issues, evaluating the links based on economy and law in terms of a smoothly functioning economic activities within the countless events chain, which is considered as a turning point, in a basic structure, carrying long-term and permanent activities together with efficiency and economic It will increase reliability, which is very important in terms of. As can be seen from past practices, the path and direction of history has always occurred on economic and legal foundations(Savaş, Vural Fuat(2005). Since antiquity, events such as geographical discoveries, crises, traveling merchants, conversion movements, wars, mansions, relations between serf, slave and feudal lords in mansions have had important economic consequences, developments in the field of religion have followed legal regulations such as agreements and contracts(Williamson, O.E. (1995).

With the relationship between law and economy, which started with the transition from the nomadic society to the settled society before the market economy, continued with the transition from the agricultural society to the industrial society and continues on its way with the information society, to meet the different legal problems caused by the economic developments and the economic life in accordance with a new understanding. The 'economic law', which aims to regulate, is involved in every economic activity of life(Tan, Turgut(1972).

MATERIALS AND METHODS

In general, it can be said that “wherever there is a society, there is a law”. However, this explanation remains very general. Every society has its own conditions and characteristics. All this depends on the structure of that society as well as the order of relations. and they form the way they function. Law is basically a system of social relations, depending on conditions and characteristics. is born and develops. Law is a social phenomenon, so it is impossible to think or deal with it as social. For the beginning In addition to this correct approach, the definition of law and universal The need for new elements of expression and value judgments has. In order to understand the concept of law, which has a complex structure, it is necessary not to advocate a one-sided view(Schlesinger, Rudolf(1974). In order not to expand the scope of property rights, producer and consumer rights, lawful competition environment, contracts, agreements, the functioning structure of markets and economic activities, there is little understanding of the 'economic constitution' or 'constitutional economy', which generally refers to the limitation of the state's economic powers by the constitution(Samuels, W.J. & S.G. Medema (1998). It reveals a specific examination of the scope due to the reasons of its access to domestic and foreign sources dealing with the subject of law and economy, while doing this, the study can be brought to a new place in the legal and economic literature by evaluating an organized knowledge of law and economics with a systematic content and The proposals are intended to contribute to an initial reference framework as they will be useful and guiding, as well as shed light on new studies to be carried out. In terms of the historical process, the political It has also been observed that a society that is organized and organized at the level of inclusion into a social control mechanism. In the formation process of law, from time to time, certain elements importance has been attached and they have gained weight in the definition of the law Law has various aspects(Vanberg, Victor J. (çev. Hüseyin Şen)(1999). Law is a phenomenon, an ideal, It can be considered as a social order and a branch of science. These different aspects stem from the complex structure of the law. Law as a social event is a phenomenon. People together Become law, as a necessity after they begin to live gusu appeared. Law is the relationship of social life, the coordination, limit and security of social relations. Its strength comes from the direct effect of living conditions. Human beings, who are the basis of the rules in force, are oriented towards expanding these rules and bringing new ones. Arise in different situations new solutions come out. Thus, law is a social phenomenon it is understood to be an ideal born of human mind and conscience. Law is the phenomenon, ideally it should be. In order to understand this contradictory structure of the law sufficiently, it is necessary to know the changing and unchanging elements in law. It changes in law with social reality(Posner, R.A. (1993).

RESULTS, DISCUSSION AND CONCLUSION

The main objectives of participation and modern democratic states are to ensure a legal macroeconomic stability in order to increase the economic and social welfare of the people, to achieve growth and to eliminate poverty, to reduce unemployment with full employment,

to reach a high level of employment, to bring the population to a qualified level and to invest in the individual. In order to achieve the public policy objectives in order to achieve high quality standards in the fields of environment, health and social security in terms of sustainable development, to increase the level of education and training, to ensure equality of opportunity, to support innovation and entrepreneurship by providing justice in income distribution, "Regulation", a competitive environment in accordance with the law, which stipulates that it will take measures to prevent monopolization and cartelization that will arise as a result of actual or agreement in the markets with measures to ensure and improve the healthy and regular operation of money, credit, capital, goods and service markets. Guaranteeing the freedom of private enterprise based on bringing the economic law, public law and private law that regulate economic life, to the properly functioning market mechanism; regulating the planning principle, stating that the property right is one of the fundamental rights, that the property right can be restricted by law for the purpose of public benefit and cannot be used contrary to the benefit of society, regulating expropriation, nationalization and privatization regulations (Müftüoğlu, M. Tamer - Karabudak, H. Baha (2002)). The class that owns the economic infrastructure. It is also dominant in the superstructure of society. Law, morality, religion, tradition norms in the facts of the ruling class. They arise and develop in the appropriate direction. Even the greatest social force that sets norms is the state, strictly under the control of the ruling class (Schlesinger, Rudolf (1974)). The state is the ruler of the powerful class, in other words is the state of the class. The basic norm that makes up the state, the power it determines the ruling class that holds it (Coase, RH (1981)).

In some systems, in socialist economies where authoritarian and interventionist law regulating the production and consumption of goods and services, authority figures are general and binding. In other words, it is the intervention of the state in economic life. This intervention may be the case in the national plan as in the fight against inflation, aid to the steel industry, etc. It may also come to the fore in the sectoral plan, and in mixed economies with sufficient market understanding of the state, including public economic enterprises, the legal rules related to the economic order form the rules of public law in terms of internal relations; The legal rules that regulate the market economy and the establishment and operation of private economy enterprises and their relations form the commercial (economics) branch of private law. Whether considered within public or private law, the definition and scope of states' economic duties and powers find their place primarily in constitutions. As a matter of fact, modern constitutions and laws have adopted various rules regarding economics and hence economic law (Baykal, C. Murat (2008)). There are, at least, two ways of understanding this evolution. First, Coase's evolution may be understood as chronological since the works on the theory of the firm studied here were published in the 1930s and those on policy in 1946 and 1960: Coase would have progressively abandoned the subjective dimension of his thought, around the 1940s. This interpretation is supported by the fact that, when Coase will later come back on his notion of cost elaborated in 1938, or on Buchanan's interpretation (1969), he takes care of avoiding any reference to subjectivity, and even seems to doubt the specificity of his approach (Bertrand Elodie).

As a result, it is the branch of law that regulates economic development, planning, directing, supervision and organization, whether it is a result of the activities of the state, private enterprise or both. Accordingly, the regulation of economic life with all its aspects constitutes the subject of economic law. In order to regulate the constantly changing and developing economic life and economic relations, and to secure the legitimate commercial activities and earnings of businesses and individuals, general rules that regulate different fields such as trade, penalty and tax legislation serve an economic purpose. While the

utilitarian view of law was born depending on events and experiments, it opposed the view of natural law. Law in society for equality, well-being, trust and people's livelihood he advocated taking necessary precautions. If the necessary precautions are not taken, the existence of justice cannot be mentioned. According to the utilitarian school, equality underlies justice. However, there can be no absolute equality, since people are not naturally equal. What can be done is to reduce the inequality. This view of law, which gives priority to the benefit of society and people, also it asks and defends because it is useful. John Stuart Mill, one of the forerunners of the utilitarian school, focused especially on the justice-benefit relations. According to Mill The greatest opposition to benefit and happiness, to the criterion of good and evil in the periods came from the thought of justice. Justice expresses a strong feeling with its seeming openness, conveys similar precision. However, most thinkers thought justice was a feature in the thing itself. There is no necessary connection between the original root of the sense of justice and its obligatory power. The sense of justice can be a special instinct (Butler M.R. & R.F. Garnett (2003)). However, he may want control of the mind. Justice decisions include part of the public interest. Moral sense of justice only for benefit and extraordinary situations are justice alone, since its orders are much more precise it is difficult to see it as a special branch of general utility (Çeçen, Anıl). The burden of a sense of justice arises as a trace of a separate source The main purpose of these rules regarding the regulation of economic life is to ensure the general and economic public order by protecting the economic activities of the society and individuals (Coase, R.H. (1998)). Therefore, economic law is faced with the task of maintaining the balances realized on the one hand, and ensuring development and dynamism by remaining in order on the other. In this context, it finds a field to regulate the structuring, management, basic functions, decision-making methods, customer relations, market behavior, relations with other businesses and the state, as well as privatization policies, planning, public enterprises, foreign trade control, economic crimes, etc. general topics are also covered (Alchian, A.A. (1965)).

REFERENCES

- Alchian, A.A. (1965), "Some Economics of Property Rights", in: The Legacy of Ronald Coase in Economic Analysis, vol. II, (ed. S.G. Madema), Aldershot: Edward Elgar Pub., 193-206.
- Baykal, C.Murat (2008), "Hukuk-Ekonomi İlişkisi ve Ekonomi Hukuku Üzerine" Ankara Barosu Dergisi Yıl:66, Sayı: 4, Güz 2008, 76-87;
<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2008-4/7.pdf>
- Bertrand Elodie A Key to Coase's Thought: The Notion of Cost, <https://www.gate.cnrs.fr/IMG/pdf/Bertrand2013.pdf>
- Butler M.R. & R.F. Garnett (2003), "Teaching the Coase Theorem: Are We Getting it Right?", American Economic Journal, 31(2), 133-145.
- Coase, R.H. (1998), "The New Institutional Economics", The American Economic Review, 88(2), 72-74.
- Coase, R.H. (1981), 'Coase Theorem and the Empty Core: A Comment', Journal of Law and Economics 24 (1) : 183 - 187
- Çeçen, Anıl "Hukukta Norm ve Adalet", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630834>
- Hodgson, G.M. (1989), "Institutional Economic Theory: The Old versus the New", Review of Political Economy, 1(3), 249-269.
- Müftüoğlu, M. Tamer - Karabudak, H. Baha (2002), İktisadi Politikalar Bağlamında Hukuki Düzenleme (Regülasyon) Üzerine Düşünceler, Rekabet Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül 2002, Sayı: 11, s.3-14.

Posner, R.A. (1993), “Nobel Laureate: Ronald Coase and Methodology”, *The Journal of Economic Perspectives*, 7(4), 195-210.

Samuels, W.J. & S.G. Medema (1998), “Ronald Coase on Economic Policy Analysis: Framework and Implications”, in: *Coasean Economics: Law and Economics and the New Institutional Economics*, (ed. S.G. Medema), Kulwer Academic Publishers, 161-183.

Savaş, Vural Fuat(2005), *Hukuk ve İktisat*, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2005, Cilt: I, Sayı: 2, s.3-13.

Schlesinger, Rudolf(1974), *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, Sinan yayını, 1974, İstanbul, Say. 8.

Del Vecchio, Giorgio(1952), *Hukuk Felsefesi dersleri*, İÜHF yayını, 1952 Say. 262-263.

Çobanoğlu, Rahmi - Fenomen ve ideal olarak hukuk, İHFM, 1963, Sayı 3, Say. 65

Tan, Turgut(1972), *Ekonomik Hukuk ve Ekonomik Kamu Hukuku*, Amme İdaresi Dergisi, Mart 1972, Cilt: 5, Sayı: 1, s.15-42.

Vanberg, Victor J. (çev. Hüseyin Şen)(1999), *Freiburg Hukuk-Ekonomi Okulu ve Ekonomik Anayasa Yaklaşımı*, Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 1999, Yıl:5, Sayı:30, s.659-671.

Türkbağ, Ahmet Ulvi(2003), *Hukuk ve Ekonomi Anlayışı ya da Hukukun Ekonomik Analizi*, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 8. Kitap, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 2003, s.58-68.

Williamson, O.E. (1995), “A Comparison of Alternative Approaches to Economic Organization”, in: *The Legacy of Ronald Coase in Economic Analysis Volume I*, (ed. S.G.Medema), Clenham, Edward Elgar Publishing Company, 248-257.

Williamson, O.E. (2000), “The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead”, *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595 – 613.

POLITICAL, ECONOMIC, SOCIOLOGICAL, TECHNOLOGICAL
TRANSFORMATIONS AND HISTORICALITY

Assoc. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Cukurova University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

<https://orcid.org/0000-0003-2912-8051>

Abstract

In this study, primarily; Polybus (Histories), Ibn-i Haldun (Mukaddime), Giambattista Vico (New Science), Adam Smith (Wealth of Nations), Karl Marx (Capital), Oswald Spengler (Decline of the West), Pitrim Sorokin (Social and Cultural Dynamics), Arnold Toynbee (Historical Review), Carrol Quigley (Tragedy and Hope), Fernand Braudel (Civilization and Capitalism), Paul Kennedy (The Rise and Fall of the Great Powers), Samuel Huntington (The War of Civilizations), Jared Diamond (Collapse: How Civilizations Survive or Crumbles), Ian Morris (Why The West Rulers the World: For Now), Geoge Friedman (Predictions for the 21st Century), Tekeoğlu, based on Socio-Economic Transformations and Historiography studies in the field of history, science, civilization and civilization. historically, Roman Empire (5th century), Inca Civilization (16th century), Ming Dynasty (17th century), Genghis Empire (14th century), French Bourbon Monarchy (18th century), Ottoman Empire (20th Century), Soviet Union (20th Century year), Japanese Empire (20. Century) applications will be evaluated comparatively; Stefan Zweig, "The Stars Shine", Peter Drucker "The Borderline" and Edgar Morin are "Circularity", from centers such as Baghdad, Cairo, Damascus, Istanbul, Venice, Antwerp, Amsterdam, London, New York, Tokyo, Seoul and Shanghai. By evaluating the political, economic, sociological and technological developments carried; Suggestions will be developed on 21st century transformations and preparing for the future.

Keywords: Historicality, Mesopotamia, Egypt, Crete, Classical, Byzantine, Central America, Andes, Chinese, Indian, Islamic and European civilizations, political, economic, sociological and technological transformations.

POLİTİK, EKONOMİK, SOSYOLOJİK, TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMLER VE
TARİHSELLİK

Özet

Bu çalışmada öncelikli olarak; Polybus (Tarihler), İbn-i Haldun (Mukaddime), Giambattista Vico (Yeni Bilim), Adam Smith (Ulusların Zenginliği), Karl Marx (Kapital), Oswald Spengler (Batı'nın Gerileyişi), Pitrim Sorokin (Sosyal ve Kültürel Dinamikler), Arnold Toynbee (Tarihi İnceleme), Carrol Quigley (Trajedi ve Umut), Fernand Braudel (Uygarlık ve Kapitalizm), Paul Kennedy (Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü), Samuel Huntington (Uygarlıklar Savaşı), Jared Diamond (Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır), Ian Morris (Batı Dünya'ya Neden Hükmediyor: Şimdilik), Geoge Friedman (21. Yüzyıl İçin Öngörüler), Tekeoğlu, Sosyo-Ekonomik Dönüşümler ve Tarihsellik çalışmaları baz alınarak geniş zamanlar tarihi, bilim, uygarlık ve medeniyet alanında atılan adımlar yer alarak Tarihsel olarak, Roma İmparatorluğu (5. yüzyıl), İnka Uygarlığı (16. yüzyıl), Ming Hanedanlığı (17. yüzyıl), Cengiz İmparatorluğu (14. Yüzyıl), Fransız Burbon Monarşisi (18. Yüzyıl), Osmanlı İmparatorluğu (20. Yüzyıl), Sovyetler Birliği (20. Yüzyıl), Japon İmparatorluğu (20. Yüzyıl) uygulamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek; Stefan Zweig "Yıldızların Parladığı Anlar", Peter Drucker "Sınır Çizgisi" ve Edgar Morin ise

“Döngüsellik” kavramları açısından Bağdat, Kahire, Şam, İstanbul, Venedik, Anvers, Amsterdam, Londra, New York, Tokyo, Seul, Şangay gibi merkezlerden bugüne taşınan politik, ekonomik, sosyolojik ve teknolojik gelişmeler değerlendirilerek; 21. Yüzyıl dönüşümleri ve geleceğe hazırlanmak üzerine öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsellik, Mezopotamya, Mısır, Girit, Klasik, Bizans, Orta Amerika, Andlar, Çin, Hint, İslam ve Avrupa uygarlıklarındaki politik, ekonomik, sosyolojik ve teknolojik dönüşümler,

INTRODUCTION

In the New World Order, in the Fourth Globalization Wave, technology has played a powerful role in the growth of economies and realization of social transformations. The End of Modern Ideologies and Modern Power Forms, Weakening of Geopolitics and the End of Modern Bureaucracy, Multinational Subjects such as companies, interdependencies and interdependencies with the Transnational Companies Period, the source of wealth, Intangible Assets (Intellectual Property), the Economy of Change. Provided that it is in line with the aims of institutions and individuals, every technological stage that has been transformed into innovation, even if there are opponents, nevertheless affected the society or the sector in which it was born and, depending on the degree of importance, this technological diffusion has been more common in all areas, especially in the last two decades. (Morris, Ian (2012). Rapid technological developments, which emerged in today's developed industrial societies, but which developing countries cannot remain indifferent to in terms of creating added value and maintaining their competitive advantage, have caused a radical change in production systems (Harari, Y. Noah Hom Deus (2016). Based on value economies instead of volume economies; The application of science and advanced technology-based methods to production processes transforms the distribution and use of resources and preferences of countries, as well as the structures of social classes and the principles of distribution, distribution, consumption, investment and savings. new formations emerging in the production system and organization and business organization. labor-capital relations. money-credit mechanisms. market structure and forms of competition, the role of the state, and the outlooks of relations with the world economy. shows that this process of change covers a very wide area (Tekeoğlu, M. 2017). Developments in the field of science and technology also lay the foundations of transition to a new and advanced social transformation and prepare the objective conditions for a new social structure described as "information society". Advances in science and technology are not just production systems. It changes the institutional structures, social relations and political systems that form a social order. At the basis of all these changes are the new form of technology, new information technology (Erkan, Hüsnü (1998), When we think that the formation of agricultural societies dates back to 12 thousand years ago, the information, techniques, beliefs, some customs and rituals passed on to each other by living civilizations continue to be embedded in social structures (Hatzichronoglou, T. (1997). Under the world order, unified and integrated policies have been put into effect with mutual ties and dependencies. , New York, Tokyo, Seoul, Shanghai) are entering into new formations (Tekeoğlu, 2017). Since the developments in the world before market economy, in the pre-modern political economy processes, sometimes local, glocal, sometimes global, sometimes mercantilist, sometimes land-based agriculture, industry, industry, trade, trade and services sector, events that have contributed in many areas, economic Political, sociological, and technological civilized balance actors are defined and have certain importance and priorities that shape every period (Ferguson, Niall (2012); among the masterpieces that give the life curve of civilizations from their birth, development,

development to growth and collapse, this period is the most Works that make sense, explain and interpret correctly in the criteria of time (Erkan, Hüsnu (1998); Polybus (Chronicles), Ibn-i Haldun (Mukaddime), Giambattista Vico (New Science), Adam Smith (Wealth of Nations), Karl Marx (Capital) Oswald Spengler (The Decline of the West), Pitrim Sorokin (Social and Cultural Dynamics), Arnold Toynbee (Historical Review), Carrol Quigley (Tragedy and Hope), Fernand Braudel (Civilization and Capitalism), Paul Kennedy (Rise and Fall of the Great Powers), Samuel Huntington (The War of Civilizations), Jared Diamond (The Fall: How Civilizations Survive or Fall), Ian Morris (The West World ' or Why Rules: For now), Geoge Friedman (21. Prominent names with Predictions for the 21st Century); Huntington, Bozemann, Morin, Zakaria, Braudel, Mc Neill, Clark, Maluf, Diamond, Kennedy, Quigley, Acemoğlu, Morris, Harari determine the basic motives, actors and forces behind today's civilized balance and historically, the Roman Empire (5th. century), Inca Civilization (16th century), Ming Dynasty (17th century), Genghis Empire (14th Century), French Bourbon Monarchy (18th Century), Ottoman Empire (20th Century), Soviet Union (20th Century)), Japanese Empire (20th Century) expressing that the economic centers of the new world have also shifted from east to west and formed spirals according to their hegomania (Baghdad, Cairo, Damascus, Istanbul, Venice, Antwerp, Amsterdam, London, New York, Tokyo, Seoul, Shanghai). They can convey an understanding to us as a pattern (Tekeoğlu; M, 2017), Heilbeoner, I.Robert, (1970). The process increases efficiency by increasing, disseminating, absorbing and accelerating the technological capacity based on scientific knowledge and data, both in a systematized manner and in the form of organized information (Carisson, B. and S.Jacobson (1993). It is possible to say that it is built on five basic dimensions (Carisson, B. and S.Jacobson (1993). These are quality, strategy, synergy, human and knowledge. individual intelligence, subjectivism, positivist imputer method, electronic information, communication and information. technologies have undergone major changes leading to the new world order and the economic policies of multinational corporations weakening nation states, from modern ideologies and modern power forms to the postmodern political economy (WEF, 2016), Morris, Ian (2012) ..

DEVELOPMENT COURSE OF POLITICAL ECONOMY IN THE WORLD

Designed in Primitive Political Economy; primitive religions and magical guiding economic activities; As tribes and clans, which remain evident in economic actors and are designed in line with the conscious decisions and plans of the tribes; A period without the purpose of accumulation and wealth channeled into the subsistence economy through gathering and hunting, and traditional political economy first wave of globalization: great religions, empires (conquests), feudality traditional perspective accumulation of wealth and the source of wealth from a physiocratic stage based on the land renaissance and reforms and even Various macroeconomic thought and schools, from classical economics based on physiocratic thought to keynesian economics, from Keynesian economics to Monetarist, Monetary, new Classical, neo-Keynesian and Supply Side Economics, which gave birth to liberalism and the innovations that emerged with the industrial revolution of economic activities and the birth of big and new business and businessmen. and has reached the post-modern political economic period, which emerged as of the period and from Antiquity to the Middle Ages, from the Middle Ages to the Market society and today, which is on the verge of the fifth wave of globalization (Heilbeoner, I. Robert, (1970). In this context, the phenomenon, event and historicity that occurred in the universe of 15 billion years, the world of 5 billion years, the first real human (homohabilis) 2 million years ago, the first modern human (homosapiens) 100 thousand years ago, 70 thousand years ago Considering that more

than a billion people have passed by, and that 7.2 billion living people make up only 1/14 of this number, our lives today are 10 thousand years ago with the agricultural revolution, 500 years ago with commercial capitalism, 230 years ago with the industrial revolution and the last 215 years of information technologies revolution. and the policies applied to civilization levels, policies related to economic activities such as production, consumption, distribution, distribution and saving, partly includes the patterns of the past (Tekeoğlu, M. (2017). As we experience the fourth wave of globalization, nano technology, biotechnology, fibrite insemination, gene engineering, spy planes, stem cells, organic agriculture, renewable energy sources such as cybernetic field, wind energies, thermal energies, solar energies and shale gas, and new fundamental sciences. developments pave the way for applied research and new knowledge eco-industrial parks, technoparks, space and aviation technology, office machinery, computers, pharmaceutical and chemical industry, robotic components, advanced shipbuilding materials, new material technology, nuclear technology, informatics (computers, microelectronics high-tech industries such as a combination of telecommunication technologies), high-tech materials, etc., can make developed countries have a say in becoming hegemonic states (Bresser, P., L. Carlos, JM Maravall and A. Przeworski (1993). It can be said that it is the only factor that can give direction to tomorrow. . Each patterned policy is based on the other policy, just as it is in the integrity of space and time mentioned in the geological layers (Alesina, A. D. And L. Rodrick (1994). The main feature of the postmodern political economy, besides knowledge and advanced technology, is that multinational production, international financial flows and international trade volume have reached very large dimensions that increase the competitive power and the latest point and rapid changes in technology are about the meaning and importance of economic transactions with high added value, The disagreements, interdependencies and interdependencies that exist between firms, households, classes, economic actors and other social groups and states prepare a suitable environment for the emergence of political conflicts in the contemporary postmodern international political economy, that is, with the fourth wave of globalization (Bresser, P., L. Carlos, JM Maravall and A. Przeworski (1993). The deepening economic integration and the prosperity that it resulted, together with the mutual ties and dependencies, gains great importance in contemporary economic politics. The importance of these powers greatly affects national interests (Heilbeoner, I. Robert, (1970). In terms of international economic politics, it is obvious that in a period of mutual ties and dependence, for example, EU's competition policies will increase the EU's trade policies, Alamnaya's financial goals of Japan or South Korea's development strategies will multiply revenues and increase competitive power with cost advantages. In a period where many transfers, including instant money, are made from a country where the initiative follows the global, where the global policies are an important factor in the local, regional and national spheres, and the local needs are taken into account, the monetary and fiscal policies to be implemented in order to improve the macroeconomic targets will lead and direction to income policies. (Ferguson, Niall (2012); (Erkan, Hüsnü (1998)). It can either lift nations' economies to the stage of development or drag them into negative crises. Therefore, the ability of nations to eliminate their weaknesses by following each other closely, to avoid dangers and to strengthen their economic structures and textures. In the process of shaping local and regional policies, the maneuvering area of even the strongest states is limited by the peculiar factors inherent in the international system by H-Ohlin's Factor equipment theory. In fact, it is a natural consequence or continuation of the political and economic processes that take place within each country (Ferguson, Niall (2012). The high-level determining authority of monetary and fiscal policies that direct external articulation and harmony, and the strongholds of capitalism,

institutions such as the IMF, GATT-WTO and the World Bank, which are effective in the field of international economic politics, are often established at the initiative of hegemonic states, plans and organizations are made and under the protective umbrella of these countries. It is seen that he has audit activities. The world economy is driven by economic actors, where states, most of which are hegoman in the economy, are greatly affected by the activities of multinational companies and banks Ferguson, Niall (2012); (Erkan, Hüsnü (1998).

These factors maintain their validity and have a determining role in the economic design of today's world. Political, political, cultural, technological and economic stability improvement policies will also contribute to the world economic potential, strengthening the economic structure and fabric. In this context, the United States, which has a different hegemonic outlook when articulated in the military power of Russia, which has a wide spatial depth, can say that I exist as the only power against multipolarity and an important actor and determinant (Erkan, Hüsnü (1998), this monopoly. After the period of American hegemony, the search for a new world order continues with the contributions of Western Europe, Japan and the USA; we live in a world where multilateral leadership and liberal international order are fragile and where conflicts of interest and economic crises and difficulties can arise at any time. should not be forgotten (Dura Cihan, Atik Hayriye (2003). Especially the insistence of China and India to join the world economy and to say I exist may cause new and different economic problems. Renaissance, exploration, colonialism, mercantilism and primitive nation-states, precious metals, the realist-mercantilist perspective, the economy of change, collective reason, objectivism, positivist affirmative method, mechanical technology and mass production, capitalism and market economy, social classes, modern ideologies , modern forms of power, (democracy, authoritarian regimes), modern nation states and modern bureaucracy, source of wealth of nations: material factors of production, physiocrats: land, classical economists: physical capital stock, liberal and Marxist perspectives, economics of change, individual mind, subjectivism Concepts such as positivist falsifying method, electronic information, communication and information technology, the end of modern ideologies and modern power forms, the weakening of geopolitics and the end of the modern nation state, the end of the modern bureaucracy, the source of wealth in the transnational corporation era, intangible assets (intellectual property) came to the fore. additional It has been named as important breakthroughs that have directed the onomic activities (Heilbeoner, I.Robert, (1970). New concepts and theses have begun to be developed in order to explain the political economy of the world after the cold war in the West. market-based, end of history and the last human thesis, religion and ethnicity-based, clash of civilizations thesis, social class-based, conflict of interests thesis, Francis Fukuyama's end of history and the last human thesis are based on liberal perspective. The conflict periods in human history have ended, the period of reconciliation and cooperation has begun (Harari, Y. Noah (2015); components of the new world order are: liberal individual, market economy and liberal democracy (Morin, Edgar (1987. The conflict is a return to the traditional perspective.The history of humanity is the history of conflicts between civilizations.The two ideological-polar cold war period is a deviation from this process.With the end of the cold war, human history has returned to its natural course.The new world order will be shaped within the framework of the conflict between civilizations. Huntington's thesis is particularly attempted to be applied to the relations between the western and the Islamic world.The era of modern ideologies is over. Fawaz Gerges's thesis of conflict of interests based on social class is based on the Marxist perspective. The cold post-war world will be characterized by conflicts of interest between social classes on a global scale. In this process, global capital groups will engage in solidarity to protect their common interests and will try to influence global policies in the direction of

their own interests. Against this, laborers must and will cooperate globally to protect their interests. The conflict of interests thesis is also used to explain the economic and political relations between developed and underdeveloped countries. The conflict of interests thesis, as an alternative to the clash of civilizations thesis, is also used to explain the relations between the western and the Islamic world. In this process, it is predicted that the transnational capital concentrated in the developed western countries tries to control the resources of the Islamic world through its collaborators (subcontractors and distributors) in the Islamic world. It is emphasized that the Islamic world does not have the necessary intellectual equipment to resist this attack. market-based, end of history and the last human thesis, religion and ethnicity-based clash of civilizations thesis, social class-based clash of interests thesis, end of history and clash of civilizations thesis, shaping the post-cold war new world order of western countries and the United States. It emphasizes that the role of the nation-state has changed considerably in the system. On the other hand, the 1945-1993 cold war period; experiences in the post-second world war era show that welfare state practices and the market alone cannot solve economic and social problems; It has revealed that it cannot create fair and sustainable societies.

RESULTS

In the multidimensional political analysis of the new world order, it is possible to understand the economy and politics at both national and international levels, globalization, energy, security, finance, technology and multinational corporations, agriculture industry, trade, services, science, civilization, advanced technology, information and technology society, etc. It examines many fields together and in a complex structure. In this context, while making a claim about the unbalanced development of the nature of world political economy, the systematic, process-oriented and structural differences of each country; Besides his rich knowledge of history and economics, he also exhibits his knowledge and understanding of political theory. Liberalism, Mercantilism or Economic Nationalism, Structuralism or Marxism. The three currents in question have a common problem with different methodological paradigms, the recent changes in the way of thinking about international political institutions that cause political and economic change that cause the networks of politics and economics at the global level, in traditionalist, socialist, capitalist and democratic societies, governments are considered to have important roles in economic matters and their constituents increasingly held governments responsible for the course of the economy. These developments made the analysis of the interaction between politics and the economic system important. The aim of political economy is to maximize the welfare of the society with a properly functioning market mechanism in the macroeconomic balance. In general, we can define the economy as a science that seeks the efficient use of scarce resources in the face of unlimited human needs (Parasız, 2000: 4). From this point; The starting point of political economy is the "political structure of the decision-making process" and is concerned with how politics affects economic choices (Telatar, 2004: 78). The ability of the producer to multiply its profits is to maximize the benefits of the consumer, to use resources effectively, efficiently and profitably, to maximize the political economy and social welfare with goals such as full employment, price stability, economic growth, and justice in income distribution, and it is the same with monetary and fiscal policies that determine and implement these policies It can deliver instant dongle (Kapani, 2000: 17-18). However, the ideal of Turkey becoming involved in the process of globalism and unions as primarily; economic growth, sustainable economic performance, the creation of appropriate investment climates, the performance of economies, the framework of ethical and honest competition in

accordance with the law, increasing national and international competitiveness (Harari, Y. Noah; Hom Deus (2016), bottom-up with participation, Governance principles have become of great importance for the elimination of risk and uncertainty in decisions and effective and efficient use of resources by establishing the basic tool of balancing and overseeing stakeholder interests from local to global (Alesina, AD And L. Rodrick (1994) .The last point to be emphasized is the scope of application of international policies. it is that countries which are processed in an environmentally Turkey. Naturally, the surrounding world is seen from the center of the world to look at the question.

REFERENCES

- Alesina, A. D. And L. Rodrick (1994), "Distributive Politics and Economic Growth", Quarterly Journal of Economics, 109(2), pp. 465-90.
- Dura Cihan, Atik Hayriye(2003), "Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye", Nobel Yayın Dağıtım, Genişletilmiş 2. Baskı, Yayın No:164, Ankara, s. 3
- Bresser, P., L. Carlos, J. M. Maravall and A. Przeworski (1993), Economic Reforms in New Democracies: A Socialdemocratic Approach, Cambridge: Cambridge U. Press.1-13
- Carisson, B. ve S.Jacobson(1993), "Technological Systems and Economic Performance:Diffusion of Factory Automation in Sweden", Pinter Publishers, London
- Cohen, B., (2008), International Political Economy: An Intellectual History, Princeton University Press, Princeton, NJ
- Erkan, Hüsnü(1998), Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. baskı, Yayın Tarihi 1998-10-30, ISBN 9754580537
- Fagerberg,J.(1997),"Competitiveness, Scale and R&D", Technology and International Trade ,Oxford Review of Economic Policy, 3, s.39
- Ferguson, Niall(2012); Uygurluk; Batı ve Ötekiler (Çev. Nurettin Elhüseyni) YKY, İstanbul 2012.
- Ferguson, Wade(1994),"EC Product and Service Standards" Journal of Small Business Management,October,c.32,s.4
- Friedman, George(2015); Avrupa Krizi (Çev. İrem Sağlamer) Pegasus Yayınları, İstanbul 2015.
- Harari, Y. Noah(2015); Sapiens (Çev. Ertuğrul Genç) Kolektif Kitap, İstanbul 2015
- Harari, Y. Noah; Hom Deus(2016) (Çev. P. Nur Taneli) Kolektif Kitap, İstanbul 2016.
- Hatzichronoglou, T. (1997), "Revision of the High Technology Sectors and Product Classification", OECD STI Working Papers, No:2, Paris, s.13
- Heilbeoner, I.Robert, (1970)."İktisadi Sorun, Modern İktisadi Toplumun Doğuşu", Çeviren, Demir Demirgil; Çağlayan Kitabevi 1.Baskı, İstanbul
- Hsieh Chang-tseh and Binshan Lin (1998), "Internet Commerce for Small Businesses", Industrial Management and Data Systems, c.98, s.3
- Hooley Graham, Tony Cox, David Shipley, John Faly, Jozsef Beracs and Krisztina Kolos(1996), "Foreign Direct Investment in Hungary:Resource Acquisition and Domestic Competitive Advantage", Journal of International Business Studies,c.27, s.4
- Hosley, Miller, Agness T.V. Lau, Ferdinand K. Levy and Doreen S.K. Tan(1994), "The Quest for Competitive Learning Organization" Management decision, c.32,s.6
- Kapani Münci (2000). Politika Bilimine Giriş, Onikinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Morin, Edgar(1987); Avrupa'yı Düşünmek (Çev. Şirin Tekeli) AFA Yayınları, İstanbul 1987.
- Morris, Ian(2012); Dünyaya Neden Batı Hükmediyor (Çev. Gül Çağalı Güven) Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2012.

- Onur, Sara (2003). “Literatürde Ekonomi Politika ilişkisi”, “Dış, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(1)
- Parasız, İlker (2000). İktisadın ABC’si , Dördüncü Basım, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tekeoğlu, Muammer(2017), "Sosyo-Ekonomik Dönüşümler ve Tarihsellik, Uluslararası Avrasya Ekonomi Konferansı", Beykent Üniversitesi Açılış Konuşması, İstanbul <https://www.avekon.org/papers/1947.pdf>
- WEF(2016),Dünya Ekonomik Forumu 2016 Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu <http://www.ufukkilic.com.tr/2014/04/kuresel-bilgi-teknolojileri-raporu-9/9/2016>
- Telatar. Funda (2004). Politik İktisat Politikası, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Vural, Savaş (1986). Politik İktisat, Yedinci basım, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- WEF(2016); Dünya Ekonomik Forumu,"Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu" <http://www.ufukkilic.com.tr/2014/04/kuresel-bilgi-teknolojileri-raporu-9/9/2016>
- 2014/#.V9LbNiiLTIU; <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2014/9/9/2016>

DAĞITIM NOKTALARI İÇİN ORTAK BİR DEPO YERİ SEÇİMİ: KARGO ŞİRKETİ ÖRNEĞİ

Tülay Korkusuz Polat

Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-6693-7873>

Mehmet Ali Türker

Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya, Türkiye

Özet

Hem sanayi faaliyetlerin hem de günlük faaliyetlerin devam etmesinde oldukça etkili olan lojistik süreçleri için en kritik kararlardan birisi depo yeri seçimidir. Uygun depo yeri seçimi, lojistik firması için maliyetleri oldukça düşüren bir karar olabiliyorken uygun olmayan depo yeri seçimi maliyetleri arttıracak gibi dağıtım süresini de artıracığından, teslimatta gecikmeler yaşanabilecek ve dolayısıyla müşteri memnuniyeti düşecektir. Depo yeri belirlendikten ve depolama faaliyetleri başladıktan sonra, verimsizlikten dolayı depo yerinin değiştirilmesi kararı, işletmeler için gereksiz yere büyük maliyetlere sebep olabilecek bir karardır. Depo yeri seçimi yapılırken, işletmenin faaliyet alanı, müşterileri, çevrenin durumu gibi pek çok kriter dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmada, bir kargo işletmesinin faaliyet gösterdiği bölgedeki dağıtım problemi ele alınmaktadır. Halihazırda ilgili bölgede kargo şirketine ait beş adet dağıtım alt bölgesi bulunmaktadır. Kargo acenteleri arasında kargo etkileşimi için tek bir güzergah olduğundan ve ortak bir depo (transfer alanı) olmadığından dolayı kargoların alımı ve dağıtımını verimli bir şekilde planlanamamaktadır. Araç kapasiteleri tüm kargoyu taşımak için yetersiz kaldığından müşteri paketlerinin teslimatı geç yapılabilmektedir. Bu problemlerin çözümleri için, dağıtım alt bölgelerinin kargo hacimleri ve birbirlerine olan uzaklıkları göz önünde bulundurularak ortak bir depo merkezi için yer belirlenmek istenmektedir. Bunun için öncelikle beş adet alt bölge için ortak bir depo merkezi yeri, “ağırlık merkezi” metoduna göre belirlenmiştir. Depo yeri seçiminden sonra araçların hangi bölgelere gideceğinin belirlenmesi amacı ile rotalama yapılmıştır. Rotalama ile araç güzergahları belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Depo Yeri Seçimi, Araç Rotalama, Dağıtım Problemi

SELECTING A COMMON WAREHOUSE LOCATION FOR DISTRIBUTION POINTS: CARGO COMPANY EXAMPLE

Abstract

One of the most critical decisions for logistics processes, which is very effective in the continuation of both industrial activities and daily activities, is the selection of warehouse location. Choosing a suitable warehouse location can be a decision that reduces costs for the logistics company, while choosing an unsuitable warehouse location will increase costs as well as increase the distribution time, so there may be delays in delivery and therefore customer satisfaction will decrease. After the warehouse location has been determined and the storage activities have started, the decision to change the warehouse location due to inefficiency is a decision that may cause unnecessarily large costs for businesses. While choosing the warehouse location, many criteria such as the field of activity of the business, customers, and the state of the environment should be taken into account.

This study deals with the distribution problem in the region where a cargo business operates. There are currently five cargo agencies (sub-regions) belonging to the cargo company in the relevant region. Since there is only one route for cargo interaction between

cargo agents and there is no common warehouse (transfer area), the reception and distribution of cargo cannot be planned efficiently. Delivery of customer packages can be made late, as vehicle capacities are insufficient to carry all cargo. In order to solve these problems, it is desired to determine a location for a common warehouse center by considering the cargo volumes of the distribution sub-regions and their distances to each other. For this, first of all, a common warehouse center location for five sub-regions was determined according to the "center of gravity" method. After the warehouse location is selected, routing has been made in order to determine where the vehicles will go. With routing, vehicle routes were determined.

Keywords: Warehouse Location Selection, Vehicle Routing, Distribution Problem

1. GİRİŞ

Hem sanayi faaliyetlerin hem de günlük faaliyetlerin devam etmesinde oldukça etkili olan lojistik süreçleri için en kritik kararlardan birisi depo yeri seçimidir. Uygun depo yeri seçimi, lojistik firması için maliyetleri oldukça düşüren bir karar olabiliyorken uygun olmayan depo yeri seçimi maliyetleri arttıracak gibi dağıtım süresini de artıracığından, teslimatta gecikmeler yaşanabilecek ve dolayısıyla müşteri memnuniyeti düşecektir. Depo yeri belirlendikten ve depolama faaliyetleri başladıktan sonra, verimsizlikten dolayı depo yerinin değiştirilmesi kararı, işletmeler için gereksiz yere büyük maliyetlere sebep olabilecek bir karardır. Depo yeri seçimi yapılırken, işletmenin faaliyet alanı, müşterileri, çevrenin durumu gibi pek çok kriter dikkate alınmalıdır.

Literatürde pek çok depo yeri seçimi uygulaması bulmak mümkündür. Özbek ve Erol (2016), çok kriterli karar verme yöntemlerinden COPRAS ve MOORA yöntemlerini kullanarak depo yeri seçimi yapmışlardır. Çalık (2020), depo yeri seçimi için aralık tip-2 bulanık metot ile çok kriterli karar verme yöntemlerini birlikte kullanarak hibrit bir model geliştirmiştir. Ergün ve arkadaşları (2020), Giresun İl'inde olası bir afet durumunda sürdürülebilir afet lojistiği sağlayabilmek için en ideal afet depo yeri seçimi için çok kriterli karar verme tekniklerini kullandıkları bir model geliştirmişlerdir. Özdemir Kipel (2017), katı atık depolama tesisi için en uygun konumu bulanık mantık tekniği kullanarak belirlemiştir. Durak ve Yıldız (2015), bir gıda firması için Düzce il ve ilçelerindeki optimum depo sayısını ve yerini belirlemek için P-Medyan ağırlıklandırılmış mesafe yöntemini kullanmışlardır. Çiçekdağı ve Kırış (2012), afet istasyonu ve toplanma merkezi için yer seçimi yaparken ağırlık merkezi yöntemini kullanmışlardır. Atmaca (2012), bir kargo şirketi için araç rotalama çalışması yapmıştır.

Bu çalışmada, bir kargo işletmesinin faaliyet gösterdiği bölgedeki dağıtım problemi ele alınmaktadır. Halihazırda ilgili bölgede kargo şirketine ait beş adet dağıtım alt bölgesi bulunmaktadır. Kargo acenteleri arasında kargo etkileşimi için tek bir güzergah olduğundan ve ortak bir depo (transfer alanı) olmadığından dolayı kargoların alımı ve dağıtımını verimli bir şekilde planlanamamaktadır. Araç kapasiteleri tüm kargoyu taşımak için yetersiz kaldığından müşteri paketlerinin teslimatı geç yapılabilmektedir. Bu problemlerin çözümleri için, dağıtım alt bölgelerinin kargo hacimleri ve birbirlerine olan uzaklıkları göz önünde bulundurularak ortak bir depo merkezi için yer belirlenmek istenmektedir. Bunun için öncelikle beş adet alt bölge için ortak bir depo merkezi yeri, "ağırlık merkezi" metoduna göre belirlenmiştir. Depo yeri seçiminden sonra araçların hangi bölgelere gideceğinin belirlenmesi amacı ile rotalama yapılmıştır. Rotalama ile araç güzergahları belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

Kuruluş yeri seçimlerinde sıklıkla kullanılan Ağırlık merkezi yöntemi: minimum maliyetli dağıtım merkezini belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Depo faaliyetleri olan perakende sektörü firmalarında oldukça fazla şekilde tercih edilen yöntem için öncelikle merkezlerin koordinatları hesaplanır (Kurgan, 2017).

Merkezi bir depo ile çeşitli dağıtım yerlerinden oluşan bir yapı için en uygun depo yeri seçimi ağırlık merkezi yöntemi ile yapılmaktadır (Kobu, 1999).

Araç rotalama n tane araç için rota oluşturma ile ilgilidir. Araç rotalamasının amacı minimum maliyeti sağlayacak araç sayısını bulmaktır. Bunun için de bazı kısıtların sağlanması gerekmektedir (Düzakın ve Demircioğlu, 2009). Araç Rotalama yapılırken söz konusu talep sabit olabildiği gibi değişken de olabilmektedir. Talebin önceden bilindiği durumlarda talep sabit iken, araç rotasında devam ediyorken talep belirleniyorsa eğer talep değişkendir (Eryavuz ve Gencer, 2001).

3. UYGULAMA

Depo yeri seçimi:

Kargo şirketinin daha verimli bir dağıtım planlaması yapabilmesi için dağıtım merkezleri tarafından ortaklaşa kullanılacak bir ortak depo yeri seçimi yapılacaktır. Dağıtım bölgelerine dağıtım yapılan ortalama kargo sayıları tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Dağıtım merkezlerinden dağıtım yapılan ortalama kargo sayısı

Dağıtım merkezi	Ortalama kargo sayıları
1 nolu dağıtım bölgesi	216
2 nolu dağıtım bölgesi	52
3 nolu dağıtım bölgesi	364
4 nolu dağıtım bölgesi	26
5 nolu dağıtım bölgesi	379

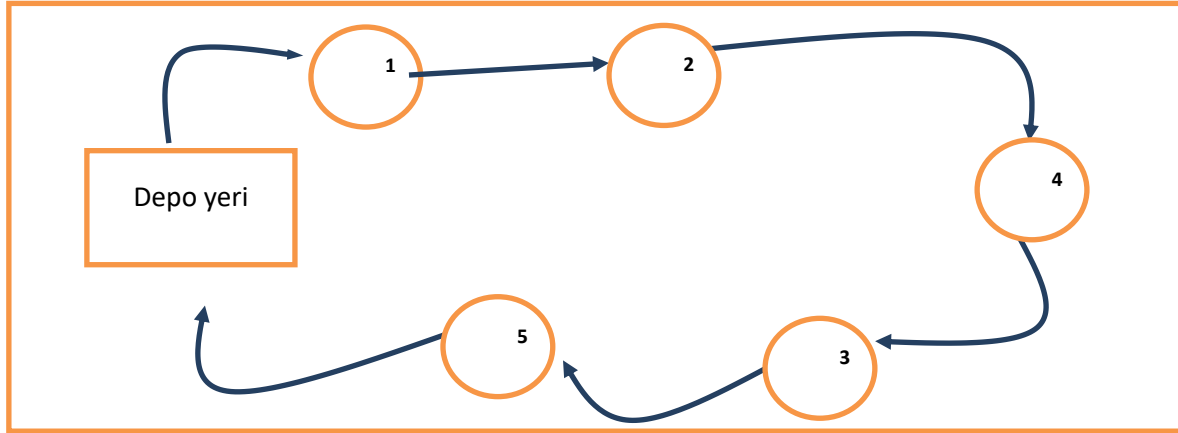
Dağıtım merkezlerine ait koordinat bilgileri Google Earth ile bulunarak ağırlık merkezi formülünde yerine konmuştur. Dağıtım merkezlerine ait enlem ve boylam verisi ilgili dağıtım merkezinin ortalama kargo sayısı ile çarpılmış ve toplanmıştır. Böylece ortak depo yeri için uygun enlem ve boylam bilgileri elde edilmiştir. Bu durumda ortak depo yeri için en uygun dağıtım bölge 4 nolu dağıtım bölgesi olarak belirlenmiştir.

4 nolu dağıtım bölgesinde ortak bir depo merkezinin kurulması kararı verildikten sonra dağıtımın en verimli şekilde yapılabilmesi için rotalama yapılmıştır. Rotalama için öncelikle dağıtım merkezleri ile ortak depo merkezi arasındaki mesafeler belirlenmiştir. Tablo 2’de dağıtım merkezleri ve depo yeri arasındaki mesafeler dakika olarak gösterilmektedir.

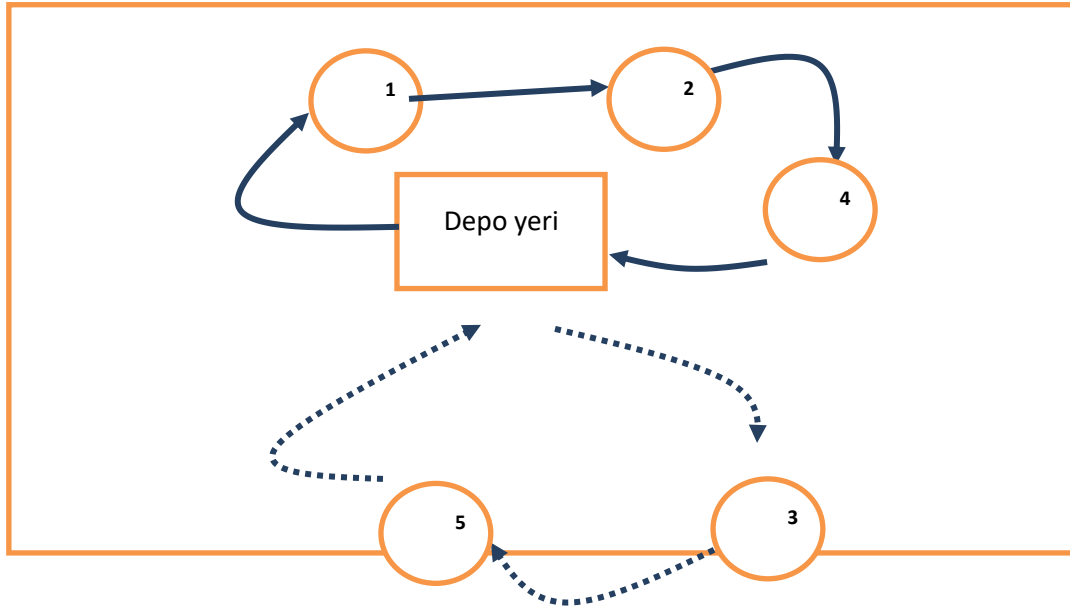
Tablo 2: Dağıtım bölgelerinin birbirlerine olan mesafeleri

	Depo yeri	1 nolu dağıtım bölgesi	2 nolu dağıtım bölgesi	3 nolu dağıtım bölgesi	4 nolu dağıtım bölgesi	5 nolu dağıtım bölgesi
Depo yeri	---	123	84	102	75	130
1 nolu dağıtım bölgesi	123	---	63	95	55	74
2 nolu dağıtım bölgesi	84	63	---	78	35	92
3 nolu dağıtım bölgesi	102	95	78	---	58	67
4 nolu dağıtım bölgesi	75	55	35	58	---	103
5 nolu dağıtım bölgesi	130	74	92	67	103	---

Dağıtım bölgelerinin birbirlerine olan uzaklıkları incelendiğinde tek araç kullanılacak ise aşağıdaki şekilde rota belirlemenin uygun olacağı görülmüştür.

İki araç için rotalama yapıldığında ise aşağıdaki şekilde rota belirlemenin uygun olacağı görülmüştür (birinci araç ve ikinci araç için).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda beş adet kargo dağıtım acentesine ortak bir depo merkezi için uygun yer, ağırlık merkezi metoduna göre seçilmiştir. Tesis yerinin seçiminden sonra araç hangi şehirlere gidip gitmeyecek bunu belirlemek için rotalama yapıldı. Hem tek araç için hem de iki araç için rotalama yapıldı Bu sayede araç güzergahı belirlenmiş oldu. Çalışma biterken projenin maliyetini ortaya koyarak X kargo şirketinin problemine çözüm sunmuş olundu.

KAYNAKLAR

1. Özbek A., Erol E., (2016), COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması, JEBPIR, 2(1), sayfa 23-42

2. Çalık A., (2020), Depo Yeri Seçimi için Aralık Tip-2 Bulanık ÇKKV Tabanlı Hibrit bir Yaklaşım, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 9, sayı 1
3. Ergün M., Korucuk S., Memiş S., (2020), Sürdürülebilir Afet Lojistiğine Yönelik İdeal Afet Depo Yeri Seçimi: Giresun İli Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Açık Erişim, cilt 6, sayı 1, sayfa 144-165
4. Özdemir Kipel (2017), Bulanık Mantık Kullanılarak Katı Atık Depolama Tesisi için En Uygun Konum Belirleme, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
5. Durak İ., Yıldız M.S., (2015), P-Medyan Tesis Yeri Seçim Problemi: Bir Uygulama, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt 7, sayı 2, sayfa 43-64
6. Çiçekdağı H.İ., Kırış Ş., (2012), Afet İstasyonu ve Toplama Merkezi için Yer Seçimi ve bir Uygulama, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, sayı 28
7. Atmaca E., (2012), Bir Kargo Şirketinde Araç Rotalama problemi ve Uygulaması, Türk Bilim Araştırma Vakfı TÜBAV Bilim Dergisi, cilt 5, sayı 2, sayfa 12-27
8. Kurgan N., (2017). “Üretim Yönetimi ve Organizasyon” Dersi ders notları, Hafta 7, <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/naci.kurgan/71117/07.%20Kurulu%C5%9F%20Yerinin%20Se%C3%A7imi.pdf>
9. Kobu B., (1999), Üretim Yönetimi, Beta Basım Yayın
10. Düzakın E., Demircioğlu M., (2009), Araç Rotalama Problemleri ve Çözüm Yöntemleri, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, cilt 13, sayı 1, sayfa 68-87
11. Eryavuz M., Gencer C., (2001), Araç Rotalama Problemine ait bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, cilt 6, sayı 1, sayfa 139-155

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR ŞİRKETİN BULANIK MANTIK İLE KÂRLILIĞININ ARTTIRILMASI

Tülay Korkusuz Polat

Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-6693-7873>

Mehmet Ali Türker

Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya, Türkiye

Özet

Hizmet sektöründe karlılığı sürdürülebilmek ve arttırabilmek, özellikle yaşanan ekonomik krizler sonrasında oldukça zor olmaktadır. Bu çalışmada oto servisleri için sigorta hizmeti sunan bir işletmede yaşanan karlılığı artırma problemi ele alınmaktadır. İşletme 81 ilde 300 den fazla bayi ağı ile cam hasarı konusunda hizmet vermektedir. Cam montajı işlemi haricinde, diğer oto cam servisleri ve sigorta şirketleri arasında da aracı kurum görevini üstlenen işletme, gelirinin büyük bir kısmını bu aracılıktan kazanmaktadır. İşletme, bayi fiyatlandırmalarında sabit fiyat uygulamasından, belirli bir indirim politikası olmamasından, bayilerin ve sigorta şirketlerinin bazı durumlarda tutarsız davranmalarından dolayı mevcut karını devam ettirememektedir. İşletmenin aracılık yaptığı alt bayilere ödenecek hasar tutarları belirlenirken, “ne oranda indirim yapılacağı?”, “hangi kurala göre ve ne kadar kesinti yapılacağı?” gibi soruların cevapları ilgili personelin şahsi uzmanlığına bırakılmaktadır. Belirlenen fiyatlar ve yapılan indirimlerin bayilerin çalışma performansına etkisi olmamasından dolayı yapılması gereken indirim yapılmadığından potansiyel karlılıkta düşme yaşanmaktadır.

Bu çalışmada amaçlanan, belirli kısıtlara göre bayilere daha az veya daha fazla indirim uygulanarak hem daha fazla kar elde edilmesini sağlamak hem de bayileri daha iyi çalışmaya teşvik etmektir. Bu sebeple bayilere ödenecek hasar tutarının belirlenmesi (bazı durumlarda arttırılması veya azaltılması) için belirli kısıtlar dahilinde bir sistem kurulmuştur. Bayilere ödenen hasar tutarları sabit ve dosyalardaki kâr oranı düşüktü. Ödenen tutarları değiştirmek isteyen şirket, ne oranda değişim yapacağı konusunda kararsızdı ve herhangi bir değişim kuralları yoktu. Bu sebeple potansiyel kâr, her hasar dosyasında kaybedilebiliyordu. Bulanık mantık ile belirli kurallar ve kısıtlar dahilinde, hasar tutarında pozitif ve negatif değişimler yaparak problemin çözülmesi amaçlanmıştır. Geliştirilen bulanık mantık ile bayilerin daha hızlı çalışması ve daha çok kâr getiren sigorta şirketinin dosyalarını göndermesi hedeflenmiştir. Ödenen tutardaki negatif değişimler kâr olarak şirkete yansımıştır. Ödenen tutarı düşürülerek maksimum kâr elde edilmiştir. Pozitif değişimler ise bayileri daha iyi ve daha hızlı çalışmaya teşvik edecek, ödenen miktardaki küçük artışlar kârda azalmaya sebep olsa da şirkete kalite artışı ve iş yürütme hızı olarak geri dönecektir.

Anahtar kelimeler: Bulanık Mantık, Bayi Performansı, Karlılık

USING FUZZY LOGIC TO INCREASE THE PROFITABILITY OF A COMPANY OPERATING IN THE AUTOMOTIVE SECTOR

Abstract

It is very difficult to maintain and increase profitability in the service sector, especially after the economic crisis. In this study, the problem of increasing the profitability of an enterprise providing insurance service for auto services is discussed. The company provides services on glass damage with a network of more than 300 dealers in 81 provinces. Apart from the glass assembly process, the business, which acts as an intermediary between other

auto glass services and insurance companies, earns a large part of its income from this intermediary. The business cannot maintain its current profits due to the fixed price application in dealer pricing, the lack of a specific discount policy, and the inconsistent behavior of the dealers and insurance companies in some cases. While determining the amount of damages to be paid to the sub-dealers that the company acts as an intermediary, "How much will be reduced?", "According to which rule and how much will be deducted?" The answers to such questions are left to the personal expertise of the relevant staff. Since the determined prices and discounts do not have an effect on the working performance of the dealers, there is a decrease in potential profitability since the required discount is not made.

The aim of this study is to provide more profits and encourage the dealers to work better by applying less or more discounts to the dealers according to certain constraints. For this reason, a system has been established within certain constraints to determine (in some cases, increase or decrease) the amount of damage to be paid to dealers. Damage amounts paid to dealers were fixed and the rate of profit on files was low. The company, which wanted to change the amounts paid, was undecided about the rate of change to make, and there were no exchange rules. Therefore, potential profit could be lost on every claim file. It is aimed to solve the problem by making positive and negative changes in the amount of damage within certain rules and constraints with fuzzy logic. With the developed fuzzy logic, it is aimed for the dealers to work faster and to send the files of the insurance company that brings more profit. Negative changes in the amount paid were reflected in the company as profit. Maximum profit was obtained by reducing the amount paid. Positive changes will encourage dealers to work better and faster, and even if small increases in the amount paid cause a decrease in profit, it will return to the company as an increase in quality and speed of business execution.

Keywords: Fuzzy Logic, Dealer Performance, Profitability

1. GİRİŞ

Kuruluşlar başarılarının ve rekabet avantajlarının devamlılığı için karlılıklarını sürdürmek zorundadırlar. Hizmet sektöründe karlılığı sürdürebilmek ve arttırabilmek, özellikle yaşanan ekonomik krizler sonrasında oldukça zor olmaktadır. Bu çalışmada hizmet sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın doğru fiyatlandırma yapamamasından kaynaklanan karlılık problemi ele alınmaktadır.

Belirsizliğin yoğun olduğu kesin ve net bilgiyi elde etmenin mümkün olmadığı ortamlarda belirsizliği azaltmak daha net sonuçlar elde edebilmek için kullanılan yöntemlerden birisi de yapay zeka tekniklerinden biri olan Bulanık Mantık tekniğidir. Literatürde bulanık mantık kullanılarak yapılan pek çok uygulama görmek mümkündür. Aslan ve Yılmaz (2018) çalışmalarında faaliyet-hacim-kar analizleri değişkenlerini ele alarak bu değişkenleri belirsizlik ortamında bulanık mantık ile tahmin etmişlerdir. Ertuğrul ve Sarı (2017) gelir ve görsel, işitsel ve sanat girdilerini kullandıkları çalışmalarında kural tabanlı bulanık mantık uygulaması yaparak bir market zincirinin yaptığı reklamları analiz etmişlerdir. Solak ve Alaybeyoğlu (2017) kural tabanlı bulanık mantık geliştirerek kentsel dönüşüm esnasındaki riskli alanlardan önceliklerin seçilmesi için bir çalışma yapmışlardır.

Oto servisleri için sigorta hizmeti sunan bir işletmede yaşanan karlılığı artırma probleminin ele alındığı çalışmada, 81 ilde 300 den fazla bayi ağı ile cam hasarı konusunda hizmet veren bir şirket uygulaması yapılmıştır. Cam montajı işlemi haricinde, diğer oto cam servisleri ve sigorta şirketleri arasında da aracı kurum görevini üstlenen işletme, gelirinin büyük bir kısmını bu aracılıktan kazanmaktadır. İşletme, bayi fiyatlandırmalarında sabit fiyat uygulamasından, belirli bir indirim politikası olmamasından, bayilerin ve sigorta şirketlerinin

bazı durumlarda tutarsız davranmalarından dolayı mevcut karını devam ettirememektedir. İşletmenin aracılık yaptığı alt bayilere ödenecek hasar tutarları belirlenirken, “ne oranda indirim yapılacağı?”, “hangi kurala göre ve ne kadar kesinti yapılacağı?” gibi soruların cevapları ilgili personelin şahsi uzmanlığına bırakılmaktadır. Belirlenen fiyatlar ve yapılan indirimlerin bayilerin çalışma performansına etkisi olmamasından dolayı yapılması gereken indirim yapılmadığından potansiyel karlılıkta düşme yaşanmaktadır.

Yapılan çalışma ile kural tabanlı bir bulanık sistem modeli oluşturularak işletmenin yapması gereken iskonto miktarı hesaplanmaya çalışılmıştır. Literatür ve yöntem anlatımının ardından üçüncü bölümde oluşturulan bulanık mantık uygulaması anlatılmıştır. Elde edilen sonuçlar sonuç bölümünde verilmiştir.

2. YÖNTEM

Sayısal ifadelerden ziyade dilsel ifadelerin (deneyimlerin) olduğu, ifadelerin kişiden kişiye değişebildiği problemlerin çözümünde bulanık mantık tekniği oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bulanık mantık: problemlerin çözümü için deneyimlerden faydalanarak elde ettiği verileri bazı algoritmalar ile işleyen, tasarlanması esnasında oluşturulan kurallara göre bazı matematiksel fonksiyonlar yardımı ile sonuçları bulanık bir tekniktir (Keskenler ve Keskenler, 2017).

Sözel ifadeleri sayısal ifadelere dönüştüren bulanık mantık temelinde, kesin ve belli değerler yerine 0-1 aralığında yaklaşık değerler kullanan bulanık kümeler kullanılmaktadır (Özyılmaz Küçükyağcı ve Ocakçı, 2019).

“Evet” veya “hayır”, “siyah” veya “beyaz” gibi kesin ifadeler yerine “düşük”, “orta”, “yüksek” ifadelerinin kullanıldığı, kesinliği olmayan gerçek problemlerin çözülmesinde oldukça sık kullanılan bir tekniktir (Aydın ve Eren, 2018).

3. UYGULAMA

Bu çalışmada oto servisleri için sigorta hizmeti sunan bir işletmede yaşanan karlılığı artırma problemi ele alınmaktadır. İşletme 81 ilde 300 den fazla bayi ağı ile cam hasarı konusunda hizmet vermektedir. Cam montajı işlemi haricinde, diğer oto cam servisleri ve sigorta şirketleri arasında da aracı kurum görevini üstlenen işletme, gelirinin büyük bir kısmını bu aracılıktan kazanmaktadır. İşletme, bayi fiyatlandırmalarında sabit fiyat uygulamasından, belirli bir indirim politikası olmamasından, bayilerin ve sigorta şirketlerinin bazı durumlarda tutarsız davranmalarından dolayı mevcut karını devam ettirememektedir. İşletmenin aracılık yaptığı alt bayilere ödenecek hasar tutarları belirlenirken, “ne oranda indirim yapılacağı?”, “hangi kurala göre ve ne kadar kesinti yapılacağı?” gibi soruların cevapları ilgili personelin şahsi uzmanlığına bırakılmaktadır. Belirlenen fiyatlar ve yapılan indirimlerin bayilerin çalışma performansına etkisi olmamasından dolayı yapılması gereken indirim yapılmadığından potansiyel karlılıkta düşme yaşanmaktadır. Bu çalışmada amaçlanan, belirli kısıtlara göre bayilere daha az veya daha fazla indirim uygulanarak hem daha fazla kar elde edilmesini sağlamak hem de bayileri daha iyi çalışmaya teşvik etmektir. Bu sebeple bayilere ödenecek hasar tutarının belirlenmesi (bazı durumlarda artırılması veya azaltılması) için belirli kısıtlar dahilinde bir sistem kurulacaktır.

Aşama 1: Sigortanın ortalama dosya işlem süresinin bulunması

İşletmede çalışmalar için oluşturulan ve kullanılan “detaylı sistem raporu” bulunmaktadır. Detaylı sistem raporundan sigorta şirketlerinin örnek dosyaları (18 şirket için) ve dosya sonuçlanma süreleri çekilmiş ve aritmetik ortalamaları alınarak “ortalama dosya işlem süreleri” elde edilmiştir. Bu süreler tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ortalama Dosya İşlem Süreleri

Sigorta şirketi	Ortalama dosya işlem süresi	Sigorta şirketi	Ortalama dosya işlem süresi
S1	16	S10	6
S2	12	S11	6
S3	9	S12	11
S4	10	S13	11
S5	14	S14	7
S6	9	S15	9
S7	11	S16	8
S8	7	S17	7
S9	19	S18	8

Aşama 2: Sigortanın uyguladığı ortalama muafiyet oranının bulunması

Detaylı sistem raporundan sigorta şirketlerinin örnek dosyaları (18 şirket için) ve uygulanan muafiyet tutarları çekilmiş ve aritmetik ortalamaları alınarak “ortalama muafiyet oranları” elde edilmiştir. Bu oranlar tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Sigorta Şirketleri – Ortalama Muafiyet Oranları

Sigorta şirketi	Ortalama muafiyet oranı	Sigorta şirketi	Ortalama muafiyet oranı
S1	14	S10	22
S2	21	S11	6
S3	23	S12	8
S4	14	S13	12
S5	10	S14	19
S6	2	S15	9
S7	23	S16	9
S8	0	S17	14
S9	10	S18	22

Aşama 3: Bayinin ortalama evrak iletim süresinin bulunması

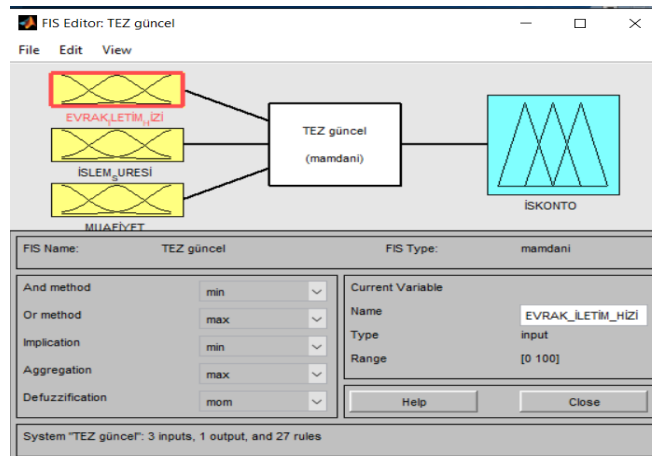
Detaylı sistem raporundan bayiler (80 adet bayi için) ve evrak iletim süreleri çekilmiş ve aritmetik ortalamaları alınarak gün bazında “ortalama evrak iletim süresi” bulunmuştur. Ortalama evrak iletim süreleri tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Bayilerin Ortalama Evrak İletim Süreleri

Bayi adı	Ortalama evrak iletim süresi (gün)	Bayi adı	Ortalama evrak iletim süresi (gün)	Bayi adı	Ortalama evrak iletim süresi (gün)	Bayi adı	Ortalama evrak iletim süresi (gün)
B1	11	B21	9	B41	12	B61	11
B2	29	B22	20	B42	1	B62	7
B3	8	B23	5	B43	3	B63	2
B4	4	B24	10	B44	12	B64	4
B5	14	B25	8	B45	5	B65	10
B6	17	B26	6	B46	10	B66	5
B7	8	B27	7	B47	5	B67	12
B8	7	B28	5	B48	9	B68	15
B9	12	B29	28	B49	7	B69	2
B10	11	B30	13	B50	1	B70	6
B11	12	B31	4	B51	8	B71	12
B12	12	B32	13	B52	10	B72	6
B13	5	B33	1	B53	9	B73	7
B14	12	B34	8	B54	4	B74	9
B15	4	B35	13	B55	5	B75	13
B16	12	B36	19	B56	10	B76	11
B17	9	B37	7	B57	11	B77	13
B18	18	B38	9	B58	5	B78	9
B19	7	B39	11	B59	20	B79	8
B20	12	B40	6	B60	13	B80	7

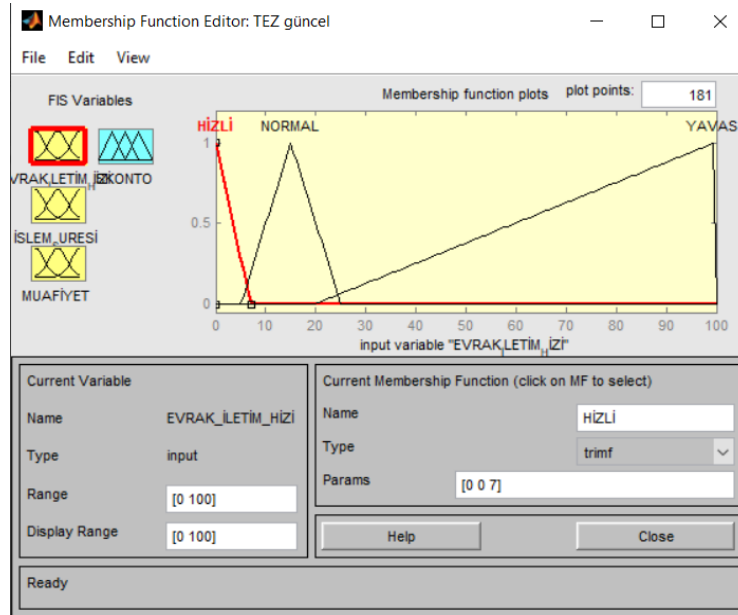
Aşama 4: Bulanık mantık

Bulanık mantık oluşturulurken 3 adet girdi ve 1 adet çıktı kullanılmıştır. Girdiler: aşama 1, aşama 2 ve aşama 3’de elde edilen ortalama işlem süresi, ortalama muafiyet süresi ve ortalama evrak iletim süresidir. Çıktı ise: yapılması gereken iskonto miktarı olarak belirlenmiştir. Bulanık mantık çözümü için Matlab programı kullanılmıştır. Şekil 1’de Matlab programında oluşturulan bulanık mantık modeli gösterilmektedir.

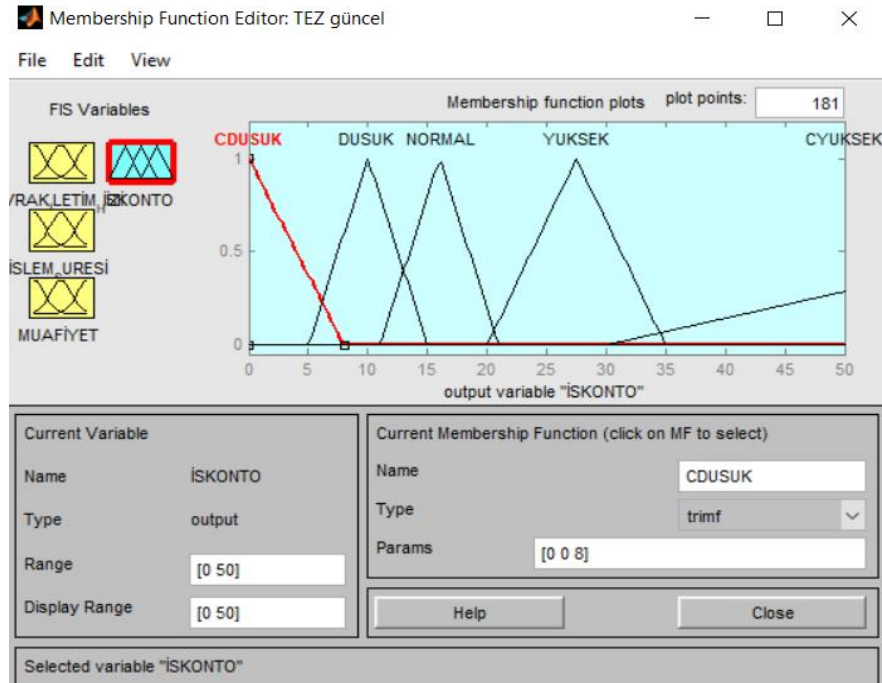

Şekil 1. Oluşturulan bulanık mantık modeli

Birinci girdi olan “ortalama evrak iletim hızı” için üç adet üyelik fonksiyonu belirlenmiştir (Hızlı-Normal-Yavaş). İkinci girdi fonksiyonu olan “ortalama işlem süresi” için de üç adet üyelik fonksiyonu belirlenmiştir (Hızlı-Normal-Yavaş). Üçüncü girdi fonksiyonu olan “ortalama muafiyet süresi” için de yine üç adet üyelik fonksiyonu belirlenmiştir (Düşük-Normal-Yüksek). Çıktı fonksiyonu olan “iskonto miktarı” için ise iskonto miktarında daha fazla ayırım olduğu için beş adet üyelik fonksiyonu belirlenmiştir (Çok Düşük-Düşük-Normal-Yüksek-Çok Yüksek). Örnek olarak ortalama evrak iletim hızı için HIZLI üyelik fonksiyonu (şekil 2) ve iskonto miktarı için ÇOK DÜŞÜK üyelik fonksiyonu (şekil 3) gösterilmektedir.

Şekil 2. Ortalama evrak iletim hızının üyelik fonksiyonları (Hızlı için)

Şekil 3. İskonto miktarının üyelik fonksiyonları (Çok Düşük için)

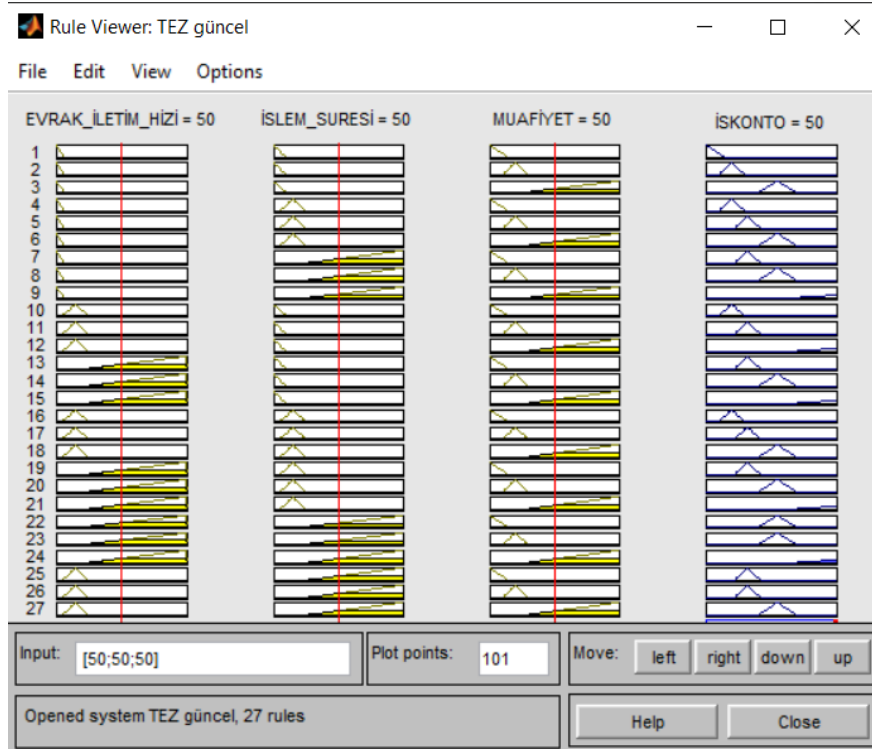
Girdiler ve çıktılar için hazırlanan kurallar tablo 5’de gösterilmektedir. Toplamda 27 adet kural belirlenmiştir.

Tablo 5. Bulanık Mantık Kural Tablosu

Kural	Evrak iletim hızı	Ve	Dosya işlem süresi	Ve	Muafiyet oranı	=	İskonto oranı
1	HIZLI	Ve	HIZLI	Ve	DÜŞÜK	=	ÇOK DÜŞÜK
2	HIZLI	Ve	HIZLI	Ve	NORMAL	=	DÜŞÜK
3	HIZLI	Ve	HIZLI	Ve	YÜKSEK	=	YÜKSEK
4	HIZLI	Ve	NORMAL	Ve	DÜŞÜK	=	DÜŞÜK
5	HIZLI	Ve	NORMAL	Ve	NORMAL	=	NORMAL
6	HIZLI	Ve	NORMAL	Ve	YÜKSEK	=	YÜKSEK
7	HIZLI	Ve	YAVAŞ	Ve	DÜŞÜK	=	NORMAL
8	HIZLI	Ve	YAVAŞ	Ve	NORMAL	=	YÜKSEK
9	HIZLI	Ve	YAVAŞ	Ve	YÜKSEK	=	ÇOK YÜKSEK
10	NORMAL	Ve	HIZLI	Ve	DÜŞÜK	=	DÜŞÜK
11	NORMAL	Ve	HIZLI	Ve	NORMAL	=	NORMAL
12	NORMAL	Ve	HIZLI	Ve	YÜKSEK	=	ÇOK YÜKSEK
13	YAVAŞ	Ve	HIZLI	Ve	DÜŞÜK	=	NORMAL
14	YAVAŞ	Ve	HIZLI	Ve	NORMAL	=	YÜKSEK
15	YAVAŞ	Ve	HIZLI	Ve	YÜKSEK	=	ÇOK YÜKSEK
16	NORMAL	Ve	NORMAL	Ve	DÜŞÜK	=	DÜŞÜK
17	NORMAL	Ve	NORMAL	Ve	NORMAL	=	NORMAL
18	NORMAL	Ve	NORMAL	Ve	YÜKSEK	=	YÜKSEK
19	YAVAŞ	Ve	NORMAL	Ve	DÜŞÜK	=	NORMAL
20	YAVAŞ	Ve	NORMAL	Ve	NORMAL	=	YÜKSEK
21	YAVAŞ	Ve	NORMAL	Ve	YÜKSEK	=	ÇOK YÜKSEK
22	YAVAŞ	Ve	YAVAŞ	Ve	DÜŞÜK	=	YÜKSEK
23	YAVAŞ	Ve	YAVAŞ	Ve	NORMAL	=	YÜKSEK
24	YAVAŞ	Ve	YAVAŞ	Ve	YÜKSEK	=	ÇOK YÜKSEK
25	NORMAL	Ve	YAVAŞ	Ve	DÜŞÜK	=	NORMAL
26	NORMAL	Ve	YAVAŞ	Ve	NORMAL	=	NORMAL
27	NORMAL	Ve	YAVAŞ	Ve	YÜKSEK	=	YÜKSEK

Tablo 5’de verilen kurallara göre örneğin kural 2’de evrak iletim hızı HIZLI, dosya işlem süresi HIZLI, muafiyet oranı NORMAL ise iskonto oranı DÜŞÜK olsun denilmektedir. Bu kurallar firma yöneticileri ve çalışanları ile birlikte hazırlanmıştır.

Kural tabanlı bulanık mantık için Matlab programının çalıştırılması şekil 4’de gösterilmektedir.

Şekil 4. Matlab programının çalıştırılması

Program çalıştırdıktan sonra detaylı sistem raporundaki her bir dosya için ilgili dosyanın bayisi ve sigorta şirketinin değerleri tek tek programa girilerek yeni iskonto oranı hesaplanmıştır. Detaylı sistem raporunun kullandığı excel programı için yeni iskonto oranları Matlab programından çekilmiştir. Çekilen yeni veriler için kar hesaplaması yapıldığında bulanık mantık kullanılmadan önceki eski kar ile fark elde edilebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmadan önce bayilere ödenen hasar tutarları sabit ve dosyalardaki kâr oranı düşüktü. Ödenen tutarları değiştirmek isteyen şirket, ne oranda değişim yapacağı konusunda kararsızdı ve herhangi bir değişim kuralları yoktu. Bu sebeple potansiyel kâr, her hasar dosyasında kaybedilebiliyordu. Bulanık mantık ile belirli kurallar ve kısıtlar dahilinde, hasar tutarında pozitif ve negatif değişimler yaparak problemin çözülmesi amaçlanmıştır. Geliştirilen bulanık mantık ile bayilerin daha hızlı çalışması ve daha çok kâr getiren sigorta şirketinin dosyalarını göndermesi hedeflenmiştir. Ödenen tutardaki negatif değişimler kâr olarak şirkete yansımıştır. 18 şirket, 80 bayi örneği için, mevcut duruma devam edildiğinde elde edilecek kar ₺355.182,98 iken bulanık mantık ile elde edilen iskonto oranları uygulandığında elde edilecek kar ₺426.346,84dır. Aradaki fark ₺71.164 dir. Ödenen tutar düşürülerek maksimum kâr elde edilmiştir. Pozitif değişimler ise bayileri daha iyi ve daha hızlı çalışmaya teşvik edecek, ödenen miktardaki küçük artışlar kârda azalmaya sebep olsa da şirkete kalite artışı ve iş yürütme hızı olarak geri dönecektir.

KAYNAKLAR

1. Aslan T., Yılmaz E., (2018). Bulanık Mantık Yöntemi ile Belirsizlik Şartlarında Faaliyet-Hacim-Kar Analizi, İşletme Araştırmaları Dergisi (Journal of Business Research Turk), 10/2, sayfa 534-553
2. Ertuğrul İ., Sarı G., (2017). Market Zinciri Olan Bir İşletmenin Uyguladığı Reklam Araçlarının Bulanık Kural Tabanlı Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 13, Sayı 4
3. Solak H.İ., Alaybeyoğlu A., (2017). Kentsel Dönüşüm’de Riskli Alan Önceliklerinin Belirlenmesi için Bulanık Mantık Tabanlı Sistem Tasarımı, Selçuk Üniversitesi, Mühendislik Bilim ve Teknoloji Dergisi, cilt 5, sayı 4, sayfa 402-413
4. Keskenler M.F., Keskenler E.F., (2017). Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi, Takvim-i Vekayi, cilt 5, no 1, sayfa 1-10
5. Özyılmaz Küçükyağcı P., Ocakçı M., (2019). Bulanık Mantık Yönteminin Kentsel Alan Çalışmalarında Kullanımı, Kent Akademisi, Volume, 12 (38), Issue 2, Pages,299-308
6. Aydın Y., Eren T., (2018). Hava Savunma Sanayii Alt Yüklenici Seçiminde Bulanık Mantık Altında Çok Kriterli Karar Verme ve Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması, Journal of Aviation, 2/1, sayfa 10-30

EFFECT OF CROSS-LINKED STARCH CONCENTRATION ON PROPERTIES OF STARCH BASED EDIBLE FILM

Mahmut Şeker

Department of Food Engineering, Bülent Ecevit University, Zonguldak, Turkey

Abstract

Edible films are used to extend shelf life of foods by reducing oxygen and water vapor permeability and then microbial growth of food products. Polysaccharides are used as basis for films with their availability, price and properties. Starch was used as basis for edible film. The native corn starch was cross-linked with STMP (0.67% of starch weight) in the presence of sodium sulfate. Films were prepared with 100 mL of solvent consisting grape juice and water. Starch cross-linked with STMP (3–5% w/v), water and glycerol (0.75% w/v) was mixed and heated for gelatinization process. Grape juice was added (grape juice/water volume ratio: 50/50) after cooling of mixture to 50 °C . Mixture was cast onto Teflon cups, spread uniformly and then dried at 50 ± 1 °C for 24 h. Peeled films were conditioned in a desiccator at 53 ± 2 RH and 25 ± 2 °C for 48 h. Native starch and cross-linked starch were used at different starch concentrations to determine effect of crosslinking and starch concentration on oxygen and water vapor permeability of films with their solubility. Cross-linking starch reduced oxygen and water vapor permeability of films. Increasing starch concentration reduced oxygen permeability but increased water vapor permeability. Increases of water vapor permeability of edible films with increased starch concentration was related to starch retrogradation in the previous studies conducted by determination of just water vapor permeability. In this study, oxygen permeability of film was determined in addition to water vapor permeability. Reduction of oxygen permeability of films with increased starch concentration showed that effect of starch concentration on water vapor permeability is not just related to starch retrogradation, there is any other factor affecting water vapor permeability with increased starch concentration.

Keywords: starch, cross-linking, edible film, oxygen permeability, water vapor permeability, solubility,

1. Introduction

Edible films and coatings are used in food preservation. They are used to provide moisture and oxygen barrier properties to extend shelf life of food products by preventing passage of physical, chemical and microbiological hazards into food products (Falguera et al. 2011). Grape fruit (*Vitis vinifera*) has the phenolic compounds so their incorporation into films enhance antioxidant activity of films and extend the shelf life by scavenging oxygen. Proteins and starch are used as base material for edible films. Starch is preferred for edible films production due to its abundancy in nature and lower cost. Seker and Hanna (2006) found that cross-linking starch reduced the water absorption of starch, and Yıldırım-Yalçın et al. (2019) showed that incorporation of cross-linked starch into film formulations reduced permeability of films .Santacruz et al. (2015) examined effect of natural starch concentration on water vapor permeabilities (WVP) of films and reported that increasing starch concentration elevated water vapor permeability of films due to retrogradation of starch. Proposal of Santacruz et al. (2015) was not validated. The purpose of this study was to determine the effects of cross-linked starch concentration on oxygen permeability (OP) of films and to compare it with effect of starch concentration on water vapor permeability of films.

2. Material and methods

The native corn starch was cross-linked with STMP (0.67% of starch weight) in the presence of sodium sulfate. Films were prepared with 100 mL of solvent consisting grape juice and water. Starch cross-linked with STMP (3–5% w/v) and glycerol (0.75% w/v) was mixed and heated for gelatinization process. Grape juice was added (grape juice/water volume ratio: 50/50) after cooling of mixture to 50 °C. Mixture was cast onto Teflon cups, spread uniformly and then dried at 50 ± 1 °C for 24 h. Peeled films were conditioned in a desiccator at 53 ± 2 RH and 25 ± 2 °C for 48 h.

Characterization of edible films

WVP was determined by the method of E96-05 (ASTM, 2015) with some modifications (McHugh et al.1993). Film samples were placed onto aluminum test cups (opening area: 29.7 cm²) containing distilled water (20 ml). There was 13 mm air gap between the film surface and water. The cups were kept in a desiccator (containing saturated solution of Mg(NO₃)₂) at 25 °C and 53 ± 2 RH for 8 h. The results were expressed as gmm m⁻²h⁻¹kPa⁻¹.

OP was measured by method of D3985 (ASTM, 2010) using an Ox-Tran 2/21 ML modular system (Modern Controls Inc., Minneapolis, MN, USA) at 23 °C and 50 ± 1% RH. Composition of carrier gas included 98% N₂ + 2% H₂. Samples were masked with an aluminum mask having 5 cm² of testing area. The OP (cm³µm m⁻²d⁻¹kPa⁻¹) was calculated by multiplying the O₂ transmission rate with the film thickness and then dividing by O₂ partial pressure difference. The water solubility was determined by the method of Gontard et al. (1992). The initial dry matter of films was determined with drying at 105 °C for 24 h. the film (17 mm diameter) was immersed into 50 mL water at 25 °C for 24 h with occasional agitation, dried at 105 °C for 24 h to find the dry matter of insoluble content. The soluble film content was determined by subtracting the dry matters of insoluble weight from initial weight. Solubility was calculated by dividing dry matter of soluble content by initial dry matter.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Reduced OP of films was found by crosslinking of starch. Crosslinking starch may have reduced distance between starch chains and the reduced OP of films. Raising concentrations of cross-linked starch decreased the OP of films (figure 1). Cross-linking starch cause approachment of starch chains and restrict passage of oxygen molecules through film so higher concentration of cross-linked starch in films reduced OP of films.

There was reduction of WVP with crosslinking of starch. Increases of WVP of films were found as cross-linked starch concentration increased (figure 2) even though OP of films decreased with increased starch concentration. Increasing concentration of cross-linked starch may have restrict passage of water vapor molecules through film and then reduce WVP but it increased WVP of films.

Santacruz et al. (2015) found increases of WVP with increased starch concentration and reported that diffusion of moisture is easier in amorphous systems than in crystalline ones and explained increase of WVP with increase of starch content with retrogradation of starch. They did not examine effect of starch concentration on OP of films. We also determined enhanced WVP of films with increased starch concentration but found reduced OP of film. If increases of WVP was related to retrogradation of starch we must have also found increase of OP but we did not. So any factor rather than retrogradation must have affect WVP of films.

Increasing starch concentration enhanced solubility of films (figure 3). Solubles of starch granules pass into solution so higher amount of starch allowed higher solubility.

4. CONCLUSIONS

Crosslinking starch reduce both water vapor and oxygen permeability of films so covering food products with cross-linked starch based edible films reduce water vapor and oxygen absorption of films and then extend shelf life of food products.

Increasing starch concentration reduced oxygen permeability of starch based film but reduction of water vapor permeability was not observed. Effect of starch concentration on WVP is not related to starch retrogradation. There must be any other factor affecting effect of starch concentration on water vapor permeability of edible films.

5. REFERENCES

Falguera, V., Quintero, J.P., Jiménez, A., Muñoz, J.A., & Ibarz, A. (2011). Edible films and coatings: Structures, active functions and trends in their use. *Trends in Food Science & Technology*, 22(6), 292-303.

Gontard, N., Guilbert, S., & CUQ, J. L. (1992). Edible wheat gluten films: influence of the main process variables on film properties using response surface methodology. *Journal of food science*, 57(1), 190-195.

McHugh, T.H., Avena-Bustillos, R., & Krochta, J.M. (1993). Hydrophilic edible films: modified procedure for water vapor permeability and explanation of thickness effects. *Journal of Food Science*, 58(4), 899-903.

Santacruz, S., Rivadeneira, C., & Castro, M. (2015). Edible films based on starch and chitosan. Effect of starch source and concentration, plasticizer, surfactant's hydrophobic tail and mechanical treatment. *Food Hydrocolloids*, 49, 89-94.

Yıldırım-Yalçın, M., Şeker, M., & Sadıkoğlu, H. (2019). Development and characterization of edible films based on modified corn starch and grape juice. *Food Chemistry*, 292, 6-13.

CAPTIONS FOR FIGURES

Fig. 1. Effect of starch concentration on oxygen permeabilities of films

Fig. 2 Effect of starch concentration on water vapor permeabilities of films

Fig. 3 Effect of starch concentration on oxygen solubilities of films

Figure 1.

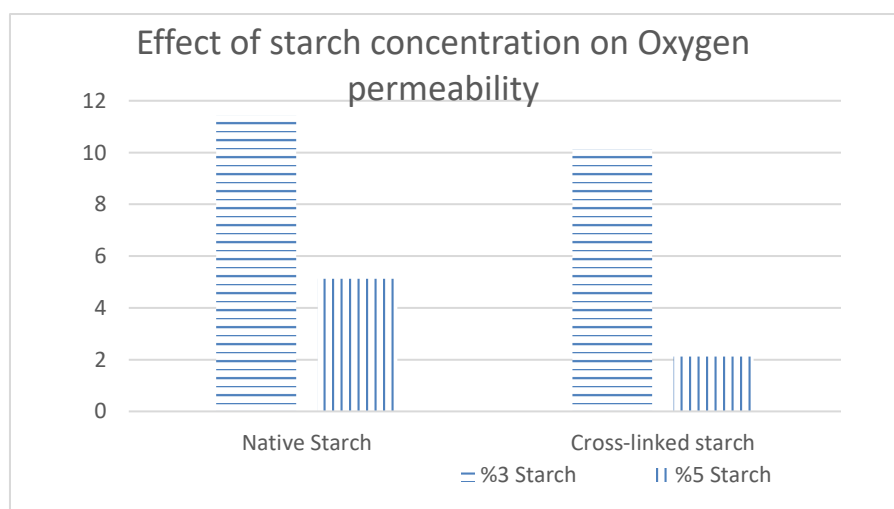

Figure 2.

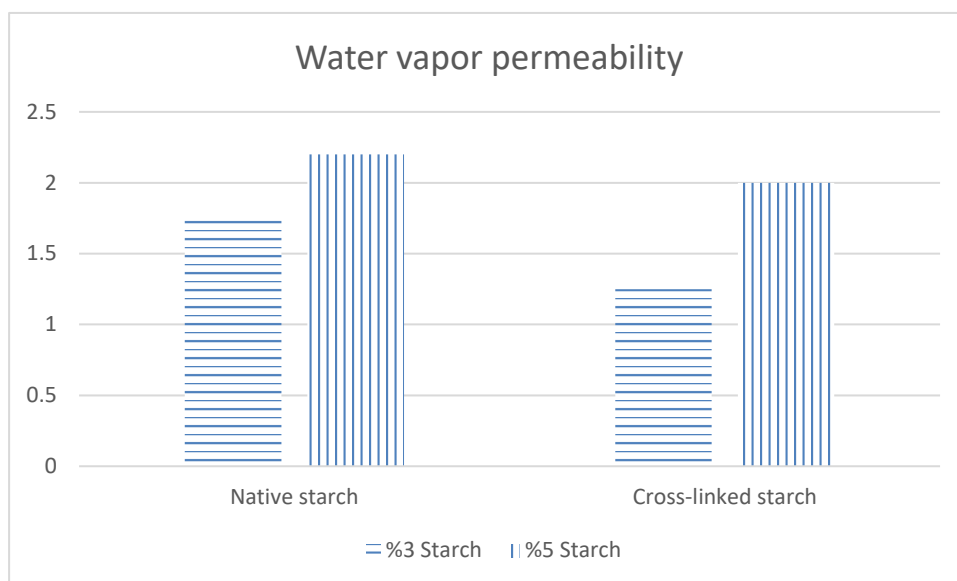
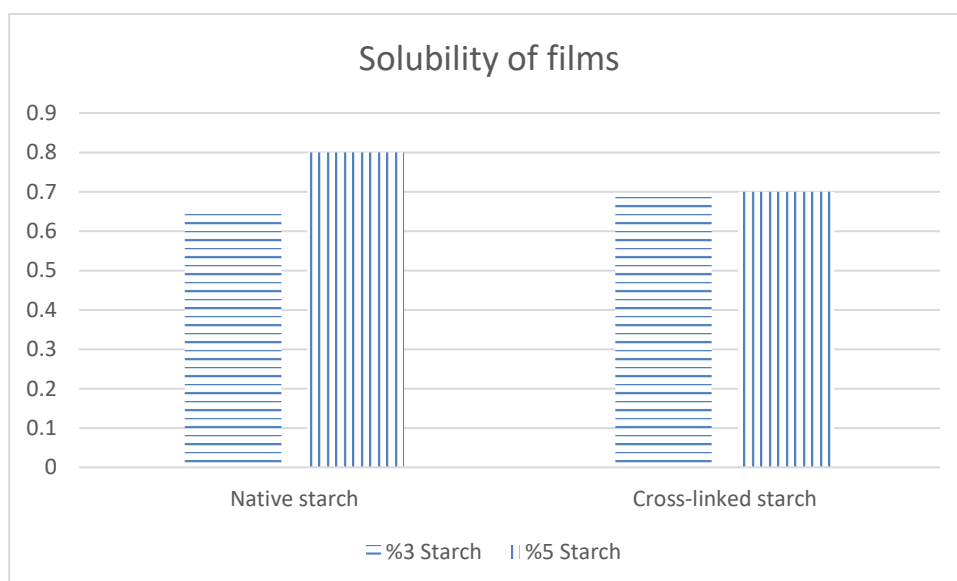

Figure 3.

TÜRKİYE SÜPER LİGİNDE MAÇ SONUCUNU ETKİLEYEN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN ANALİZİ: FENERBAHÇE ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF PHYSICAL PERFORMANCE DATA ON AFFECTING
THE MATCH RESULT IN THE TURKISH SUPER LEAGUE:
THE EXAMPLE OF FENERBAHÇE

Doç. Dr. Zeki Coşkuner¹

ORCID: 0000-0002-3955-8525

Mahmut Açak²

ORCID: 0000-0002-2843-4834

Hakan Büyükçelebi²

ORCID: 0000-0002-5504-6917

¹Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon, Elazığ, Türkiye.

²İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye

ÖZET

Futbol; teknik-taktiksel plan ve fiziksel yeterlilik gerektiren bir spor dalıdır. Bu yeterliliklerin sağlanması ve sahada uygulanma biçimi maçın sonucuna etki etmektedir. Futbol oyunu yıllar içerisinde daha hızlı, yoğun ve agresif hale gelmiştir. Bu nedenle takımlar, fiziksel kapasitelerini üst düzeyde tutarak rakibe karşı üstünlük elde etmeyi amaçlarlar. Teknik ve taktiksel planın sahaya doğru şekilde yansıtılması ise fiziksel yeterliliklerin sağlanmasına bağlıdır. Fiziksel performans parametreleri ise; toplam koşu mesafesi, sprint ve yüksek şiddetli koşular, mevkisel sprint farklılıkları olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı ise 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının teknik ve fiziksel performans verilerini analiz etmektir.

Bu çalışmada, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının 34 müsabakası analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 45 (1 yanıt ve 44 belirleyici) değişkenden oluşmaktadır. Yanıt değişkeni, müsabakanın sonucu olarak belirlenmiştir (kazanma veya kaybetme). Fiziksel performans verileri Sentio Sports Analytics kuruluşundan elde edilmiştir. Nicel değişkenlerin normal dağılıma uygunlukları Shapiro-Wilk testi ile incelenirken bağımsız gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Özellik seçim aşamasında RStudio (Sürüm 1.1.453) yazılımı ve Boruta paketi kullanılmış ve modelleme aşamasında IBM SPSS Statistics 22.0 yazılımı kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında, Fenerbahçe'nin ligde kazanmış olduğu maçlardaki fiziksel performans verilerine göre topu kazanma süresi (sn) ve topla oynama yüzdesi verilerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Takım olarak ortaya konulan ve mevkisel farklılıklarla elde edilen fiziksel performans verilerinde ise anlamlı fark bulunmamıştır.

Bu çalışmada Fenerbahçe'nin 2018-2019 sezonu boyunca fiziksel performans verilerinden hangilerinin maçın sonucuna doğrudan etki ettiği ortaya konmuştur. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlarla antrenörler ve spor bilimciler önemli fiziksel performans parametrelerine ulaşabilirler. Antrenörler bu fiziksel performans verilerine göre eğitim programlarını ve taktik stratejilerini düzenleyebilir veya geliştirebilirler. Oyun sistemi, oyuncu profili ve antrenörün hamle farklılığı dolayısıyla müsabaka sonucuna etki eden fiziksel performans parametreleri takımlar arasında değişiklik gösterebilir. Gelecekteki araştırmalarda örneklem ve parametrelerdeki çeşitlilik sayısı artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, analiz, maç analiz, fiziksel performans

ABSTRACT

Football is a sport that requires technical-tactical plan and physical competence. The game has become faster, more intense and aggressive over the years. Therefore, teams try to gain superiority by keeping their physical capacity at a high level. The way these qualifications are provided and applied in the field affect the result of the match. Physical performance parameters are total running distance, sprint and high intensity running. The aim of this study is to analyze the technical and physical performance data of Fenerbahçe football team competing in the Turkish Super League in the 2018-2019 season.

In this study, 34 competitions of Fenerbahçe football team in 2018-2019 season were analyzed. The data set used in the study consists of 45 (1 respond and 44 predictors) variables. The respond variable is set as the result of the match (winning or losing). Physical performance data were obtained from Sentio Sports Analytics. The compatibility of quantitative variables to normal distribution was examined using the Shapiro-Wilk test. The statistically significant difference between independent groups was analyzed using the Mann-Whitney U test. RStudio (Version 1.1.453) software and Boruta package were used in the feature selection phase. IBM SPSS Statistics 22.0 software was used in the modeling phase.

In the light of the findings obtained, a significant difference was determined in the data of the time to win the ball (sec) and the percentage of playing with the ball according to the physical performance data of Fenerbahçe's matches in the league. On the other hand, there was no significant difference in the physical performance data presented as a team and obtained by positional differences.

In this study, physical performance data that directly affect the outcome of the matches in Fenerbahçe's matches were presented. With the results revealed in this study, coaches and sports scientists can reach important physical performance parameters. Coaches can organize or develop their training program and tactical strategies according to this physical performance data. The physical performance parameters that affect the outcome of the match may vary between teams due to the game system, player profile and the difference in strategy of the coach. In future research, the number of variation in the sample and parameters can be increased.

Keywords: Football, analysis, match analysis, physical performance

GİRİŞ

Son yıllarda gerçekleştirilen bilimsel araştırmalarda müsabaka analizi, saha içerisindeki aksiyonların ortaya konması ve objektif değerlendirme yapılabilmesi amacıyla son derece popüler hale gelmiştir (Carling, C., Williams, A. M., & Reilly, 2007). Antrenörler, oyuncuların bireysel ve takım performansını gözlemleyebilme açısından oldukça önemlidir. Bu değerlendirmede yapılabilecek subjektif gözlemler; izleme şartları, ön yargılar, kişisel düşünceler ve duyguların etkileri gibi nedenlerden dolayı yanıltıcı fikirler verebilmektedir (Smith, N., Handford, C., Priestly, N., 1996). Maç analizindeki asıl hedef; takımın güçlü ve zayıf ancak geliştirilebilir yönlerini belirlemek ve bu yönler doğrultusunda tavsiyelerde bulunmaktır (Lago-Peñas, Lago-Ballesteros, Dellal, & Gómez, 2010).

Oyun içi değişkenler, taktiksel farklılıklar ve oyuncuların fiziksel güçlerinin geliştirilmesi amacıyla son yıllarda antrenman drillerinde yenilenmeler ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kapsamlı bir müsabaka analizi; psikolojik, sosyal-duygusal, fizyolojik, teknik ve taktik gibi farklı parametreler dikkate alınarak yapılmalıdır. Antrenman planlamasının yanı sıra fizyolojik parametrelerin seviyesi müsabakayı kazanabilmek için

oldukça önemlidir. Bu nedenle yapılan çalışmanın amacı, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının fiziksel performans verilerini analiz etmektir.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının 34 müsabakası analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 22 (1 yanıt ve 21 belirleyici) değişkenden oluşmaktadır. Yanıt değişkeni, müsabakanın sonucu olarak belirlenmiştir (kazanma veya kaybetme). Değişkenlere ilişkin bilgiler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Fiziksel performans değişkenleri

Toplam koşu mesafesi (km)	Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Toplam sprint sayısı	Orta saha oyuncularının toplam sprint sayısı
Toplam sprint mesafesi (km)	Orta saha oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)
Toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı
Toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (km)	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Topu kazanma süresi (sn)	Forvet oyuncularının toplam sprint sayısı
Topla oynama süresi (dk)	Forvet oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)
Topla oynama yüzdesi	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı
Defans oyuncularının toplam sprint sayısı	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Defans oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	Ortalama hız (km)
Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	

Çalışmadaki fiziksel performans parametreleri Sentio Sports Analytics yazılımından notasyonel analiz tekniğiyle elde edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığına Shapiro Wilk testi ile karar verilmiştir. Normal dağılmayan veriler sonucunda, bağımsız gruplar arasında istatistiksel anlamlılık durumu Mann-Whitney U testi ile sınanmıştır. Modelleme aşamasında ise IBM SPSS Statistics 22.0 yazılımı kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının 2018-2019 sezonunda oynamış olduğu 34 müsabakanın fiziksel performans analizi yapılmıştır. Fenerbahçe futbol takımının fiziksel performans verileri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Fenerbahçe futbol takımı fiziksel performans verileri

Takım	Değişkenler	Galibiyet durumu		p-değeri
		Hayır (n=23)	Evet (n=11)	
Fenerbahçe	Toplam koşu mesafesi (km)	108.65 (4.89)	111.84 (4.80)	0,080
	Toplam sprint sayısı	108 (28.00)	120 (45.00)	0,619
	Toplam sprint mesafesi (km)	2.47 (0.51)	2.56 (0.39)	0,131
	Toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	377 (63.00)	409 (151.00)	0,645
	Toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (km)	7.07 (1.00)	7.09 (0.78)	0,302
	Topu kazanma süresi (sn)	12.98 (3.54)	10.45 (3.00)	0,031
	Topla oynama süresi (dk)	29.55 (7.90)	32.27 (5.11)	0,311
	Topla oynama yüzdesi	52 (13.00)	57 (8.00)	0,049
	Defans oyuncularının toplam sprint sayısı	37 (14.00)	36 (29.00)	0,754
	Defans oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	830 (275.00)	956 (309.00)	0,204
	Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	126 (27.00)	139 (73.00)	0,581
	Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	2323 (603.00)	2546 (750.00)	0,232
	Orta saha oyuncularının toplam sprint sayısı	43 (16.00)	46 (26.00)	0,985
	Orta saha oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	1025 (347.00)	1096 (344.00)	0,956
	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	162 (39.00)	155 (59.00)	0,672
	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	3140 (852.00)	3315 (1040.00)	0,699
	Forvet oyuncularının toplam sprint sayısı	15 (8.00)	13 (12.00)	0,568
	Forvet oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	325 (154.00)	273 (255.00)	0,645
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	42 (18.00)	40 (24.00)	0,473
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	801 (313.00)	755 (253.00)	0,811
Ortalama hız (km)	6.56 (0.43)	6.47 (0.41)	0,971	

Tablo 1’de gösterildiği üzere, 2018-2019 sezonunda Fenerbahçe futbol takımında topu kazanma süresi (sn) ve topla oynama yüzdesi müsabaka sonucunu etkileyen değişkenler olarak tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bunun dışında ele alınan fiziksel performans verilerinde herhangi bir anlamlı fark bulunamamıştır.

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi’nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının fiziksel performans verileri analiz edilmiş ve müsabaka sonucuna etki edenler ortaya konmuştur.

Yıllar içerisinde hem fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve taktiksel olarak değişikliklere uğrayan futbolun dinamikleri de aynı şekilde değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler yalnızca teknik ve stratejik anlamda değil aynı zamanda fizyolojik olarak ortaya çıkmaktadır. Modern futboldaki bu fizyolojik değişime antrenman programları ile oyundaki sprint verilerinde %35 artış olması örnek olarak verilebilir (Barnes C, Archer Dt, Hogg B, Bush M, Bradley Ps 2014). Takımların başarılı olma durumu bahsedilen fiziksel performans parametreleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle çalışmada; 2018-2019 sezonunda Türkiye

Süper Ligi'nde mücadele eden Fenerbahçe futbol takımının fiziksel performans verilerinin müsabaka sonucuna olan etkisi incelenmiştir.

Çalışma sonucunda Fenerbahçe futbol takımının topu kazanma süresi (sn) ve topla oynama yüzdesi müsabaka sonucunu etkileyen değişkenler. Literatürde fiziksel performans verilerinin maç sonucuna etkisinin önemi ile ilgili araştırmalar bulgularımızı destekler niteliktedir (Mohr M, Krstrup P, Bangsbo J. 2003; Reilly 2007; Bradley PS, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krstrup P 2009; Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U 2009). Ayrıca, literatürde çalışmada ele aldığımız farklı mevkilerin müsabaka sırasındaki fiziksel performans verilerine yönelik değişkenlerle ilişkilendirilebilecek çalışma bulunmamaktadır.

Futbolda başarıyı elde edebilmek için vizyoner olmakla birlikte, dünyada ortaya konulan farklı futbol anlayışları ile antrenman metotları hakkında bilgi sahibi olmak çok önemlidir. Güncel bilgileri sahada uygulayabilmek, oyunculara aktarmak ve müsabaka esnasında oyunculardan istenilen performansı elde edebilmek için literatürdeki bilimsel araştırmalar göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılan bu çalışmada, müsabaka sonucuna doğrudan etki eden fiziksel performans verilerinin Fenerbahçe örneğinde nasıl olduğu hakkında bilgiler verilmektedir. Günceli yakalayan, bilimselliğe dayanarak geliştirilen ve uygulanan antrenman metotları ile birlikte takımların başarıyı elde etme ihtimali daha fazladır. Bu çalışmada belirtilen anlamlı değişkenler, farklı takımlarda farklı sonuçlarla şekillenebilir. Ortaya konan bulgular Fenerbahçe futbol takımı özelinde olsa da Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden bir takımın müsabakadan galibiyetle ayrılmasında rol oynayan değişkenler belirtilmiştir. Spor bilimciler ve antrenörler antrenman yöntemlerini dizayn etme, oyun ve takım hakkında fikir sahibi olma ve fiziksel performansın takım ve müsabaka üzerindeki etkisini yorumlama açısından bu çalışmadan faydalanabilirler.

KAYNAKLAR

Barnes C, Archer Dt, Hogg B, Bush M, Bradley Ps. 2014. The Evolution of Physical and Technical Performance Parameters in the English Premier League. *Journal of Sports Medicine*. 35(13): 1095-100.

Bradley Ps, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krstrup P 2009. High-intensity running in English FA Premier League soccer matches. *Journal of Sports Sciences*. 27(2): 159-68.

Carling, C., Williams, A. M., & Reilly, T. 2007. "Handbook of Soccer Match Analysis: A Systematic Approach to Improving Performance. Routledge."

Lago-Peñas, Carlos, Joaquín Lago-Ballesteros, Alexandre Dellal, and Maite Gómez. 2010. "Game-Related Statistics That Discriminated Winning, Drawing and Losing Teams from the Spanish Soccer League." *Journal of Sports Science and Medicine* 9(2): 288–93.

Mohr M, Krstrup P, Bangsbo J. 2003. Match performance of high-standard soccer players with special reference to development of fatigue. *Journal of Sports Sciences*. 21(7), 519-28.

Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U. 2009. Technical Performance During Soccer Matches Of Italian Seria A League: Effect Of Fatigue And Competitive Level. *Journal Of Sciences And Medicine In Sport* 12:227-233

Reilly T. 2007. *The Science of Training-Soccer*. Routledge. 1st Edition.

Smith, N., Handford, C., Priestly, N. 1996. "Sport Analysis in Coaching". Department of Exercise and Sport Science, Crewe and Algeser Faculty, The Manchester Metropolitan University, Manchester.

**TÜRKİYE SÜPER LİGİ'NDE AVRUPA KUPALARINA GİTMEME
HAK KAZANAN TAKIMLARIN FİZİKSEL PERFORMANS VERİLERİNİN
ANALİZİ**

ANALYSIS OF PHYSICAL PERFORMANCE DATA OF TEAMS QUALIFYING TO
GO TO THE EUROPEAN CUPS IN THE TURKISH SUPER LEAGUE

Doç. Dr. Zeki Coşkuner¹

ORCID: 0000-0002-3955-8525

Hakan Büyükçelebi^{2*}

ORCID: 0000-0002-5504-6917

Mahmut Açak²

ORCID: 0000-0002-2843-4834

¹Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon, Elazığ, Türkiye.

^{2*}İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye

ÖZET

Futbol; teknik-taktiksel plan ve fiziksel yeterlilik gerektiren bir spor dalıdır. Bu yeterliliklerin sağlanması ve sahada uygulanma biçimi maçın sonucuna etki etmektedir. Teknik ve taktiksel planın sahaya doğru şekilde yansıtılması ise fiziksel yeterliliklerin sağlanmasına bağlıdır. Fiziksel performans parametreleri ise; toplam koşu mesafesi, sprint ve yüksek şiddetli koşular, mevkisel sprint farklılıkları olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda, müsabaka esnasındaki parametrelerin objektif olarak değerlendirilmesi gerekliliği nedeniyle futbolda müsabaka analizi oldukça yaygındır. Takımın ve oyuncuların bireysel veya genel performansları hakkında fikir sahibi olmak için önemli bir yöntemdir. Yapılan bu çalışmanın amacı ise 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan takımların fiziksel performans verilerini analiz etmektir.

Bu çalışmada, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan beş futbol takımının 170 müsabakası analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 45 (1 yanıt ve 44 belirleyici) değişkenden oluşmaktadır. Yanıt değişkeni, müsabakanın sonucu olarak belirlenmiştir (kazanma veya kaybetme). Fiziksel performans verileri Sentio Sports Analytics kuruluşundan elde edilmiştir. Nicel değişkenlerin normal dağılıma uygunlukları Shapiro-Wilk testi ile incelenirken bağımsız gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Özellik seçim aşamasında RStudio yazılımı ve Boruta paketi kullanılmış ve modelleme aşamasında IBM SPSS Statistics 22.0 yazılımı kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında, Avrupa kupalarına katılmaya hak kazanan takımların kazanmış olduğu maçlardaki fiziksel performans verilerine göre toplam koşu mesafesi, toplam sprint mesafesi, mevkisel farklılık olmasına rağmen tüm oyuncuların sprint ve yüksek şiddetli koşu sayı ve mesafelerinde anlamlı fark tespit edilmiştir.

Bu çalışmada 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve sezon sonunda Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan takımların fiziksel performans verilerinden maçın sonucuna doğrudan etki edenler ortaya konmuştur. Oyun sistemi, oyuncu profili ve antrenörün hamle farklılığı dolayısıyla müsabaka sonucuna etki eden fiziksel performans parametreleri takımlar arasında değişiklik gösterebilir. Gelecekteki araştırmalarda başarı düzeyine göre seçilen örneklem ve parametrelerde değişiklikler sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, analiz, maç analiz, fiziksel performans

ABSTRACT

Football is a sport that requires technical-tactical plan and physical competence. The way these qualifications are provided and applied in the field affect the result of the match. Physical performance parameters are total running distance, sprint and high intensity running. Match analysis in football is highly preferred due to the necessity of evaluating the parameters during the competition objectively. It is an important technique used to learn about the individual or general performances of the team and players. The aim of this study is to analyze the technical and physical performance data of teams qualifying to go to the European Cups in the Turkish Super League in the 2018-2019 season.

In this study, 170 competitions of teams qualifying to go to the European Cups in 2018-2019 season were analyzed. The data set used in the study consists of 45 (1 respond and 44 predictors) variables. The respond variable is set as the result of the match (winning or losing). Physical performance data were obtained from Sentio Sports Analytics. The compatibility of quantitative variables to normal distribution was examined using the Shapiro-Wilk test. The statistically significant difference between independent groups was analyzed using the Mann-Whitney U test. RStudio software and Boruta package were used in the feature selection phase. IBM SPSS Statistics 22.0 software was used in the modeling phase.

In the light of the findings obtained, a significant difference was determined in the data of the total running distance, total sprint distance, all players sprint and high intensity running data of teams qualifying to go to the European Cups matches in the league.

In this study, physical performance data that directly affect the outcome of the matches in teams qualifying to go to the European Cups matches were presented. The physical performance parameters that affect the outcome of the match may vary between teams due to the game system, player profile and the difference in strategy of the coach. In future research, the number of variation in the sample and parameters can be increased.

Keywords: Football, analysis, match analysis, physical performance

GİRİŞ

Futbol, 265 milyon futbolcu ve 5 milyon hakemin aktif olarak katıldığı dünyanın en popüler spor branşıdır (Haugen, 2014). Bundan dolayı futbol, hitap ettiği kitlenin fazlalığı ve ulaşılabilir olması açısından toplumsal ilgiye daha fazla maruz kalmaktadır. Son yıllardaki bilimsel araştırmalarda müsabaka analizi, aksiyonların ortaya konması ve sübjektif değerlendirmeden kaçılması amacıyla oldukça popüler durumdadır (Carling, C., Williams, A. M., ve Reilly, 2007). Ayrıca antrenörler yapılan analizlerle birlikte takımlarının son durumlarını öğrenmeye ihtiyaç duyarlar.

Antrenman planlamalarında güncelleme yapılması ve takımların performans durumlarının geliştirilmesi amacıyla, fiziksel veriler üzerinden analizler son yıllarda oldukça artış göstermiştir. Bununla birlikte kapsamlı bir müsabaka analizi; psikolojik, sosyal-duygusal, fizyolojik, teknik ve taktik gibi farklı parametreler dikkate alınarak yapılmalıdır. Fizyolojik parametreler antrenman planlarıyla birlikte takımın galibiyeti elde etmesi açısından da müsabaka esnasında çok büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmanın amacı, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan takımların fiziksel performans verilerini analiz etmektir.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada, 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan beş futbol takımının (Galatasaray, Başakşehir, Beşiktaş, Trabzonspor, Yeni Malatyaspor) 170 müsabakası analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri

seti 22 (1 yanıt ve 21 belirleyici) değişkinden oluşmaktadır. Yanıt değişkeni, müsabakanın sonucu olarak belirlenmiştir (kazanma veya kaybetme). Değişkenlere ilişkin bilgiler tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Fiziksel performans değişkenleri

Toplam koşu mesafesi (km)	Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Toplam sprint sayısı	Orta saha oyuncularının toplam sprint sayısı
Toplam sprint mesafesi (km)	Orta saha oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)
Toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı
Toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (km)	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Topu kazanma süresi (sn)	Forvet oyuncularının toplam sprint sayısı
Topla oynama süresi (dk)	Forvet oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)
Topla oynama yüzdesi	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı
Defans oyuncularının toplam sprint sayısı	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)
Defans oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	Ortalama hız (km)
Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	

Çalışmadaki fiziksel performans parametreleri notasyonel analiz tekniğiyle Sentio Sports Analytics yazılımından elde edilmiştir. Verilerin normallik durumu Shapiro Wilk testi ile ölçülmüştür. Verilerin normal dağılmadığı gözlemlenmiş ve bağımsız gruplar arasında istatistiksel anlamlılık durumu Mann-Whitney U testi ile ölçülmüştür. Modelleme aşamasında ise IBM SPSS Statistics 22.0 yazılımı kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada Türkiye Süper Ligi’nde Avrupa kupalarına gitmeye hak kazanan 5 takımın 2018-2019 sezonunda oynamış olduğu 170 müsabakanın fiziksel performans analizi gerçekleştirilmiştir. Takımların istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanan fiziksel performans verileri aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 1. İstatiksel olarak anlamlı fiziksel performans verileri - Galatasaray

Takım	Değişkenler	Galibiyet durumu		p-değeri
		Hayır (n=14)	Evet (n=20)	
Galatasaray	Toplam sprint mesafesi (km)	2.27 (0.53)	2.635 (0.61)	0,016
	Toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (km)	6.25 (1.27)	7.225 (1.24)	0,044
	Orta saha oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	802.5 (372.00)	1139 (403.50)	0,003
	Orta saha oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	2327.5 (1055.00)	3379 (919.00)	0,004

2018-2019 sezonunda Galatasaray'da toplam sprint mesafesi, yüksek şiddetli koşu mesafesi, orta saha oyuncularının toplam sprint mesafesi ve yüksek şiddetli koşu mesafesi müsabaka sonucunu doğrudan etkileyen fiziksel performans verileri olarak bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 2. İstatiksel olarak anlamlı fiziksel performans verileri - Başakşehir

Takım	Değişkenler	Galibiyet durumu		p-değeri
		Hayır (n=16)	Evet (n=18)	
Başakşehir	Defans oyuncularının toplam sprint sayısı	39.5 (17.50)	31 (16.00)	0,065
	Defans oyuncularının toplam sprint mesafesi (metre)	1019.5 (302.50)	761.5 (244.00)	0,001
	Defans oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	146 (52.00)	118 (46.00)	0,027
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	30 (12.00)	44 (54.00)	0,006
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	568 (342.00)	823.5 (763.00)	0,013

2018-2019 sezonunda Başakşehir'de defans oyuncularının toplam sprint sayısı, sprint mesafesi (metre) ve yüksek şiddetli koşu sayısı anlamlı bulunurken, forvet oyuncularının yüksek şiddetli koşu sayısı ve mesafesi müsabaka sonucunu doğrudan etkileyen fiziksel performans verileri olarak bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 3. İstatiksel olarak anlamlı fiziksel performans verileri - Trabzonspor

Takım	Değişkenler	Galibiyet durumu		p-değeri
		Hayır (n=16)	Evet (n=18)	
Trabzonspor	Toplam koşu mesafesi (km)	108.24 (4.00)	109.43 (2.79)	0,045

2018-2019 sezonunda Trabzonspor'un oynadığı müsabakalarda yalnızca toplam koşu mesafesi istatistiksel olarak anlamlı bir fiziksel performans parametresi olarak tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 4. İstatiksel olarak anlamlı fiziksel performans verileri – Yeni Malatyaspor

Takım	Değişkenler	Galibiyet durumu		p-değeri
		Hayır (n=21)	Evet (n=13)	
Yeni Malatyaspor	Forvet oyuncularının toplam sprint sayısı	10 (4.00)	14 (7.00)	0,026
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu sayısı	35 (13.00)	44 (7.00)	0,001
	Forvet oyuncularının toplam yüksek şiddetli koşu mesafesi (metre)	596 (220.00)	769 (314.00)	0,014

2018-2019 sezonunda Yeni Malatyaspor'un oynadığı müsabakalarda forvet oyuncularının toplam sprint sayısı, yüksek şiddetli koşu sayısı ve yüksek şiddetli koşu mesafesi müsabaka sonucunda doğrudan etki eden fiziksel performans verileridir ($p<0.05$).

Beşiktaş'ın 2018-2019 sezonunda oynamış olduğu müsabakalarda sonuca istatistiksel olarak anlamlı şekilde etki eden bir fiziksel performans verisi bulunmamıştır.

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden ve sezon sonunda Avrupa Kupaları'na gitmeye hak kazanan takımların fiziksel performans verileri analiz edilerek, müsabaka sonucuna etki edenler ortaya konmuştur. Futbol yıllar içerisinde hem fiziksel hem de taktiksel olarak değişiklikler gösteren bir spor dalıdır. Örneğin; yıllar içerisinde futbolda, değişen dinamiklere göre düzenlenen antrenman programları ile oyundaki sprint verilerinde %35 artış olduğu görülmektedir (Barnes C, Archer Dt, Hogg B, Bush M, Bradley Ps 2014). Oyundaki bu farklılık takımların başarı düzeyini etkileyen bir durumdur. Bu çalışmada ise; Türkiye Süper Ligi'nde başarılı takımlar olarak ele alınan, sezon sonunda Avrupa Kupaları'na gitme hakkı kazanan takımların fiziksel performans verilerinin müsabaka sonucuna olan etkisi incelenmiştir.

Çalışma sonucunda Türkiye Süper Ligi'nden Avrupa Kupalarına gitmeye hak kazanan takımların oynadıkları müsabakalarda toplam sprint ve yüksek şiddetli koşu mesafesi, toplam koşu mesafesi, defans orta saha ve forvet oyuncularının sprint ve yüksek şiddetli koşu sayı-mesafesinin müsabaka sonucu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde fiziksel performans verilerinin maç sonucuna etkisinin önemi ile ilgili araştırmalar bulgularımızı desteklemektedir (Mohr ve ark., 2003; Reilly 2007; Bradley PS, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krusturup P 2009; Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U 2009). Farklı pozisyonlarda görev yapan oyuncuların sorumlulukları gereği fiziksel performans gereklilikleri farklılık gösterebilir. Bununla birlikte, antrenörün oyuna bakış açısıyla birlikte takım stratejisine göre mevkilerin koşu performansı önemi değişebilmektedir.

Antrenörler değişen dünya futboluna ayak uydurmak, antrenman modellemelerinde günceli yakalamak, yeni ve rakibi şaşırtıcı hamleleri ortaya koyabilmek için trend hakkında fikir sahibi olmalıdırlar. Yapılan bu çalışmada, müsabaka sonuca doğrudan etki eden fiziksel performans verilerinin başarılı takımlarda nasıl şekillendiği belirtilmiştir. Başarıyı yakalamak isteyen takımlar çağdaş, vizyoner ve yeni fikirlere açık olacak şekilde oyuncuların fiziksel ve mental gelişimindeki değişikliklerin farkında olmalıdır.. Antrenörler çalışmada ortaya konulan anlamlı fiziksel performans verilerine göre yeni antrenman drilleri oluşturabilir, hamle çeşitliliği sağlayabilir, sprint-yüksek şiddetli koşu sayısı ile mesafesi arasındaki ilişkiyi açıklamak için ipucu bulabilirler.

KAYNAKLAR

Barnes C, Archer Dt, Hogg B, Bush M, Bradley Ps. 2014. The Evolution of Physical and Technical Performance Parameters in the English Premier League. *Journal of Sports Medicine*. 35(13): 1095-100.

Bradley Ps, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krstrup P 2009. High-intensity running in English FA Premier League soccer matches. *Journal of Sports Sciences*. 27(2): 159-68.

Carling, C., Williams, A. M., & Reilly, T. 2007. "Handbook of Soccer Match Analysis: A Systematic Approach to Improving Performance. Routledge."

Haugen T. 2014. The role and development of sprinting speed in soccer. *Doktora Tezi*. University of Adger.

Mohr M, Krstrup P, Bangsbo J. 2003. Match performance of high-standard soccer players with special reference to development of fatigue. *Journal of Sports Sciences*. 21(7), 519-28.

Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U. 2009. Technical Performance During Soccer Matches Of Italian Seria A League: Effect Of Fatigue And Competitive Level. *Journal Of Sciences And Medicine In Sport* 12:227-233

Reilly T. 2007. *The Science of Training-Soccer*. Routledge. 1st Edition.

GÜREŞ BRANŞINDA YENİ AYAKKABI TASARIMI

NEW SHOE DESIGN IN WRESTLING

Mahmut Aak¹

ORCID: 0000-0002-2843-4834

Hakan Buykelebi^{1*}

ORCID: 0000-0002-5504-6917

¹İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye.

ÖZET

Bir performans sporu olarak güreş, fizyolojik, psikolojik, teknik, taktik, kuvvet, çabukluk gibi özellikler gerektirmektedir. Ayrıca, fiziksel olarak sağlıklı ve dengeli olmakta oldukça önemlidir. Bu özellikler içinde dengenin güreş için farklı bir yeri vardır. Denge sağlamada ayak postürü önemli bir rol oynar. Bu araştırmanın amacı yeni bir güreş ayakkabısı tasarımı yaparak güreşçiler üzerindeki etkinliğini incelemektir. Güreş sporunda ilk defa 1908 yılında resmi olarak ayakkabı kullanıldığı ve şeklinin günümüze kadar pek fazla değişmeden geldiği bilinmektedir. Kullanılan güreş ayakkabılarının topuk yükseltisinin ve ortopedik ark desteğinin olmaması ve ayakkabı bağcıklarının çok sıkı bağlanmasından dolayı güreşçilerin ayaklarında düztabanlık görülme oranının yüksek olduğu bazı çalışmalarda gösterilmiştir. Bu nedenle 100 yılı aşkın bir zamandır kullanılan güreş ayakkabılarının yeniden tasarlanarak sporcu sağlığını koruyan yeni bir ayakkabı modelinin geliştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmada araştırma, geliştirme ve tasarımı yaklaşık üç yıl süren ve araştırmacılar tarafından özel üretimi yapılan güreş ayakkabısı kullanıldı. Çalışmaya aktif olarak güreş yapan 84 erkek sporcu katıldı. Katılımcılar 42 denek (21.34±6.22 yaş) ve 42 kontrol (22.26±8.16 yaş) olmak üzere iki gruba ayrıldı. Katılımcıların çalışma öncesi ve sonrasındaki ayak tabanı yapıları (normal/yüksek ark/düztaban) podoskop (Lux podoscope, Chinesport, Italy) cihazından elde edilen görüntülerden Staheli İndeksi kullanılarak değerlendirildi. Hareketler sırasındaki ayak basınçlarındaki dinamik değişimler pedobarografi (free step, Sensor Medica, Italy) cihazı kullanılarak analiz edildi. Verilerin istatistiksel analizi IBM Statistics (SPSS version 21.0, Armonk, NY) paket programında tekrarlı ölçüm ANOVA testiyle p<0.05 anlamlılık düzeyinde incelendi.

Denek grubu incelendiğinde ayak taban yapısı bozukluğu olanlarda pozitif yönde düzelmenin olduğu, kontrol grubunda ise negatif yönde bozulma olduğu izlenmiştir. Araştırma sonucunda tasarlanan yeni güreş ayakkabısının güreşçilerin ayak tabanları üzerinde olumlu katkıları olduğu belirlenmiştir.

Spor ayakkabısı üretiminin temel amacı, başarı oranında artış yakalamak, en yenilikçi ve en iyi performans desteği veren ürünleri üretebilmek ve dolayısıyla kullanılan teknolojiler ile birlikte sporcuların performansını olabildiğince arttırmaktır. Tasarlama sürecindeki asıl nokta, insan ayağının eşsiz özelliği ile anatomik yapısına uygun bir şekilde hareket etmesini sağlayan, bununla birlikte sporcunun en üstün performansı elde etmesini gerçekleştiren ve sağlığını koruyan ayakkabıların üretilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Güreş, Güreş Ayakkabısı, Düztabanlık. Ayakkabı Tasarımı.

ABSTRACT

As a performance sport, wrestling requires features such as physiological, psychological, technical, tactical, strength, and quickness. In addition, it is very important to

be physically healthy and balanced. Among these features, balance has a different place for wrestling. Foot posture plays an important role in maintaining balance. The aim of this study was to investigate the effectiveness of the new wrestling shoes on wrestlers. It is known that first time shoes were used in wrestling in 1908 and its shape has not changed much until today. It has been shown in some studies that the rate of flatfoot seen in the wrestlers is high due to the lack of heel height and orthopedic arch support of the wrestling shoes used and lacing of the shoe tightly. For this reason, it has become necessary to redesign the wrestling shoes which have been used for more than 100 years and to develop a new shoe model that protects the athlete's health.

The research, development and design of the wrestling shoes, which lasted nearly three years and were produced by the researchers, were used in the study. 84 male athletes who actively engaged in wrestling participated in the study. The participants were divided into two groups as 42 experiment (21.34 ± 6.22 years) and 42 controls (22.26 ± 8.16 years). The foot structures (normal / high arc / flatfoot) of the participants before and after the study were evaluated using the Staheli Index from images obtained from a podoscope (Lux podoscope, Chinesport, Italy). Dynamic changes in the foot pressures during movements were analyzed using a pedobarography (free step, Sensor Medica, Italy). Statistical analysis of the data was done in IBM Statistics (SPSS version 21.0, Armonk, NY) package program by using repeated measures ANOVA test at $p < 0.05$ significance level.

When the experiment group was examined, it was observed that there was a positive improvement in those with foot sole structure disorder and a negative deterioration in the control group. As a result of the research, it was determined that the new wrestling shoes had positive contributions on the soles of the wrestlers.

The main purpose of the production of sports shoes is to achieve an increase in the rate of success, to produce the most innovative and best performance support products and therefore to increase the performance of athletes with the technologies used. The main point in the design process is the production of shoes that allow the human foot to move in accordance with its anatomical structure, while ensuring the athlete's highest performance and protecting their health.

Keywords: Wrestling, Wrestling Shoes, Flatfoot. Shoes Design.

GİRİŞ

Yapılan spor etkinliklerinde günlük kullanıma yönelik ayakkabı türlerinin kullanıldığı bilinmekte olup 1800'lerde kauçuğun ilk kez ayakkabı tabanında kullanılması ile spor ayakkabısının günümüze kadar süreci başladığı görülmektedir (Murray, 1989). 1900'lü yılların başında firmaların spora yönelik ayakkabı üretimleri yapmaya başladığı bilinmektedir (Trainers, 2008). İlk güreş ayakkabısı 1908 olimpiyatlarında giyildiği bilinmektedir.

Güreş karşılıklı iki kişinin hiçbir malzeme ve araç kullanmadan belli kurallar dahilinde belli bir süre ve belli bir alan üzerinde, tüm fizyolojik ve psikolojik güçlerini kullanarak birbirlerinin sırtını yere getirme veya teknik üstünlük sağlamak için yapılan bir mücadele sporudur (Açak & Açak 2001). Güreş sporu bir performans sporu olarak fizyolojik, psikolojik, teknik, taktik, kuvvet, çabukluk gibi özelliklerinin yanında fiziksel olarak sağlıklı ve dengeli olmayı gerektirir. Bu özellikler içinde dengenin güreş için farklı bir yeri vardır. Denge sağlamada ayak postürü önemli bir rol oynar.

Güreş ayakkabısının resmi olarak giyildiği yıllarda sporcu sağlığını ne derecede etkilediği konusunda fazla düşünülmeyeceği görülmektedir. Uluslararası güreş federasyonları birliği tarafından yayınlanan uluslararası güreş kuralları kitabında "Ayakkabılar güreşçiler bileklerini destekleyecek ayakkabı giymelidirler. Kullanılan ayakkabılar; topuklu, pençesi

çivili, kopçalı olmamalı, her hangi bir metalik parça içermemeli, bağciksız olmalıdır. Bağcıklı ayakkabılar müsabaka esnasında çözülmeyecek şekilde bandaj olmalıdır. Her müsabık ayakkabılarının bandajını mindere gelmeden evvel kontrol etmek zorunluluğundadır.”(Cicioğlu ve Büyükerşen, 2011). Bu kural tamamen güreş müsabakası esnasında rakibine zarar vermeme üzerinedir. Bu nedenle üretilecek güreş ayakkabıları hem müsabaka esnasında rakibine zarar vermediği gibi sporcunun düztaban olmasını da önleyebilecektir.

Araştırmanın amacı; Yapılan ön araştırma çalışmalarımızca güreşçilerde görülen düztabanlık oranı diğer spor branşlarına göre iki katıdır. Güreş branşının resmi formattaki giyilen ayakkabıların ilk defa 1908 Olimpiyat oyunlarında zorunlu olarak giyildiği günümüze kadar da değiştirilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle 100 yılı aşkın bir zamandır kullanılan ayakkabıların yeniden sporcu sağlığını koruyan ayakkabıların tasarlanması gerektiği düşünülmüş ve bu çalışma dizayn edilmiştir.

MATERYAL VE METOT

Çalışmaya 80 denek ve 80 kontrol olmak üzere toplam 160 erkek güreşçi katılmıştır. Çalışmaya katılan denek ve kontrol grupları aynı antrenmanı yapan yatılı bölge okulunda okuyan, güreş eğitim merkezi, Tohum ve kulüp sporcuları bu çalışmaya katılmışlardır. Katılımcıların çalışma öncesi ve sonrasındaki ayak tabanı yapıları podoskop (Lux podoscope, Chinesport, Italy) (Kanatlı ve ark. 2001; Aydoğ, 2004; Volpon, 1996; Igbigbi, 2002) cihazından elde edilen görüntülerden Staheli İndeksi kullanılarak değerlendirilmiştir. Dinamik ayak hareket analizi ve bluetooth sensörlü ayak analiz tespitini F-VScan/ Versatek Wireless/Data Logger system (FWD2-SPORT) marka bilgisayar yazılımı ile yapılmıştır (Şekil 1,2 ve 3).

Podoskop görüntüleme cihazı	Dinamik ayak hareket analizi	Bluetoothlu ve sensörlü ayak analiz tespiti
		
Şekil 1. Ayak taban postür potoskop cihazı ile görüntüleme	Şekil 2. Ayak tabanına yerleştirilen elektrotların bluetoothlu ile veri alımına hazır hale getirilmesi.	Şekil 3. Deneklerin yürürken bluetoothlu aracılığı ile yürüme analizinin bilgisayara aktarımı.

Verilerin analizinde, bağımsız değişkenlerin ikili karşılaştırmalarında independent t test, çoklu karşılaştırmalar için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farkın kaynağını bulmak için Scheffe post-hoc tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma grubunun 1. Ölçüm (ön test) ve 2. Ölçüm (son test) eşleştirilmiş iki grup değerlerinin karşılaştırılmasında Paired Sample t test kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0,05$ olarak ele alınmıştır.

BULGULAR

Mevcut güreş ayakkabılarının dezavantajları

- Topuk bölümünün yüksel olmayışı,
- Ayağın hareketini kısıtlayan yüzey,
- Ayak bileğinin sıkı sarması,
- Sıkı bağcıklar,
- Arkın desteklenmemesi.

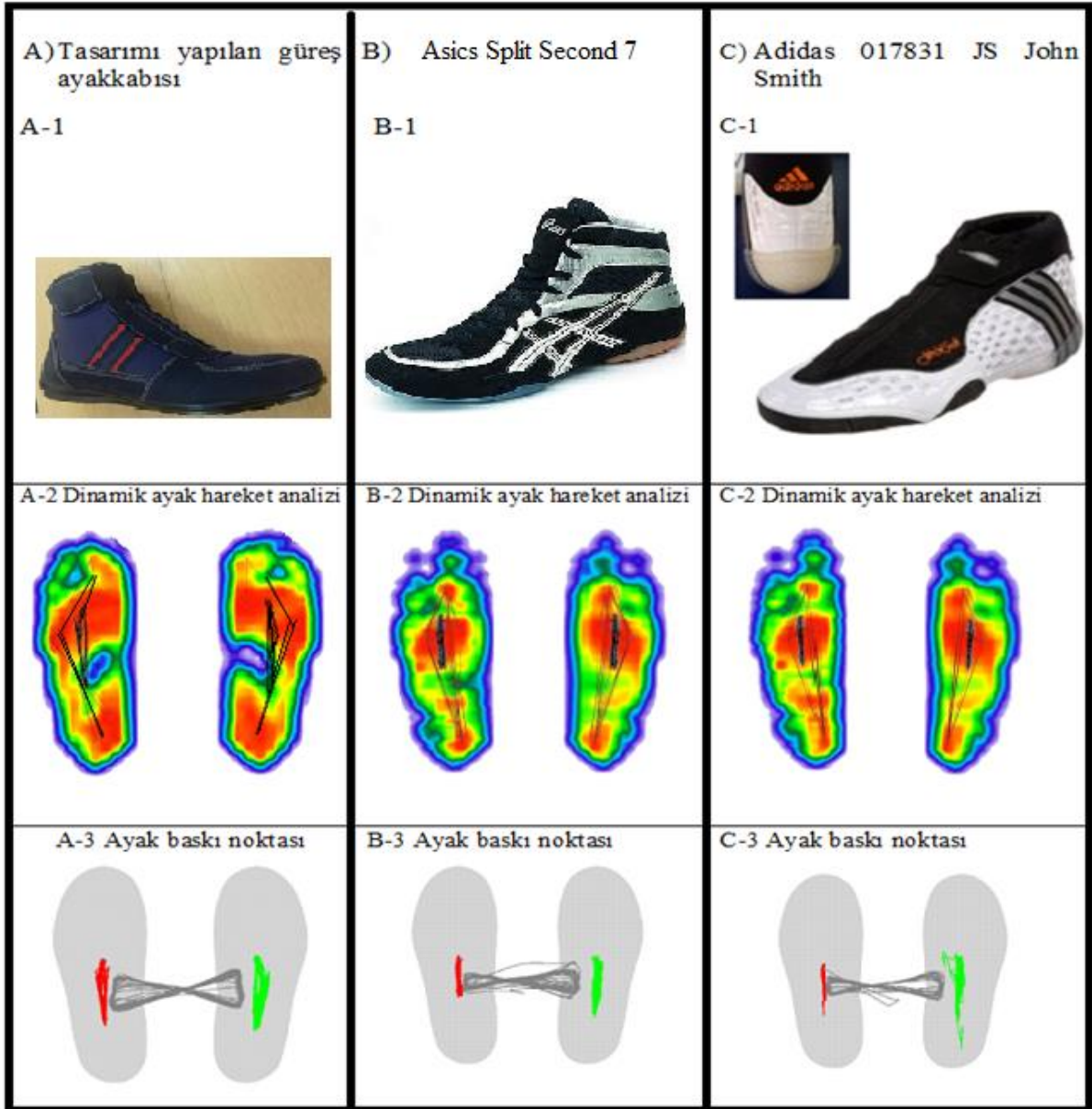
Şekil 4. Mevcut güreş ayakkabısı.

Tablo 1. Güreşçilerde Görülen Ayak Postür Bozuklukları (2016-2019)

	Sitil	N sayısı	Düztaban oranı
TOHM	Serbest	33	% 32,25
TOHM	Grekoromen	16	% 6,66
Yıldızlar serbest	Serbest	87	% 24,77
Yıldızlar grekoromen	Grekoromen	95	% 16,66
Güreş eğitim merkezi	Grekoromen	72	% 13,26
Güreş eğitim merkezi	Serbest	88	% 17,22
Malatya, Kahramanmaraş ve Gaziantep	Grekoromen	45	% 16,39
Malatya, Kahramanmaraş ve Adana Yarıll Bölge Okul Seçmelerine Katılanlar	Serbest	76	% 8,13
25-30 Ekim 2016 12. Dünya Üniversiteler Güreş Şampiyonasına katılan 18 farklı ülkeden 158 sporcu	Serbest	79	% 22,51
	Grekoromen	49	% 12,53
Toplam 640 sporcu	Serbest	363	% 20,98
	Grekoromen	277	% 13,1
Çalışmayı yapanlar: M. Açak, C. Taşkıran, MF. Korkmaz, E. Demirkan			

2016-2019 yılları arasında farklı güreş organizasyonlara katılan sporcuların ayak postür bozuklukları arasında yapılan sittelere arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Farklı Güreş Ayakkabılar İle Yürüme Analizi

A) Tasarımı Yapılan Güreş Ayakkabısı

Güreş ayakkabısı diğer ayakkabılardan farklı olarak taban, saya ve bilek sarım tasarım farklılıkları vardır.

B) Asics Split Second 7

Güreşçiler tarafından en çok tercih edilen güreş ayakkabısı modelidir.

C) Adidas 017831 JS John Smith

İlgili firma tarafından üretilen son güreş ayakkabı modelidir.

A-2 Dinamik Ayak Hareket Analizi

Deneklerin yürürken bluetooth aracılığı ile yürüme analizinin bilgisayara aktarımı yapılmıştır. Ayak tabanına yerleştirilen elektrotların bluetooth ile veri alımı sonucunda vücut ağırlık merkezinin aktarımında ark bölgesinden geçmediği ve ideal olan geçiş noktası olan güzergâhı takip ettiği görülmektedir.

B-2 Ayak Analizi

Ağırlık merkezinin ark üzerinden geçtiği ve ağırlık merkezi olarak ayak tabanının ön kısmında olduğu görülmektedir.

C-2 Ayak Analizi

Arktan gecen ağırlık merkezi ve baskı haritasında çok az bir yüzeye temas ettiği görülmektedir.

A-3 Ayak Baskı Noktası

Analiz sonucunda ağırlık merkezinin çok ideal bir noktada olduğu görülmektedir.

B-3 Ayak Analizi

Ağırlık merkezinin ayak tabanının ark noktasında olduğu görülmektedir.

C-3 Ayak Analizi

Ağırlık merkezinin ayak tabanının orta noktasında ve çok dar bir alanda olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırma Grubunun Güreş Stiline Göre Ön Test Ve Son Test Analizi

Güreş dalı		n	Mean	SD	t	p
1.Ölçüm (Ön test)	Serbest	105	,62	,11	-,079	,937
	Grekoromen	55	,62	,13		
2. Ölçüm (Son test)	Serbest	105	,61	,13	,166	,869
	Grekoromen	55	,60	,13		

*p<0,05

Tablo 3 e göre araştırma grubunun güreş stili değişkenine göre ön test ve son test ölçüm değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırma grubunun güreş yılına göre ön test ve son test analiz sonuçları

Güreş yılı	n	Mean	SD	F	p	Scheffe
1.Ölçüm (Ön test)	1=1-3	70	,56	23,627	,000*	1<2,3,4 2<3,4,
	2=4-6	52	,62			
	3=7-9	22	,74			
	4=10 ve üzeri	16	,74			
2. Ölçüm (Son test)	1-3	70	,54	19,523	,000*	1<2,3,4 2<3,4
	4-6	52	,61			
	7-9	22	,72			
	10 ve üzeri	16	,73			

*p<0,05

Tablo 4 e göre araştırma grubunun güreş yılı değişkenine göre ön test ve son test ölçüm değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Farkın kaynağını bulmak için yapılan testte, 7 ve üzeri yıl güreş yapanların ölçüm değerlerinin hem 1. Ölçümde hem de 2. Ölçümde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Araştırma Grubunun (Deney) Paired Samples Ölçüm Sonuçları

Deney grubu	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean	
Pair 1	1.Ölçüm (ön test)	,63	80	,12	,01
	2.Ölçüm (son test)	,56	80	,09	,01

*p<0,05

Tablo 5 e göre deney grubunun 1.ölçüm (ön test) ortalamalarının 2.ölçüm (son test) ortalamalarına göre daha yüksek olduğu yani kullanılan materyalin ayak sağlığında olumlu katkı sağladığı yönündedir.

Tablo 6. Araştırma grubunun (Deney) Paired Samples Korelasyon sonucu

Deney grubu	N	Correlation	p
Pair 1 1. Ölçüm & 2. Ölçüm	80	,813	,000*

*p<0,05

Tablo 6 ye göre deney grubunun kullandığı ayak materyalinin ayak sağlığının iyileşmesi bakımından 1. ve 2. ölçümler arasında pozitif yönde ve yüksek şiddette doğrusal ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (r=,813; p<0,05).

TARTIŞMA

Tasarlanan güreş ayakkabısı bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Yapılan ön çalışmalar sonucunda mevcut güreşçilerin ayak yapılarında düztabanlık oranının çok fazla olduğu tespit edilmiştir. Bulgularda da görüldüğü gibi mevcut güreş ayakkabılarının taban dizaynları ile ilgili sorunların olduğu görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde; Spor yaparken beden ağırlığının 3-4 katı fazlası ayaklara yük olarak binmektedir. Bu nedenle, spor sırasında kullanılan en önemli giyim eşyası spor ayakkabısıdır. Ayakkabı orta tabanı: Araba amortisörleri gibi ayakkabı orta tabanı da yastıklama ve denge görevini sağlamaktadır (Nike, 2009). Bu nedenle yapılan ayakkabı tasarımları fonksiyonlu, teknik açıdan performansı, kullanıma yönelik gereksinimleri yerine getirmesi günümüz tasarım anlayışının temel özellikleri arasında yer almaktadır (Wabnegg, 1990). Eğer ayakkabılar spor dalına ve sporcuya uygunsuz onlar sporcunun performansını artırabilirler. Ancak uygun değilse performansı düşürebilirler. Bu bakımdan yanlış ayakkabılar rahatsız edici ve ağrıyı artırıcı olabilirler. Ayrıca uzun dönem etkileri ayak deformasyonları ile sonuçlanabilir. Bundan dolayı uygun ergonomi uygulamaları spor alanlarında tamamlayıcı bir unsurdur (Chandel, 2012).

Bu açıdan değerlendirildiğinde ayağın anatomik yapısı ile spor türüne yönelik ergonomik unsurlar tasarımın formunun belirlenmesinde etkili olmaktadır. Serbest stil güreşçilerin güreş yaparken öne doğru eğilmeleri ve rakibin güreş esnasında dengeyi bozmak için öne, geriye veya sağa sola yapılan itme ve çekmelerde güreşçilerin ağırlık merkezi sürekli yer değiştirmektedir. Ayak taban yüzeyi bu dengeyi sağlamak için mindere temas yüzeyini genişletir veya minderin esnekliği nedeni ile ayağın istenenden fazla yüzeyi mindere temas eder. Bu durum serbest güreşçilerde daha fazla düztaban olmasına neden olduğu kanısına varılabilir. Ayrıca güreş ayakkabılarının aşıl tendonu sarması nedeni ile bu tendonun uzamasını engellemektedir. Aşıl tendonun esnetememesi de serbest güreşçilerde düztabanlığın fazla çıkmasına neden olduğu kanısını güçlendirmektedir. Bu nedenle 100 yılı aşkın bir zamandır kullanılan ayakkabıların yeniden sporcu sağlığını koruyan ayakkabıların tasarlanması gerektiği düşünülmüştür.

Yapılan incelemelerde Adidas 017831 JS John Smith güreş ayakkabı tabanının çok dar bir yüzeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Enes (2011), spor ayakkabısının dış tabanında zemin özelliklerine uygun biçimde seçilen taban malzemesi kullanılırken ve tabanın yüzey düzenlemesi de yapılan spor türü ile zemin yapısına uygun olarak tasarlanmalıdır (Enes, 2011). Bu ifadelerle göre dünyaca ünlü markada olsa güreşin minder üzerinde yapıldığını bilinmediği kanısı oluşmuştur.

Sporcuların başarısını arttırmak, mümkün olan en yenilikçi ve en iyi performans desteği veren ürünleri yapmak amacıyla gelişen spor ayakkabısı üretimi, kullanılan teknolojiler ile birlikte sporcuların performansını arttırmayı amaçlamaktadır. Burada temel öge, insan ayağının benzersiz fonksiyonelliği ile anatomik yapısına uygun hareket etmesini sağlayan, böylelikle sporcunun en üstün performansı elde edebilecek ve sağlığını koruyan ayakkabıların tasarlanmasıdır.

KAYNAKLAR

Açak M., Açak M. 2001. Güreş Öğreniyorum. Kubbealtı Yayıncılık, Malatya.

Chandel AM. 2012. Use of Ergo nomics In Sports. Review of Research. 1.12: 1-4.

Cicioğlu İ., Büyükerşen E., 2011 Uluslararası Güreş Federasyonları Birliği Uluslararası Güreş Kuralları Çeviri Ankara.Enes Ö., 2011. Spor ayakkabılarının teknik ve işlevsel değişim yoluyla gündelik kullanıma yönelik tasarımı. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi İzmir.

Murray MP, Changing Styles in Fashion: Who, What, Why, Fairchild Yay., ABD, 1989, 164 s.

Nike Ürün Teknolojileri Kataloğu, 2009, 6 s.

Trainers NH., Over 300 Classics from Rare Vintage to the Latest Designs, Carlton Books Yay., England, 2008, 24 s.

Wabnegg B., Character of Consumer Goods and Activities, Bloomington, Indiana University Yay., 1990. 59 s. 148 aktaran Bürdek, a.g.e., 230 s.

ORTAÖĞRETİMDE SPORTİF FAALİYETLERE KATILIMIN BİREYİN YAŞAM BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION ON THE EFFECT OF PARTICIPATION IN
SPORTIVE ACTIVITIES IN SECONDARY EDUCATION ON
LIFE SKILLS OF THE INDIVIDUALS

Dr. Öğr. Üyesi Meziyet Taşçı¹

ORCID: 0000-0002-8430-9253

Doç. Dr. Mahmut Açak²

ORCID: 0000-0002-2843-4834

Doç. Dr. Hakan Sunay³

ORCID: 0000-0001-5139-1492

Arş. Grv. Hakan Büyükçebebi^{2*}

ORCID: 0000-0002-5504-6917

¹Artvin Çoruh Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, Artvin, Türkiye.

²İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye.

³Ankara Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği, Ankara, Türkiye.

ÖZET

Çocukların, okul öncesinden üniversite eğitimine kadar devam eden eğitim sürecinde beden eğitimi ve spora katılım göstermeleri; sosyal, duygusal, zihinsel ve fiziksel yönden gelişmelerinde önemli katkılar sağlamaktadır. Yaşam becerisi kendine güven ve sosyalleşme gibi arzulanan nitelikleri geliştirmeye yönelik uygulanabilir psiko-sosyal beceri ve yeteneklerdir. Bu bağlamda araştırma, ortaöğretim sürecinde sportif faaliyetlere katılımın bireyin yaşam becerilerini nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır.

Araştırmada örneklem grubunu, 2018-2019 öğretim yılında, Malatya ili merkez ilçeye bağlı ortaokullarda eğitim gören 388 erkek, 310 bayan olmak üzere toplam 698 öğrenci oluşturmaktadır. Spor yoluyla elde edilen yaşam becerilerini değerlendirmek amacı ile özgün formu Life Skills Scale for Sport (LSSS) olan ölçek kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verileri çözümlenmek amacıyla İstatistik paket programı (SPSS 21 Versiyon) kullanılmıştır. Verilere normallik analiz testleri yapılmıştır. Testler sonucunda verilerin normal dağılmadığı gözlemlenmiş olduğundan analizler için non-parametrik testlerden faydalanılmıştır. İkili karşılaştırmalar için Mann Whitney U testi ve çoklu karşılaştırmalar için Kruskal Wallis H testlerinden faydalanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi olarak $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırma bulguları ele alınan değişkenlere göre örneklem grubunun yaşam becerilerinde farklılıklar olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, ortaokul öğrencilerinin yaş, cinsiyet, sınıf, spor yapma durumları ve okul takımında oynama durumlarının yaşam becerilerinin şekillenmesinde anlamlı farklılıklar oluşturduğu, aile gelir durumunun ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte sporun gençleri fiziksel ve ruhsal açıdan olumlu yönde etkilediği ve yaşam becerileri kazanmalarında önemli katkılar sağladığı ortaya konmuştur. Özellikle ortaokulun ilk dönemleri olan 10 yaş kritik bir dönemdir. Sınav kaygılarının ve üniversiteye hazırlık dönemlerinin başlamadığı bu eğitim ve öğretim sürecinde sportif faaliyetlere katılımın sağlanması ve desteklenmesi ile yaşam becerilerinin kazanılması, geliştirilmesi bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırabilecek ve daha anlamlı bir hale getirebilecektir.

Gençlerin spor faaliyetleri ile birlikte; fiziksel ve zihinsel yönlerden sağlıklı gelişimlerinin desteklenmesi, aynı zamanda sağlıklı bireyler olarak toplumda yer almaları sağlanmalıdır. Yaşam becerileri geliştirilen gençlerin iletişim, zaman yönetimi, liderlik, sosyal beceriler, takım çalışması, duygusal beceriler ve amaç belirleme etkenlerinin de geliştiği görülecektir.

Anahtar Kelime: Spor, Eğitim, Yaşam Becerileri, Sosyal Beceri.

ABSTRACT

Children's participation in physical education and sports during the education process from preschool to university education makes important contributions to their social, emotional, mental and physical development. Life skills are psycho-social skills and abilities applicable to improve the chosen qualities such as self-confidence and socialization. In this context, the study seeks to investigate how participation in sport activities during the secondary education affects the life skills of the individual.

In the study, the sample group is composed of 779 students in total consisting of 458 male students and 321 female students studying in secondary schools in Merkez district in Kahramanmaraş province during the education year 2018-2019. The scale with the original form Life Skills Scale for Sport (LSSS) is developed as 5-Likert type scale in order to evaluate the life skills obtained through sport. The scale is usable for secondary schools, high schools and the university students up to 21 years of age. The scale for which the validity and reliability in Turkish was conducted includes total 31 articles containing 7 sub dimensions: teamwork, goal setting, time management, emotional skills, communication, social skills and leadership. The statistical package program (SPSS 21 Version) was used to analyze the data obtained in the research. Data were analyzed for normality. As a result of the tests, it was seen that the data were not distributed normally, and non-parametric tests were utilized for the analyzes. Mann Whitney U test was used for dual comparisons as Kruskal Wallis H tests were used for multiple comparisons. In the study the level of significance was accepted as $P < 0.05$.

The findings of the study showed that there were differences in the life skills of the sample group according to the variables addressed. As a result, it was concluded that age, gender, class, sporting situation, playing in the school team, the type of sports they do, and the educations of their parents caused significant differences in formation of the life skills of the middle school students as the income level of the families did not affect. In addition, it has been revealed that sports positively affect young people physically and mentally and provide significant contributions to gaining life skills. Especially, the period of 10-year-olds is a critical period for it is in the early stages of secondary school. In this education and training process where exam anxieties and university preparation periods do not start, the acquisition and development of life skills by ensuring and supporting participation in sports activities will facilitate the daily lives of individuals and make them more meaningful.

Along with sports activities, it should be ensured that young people support their healthy development in terms of physical and mental aspects and also take part in the society as healthy individuals. It will be seen that communication, time management, leadership, social skills, teamwork, emotional skills and goal setting factors of young people whose life skills are developed also improve.

Keywords: Sports, Education, Life Skills, Social Skills, Emotional Skills.

GİRİŞ

Spor alanında yapılmış olan birçok araştırma, sportif faaliyetlerin; kişilik ve karakter yapısını şekillendirip geliştirdiğini, beden ve ruh sağlığında iyileşmeler sağladığı ve bireyin bireysel ve toplumsal toplumsal alanda olumlu davranışlar edinmesinde ciddi etkilerinin olduğuna işaret etmektedir. Spor, bireylerin fiziksel, psikolojik sosyal açıdan gelişimini destekleyen bir eylem bilimidir.

Sosyal beceriler, çocukların toplumsal alanda sorunlarla karşılaşmadan; fiziksel ve entelektüel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri özel olarak geliştirilmiş bazı davranışlar olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan sosyal beceriler; bireyin topluma katılmasını kolaylaştıran, toplumla olan iletişimini sağlamasına yardımcı, akademik performansını geliştirici, bedenini ve duygularını kontrol altına almasını öğreten, uyum gösterme ve atılganlık gibi bilişsel ve duyuşsal becerileri kapsayan, öğrenilebilir davranışları ifade etmektedir. Sosyal ortamlara uyum sağlama becerisi olarak ifade edilebilen sosyal beceriler, bireylerarası ilişkilerin şekillenmesinde ve sosyal amaçlara ulaşmada önemli bir görev üstlenmektedir.

Türkiye’de yaşam becerileri konusunda az sayıda akademik çalışmaya rastlanmaktadır. Yapılan araştırmaların özellikle engelli bireyler üzerinde uygulamalı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir (Buğan, 1999; Karahan, 2007; Aykut, 2007; Saygın, 2009; Doğan, 2010; Doğan, 2013; Ertekin, 2015; Akdenizli, 2016; Kızılkaya, 2016). Bu çalışmalarda engelli bireylere yönelik çeşitli uygulamalarla günlük yaşam becerileri kazandırılması hedeflenmiştir. Bu yönde yapılmış olan birçok araştırma sonucunda da engelli bireylere yaşam becerisi kazandırıldığı ortaya koyulmuştur.

Araştırmanın amacı özellikle de sporun genç bireylerde takım çalışması, hedef belirleme, inisiyatif alma, başkalarına saygı gösterme, zaman yönetimi, bilişsel beceriler, duygusal beceriler, iletişim becerileri, sosyal beceriler, liderlik, problem çözme ve karar verme gibi birçok yaşam becerisini geliştirdiğine dair bulgular bu konuya daha fazla önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma da, ele alınan değişkenlere göre sporun genç bireylerde yaşam becerilerine ne derecede etki ettiği ve şekillendirdiğini ortaya koymak amacı ile yapılmıştır.

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın evrenini, 2018-2019 öğretim yılında, Kahramanmaraş ili merkez ilçeye bağlı ortaokullarda (Osman Gazi Ortaokulu, Bahçeşehir Koleji, Beyza Koleji, 5 Nisan Ortaokulu, Binevler Ortaokulu, Yavuz Selim Ortaokulu ve Sergentepe Ortaokulu) eğitim gören (5., 6., 7., ve 8. sınıf) bireyler (458 erkek, 321 bayan olmak üzere toplam 779 kişi) oluşturmaktadır. Araştırma için; öğrencilerin ailelerinden gönüllü olur izni ve İl Milli Eğitim Müdürlüğünden yazılı izin alınmıştır. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü kurulundan etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğünü saptamada her iki cinsiyet için “Evrendeki Birey Sayısı Bilinen Örneklem Genişliği Formülü” kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğü, evrenin bilindiği durumlarda örneklem hesabı formülü ($n=Nt2pq/d2(N-1)+t2pq$) kullanılarak hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü hesaplanırken $\alpha=0.05$ yanılma düzeyi, 0.05 örneklem hatası, $p=0.8$, $q=0.2$ olarak kabul edilmiştir. Araştırmaya basit tesadüfî örnekleme yoluyla seçilen, çalışmaya katılmayı kabul eden ve seçim kriterlerine uyan öğrenciler dâhil edilmiştir.

Araştırma sonucu elde edilecek verileri çözümlenmek amacıyla İstatistik paket programı (SPSS 21 Versiyon) kullanılmıştır. İstatistiksel analizler yapılmadan önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı ve homojen olup olmadığını sınamak için “Shapiro-Wilks ve Kolmogorov-Smirnov” normallik analiz testleri yapılmıştır. Testler sonucunda verilerin normal dağılmadığı gözlemlenmiş olduğundan analizler için non-parametrik testlerden

faýdalanılmıştır. Bağımsız değişkenlerin ikili karşılaştırmalarında Mann Whitney U testi, ikiden fazla çoklu karşılaştırmalarında ise Kruscal Wallis H testlerinden yararlanılmıştır. Çoklu karşılaştırmaların analizinde fark çıktığı durumlarda farkın nereden kaynaklandığını bulmak için non-parametrik veriler için kullanılan Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmada güvenilirlik katsayısı $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırma grubunun yer aldığı okulların %55,6'sının özel okullar grubunda yer aldığı (Bahçeşehir koleji %25,3 ve Beyza Koleji %30,3) %44,4'ünün devlet okullarında yer aldığı, %10,3'ünün 10 yaş, %25,2'sinin 11 yaş, %29,8'inin 12 yaş, %25,9'unun 13 yaş ve %8,9'unun 14 yaş grubunda, %58,8'inin erkek, %41,2'sinin bayan öğrenci oldukları, %16,7'sinin 5. sınıf, %22,3'ünün 6.sınıf, %42,4'ünün 7.sınıf ve %18,6'sının 8.sınıf öğrencisi oldukları, %3,7'sinin aile gelir durumlarının kötü, %27,1'inin orta, %44,5'inin iyi ve %24,6'sının çok iyi durumda oldukları, %87,8'inin spora katılım gösterdikleri, %12,2'sinin ise spor yapmadıkları, %40,4'ünün okul takımında oynadığı, %59,6'sının ise okul takımlarında oynamadıkları, %66,9'unun takım sporları ile %33,1'inin ise bireysel sporlar ile uğraştıkları, %2,3'ünün baba eğitiminin okuryazar olmadığı, %10,1'inin okuryazar, %23,2'sinin ilköğretim mezunu, %19,4'ünün lise ve %44,9'unun üniversite mezunu oldukları ve %5'inin anne eğitiminin okuryazar olmadığı, %10,4'ünün okuryazar, %28,4'ünün ilköğretim mezunu, %19,4'ünün lise ve %36,8'inin üniversite mezunu oldukları tespit edilmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun yaş değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından amaç belirleme alt boyutu hariç diğer boyutların tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından iletişim, sosyal beceriler ve duygusal beceriler alt boyutlarında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0.05$), diğer alt boyutlarda farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$).

Araştırma grubunun sınıf değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından amaç belirleme alt boyutu hariç diğer boyutların tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun aile gelir durumu değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarının tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$).

Araştırma grubunun spor yapma durumu değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarının hepsinde farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun okul takımında oynama değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarının hepsinde farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun yaptıkları spor türü değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından duygusal beceriler alt boyutu hariç diğer boyutların tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$).

Araştırma grubunun baba eğitimi durumu değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından takım çalışması alt boyutu hariç diğer boyutların tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$).

Araştırma grubunun anne eğitim durumu değişkenine bağlı olarak yapılan analizde sporda yaşam becerileri alt boyutlarından takım çalışması alt boyutu hariç diğer boyutların tamamında farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına göre; araştırmanın çalışma grubunu oluşturan 10-14 yaş grubunda yer alan çocukların yaş durumuna göre yaşam becerileri kazanmaları ve geliştirmeleri sürecinde farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre 10 yaş grubunda yer alan çocukların; iletişim, zaman yönetimi, liderlik, takım çalışması, sosyal beceriler ve duygusal beceriler alt boyutlarında almış oldukları puan ortalamalarının daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun yanı sıra araştırma sonuçları 11-14 yaş grubunda yer alan çocukların yaşam becerileri kazanmaları ve geliştirmeleri sürecinde farklılık olmadığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde ortaokul döneminde, sporun yaşam becerilerinin kazanılması ve geliştirilmesindeki rolü göz önüne alındığında, çocukları hayata ve geleceğe hazırlayan ortaokul kademesi müfredatı içerisinde beden eğitimi ve spor dersine ayrılan ders saatlerinin artırılması ve sportif etkinliklere daha fazla yer verilmesi oldukça önemli ve hassasiyet gösterilmesi gereken bir durum olduğu söylenebilir.

Spor; gençleri fiziksel ve ruhsal açıdan olumlu yönde etkilerken aynı zamanda yaşam becerileri kazanmalarında önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle ortaokul kademesinin ilk dönemleri olan 10 yaş kritik bir dönemi kapsamaktadır. Sınav kaygılarının ve üniversiteye hazırlık dönemlerinin başlamadığı bu eğitim ve öğretim sürecinde sportif faaliyetlere katılımın sağlanması ve desteklenmesi ile yaşam becerilerinin kazanılması, geliştirilmesi bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırabilecek ve daha anlamlı bir hale getirebilecektir. Gençleri takım olma bilinciyle bir araya getiren ve bir amaç uğruna mücadele etmeye sevk eden sporun, gençlerin yaşam becerilerini kazanmasında ve geliştirmesinde önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akdenizli C. 2016. Yaratıcı dramının, zihinsel yetersizliği olan bireylerin toplumsal yaşam becerileri ve alıcı dil gelişimi üzerindeki etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Aykut Ç. 2007. Zihinsel yetersizlikten etkilenmiş öğrencilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında sabit bekleme süreli ve ipucunun sistematik olarak geri çekilmesi işlem süreci ile yapılan öğretimin etkililiklerinin ve verimliliklerinin karşılaştırılması. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Buğan MG. 1999. Yetişkin zihin engelli kadınların günlük yaşam becerilerini gerçekleştirme durumlarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Doğan M. 2010. Zihinsel yetersizlikten etkilenmiş öğrencilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında davranış öncesi ipucu ve sınama ipucu işlem süreci ile yapılan öğretimin etkililiği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Doğan Y. 2013. Görme+zihinsel yetersizliğinden etkilenmiş öğrencilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında davranış öncesi ipucu ve sınama ipucu işlem süreci ile öğretimin etkililiği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ertekin T. 2015. Zihinsel yetersizliği olan çocuklara günlük yaşam becerilerinin öğretiminde video ile model olma ve şarkıyla desteklenmiş video modelin etkililik ve verimliliklerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Karahan SS. 2007. İşitme engelli öğrencilerin okul yaşamından toplumsal yaşama geçişte sahip olmaları gereken bağımsız yaşam becerileri ile ilgili anne-baba ve öğretmen görüşlerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kızılkaya AE. 2016. Hafif düzeyde zihin engelli çocuklara günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında ailelerin pekiştirici kullanımı ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Saygın B. 2009. Zihin engelli öğrencilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında eşzamanlı ve sabit bekleme süreli ipucu işlem süreçlerinin etkililik ve verimliliklerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

**TÜRKİYE A MİLLİ FUTBOL TAKIMININ EURO 2020 ELEME
MÜSABAKALARI SPRINT PERFORMANSI ANALİZİ**

**SPRINT PERFORMANCE ANALYSIS OF TURKISH NATIONAL
FOOTBALL TEAM IN EURO 2020 QUALIFICATION GROUPS**

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Abanoz¹

ORCID: 0000-0002-4415-6723

Hakan Büyükçebebi^{2*}

ORCID: 0000-0002-5504-6917

Mahmut Açak²

ORCID: 0000-0002-2843-4834

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Çanakkale, Türkiye.

^{2*}İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye

ÖZET

Futbol, kısa süreli sprint, ivmelenme veya yavaşlama, dönüş, zıplama, şut atma ve ikili mücadele gibi kavramlarla karakterize edilen bir spordur. Ayrıca futbolda, birçok oyun içi değişken ve fiziksel performans parametrelerinin skora etkisi olduğu bilinmektedir. Başarı durumu oyuncuların bilişsel düzeyleri, birçok açıdan etkilenebilen psikolojik faktörler ve kişisel becerilere bağlıdır. Saha içerisinde ortaya konan bu farklılıklar müsabakanın sonucuyla doğrudan ilişkili unsurlardır. Yapılan bu çalışmanın amacı; Türkiye A milli futbol takımının EURO 2020 eleme gruplarında oynadığı müsabakalardaki sprint koşu verilerini göz önünde bulundurarak galibiyete ulaşmak için yapılması gereken ortalama sprint sayısını belirlemektir.

Çalışmada, Türkiye A milli futbol takımının EURO 2020 Elemelerinde oynamış olduğu 10 müsabaka analiz edilmiştir. Çalışmada ele alınan veri seti 9 (1 yanıt ve 8 tahmin) değişkenden oluşmaktadır. Çalışmadaki fiziksel performans verileri Sentio Sports Analytics yazılımından elde edilmiştir. Veri setindeki örüntüleri ortaya çıkarmak için ilişkilendirme kuralı yöntemlerinden Apriori algoritması kullanılmıştır. İlişkilendirme kurallarını oluşturmak için destek ve güven ölçütleri ele alınmıştır. Minimum destek ve güven değerleri sırasıyla 0.3 ve 0.9 olarak belirlenmiştir. Hesaplamalarda R istatistik yazılımı ve Arules kütüphanesi kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda, Türkiye A milli futbol takımının EURO 2020 eleme gruplarındaki sprint verilerine göre ortalama olarak, defans oyuncularının sprint mesafeleri 987 ile 1210, orta saha oyuncularının sprint mesafeleri 340 ile 748, forvet oyuncularının sprint mesafeleri 586 ile 1380 metre arasındayken takımın galibiyet oranında artış olduğu tespit edilmiştir. Sprint sayılarında ise defans oyuncularının 31 ile 48, forvet oyuncularının ise 19 ile 56 arasında sprint sayı ortalaması gerçekleştirmeleri halinde takımın galibiyet ihtimalinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada Türkiye A milli takımının EURO 2020 eleme gruplarında ortaya koyduğu fiziksel performans parametrelerinden sprint değişkendeki değerlerin galibiyete ulaşabilmek için hangi aralıklarda olması gerektiği belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlarla, antrenörler ve spor bilimciler Türkiye A milli futbol takımının sprinte yönelik fiziksel performans parametrelerine ulaşabilirler. Turnuva fikstürü ve organizasyon oyuncu

motivasyonunu etkileyebilmektedir. Sprint performansı değerlendirilirken bu unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Futbol, milli takım, sprint, analiz, maç analiz, fiziksel performans

ABSTRACT

Soccer is a sport characterized by short sprints, rapid acceleration or deceleration, turning, jumping, kicking, and tackling. It is known that many in-game variables and physical performance parameters affect the score in football. The cognitive levels of the players, psychological factors and personal skills affect the success. The aim of this study was to determine the sprint data in the EURO 2020 qualifying group competition of the Turkish national football team. Finally, it is to determine the average number of sprints for the winning.

In the study, 10 competitions played by Turkish national team were analyzed. The dataset used in the study consisted of 9 variables. Physical performance data were retrieved from Sentio Sports Analytics Software. In order to reveal the patterns in the dataset, Apriori algorithm was used. Support and confidence metrics were utilized to form the association rules. Minimum support and confidence values were selected 0.3 and 0.9, respectively. R statistical software and Arules library were used for the calculations.

According to sprint data from the Turkey national football team in EURO 2020 qualifying group, the sprint distances of the defenders were between average of 987 and 1210, the sprint distances of midfielders were between average of 340 and 748, and the sprint distance of the strikers was between average of 586 and 1380 meters, while the win rate of the team increased. According to the number of sprints, it was determined that if the defenders performed between 31 and 48, and the strikers between 19 and 56, the probability of the team to win was higher.

In this study, it was determined in which intervals the values in the sprint variable revealed by Turkish National Team should be in order to reach the winning. With the results revealed in this study, coaches and sports scientists can reach important physical performance parameters. Tournament schedule and organization can affect players. These factors should be taken into consideration when evaluating sprint performance.

Keywords: Football, national team, sprint, analysis, match analysis, physical performance

GİRİŞ

Futbol, farklı fiziksel performans parametreleri ve sonucu doğrudan etkilediği düşünülen oyun içi değişkenler ile bağdaştırılan en popüler spor dallarından biridir. Komplike bir elit futbol olarak ele alınabilen futbolda performans fiziksel uygunluk, psikolojik faktörler, oyuncu tekniği ve takım taktikleri gibi bir dizi faktöre bağlıdır (Arni Arnason, Stefan Sigurdsson, Arni Gudmundsson, Ingar Holme, Lars Engebretsen, Roald Bahr 2004). Yıllar içerisinde daha hızlı, yoğun ve agresif şekilde oynanmaya devam edilen futbolda takımların öncelikli amacı fiziksel performans olarak müsabakaya hazır olmaktır. Farklı antrenman modelleri de geliştirilerek oyuncuların müsabaka esnasındaki fiziksel performans talepleri ortaya konmaktadır.

Günümüz futbolda müsabaka esnasında analiz metotları da oldukça gelişme göstermektedir. Teknik ekipteki uzmanlar elde ettikleri verileri antrenörlerle paylaşır ve saha içerisindeki stratejik hamleler bu verilerden doğrudan etkilenmektedir. Bu durum müsabaka analizinin gelişimini ve skora edebileceği etkiyi de gözler önüne sermektedir (Carling, 2013).

Dolayısıyla, futbolda yapılan analiz çalışmaları hem fiziksel performans hem de oyun içi değişkenler üzerinden yıllar içerisinde oldukça gelişmiştir.

Bu doğrultuda yapılan bu çalışmanın amacı; Türkiye A milli futbol takımının EURO 2020 eleme gruplarındaki sprint koşu verilerini ele alarak galibiyete ulaşmak için gereken ortalama sprint sayısını belirlemektir.

MATERYAL VE METOT

Çalışmada, EURO 2020 Elemelerinde mücadele eden Türkiye A milli futbol takımının gruplardaki 10 müsabakası analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 9 (1 yanıt ve 8 tahmin) değişkenden oluşmuştur. Yanıt değişkeni galibiyet/mağlubiyet olarak ele alınmıştır. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler

Variable	Abbreviation	Variable Type	Definition	Role
galibiyetmaglubiyet	Group	Categorical	Multinomial	Response
toplamsprintsayı	V1	Numerical	Positive integer	Predictor
toplamsprintkm	V2	Numerical	Positive real number	Predictor
defanssprintsayı	V3	Numerical	Positive integer	Predictor
defanssprintmesafemetre	V4	Numerical	Positive integer	Predictor
ossprintsayı	V5	Numerical	Positive integer	Predictor
ossprintmesafemetre	V6	Numerical	Positive integer	Predictor
forsprintsayı	V7	Numerical	Positive integer	Predictor
forsprintmesafemetre	V8	Numerical	Positive integer	Predictor

Çalışmada yer alan fiziksel performans parametreleri notasyonel analiz tekniğiyle Sentio Sports Analytics yazılımından elde edilmiştir. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler ve tanımlayıcı istatistikler tablo 1’de gösterilmektedir. Özellik seçim aşamasında RStudio (Sürüm 1.1.453) yazılımı ve Boruta paketi kullanılmıştır. Modelleme aşamasında ise IBM SPSS Statistics 22.0 yazılımı kullanılmıştır. Veri setindeki örüntüleri ortaya çıkarmak için Apriori algoritması kullanılmıştır. İlişkilendirme kurallarını oluşturmak için destek ve güven ölçütleri ele alınmıştır. Minimum destek ve güven değerleri sırasıyla 0.3 ve 0.9 olarak belirlenmiştir. Hesaplamalarda R istatistik yazılımı ve Arules kütüphanesi kullanılmıştır.

BULGULAR

Türkiye A Milli takımı EURO 2020 elemelerinde 10 müsabakaya çıkmış ve grubu 7 galibiyet 2 beraberlik ve 1 mağlubiyetle tamamlamıştır. Çalışmamızın sonuçlarına göre Türkiye A Milli futbol takımının fiziksel performans verilerinden yola çıkarak; takımın toplam sprint mesafesi, defans oyuncularının sprint mesafesi, orta saha oyuncularının sprint mesafesi ve forvet oyuncularının sprint verilerinin galibiyet için gerekli ortalamaları belirtilmiştir.

Bu doğrultuda; Türkiye A Milli futbol takımının EURO 2020 eleme müsabakalarındaki toplam sprint sayısı takım olarak 90 olduğunda takımın galibiyete daha yakın olduğu ortaya konmuştur. Mesafe olarak ise 2.58 kilometre arasında sprint gerçekleştirilen müsabakalarda galibiyet ihtimalinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Mevkiler arası sprint verileri incelendiğinde ise; galibiyetle sonuçlanan müsabakalarda defans oyunlarının ortalama sprint sayısının 32 olduğu tespit edilmiştir. Sprint mesafesi bakımından ise defans oyuncularının ortalama sprint mesafesi 932 metredir.

Orta saha oyuncuları müsabaka esnasında ortalama 27 sprint gerçekleştirdikleri takdirde Türkiye A Milli futbol takımının galibiyete daha yakın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye

A Milli takımının orta saha oyuncuları toplamda 844 metrelik sprint gerçekleştirdiklerinde müsabakanın galibiyetle sonuçlanmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Forvet oyuncularının sprint performans verileri ele alındığında ise; sayısal olarak ortalama 24 sprint gerçekleştirilen müsabakaları Türkiye A Milli futbol takımı galibiyetle tamamlamıştır. Ayrıca, 605 metrelik sprint uzunluğu ortalaması elde edildiğinde takımın müsabakayı kazandığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada Türkiye A Milli futbol takımının EURO 2020 eleme müsabakalarındaki sprint performans verileri analiz edilerek, galibiyet ulaşmak için gereken ortalama sprint değerleri ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalara göre başarılı takım oyuncularının, başarısız takımlara oranla daha fazla sprint ortalamalarına sahip oldukları görülmüştür (Mohr M, Krusturup P, Bangsbo J 2003). Yapılan çalışmalar sonucunda oyuncuların hareketlerinin zamanı, sıklığı, yüzdeleri ve farklı parametreler analiz edilebilmektedir (Reilly, 1997).

Sprint, müsabaka sırasında en düşük sayıda aksiyona sahip olan ancak sonucu doğrudan etkileyen fiziksel performans faktörüdür (Di Salvo V, Gregson W, Atkinson G, Tordoff P, Drust B 2009). Oyuncuların koşu performansları, topa sahip olduklarında farklılık gösterebilir. Ayrıca futbolda elde edilen pozisyonlar, topa sahipken yapılan stratejiye veya topu kazandıktan sonra yapılan kontra ataklara bağlıdır. Ortaya konulan sonuçlarda toplam sprint sayı ve mesafe ortalamaları belirtilmiştir. Ayrıca, müsabakadan galibiyetle ayrılabilmek için sprint performansındaki önemde ortaya konmuştur. Literatürde yapılan çalışmalar, bulgularımızla paralellik göstermektedir. Toplam sprint ve sayı mesafesinin müsabaka sonucuna doğrudan etkisi literatürdeki çalışmalarda da belirtilmektedir (Mohr ve ark., 2003; Reilly 2007; Bradley PS, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krusturup P 2009).

Futbol, her pozisyonun farklı görev ve sorumlulukları olduğu bir spordur. Ancak yıllar içinde futbol değiştikçe pozisyonlardaki kavramlar da değişmektedir. Çalışmamızda farklı pozisyonlardaki oyuncuların sprint performansları ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre; defans, orta saha ve forvet oyuncularının sprint sayı-mesafe ortalamaları belirtilmiştir. Ayrıca; galibiyet elde edebilmek için farklı mevkilerde ortaya konan sprint performansına yönelik istatistiksel verilerin önemi de belirtilmiştir. Literatürde pozisyonlara göre değişen sprint performans verilerinin ortalamalarını ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak farklı fiziksel performans verilerinin pozisyonlar arasını farkını karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmada, orta saha oyuncularının diğer pozisyondaki oyuncularından daha fazla mesafe kat ettiği belirtilmiştir (Bradley ve ark. 2009; Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U, 2009). Mevkilere göre fiziksel performans gerekliliklerinin farklılığını belirten benzer çalışmalar, bu çalışmadaki bulguları destekler niteliktedir.

Futbol yıllar içerisinde fiziksel ve taktiksel anlamlar açısından değişikliğe uğramıştır. Oyunun dinamiklerine ve süregelen farklılıklarına ayak uydurmak, trendi yakalamak her antrenör için oldukça önemli bir durumdur. Yapılan bu çalışma, bir futbol müsabakasını kazanmak için gerekli olan sprint performans ortalamalarını verilerle ortaya koymaktadır. Ayrıca sprint verileri pozisyonlara göre ayrı ayrı ele alınmıştır. Takımların başarısı bahsedilen trend ve ortaya konulan bilimsel verilere ayak uydurmakla doğrudan ilişkilidir. Antrenörler çalışmada ortaya konulan sprint verilerine göre antrenman programlarını ve taktiksel stratejilerini düzenleyebilir veya geliştirebilirler.

KAYNAKLAR

Arni Arnason, Stefan Sigurdsson, Arni Gudmundsson, Ingar Holme, Lars Engebretsen, Roald Bahr. 2004. Physical Fitness, Injuries, and Team Performance in Soccer. *Medicine & Science in Sports & Exercise*. 36(2):278-85

Bradley Ps, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krstrup P 2009. High-intensity running in English FA Premier League soccer matches. *Journal of Sports Sciences*. 27(2): 159-68.

Carling C. 2013. Interpreting physical performance in Professional soccer match-play: Should we be more pragmatic in our approach? *Sports Medicine*. 43(8): 65 5-63.

Di Salvo V, Gregson W, Atkin S On G, Tordoff P, Drust B. 2009. Analysis of high intensity activity in Premier League Soccer. *Journal of Sports Medicine*. 30(3):205-12.

Mohr M, Krstrup P, Bangsbo J. 2003. Match performance of high-standard soccer players with special reference to development of fatigue. *Journal of Sports Sciences*. 21(7), 519-28.

Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U. 2009. Technical Performance During Soccer Matches Of Italian Seria A League: Effect Of Fatigue And Competitive Level. *Journal Of Sciences And Medicine In Sport* 12:227-233

Reilly T. 1997. Energetics of high-intensity exercise (soccer) with particular reference to

fatigue. *Journal of Sports Sciences*. Jun;15(3): 257-263.

Reilly T. 2007. *The Science of Training-Soccer*. Routledge. 1st Edition.

SPRINT PARAMETRESİNİN TÜRKİYE SÜPER LİGİNDEKİ MÜSABAKA SONUÇLARINA ETKİSİ

EFFECT OF THE SPRINT PARAMETERS ON THE
TURKISH SUPER LEAGUE COMPETITION RESULTS

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Abanoz¹

ORCID: 0000-0002-4415-6723

Mahmut Açak²

ORCID: 0000-0002-2843-4834

Hakan Büyükçelebi^{2*}

ORCID: 0000-0002-5504-6917

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi,
Çanakkale, Türkiye.

²İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi, Malatya, Türkiye

ÖZET

Futbol oyunu yıllar içerisinde daha hızlı, daha yoğun ve agresif hale gelmiştir. Bununla birlikte futbolda yıllar içerisinde hem fiziksel hem de taktik olarak değişikliklerin olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, günümüz futbolunda fiziksel aktivite analizi sıklıkla kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Bu nedenle takımlar, fiziksel kapasitelerini üst düzeyde tutarak üstünlük kazanmayı amaçlamaktadır. Fiziksel kapasitenin üst düzeyde tutulma durumu rakibe üstünlük kurmakla birlikte sakatlanmayı da önlemektedir. Sprint ise müsabaka esnasında sonuca ulaşmak veya rakibin sonuca ulaşmasını önlemek için tekrarlı şekilde uygulanan bir fiziksel performans parametresidir. Yapılan bu çalışma ile sprint parametresinin müsabaka sonuçlarına olan etkisini belirlemek amaçlanmaktadır.

Çalışmada, 2018/2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden 18 takımın oynadığı 612 maç analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 12 (1 yanıt ve 11 belirleyici) değişkenden oluşmaktadır. Yanıt değişkeni, müsabakanın sonucu olarak belirlenmiştir (kazanma veya kaybetme). Çalışmadaki fiziksel performans verileri Sentio Sports Analytics Yazılımından elde edilmiştir. Veri madenciliği aşamasından önce sarmalayıcı bir özellik seçme yöntemi olan Boruta algoritması kullanılmıştır. Veri madenciliği aşamasında ise C5.0 algoritması kullanılmıştır. Verilerin hesaplanma sürecinde R istatistik yazılımı ve IBM SPSS Modeller kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda Türkiye Süper Ligi'nde oynanan müsabakalarda 11 sprint değişkeninden 8'inin müsabaka sonucu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Takım topa sahipken kat edilen sprint mesafesi, takımın toplam sprint sayısı ve mesafesi müsabaka sonucunu etkilemektedir. Defans oyuncularının sprint sayısı, orta saha ve forvet oyuncularının toplam sprint sayısı ve mesafesi sonucu etkilemektedir.

Bu çalışmada Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden takımların sprint performanslarının müsabaka sonucuna olan etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlarla birlikte antrenör ve spor bilimciler sprint performansının müsabaka içerisindeki önemine dair veriler elde etmektedirler. Ayrıca, farklı mevkilerde oynayan oyuncuların sprint performanslarının ortaya konmasıyla, antrenman programlarında güncelleme yapılabilir. Gelecek çalışmalarda, futbolun trendi hakkında fikir sahibi olmak için takımların fiziksel performans verilerindeki farklılıkları ve antrenörlerin farklı oyun anlayışlarını incelemek üzere değişken ve lig sayısı artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, sprint, analiz, maç analiz, fiziksel performans

ABSTRACT

The football game has become faster, more intense and aggressive over the years. Football has changed both physically and tactically over the years. In today's football, analysis of physical activities in the match and training has become a frequently used method. Therefore, teams try to gain superiority by keeping their physical capacity at a high level. Also, teams aim to prevent injuries by keeping physical performance at the highest level. Sprint is a physical performance parameter that is applied repeatedly to reach the result during the match or to prevent the opponent from reaching the result. The aim of this study is to determine the effect of the sprint parameter on the results of the competition.

The study based on 612 matches played by 18 teams competing in 2018/2019 season Turkish Super League. The dataset used in the study consisted of 12 (1 of response and 11 of predictors) variables. The response variable in the study was the result of the competition (win or loss). Physical performance data were retrieved from Sentio Sports Analytics Software. Before the data mining step, a wrapper feature selection method, Boruta algorithm, was used. In the data mining stage, the C5.0 algorithm, a decision tree model developed by Ross Quinlan, was used. R statistical software and IBM SPSS Modeler were used for the calculations.

As a result of the study, it was determined that 8 out of 11 sprint variables in the competitions played in the Turkish Super League have a significant effect on the result of the competition. The sprint distance covered when team have the ball, the total number of sprints and distance of the team affect the result of the match. The number of sprints of defenders, the total sprint number and distance of midfielders and forward players affect the result.

In this study, the effect of the sprint performances of the teams competing in the Turkish Super League on the result of the match was examined. With these results, trainers and sports scientists obtain data on the importance of sprint performance in the competition. In addition, training programs can be updated by revealing the sprint performances of players playing in different positions. In future studies, the number of variables and leagues can be increased in order to understand the physical differences of the teams and trainers to have an idea about the trend.

Keywords: Football, sprint, analysis, match analysis, physical performance

GİRİŞ

Futbol oynaması en kolay olan ve milyonlarca kişinin ilgisini çeken dünyadaki en popüler spordur (Moore, 1997). Kitleleri peşinden sürükleyen bu spora ilgi gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu ilgiyle doğru orantılı olarak takımlar da gelişmenin ve başarılı olmanın farklı yollarını aramaktadır. Bu farklı yol arayışları sebebiyle; son yıllarda, müsabaka sırasında meydana gelen olayların objektif olarak değerlendirilmesi ihtiyacıyla futbolda bilimsel araştırmalarda maç analizi oldukça popüler olmaya başlamıştır (Carling, C., Williams, A.M. ve Reilly 2007). Bu anlamda müsabaka analizi; antrenörlerin takım ve oyuncuların bireysel veya genel performanslarını objektif olarak değerlendirmesi sağlamaktadır.

Futbolda analizin yıllar içerisinde göstermiş olduğu gelişimle birlikte antrenman metotlarındaki değişikliklerde doğru orantılıdır. Yapılan analizlerle birlikte oyuncuların taktiksel ve fiziksel ihtiyaçları belirlenmekte ve takımlar üzerinde farklı antrenman metotları uygulanmaktadır. Antrenörler; oyuncularının fiziksel durumlarını bilmek ve buna göre taktiksel planlarını oluşturabilmeyi amaçlarlar. Bu doğrultuda fiziksel performans analizlerine yönelik çalışmalarda son günlerde oldukça popüler bir hal almıştır. Yapılan bu

çalışmada da sprint parametresinin Türkiye Süper Ligi'ndeki müsabaka sonuçlarına olan etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

MATERYAL VE METOT

Çalışmada 2018/2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde mücadele eden 18 takımın oynadığı 612 müsabakanın analizi gerçekleştirilmiştir. Takımların sprint performans verileri Sentio Sports Analytics yazılımından elde edilmiştir. Analiz kuruluşundan alınan veriler için gerekli izin yazıları sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti 612 gözlem ve 12 (1 yanıt ve 11 tahmin) değişkenden oluşmaktadır. Çalışmadaki yanıt değişkeni, müsabakanın sonucudur (kazanma veya kaybetme). Değişkenlere ilişkin bilgiler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışmada ele alınan sprint değişkenleri

Variable	Abbreviation	Variable Type	Definition	Role
galibiyetmaglubiyet	Group	Categorical	Binomial	Response
toplamsprintsayı	V1	Numerical	Positive integer	Predictor
toplamsprintkm	V2	Numerical	Positive real number	Predictor
topasahipkensprintmetre	V3	Numerical	Positive integer	Predictor
toprakipteykensprintmetre	V4	Numerical	Positive integer	Predictor
topoyundışsprintmetre	V5	Numerical	Positive integer	Predictor
defanssprintsayı	V6	Numerical	Positive integer	Predictor
defanssprintmesafemetre	V7	Numerical	Positive integer	Predictor
ossprintsayı	V8	Numerical	Positive integer	Predictor
ossprintmesafemetre	V9	Numerical	Positive integer	Predictor
forsprintsayı	V10	Numerical	Positive integer	Predictor
forsprintmesafemetre	V11	Numerical	Positive integer	Predictor

Çalışmada özellik seçme yöntemi olarak, sarmalayıcı seçme yöntemi olan Boruta algoritması kullanılmıştır. Veri madenciliği aşamasında ise C5.0 algoritması kullanılmıştır. Verilerin hesaplanma sürecinde R istatistik yazılımı ve IBM SPSS Modeller kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada Türkiye Süper Ligi'nde oynanan 612 müsabakanın analizi gerçekleştirilmiş ve müsabaka sonucunu etkileyen sprint performansı verileri ortaya konmuştur. Takımların sprint performansı verilerine göre galibiyet ve mağlubiyet durumları tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Sprint performans verileri

Değişken	Grup									
	Galibiyet-Beraberlik (n=395)					Mağlubiyet (n=215)				
	Ortalama	Standart Sapma	Medyan	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma	Medyan	Min.	Maks.
toplamsprintsayı	108	27	111	34	178	105	26	105	45	163
toplamsprintkm	2.49	0.50	2.47	1.18	4.84	2.41	0.48	2.44	0.98	3.70
topasahipkensprintmetre	1185	325	1152	110	2368	1065	285	1047	367	2007
toprakipteykensprintmetre	1154	313	1129	420	3077	1197	356	1196	496	3517
topoyundışsprintmetre	158	140	111	0	900	159	149	103	8	1086
defanssprintsayı	38	12	37	8	70	38	13	38	5	82
defanssprintmesafemetre	860	229	839	311	1681	870	259	870	137	1756
ortasahasprintsayı	49	15	48	16	96	44	14	44	8	83
ortasahasprintmesafemetre	1127	324	1112	383	2291	1020	288	1010	178	1861
forsprintsayı	13	8	11	1	55	13	7	11	0	46
forsprintmesafemetre	295	167	263	33	1122	281	142	254	0	877

2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi'nde oynanan 612 müsabakanın 395'inden takımlar galibiyet veya beraberlikle ayrılırken, 215 müsabakadan ise mağlubiyetle

ayrılmışlardır. Analizi yapılan 2 müsabaka ise IBM SPSS yazılımına eksik girildiği için dışarda tutulmuştur.

Tablo 2’de gösterildiği üzere müsabakadan galibiyet veya beraberlikle ayrılan takımların toplam sprint sayı ve mesafesi ortalama olarak mağlup takımlardan daha fazladır. Bununla birlikte oyun içerisinde topa sahip olma durumunun sprint performansı yönünden müsabaka sonucuna olan etkisi de incelenmiştir. Müsabakadan galibiyetle ayrılan takımların topa sahipken ortaya koydukları sprint performans ortalaması mağlup takımlardan daha fazladır. Ancak, top rakipteyken yapılan sprint performans ortalamalarına bakıldığında ise mağlup takımların daha fazla ortalama sahip oldukları görülmektedir. Top sahada değilken takımların yaptıkları sprintler ele alındığında ise mağlup takımlarının ortalama olarak 1 metre daha fazla sprint yaptıkları belirlenmiştir.

Farklı mevkilerde yapılan sprint sayı ve mesafelerinin sonuca olan etkisi incelendiğinde ise; defans oyuncularının sprint sayılarında müsabaka sonucunu etkileyen bir fark bulunmazken, mesafe üzerinden inceleme yapıldığında ise mağlup olan takımlarının defans oyuncularının sprint mesafesinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Müsabakadan galibiyet veya beraberlikle ayrılan takımların orta saha oyuncularının sprint sayıları mağlup takımlardan daha fazla olmasıyla birlikte, sprint mesafelerinde de müsabakayı galibiyet veya beraberlikle tamamlayan takımların ortalamaları mağlup takımlardan daha fazladır. Forvet oyuncularının sprint sayı ortalamalarında müsabaka sonucunu etkileyen bir fark bulunmamaktadır. Ancak, forvet oyuncularının sprint mesafelerinde galibiyet veya beraberlik elde eden takımların ortalamaları mağlup takımlardan daha fazla olarak belirlenmiştir.

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada 2018-2019 sezonunda Türkiye Süper Ligi’nde oynanan müsabakalardaki sprint performans verileri analiz edilerek galibiyet, beraberlik ve mağlubiyete olan etkisi ortaya konmuştur. Müsabakadan galibiyet veya beraberlikle ayrılan takımların toplam sprint sayı ve mesafesi daha fazla olarak belirlenmiştir. Literatürde bu çalışmaya benzer yapılan araştırmalar müsabakadan galibiyetle ayrılan takımların sprint ortalamalarının mağlubiyetle ayrılan takımlardan daha fazla olduğunu belirtmektedir (Mohr M, Krusturup P, Bangsbo J 2003). Bu nedenle, çalışmanın bulgularıyla literatürde paralellik söz konusudur.

Müsabaka sırasında sayısal olarak diğer parametrelerden az olarak gerçekleştirilen sprint, buna rağmen skora doğrudan etki edebilen çok önemli bir parametredir (Di Salvo V, Gregson W, Atkinson G, Tordoff P, Drust B 2009). Futbolda elde edilen pozisyonlar, topa sahipken yapılan stratejiye veya topu kazandıktan sonra yapılan kontra ataklarla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, kazanan-berabere kalan ve kaybeden takımlar arasındaki sprint performans verilerindeki topla ilgili değişkenlere bakıldığında kazanan takımlar topa sahipken daha fazla sprint mesafesi kaydederken, mağlup takımlar top rakipteyken daha fazla sprint mesafesi gerçekleştirmektedir. Topla oynama veya topu rakipten kazanma süresinin müsabaka sonucuna olan etkisini inceleyen çalışmalarda bulgularımızı destekler niteliktedir (Reilly 2007; Bradley Ps, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krusturup P 2009; Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U 2009).

Futbolda takımlar, her pozisyonda farklı sorumluluk, yetenek ve pozisyon bilincine sahip oyuncular oynatmaktadır. Diğer sporlarda olduğu gibi futbolda da zaman içerisinde kavram ve oyun anlayışı değişiklikleri gerçekleşmektedir. Farklı mevkilerde oynayan oyuncuların sprint performanslarının müsabaka sonucuna olan etkisine bakıldığında; mağlup takımların sprint mesafesinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu durum mağlup takımların kendi yarı sahasında daha fazla bulunmasıyla ve rakip oyuncuların boşluklara doğru

yaptıkları koşuları önleme amacıyla açıklanabilir. Orta saha oyuncularında ise; bu durum tam tersi şekilde gerçekleşmiştir. Galip ve berabere kalan takımların orta saha oyuncuları, mağlup takımlara oranla daha fazla sprint sayı ve mesafe ortalamasına sahiptir. Müsabakayı galibiyetle veya beraberlikle tamamlayan takımların orta sahada üstünlüğü sağlayıp, topa daha fazla sahip olma amacı gütmeleri ve hücumda daha fazla opsiyonu ortaya koyabilecek pozisyon üretme amaçları bu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Forvet oyuncularının sprint performans verilerinde ise galip veya berabere kalan takımların oyuncularının daha fazla mesafe kat ettikleri belirlenmiştir. Müsabakadan galibiyetle veya beraberlikle ayrılan takımların forvet oyuncularındaki sprint mesafesi ortalamasındaki bu fark; hücumdaki oyuncuların hareketliliği, daha fazla gol pozisyonuna girmeleri ve defans bloklarındaki boşluklara yönelik koşular yaparak sürekli bir sonuç arayışında oldukları şeklinde açıklanabilir. Literatürde sprint performans verilerinin mevki farklılıkları üzerinden incelendiği herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yine de, fiziksel performans verilerinin mevkiiler arası farkını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalar mevcuttur. Mohr ve ark. (2003) yaptıkları çalışmada, yüksek yoğunluklu koşu ve sprintlerin pozisyonlara göre farklılık gösterebileceğini tespit etmişlerdir. Bu anlamda ortaya konulan bulgularla literatür paralellik göstermektedir.

Yapılan bu çalışma, antrenörlerin sprint değişkenindeki ortalamaların müsabaka sonucuna olan etkisini görmesi ve antrenman programlarını yeniden dizayn edebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Ortaya konulan sonuçlar, takım olarak ortaya konan sprint ortalamalarıyla birlikte mevki farklılıklarının da oyun içerisinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Gelecek çalışmalarda ise trend hakkında fikir sahibi olabilmek için sezonlar arasındaki sprint verilerindeki farklılıklar ortaya konulabilir. Lig sayısında veya fiziksel performans verilerinde değişiklik yapılabilir.

KAYNAKLAR

Bradley Ps, Sheldon W, Wooster B, Olsen P, Boanas P, Krusturup P 2009. High-intensity running in English FA Premier League soccer matches. *Journal of Sports Sciences*. 27(2): 159-68.

Carling, C., Williams, A. M., & Reilly, T. 2007. "Handbook of Soccer Match Analysis: A Systematic Approach to Improving Performance. Routledge."

Di Salvo V, Gregson W, Atkin S On G, Tordoff P, Drust B. 2009. Analysis of high intensity activity in Premier League Soccer. *Journal of Sports Medicine*. 30(3):205-12.

Mohr M, Krusturup P, Bangsbo J. 2003. Match performance of high-standard soccer players with special reference to development of fatigue. *Journal of Sports Sciences*. 21(7), 519-28.

Moore, G. 1997. *Soccer Skills and Tactics*, Regent Publishing Services, London, , p. 10.

Reilly T. 2007. *The Science of Training-Soccer*. Routledge. 1st Edition.

Rampinini E, Impelizzeri Fm, Castagna C, Coutts Aj, Wisloff U. 2009. Technical Performance During Soccer Matches Of Italian Seria A League: Effect Of Fatigue And Competitive Level. *Journal Of Sciences And Medicine In Sport* 12:227-233.

ИНГИБИРОВАНИЕ АКТИВНОСТИ POXVIRUS И ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ

Зав.отдел вир., докт.фил по биол. Юсифова К. Ю.
Ветеринарный Научно-Исследовательский Институт
УДК 3109. 01
orcid.org/0000-0002-8039-610X

Аннотация

В работе представлены данные, проведенных исследований, ингибирующей активности между поксвирусами и вирусом бешенства, методом интерференции. Установлено, что поксвирус может быть средством при изучении явления интерференции в клеточных системах, предварительно зараженных вирусом бешенства. Вирус бешенства ингибирует цитопатогенез поксвируса в первичнотрипсинизированной культуре клеток. Выявлена, возможность применения цитопатогенного вируса оспы птиц в качестве индикатора при хронических инфекциях используя явление интерференции.

Ключевые слова: культура клеток, интерференция, вирус оспы птиц.

POXVIRUS AKTİVLİYİNİN ZƏİFLƏMƏSİ VƏ İNTERFERENSİYA

Xülasə

Məqalədə interferensiya metodundan istifadə etməklə, poxvirus və quduz virusu arasındakı inhibitor aktivliyi barədə məlumatlar təqdim olunur. Poxvirusun əvvəllər quduz virusuna yoluxmuş hüceyrə sistemlərindəki interferensiya fenomenini öyrənmək üçün bir vasitə ola biləcəyi müəyyən edilmişdir. Quduzluq virusu, tripsinizasiya olunmuş hüceyrə kulturalarında poxvirusun sitopatogenezi zəiflədir. İnterferensiya fenomenindən istifadə edərək xroniki infeksiyalar zamanı sitopatogenik çiçək virusunun indikator kimi istifadə olunma ehtimalı aşkar edilmişdir

Açar sözlər: hüceyrə kulturası, interferensiya, çiçək virusu.

INHIBITION OF ACTIVITY POXVIRUS AND INTERFERENCE

Abstract

The article presents data from studies of the inhibitory activity between poxviruses and rabies virus, by the method of interference. It has been established that poxvirus can be a tool for studying the phenomenon of interference in cellular systems previously infected with the rabies virus. The rabies virus inhibits the cytopathogenesis of poxvirus in primary trypsinized cell culture. The possibility of using the cytopathogenic avian pox virus as an indicator in chronic infections using the phenomenon of interference was revealed.

Keywords: cell culture , interference, fowl pox virus.

Изучение механизма явления интерференции привело к разработке действенных методов предотвращения вирусных заболеваний у живых организмов, и это вызывает интерес к нему эпидемиологов и клиницистов. Явление интерференции допускает выявление вирусов, не являющиеся цитопатогенными. Так, например, применяя этот феномен учёные выявляли наличие вируса гриппа типа «А2» в культуре ткани почки обезьяны, инфицированной заранее вирусом полиомиелита [1], вирус чумы свиней - в культуре клеток предварительно инфицированной вирусом болезни Ньюкасла, а также таких инфекций как ящур, полиомиелит и др. [11, 14, 16]. Инфицирование одной

клетки несколькими вирусами приводит к их взаимодействию между собой и клеткой, а именно к интерференции вирусов. При инфицировании чувствительной клетки между вирусами возникает интерферирующие взаимодействия. Состояние клеток или тканей организма, вызванное интерферирующим вирусом, характеризуется устойчивостью их к заражению претендующим вирусом. В ветеринарной вирусологии, используют методы, основанные на интерференции, для обнаружения, идентификации и титрования не цитопатогенных вирусов, например, вируса классической чумы свиней вирусом болезни Ньюкасла. Искусств. воспроизведение интерференции вируса при чуме крупного рогатого скота и болезни Ньюкасла гомологичными парами вирусов (авирулентные и вирулентные антигенно сходные штаммы одного и того же вируса) способствует быстрому прекращению начавшейся эпизоотии [11, 14, 16]. В начале двадцатого века учеными было выявлено, что при инфицировании живого организма сначала одним вирусом, спустя время вторичное инфицирование его разнородным вторым вирусом, животные не заболели ни одной из применённых инфекций, у них развивался устойчивый иммунитет [3, 7, 12].

В исследовательских работах разных ученых представлены данные об интерференции между вирусом цитопатогенной (в культуре ФЭК) оспенной инфекции и штаммом «Flury – НЕР» вируса бешенства [8, 10, 9, 16]. между вирусами бешенства (штамм «КП-85»), и цитопатическим вирусом псевдочумы штамм «Н» в культуре СПЭВ и ВНК-2 [2, 4, 13]. Некоторые источники сообщают о возможности титрования вируса бешенства и гомологичных антител в таких культурах клеток, как ККЭ, ПСХ, ПЭМС, где он оперировал феноменом интерференции [5, 10, 17].

В наших работах представлены результаты применения феномена интерференции между фиксированным вирусом бешенства (штамм КП-85), предварительно адаптированного к клеточной системе эмбрионов японских перепелов (ЭЯП) и цитопатогенным вирусом оспенной инфекции (штамм “Баку”), и установлена возможность применения цитопатогенного вируса оспы птиц в качестве индикатора

Материалы и методы.

Интерферирующую активность выявляли между фиксированным вирусом бешенства штамм «КП-85» и вирусом оспы штамм «Баку».

Проведены несколько продолжительных опытов по определению феномена интерференции оспенных вирусов: а) эмбриональный – «исходный» и б) «культуральный» адаптированный к культуре ЭЯП И ФЭК. В качестве индикаторного агента использован оспенный вирус с титром $10^{4.48}$ БОЕ в 0,1 мл. Трипсинизация осуществлялась по известной методике. Средой для роста служила среда раствор «Iqla-MEM» с pH 7.2, содержащий 10 % сыворотки КРС.

Культуру клеток ЭЯП заранее инфицировали адаптированный в культуре клеток ЭЯП вирусом бешенства, в объеме - 0,5 мл, адсорбция вируса - 90 минут при 36°C - 37°C, длительность культивации - 48 часов, после проводили вторичное инфицирование клеточных систем вирусом оспы. В исследованиях брали разведения: 10^{-1} , 10^{-2} , 10^{-3} , 10^{-4} .

Результаты исследований и их обсуждение.

В наших исследованиях, феномен интерференции, наблюдали по проявлению активность вируса бешенства. Важно заметить, активность культурального вируса оспы по показателю занимало место на уровень выше чем эмбриональный вирус оспы птиц. Высокую интерферирующую активность наблюдали между штаммом «КП-85» и

эмбриональным вариантом вируса оспы птиц в культурах ЭЯП и ФЭК. В культуре клеток ФЭК цитопатогенез вируса оспы птиц разведения 10^{-3} БОЕ и больше не проявлялись. Такое же явление происходило в системе ЭЯП. Вирус бешенства штамм «КП-85» полностью предотвратил цитопатогенное действие вируса оспы, который можно было наблюдать в контроле, инфицированном одним лишь вирусом оспы штамм «Баку».

По полученным нами результатам, можно сказать, что вирус оспы штамм «Баку» пригоден для использования в процессе титрования вирусов не цитопатогенной природы, а в нашем случае, вируса бешенства. Для проведения титрования указанных вирусов предпочтительнее применение клеточных систем ЭЯП.

Результаты сравнительного анализа феномена интерференции вируса штаммом
Таблица 1

Интерферирующая активность штамма «КП-85» в клеточных системах с цитопатогенным вирусом оспы птиц

Культура клеток	Интерферирующий вирус	Индикаторный вирус	Дозы индикаторного ВОП в БОЕ 0,1 л			
			10000	1000	100	10
Культура клеток ЭЯП	КП-85 культуральный 100000 ЛД 50	ВОП (культ.) внесен через 48 часа	++++	+++	0	0
	-	Контроль ВОП	++++	++++	++++	++++
	Контроль культуры клеток			0	0	0
Культура клеток ФЭК	КП-85 культуральный 100000 ЛД 50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часа	++++	+++	0	0
	-	Контроль ВОП	++++	++++	++++	+++
	Контроль культуры клеток			0	0	0
Культура клеток ЭЯП		ВОП (культ.) внесен через 48 часов	СБ	СБ	СБ	18Б
	КП-85 культуральный 1000ЛД50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часов	0	0	0	0
	-	Контроль ВОП	СБ	СБ	СБ	30Б
	Контроль культуры клеток			0	0	0
Культура клеток ФЭК		ВОП (культ.) внесен через 48 часов	СБ	СБ	СБ	10Б
	КП-85 культуральный 1000ЛД50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часов	0	0	0	0
	-	Контроль ВОП	СБ	СБ	СБ	20Б
	Контроль культуры клеток			0	0	0

Обозначения: СБ – сливные бляшки; Б - бляшки

«КП-85» с вирусом оспы, проведенных параллельно, с условием внесения индикаторного вируса в разные сроки изначально инфицированных клеточных систем ЭЯП и ФЭК интерферирующим вирусом (таблица 1). При сравнительном анализе выявления феномена интерференции вируса бешенства штамм «КП-85» с вирусом оспы птиц в клеточных системах ЭЯП и ФЭК, индикаторный вирус вносили в

изначально инфицированную культуру интерферирующим вирусом в периоды 24, 48, 72, 96, 144 часов (таблица 2). В целях сравнительного анализа культуры клеток ЭЯП и ФЭК были заражены эмбриональным вариантом вируса оспы птиц - в дозе 1000 LD₅₀/0,03мл и культуральным вариантом вируса оспы птиц - в дозе — 10⁻² LD₅₀/0,03мл. Вирус оспы в дозе 100 БОЕ/0,1 мл добавляли в культуры клеток, как и было указано каждые 24, 48, 72, 96 и 144 часа после заражения культуры вирусом бешенства.

Было выяснено, что интерференция проявляется только на вторые сутки заражения культуры ЭЯП и ФЭК интерферирующим вирусом. Причём как в культуре ЭЯП, так и ФЭК. интерференция в нашем случае зависит от вида культуры клеток. Так, более выраженная интерференция проявлялась в системе ФЭК, в культуре ЭЯП также наблюдали феномен интерференции, но в более умеренной форме (рис. 1). Вследствие того, что интерференция наиболее чётко выявляется при внесении индикаторного вируса не ранее 48 часов, было важно выяснить, как долго сохраняется интерферирующее действие вируса бешенства.

Таблица 2

Изучение интерферирующей активности вируса бешенства при различных интервалах внесения индикаторного вируса оспы птиц

Культур а клеток	Интерферирующ ий вирус	Индикаторный вирус	Сроки внесения блокируемого вируса (в часах)				
			24	48	72	96	144
ФЭК	КП-85 культуральный 1000ЛД ₅₀ /0.03мл	ВОП (культ.) 100 БОЕ/0,1мл	130+	37	11	8	3
		ВОП (эмбр.) 100 БОЕ/0,1мл	128	35+	7+	0	0
	Контроль ВОП 100 БОЕ/0,1мл		130	72	77+	82	82
	Контроль культуры клеток		0	0	0	0	0
ЭЯП	КП-85 культуральный 1000ЛД ₅₀ /0.03мл	ВОП (культ.) 100 ТЦД/0,1мл	++++	+	0	0	0
		ВОП(эмбр.) 100 ТЦД/0,1мл	+++	+	0	0	0
	Контроль ВОП 100 ТЦД/0,1мл		++++	++++	++++	++++	+++ +
	Контроль культуры клеток		0	0	0	0	0

Нами были получены положительные результаты в возможности титрования ВОП в культуре клеток ЭЯП и ФЭК с помощью феномена интерференции. Результаты опытов феномена интерференции в культуры клеток ФЭК, ЭЯП, предварительно заражённых культуральным вирусом штамм «КП-85. Результаты показали, что феномен интерференции вируса бешенства с вирусом оспы птиц может быть воспроизведён в клеточных системах ЭЯП и ФЭК. Это подтверждает специфичность феномена интерференции, вызываемого вирусом бешенства исследуемых культурах.

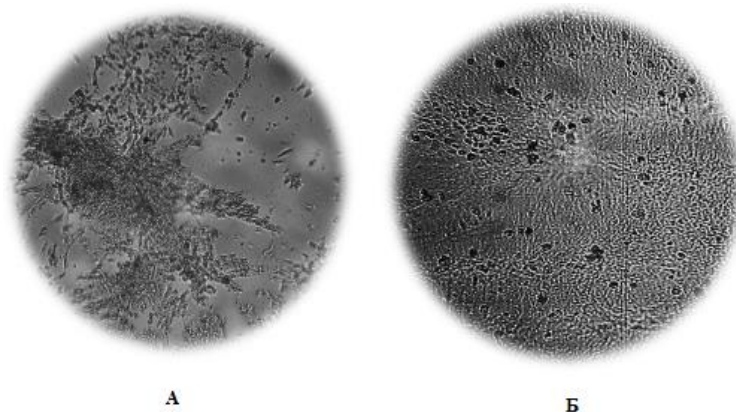
В исследованиях мы наблюдали выраженную интерферирующую активность штамма «КП-85» с вирусом оспы штамм «Баку». Предполагается, что не цитопатогенный вирус бешенства угнетал репродуктивную способность вируса оспы в

культурах ЭЯП и ФЭК до 10 000 доз. Было выявлено, что при оспе для воспроизведения феномена интерференции необходим активный вирус, создающий стойкую защиту клеток к повторному их заражению (рис. 2).

Рис. 1
Динамика накопления фиксированного вируса бешенства штамм «КП-85» в культуре клеток ЭЯП и ФЭК.

----- накопление вируса в культуре клеток ЭЯП
 ————— накопление вируса в культуре клеток ФЭК

Рис. 2 Интерферирующая активность между вирусом бешенства и вирусом оспы птиц.

А - цитопатогенез вируса оспы птиц в культуре ЭЯП
 Б - Задержка цитопатогенез вируса оспы птиц после заражения вторичным вирусом.

Активность блокируемого вируса соответствует периоду активности вируса бешенства, т. е. с интервалом времени от 2 до 7 суток с того времени как была заражена культура возбудителем болезни бешенства. Интерферирующая активность культурального штамма «КП-85», по-видимому, указывает на важную роль

репродукции вируса бешенства в механизме феномена интерференции в культуре клеток. Четко выраженная и интерференция в системе ЭЯП, то, это следует, понимать характерными чертами культуры клеток ЭЯП.

Подытоживая наши рассуждения, следует сказать, что предварительное инфицирование культур клеток фиксированным вирусом бешенства штамм "КП-85" предостерегало их от проявления цитопатогенез вируса оспы птиц штамм "Баку". Это, очевидно, можно объяснить явлением интерференции и продуцированием клетками интерферона в результате изначального инфицирования клеточной системы вирусом бешенства, предохраняющий их от проникновения в клетки и размножения цитопатогенного вируса. Оспенный вирус, возможно есть весьма удобный агент для изучения феномена интерференции в клеточных системах с вирусом бешенства. Он тормозит цитопатогенез или проявление бляшек в клеточной системе, вирусом оспы.

Таким образом, вследствие того, что вирусу оспы птиц характерно цитопатогенез и использование его в наших опытах по феномену интерференции в качестве индикатора для выявления вирусов хронической инфекции, является возможным.

Литература.

1. Alieva T., Safarov R. Intensity of Cellular Cells in the Nervous Virus. // Author. Baku 1999, с. 24.
2. Bulatov E.A. Biological treatment of virus infections in verbs. // Kazakhstan, Almaty 2010, с.66.
3. Guan Y., Chen H., at all, a model for the epidemiological control of H5N1 influenza at the source. // BMC Infect Dis. 2007 Nov., p.69.
4. Gurbanov S.M Safarov R.K Cultivation of viruses in the cellular system of Hucules in necrotic cells. // Practical conference, Baku 1995, p. 35.
5. Kalinovsky A.A, Actual problems of application of multimodal mesenchymal stromal cells in modern veterinary medicine. // J. "Veterinary medicine" с.8.
6. Karmysheva V. Defeat cell in viral infections. // Moscow, Medical, 1981, pp.190.
7. Korovin RN Disease prevention and preventive maintenance // Journal of Veterinary Science, №6, 1991.
8. Mitoe B., Alexandrov M., Georgiev G., Bestandzhieva R. Intensity of interfering in immunofluorescence preparations in response to trypsin. // Veterinarian. noi, 1986, 23, n 9, p. 10-16
9. Safarov R.K Influenza vaccine is infected with tissue. // Author. blood diss. Moscow, 1967, p.141.
10. Safarov R.K, Vaccination of the vaccine virus (strain Flui LEP) in the tissue. // Author. blood diss. Moscow, 1967, с.29.
11. Sergeev V.A. Reproduction and introduction of viruses. // M., Colos, 1976, 303 p.99.
12. Surin VN, Fomina N.V. "Vet Veterinary Virology" Moscow "Kolos" 1979, p.25, 28, 468.
13. Veleva E.I, Genov I., Stefanova L. Laboratory labs on cultured cell VNA-21/13 in roller with use of a saddle, the sole products on the shelf. // Veterinary medicine. noi, 1980, 17, N9-10, p.37-42.
14. Yusifova K.Y, Safarov R.K, "Antiviral vaccines and method of control". Institute of Microbiology National Academic no. Azerbaijan, Baku - "ELM" - 2012, Volume 10, No. 1. с.319-331

15. Yusifova K.Y, Safarov R.K, "Vaccines are applied to specific prevention prophylaxis". International scientific-practical conference. Contemporary Agrarian Science: The Challenges and Prospects of Development in the Age of Globalization. // Ganja 2014, Vol. II, p. 30 - 32.

16. Yusifova K.Y, Safarov R.K, Adaptation of the virus-resistant strain of the "Baku" cellular system. // Institute of Microbiology National Academic Proceedings of Azerbaijan, Baku 2013, Volume 11, No 1, p.216

17. Yusifova K.Y, "Intensification of viral strain in Baku" in the inhibition of adsorption in the culture of peripheral cells "Agrarian Science Center of the Ministry of Agriculture of the RAz, Materials of International Scientific Conference "Role of Young Scientists in Agriculture: Challenges and Opportunities", dedicated to the 91st anniversary of National Leader H. Aliyev. // p. 188-187. Baku, 2014. c 28-31.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI FLORASINDA YAYILAN *SORBUS L.*
CİNSİNİN EKOBİOMORFOLOJİ TƏHLİLİ

Aynurə Heyrat qızı Qulamova
“Naxçıvan” Universiteti, baş laborant

Özet

Quşarmudu *Sorbus L.* cinsi *Rosaceae* fəsiləsinin *Moloideae* yarımfəsiləsinə aid olan meşə bitkisidir. *Sorbus L.* bitkisi müxtəlif rəngli meyvələri ilə qiymətləndirilən kiçik ağacların kifayət qədər populyar və cəlbedici bir cinsidir. Son dövrlərdə *Sorbus L.* cinsinə daxil olan növlər üzərində araşdırmalar aparılaraq, yeni məlumatlar əldə edilir. Bu araşdırmalar *Sorbus L.* cinsinə daxil olan növlərin toplanılması, onların növ tərkibinin müəyyənəşdirilməsi, məhv olma təhlükəsində olan növlərinin müəyyən edilməsi, sistematik tərkibinin təhlili, botaniki-coğrafi xarakteristikasının müəyyənəşdirilməsi və təbii ehtiyatının hesablanması istiqamətlərində aparılır. Ədəbiyyat materiallarına əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında *Sorbus L.* cinsinin 17 növü -*Sorbus aucuparia L.*, *S. boisseri* Schneid., *S. graeca (Spach) Lood. Ex Schauer (S. baldacii Degen et Fritsch ex Schneid)*, *S. luristanica (Bornm.) Schönbeck-Temesy*, *S. persica Hedl.*, *S. roopiana Bordz.*, *S. subfusca (Ledeb.) Boiss.*, *S. takhtajanii Gabr.*, *S. turcica Zinserl. (S.umbellata (Desf) Fritsch)*, *S. albovii Zinserl.*, *S. armeniaca Hedl.*, *S. buschiana Zinserl.*, *S. caucasica Zinserl.*, *S. fedorovii Zaikonn.*, *S. kusnetzovii Zinserl.*, *S. migarica Zinserl.*, *S. tamamschjanae Gabr.* yayılmışdır. *Sorbus L.* cinsinin bütün növlərinə qrup halında, bəzən də tək-tək yuxarı, orta və qismən az hallarda aşağı dağ qurşaqlarında və ya seyrək meşələrdə təsadüf edilir. Quşarmudluluq - *Sorbueta* forması və fitosenozlar əmələ gətirir. Fitosenozlarda subdominant kimi rola malikdir. Mərtəbəliliyinə görə bəzi ağac və kollardan geri qalaraq II və III yarıslarda məskunlaşır. *Sorbus L.* cinsinin növləri qiymətli dərman, dekorativ olmaqla yanaşı, həm də nektar və çiçək tozu verən bitkilərdir. Quşarmudu (*Sorbus L.*) cinsinin bütün formalı növləri (ağac və kol) torpaqda eroziyanı azaldır və torpağın məhsuldarlığını artırır. Meşə bərpası üçün əhəmiyyətli bitkilər *Sorbus L.* cinsinə daxil olan növlərdir. *Sorbus L.* dəyişən mövsüm üçün adaptasiya edilmiş bir ağac növüdür. Başqa sözlə, yüksək yay temperaturuna və soyuq qış temperaturuna dözə bilən bir bitkidir. Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılan və son dövrlərdə daha çox aranan bitkilərdən biri olan *Sorbus L.* cinsinə daxil olan növlərin sistematik təhlili, botaniki təsviri, bioekoloji xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: *Sorbus L.*, cins, bioloji quruluşu, morfoloji quruluşu, ekoloji təhlil.

ECOBİOMORPHOLOGICAL ANALYSIS OF *SORBUS L.* GENDER SPREAD IN THE
FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Abstract

Sorbus L. genus is a forest plant belonging to the *Moloideae* subfamily of the family *Rosaceae*. The *Sorbus L.* plant is a fairly popular and attractive species of small trees valued for its colorful fruits. Recently, new data have been obtained by researching species belonging to the genus *Sorbus L.* These studies are carried out to collect species belonging to the genus *Sorbus L.*, to determine their species composition, to identify endangered species, to analyze their systematic composition, to determine their botanical and geographical characteristics and to calculate their natural resources. According to the conducted researches, 17 species (*Sorbus aucuparia L.*, *S. boisseri* Schneid., *S. graeca (Spach) Lood. Ex Schauer (S. baldacii Degen et Fritsch ex Schneid)*, *S. luristanica (Bornm.) Schönbeck-*

Temesy, *S. persica* Hedl., *S. roopiana* Bordz., *S. subfusca* (Ledeb.) Boiss., *S. takhtajanii* Gabr., *S. turcica* Zinserl. (*S.umbellata* (Desf) Fritsch), *S. albovii* Zinserl., *S. armeniaca* Hedl., *S. buschiana* Zinserl., *S. caucasica* Zinserl., *S. fedorovii* Zaikonn., *S. kusnetzovii* Zinserl., *S. migarica* Zinserl., *S. tamamschjanae* Gabr.) of *Sorbus* L. have spread in the flora of the Nakhchivan Autonomous Republic. All species of the genus *Sorbus* L. are found in groups, sometimes individually in the upper, middle and, rarely, in the lower mountain ranges or in sparse forests. Mountain-ash forms the formation of sorbueta and phytocenoses. It plays a role as a subdominant in phytocenoses. Due to its height, it lags behind some trees and shrubs and inhabits the second and third tier. *Sorbus* L. is a valuable medicinal and ornamental plant, as well as a plant that produces nectar and pollen. All shaped species of the genus *Sorbus* L. (trees and shrubs) reduce soil erosion and increase soil fertility. Important plants for forest regeneration are species belonging to the genus *Sorbus* L. *Sorbus* L. is a tree species adapted to the changing seasons. In other words, it is a plant that can tolerate high summer and cold winter temperatures. The article provides information on the systematic analysis, botanical description, bioecological features of the species belonging to the genus *Sorbus* L., which is one of the most sought-after plants in the Nakhchivan Autonomous Republic.

Keywords: *Sorbus* L., genus, biological structure, morphological structure, ecological analysis

Giriş

Məlumdur ki, dünya florasında yayılan bitki növlərinin məhv olmasının əsas səbəbi amillər kompleksidir. Son dövrlərdə dünyada baş verən hava çirklənməsi, torpaq havalanmasının yetərli olmaması nədənə, havanın quraqlıq keçməsi bitkilərin məhvinə gətirib çıxarır. Hər bir növ özünəməxsus olan ekoloji mühitdə mövcuddur. Özünəməxsus ekoloji mühiti olmayan növlərin yaşama imkanı məhdud olur. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün ekoloji proseslərə dözümlü olan, hər mövsümdə estetik bir növ olan və ekoloji mühitə uyğunlaşan bitkilər yetişdirmək lazımdır. Bu cür bitkilərin hərtərəfli öyrənilməsi və səmərəli istifadəsi tədqiqatçıların qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası öz coğrafi mövqeyi və iqlim xüsusiyyətləri Qafqaz regionunda seçilən ərazilərdən biri olmuşdur. [2, s.11] Əlverişli coğrafi mövqeyinin olması, özünəməxsus təbii şəraitinin olması burada zəngin bitki örtüyünün formalaşmasına səbəb olmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında öz əhəmiyyətinə görə xüsusi yer tutan bitkilərdən biri olan *Sorbus* L. cinsi estetik bir bitki növüdür. [6 s. 60-77]

İqtisadi cəhətdən qiymətli olan *Sorbus* L. cinsi Naxçıvan iqlimi üçün əlverişlidir və yüksək dağlıq ərazilərdə yayılmışdır. *Sorbus* L. cinsinə daxil olan növlərin əksəriyyəti həm quraqlığa həm də hava çirklənməsinə dözümlüdür. Güclü kök və gövdə sisteminə malikdir. Həmçinin *Sorbus* L. cinsinin istər kol formasında olan növləri, istərsə də ağac formalı növləri yüksək dağ qurşağında eroziyanın qarşısını alan bitkilərdəndir. Quşarmudu cinsinə daxil olan növlər meşə bərpası üçün əhəmiyyətli bitkilərdir. *Sorbus* L. dəyişən mövsüm üçün adaptasiya edilmiş bir ağac növüdür. Başqa sözlə, yüksək yay temperaturuna və soyuq qış temperaturuna dözə bilən bitkidir.

Tədqiqatın müzakirəsi. K.R.Robertsonun verdiyi son təsnifata əsasən *Sorbus* L. 250-300 növ ağac və koldan ibarət olan bir cinsdir. Yarpaqlarının müxtəlif quruluşuna əsasən *Sorbus* L. cinsi bir neçə yarım-cinsə bölünmüşdür. *Sorbus* L. cinsi demək olar ki, Avropada, Qafqazda, Qərbi Asiyada və Şimal yarımkürəsi zonasında geniş yayılmışdır.

Sorbus L. cinsi nadir bitki növlərindən biridir. Fərqli hündürlükdə olan (3-25 m.) *Sorbus* L. cinsi Gülçiçəklililər (Rosaceae) fəsiləsinə aid olan kol bitkisi və ya meşə

ağaclarıdır. [1, s. 42-45] Tez böyüyən ağacdır və ildə 0.5 m boy atır. *Sorbus* L. cinsinə daxil olan növlər hər 3 ildən bir yaxşı məhsul verir. Lakin ən yüksək keyfiyyətli məhsulu 30-40 il keçəndən sonra verir. Bir ağacın verdiyi məhsul 80-100 kq ola bilər. *Sorbus* L. cinsinə daxil olan növlərin yaşama müddəti 100-150 il, bəzən də 200 ildir. Yarpaqları sadə və mürəkkəb şəkildə olub, qalxanşəkilli çiçək qrupuna malikdirlər. Çiçəklərinin rəngi ağ və ya çəhrayı olur, nektarla zəngin olur. [9 s.55-58] Quşarmudu çiçəklərindən alınan balın gözəl qırmızı rəngi və güclü aroması olur. Giləmeyvələri ağ, sarı, qırmızı və qara rəngdə olur. Meyvələri bioloji aktiv maddələrlə zəngindir. Meyvə yarpağının sayı 2-5 arasında dəyişir. Meyvə yarpaqlarının çiçək yatağı ilə qismən birləşməsi ancaq qaidə hissəsində baş verir. Yumurtalıqında yerləşən iki ədəd yumurtacıqdan biri mayalanaraq toxuma çevrilir. [8 s. 552] May-iyun ayında çiçəkləyir və sentyabr-oktyabr ayında yetişir. Əgər meyvələri quşlar tərəfindən yeyilib qurtarmırsa qısa qədər ağacın üstündə qalır. *Sorbus* L. cinsinin bütün növlərinə qrup halında, bəzən də tək-tək yuxarı, orta və qismən az hallarda aşağı dağ qurşaqlarında və ya seyrək meşələrdə təsadüf edilir. Qısa davamlıdır. [5 s. 94-97]

Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda *Sorbus* L. cinsinin 21 növü, Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında 17 növü yayılmışdır. [7 s.150-153]

Fam.: *Rosaceae* Adans.

Genus: *Sorbus* L.

1. *Sorbus aucuparia* L. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.
2. *Sorbus boissieri* Schneid. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.
3. *Sorbus graeca* (Spach) Lood. Ex Schauer (*S. baldacii* Degen et Fritsch ex Schneid) Şahbuz rayonunun Biçənək meşəsi və Batabat gölünün ətrafı, Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı Tillək, Aşağı və yuxarı Cəlil meşələri, Nəsirvaz kəndi ilə Qaranquş yaylağı arasındakı meşə və kolluqlarda yayılmışdır.
4. *Sorbus luristanica* (Bornm.) Schönbeck-Temesy Şahbuz rayonunun Biçənək meşəsi və Batabat gölünün ətrafında yayılmışdır.
5. *Sorbus persica* Hedl. Şahbuz rayonunun Biçənək, Kükü kəndlərinin ətraf meşəliklərində və Culfa rayonunun Xəzinədəre ərazisində yayılmışdır.
6. *Sorbus roopiana* Bordz. Şahbuz rayonunun Biçənək meşəsində rast gəlinmişdir.
7. *Sorbus subfusca* (Ledeb.) Boiss. Şahbuz rayonunun Kükü kəndinin ətrafında yayılmışdır.
8. *Sorbus takhtajanii* Gabr. Şahbuz rayonunun Biçənək meşəsi və Sarvartı dağının ətəklərində yayılmışdır.
9. *Sorbus turcica* Zinserl. (*S.umbellata* (Desf) Fritsch) Şahbuz rayonunun Biçənək, Ayrınc, Kükü, Ordubad rayonunun Nürgüt, Urmus, Məzrə kəndlərinin və Sədərək rayonunun ərazilərində rast gəlinmişdir.
10. *Sorbus albovii* Zinserl. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.
11. *Sorbus armeniaca* Hedl. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə rast gəlinmişdir.
12. *Sorbus buschiana* Zinserl. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.
13. *Sorbus caucasica* Zinserl. Şahbuz rayonunun Biçənək kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.

14. *Sorbus fedorovii* Zaikonn. Şərur rayonu Axura kəndi ətrafi Hadı Kayıb, Quzuyatan ərazilərindəki meşə kolluqlarda rast gəlinmişdir.

15. *Sorbus kusnetzovii* Zinserl. Şahbuz rayonunun Biçənək və Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı meşəliklərdə yayılmışdır.

16. *Sorbus migarica* Zinserl. Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi ətrafındakı seyrək meşəlikdə rast gəlinmişdir.

17. *Sorbus tamamschjanae* Gabr. Şahbuz rayonunun Biçənək, Ordubad rayonunun Nürgüt kəndi və Şərur rayonunun Qaraquş dağı Lizbirt ərazisi ətrafındakı seyrək meşəliklərində yayılmışdır.

Sorbus L. cinsinin ekobiomorfoloji təhlili zamanı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad, Culfa və Şahbuz rayonları ərazisində tədqiqatlar aparılmış və həmin ərazilərdə yayılmış *Sorbus* L. cinsinə aid növlərdən nümunələr götürülmüş, herbari formasına salınmışdır.

Nəticə

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində öyrənilən *Sorbus* L. cinsinin ekoloji quruluşuna nəzər saldıqda görünür ki, bu bitki yayıldığı ərazilərdə əsasən tək-tək və bəzən də qruplar halında inkişaf edərək sıx cəngəlliklər əmələ gətirir. Quşarmudluluq - *Sorbueta* forması və fitosenozlarda subdominant kimi rola malikdir. Mərtəbəliliyinə görə bəzi ağac və kollardan geri qalaraq II və III yarıslarda məskunlaşır. Torpağa tələbi azdır və torpağın məhsuldarlığını artırmaqla yanaşı, eroziyanı da aradan qaldırır. *Sorbus* L. cinsinə daxil olan növlərin qiymətli qida, dərman, dekorativ keyfiyyətləri ilə yanaşı arıçılıqda həmçinin sənayedə istifadəsi nəzərə alınmalıdır. [3, s. 247-248] *Sorbus* L. cinsinə aid olan növlərin müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi ilə bağlı araşdırmalar davam etdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın ağac və kolları. III c., Elm nəşriyyatı, Bakı. 1970:1-323
2. Talıbov T.H. Naxçıvan MR-in flora biomüxtəlifliyi və onun nadir növlərinin qorunması (Cormobionta üzrə). Bakı: Elm, 2001, 192 s.
3. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş., İbrahimov Ə.M., İsmayılov A.H., Ələkbərov R.Ə., Quliyev V.B., Qurbanov Ə.K. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dərman bitkiləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2014, 432 s
4. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (Ali sporlu, çılpətoxumlu və örtülütətoxumlu bitkilər). Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
5. İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan quşarmudu (*Sorbus* L.) növlərinin sistematik təhlili və yayılma zonaları // Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2008, № 4, s. 94-97
6. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dendroflorası // Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2013, № 4, s. 60-77
7. H.Seyidova, A.Qulamova Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan *Sorbus* L. cinsinin tədqiqi vəziyyəti // Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2019, № 2, s.150-153
8. Bilge Tunçkol, Necmi Aksoy, Özgür Eminağaoğlu Türkiyənin doqal egzotik ağac ve çalıları. *Sorbus* L. (Üvezler). Orman Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara 2018, 684 s.
9. Флора Азербайджана. Баку: Из-во АН Азерб. ССР, 1954:5-580

THE BACTERIAL RESPONSE TO METRONIDAZOLE IN AN MICROBIAL FUEL CELL (MFC) BASED TOXICITY SENSOR

Banu Taşkan

Department of Environmental Engineering, Faculty of Engineering, Firat University,
Elazig, 23100 Turkey; ORCID Number: 0000-0001-7751-1165

ABSTRACT

One of the most important sources of antibiotics reaching the environment is animal manure and human waste, where significant concentrations of non-metabolizable antibiotics are present. Antibiotics may be resistant to sorption, biodegradation, and fixation, and photodegradation, especially in the soil, so that antibiotic residues can reach water sources. As a result, antibiotics can be detected at concentrations of $\mu\text{g/L}$ in surface water, groundwater, and wastewater treatment plant effluents. Metronidazole (MTZ); It has antibacterial and anti-inflammatory properties and is a type of nitroimidazole antibiotic that is widely used in clinical applications and is widely used for the treatment of infectious diseases caused by anaerobic bacteria and protozoa such as *Giardia lamblia* and *Trichomonas vaginalis*. In addition to being generally used as an antibiotic for humans, it is also used incorrectly as chicken and fish food against parasites. Microbial fuel cells (MFCs) that generate electricity from organic pollutants can be used as toxicity sensors due to reduced electricity generation when fed with wastewater containing toxic substances. This study evaluated the use of MTZ as a toxicity sensor in a dual-chamber MFC. The MFC was run under different concentrations of MTZ in the range of 1-50 mg/L. This study takes into account the power generation, maximum power density, and the biofilm resistance of the MFC. A decrease in voltage generation and maximum power density was observed after MTZ injection into the anode chamber of the MFC. On the other hand, as the concentration of MTZ in the anode chamber increased, the biofilm resistance (R_{bio}) also increased. The results showed that the MFC represents a promising approach for detecting MTZ toxicity and has the potential to shed light on future studies.

Keywords: Microbial fuel cell (MFC), metronidazole (MTZ), toxicity sensor, power density.

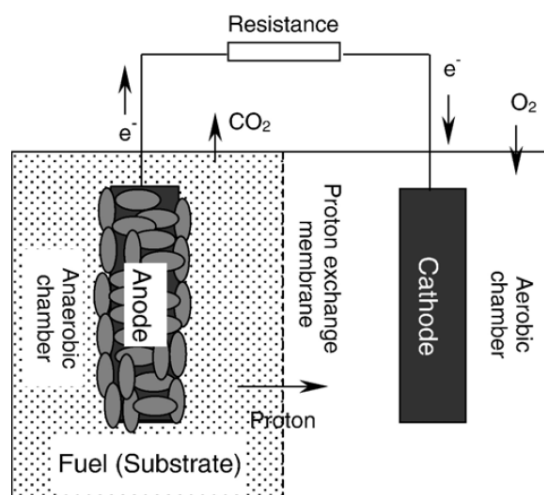
1. INTRODUCTION

Microbial fuel cells (MFCs), which enable microorganisms to convert the energy stored in the chemical bonds of organic compounds into electrical energy through catalytic reactions, have attracted considerable interest among academic researchers in recent years [1; 2]. While bacteria can biodegrade organic materials or waste, they can do the same in MFCs to generate electricity [3]. Figure 1 shows a schematic diagram of a typical MFC for generating electricity. MFC consists of anodic and cathodic compartments divided by a proton exchange membrane (PEM) [4; 1; 2]. Microorganisms in the anodic chamber remove electrons and protons in the process of oxidizing organic substrates [5]. Carbon dioxide is produced as an oxidation product. However, since the carbon dioxide in renewable biomass comes from the atmosphere during the photosynthesis process, there is no net carbon emission. Unlike direct combustion, electrons are absorbed by the anode and carried to the cathode through an external circuit. After crossing a PEM or a salt bridge, the protons enter the cathodic chamber where they combine with oxygen to form water. The electric current generation is possible by keeping microorganisms separate from oxygen or any final electron acceptor other than the anode, and this requires an anaerobic anodic chamber [2].

Metronidazole (MTZ) is an antibiotic commonly used to treat infectious diseases caused by anaerobic bacteria and protozoa. It is also used in veterinary medicine as a food additive to destroy parasites in poultry and fish [6]. Once administered, MTZ can be excreted without transformation or metabolism. Excretion through urine or feces causes the drug to be present and accumulate in wastewater [7; 8; 6]. The high solubility and low biodegradability of MTZ in water cause it to accumulate in the aquatic environment, making it difficult to remove with conventional wastewater treatment methods [9; 6]. Therefore, various methods have been used to extract MTZ from aqueous media; simultaneous application of ozonation and adsorption, adsorption/biosorption [10], coagulation, photochemical oxidation using UV-H₂O₂, oxidation with iron nanoparticles [11], etc. Song et. al. [12] used a two-chamber MFC reactor to measure MTZ removal and the effect of this antibiotic on energy production efficiency and continued their studies at different MTZ concentrations. The findings of this study showed that antibiotics such as MTZ can be eliminated in MFCs.

Microbial fuel cells (MFCs) can be used as toxicity sensors due to reduced electricity generation when fed with waste water containing toxic substances. This study evaluated the use of MTZ as a toxicity sensor in a dual chamber MFC. The MFC was run under different concentrations of MTZ in the range of 1-50 mg/L (ppm). The effects of different MTZ concentrations on electricity generation and biofilm resistance in MFC were investigated. In addition, inhibition rates (IRs) of MFC power densities observed after MTZ injection were also calculated.

Figure 1. A schematic diagram of a typical MFC [2].

2. MATERIAL-METHODS

2.1. Reactor Setup and Operating Conditions

In the study, a double-chamber MFC reactors with an effective volume of 50 ml each were used (Figure 2). The MFC's were run under different concentrations of MTZ (1, 5, 10, 25, 50 ppm). In the reactor, a proton exchange membrane (Ultrex^{TM} CMI 7000) was used to separate the two compartments from one another and to allow the passage of protons. In the study, graphite bar electrode was used as anode electrode and platinum-doped titanium electrode was used as cathode electrode. Both electrodes are fixed using a resistance of 1000 Ω . During the operation, the cathode compartment was continuously aerated using the aquarium pump.

2.2. Analysis

The amount of electricity generated in the system was measured with an Agilent brand 34410A model multi-channel multimeter. Internal resistance and cyclic voltammetry analyzes

of MYH reactor were performed with Gamry Interface 1000 brand potentiostat device. Electrochemical impedance analyzes carried out in the study were performed between 0.1 Hz and 100 kHz in the 5 mV scanning range. Cyclic voltammetry analyzes were performed using Ag/AgCl reference electrode at a scanning speed of 5 mV/s in the range of -1 to +0.75 V.

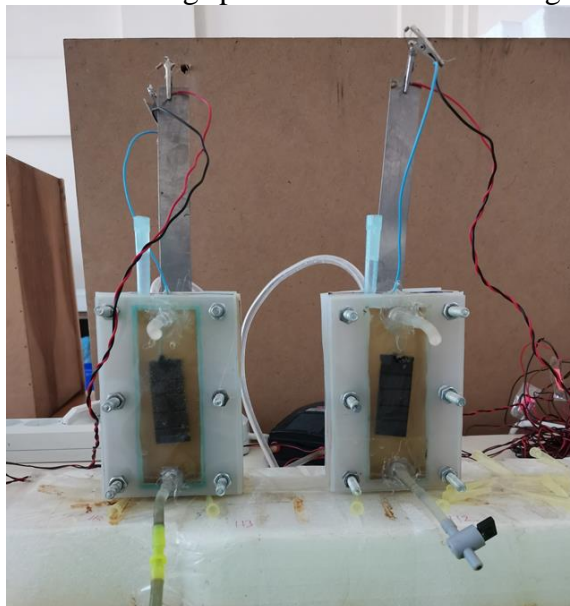

Figure 2. The double chamber MFC reactor used in the study.

3. RESULTS and DISCUSSIONS

3.1. Electricity Production

The effect of MTZ concentrations (1, 5, 10, 25, and 50 ppm) on electricity generation in MFCs were studied. The results showed that toxic damage caused by exposure of bacteria in MFCs to MTZ caused a voltage drop. After the microorganisms in the anode compartment were exposed to toxic substances, the biodegradation process in the reactor, the electron transfer from the anode to the cathode, and thus the voltage generation in the MFCs were negatively affected.

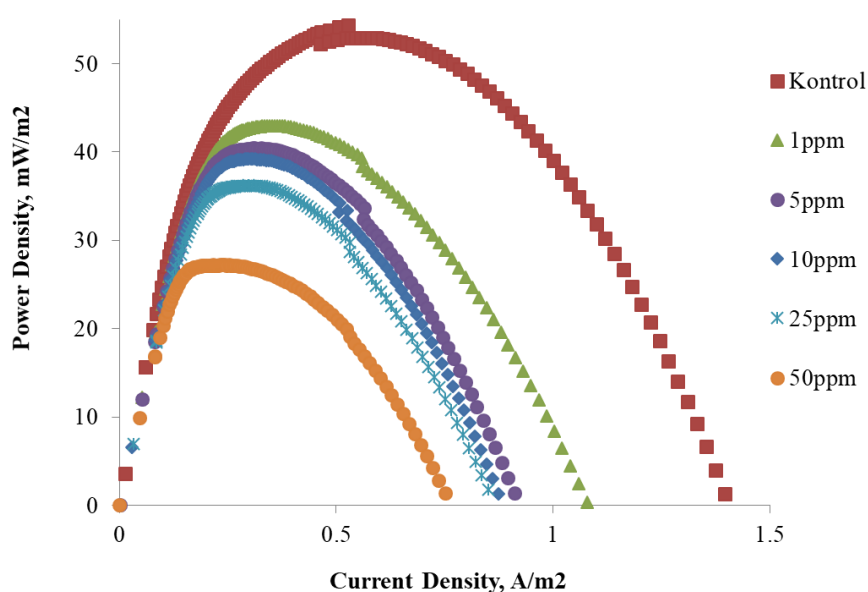
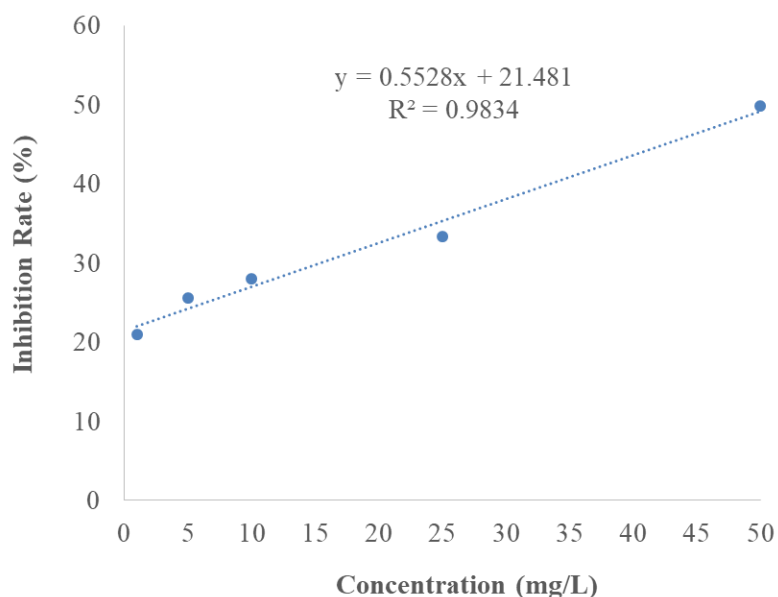

Figure 3. Power densities generated at different MTZ concentrations

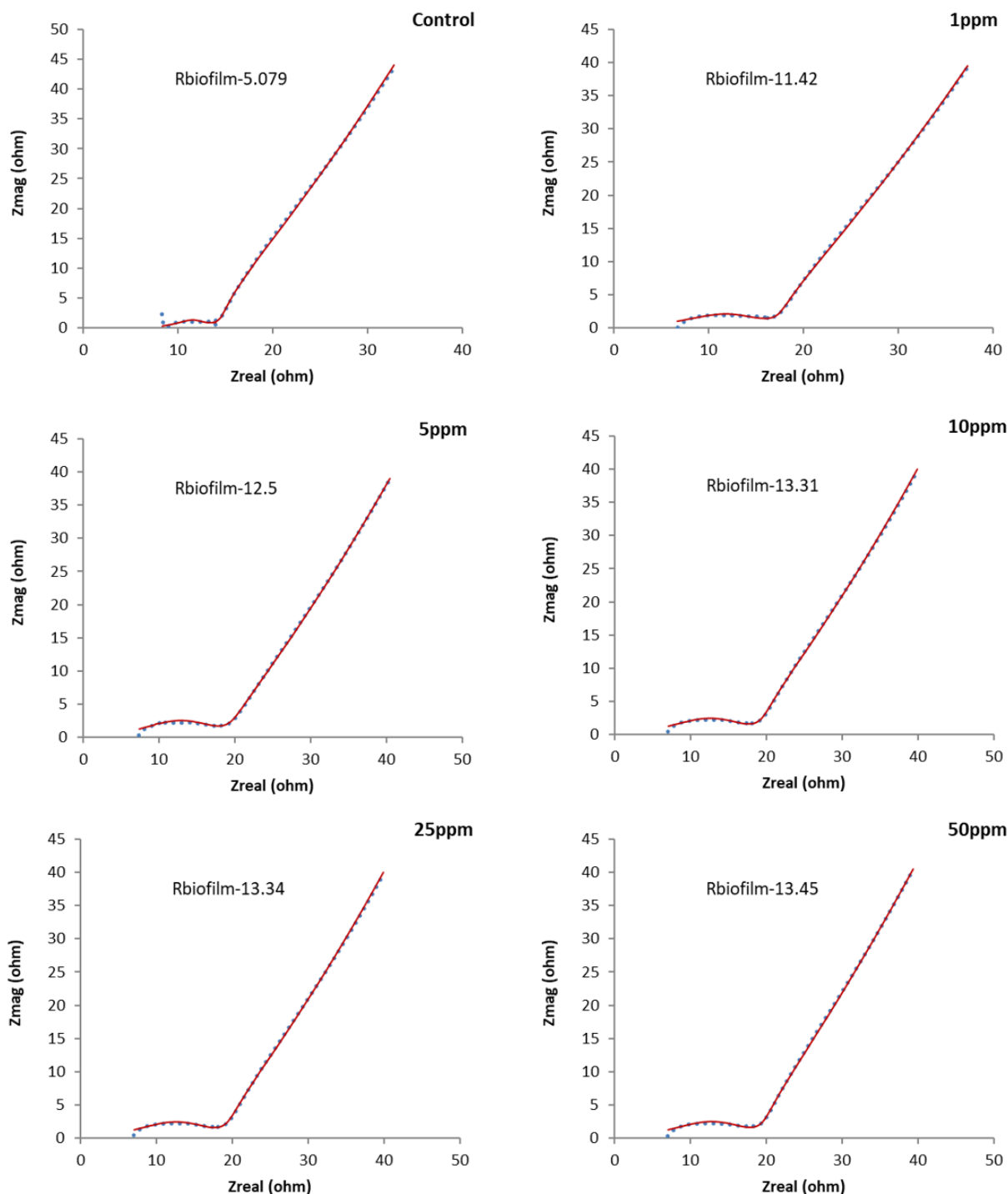
It was found that the power density generated gradually decreases as the MTZ concentration increases (Figure 3). Since the control reactor does not contain MTZ, the highest power density has been achieved compared to other reactors. IRs of MFC power densities observed after injecting different MTZ concentrations are given in Figure 4. It has been found that the addition of MTZ to the reactors significantly increases the concentration-response linearity. In other words, as the concentration of MTZ added to the reactor increased, the IRs in the reactor increased linearly. This shows that MFCs can be used as toxicity sensor.

Figure 4. IRs of MFC power densities observed after injection of different MTZ concentrations

3.2. Biofilm Resistance

MFCs have incredible potential for the development of electrochemical biosensors and bioassays. Biofilm bacteria are often embedded in an extracellular polymeric material (EPS) matrix consisting of polysaccharides, proteins and nucleic acids with negatively charged phosphate, sulfate and carboxylic acid groups. It can protect the biofilm from toxic substances through the biosorption or complexation of metal ions. Biofilm resistance is more sensitive to antimicrobial agents than resistance of free-floating organisms. Another mechanism that causes biofilm resistance is that many antimicrobial agents target metabolically active cells. As a result, the resistance of biofilms to antimicrobial agents can be explained by the transition of biofilms to a stationary phase or slow growth [13].

Figure 5. Biofilm resistances observed in MFC reactors at different MTZ concentrations

When MTZ was added to the reactor, MTZ had an inhibition effect on the biodegradation process and biofilm formation in the anode compartment. The obtained power density and biofilm resistance results clearly confirm the inhibition effect of MTZ. As can be seen from Figure 5, as the MTZ concentration increased, the biofilm resistance increased significantly. This result showed that as the MTZ concentration increased, both the amount of electron produced as a result of biodegradation decreased, and the transfer of the produced electrons to the cathode by the external resistance was affected due to the deterioration of the structure of the biofilm.

4. CONCLUSION

In this study, the use of MTZ antibiotic as a toxicity sensor in the MFC reactor was investigated. As the concentration of MTZ increases, the decrease in electricity generation and the increase of biofilm internal resistance have shown the reactor's usability as a toxicity sensor. It has been determined that the maximum power density generated in the MFC during operation is 54.38 mW/m² in the control reactor. The IR of the power density generated after the addition of 50 mg/L MTZ to the MFC is about 50%. The power density value obtained in this study is comparable with other studies in the literature.

REFERENCES

1. Gil G-C, Chang I-S, Kim BH, Kim M, Jang J-K, Park HS, Kim HJ (2003) Operational parameters affecting the performance of a mediator-less microbial fuel cell. *Biosensors and Bioelectronics* 18, 327-334.
2. Du Z, Li H, Gu T (2007) A state of the art review on microbial fuel cells: a promising technology for wastewater treatment and bioenergy. *Biotechnology advances* 25, 464-482.
3. Oh S, Logan BE (2005) Hydrogen and electricity production from a food processing wastewater using fermentation and microbial fuel cell technologies. *Water research* 39, 4673-4682.
4. Wilkinson S (2000) "Gastrobots"—benefits and challenges of microbial fuel cells in foodpowered robot applications. *Autonomous Robots* 9, 99-111.
5. Rabaey K, Verstraete W (2005) Microbial fuel cells: novel biotechnology for energy generation. *TRENDS in Biotechnology* 23, 291-298.
6. Nolasco SL, Roa G, Gomez RM, Balderas P, Ibarra P (2013) Degradation of metronidazole in aqueous solution by electrochemical peroxidation. *ECS Transactions* 47, 25.
7. Bendesky A, Menéndez D, Ostrosky-Wegman P (2002) Is metronidazole carcinogenic? *Mutation Research/Reviews in Mutation Research* 511, 133-144.
8. Kümmerer K (2003) Significance of antibiotics in the environment. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy* 52, 5-7.
9. H. Jones O, Voulvoulis N, Lester JN (2005) Human pharmaceuticals in wastewater treatment processes. *Critical reviews in environmental science and technology* 35, 401-427.
10. Gonzalo P (2010) Water treatment for the removal of Antibiotics-Nitroimidazoles-by absorption on activated carbon and Advanced Oxidation Technologies. *Granada: University of Granada*.
11. Shemer H, Kunukcu YK, Linden KG (2006) Degradation of the pharmaceutical metronidazole via UV, Fenton and photo-Fenton processes. *Chemosphere* 63, 269-276.
12. Song H, Guo W, Liu M, Sun J (2013) Performance of microbial fuel cells on removal of metronidazole. *Water science and technology* 68, 2599-2604.
13. Harrison JJ, Ceri H, Turner RJ (2007) Multimetal resistance and tolerance in microbial biofilms. *Nature Reviews Microbiology* 5, 928-938.

THE CONTRIBUTIONS OF THE PERCEIVED IMAGES OF CORPORATE
BRANDS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT*

Assoc.Prof. Mikail Batu

Ege University Communication Faculty Public Relations and Publicity Department,
ORCHID: 0000-0002-6791-0098

Özlem Kutlu

Ege University Faculty of Science Communication Specialist
ORCHID: 0000-0001-9138-1977

ABSTRACT

The purchasing behavior of customers, who have the opportunity to access information instantly in different countries and societies with different languages, religions and cultures, can vary thanks to information communication technologies. This, on the one hand, makes it significant to record the information of customers, and on the other hand, it makes it difficult for enterprises to make strategic decisions about customers. Every piece of information about customers using Internet becomes an excessively valuable product for the marketing practices of enterprises. Therefore, the existence of enterprises in the digital environment, which is the changing form of trade, depends on branding and the presentation of a successful image within the scope of corporate communication. Accordingly, it is assumed that an enterprise with a positive image can positively affect the decision-making process of the customer, while it is thought that an enterprise with a negative image may also negatively affect the purchasing behavior of customers.

In this study, after discussing the perceived images of the corporates in the digital environment, it is aimed to determine and evaluate the web site applications of the corporate brands that sell flowers online in accordance with the criteria mentioned in the literature. The question “whether the images of the leading enterprises in online shopping are at the same level as their leadership” is asked in the research. Accordingly, the analyses of the five enterprises in the flower industry in Turkey were made and the statistics of data for website visitors were examined. In addition, the brand images of these websites were evaluated based on the table created by the authors within the scope of the information obtained from the literature. As a result of this, it was observed that enterprises, which implement successful branding processes in the online environment, have a positive image in the eyes of customers, and their success in this process provides crucial advantages in the way of leadership. While the enterprise with a positive image positively affected the decision-making process of the customers, the image of the enterprise with a negative image also negatively affected the purchasing behavior of the customers. Brand loyalty is formed in the mind of the customer who meets the website of the enterprise and tests the satisfaction level at every stage as a result of mutual interaction. As the loyal customer continues to visit the same website, it may be difficult for competitors to enter or hold on to the online market. This can enable successful enterprises to become market leaders in terms of both market share and financial terms, as well as affect the preservation of the present leadership of the enterprise.

Keywords: Corporate Brand, Perceived Image, Corporate Communication Digital Communication.

---

* This study was developed from Özlem Kutlu's master thesis numbered 581984, which was accepted by Graduate School of Social Sciences at Ege University on 19.06.2019 with the title “The Leader Brands in Online Shopping and Their Images”.

INTRODUCTION

Consumers, who can easily access many products and services, are more selective in their preferences thanks to the development in communication technologies. In this competitive environment, the desire of the corporations to become different and stand out from other corporations constitutes the basis of corporate branding. This is because today, the brand has become an element that has the assurance of its quality rather than naming the product or service provided by a corporation (Başok, et al., 2017: 75). Therefore, it is seen that enterprises, which can accomplish to be a brand, has the notion of quality that can make innovative efforts and lead different elements (Kostak, www.etikadanismanlik.com). In enterprises that accomplished to be a corporate brand; it was determined by many researchers that the corporate identity, which is defined as a whole of the aims, beliefs and values of the enterprise, is accepted by all members of the enterprise and they have a holistic approach by showing behaviors suitable to the desired brand identity (Harris, Chernatony, 2001). The corporate brand, which is described as a product-oriented, tactical and visual notion according to some professionals in the field, is a strategic and integrated field according to some professionals (Basok, et al., 2017: 79). The corporate brand has a positive effect on new product promotions and product brand extensions (Aaker, 1992: 30). When a successful corporate brand is evaluated from a product-oriented perspective, it is thought that consumers will have a positive feeling for the new products as well as the current products of the enterprises. Corporate brands, which are the strategic vision of the enterprises, can exist over a long period of time if they are managed successfully (Berber, 2008: 2).

The preferences of enterprises by their target group depends on the value creation of their brands in the markets that competition conditions change and differences gradually decreases, and how they are evaluated by their stakeholders. Gaining the positive evaluations of the target group and making them think positively about the enterprise are among the factors that make a difference in competition (Bulduklu, 2015: 13). For this reason, interest in corporate brand management and corporate brand image has increased in recent years. Corporate brand management is regarded as a strategic issue for senior managers, shareholders and other stakeholders. The primary reason why corporate brand image is regarded as a strategic issue is that corporate brands and brand value / customer values are regarded as tangible assets, and the other reason is that corporations are seen as a means of building trust, stability and differentiation for internal and external stakeholders in an intense competitive environment (Rindell, Strandvik, 2010: 276). Enterprises making their competitive advantage sustainable depend on them to sell their products and services at higher prices, to have larger market shares, to develop more efficient and effective communication programs and to have consumer loyalty. Consequently, several enterprises aim to create and maintain a strong brand image among their target group (Aaker, 1992).

An effective image is an important tool for customers that enables products to be recognized, distinguished, searched, repurchased, changed, and attribute a meaning to the product beyond its identity (Erdil, Uzun, 2009: 24-25). In other words, image is the impression (Dincçer, 2001) that people or corporations show to each other whether they want or it is the whole of feelings and thoughts that the product reminds to the customer (Yalçın, Efe, 2013: 116). However, it is not adequate for enterprises to solely focus on product and product image to maintain their corporate entity. Nowadays, the successful continuation of their corporate entity depends on the differences they create in the value chain and how they are perceived by consumers. Therefore, the presence of an enterprise depends on how it is perceived by its environment and its current-potential consumers as well (İbicioğlu, 2005: 59). An instant picture (Balmer, 1996) in the minds of various groups about enterprises depends on a number of factors such as corporate brand image defined as the beliefs,

attitudes, interests and impressions of consumers (Keller, 1993) about the enterprise, their products, their actions, and the types of communication with their customers (Keller, 2003).

To Dinçer (2001), corporate image is the holistic perception that corporate identity presentations affect the target group, and it is formed by the combination of all parts from the lowest unit to the highest unit of the corporation. The corporate identity, which is created within the scope of the philosophy, communication, behavior, appearance and quality of the corporation, is a combination of the values, purpose, strategies and culture of the enterprise. In addition, it is the starting point of the corporate image. As a result, nowadays, corporate image and brand include details related to all the vital processes of the enterprise that start from its presence to the realization of its main objectives and its interactions with the external environment (Regenthal, 1992; Yalçın, 2010: 28).

METHODOLOGY

In this study, online shopping enterprises in flower and gift sector in Turkey were examined. Among the reasons for selecting the flower sector in the study is that Amazon.com (www.statista.com, 2019), which has the largest share in electronic business in the world, entered the internet market in Turkey in 2011 as a shareholder of ciceksepeti.com. (In addition to this, the contribution of the international flower festival held in Izmir to make Izmir a brand city has been taken into consideration and it has been thought that the study will contribute to the brand-image of the city in this field). In the study, it was aimed to determine the website quality of enterprises that sell flowers online in accordance with the criteria mentioned in the literature. In addition, the success of “ciceksepeti.com”, which became the market leader, was tried to be determined by utilizing the content analysis method in terms of web page features compared to its competitors in the same sector.

PURPOSE AND PROBLEMS OF THE STUDY

The purpose of this study is to reveal the contribution of the images of brands in the digital environment to their leadership positions in their sector.

Accordingly, the main problem of the study is “whether the perceived images of leading enterprises in online shopping are at an equivalent level to their leadership”. Sub-problems of the study are listed below:

- Whether enterprises gain a competitive advantage in online shopping with a differentiation strategy.

- Whether the branding processes of leading brands in online shopping affect their images.

-

METHOD OF THE STUDY

The phenomenological research design, which is handled within the qualitative analysis methods, was utilized in the study. The Phenomenological approach (Richardson, 1999: 59) put forward by German philosophers under the leadership of Husserl is based on subjective experience and the individual's interpretation of incidents with her personal viewpoint (Çekmez et al., 2012: 89). In other words, the phenomenological method is utilized in studies (Yıldırım, Şimşek, 2006) aiming to examine different phenomena such as various incidents, experiences, notions, perceptions and situations.

The analysis of the websites in the study was done with content analysis method. Content analysis is a technique in which inferences are obtained by scanning the previously unidentified features of a message, text or image within a certain frame, based on certain pre-determined rules or with codings created during the research (Büyüköztürk, et al., 2014: 250). The data obtained from in-depth interviews with professionals evaluating the websites were

examined by descriptive analysis method. The data obtained from the interviews were initially transformed into numerical data with the code system and analyzed (Altunışık, et al., 2010: 322).

DATA COLLECTION

The study was conducted with the key words “flower” and “flower order” in three major search engines, Google, Bing, and Yahoo. It includes the web sites of www.ciceksepeti.com, www.444cicek.net, www.osevio.com, www.cicek.com, www.cicekmarket.com in online flower sector as a result of searches made on search engines. The analysis items used to examine these websites to indicate online commerce capability are prepared from the studies conducted by Davidavičienė and Tolvaišas (2011), Kim et al., (2003), Wolfenbarger and Gilly (2000), Barnes and Vidgen (2002), Evans and King (1999) , Santos (2003), Yadav and Rahman (2018), Almeida and Monteiro (2017) (Appendix 1).

Detailed access statistics of the websites on global and local scale were determined on the www.similarweb.com website due to the online activities of the websites examined in the study. The numbers of visitors of the websites between November 2018 and April 2019 were evaluated as data for determining the leading brands in the study.

Web sites handled within the scope of the study were evaluated by the researcher and 10 professionals in total working in two different agencies in the field of visual design and software, and the results were separately determined. Evaluation form was prepared on the basis of the scale created by Abdüsselam et al. (2015). The study was completed within a month between 15 March and 15 April 2019 to determine the update frequency of the web pages.

LIMITATIONS OF THE STUDY

The limitation of the study depends on the data obtained from three search engine that is much sought-after in the world and actively used in Turkey. Analysis of the data was carried out between 15 March and 15 April 2019. The study is limited to the detailed examination of the websites that appear in three search engines as a result of the search made with the words “flower” or “flower order” in search engines.

UNIVERSE AND SAMPLE OF THE STUDY

In the study, the most widely used search engines in the world were initially determined in accordance with the purposeful sampling technique (www.reliablesoft.net, 2019; www.reportlinker.com, 2019). The leading search engines and desk market share of these search engines between the years 2010 and 2018 were determined by “The Statistics Portal” in the rates below (See Table.1). As the second step to determine the sample of the study; a search was made on Google, Bing, and Yahoo on 08.01.2019 by utilizing the words “flower”, “flower order”.

Search Engines	2010	2018
Google	%90,77	%90,28
Bing	%3,41	%3,82
Yahoo	%4,12	%2,76

Table 1. Worldwide Desk Market Share in Leading Search Engines between the dates January 2010 and October 2018 (<https://www.statista.com>, 2019).

“Organic results” (enterprises that appear in search engines without advertising) about the enterprises in search engines were solely taken into consideration. As a result of the

researches, the first 20 websites were determined. The sites included in the research are as follows (See Table 2).

www.ciceksepeti.com	In 3 search engines
www.444cicek.net	In 3 search engines
www.cicek.com	In 3 search engines
www.cicekmarket.com	In 3 search engines
www.osevio.com	In 3 search engines

Table 2. Related Web Sites

In terms of online commerce capability, five websites, which are included in three search engines and listed above, were evaluated within the scope of the study.

3.5. Findings and Discussions of Website Analyses

1.1.1 3.5.1. Website Analysis and Evaluation of “ciceksepeti.com”

When Ciceksepeti.com is analyzed according to the “contact details” criterion specified in the literature in terms of its online commerce success, it is observed that it receives positive points about general enterprise information by the majority of the evaluators. The website provides information about the enterprise under the general segment of corporation information, but does not explicitly provide the identification information of the enterprise. It is seen that the enterprise does not have basic identification information such as when and whom it was founded. In addition, the website has address, telephone and e-mail information, but it does not have fax information. On the web page, it is seen that the facebook, twitter and instagram pages of the enterprise, which are the subject of analysis in the literature on social media, have 447.945, 26.000, 281.000 followers, respectively. The website received full points from the evaluation group for its accessibility and access speed at any time.

Creating assets within the scope of marketing communication carried out to accomplish success and branding in online commerce depends on the consumers to stay on the web page when they confront it, to be informed about the products and services, and to be persuaded about the related products. Within these features, ciceksepeti.com has full points about product-service, price and order follow-up information, the regular transmit and understanding of information by presenting it in a suitable format.

Its web page has full points on the differentiation and variety of products offered by the enterprise. Considering trust, which is one of the most sensitive points of consumers in online shopping, it is seen that web site provides confidence in terms of protection of privacy, having adequate security features, and the belief that the web page will not give personal information to other sites without their permission. It is observed that the enterprise also receives full points about the explicit purpose, which are among the criteria evaluated at the reliability of the enterprise, enterprise news, availability of products in stock, implementations of transactions without error, ease of delivery follow-up and billing accuracy.

Creating relationships within the scope of marketing communication in online shopping is provided by each transaction and customer service interaction with consumers, consumer feedback forms and user registration, and as a result of this process, the relationships become stronger and more sustainable thanks to the increased interaction. In this context, it is seen that the website have real-time online interactions with consumers (chat rooms) and a survey offered to consumers. Enterprises can use the data about consumers to customize and personalize them. It is seen that the website keeps all the preferences of the consumers and offers extra services, offers suggestions about what the consumers can personally desire or

buy. To Prahalad and Ramaswamy (2000), consumers can personalize their products by selecting a range of product alternatives from the website menu. Promising that the enterprise will design a product according to the needs of the consumers, in other words, instead of forcing the consumers to select from a menu, to choose and design the type, quantity and order of the flowers, vases and colors they desire is identified as customization. In the light of these definitions, it is seen that ciceksepeti.com enables personalization but not customization.

Within the scope of the website design that the enterprise and consumers interact, it is observed that ciceksepeti.com receives full points for the use of graphics, icons and texts clearly, the consistent use of these elements within the web page, the consistency of all pages, the visual presentation of the order and the pleasure of shopping on the web site. The visuality of the products used on the site is interpreted as good by eight of the professional evaluators and as moderate by two of them. As a result of the evaluation, it is seen that only one person made a moderate comment on the visual appeal of the website design, and nine evaluators interpreted the website as good. All ten researchers conclude that the website is easy to learn for consumers to transact and navigate. Considering the content features of the web site for consumers, it is determined that web page receives full points about the use of the search engine, the search and find of the product, the fast access to the desired product, the grammatical accuracy and term consistency of the texts used on the site. Regarding consumers who shop online using wireless communication devices such as mobile phones (smart phones), tablets, portable and desktop computers, web pages are designed as responsive websites to be viewed on all these devices.

It is seen that the audio-visual elements considered within the scope of criteria such as reaction times to reach the content without waiting for more than a few seconds are fast, the consumers can easily navigate within the site, the login information is included, and the consumer can easily return to the home page after each new page is opened. It is observed that the product prices of ciceksepeti.com have competitive prices compared to other web pages in the study. The website is frequently updated by considering the needs of consumers and offers special promotions / opportunities / campaigns at different times.

On the website, it is seen that consumers cannot access any links regarding the return process, but receives full points in terms of technical support and ability to reply questions instantly. Domain name, which is the first step of creating an asset, building identity and personality and providing permanence in the mind by drawing the attention of the consumer, is designated as ciceksepeti.com, consisting of the words “flower” and “basket”, and receives full points by the evaluators for its memorability.

1.1.2 3.5.2. Website Analysis and Evaluation of “444cicek.net”

It is seen that the web page of the enterprise receives full points in terms of contact details and meets each sub-criteria. On the web page, there are facebook and twitter pages of the enterprise, which are the subject of analysis in the literature on social media, and these pages have 28.753, 3.248 followers, respectively.

The access speed and accessibility of the website at any time receives full points. What is needed for the website to create an asset is that when consumers confront the website, they continue to stay on the web site. Keeping the consumer on the web page depends on the adequacy of the content-information category. Within these features, 444cicek.com has full points about product-service, price and order follow-up information, and the regular transmit and understanding of information by presenting it in a suitable format.

The 444cicek.com website has full points on offering consumers a variety of products and payment options. It is seen that web site provides confidence about the protection of privacy, having adequate security features, and the belief that the website will not give personal information to other sites without their permission under the headings of the privacy

/ security. It is observed that the website receives a negative point from an evaluator in the part of “the belief that the web site will not give the personal information to other websites without their permission”. It is seen that the enterprise also receives full points about the explicit purpose, which are among the criteria evaluated at the reliability of the enterprise, the availability of the products in stock, the establishment of transactions without error, the ease of delivery follow-up and billing accuracy, but the enterprise news and public announcement are not included.

Considering the capacity of its websites to interact with consumers, it is seen that there are no real-time online interactive items (chat rooms) with consumers, whereas it has a survey offered to consumers. It is observed that the website keeps all the preferences of the consumers and offers extra services, offers suggestions about what the consumers can personally desire or buy, but it does not offer the opportunity to customize.

Within the scope of the website design that the enterprise and consumers interact, the visuality of the products used on the website are interpreted as good by seven of the professional evaluators and as moderate by three of them. It is seen that the visual appeal of the website design and the pleasure of shopping on the website are interpreted as good by five of the evaluators and as moderate by five of them; the visuality of the order is interpreted as good by eight of them and as moderate by two of them; three of them interpreted as good and seven of them as moderate in terms of seeing the icons, graphics and text clearly; nine of them interpreted as good and one of them as moderate about the consistency of use of icons, graphics and text; all of them make a good comment about the consistency of page structure.

While there are eight researchers who state that the website is easy to learn for consumers to make transactions, there are two researchers who state that it is difficult. When seven of them state that the website is easy for consumers to navigate, four of them state it is difficult. Considering the content features of the website in terms of consumers, it is observed that the use of the search engine, the search for the product and the quick access to the desired product, and the consistency of the term used on the site also receive full points. However, the grammatical accuracy of the texts used on the website receives seven positive and three negative points.

Considering that consumers who shop online using wireless communication devices such as mobile phones (smart phones), tablets, portable and desktop computers, it is observed that the website is designed as a responsive website to be viewed on all these devices. While it is determined that there are speed and login information of audio-visual elements, which are considered within the scope of criteria such as reaction times at the point of accessing the content without waiting for more than a few seconds, it is seen that the consumer cannot easily return to the home page after each new page is opened.

It is observed that the product prices of 444cicek.com have competitive prices compared to other websites in the study. The update frequency of the website, which the needs of the consumers are taken into consideration, cannot be determined and it is seen that no campaign data is found, although there is a link to campaigns.

The domain name, which is the first step for the web page to draw the attention of the consumer and provide permanence in the mind, is designated as 444cicek.com, consisting of number “444” and word “flower”, and is interpreted as difficult to remember by all the evaluators. On the web page, it is seen that consumers cannot access any links regarding the return process, but it receives high points in terms of technical support and ability to reply questions instantly.

1.1.3 3.5.3. Website Analysis and Evaluation of “cicek.com”

It is observed that the website of the enterprise receives full points in terms of contact details and meets each sub-criterion. On the website, it is seen that there are facebook and

twitter accounts of the enterprise that are the subject of analysis in the literature on social media and these accounts have 28.746, 3.018 followers, respectively. Cicek.com does not have an Instagram account.

The access speed and accessibility of the website at any time receives full points. The website's effort to create assets requires consumers to stay on that website when they confront it. Keeping the consumer on the website also depends on the adequacy of the content-information category. Within these features, the product and service information of cicek.com receives eight positive points and two negative points from the evaluators. It is seen that the website has full points about the feedback for complaints about products and services, as well as price and order follow-up information, regular transmit and understanding of information by presenting it in a suitable format.

Cicek.com has full points for offering consumers a variety of products and payment options. It is seen that the website receives full points for the protection of privacy and having adequate security features under the privacy / security headings, but it receives eight positive and two negative points in terms of the belief that the website will not give their personal information to other sites without their permission. It is observed that the enterprise receive full points about the explicit purpose, which is among the criteria evaluated at the reliability of the enterprise, the availability of products in stock, the ease of delivery follow-up, billing accuracy, and it receives full points on terms and conditions for the target users, but it receives merely nine positive and one negative points about fault-free transaction.

When the capacity of the website to interact with consumers is evaluated, it is seen that there are no real-time online interactive items (chat rooms) with consumers, whereas it has a survey offered to consumers. While it is seen that the web site keeps all the preferences of consumers and offers extra services, offers suggestions about what the consumers personally desire or buy, it is determined that it provides personalization to consumers, but it does not to provide customization for them.

Within the scope of the website design that the enterprise and consumers interact, it is seen that cicek.com receives full points from the professional evaluators in terms of the visuality of the products used on the website, the pleasure of shopping on the website, the clear view of the icon-graphics-texts and the consistency of the page structures. The consistency of use of icons, graphics and texts is interpreted as good by nine evaluators and as moderate by one of them, the visuality of order and visual appeal of website design as good by eight of them and as moderate by two of them.

The researchers conclude that the website is easy to learn and navigate for consumers to make transactions. When we examine the content features of cicek.com for consumers, it is determined that the website receives full points about the use of the search engine, the search and find of the product and the quick access to the desired product, the term consistency used on the site and the grammatical accuracy of the texts.

Considering that consumers who shop online using wireless communication devices such as mobile phones (smart phones), tablets, portable and desktop computers, it is seen that the web page of cicek.com is designed as a responsive web page to be viewed on all these devices. It is observed that the audio-visual elements considered within the scope of criteria such as reaction times at the point, which the users can access the content without waiting for more than a few seconds, are fast and there is a login information, and the consumer can easily return to the home page after each new page is opened.

When compared with other websites in the study, it is observed that the product prices of cicek.com have competitive prices. The frequency of updating the web page according to the needs of the consumers cannot be identified, and even though there is a link for campaigns, no campaign data is found.

The domain name, which is the first step for the website to draw the attention of the consumer and provide permanence in the mind, consists of the word “flower” and is interpreted by evaluators as easy to remember. It is seen that the website receives full points in technical support, but there is no link for consumers to make return process, and it receives negative points by all evaluators in terms of its ability to reply questions instantly.

1.1.4 3.5.4. Website Analysis and Evaluation of “cicekmarket.com”

It is seen that the website of the enterprise receives full points in terms of contact details and meets each sub-criterion. On the website, there are facebook and twitter accounts of the enterprise that are the subject of analysis in the literature on social media and it is observed that these accounts have 143.312, 517 followers, respectively. The website does not have an Instagram account.

The accessibility of the website at any time receives six positive and four negative points, while its speed of access receives seven positive and three negative points. On the cicekmarket.com, product-service, price, order follow-up information, ease of understanding, regular transmit of information and presentation of information in a suitable format receive full points from the evaluators. It is seen that the website receives negative points for the safe use of customer information and feedback for complaints about products and services from all the evaluators.

It is observed that cicekmarket.com receives two positive and eight negative points for the product variety offered to consumers, and five positive and five negative points for payment options. It is seen that the website receives negative points from all evaluators regarding the protection of privacy and having adequate security features under the headings of privacy / security, and it also receives one positive and eight negative points in terms of the belief that the website will not give personal information to other sites without their permission. It is also seen that the explicit purpose of the enterprise, which is among the criteria evaluated at the point of reliability, enterprise news and public announcement, availability of products in stock, fault-free transaction, ease of delivery follow-up, billing accuracy receive full points, and it receives five positive and five negative points in the context of terms and conditions for target users.

It is observed that the website receives negative points for keeping all preferences of consumers, offering extra services and customization for product selections, and receives six positive and four negative points for the suggestions about what consumers personally desire or buy. While it is seen that the website receives full points for offering personalization to consumers for their product selections, it is determined that it does not offer customization.

Within the scope of the website design that the enterprise and consumers interact, the visuality of the products used by cicekmarket.com on the website is interpreted as good by one evaluator, as moderate by eight evaluators, and as poor by one evaluator. The visual appeal of the website design is interpreted as moderate by four of them and as poor by six of them. On the website, the pleasure of shopping is interpreted as good by two of them, as moderate by six of them, as poor by two of them, while the visuality of the order is interpreted as good by six of them and as moderate by four of them. The clear view of the icon-graphics-texts and their consistency of use receive eight good and two moderate comments, while the consistency of all page structures receives full points.

Eight of the evaluators find the website easy to learn for consumers to transact, and two of them find the website difficult, six of them find it easy to navigate and four of them find it difficult. When the content features of the cicekmarket.com for consumers is examined, it is seen that the use of search engines does not provide the process of searching and finding the product and quickly access to the desired product. It is determined that the term consistency and grammatical accuracy of the texts used on the site receive full points.

Considering that consumers who shop online using wireless communication devices such as mobile phones (smart phones), tablets, portable and desktop computers, it is observed that cicekmarket.com is designed as a responsive web page to be viewed on all these devices. While the response time of the audio-visual elements considered at the point that the users can access the content without waiting for more than a few seconds is found fast by two evaluators, it is found slow by eight of them. It is seen that the login information is available on the website, but after each new page is opened, the consumer cannot easily return to the home page. It is also seen that the product prices of cicekmarket.com have competitive prices compared to the other web pages in the study, while it is concluded by three evaluators that there are promotions, opportunities and campaigns for consumers and there is none according to seven evaluators. Its frequency of update cannot be determined regarding the needs of the consumers, and when the campaigns link is evaluated, it receives positive points from three evaluator and negative points from seven evaluators.

The domain name, which is the first step for the website to draw the attention of the consumer and provide permanence in the mind, consists of the words “flower” and “market” and is found to be moderately difficult by eight evaluators while it is found to be difficult by two of them. It is concluded that no link is available on the website regarding technical support, instant reply to questions and the return process, and it receives negative points from all evaluators in terms of its ability to reply questions instantly.

1.1.5 3.5.5. Website Analysis and Evaluation of “osevio.com”

When osevio.com is analyzed according to the “contact details” criterion in the literature for its online commerce success, it is seen that the website receives positive points from all of the evaluators about general enterprise information. In addition, the website has address-telephone and e-mail address information, but it does not have fax. On the website, it is observed that there are facebook, twitter and instagram addresses of the enterprise that are the subject of analysis in the literature on social media and these addresses have 6,215, 267, 14,200 followers, respectively.

The accessibility of osevio.com depends on the speed of access and accessibility of consumers to the website at any time. In this perspective, the website receives full points in terms of accessibility at any time, and receives positive points from nine evaluators and a negative point from one of them in terms of the speed of access.

When consumers confront the web page and stay on the page, this is dependent on the website to be informed about the products and services of the site and to convince them about the related products. Within these features, osevio.com receives full points in terms of product-service, price and order follow-up information, and the regular transmit and understanding of information by presenting it in a suitable format.

It has full points about product variety and payment options. It is seen that the website provides confidence in terms of protection of privacy, having adequate security features, and the belief that the website will not give personal information to other sites without their permission. It is observed that the explicit purpose of the enterprise, which are among the criteria evaluated at the point of reliability, enterprise news, availability of products in stock, fault-free transactions, terms and conditions for consumers, ease of delivery follow-up and billing accuracy also receive full points.

It is seen that the website has real-time online interactive items (chat rooms) with consumers and a survey offered to consumers. It is observed that osevio.com receives full points in terms of keeping all preferences of consumers / offering extra services, offering alternatives to consumers and allowing personalization in product selections, but it is determined that it does not allow customization.

Osevio.com uses graphic, icon, and texts clearly and consistently within the scope of the web site design that the enterprise and consumers interact, and it is interpreted as good by all the evaluators regarding the consistency of all page structures. It is seen that the product visuality of the website, the pleasure of shopping and the visuality of the order are interpreted as good by nine evaluators and as moderate by one of them. The visual appeal of the website, on the other hand, is found to be good by eight evaluators and to be moderate by two of them.

All of the researchers conclude that the website is easy to learn for consumers to transact and navigate. When the content features of the website for consumers is examined, it is determined that the use of the search engine, the search and find of the product and the quick access to the desired product, the grammatical accuracy and term consistency of the texts used on the site also receive full points. Considering consumers who shop online using wireless communication devices such as mobile phones (smart phones), tablets, portable and desktop computers, the website is designed as a responsive website to be viewed on all these devices.

The speeds of audio-visual elements, which are considered within the scope of criteria such as response times at the point of accessing the content without waiting for more than a few seconds, is interpreted as fast by two evaluators and slow by eight of them. It is seen that the consumers can easily navigate in the website, the login information is included and the consumer can easily return to the home page after each new page is opened.

It is observed that the product prices of osevio.com do not have competitive prices compared with other web pages in the study. Considering the needs of the consumers, its frequency of update cannot be determined by the evaluators. It is seen that the website offers special promotions / opportunities / campaigns at different times.

Domain name, which is one of the first steps of creating a website and providing permanence in the mind by drawing the attention of the consumer, consists of the word "osevio" and is interpreted as difficult to remember by all evaluators. While it is determined that there is no link related to return process for consumers in the website, it is seen that the website receives full points in terms of technical support and ability to reply questions instantly.

CONCLUSION

Enterprises, which implement successful branding processes in the online environment, have a positive image in the eyes of consumers, and their success in this process can provide significant advantages in the way of leadership. Leadership concept, the superiority of enterprise in any subject, can be measured by its advantages in different fields. The size of enterprises in the market compared to their competitors can demonstrate that they have the largest market share or they are financially advance of their competitors. The brand value of an enterprise, which is a leader in its sector, also has a financially independent value and is among the tangible values of the enterprise. In addition to these, this can be resulted from internal factors such as the leadership of the enterprise and the product features.

The fact that the main platform encountered with consumers in online shopping is the website and the processes of enterprises to show commercial capability on this platform create the basis of their image. In the study, the images of the websites are evaluated according to the criteria such as "contact details, presence on social media, quality of access to the site, loading time of text and visual elements, ease of use, content, alternatives-personalization-customization options offered to consumers, the sense of confidence given to the consumer by the website, interaction with the consumer, quality of customer service, update of the website, easy to navigate in the website by consumers, a responsive web design by providing access on all kinds of mobile devices, design and visual appeal of the website. This study indicates that

the images of enterprises, which become a brand in online shopping, implement to commerce online with their website and have leadership qualities, also shows characteristics that reflect their leadership.

An enterprise with a positive image positively affects the decision-making process of the consumers, while the images of enterprises with a negative image can negatively affect the purchasing behavior of consumers. As a result of the interaction with the website of the enterprise, brand loyalty is created in the mind of the consumer who tests the level of satisfaction at every phase. As the loyal consumer continues to visit the same website, it may be difficult for competitors to enter or hold on to the online market. This can enable successful enterprises to become market leaders in terms of market share and financial terms, as well as affect the preservation of the present leadership of the enterprise.

REFERENCES

- Aaker D.A. (1992). The Value of Brand Equity. **Journal of Business Strategy**, 13(4).
- Başok, N.; Tos, O.; Kilimci C. (2017). Kurumsal Marka Yaratılmasında Halkla İlişkilerin Rolü, **Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-dergisi**, (8).
- Balmer, E. (1996). “Managing Corporate Image and Corporate Reputation”, **Long Range Plannig**, 31(5).
- Berber, S. (2008). Kurumsal Marka Yönetimi Ve Bir Alışveriş Merkezi Üzerine Uygulama; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı.
- Bulduklu, Y. (2015). “İmaj Yönetimi, Yaklaşımlar, Taktikler, Stratejiler”, Konya, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Diñçer, MK. (2001). “İş Yaşamında ve Özel Yaşamda Kişisel İmaj”, İstanbul, Alfa Yayınları, Üçüncü Basım.
- Erdil, TS.; Uzun, Y. (2009). Marka Olmak, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Harris, F.; Chernatony, L. (2001). “Corporate branding and corporate brand performance”, **European Journal of Marketing**, 35(3/4). 441-456.
- İbicioğlu, H. (2005). “Üniversite Öğrencilerinde Kurumsal İmaj Algılamalarını Etkileyen Faktörlere İlişkin SDÜ. İİBF. Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10(2).
- Keller, K.L. (1993). “Conceptualizing, Measuring and Managing Brand Equity”, **Journal of Marketing**, 57(1).1-21
- Keller, K.L. (2003). “Strategic Brand Management, Building, Measuring and Managing Brand Equity”. New Jersey: Prentice Hall.
- Kostak, F. ETİKA Danışmanlık Ve Eğitim Ltd. Şti. <http://www.etikadanismanlik.com>, Access Date:2.11.2018.
- Kuş, E. (2003), Goodl- Nitel Araştırma Teknikleri, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mustafa, Serkan, Abdüsselam; Ersin Burnaz; Hasan Ayyıldız; İsmail Kenan Demir (2015). “Web Teknolojilerinin E-Ticaret Ortamlarında Kullanımı İle İlgili İçerik Analizi: Türkiye’deki İlk 500 E- Ticaret Sitesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi**, 10, 263-284.
- Rindell, A.; Strandvik T. (2010). “Corporate Brand Evolution: Corporate Brand Images Evolving in Consumers' Everyday Life”, **European Business Review**, 22(3).
- Prahalad, CK.; Ramaswamy, V. (2000). “Co-opting Consumer Competence”, **Harvard Business Review**, 78(1). 79-93.
- Remzi Altunışık vd. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Sakarya Kitabevi, Sakarya, s.322.

Yalçın, B. (2010). “Turizmde Sürdürülebilir Rekabet Açısından İşletmelerin Kurumsal İmajı ile Ülke İmajı Arasındaki Etkileşime Yönelik Bir Değerlendirme”, **Dayanışma Dergisi**, (108).

Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yalçın, A.; Efe, S. (2013). “Online Ortamda Kurumsal Marka İmajının Marka Sadakati İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi**.

___ ___, www.reliablesoft.net, Access Date: 08.01.2019

___ ___, www.reportlinker.com, Access Date:08.01.2019

___ ___, www.statista.com, Access Date: 06.02.2019

APPENDIX

1-Analysis Items and References:

Contact Details	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
General information of enterprise	Kim vd.,(2003)
Adress	Santos (2003)
Telephone	Santos (2003)
Fax	Santos (2003)
E-mail	Santos (2003)
Social Media	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Facebook	Yadav ve Rahman (2018)
Twitter	Yadav ve Rahman (2018)
Instagram	Yadav ve Rahman (2018)
Access	Kim vd., (2003)
Accessibility of the website at any	Kim vd., (2003)
Website access speed	Kim vd., (2003)
Ease of Use	Barnes ve Vidgen (2002)
Ease of learning for transaction	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Ease of navigating in the website	Barnes ve Vidgen (2002)/ Davidavičienė ve Tolvaišas (2011))
Content / Information	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011) / Kim vd., (2003)
Product-service information	Kim vd., (2003)
Price information	Kim vd., (2003)
Order follow-up information	Kim vd., (2003)
Feedback for complaints about products and services	Kim vd., (2003)
Ease of learning, regular information transfer	Barnes ve Vidgen (2002)
Presentation of information in the suitable format	Barnes ve Vidgen (2002)
Preference	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Product range	Wolfenbarger ve Gilly (2000)

Shipping preferences	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Privacy / Safety	Wolfinbarger ve Gilly (2000) Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Protection of privacy	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Having adequate security settings	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
The belief that the website will not give information to other sites without the permission of the customer	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Credibility	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
The explicit purpose of the website	Kim vd., (2003)
Corporation news and public announcement	Kim vd., (2003)
Terms and conditions for target users	Kim vd., (2003)
The products on the website are usually in stock	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Fault-free transaction	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Ease of shipping and delivery follow-up	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Biling accuracy	Santos (2003)
Interaction / Participation	Evans ve King (1999)
Interactive survey or program that results in customized user information	Evans ve King (1999)
Real-time online interactive items (chat rooms)	Evans ve King (1999)
Design (interface) / Website effect	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011) / (Kim vd., (2003))
Product image	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Visual effect of website design	Kim vd., (2003)
Effect of visiting website	Kim vd., (2003)
Image of the order	Kim vd., (2003)
Clear visibility of icons, graphics and text	Kim vd., (2003)
Consistency of icon and graphic use	Kim vd., (2003)
Consistency of all page structures	Kim vd., (2003)
In-site Search	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Use of search engine	Kim vd., (2003)
Product search	Wolfinbarger ve Gilly (2000)
Quick access to the desired product	Wolfinbarger ve Gilly (2000)

Flow	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Personalization / Customization	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Kept all preferences of the customer / offered extra services by the website	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Shown recommendations by the website on what kinds of things are desired and can be bought personally	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Personalization in product preferences	Prahalad ve Ramaswamy (2000) Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Customization in product preferences	Prahalad ve Ramaswamy (2000) Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Customer services	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Technical support	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Instant replies to the questions	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Ease of return process	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Language option	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Spelling and grammatical accuracy of documents	Kim vd., (2003)
Consistency of terms used	Kim vd., (2003)
Price information	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Having competitive prices	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Having special promotions and	Wolfenbarger ve Gilly (2000)
Update frequency	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Memorability of domain	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Visiting / Navigation	Kim vd., (2003)
Explanations for connections and user login	Kim vd., (2003)
Return to the main page	Kim vd., (2003)
Responsive Web Design	Almeida ve Monteiro (2017)
Notebook	Almeida ve Monteiro (2017)
Smart phone	Almeida ve Monteiro (2017)
Tablet pc	Almeida ve Monteiro (2017)
Loading time	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)
Response time / speed of audio-visual elements	Evans ve King (1999)
Innovation	Davidavičienė ve Tolvaišas (2011)

İLETİŞİM TEMELİNDE TELEVİZYON DİZİLERİNDE KÜLTÜREL AKTARIM: YASAK ELMA DİZİSİNDEKİ MESAJLARA YÖNELİK SÖYLEM ANALİZİ

Doç. Dr. Mikail Batu

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ORCHİD: 0000-0002-6791-0098

Nermin Kaptan

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı

ORCHİD: 0000-0003-3386-6006

ÖZET

Türkiye’de son yıllarda televizyon izleme eğilimleri üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, dizilerin en çok izlenen programlardan birisi olduğu görülmektedir. Dizilerde toplumsal çerçevede insan ilişkileri yansıtılırken var olan kültürel zenginlik veya etkilenilen/yaratılan yeni kültürel içerikler de aktarılabilmektedir. Bu nedenle dizilerin senaryoları, ideolojik düşünce aktarımları, karakterleri ve olayları sunuş biçimleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü seyirci izlediği dizide kültürel temsilleri, içerikleri veya yapıları bilinçli ya da bilinçsizce görerek etkilenebilmektedir. Bu etkilenme, uzun sürede kültürel hayat içerisinde yeni algılar, yeni yaşam tarzları veya davranış şekilleri olarak yer bulabilmektedir.

Bu araştırmada Yasak Elma dizisini çözümlemek için eleştirel söylem analizinden yararlanılarak kültürü oluşturan unsurlar çerçevesinde mikro ve makro yapılar üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı “Türkiye’de en çok seyirciye sahip dizilerden biri olan Yasak Elma dizisini inceleyerek iletişim temelinde kültürel aktarımların neler ve nasıl olduğunu” saptamaktır. Çalışmanın evrenini 2018-2020 yılları arasında Türkiye’de yayınlanan yerli diziler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin seçiminde ise izleyiciler tarafından yapılan şikâyetler temel alınmıştır. Bu doğrultuda en çok eleştiriye konu olan başlıkların toplumsal, kültürel yapının ve insan ilişkilerinin (aile yapısı, kültürel yozlaşma, aldatma, çarpık ilişkiler vb.) olduğu tespit edilmiş, Yasak Elma dizisinin ise bu eleştirel başlıklara en çok sahip dizilerden biri olduğu görülmüştür. Sistematik örnekleme temel alınarak dizinin üç sezon yayınlanması nedeniyle 8 bölüm örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada “Yasak Elma dizisinde iletişim temelinde hangi kültürel aktarımların yapıldığını saptamak” ana sorunsal olarak ele alınmıştır. Alt sorular ise Yasak Elma dizisindeki kültürel yozlaşma unsurlarının neler olduğu, Yasak Elma dizisindeki aile yapısının Türk aile yapısına uygunluk gösterip göstermediğidir. Sonuç olarak dizide dil, din, aile, arkadaşlık, komşuluk, ikili ilişkiler, yaşam tarzı, ahlaki davranışlar ve gelenek görenekler hakkında kültürel aktarımların yapıldığı saptanmıştır. Kültürel yozlaşma ise zenginlik/fakirlik, sadakat/ihanet, kadın/erkek, ben/biz, samimiyet/yapaylık, metaforları ve dil yapısı, dini motif ve simgeler ile verilmiştir. Dizide baba, anne, kadın erkek karakterlerin negatif sıfatları yansıttıkları görülmüştür. Dizideki aile yapısının ise Türk aile yapısına uygunluk göstermediği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: İletişim, Kültürel Aktarım, Televizyon Dizisi, Yasak Elma, Söylem Analizi.

CULTURAL TRANSMISSION IN TELEVISION SERIES IN THE CONTEXT OF
COMMUNICATION: DISCOURSE ANALYSIS OF THE MESSAGES IN TURKISH
TELEVISION SERIES “YASAK ELMA”

ABSTRACT

Television series are regarded as one of the most watched programs as the researches on television trends in Turkey in recent years are examined. While human relations are reflected in the social framework, present cultural richness or inspired/created new cultural contents can also be conveyed. For this reason, the scenarios of TV series, the transmission of ideological thoughts, the presentations of the characters and events have great importance. It is because the audience can be influenced by consciously or unconsciously watching the cultural representations, contents or structures in TV series. This influence can emerge in cultural life as new perceptions, new lifestyles or behavior patterns in a long period of time.

In this study, the micro and macro structures within the scope of the elements that create the culture were highlighted by using critical discourse analysis to examine TV series “Yasak Elma”. Accordingly, the aim of this study is to determine “which cultural transmissions are and how they emerge in the context of communication by analyzing “Yasak Elma” which is one of TV series with the most audiences in Turkey. The universe of the study is domestic TV series in Turkey that were broadcasted in the years between 2018 and 2020. The sample of the study was created based on the complaints made by the audience. In this respect, it was determined that the most criticized subjects are social and cultural structure and human relations (family structure, cultural degeneration, deception, toxic relationships, etc.), and TV series “Yasak Elma” is one of TV series with the most critical subjects. As TV series were broadcasted for three seasons, 8 episodes chosen through systematic sampling type were selected as samples. In the study, “determining which cultural transmissions emerged in the context of communication in TV series Yasak Elma” was handled as a main problem. Sub-questions are which cultural degeneration elements emerge in TV series “Yasak Elma”, and whether the family structure in this TV series is appropriate for Turkish family structure. As a result, it was determined that there were cultural transmissions about language, religion, family, friendship, neighborhood, romantic relations, lifestyles, moral behaviors, and traditions. Cultural degeneration is conveyed by wealth/poverty, loyalty/betrayal, woman/man, I/we, sincerity/insincerity, metaphors and language structure, religious motifs and symbols. It was observed that female and male characters, father, and mother reflect negative adjectives in this TV series. It was determined that the family structure in this TV series is not appropriate for Turkish family structure.

Keywords: Communication, Cultural Transmission, TV Series, Yasak Elma, Discourse Analysis.

GİRİŞ

İletişimin insanların ve toplumların var olmasını, gelişmesini sağlayan bir unsur olması nedeniyle insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 27). İletişim, insanların (canlıların) doğrudan veya dolaylı olarak hislerini ve düşüncelerini, yazı, konuşma veya sözsüz iletişim unsurları ile aktardığı ve sonrasında ortak bir payda aracılığı ile yaratılan mesaj alışverişi anlamına gelmektedir (Batu ve Kalaman, 2018: 28). Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlar ile etkileşime girerek mesaj almakta ve aktarmaktadır. Bu aktarım süreci farklı boyut ve türler ile gerçekleşmektedir (Tuna, 2012: 3-4). İletişim türleri yazılı, sözlü, sözsüz ve görsel iletişim olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Farklı iletişim türlerinde farklı kanallar ve olanaklar kullanılabilen ancak birinin diğerini üstünlüğü bulunmamaktadır. Sosyal hayatın her alanında olması nedeniyle iletişimin mesaj, kod, anlam ve bunların tamamını kapsayan kültür taşıyıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile iletişim kültürün oluşmasında ve aktarılmasında doğrudan ve dolaylı olarak etkilidir.

Kültür, soyut ve karmaşık yapısı nedeniyle farklı ulus ve dillerde ayrı anlamlara gelebilecek şekilde ifade edilebilmektedir. Herder, yarım bıraktığı Mankind’ın Tarihinin

Felsefesi Üzerine Düşünceler’de (Ideas on the Philosophy of the History of Mankind) kültür kavramı hakkında şunları söylemiştir: “Bu kavram kadar belirsiz bir kelime, bütün milletler ve devirlere tatbik edilmesinden daha aldatici bir şey yoktur”(Akt., Williams, 2007: 108). Bazı sosyal fenomenler ise “her şey kültürdür” diyerek bu işin içinden sıyrılmak istemişlerdir (Sarı, 2007: 50). Kültürü ilk açıklayanlardan biri olan Taylor’a göre kültür; bilgiyi, inancı, ahlak ve sanatı, gelenek ve görenekleri, bireyin ait hissettiği topluluğun üyesi olması nedeniyle edindiği huyları ve becerilerini içine alan karmaşık bir bütündür (Taylor, 1871). Bir kişinin ve grubun davranışlarında önceden kestirilebilirlik gibi etkileri olan kültür kavramı, birbiriyle bağlantılı iç içe geçmiş karışık bir şekilde meydana gelen bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Altıntaş, 2015: 1). Benzer şekilde kültür, belirli bir mekân ve süreç içerisinde anlamların ve değerlerin yaratılıp değiş tokuş edildikleri ideolojik/söylemsel bir teamüle karşılık gelmektedir (Keyman, 2000: 224). Hofstede’ye göre ise kişisel deneyimleri ve genetik mirası benzersiz kılan kültür, bir kategorinin üyelerini bir başka kategoriden ayıran ortaklaşa bir zihinsel programlamadır (Hofstede, 1994: 1). Kültür, insanların neyi nasıl düşündüğünü, yaptığını ve ürettiğini anlatmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 349). Bu düşüncüler ve yapılar hem kültürü etkilemekte hem de kültürden etkilenmektedir. Etkilenme ve etkileme sürecinde kültürün özellikle küreselleşme, modernizm ve postmodernizm gibi süreçler bağlamında değişim hızının ivme kazandığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla yapısının da değiştiğine yönelik tartışmalar bulunmaktadır. Sanayileşme ve bilgi toplumunun etkisiyle farklılaşma anlamından daha çok homojenleşme, tektipleşme ve benzerlikler üzerinden açıklanmaya çalışıldığı da görülmektedir. Oysa “kültür, davranış dizilerini birbirinden ayırma etkinliğidir” (Bauman, 2005: 46). Kültür, toplumun yaşadıkları sonucunda edindikleri deneyimler ve bu deneyimlere dayanan değerler bütünüdür. Bu değerler bir toplumu ayakta tutan ve diğer toplumlardan farklılaştıran öznel bir kimliğe sahiptir.

Yukarıda yapılan tanımlamalar bağlamında kültür; toplumsal süreç içerisinde meydana gelen yaşam şekli; din, dil, gelenek, görenek, adet, sanat, ahlak gibi birçok kavramı içinde barındıran zenginlik; bir milleti millet yapan ana unsurlardan biri; geçmişten gelenler ile geleceğe aktarılan değerler bütünü olarak açıklanabilir (Aladağ, 2012: 6). Türk kültüründe örf ve adetler, gelenek ve görenekler insanların hislerini, fikirlerini ve hareketlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Nirun ve Özönder, 1990: 252). İnsani ilişkiler neredeyse tümüyle değerler üstüne inşa edilmiştir. İyilik, dürüstlük, vefa, büyüklere saygı, konukseverlik, hayırseverlik, alçak gönüllülük, güçlü aile bağları gibi önemli özellikler Türk toplumunun kıymetli değerleri arasında öne çıkarılmaktadır (Karaduman, 2019: 29).

Kültürel özellikler çerçevesinde Türk kültüründe aile, “Aynı amaç etrafında anlaşılan ve çalışan kişilerin tümü” olarak ifade edilmektedir (<https://cloppe.com>, TDK). Aile belli amaçlarla bir araya gelen kişilerin oluşturduğu, sürdürülebilirliği olan, toplum içerisinde somut varlığa sahip ve bir süre sonra kan bağı oluşan gönüllü birlikteliği ifade etmektedir.

Göçebe Türk aile yapısında, çok eşlilik nadiren, tek eşlilik ise esas olarak görülmekte ve kadın-erkek eşitliği söz konusu olmaktadır. Hem İslamiyet’in kabulü hem de yerleşik hayata geçişle birlikte geniş aile tipine doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Aile içinde kişilerin rolleri değişmiş, kadının yetkileri azalırken erkeğin yetkileri artmıştır. Bu durum Türk kültüründe gelenek olarak yer edinmiştir (Elitaş ve Keskin, 2016: 556). Türk Medeni Yasası ile kadınların, hem siyasi hem de sosyal hayata katılımı, aile içi eşitlik, tek eşlilik gibi çağdaş bir yaşam sürmeleri amaçlanmıştır (Tezcan, 2006). 1990’lardan sonra geniş aileler, çekirdek aile yapısına dönüşmeye başlamıştır. Modernleşmenin etkileriyle de çekirdek aileyi olumlayan bir bakış açısı ortaya çıkmıştır (Sarı, 2016: 93-94). Ancak çekirdek ailelerde de geleneksel aile ilişkileri ve akraba ilişkilerinin yoğunluğu gözlenmektedir. Örneğin evliliklerde dıştan evlenmenin (exogami) esas olduğu ve zorla değil velayete dayanan baba hukukunun geçerli olduğu, baba evinin küçük oğullara kaldığı görülmektedir (Kafesoğlu,

1998: 228). Doğum, Türk kültüründe her zaman sevindirici bir haber olarak karşılanmıştır. Ancak evlilik dışı çocuk sahibi olmak Türk kültürüne göre ayıp ve günah olarak değerlendirilmektedir. Çocuk sahibi olmak aile kurumu olduktan sonra kabul görmektedir. Türk kültüründe soyun devamlılığı önemli olduğu için doğum haberi anne-babanın yanında akrabaları ve komşuları da ilgilendirmektedir.

Ahlaki ve kültürel değerlerin kalıcı olarak yaşayabilmesi ve nesilden nesle aktarılması için ise öğretilmesi ve benimsetilmesi gerekmektedir. Bu noktada kültürel aktarım kavramından söz edilebilir. Kültürel aktarım; bir ulusa ait kültürel özelliklerin kuşaktan kuşağa iletilmesi, anlatılması, öğretilmesidir. Kültür aktarımı tanımıyla birlikte sosyalleştirme ve kültürlenme kavramlarına dikkat çekilmektedir. Sosyalleştirme veya sosyalleşme; çocuğa, kişiye üyesi olduğu ulusun kültürel değerlerini, örf, töre, gelenek ve göreneklerini anlatma, kavratma ve öğretme işidir (Uyar, 2007: 19). Kültürlenme ise kültürel birlik ve beraberlik, toplumsal dirlik ve barış için toplumların üyesi olduğu kişilere belirli bir kültürü aktarma, benimsetme, eğitme ve kontrol altında tutma sürecidir (Güvenç, 2004: 85).

Günümüzde kültürün aktarıldığı en önemli mecralara kitle iletişim araçları sahiptir. Örneğin kitle iletişim araçları arasında yer alan televizyonun bir asra yakın geçmişine bakıldığında sosyal olaylar, olgular ile bir bağlantısının ve kültürel değişimlerde önemli rolünün olduğu görülmektedir (Önk, 2011: 72). İzleyicilerin daha çok görme duygusuna hitap eden televizyon, Latince kökenli olup “uzağı görmek” anlamına gelmektedir. Elektromanyetik dalgalar sayesinde durağan ya da hareketli resimlerin, uzak alıcılara ulaştırılması biçiminde açıklanan televizyona dair “kültür üretme makinesi, aptal kutusu, egemen sınıfların sömürü aracı, beyin yıkama aracı, devletin ideolojik aygıtı, halkın afyonu gibi çeşitli tanımlamaların da yapıldığı bilinmektedir” (Akt.,Yonca, 2019: 4).

Tüm dünyada 1950’li yıllardan itibaren toplumsal ve bireysel hayatların içinde yer alan Hollywood filmlerinin yerini 1960’lı yıllardan sonra televizyon dizileri almıştır (<http://www.hayatpenceresi.net>). Türkiye’de ise dizi izleme süreci *Kinta Kunte*, *Köle Isaura* gibi pembe dizi türündeki diziler ile başlamış *Yalan Rüzgârı*, *Zenginler de Ağlar*, *Hayat Ağacı*, *Manuela*, *Yaban Gülü* gibi arkası yarınlar ile devam etmiştir (Geçer, 2015: 14). 1980’lerde “Dallas” dizisi sadece Türkiye’yi değil bütün dünyayı etkilemiştir (Topçu, 2017: 137). İlk yerli diziler ise “Küçük Ağa”, “Kartallar Yüksek Uçar”, “Dokuzuncu Hariciye Koşuşu” gibi romanlardan uyarlanan dizi filmler TRT ekranlarında yer almıştır. Aile-mahalle ilişkisi anlatılan “Bizimkiler” ve “*Perihan Abla*” gibi diziler ile de süreç devam etmiştir (Dağtaş, 2008: 170-171).

Kültürel göstergeler ve ekme kuramı bağlamında değerlendirildiğinde medya çerçevesinde televizyon ve diziler aracılığı ile aktarılan verilerin kültür üzerindeki etkisinin yadsınamaz derecede önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kültürel göstergeler araştırmaları bağlamında George Gerbner medyanın bir kültürdeki değer ve tutumları ektiğini, yaydığını ve sürdürdüğünü ifade etmektedir. Televizyonu ise kişilerin sembolik çevrelerini hâkimiyeti altına alan bir aygıt olarak görmektedir (Yaylagül, 2017: 76-77). Diğer taraftan Geçer (2015) tarafından yapılan “Türk Dizeleri Üzerine Kültürel ve İdeolojik Bir Değerlendirme: Made In Turkey”, isimli çalışmada Televizyon dizilerinin, hem çok fazla oluşu hem de izlenme oranlarının yüksek olması nedeniyle kültürel dönüşüm ve yozlaşmada etkili olduğu açıklanmıştır (Geçer, 2015: 14). Dolayısıyla dizilerin içeriğine, konularına ve karakterlerin yansıtılma biçimlerine bakıldığında toplumu ne kadar etkileyebileceği ve onu dönüştürebileceği görülebilir.

YASAK ELMA DİZİSİNİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

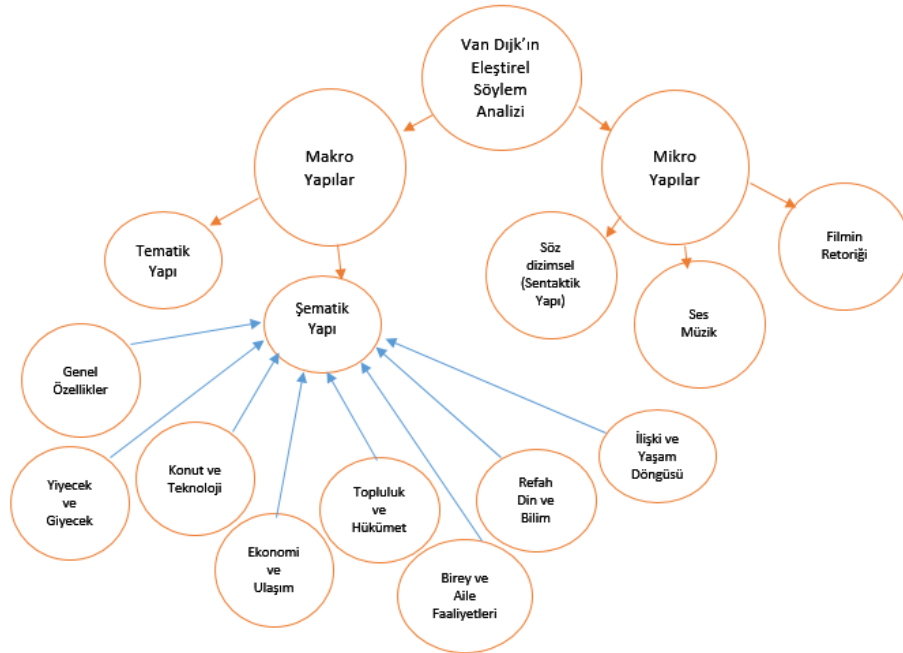
Araştırmanın Yöntemi: Araştırma kapsamında Yasak Elma dizisini çözümlemek için eleştirel söylem analizinden yararlanılmıştır. Eleştirel söylem analizi bireyi düşsel soyut

evreninden uzaklaştırarak daha somut bir düzeni benimsetmektedir. “çeşitli toplumsal olguların toplum üzerindeki yansımalarını ortaya çıkarabilmektedir” (Erbaş, ty). Çözümleme yöntemi olarak eleştirel söylem yaşamsal sorunları ele almakta, iktidarın gerçekleştirdiği ilişkilerin söylemsel karakterini saptamakta, söylemi, tarihsel ve ideolojik bir işleyiş olarak görmekte, toplumsal ilişkileri açıklayıcı bir çerçevede kurmaya çalışmakta, söylem ve güç arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır (Van Dijk, 2003: 352-372). Kitle iletişim araçları ve filmler bir ideolojinin yeniden üretilmesinde, inşa edilmesinde, meşrulaştırılmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. İdeolojiler, açık bir şekilde kabul ettirilmekten ziyade söylem haber ya da filme ait metnin içine bilinçli olarak yerleştirilip hissettirilerek, sezdirilerek, üstü kapalı anlatılarak yaygınlaştırılmaktadır. Eleştirel söylem analizinin görsel metinlerin ideolojik yapısını çözümlemede tutarlı ve geçerli bir yol göstermesi (Ankaralığıl, 2008: 53) nedeniyle filmleri analiz etmek için Teun A. van Dijk’ın (1993) geliştirdiği eleştirel söylem çözümleme yöntemi, Zor tarafından 2017 yılında aşağıdaki şekilde uyarlanmıştır (Zor, 2017: 882).

MAKRO YAPI	MİKRO YAPI
1. Tematik Yapı	1. Sözdizimsel (Sentaktik) Yapı
2. Şematik Yapı	2. Ses ve Müzik
	3. Filmin Retoriği

Bu çalışmada Zor tarafından 2017 yılında uyarlanan şema ile birlikte Barry’ın 1980 yılında sınıflandırdığı kültür unsurları (Matsumoto ve Juang, 2016: 8) birleştirilmiş ve bir tablo haline getirilmiştir. Dizi bu tablo çerçevesinde ele alınmakta ve analiz edilmektedir.

Çalışmanın Modeli: (Kültürü oluşturan unsurlar) Akt., Matsumoto, ve Juang, 2016: 8)
(Van Dijk 1993’ten aktaran Zor, 2017: 882)

Araştırmanın Amacı: RTÜK tarafından 2015 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen “Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırmaları” isimli çalışmada, 2015 yılında öğrenciler arasında televizyon izleme oranı %98,3 iken 2018 yılında %95,2’ye düştüğü belirtilmiştir. En çok izlenen “program türünün %51,5 oranıyla dizi filmler, %41 ile filmler ve %28 oranıyla canlı spor müsabakaları/spor programları olduğu açıklanmıştır”. Günlük ortalama televizyon izleme süresi ise 3 saat 34 dakika, hafta içi günlük ortalama 3 saat 30 dakika ve

hafta sonu günlük ortalama 3 saat 45 dakika olarak belirtilmiştir (www.rtuk.gov.tr). Öğrencilerin hem televizyon izleme sıklıkları hem de televizyon izleme sürelerinde düşüş olmasına rağmen bu oranların dikkate değer biçimde fazla olduğu görülmektedir. Türkiye genelinde TİAK (2018) tarafından yapılan “Televizyon İzleme Araştırmaları” isimli çalışmanın verilerine göre ise 5 yaş üstü tüm izleyicilerin günlük ortalama televizyon izleme süresi 4 saat 18 dakika olarak açıklanmıştır (http://tiak.com.tr). Yapılan izleyici araştırmaları çerçevesinde binlerce kişinin her gün veya her akşam televizyon izlediği belirtilmiştir (Cereci, 2016: 91). Bu temelde bu çalışmanın amacı Türkiye’de en çok seyirciye sahip dizilerden biri olan Yasak Elma dizisini* inceleyerek iletişim temelinde kültürel aktarımları saptamaktır. Bu doğrultuda Barry’ın 1980 yılında sınıflandırdığı kültür unsurları (Matsumoto ve Juang, 2016: 8) dizinin örneklem olarak alınan bölümlerinde araştırılmış ve değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örnekleme: Çalışmanın evrenini 2018-2020 yılları arasında Türkiye’de yayınlanan yerli diziler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise izleyiciler tarafından yapılan şikâyetler baz alınarak oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda Yasak Elma dizisinin 2018 ve 2020 yılları arasında 2.841 defa şikâyet edildiği görülmüştür (T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu). Bu şikâyetlerin içeriğini ise kültürel, toplumsal yapının ve insan ilişkilerinin (aile yapısı, kültürel yozlaşma, çarpık ilişkiler vb.) oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dizinin uzun soluklu ve gündem yaratan bir dizi olması da göz önünde bulundurulmuştur. Dizinin devam etmekte olması ve üç sezon yayınlanması bakımından sistematik örnekleme türü yoluyla seçilen 8 bölümü üzerinde çözümleme yapılmıştır. Bütün sezonlar arasında dengeli bir seçim yapılarak dizinin 1-11-21-31-41-51-61 ve 71’inci bölümleri örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Sorunsalı: Yapılan araştırmalarda dizilerin içeriği ve sundukları ile toplumu çok yönlü etkilediği gözlenebilmektedir. Ayrıca dizi film programlarının toplumsal yapının özelliklerini içeren bir donanımda hazırlandığı vurgulanmaktadır (Şahin, 2011: 270). Dolayısıyla dizi filmlerin hem etkileme hem de etkilenme özelliği bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel problemi Yasak Elma dizisinde iletişim temelinde hangi kültürel aktarımların yapıldığını saptamaktır. Bu kapsamda araştırmada cevap aranacak alt sorular aşağıda sıralanmıştır:

- Yasak Elma dizisindeki kültürel yozlaşma unsurları nelerdir?
- Yasak Elma dizisindeki aile yapısı Türk aile yapısına uygunluk göstermekte midir?

Araştırma Kısıtlılıkları: Çalışma 2018-2020 yılları arasında yayınlanan diziler arasından seçilmiş olan örneklem ile sınırlıdır. Ulaşılan sonuçlar seçilen dizi programından elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada bir dizinin ele alınması kısıtlılık olarak açıklanabilir. Ek olarak dizinin bazı bölümlerinin örneklem olarak seçilmesi ise diğer kısıtlılık olarak ele alınabilir. Ayrıca çalışmada ana karakter olan Halit Argun ve ailesinin, aile içi ilişkilerinin ana veri olarak düşünülmesi bir diğer kısıtlılık olarak açıklanabilir.

Veri Toplama Süreci: Çalışmada bilimsel ve sistematik olarak bilgi elde edebilmek için amaca ve konuya uygun olarak tarama modelinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle RTÜK ve şikâyet sayfalarında, dizilere yönelik yapılan şikâyetler değerlendirilmiştir. Ek olarak dizilerin reyting oranlarına bakılmıştır. Devam etmekte olan dizinin üç sezon boyunca yayınlanan bölümlerin içerisinden örneklem türü çerçevesinde seçimler yapılmıştır. Ayrıca çalışmada verilerin elde edilmesi için Argun ailesinin aile ilişkileri ve kültürel yapısına odaklanılmıştır.

*“Dizi Reytingleri”: www.aksam.com.tr ve https://www.youtube.com/watch?v=0gKCDpb3M40

ARAŞTIRMA BULGULARI

1: Makro Yapı

A: Tematik Yapı

Tematik yapı alt başlığında dizinin yayın takvimi, künyesi ve konusu üzerinde durulmuştur.

Dizinin Yayın takvimi

Sezon	Gösterim günü ve saati	Sezon başlangıcı	Sezon finali	Çekilen bölüm sayısı	Bölüm aralığı	TV sezonu	TV kanalı
1. Sezon	Pazartesi 20.00	19 Mart 2018	4 Haziran 2018	12	1-12	2018	FOX
2. Sezon	Pazartesi 20.00	10 Eylül 2018	27 Mayıs 2019	35	13-47	2018-2019	FOX
3. Sezon	Pazartesi 20.00	9 Eylül 2019	23 Mart 2020	27	48-74	2019-2020	FOX

Kaynak: (<https://tr.wikipedia.org>, 2020)

Dizinin Künyesi ve Konusu

Medyapım tarafından yapılan dizinin, yönetmenliğini Neslihan Yeşilyurt, yapımcılığını da Fatih Aksoy üstlenmiştir.

Bursalı iki kız kardeş olan Yıldız ve Zeynep birlikte İstanbul'da yaşamaktadırlar. Yıldız, bir kafede karşılama görevlisi olarak çalışmaktadır. Hayatından sıkılmış gösterişe, lükse ve zenginliğe meraklı genç bir kızdır. Yıldız'ın zengin biriyle evlenme yönünde kurduğu hayalleri Ender Argun tarafından sunulan teklif ile şekillenmiştir. Türkiye'nin en zengin iş adamlarından biri Halit Argun'un eşi olan Ender, Yıldız'ı o büyük oyunun içerisine sokan kişi olarak yansıtılmıştır. Ender sekreterlik yaptığı zamanlarda patronu Halit ile evlenmiş ve üst sınıfa geçiş yapmıştır. Ancak işler hiç umduğu gibi gitmemiş, eşini aldatmış ve boşanırken de kazançlı ve haklı çıkmak için kocasını baştan çıkarması için Yıldız ile anlaşma yapmıştır. Yine işler beklediği gibi olmamış Yıldız Halit ile işbirliği yapmıştır. Halit Argun görünüşte iyi, çalışkan ve saygın bir iş adamıdır. Çapkın olan Halit, yanında hep bakımlı ve güzel bir kadın görmeyi istemektedir. Halit Argun dört evlilik yapmış ve her evliliğinden bir çocuğu olan, evlilikleri uzun sürmeyen, çocukları ile iletişim sorunları yaşayan otoriter biridir. Bütün çocukları Halit ile beraber yaşamaktadır. Halit, Ender, Yıldız, Şahika, Leyla gibi karakterler hem çok zeki hem de çok kurnaz karakter olarak yansıtılmıştır. Dolayısıyla işler biraz karışık ve çarpık ilişkiler yumağına dönmüştür. Dizi, genel olarak Halit Argun'un çocukları, eşleri ve sevgilileri arasındaki ilişkiler üzerinden ilerlemektedir.

B: Şematik Yapı

Şematik Yapı başlığı altında çalışmanın amacı kapsamında yöntem kısmında yer alan tablo üzerinden inceleme yapılmıştır. Dizininin 1-11-21-31-41-51-61 ve 71. bölümleri ayrıntılı bir şekilde izlenmiş ve bulgular kültürel unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Genel Özellikler

Bu başlık altında kültür unsurları içinde değerlendirilen dil, kadın gibi özellikler bölümler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dizide kullanılan dil bağlamında yabancı kelimelere yer verildiği görülmektedir. Farklı karakterlerin özellikle İngilizce kelimeler, cümleler kullanıldığı ve iş hayatında İngilizce dilinin gerekli olduğu yansıtılmıştır.

Ender	Hello, Yes, That's it, Voila, Okey, Bon Appetit, Garden parti, Have fun, Mersi, All right,
Hakan	Game over
Caner	Press to start
Yıldız	Bülent Bey bana dedi ki bizim şirketimizde herkes çok iyi İngilizce konuşuyor, dedi. Sizin İngilizceniz var değil mi biliyorsunuz.
Emir	Little little
Caner	Derdimizi anlatırız icabında
Yıldız	Acaba bunlar 'meeting'lerde oturuyor mu ayakta mı ne yapıyorlar? Biz böyle kaldık kelaynak gibi.

Ek olarak dizide bazı kelimelerin kısaltılarak, argo, kaba bir şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Atasözlerine ve deyimlere de yer verilmiştir. Kısaltma kelimelere; ortı, kardo, bro, babay örnek verilebilir. Argo ve kaba ifadeler ise aptal, gerizekalı, şerefsiz, salak, pislik, ... güzelce sıvıyoruz gibidir. Aba altından sopa göstermek, boynuz kulağı geçmek ve kırk fırın ekmek yemek gibi Türkçe deyim ve atasözlerin yer aldığı dizide yabancı ve argo kelimelerin birçok sahnede aktarıldığı söylenebilir.

Dizide kadın karakterler, genel olarak hırslı, entrikacı, azimli, kötü niyetli ve tehlikeli kişiler olarak yansıtılmıştır. Ender ile Caner arasındaki konuşmalar bu bulguyu desteklemektedir.

Ender	İftiraya uğradım.
Caner	Hep biz iftira atacak değiliz ya elbette birileri bize iftira atacak, dünyada karma diye bir şey var dönüp dolaşıp buluyor.
Ender	Çekil git şuradan...
Caner	Birazdan Yıldız gelir ondan sonra gelsin entrikalar, gitsin kötülükler, aksiyonlar.
Diğer bir sahnede;	
Ender	Ay bilmiyorum Caner. İçimde çok kötü bir his var.
Caner	Çok şey yapma abla ya o senin kendi içinin kötülüğünden, pislüğündendir. Bana da oluyor ara sıra çok üzerinde durma.
Ender	Vallahi elimde kalacaksın Caner ya.
Başka bir sahnede;	
Caner	Dişiliğini kullanıp kişiliğini kaybedenlerde bugün Yıldız Yılmaz var.

Kadına sadece ev hayatında değil iş hayatında da yer verilmiştir. Ancak üretim ya da emek noktasında çok başarılı işler yaptıkları gösterilmemektedir. Sadece Zeynep karakterinin çalıştığı ve başarılı olduğu gösterilmiştir. İlerleyen bölümlerde de Zeynep karakteri diziden çıkartılmıştır. Anne rolü patavatsız, müdahaleci, intikamcı, çıkarıcı, aldatan eş olarak yansıtılmıştır. Zeynep'in Alihan ile evlenme kararı üzerine Zeynep'in annesi Asuman Hanım Alihan'a evlilik tarihi alabildiniz mi sorusundan sonra Zeynep ve annesinin diyalogları aşağıdaki gibidir:

Zeynep	Annecim sen Alihan'ın yanında ne biçim konuşuyorsun öyle ya ayrıca bu ne rahatlık anne!
Annesi	Ben mi seni zor durumda bırakıyorum Zeyno, ben senin iyiliğin için konuşuyorum
Zeynep	Anneciğim bu nasıl iyilik?
Ek olarak kadın karakterlerin genellikle zengin kişiler ile evlendikleri yansıtılmıştır. Caner'in söylemiyle:	
Bu çevrede kadınlar şairlere âşık olur ama müteahhitler ile evlenirler, tıpkı kim gibi Yıldız gibi.	

Dizide kadın karakter ya da kadın rollerinin çok abartılı bir şekilde ele alındığı, kötü niyetli olarak yansıtıldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla Türk kadını ve toplumsal algısını yansıtmadığı söylenebilir.

Dizide evlilik olgusu çok fazla işlenmiştir. Ancak Türk gelenek ve göreneklerine göre ritüellere dair çok fazla gösterge yansıtılmamıştır. Sadece Dünder ve Zeynep'in isteme merasimi olmuştur. Ancak zaten gelin düğünden kaçmış düğün gerçekleşmemiştir. Zehra'nın hem Dr. Sinan ile hem de Kemal ile evliliği ve Lila'nın Yiğit ile evlenmeleri aileden habersiz bir şekilde gerçekleşmiş ve ritüellere dair bir uygulama yapılmamıştır. Zeynep ile Alihan ve Yıldız ile Halit'in sadece düğün merasimleri olmuştur. Diğer düğün ritüellerine dair gösterge ya da söylem kullanılmamıştır. Zeynep ile Alihan'ın düğünleri Batı kültürüne yakın göstergeler ile yansıtılmıştır. Kadın ve erkelerin aynı tarz ve aynı renkleri giymeleri bu bulguyu desteklemektedir.

Yiyecek ve Giyecek

Çok kıyafete sahip olmak ve güzel giyinmek bir ayrıcalık olarak gösterilmiştir. Zenginlik içerisindeki yaşam hakkında özendirici sahneler kıyafetler üzerinden verilmiştir. Dizide oyuncuların tamamı bakımlı, genç, güzel ve lüks kıyafetler içerisinde gösterilmektedir.

Partilerde herkes birbirinin kıyafetini incelemekte ve dedikodu yapmaktadır. Kıyafetlerin kendilerine özel tasarlanmış oldukları vurgulanmaktadır.

Gazeteci çocuk	İyi akşamlar Ender Hanım bugün çok şıksınız, kıyafetiniz nereden?
Ender	Dilekçiğimin tasarımı. Dilek Yıldız, defileden.
Gazeteci çocuk	Size özel yani öyle mi?
Ender	Tabi ki.
Ek olarak nasılsın sorusunun cevabı kıyafetlerini gösterip nasıl görünüyorum sorusu ile yanıt bulmaktadır.	
Rebbiye,	Nasılsın Enderçiğim.
Ender	Nasıl görünüyorum?
Rebbiye	Her zamanki gibi harika görünüyorsun canım.

Dizide kıyafetler çoğunlukla aynı tarz olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla kıyafetlerde büyük benzerlikler görülmektedir. Ek olarak Türk kültüründe günlük hayatta görülmeyen tarz ve dekoltede kıyafetler bazı karakterlerin günlük kıyafeti olarak yansıtılmıştır. Çok kısa ve derin yırtmaçlara sahip kıyafetler de bazı oyuncuların üzerinde sıklıkla görülmektedir*.

Dizide yemek sofraları, misafir davetleri çok şaşalı gösterilmiştir. Fransız, Japon mutfağından yemeklere ve içeceklere vurgu yapılarak yer verilmiştir. Ayrıca zengin çevrede Türk mutfağına ait bazı yemek bilgileri küçümsenerek yabancı mutfak bilgileri kültürlü ve üst sınıf ile ilişkilendirilmiştir.

Ender Argun malikânesi geri dönmüş ve Yıldız ile aralarında geçen masa sohbeti;	
Ender	Benden sonra menülerde değişiklik mi yaptınız? Yarın ben bu menülere el atayım. Böyle hiç olmamış yani taze fasulye, mercimek
Yıldız	Gerek yok. Ben ilgileniyorum her şeyle.
Ender	Hı hı o anlaşılıyor zaten. Senin ilgilendiğin o kadar belli ki (masada gülüşmeler)
Halit'in canı sıkındır. Ender, Halit'i kandırmak için onu yemeğe davet etmiştir.	
Ender	Akşam bana gel, sana nefis bir Japon mutfağı menüsü hazırlayayım. Hı?
Halit	Olabilir.
Ender oğlu Erim için ise Fransız restoranından yemekler sipariş etmiştir.	
Erim	Masa süper olmuş eline sağlık anne.
Ender	Chez Andre'dekininki aynısını yaptırttım bir tanem, senin sevdiğini bildiğim için.

Ayrıca kişileri küçük düşürmek için yemekler üzerinden bazı sahneler gösterilmektedir. Yıldız salyangoz yemeğini yemek için uğraşmaktadır. Masada maşa ve tabak sesleri arasında salyangoz tabaktan dışarı çıkmıştır.

Zehra	Aman artık Yıldız ne yapıyorsun.
Caner	Yıldız yemen için sana yardım edebilirim. (Ender ve masadakiler gülümseyerek Yıldız'a küçümseyen gözler ile bakmaktadırlar).

Konut ve Teknoloji

Argun malikânesi havuzu, hizmetçileri ve şoförleriyle, altın ve gümüş eşyalarıyla şık ve büyük bir evdir. Dizide geçen ifadeyle: “Şıkır şıkır saray gibi bir ev”. Dizide evler, işyerleri çok büyük mekânlar olarak gösterilmektedir. Havuzlu malikâne sembolik ifadesi ideolojik bir tercihin göstergesi olarak kullanılmıştır. Partiler, doğum günü kutlamaları, kahvaltılar, akşam yemekleri havuz başında yapılmaktadır. Konutların büyük, gösterişli ve özellikle havuzlu olması “normal ve genel bir durum” gibi yansıtılmıştır. Anormal olan bu özelliklerin dışındaki evler olarak gösterilmiştir. Havuzlu, herkesin kendine ait odası olmayan evler pis görülmekte ve kirliliği simgelemektedir. Halit Argun iflas edince geçici bir süreliğine şoförünün evine gittiklerinde 2+1 ev için büyük kızı yeni durumu betimlemektedir:

* Ayrıca dizide bazı kıyafetlerin çok açık olması nedeniyle şikâyet edilmesi de bu bulguları desteklemektedir.

Zehra	“Biz nasıl yaşayacağız bu evde alt alta üst üste? Bu evin hali ne ya? Ama yani insan kendine bunu yapar mı? Böyle evde yaşanır mı? Delireceğim ben burada gerçekten aklımı kaybedeceğim. Böcek mi o? Çok tozlandım”.
-------	--

Lüks ve zengin hayatın yansıtıldığı dizide teknolojik aletler de çok fazla kullanılmıştır. Cep telefonları, son model arabalar, bilgisayarlar dizide zenginlik göstergesi olarak yansıtılmaktadır.

Ekonomi ve Ulaşım

Dizide ekonomik boyutun her türlü yaşamı etkilediği görülmektedir. Dizinin karakterlerini genelde ekonomik düzeyleri yüksek kişiler oluşturmuştur. Karakterler var olmayı, sahip olmak olarak değerlendirdikleri için aşırı derecede alışveriş yapmaktadırlar. Sahip olunan şeyler ile hem kişilikler yansıtılmış hem de karşıdaki kişileri etkilemeye çalışılmıştır. Halit’in Yıldız’ın ilgisini çekmek için fabrika ziyaretlerine Helikopter ile gitmesi ve Yıldız’ı evine arabası ile bıraktırması gibi. İlk defa Helikoptere binecek olan Yıldız heyecanlıdır ve bunu söylemleri ile belli etmektedir.

Yıldız’ın iç sesi	“o gün ilk kez şoförlü bir arabanın arka koltuğundaydım. Tıpkı restorana gelen o kadınlar gibi”.
-------------------	--

Sık sık evlerin, kıyafetlerin ve mücevherlerin değişmesi de dizide zenginlik göstergesi olarak sunulmuştur. Dizide ekonominin üretimden çok tüketim boyutu ele alınmıştır. Kadın karakterler evde ev işi yapmayan, iş hayatında da entrika ve plan yapan, kocasından hep bir şeyler isteyen kişiler olarak yansıtılmıştır. Halit’in Şahika’ya aldığı yüzüğü görünce Yıldız ile Halit arasında aşağıdaki diyalog geçmiştir.

Yıldız	“Babası milyoner ama benim oğlumun hiçbir şeyi yok, ona aldığın yüzüğü de görmedim sanma, Halitcan kadar yüzük almışsın, ben bir doğurayım daha büyüğünü alacaksın bana, ay vallahi hakkımı helal etmiyorum” ifadelerini kullanmıştır.
--------	--

Yıldız hem sahip oldukları ekonomik durumla hem de gösterişçi tüketim ile Lila’yı motive etmek için aşağıdaki sözleri kullanmıştır;

Yıldız	Sen Lila’sın ya zenginsin güzelsin havalısın boş ver Yiğit’i...Biz zenginiz. O yüzden çok fazla üzülme gerek yok. Git alışveriş yap eğlen, sen Halit Argun’un kızısın ya.
--------	---

Erkek karakterlerin ise kadının gönlünü almak ve sakinleştirmek için değerli hediyeler aldığı görülmektedir.

Halit	Sana layık değil ama
Şahika	Beni her zaman şaşırtıyorsun hayatım
Halit	Seni mutlu etmeyi seviyorum. (Şahika Halit’e sarılır ve gülümsemektedir).

Dizide doğum gününde Lila’ya araba alınması, arkadaşlarının düğününün şatoda yapılması, Erim’in golf turnuvası gibi olaylar yer almaktadır. Ayrıca gemilerde yemek yeme, helikopterler ile iş ziyaretleri gerçekleştirme, çocuklara ceza olarak Kanada ya da İsviçre’ye gönderme gibi bulgular ekonomik boyut olarak değerlendirilebilir. Çok az sahnede toplu taşıma aracı gösterilmiştir. Genel olarak yetişkinlerin kendine özel ve şoförlü araçları vardır. Alt sınıfın ise ulaşım aracı olarak toplu taşıma veya taksi kullandığı yansıtılmıştır.

Birey ve Aile Faaliyetleri

Dizide bireysel faaliyetler alışveriş yapmak, dernek işleri ile ilgilenmek, kuaföre gitmek, evde boş boş oturmak ya da hizmetçilere emir vermek olarak yansıtılmıştır. Yıldız ile Zehra arasında geçen bir kesitte güne dair ne yapacakları aşağıdaki gibi betimlenmektedir.

Yıldız	Hani her zaman yaptığım gibi zengin kocası olan kadınlar boş boş gezip sonra bir şey yapmış gibi anlatıyorlar ya dernektekileri falan anlatırım.
Zehra	İyi güzel baya iyi bir program
Yıldız	Sen ne yapacaksın?
Zehra	Bir şey yapmayacağım. Öyle evde oturacağım.
Halit ile Yıldız arasında geçen başka bir diyalog ise aşağıda yer almaktadır.	
Halit	Ha akşam yemeğe misafir var hizmetçiye söyle.
Yıldız	Misafir mi kim geliyor?
Halit	Ne demek kim geliyor?
Yıldız	Hayatım soruyorum çünkü haberim yok kim geliyor?
Halit	Çok uzun süredir görmediğim bir arkadaşım eşiyile yemeğe gelecek tamam mı?
Yıldız	Biraz yorgunum ama ne yapalım tamam, zaten benim yorgun olup olmamamın bir önemi yok ki senin için. Aysel! (hizmetçi) Kuaföre gideyim bari. Çantamı montumu getir hadi.

Dizide bireysel faaliyet olarak arkadaşlar ile buluşmalar zengin gençler arasında daha çok geniş ve lüks mekânlar olan kafe ve gece-kulübü arasında gerçekleştirilmiştir. Zengin gençlerin çok fazla arkadaşları yoktur ve olanlarda da çıkar sağlama söz konusudur. Halit'in işleri bozulunca Lila'nın arkadaşı Aksel ile arasındaki diyalog örnek olarak verilebilir.

Aksel	Ailemin zoruyla geliyorum ben buraya işim olmaz bundan sonra seninle! Şu iyi aile kızının oturduğu yere bak ya.
Lila	Pislik. (Ağlayarak uzaklaşan Lila: paramız bitti diye arkadaşlarımız bizimle görüşmeyecek artık).

Halit ve arkadaşları arasındaki ilişkilerin de çıkara dayalı olduğu ve gerçek dostluk ilişkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Halit'in işleri bozulunca arkadaşlarından iş istemiş ancak dizide arkadaşlarının umursamadıkları ya da geçıştirdikleri gözlenmiştir.

Halit	Dostum gibi görünen insanların çoğunun, benim bu halimi içten içe güldüklerini gördüm, sana yardım edelim deyip telefonlarımı cevap bile vermediler.
-------	--

Ek olarak dizide Yıldız fakir iken arkadaşı olan Şengül, Yıldız evlendikten ve zengin olduktan sonra araları açılmış ve bir daha görüşmemişlerdir.

Dizide komşu oturmaları ya da sohbetleri de çok fazla yoktur. Zengin yaşamda komşuluk ilişkilerine dair hiç bir kesite rastlanılmamıştır. Sadece Yıldız'ın kardeşi Zeynep' in bir komşusu vardır ve dedikoducu olarak yansıtılmıştır. Zeynep, arkadaşları ve sevgilisi ile evde otururken geçen diyalog örnek olarak gösterilebilir:

Komşu Kadın	Selamun kavlen...
Zeynep	Hıh, ben size dedim, gelecek dedim. Ne oldu Gülsüm abla sayıma mı geldin?
Komşu Kadın	Kız bunlar birbirlerini tanıyorlar mı? Tövbe Estağfirullah
Zeynep	Bak Gülsüm ablacığım... Ben de misafirlerimi şimdi yolcu ediyordum. Senin bugünlük fincanını Ayten abla doldursun, oldu mu? Hadi, hadi bakayım göreyim seni.
Komşu Kadın	He, oldu, ben yarın yine gelirim.
Zeynep	Hı, hı gelirsin hadi.
Komşu Kadın	İyi akşamlar size de.

Aile faaliyetleri olarak ise çok fazla gösterge ya da söylem yoktur. Doğum günü kutlamaları, partiler ve yemek sofraları bu bağlamda değerlendirilebilir. Yemeklerin genelde aile üyeleri ile birlikte yenildiği gösterilmiştir.

Topluluk ve Hükümet

Dizide topluluk veya hükümet adına çok fazla bulguya rastlanılmamıştır. Yalnızca dernek çalışmalarına yine zenginlik göstergesi olarak yer verilmiştir. Bireysel çıkarların söz konusu olduğu dizide üst sınıftan olmamak olumsuz bir durum şeklinde yansıtılmıştır. Alihan ve Zeynep evlenirken Alihan'ın ablası Zerrin ile Ender arasındaki diyalog aşağıda yer almaktadır:

Ender	Burada suçlu olan Zeynep de değil onun alt yapısı. Herkes bir buruk tabi. Alihan'ın böyle bir kıza kapılması, senin onlara çanak tutman falan. Bana bak, sen seviyorsun kırsal hikâyeleri Zerrin. Neyse canım sizin gelin de kültürsüz oluversin değil mi? Ne demişler. Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler?
-------	--

Refah, Din ve Bilim

Dizi genel olarak lüks ve zengin yaşamları ele aldığı için refah noktasında bireylerin bolluk ve rahatlık içinde yaşadığı gösterilmektedir. Dikkat çekici nokta tehlikeli boyutlara ulaşan yalana, entrikalara, plan ve programa rağmen insanların mutlu olarak yansıtılmasıdır. Dizinin başında Halit'in ikinci eşi Ender ile üçüncü eşi olan Yıldız birbirlerine düşman iken ilerleyen bölümlerde arkadaş olmuş ve birlikte hareket etmişlerdir. En yakın arkadaşlarına ve akrabalarına dahi yalanlar söyleyip kullandıkları sahneler mevcuttur. Caner ve Ender arasında geçen konuşmalardan bir kesit aşağıda verilmiştir.

Caner	Yani el alemi anladım da en yakınlarımıza da oyun mu oynayacağız?
Ender	O senin salak arkadaşını iki saat ikna etmenle uğraşamazdık (Emir için).
Caner	Yıldız'a bahsettin mi?
Ender	Yani bu buluşmadan bahsedemem, hata üstüne hata yapar. Bu da bizim işimize gelmez. Çünkü yıldız bize şu anda lazım.

Dizide Kemal ile Zehra'yı ayırmak için Yıldız'ın Kuzeni İrem'i kullanarak Ender ile Yıldız'ın birlikte iş yaptıkları gösterilmiştir. Ek olarak sevgili ilişkilerinde de birbirlerini kıskandırmak için başka insanları kullanmışlardır. Alihan ve Zeynep ilişkisinde yaşananlar örnek olarak gösterilebilir. Dizide insan feda etmeye yönelik çok fazla gösterge ve söyleme rastlanılmıştır. Şahika'nın öz yeğeni Yiğit'i, Yıldız ile Ender'in birbirlerini feda etmeleri örnek olarak verilebilir.

Dini motif olarak dizide çok fazla sahne gösterilmemekle birlikte bölümler çerçevesinde bazı bulgular tespit edilmiştir. Ender Yıldız'dan kocası Halit Argun'u baştan çıkarmasını istemiştir. Yıldız bu duruma kızmıştır. Eski sevgilisi Mete'nin nişanlısı ile Halit'in evine gelmesiyle Yıldız sinirlenmiş ve Ender'in teklifini düşünceğini bildirmiştir. Yıldız işten çıkmış bir caminin önüne gelmiştir.

Yıldız	"Allahım ne olur bana yardım et, en doğru kararı vermeme sağla ve bana bir işaret yolla" dedikten sonra büfede bir dergi kapağında Halit Argun'un fotoğrafı gösterilmiştir. Yıldız gökyüzüne bakar ve bir helikopter geçmektedir.
Dizide dini cümleler ve kelimeler çok fazla kullanılmamaktadır.	
Caner	Her şerde bir hayır vardır. Maşallah, hayırlı olsun, İnşallah.
Zeynep	Sen Dünder'a dua et yoksa senin mevlidinde tavuk pilav yiyor olurduk.
Dünder	Hayırdır.
Ender	Vallahi düşmez kalkmaz bir Allah.

Ek olarak Nadir'in cenaze namazının İslami kurallara göre gerçekleştirildiği yansıtılmıştır. Cenaze törenine gelen kişilerin siyah giyindikleri ve siyah gözlük taktıkları gösterilmiştir. Ayrıca dizide insan öldürme ve zehirlenme olayları çok basit olarak yansıtılmıştır ve kişilerin vicdani rahatsızlıkları bile bulunmamaktadır. Şahika Nadir'i zehirleyerek öldürmüş ve Nadir'in bütün mallarının sahibi olmuştur.

Şahika	Ne zaman ki dün telefonda bana Yıldız'dan bile daha aşağıda olduğumu söyledin, işte o zaman kararımı verdim. Hani bana hep çok tehlikeli bir adam olduğumu söylüyordun ya...Unuttuğun bir şey var Nadir. Ben de çok tehlikeli bir kadıyım. Sana veda etmeye geleceğimi söylemişim, değil mi?
--------	--

Dizide bilim çerçevesinde değerlendirilebilecek çok az olay ve söz yer almıştır. Zehra'nın kitap yazması bu çerçevede ele alınabilir. Dizi ilerledikçe "aptal" bir karakter olarak yansıtılan Zehra karakterinin kitap yazması ve bu kitabın çok satması düşündürücüdür. Zehra'nın kitabını ailede bile kimse okumamıştır. Zehra'nın kitap yazması dizide aşağıdaki sözler çerçevesinde yansıtılmıştır.

Zehra	Çok azmettim ve başardım sonunda.
Halit	A benim salak kızım neye azmettin sen ha? Kitabın basılsın diye dünyanın parasını verdik.
Yıldız ile Zehra arasında geçen konuşmalar aşağıdadır.	
Yıldız	Bizim aramızda iyi yok, sadece az kötüler ve çok kötüler var
Zehra	Ben hangi kategorideyim.
Yıldız	Sen az kötüsün.
Zehra	Az mı kötüyüm? Ben niye az kötüyüm? Kimseye zararım yok ki benim.
Yıldız	Şöyle düşün sen bir kitap yazdın okuyucuya en büyük kötülüğü yaptın. Ama yine de sanatsal bir faaliyet olduğu için sana az kötü dedim.
Başka bir sahnede aşağıdakiler yansıtılmaktadır:	
Yıldız	Halitcan sıkılıyor tek başına, alıştı bu evde kalabalığa. Sen onu eğlendir. Kitap oku, müzik dinlet.
Zehra	Bak kitap okurum. Kendi kitabımı okurum kuzuma ben.
Yıldız	Yok yok, müzik dinlet.

Kültürel unsurlar arasında yer alan sanata dair bulgular çok az olmakla birlikte bu kişilerin çok sıkıcı olduğu vurgulanmaktadır. Ek olarak bilgisiz olma durumu Yıldız'ın saflığı ve komik halleri ile yansıtılmıştır. Halit'in arkadaşlarının eve geldiğinde geçen diyalog aşağıda yer almaktadır:

Erkek Ark.	Bu arada Halit'çiğim Erol Bey yalısın bahçesine bir Tony Cragg aldı, görmelisin muhteşem bir parça.
Halit	Çok iyi bir şey yapmış.
Kadın Ark.	Kesinlikle Yıldız sen de bilir misin?
Yıldız	Erol beyi mi?
Kadın Ark.	Yok Tony Cragg!
Yıldız	Bilirim bilirim özellikle tablolarını çok severim.
Kadın Ark.	Tony Cragg heykeltıraş yalnız.
Yıldız	Hı bence heykeli bıraksın tablo yapsın.

Yıldız, ünlü bir ressamı tanıdığını iddia etmiştir. Bunun üzerine Halit'in arkadaşları da bu ressamla bir yemek ayarlaması için ricada bulunmuşlardır. Ressam ile tanışmaya gittiğinde Yıldız'ın sakar ve panik halleri komik olarak yansıtılmıştır.

Sekreter	Randevu var mıydı?
Yıldız	Randevu yok. Ama ben Yıldız Argun. Halit Argun's wife. Sen git söyle. Eser alacağız, money vereceğiz.
Sekreter	Hmm. Tamam. Bekle.
Yıldız	Bekliyorum. Bu da beni beğenmedi. Koskoca Yıldız Argun'um ben. Birazcık dergi oku. Ne diyor?
Sekreter	Sizi bekliyor.
Yıldız	Hah! Süper. Aferin.

Yıldız ressam Haluk Bey ile tanışmıştır ve Haluk Bey Yıldız'a siz resimlere bakın bakalım resimler de sizi beğenecek mi? diyerek Yıldız'ın yanından ayrılmıştır. Yıldız Haluk Beyin yeni yaptığı tablonun üzerine oturmuş kıyafeti boya olmuş ve resmi de bozmuştur. Panikle ne yapacağını şaşırarak Yıldız tabloyu ters çevirerek saklamaya çalışmıştır.

Yıldız	Eyvah! Ne yapacağım ben şimdi. Eyvah. Eyvah. Allah kahretsin. İnşallah peşime düşmez bunlar benim. Not mu bıraksaydım acaba? Adımı da söyledim. Neyse en iyisi ben tüyeyim buradan.
--------	---

İlişki ve Yaşam Döngüsü

Dizide Halit Argun'un aile yapısı çekirdek aile yapısından geniş aile yapısına doğru gitmektedir. Ayrıca dizide zina ve çarpık ilişkilere dair çok fazla gösterge ve söylem bulunmaktadır. Halit Argun dört evlilik yapmış ve her evliliğinden bir çocuğu olan karakterdir. Çocukları ile birlikte yaşayan Halit Argun'un üçüncü ve dördüncü eşinin bir dönem aynı evde yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca bir dönem de dördüncü eşi ile nişanlısı aynı evde yaşamıştır. Ek olarak Halit Argun evli olduğu süreçte de Leyla ve Şahika karakterleri ile ilişki yaşamıştır. Şahika Halit'in üçüncü eşi Ender'in kocası olan Kayanın kardeşidir. Dizide ihanet ve aldatmanın meşrulaştırıldığı açık bir şekilde gösterilmektedir. Kadın karakterler aşırı derecede entrika ve planlı olarak yansıtılmıştır. Halit'in ise bu olanlarda hiç suçu yokmuş gibi davranışları ve söylemleri mevcuttur. Halit'in üçüncü evliliğinden olan Lila'nın doğum gününde ikinci, üçüncü ve dördüncü eşi aynı karededir. İkinci eşinin kardeşi Alihan ile Halit arasındaki diyalog aşağıda yer almaktadır:

Alihan	Değişik bir kalabalık olmuş senin için bugün
Halit	Hiç sorma. Dünya karması gibi.
Alihan	Ya (Gülüşmeler). Bak birazdan orası karışacak gibi duruyor bir git istersen.
Halit	Nedir bu kadınlardan çektiğim benim ya?

Bu dizide baskın olarak kadın karakterlerin erkek karakteri elde etmeye çalıştığı yansıtılmıştır. Bu durumu anlatan Yıldız'ın kardeşi Zeynep'in ifadeleri aşağıdadır:

Zeynep	Ne Halit'miş ya! Sanki Brad Pitt! Allah Allah! Kadınlara da dizilmiş oraya sanki okulun bayramı var gibi. Halit gelecek bunlara kırmızı kurdele takacak herhalde. Ay ablamı da anlamıyorum ki. Yani onu da anlamıyorum. Deli herhalde, benimki de deli.
--------	---

Halit'in üçüncü eşi Ender, Halit ile evli iken Dr. Sinan ile eşini aldatmıştır. Halit ile evlenmeden önce de Kaya ile birlikte olmuş ve hamile kalmıştır. Kürtaj olmak istemiş ama bebeği aldırma geç kaldığı için doğurmuştur. Maddi-manevi desteği olmadığı için oğlu, Yiğit'i başka bir aileye vermiştir. Ender Halit'ten intikam almak için Halit'in ikinci eşinin kardeşi Alihan ile formalite icabı evlenmiştir. Ancak formalite olduğunu kimse bilmemektedir. Daha sonra boşanmış Kaya ile evlenmiştir.

Halit'in en büyük kızı Zehra, üvey annesi Ender'in sevgilisi Dr Sinan ile ilişki yaşamış ve evlenmiştir. Ek olarak yine üvey annesi Yıldız'ın fakir diye terk ettiği ve bir gün evli kaldığı, evlerine şoför olarak gelen Kemal ile evlenmiştir. Erkek karakterlerin intikam için Zehra karakterini kullandığı görülmektedir. Ayrıca Zehra, Ender'in kardeşi Caner ile de bir ilişki yaşamıştır. Halit'in ikinci kızı Lila ise üvey annesi Ender'in oğlu Yiğit ile aşk yaşamış, evlenmiş ve boşanmıştır. Ancak hala birbirlerini sevdiklerini yansıtan sahneler gösterilmektedir. Çarpık ilişkiler bağlamında değerlendirilen bu ilişki biçimlerinin Türk kültürüne uymadığı gözlenmektedir.

Halit'in ikinci eşi Zerrin'in kardeşi Alihan ile Halit'in dördüncü eşi Yıldız'ın kardeşi Zeynep de aşk yaşamış ve evlenmişlerdir. Evlilik öncesi birliktelikleri olmuştur. İkili ilişkilerin yozlaştığı aşırı derecede ortadadır ve Türk kültüründe ayıp olarak karşılanan durumlar meşru bir şekilde yansıtılmıştır.

Dizide anne-baba çocuk ilişkisi baskın, otoriter ve ayrımcı baba figürü ile yansıtılmıştır. Halit'in büyük kızı Zehra'yı durmadan azarladığı, oğlu Erim'i ise el üstünde tuttuğu onun için her şeyi yapabileceği gösterilmektedir. Ender ile Erim arasında geçen konuşmadan da anlaşılmaktadır.

Ender	Baban senin için harika bir gelecek planladı, burada gördüğün her şeyin tek sahibi bir gün sen olacaksın.
Erim	Ablamlar da var anne
Ender	Onlar işe gelip gitmeyecekler ki sen baban gibi başarılı bir işadamı olacaksın.
Zehra'nın yüzünden eve haciz gelmiştir. Zehra ile babası Halit arasındaki geçen ifadeler aşağıdaki gibidir.	
Halit	Sen bunu bana nasıl yaparsın, itibarımı iki paralık ettin, sen nasıl bir evlatsın, varlığın her geçen gün bana zarar veriyor.
Zehra	Baba sen beni takdir edersin sanmıştım.
Halit	Senin gibi kızım olmaz olaydı, sen gerçekten bir utanç kaynağısın.
Zehra	Hiç sevmedin ama beni sen de bıktım bu evde insan muamelesi görmemekten bıktım. Sana kendimi sevdirmekten bıktım artık gidiyorum. Babam iyi bir baba olsaydı ben bu hataları yapmazdım.
Yiğit ile Lila gece boyunca arabanın içinde uyuya kalmışlardır. Bu durumu öğrenen Halit sinirlenmiştir ve Yiğit'e Halit'in korumaları dayak atmıştır.	
Lila	Bir kere de bağırmadan, kızmadan gerçekten karşındakini anlamaya çalışsan, ben neler yaşıyorum görsen.
Yıldız	Lila hepimizin kanayan yarasına parmak bastı.
Halit	Sen o iti (Yiğit) bir daha görmeyeceksin! Anladın mı? Yeter artık! Kendinize gelin!
Yıldız	Çocuğu gibi azarlıyor beni, kızını mıyım karısını mıyım belli değil.

Ender, Halit'ten boşandıktan sonra Yıldız'ı sinir etmek için Erimle ilgilenme bahanesiyle eve geri dönüş yapmıştır. Dolayısıyla anne oğul ilişkisi de zaman zaman problemlili olarak yansıtılmıştır. Ek olarak dizide kardeş ilişkileri de işlenmiştir. Halit'in çocukları arasında kardeş ilişkileri samimi, birbirlerini seven, düşünen, çıkarsız ilişki olarak yansıtılmıştır. Diğer taraftan Caner ile ablası Ender, Alihan ile ablası Zerrin ve Zeynep ile ablası Yıldız arasındaki kardeş ilişkilerinin de olumlu olarak yansıtıldığı söylenebilir. Kardeş ilişkisinde yalan, bazı şeyleri saklama, onaylamama gibi durumlar sözkonusu olmasına rağmen birbirlerini sevdikleri, saydıkları gösterilmiştir. Genel olarak dizide komşuluk, arkadaşlık, ikili ilişkiler, anne-baba ve çocuk ilişkisi Türk kültürüne uymamaktadır. Ancak kardeş ilişkileri Türk kültürüne uygunluk göstermektedir denilebilir.

2: MİKRO YAPI

A: Söz Dizimsel (Sentaktik) Yapı

Zaman dilimi olarak dizi günümüzde ve özellikleri içerisinde yansıtılmaktadır. Çekimler çoğunlukla coğrafi bölge olarak İstanbul şehrinde gerçekleştirilmiştir. Dizi ilk başlarda öyküleme yoluyla anlatılmıştır. Dizinin karakteri olan Yıldız'ın dış sesi ile geçmiş zamana ait başından geçen olaylar anlatılmaya çalışılmış, sonrasında şimdiki zamana dönmüştür. Dizi iyi ve kötü, fakir ve zengin gibi zıt anlamlı olgular üzerinden işlenmiştir. Dizide lüks, para, güzellik, bakımlı olma, çekicilik, şöhret güzel gösterilip itibar edilmektedir. İlgi odağında olmak, yalılarda oturmak, güçlü olmak, şoförlü arabalara binmek için her şeyi yapabilecek (insan öldürme, çarpık ilişkiler vb.) karakterler ele alınmıştır.

Genellikle Halit Argun'un eşleri, sevgilileri ve çocukları ile ilişkilerinin anlatıldığı dizide her yeni giren karakter diğerini aratır olmuştur. Olaylar meşrulaştırılarak ve yinelenerek anlatılmaktadır. Dizi bölümleri boyunca imajlar, karakterler, mekânlar ve diyaloglar bir bütünlük içinde verilmiştir.

B: Ses ve Müzik

Dizide kullanılan ses ve efektler anlatımı, olayı, söylemi destekleyici bir biçimde kullanılmıştır. Böylece hem karakterlerin anlaşılması hem de verilmek istenen mesajın algılanması noktasında ses ve müzik önemli katkı sağlamıştır. Kullanılan ses ve müzikler, anlatımın yoğunlaşmasında yardımcı faktörler olarak seçilmiştir. Ses, müzik ve efektler hem görseli hem de diyalogları güçlendirmek için destekleyici unsurlar olarak düzenlenmiştir.

Ender'in, Şahikanın ya da Halit'in sahneye girişlerinde genel olarak gerilim ve aksiyon tarzı müzikler kullanılmıştır. Yıldız, Caner ya da Emir sahnelerinde ise hareketli, eğlenceli müzikler kullanılmıştır. Karakterlere ve dizide geçen olaya göre müzikler değişmektedir. Yıldız'ın evlendikten sonra değişim sahnesinde saçlarının boyanması, yeni kıyafetler alınması, fotoğraf çekilmesi eğlenceli bir müzik eşliğinde verilmiştir. Nadir'in ölüm sahnesi ve cenazeye eşi Şahika'nın gelme sahnesinde ilgi ve heyecanı yükseltmek için hareketli gerilim müziği kullanılmıştır. Ek olarak Yıldız'ın ilk işe başladığı dönemlerde kadınlar, kıyafetler, mücevherler, eşyalar "Roy Orbison'un Pretty Women" (Güzel Kadınlar) şarkısı ile birlikte sunulmuştur.

İzleyiciyi düşündürmek ve etkilemek için müzik ve sesler dizide çok fazla kullanılmıştır. Ek olarak kişilerin duygulanmasını sağlayan müzik ve sesler dramatize olaylarda ağlamayı, komik olaylarda ise güldürmeyi sağlamıştır. Halit'in işleri bozulunca şoförün evine geldikleri sahnede ağır çekimle birlikte duygusal bir müzik verilmiştir. Müzik ve sesler ile içerik pekiştirilmiştir. Kullanılan müzik, ses ve diyalogların bir bütünlük içinde verildiği görülmektedir.

C: Dizinin Retoriği

Dizi jenerik müziği ve görüntüleri ile birlikte çekim açıları, kullanılan sesler, müzikler, mekanlar, araçlar, kişiler ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Kamera hareketleri, geçişler, görüntüler, mesajın algılanması ve söylemin güçlenmesi noktasında yardımcı unsurlardır.

Dizide ifade, terim veya söz oyunlarına yer verilerek karakterlerin ve olayın aktarılma biçimi abartılı bir şekilde yansıtılmıştır. Dizideki bazı diyaloglarda yalınlık bulunmakla birlikte karakterleri ve olayı izleyiciye aktarmak için abartının kullanıldığı görülmektedir. Zehra'nın alık bir karakter olduğunu abartılı bir şekilde anlatan Caner'in sözleri aşağıdadır:

Caner	Bu Zehra'nın aptallığı üzerinde bir santral kursak nasıl elektrik üretiriz biliyor musun?
Zehra'nın babası ile ilişkisi ve karakterini abartılı bir şekilde anlatan Yıldız ve Zehra arasındaki diyalog aşağıda yer almaktadır:	
Yıldız	"Zehracım sen doğduğun günden beri baban seni azarladığı için alışmışsın, seni azarlanmak kamçılıyor".

Zehra	Vaov! Evet bu doğru, bu kadar üretken olmamın sebebi bu. Zaten Yıldızcığım ya yazarların sanatçıların çoğu biraz deli değil mi?
Yıldız	Ama sen iyi delirdin ha, temiz delirdin.
Şahika'nın kötü bir karakter olduğunu vurgulayan Yıldız ve Ender arasındaki diyalog:	
Yıldız	Şu Şahika'da olan kötülüğün yüzde 10'u bizde olsa dünyaya hükmederdik ama... Sende var biraz ya. Değil mi?
Ender	Ne?
Yıldız	Ama kullanmıyorsun herhalde, gerçi katil kategorisinde değilsin sen...Şahika gibi
Ender	Hayatım benim öldürmeme gerek yok. Ben öldürmem süründürürüm.
(Abartmayla ilgili olarak kullanılan bu sözler bir çeşit karakterleri meşrulaştırmaktadır)	

Yasak elma dizisinde çeşitli benzetme, metafor ve simgelerin kullanılarak söylemin güçlendirildiği gözlenmiştir. Özellikle karakterler benzetme yoluyla izleyiciye aktarılmıştır. Örneğin Yıldız evlendikten sonra ev halkının kendisine nasıl davrandığı ile ilgili olarak “Külkedisi gibi davranıyorlar bana” diyerek benzetmede bulunmuştur. Caner'in Zeynep'i benzetme yoluyla anlattığı sözler ise “bak bak sapasağlam kaya gibi duruyor, başkası olsa Nihal gibi serumlar bağlatmıştı kendine be ah Zeynom” şeklindedir. Ek olarak lüks eşyaları anlamlandırma biçimleri de benzetme yapılarak güzel gösterilmiştir. Halit'in Şahika'ya aldığı yüzüğü görünce Yıldız “vay başıma gelenlere bak Halit resmen kadına göktaş almış ben ve dertlerim yılın çifti olduk, o neydi öyle ya, kafam kadar” cümlelerini kullanmıştır.

Yıldız'ın Halit'in evini “şıkır şıkır saray gibi” olarak betimlemesi sadece evin saray gibi olmadığı içindeki hayatların da eğlenceli ve güzel olduğunu anlatan bir metafor olarak değerlendirilebilir. Ayrıca dizide kullanılan son model arabalar, parıltılı kıyafetler, mücevherler, taşlar, yalılar zenginliğin simgesi olarak açık bir şekilde kullanılmıştır. Ender'in kocasını baştan çıkarması için Yıldız'a teklifte bulunmasının ardından Yıldız dışarı çıkmış ve caminin önüne gelmiştir. Allahım bana yardım et ve bana bir işaret yolla dedikten sonra büfede dergi kapağında Halit Argun'un fotoğrafının gösterilmesi Yıldız'ın teklifi kabul etmesinin doğru bir karar olacağı yansıtılmıştır.

Dizide üst sınıftan olmamanın olumsuz bir durum gibi gösterilmesinden dolayı alt sınıf ve kişileri küçümseyen tavırlar ve alaycı sözler dizide yer alarak ironi sanatına dair göstergeler sergilenmiştir. Yıldız'ın kendine yaşam koçu tutması üzerine Ender'in iğneleyici sözleri aşağıda yer almaktadır:

Ender	“Eğitim masrafları üçe çıktı ne yapalım eğitim şart. Hazır ben buradayken sana sofrada adabını öğreteyim. Bizim camiamızda güler yüz yetmez kaliteli sohbet de arar insanlar, ama tabii sen bunlara alışkın olmadığın için, çok merak ediyorum misafirlerin ile ne konuşuyorsun acaba?”
Yıldız ile Ender'in fiziksel kavgasını şoför ayırmaya çalışmıştır. Diyalog aşağıdadır:	
Ender	Aaa üstüme iyilik sağlık şu hareketlere bak. Görüyor musun Sıtkı patronun kimlerin ellerinde vah vah diyorum yani. Uğraşma Sıtkı, (şoför) Yıldız hanımın geldiği yerde adet böyle.
Alihan'ın bir zamanlar sevgilisi olan Lal'in üst ve alt sınıf arasındaki farklılıklara dair küçümseyici ifadeleri:	
Lal	Koskoca Koroğlu'nun sahibi sen git bir varoşa âşık ol. Rezalet. Ay yazık annesine de ayılıp bayılıyormuş. Hiç olacak iş mi ya? Alihancım alt yapı diye bir şey var. Yani o çocuk o kızla nasıl mutlu olabilir ki? Hepimizin standartları var. Görmüş geçirmişlikleri var.

Ek olarak dizide açıkça söylenmeyen ya da gizlenmek istenen durumların üstünü örtmek için örtük ifadelerin ve durumların kullanıldığı gözlenmektedir. Genellikle Ender

nereden geldiğini ve kendi geçmişini unutarak Yıldız ve Zeynep'i küçümseyerek kendi geçmişini ört bas etmeye çalışmaktadır. Ender'in "Herkes kendi nehrinde akmalı karışırın sele kapılırsın" gibi cümleleri dizide yer almaktadır. Ek olarak Zeynep'in başarılı ve iyi birisi olmasını bir türlü kabul edemeyen Ender tarafından örtük ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Yinelemeler ise dizide söylemin, iletinin anlaşılmasına ve kanıksanmasına yardımcı olmaktadır. Dizide en çok yinelenen hususlar çarpık ilişki, lüks yaşam, entrika, yalan, çıkar ilişkileri, aile, evlilik, aldatma olarak tespit edilmiştir.

Diziler genel olarak dramatisasyona dayalı kurgusal programlardır. Dizide aldatma, insan öldürme, yalan söyleme, çocuğunu başka bir aileye verme gibi çeşitli dramatik konular mevcuttur. Ancak aynı dramatik öğelerin bulunduğu diğer dizilerden farkı; karşı tarafın yapılan davranış ve ifadeleri hak ettiği düşüncesiyle meşrulaştırılması ya da yaşanan şeylerin sonucunda kişilerin kötü davranışlarının normalleştirilmesidir. Ek olarak komik olaylar ve ifadeler ile ağlanacak hallerine gülünmesi sağlanılmıştır. Dizi ilerledikçe Yıldız, Caner, Emir, Zehra ve Akın (Zehra'nın menajeri) karakterleri üzerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Çünkü bu karakterlerin diyalogları, davranışları, ifadeleri komiktir. Dramatisasyonla ilgili olarak Halit Argun'un işleri bozulduktan sonra şoförlerinin evine gelme sahnesi örnek gösterilebilir. Halit ve çocukları iki taksi ile birlikte yukarıdan ve ağır çekimle dar bir sokaktan geçerek evin bulunduğu semte gelmişlerdir. Yanlarından saçları uzamış üzeri pislenmiş bir kâğıt toplayıcısı geçer. Mahallede halı yıkayan bir kişiden sonra meraklı gözler altında iplere serilmiş çamaşırların arasından şoförün evine ulaşırlar.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Televizyon çok fazla kişiye kolaylıkla erişebilmekte ve eriştiği kişileri de kolayca etkileyebilmektedir (Şahin, 2011: 250). Televizyon izleme eğilimleri üzerine yapılan araştırmalara göre en çok izlenen programların başında ise dizi filmler gelebilmektedir. Bir kültürü ve toplumu anlama noktasında dizi filmlerin içeriği, ideolojisi, karakterleri ve olayları sunuş biçimleri büyük önem arz etmektedir. Aladağ'ın 2012 yılında Televizyon Dizilerinin Kültürel Yozlaşma Açısından İncelenmesi (Fırat Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması) adlı çalışmasında "Televizyon dizilerinin gençlerin kültürel yozlaşmaları üzerinde rolü bulunmaktadır" hipotezi kabul edilmiştir (Aladağ, 2012: 90). Zavalı ve Dağcı'nın 2019 yılında Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkisi (Karabük Örneği) adlı çalışmalarında ise "televizyon dizilerinin toplumu özendirici birtakım etkilerinin olduğu saptanmıştır" (Zavalı ve Dağcı, 2019: 198). Kırtape'nin 2014 yılındaki Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkileri Sosyo-Kültürel Bir Çözümleme (Erzurum Örneği) adlı çalışmasında ise "Televizyon dizi film programlarının toplumu oluşturan bireylerin davranışlarına olan etkisinin yanı sıra toplumsal değerlere bakış açılarında da değişikliklere zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır" (Kırtape, 2012). Etki çalışmaları ile desteklenen bu çalışmada araştırmanın sorunsal kısmında yer alan sorulara cevap aranmıştır. Söylem analizi sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yasak Elma dizisinde iletişim temelinde hangi kültürel aktarımlar yapılmıştır?

Yasak Elma dizisinde lüks ve zengin yaşam güzel gösterilip buna itibar edilmesi sağlanmıştır. Fakirlik olumsuz olarak gösterilmiş ve alt sınıftakiler kültürsüz olarak nitelendirilmiştir. Yabancı ülkelere ait yemekler ile zengin ve lüks yaşama dair özendirici sahneler yansıtılmıştır. Yemek kültürü ile alt sınıftakiler küçümsenmeye çalışılmış, yabancı ülkelere ait yemek bilgisi ile kişinin kültürlü ya da başarılı olduğu gösterilmiştir. Meşrulaştırılmış söylem ve davranışlar ile aile, komşu, arkadaş ve ikili ilişkilerinin yozlaşmış olduğu tespit edilmiştir. Zenginler arasında komşuluk ilişkisi yoktur ve fakir kişilerin de komşuları dedikoducu olarak betimlenmiştir. Zengin kişilerin arkadaşlık ilişkileri çıkarıcı,

samimi olmayan davranışlar çerçevesinde gösterilmiştir. Karşı cins ilişkileri, evlenmeden birlikte olma, çocuk doğurma, aldatma, yalan ve entrika üzerine kuruludur. Birbiriyle bağlantılı ve akrabalık bağları olan kişiler arasında yakınlaşmalar çarpık ilişkiler bağlamında değerlendirilebilir. Yasak Elma dizisinde argo ve kaba kelimeler, kısaltılmış sözcükler, özellikle yabancı kelime ve cümleler tespit edilmiştir. Bu bulgular dilin yozlaşması bağlamında değerlendirilebilir. Gelenek görenek içerisinde değerlendirilen düğün ritüelleri bağlamında sahneler çok fazla gösterilmemiştir. Aileden habersiz evlenme, evlenmeden önce birlikte olma gibi durumlar normalmiş gibi yansıtılmıştır. Türk kültürünü simgeleyen, hoşgörü, misafirperverlik, dayanışma, yardımseverlik, vicdani duygular, kanaat sahibi olma gibi sahneler dizi içerisinde çok fazla gösterilmemiştir. Yasak Elma dizisinde dini motif ve simge çok az kullanılmasına rağmen Yıldız karakterinin Ender'in kocasını elde etme teklifini kabul etmesinde cami simgesi kullanılarak doğru bir iş yaptığı yansıtılmıştır. İnsan öldürme, yalan söyleme, kibirlenme, vicdansızlık gibi davranışlar ve söylemler çok basit ve normal bir durum gibi yansıtılmıştır. Bu bulguların kültür taşıyıcısı olarak din noktasında Türk kültürüne uymadığı söylenebilir.

Yasak Elma dizisinde kültürel yozlaşma unsurları nelerdir?

Genel olarak Yasak Elma dizisinde dil, din, aile, arkadaşlık, komşuluk, ikili ilişkiler, yaşam tarzı, ahlaki davranışlar ve gelenek görenekler kültürel yozlaşma unsurları olarak değerlendirilebilir.

Yasak Elma dizisindeki aile yapısı Türk aile yapısına uygunluk göstermekte midir?

Dizide ebeveynler birbirini aldatan, sevmeyen, yalan söyleyen, ihanet eden, entrikalar yapan kişiler olarak gösterilmiştir. Dikkat çekici boyut ise bu olumsuz durumların komedi unsuru ile eğlenceli hale getirilip sunulmasıdır. Eşlerin birbirine saygısı ve sevgisi yoktur. Zaman zaman eşler ve sevgililer aynı ortamda yaşamış ve birbirlerini aldattıklarını bildikleri halde mutlu olarak yansıtılmıştır. Bu olay medeni olma durumu altında meşrulaştırılmıştır. Aile bağları olan kişiler bile birbirlerinden fayda elde edebilir şekilde aktarılmıştır. Çıkarıcı ve çarpık ilişkilere, aile içinde de yer verilmiştir. Erkek karakterin ikinci, üçüncü, dördüncü eşleri ve sevgilileri ağızından çıkan “çiğim”li (Halitçiğim) sözler ile samimi olmayan ilişkiler sıklıkla gösterilmiştir. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilerde ise iletişim yetersizliği çok fazladır. Ailede baba bütün kararları alan kişidir. Ebeveynler ve çocuklar arasında danışma ve dayanışma duyguları çok fazla yoktur. Çocuklar ve ebeveynler arasında çok fazla birlikte olma sahnesine yer verilmemiştir. Dizide anne-baba çocuk ilişkisi baskın, otoriter ve ayrımcı baba figürü ile yansıtılmıştır. Genel olarak dizideki aile yapısı Türk aile yapısını yansıtmamakta ve uygunluk göstermemektedir.

Sonuç olarak Türk kültürünü yansıtan birkaç sahne ile birlikte genel olarak dizinin karakterleri, içeriği, konusu, temsil etme biçimleri, söylemleri Türk kültürüne uygunluk göstermemektedir. Kullanılan dil, yansıtılan din, aile, arkadaşlık, komşuluk, ikili ilişkiler, yaşam tarzı, ahlaki davranışlar, gelenek ve görenekler yozlaşmış veya var olan Türk kültüründen farklı olarak aktarılmaktadır. Dizide kültür aktarımı yapılırken sosyalleştirme değil gerçeğinden çok farklı olarak kültürleme yapıldığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Aladağ, İ. (2012). “Televizyon Dizilerinin Kültürel Yozlaşma Açısından İncelenmesi” (Fırat Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması) Yüksek Lisans Tezi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ.

Altıntaş, A. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Benlik Kurguları İle Travmatik Stres Belirti Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi” Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri

Ankaraligil, Nazım (2008). “Van Dijk’in Eleştirel Söylem Analizinden Hareketle The Siege -Kuşatma Filmi Üzerine İdeoloji Çözümlemesi”. Film Çözümlemeleri (Ed. Seyide Parsa), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Batu, M. & Kalaman, S. (2018). İletişimde Kavramsal Çerçeve: 2000 Yılı Sonrasında Türkiye’deki Yayınlar Üzerine Bir İnceleme. Selçuk İletişim. 11(1). 19-39.

Bauman, Z. (2005). Bireyselleşmiş Toplum, (Çev: Yavuz, Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cereci, S. (2016). “Televizyon Sosyolojisi”, Ankara: Siyasal Kitabevi

Dağtaş, B. (2008). “Türkiye’de Yaygın Televizyonlarda Tektipleşme ve Diziler: Tektipleşmiş Bir Zenginlik Göstergesi Olan Lüks Villaların Düşündürdükleri”, Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi.

Elitaş, T. & Keskin, S. (2016). Küreselleşme Sürecinde Değişen Geleneksel Türk Aile Yapısının Televizyon Dizilerindeki Temsili, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Eylül, Yıl, 9, Sayı XXVII. 544-578.

Erbaş, H. (t.y). Araştırma-Nitel Araştırma Power Point Sunumu .

Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram, 3.Baskı, Ankara: Erk Yayınları.

Geçer, E. (2015). “Türk Dizeleri Üzerine Kültürel ve İdeolojik Bir Değerlendirme: Made In Turkey”, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakülte Dergisi, Cilt, 2 sayı, 3 Haziran.

Güvenç, B. (2004). “Kültürün ABC’si”, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Hofstede, G. (1994). “The Business Of International Business İs Culture”, International Business Review, 3(1).

Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Milli Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Karaduman. H. M. (2019). “Türklerde Dayanışma Kültürü ve Toplumsal Empati Yüksek Lisans Tezi”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Keyman, E. F. (2000).“Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek” (Çev: Simten Coşar), İstanbul: Alfa Yayınları.

Kırtepe, S. (2012). “Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkileri Sosyo-Kültürel Bir Çözümleme (Erzurum Örneği) Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Matsumoto, D. & Juang, L. (2016). Culture and psychology, Nelson Education, Ontario.

Nirun, N. & Özönder, M. C. (1990). “Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara.

Önk, Ü. Y. (2011). “Milenyum Sonrası Türk Televizyonlarında Oluşan Dizi Kültürü ve Toplumsal Temsil Sorunu Doktora Tezi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema - Tv Anasanat Dalı.

Sarı, E. (2007). “Kültür, Kimlik, Politika: Mardin’de Kültürlerarasılık” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, Ankara.

Sarı, Ö. (2016). Toplumsal Değişmenin Aileye Yansıması, (Editörler: Nazmi Avcı ve Erdal Aksoy). Aile Sosyolojisi. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Şahin, K. (2011). “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”, Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1).

Tezcan, M. (2006). Cumhuriyetten Günümüze Türk Ailesinin Dünü, Bugünü, Geleceği (Sosyo-Kültürel Açıdan), Çevrim İçi, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/tezcan_aile.pdf, 20.04.2020.

Topçu, F. (2017). “Kültürel Küreselleşme ve Televizyon” Yüksek Lisan Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Bilgi ve Belge Talebi Sonucu. 04.04.2020.

Tuna, Y. (2012). “İletişim Kavramı ve İletişim Süreci”, Ankara: Pegem Akademi.

Tylor, E. B. (1871). "Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom", 1. Cilt, London: John Murray Albemarle Street.

Uyar, Y. (2007). "Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme Yüksek Lisans Tezi", Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Van Dijk, T. (2003). "Critical Discourse Analysis", The Handbook of Discourse Analysis (Ed: Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton), Blackwell Publishers, Oxford.

Williams, R. (2007). Anahtar Sözcükler, (3. Baskı). (Çev: Kılıç, Savaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaylagül, L. (2017). "Kitle İletişim Kuramları", Ankara: Dipnot Yayınları.

Yonca, G. B. (2019). "Türk Televizyon Dizilerinin Geleneksel Türk Aile Yapısına Olan Etkisinin Popüler Kültür Bağlamında İncelenmesi: Bir Aile Dizisi Üzerine Analiz. Yüksek Lisans Tezi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı.

Zavalsız, Y. S. & Dağcı, Y. S. (2019). "Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkisi (Karabük Örneği)", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1).

Zor, L. (2017). Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizinin Sinema Filmlerine Uygulanması ve Kazakistan Sineması'ndan Örnek Bir Film Çözümlemesi: Stalin'e Hediye. Akademik Bakış Dergisi, (61), 877-899.

İNTERNET KAYNAKÇA

[https://cloppe.com/post/3984/aile-\(tdk\)](https://cloppe.com/post/3984/aile-(tdk)) 20.04.2020

<http://www.hayatpenceresi.net/makaleler/rasim-ozdenoren/guncel/1306/tv-dizilerinin-kulturel-yayilmadaki-ve-yozlasmadaki-basat-islevi> 27.04.2020

"Televizyon İzleme Eğilimleri" Araştırması, www.rtuk.gov.tr 26.04.2020

"TV İzleme" <http://tiak.com.tr/duyurular/tiak-as-tv-izleyici-olcum-paneli-2018-yili-izleme-verileri&no=2> 14.05.2020

"Dizi Reytinleri", www.aksam.com.tr ve <https://www.youtube.com/watch?v=0gKCDpb3M40>

Wikipedia, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Yasak_Elma_\(dizi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Yasak_Elma_(dizi)) 20.04.2020.

ЎЗБЕКИСТОНДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ СИЁСАТИ ВА КИБЕР ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШ ЖАРАЁНИ

Алиев Олимбек Айбекович

Андижон давлат университети тадқиқотчиси

(Ўзбекистон)

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистонда кибер жиноятчилик ва унга қарши кураш борасида мулоҳазалар юритилади. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси, унинг моҳияти ва иқтисодий тараққиётга таъсири масалалари таҳлил қилинади. Ахборот хавфсизлиги борасида амалга оширилаётган ишлар борасида маълумотлар қайд этилган.

ПОЛИТИКА ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРОЦЕСС БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы киберпреступности и борьбы с ней в Узбекистане. Анализируются вопросы концепции информационной безопасности, ее сущность и ее влияние на экономическое развитие. Отмечается, что информация о проводимой работе по информационной безопасности.

INFORMATION SECURITY POLICY AND THE PROCESS OF COMBATING CYBERCRIME IN UZBEKISTAN

Annotation

This article discusses the issues of cybercrime and the fight against it in Uzbekistan. The article analyzes the issues of the concept of information security, its essence and its impact on economic development. It is noted that information about the ongoing work on information security.

XXI аснинг бошларига келиб “кибер хавфсизлик” тушунчаси “ахборот хавфсизлиги” тушунчасининг синоними сифатида ишлатила бошланди. Чунки, бу даврга келиб ахборотларнинг жойлашиш манбаси сифатида асосан компьютерлар эътироф этила бошланди. Кенг маънода кибер хавфсизлик деганда кибер жиноятларга қарши техникавий, ҳуқуқий ва ташкилий кураш чоралари, персонал, корпоратив ва давлатга тегишли маълумотларни ҳимоя қилиш, кибер хавфсизлик маданиятини ўстириш, интернет-сервислар операторларининг техникавий ўзаро алоқаларини ривожлантириш кабилар тушинила бошланди.

Лекин, Ўзбекистонда 2013-2015 йилларда жамият ва давлатга нисбатан ахборот хуружлари жуда ҳам кучайди. [SecureList](#) таҳлилий сайтнинг маълумотларига биноан мамлакатдаги фойдаланилаётган ахборот воситалари ва технологияларини турли зараркунанда дастурлар билан ишдан чиқариш хавфи кучли бўлган давлатлар гуруҳига мансуб давлат сифатида баҳоланган эди. “Kaspersky Lab” 2014 йилда эълон қилган ҳисоботда Ўзбекистон вируслари билан зарарланиш хавфи кучайган, банклар мижозларининг ахборотлари ўғирланиши юқори даражадаги хавfli бўлган “бешлик” мамлакатларидан бири сифатида баҳоланди.

Ўзбекистонда кибер хавфсизликнинг энг муҳим компоненти сифатида Компьютер хуружларига жавоб таъсири қайтариш гуруҳларининг (CERT) мавжудлиги мамлакатнинг бу соҳадаги фаолиятини белгилайдиган мезонга айланди. Бу каби миллий хизматни Ўзбекистонда 2013 йилда йўлга қўйиш бошланди. У UZINFOCOM тузилмаси сифатида тузилиб, кейинчалик Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази тасарруфига берилди.

Шу билан бирга, яна бир давлат тузилмаси – Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги ҳузуридаги UNICON.UZ асосан бизнес соҳасидаги ахборот хавфсизлиги масалалари билан шуғуллана бошлади. Унинг иштирокида иккинчи даражали банкларда онлайн-банкнинг хизматлари кўрсатиб, электрон рақамли имзоларни қўллашни ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшди. Лекин, бу даврда Lex.uz ҳуқуқшуносларининг эътирофи этишича, республикада ахборот хавфсизлиги соҳасида бу соҳани ҳуқуқий жиҳатдан бир тизимга соладиган бирорта ҳам концептуал ҳужжат қабул қилинмади.

Ҳозирги даврга келиб “кибер жиноятчилик” тушунчаси АКТ соҳасидаги кўплаб кўринишдаги жиноятларни ўзида ифода этди. Жумладан, улар – зараркунанда дастурларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш, ҳуқуққа зид ахборотлар тарқатиш, электрон хатларни оммавий тарзда юбориш (спам), хакерлар ҳужумлари, веб-сайтларни бузиш, товламачилик, муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкаларини ва банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг), ва яна ўнлаб турли жинойт хатти-ҳаракатлар. Барча ҳолатларда жинойтчилар ўз олдига ўз объектига моддий ва маънавий зарар келтирар эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 27 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг Миллий ахборот-коммуникация тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1989-сон Қарори асосида Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳузуридаги “Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази” давлат муассасаси номи билан фаолият юритадиган давлат муассасаси шаклидаги ноtijорат ташкилоти сифатида ташкил этилди.

Аммо, бу марказнинг ресурслари етарли эмаслиги, янги хорижий технологиялар билан таъминланмаганлиги, уни яхши мутахассислар билан таъминланмаганлиги туфайли ўз олдига қўйган функция ва вазифаларини талаблар даражасида бажара олмади. Лекин, 2017 йилга келиб Президент Ш.М.Мирзиёевнинг ташаббуси билан бу соҳада жиддий ўзгаришлар юз бера бошлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2017 йил 29 августдаги ПҚ-3245-сон қарорини бажариш юзасидан ҳамда замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда ахборот ва жамоат хавфсизлиги, шунингдек ҳуқуқ-тартиботни таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш, “Хавфсиз шаҳар” ягона аппарат-дастурий комплексини яратиш лойиҳасининг ўз вақтида ва сифатли амалга оширилишини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарори билан Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази этиб қайта ташкил этилди[†].

Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекциясининг “Техник кўмаклашиш маркази” давлат унитар корхонаси номи билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 21 ноябрдаги қарорига мувофиқ фаолият юритадиган давлат унитар корхонаси шаклидаги ташкилот сифатида фаолият бошлади.

[†]Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 838-сонли қарори. 2017 й. 17 октябрь.//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.10.2017 й., 09/17/838 /0130-сон, 01.05.2018 й., 09/18/318/1108-сон; 27.03.2019 й., 09/19/254/2839-сон.

Ахборот хавфсизлиги сиёсати, уни бир тизимга келтириш жараёнлари, бу соҳада чуқур ислохотларни амалга ошириш 2016 йилнинг сўнгги чорагида – Президент Ш.М.Мирзиёевнинг давлат ҳокимияти тегасига келиши билан бошланди. Шу йилда Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги билан ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари ўртасида ахборот майдонида ҳуқуққа хилоф ва бузғунчи хатти-ҳаракатлардан фойдаланишга оид усуллар ва воситаларни қўллаётган ҳуқуқбузарларни айнанлаштириш ва таҳлил этишга доир Регламентни имзоладилар ва у ҳаётга қўллана бошланди. Бу соҳадаги курашни кучайтириш мақсадида Бош прокуратура ҳузурида янги департамент ташкил этилди.

2018 йилдан бошлаб Техник қўмаклашиш маркази томонидан Электрон ҳукумат маълумотларини узатиш муассасалараро тармоғига уланган давлат органларининг ахборот хавфсизлиги тизими рўй берган барча ҳодисалар доимий равишда мониторинг қилина бошлади. Давлат ҳокимияти органлари ахборот тизимида ахборот хавфсизлиги соҳасидаги рўй берган ҳодисаларни мониторинг қилиш натижасида 2018 йил ва 2019 йилнинг биринчи чорагида 54953759 та кибер жиноят ва бузилишлар аниқланди. Уларни ичида 2 502 353 таси юқори таҳликали даражада, деб баҳоланди. 2018 йилда давлат органлари ахборот хавфсизлигига доир ҳужумларнинг аксарияти CMS (Content Management System) “WordPress” да ишлаган веб-сайтларида аниқланди.

Ўзбекистонда 2019 йилда ахборот тизимлари ва Интернет веб-сайтларининг миллий сегментида 268 та кибер ҳужум (улардан 222 таси контентни ноқонуний юклаб олиш, 45 таси дефейс, 1 таси яширин майнинг[‡]), 816 та шикастланиш, 132000 та кибер хавфсизлик таҳдиди аниқланди.

2019 йил давомида мамлакатдаги ахборот тизимлари ва веб-сайтларни ахборот хавфсизлиги талабларига жақоб бериш ҳолатлари экспертизадан ўтказиш (аудитлар натижасида) ахборот тизимида турли даражадаги таҳдидлар сифатида 816 та шикастланишлар рўй берганлиги аниқланди. Албатта, бу каби шикастланишлар жиноятчиларга ахборот тизими ёки веб-сайтларга узоқ масофадан туриб киришга имконият бериб, пировард-натижада мамлакатда 2 млн.дан ортиқ фуқароларнинг шахсий маълумотларини ўғирланишига олиб келиши мумкин эди. Шу билан бирга, “Ахборот хавфсизлиги ҳодисаларини мониторинг қилиш ахборот тизими” доирасида давлат органлари ахборот тизимларини мониторинг қилиш жараёнида 17 млн. 620025 та салбий ҳодисалар аниқланди.

Интернет тармоғидаги миллий сегментни мониторинг қилиш жараёнида 132003 та кибер хавфсизликка таҳдид аниқланди. Бу таҳдидларни ўрганиш ва таҳлил қилиш қуйидагиларни кўрсатди:

-106508 ҳодиса ботнет[§] тармоқ иштирокчилари хостларига тегишли бўлган;

-13882 та ҳодиса IP-манзилларни блоклаш билан боғлиқ бўлиб, улар спам хатлар юбориш ёки паролларни очиш учун саралаш сабаблари туфайли турли сервисларнинг қора рўйхатига тушиб қолади;

-8457 та ҳодиса TFTP-протоколдан (Trivial File Transfer Protocol) фойдаланиш оқибатида, шунингдек у билан боғлиқ ишлатилганида аутентификация меҳнаизмлари мавжуд бўлмагани

[‡]Майнинг – турли криптовалюталарни юзага келтириш учун ҳисоблаш ресурслари қурилмаларини ишлатиш дастурлари. Уни фойдаланувчиларнинг ўзлари ҳам ўрнатиши мумкин. Лекин, бунда гап уларнинг ноқонуний ва яширин турлари ҳақида кетмоқда.

[§]Ботнет - (ингл. botnet, robot и network сўларидан ташкил топган) – бот – автоном дастурий таъминот томонидан ишга туширилган бир неча хостлардан иборат компьютер тармоғидир. Кўпинча бот ботнет таркибида ҳужум объектига яширинча ўрнатилган дастур бўлиб, унда жиноятчи зарарланган компьютер ресурсларидан фойдаланишга имкон топади. Одатда у яширинча номақбул фаолият олиб бориш учун фойдаланилади – узоқдаги тизимда паролларни саралаш, спамлар юбориш, хизмат кўрсатиш рад қилинганида кибер ҳужумлар қилиш (DoS- и DDoS-ҳужумлар) ва ҳоказо. Лекин, ботлар вирус эмас.

учун бегона контентларни юклар оладиган портлар билан боғлиқ рўй берадиган ҳодисалардир;

-2114 та ҳодиса шикастланган RDP протоколдан (Remote Desktop Protocol) фойдаланиш оқибатида юзага келган;

-1042 та ҳодиса аутентификация механизмига эга бўлмаган дастурий таъминот ва СУДБлардан, шунингдек муддати ўтган ёки шубҳали ва ишончсиз SSL-сертификат имзоларидан фойдаланиш оқибатида келиб чиққан.

Маълумки, 2018 йил охири – 2019 йил бошидан Буюк Британиянинг Comparitech тадқиқот компанияси киберхавфсизлик даражаси бўйича давлатлар рейтингини таҳлил этиб боради. Бу рейтинг асосан 60 та давлат иштирокида ўтказилиб, бу рейтингда Япония етакчилик қилади. Охириги ўринни эса Жазоир эгаллаб, Ўзбекистон у 56-ўринда қайд этилган.

Ўзбекистонда ESET компанияси экспертнинг тадбиркорлик соҳасида кибер хавфсизлик бўйича олиб орган тадқиқотида биноан 72 фоиз компаниялар ташқи кибер таҳдидлар, 55 фоизи ички таҳдидларга дучор бўлган. Тадқиқот пресс-релизида қуйидагилар келтирилган: “Ўзбекистонда ҳар ўнта компаниядан биттаси (10 %) шифратор муаммосига дуч келган: бунда кибер жиноятчи томонидан файлларга кириш блокляниб, уни тиклаш учун пул талаб қилган. Бу таҳдидларнинг хавфли эканлиги шундаки, бу блокляшни тиклаш шифрлари жиноятчининг ўзида ҳам мавжуд бўлмайди, демак, бу жиноят оқибатини ўзгартириб бўлмайди”.

Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектлари ахборот хавфсизлиги учун ўз бюджетларини кўпайтиришга мойил бўлсаларда, кўпинча сарф-харажатлар ўз самарасини бермайди. Чунки, бунда таҳдидларнинг нақадар бузгунчи кучга эканлигини чуқур англамаган ҳолда антивирус дастурий таъминотлар ўрнатиш билан чекланади. Кибер ҳужумларнинг йилдан-йилга мураккаблашиб бориши, уларнинг оқибатлари молиявий зарарлар ва компания обрўсини тушириб бориши жараёнлари кучайгани учун бизнес соҳаси DLP-технологиялар (Data Leak Prevention), олдиндан жавоб қайтариш ва мониторинг тизимига, ноль кундан бошлаб таҳдидлардан ҳимояланиш кабилар эҳтиёж сезаётганлиги ойдинлашди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда 2017-2020 йилларда АКТлар ривожланиши авж олди, мамлакатда бу соҳадаги замонавий технологиялар олимп келинди, АКТ соҳасига катта ҳажмдаги маблағлар сарфлана бошлади. Бу ривожланишга монанд ўлароқ ахборот хавфсизлигига таҳдидлар кучайди, бу таҳдидларнинг янгидан-янги шакллари пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам 2017-2020 йилларда мамлакатда ахборот хавфсизлиги тизими шаклланди, унга доир ҳуқуқий асослар ва институтлар шаклланди. Бу соҳадаги халқаро ҳамкорлик муносабатлари ҳам кучайиб борди.

Адабиётлар:

1. Хуррамов Ш. В Узбекистане растёт интерес к информационной безопасности//<https://digital.report/v-uzbekistane-rastet-interes-k-informatsionnoy-bezopasnosti/>. {Khurramov Sh. Interest in information security is growing in Uzbekistan//<https://digital.report/v-uzbekistane-rastet-interes-k-informatsionnoy-bezopasnosti/>}

2. Рахматуллаев З. Актуальная цель - борьба с киберпреступностью. 03.04.2017//http://uzbekistan.nsk.ru/index.php?catid=1:2010-03-12-13-22-28&id=6515:2017-04-03-15-42-52&option=com_content&view=article. {Rakhmatullaev Z. The current goal is to fight cybercrime 03.04.2017//http://uzbekistan.nsk.ru/index.php?catid=1:2010-03-12-13-22-28&id=6515:2017-04-03-15-42-52&option=com_content&view=article}

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 838-сонли қарори. 2017 й. 17

октябрь.//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.10.2017 й.,09/17/838 /0130-сон, 01.05.2018 й., 09/18/318/1108-сон; 27.03.2019 й., 09/19/254/2839-сон. {Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 838 "on measures to organize the activities Of the center for assistance in ensuring information security and public order of the Ministry for the development of information technologies and communications of the Republic of Uzbekistan". 2017. October 17.// National legislation database, 18.10.2017 09/17/838 / 0130-last, 01.05.2018 09/18/318/1108-last; 27.03.2019, 09/19/254/2839}

4. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш маркази ҳақида//<https://tace.uz/uz/company/>.

5. Кибербезопасность Узбекистана в цифрах:итоги 2018 года//<https://ictnews.uz/24/04/2019/cyber-security-2018-2>. {About The Information Security Center//<https://ictnews.uz/24/04/2019/cyber-security-2018-2>}

6. Кибербезопасность Республики Узбекистан: итоги 2019 года (обзор). 03.03.2020// <https://review.uz/ru/post/kiberbezopasnost-respubliki-uzbekistan-itogi-2019-goda>. {Cybersecurity of the Republic of Uzbekistan: results of 2019 (review) 03.03.2020}

7. Исаев Т. ESET: каждая десятая компания в Узбекистане пострадала от шифраторов. 18 февраля 2020 г.//<https://www.podrobno.uz/cat/tehnp/eset-kazhdaya-desyataya-kompaniya-v-uzbekistane-postradala-ot-shifраторov/>. {Isaev T. ESET: every tenth company in Uzbekistan has suffered from encoders. February 18, 2020}

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL İNOVASYON UYGULAMALARI

Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU

Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-9341-6341

Sümeysra KARAMAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı
ORCID: 0000-0002-9859-5609

ÖZET

Gelişen ve değişen teknoloji ile birlikte günümüzde ekonomik ve sosyal refahı sağlamak için gerek devlet gerekse özel sektör, değişime uyum sağlayacak ekonomik, kültürel ve sosyal alanda yeni fikirler geliştirmektedir. Bu değişim ve gelişime koşut biçimde önemi her geçen gün artan kavram ise inovasyondur. İnovasyon “yeni ve değişik bir şey yapmak” anlamındaki Latince “innovatus” kelimesinden gelmektedir. İnovasyon kelime anlamıyla bir fikri veya buluşu tüketicinin para ödemeyi kabul edeceği bir artı değer ile bir mal veya bir hizmete dönüştürme sürecidir. Bir yeniliğin, inovasyon olarak adlandırılabilmesi için, ekonomik bir maliyetle gerçekleştirilmiş olması ve belirli bir ihtiyacı karşılaması gerekmektedir.

İnovasyon kavramı daha çok teknolojik gelişmeler olarak algılsa da son yıllarda inovasyon kavramının tanımında değişikliğe gidilmiş, teknolojik faydanın yanında toplumun faydası da göz önünde tutularak sosyal faydaya yer verilmiştir. Bu durum da sosyal inovasyon kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sosyal inovasyonu diğer inovasyon çeşitlerinden ayıran en önemli özellik finansal bir kazanç sağlamaması, toplumsal faydayı gözetmesidir. Sosyal inovasyonun doğru tanımının yapılabilmesi için sosyal sorunları içermesi, sosyal bir amacının olması, sosyal bir etki yaratması, adalet, eşitlik ve güçlendirme kavramları içermesi gerekmektedir.

Toplumsal ve çevresel sorunları önlemek amacıyla toplumun da faydasını gözeterek yeni fikirler geliştirmeyi; bilimsel bilgiyi iletme amacıyla yapılan teknolojik inovasyonların aksine, insan ve topluma ilişkin var olan sorunları çözmeye ve mevcut durumları iyileştirmeyi amaçlayan sosyal inovasyon, kurumsal anlamda da farklı uygulama örnekleri ile hayat bulmaktadır. Dünya’da ve buna koşut olarak Türkiye’de de değeri anlaşılan ve öneminin farkına varılan sosyal inovasyon; yalnızca özel sektörde değil aynı zamanda kamu sektöründe de pek çok farklı uygulamaya konu olmaktadır.

Bu çalışmada da çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle inovasyon kavramı tanımlanarak kuramsal ve kavramsal bir altyapı oluşturulmuştur. Ardından sosyal inovasyon kavramı hakkında geniş bir literatür taraması yapılarak çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Son bölümde ise Dünya’da ve Türkiye’deki sosyal inovasyon örneği olarak gösterilebilecek iyi uygulamalara değinilmiş, karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeler yapılarak olası sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Sosyal İnovasyon, Dünya’da Sosyal İnovasyon Uygulamaları, Türkiye’de Sosyal İnovasyon Uygulamaları

SOCIAL INNOVATIONS PRACTICES IN THE WORLD AND TURKEY

ABSTRACT

With the developing and changing technology, both the state and the private sector develop new ideas in the economic, cultural, and social fields to adapt in change in order to ensure economic and social welfare.

The concept of which importance increases day by day in parallel with this change and development is innovation. Innovation comes from a Latin word “*innovatus*”, which means “to do something new and different”. Innovation is literally the process of transforming an idea or invention into a good or a service with a surplus value that the consumer will be willing to pay for it. In order for an improvement to be called innovation, it must be realized at an economic cost and meet a certain need.

Although the concept of innovation is generally perceived as technological developments, the definition of the concept of innovation has been recently changed; social benefit is included considering societal benefit as well as technological benefit. So, the concept of social innovation appears. The most important feature that distinguishes social innovation from other types of innovation is that it does not generate financial gain but seeks social benefit. In order to make the correct definition of social innovation, it should include social problems, have a social purpose, lead to a social effect, and contain the concepts of justice, equality, and empowerment.

Social innovation, which develops new ideas in order to prevent social and environmental problems by considering the benefit of society and aims to solve the existing problems of human and society and to improve the current situation unlike technological innovations to advance scientific knowledge, comes to life with different application examples also in the institutional sense. Social innovation that finds value and gains importance in the world and in parallel, Turkey, is subject to many different applications not only in the private sector but also in the public sector.

This study firstly defines the concept of innovation in line with the purpose of the study and constitutes a theoretical and conceptual infrastructure. Then, a wide literature review about the concept of social innovation is made and so the conceptual framework of the study is formed. The last chapter mentions good practice examples that can be shown in Turkey and the world as an example of social innovation, and develops solution offers for possible areas of problem with comparative evaluations.

Keywords: Innovation, Social Innovation, Social Innovation Practices in the World, Social Innovation Practices in the Turkey

GİRİŞ

Sosyal inovasyon kavramını içeriğine yönelik ifadelerin geçmişi çok daha eski zamanlara dayanıyor olsa da kavrama ilişkin uygulamaların sanayileşme ve toplumsallaşma ile ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanan ekonomik krizler, yaşanan göçler, mülteci sorunları, su kaynaklarının azalması, küresel ısınma, yaşlanan nüfus, salgın hastalıklar gibi birçok toplumsal sorun ülkeleri sosyal inovasyon yapmaya itmektir. Aynı zamanda sosyal inovasyonun ekonomik kalkınmaya etkileri gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum da sosyal inovasyonun önemini bir kez daha net bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal inovasyon kavramını daha iyi anlayabilmek için öncelikle “inovasyon” kavramının ne olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Bir inovasyondan söz edebilmek için ilk olarak o inovasyon sonucunda yeni bir ürün, hizmet veya sürecin ortaya çıkması ya da mevcut olan durum iyileştirilerek daha verimli ve etkili olması sağlanmaktadır. İkinci olarak ise inovasyon sonucunda ticari bir kâr veya sosyal inovasyonda olduğu gibi toplumsal fayda sağlanması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar bizlere teknolojik inovasyonun toplumda ve kültürlerde bir karşılığının olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma dayalı olarak, inovasyonun karşılık bulabilmesi için sadece maddi değil aynı zamanda toplumsal faydayı da gözetmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sosyal inovasyon kavramının çokça tanımının olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise sosyal inovasyonun uygulama kökenli olmasıdır. Sosyal inovasyon uygulamaları kültürler,

ülkeler, uygulama alanları hatta içinde bulunulan sosyal soruna göre farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı sosyal inovasyon kavramı tanımlanırken uygulamalarına değinilmeden açıklanamayacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, inovasyon kavramı tanımlanmış ve böylece çalışmanın esas konusunu oluşturan sosyal inovasyona bir altyapı oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise sosyal inovasyon kavramı geniş bir literatür taraması sonucunda birçok tanımına yer verilerek açıklanmıştır. Aynı zamanda sosyal inovasyonun özellikleri ve sosyal inovasyonun gerçekleşmesindeki itici güçlerin neler olduğu belirtilmiştir. Son bölümde ise Dünya’da ve Türkiye’de uygulanan sosyal inovasyon örneklerine yer verilmiştir. Böylece hem tanımlanması güç olan sosyal inovasyon kavramının uygulama örnekleri sayesinde daha kolay anlaşılması; hem de karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeler yapılarak olası sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1. İNOVASYON

İnovasyon kavramı Latince “innovatus” sözcüğünden gelmektedir. İnovasyon kavramı Türk Dil Kurumuna göre “yenilik, yenileşim” olarak tanımlanır. Her ne kadar Türkçe’de “yenilik, yenileme” gibi sözcüklerle karşılanmaya çalışılsa da zaman içerisinde anlam olarak gittikçe daha da derinleştiğinden ve genişlediğinden bu sözcükler tam olarak inovasyonun içeriğini karşılayamamaktadır. Literatürde ilk inovasyon tanımını Joseph A. Schumpeter (1934) şu şekilde yapmaktadır: “Fikirlerin ürüne, sürece, organizasyonel biçimlere dönüştürülerek yeni ürünlerin, yeni üretim yöntemlerinin, yeni pazarların, yeni kaynakların bulunması, yeni oluşturulan örgütlerin yönetilmesi ve bu sürecin sonunda elde edilen çıktının verimliliği artırmasıdır.” (Arslan, 2020: 11). Ayrıca inovasyon, “toplumsal, kültürel ve idari ortamda yeni yöntemlerin kullanılması” anlamına gelmektedir (Günay ve Çalık, 2019:6).

OECD tarafından yayınlanmış olan Oslo Kılavuzu’nda (2005: 50) ise inovasyon tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Bir yenilik; işletme içi uygulamalarda, iş yeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleşmesidir.”

İnovasyon kavramı yenilik ve icatla sık sık karıştırılmaktadır. Yenilikten inovasyonu ayıran en önemli özellik yeni olan her şeyin inovasyon olamayabileceğidir. Bir inovasyondan bahsedebilmek için o inovasyonun maddi ve toplumsal değerler özelinde bir karşılığının olması gerekmektedir. İnovasyon tanımının daha iyi anlaşılabilmesi için inovasyonun üç farklı anlamına bakılması gerekmektedir. Bunlar; inovasyonun bir çıktı olduğu, bir süreç olduğu ve bir anlayış olduğudur (Esmer ve diğ, 2019: 177-178). Fikir ile başlayan inovasyonun amacı ticari bir değer sağlayacak çıktılar elde etmektir. Bu çıktılar; ürün, yöntem, süreç, örgütlenme veya pazarlamadır. İnovasyonun başarılı olabilmesi için başlangıçta yeni bir fikre ihtiyaç vardır fakat yenilikçi bir fikrimizin olması inovasyon anlamına gelmemektedir. Bu fikrin fiziki bir çıktı haline veya hizmet haline getirilebilmesi; uygulanabilirliğinin ve organizasyonel sürecinin de tamamlanabilmesi gerekmektedir (Günay ve Çalık, 2019:7-8). Değişimin hızla gerçekleştiği dünyada devletler ve işletmeler, gelişmelere ayak uydurabilmek ve rekabet edebilmek için yeniliklere ihtiyaç duymaktadırlar. İnovasyon yapmadaki asıl amaç da yapılan inovasyonlarla ticari kâr veya sosyal fayda elde ederek devlet veya işletmeyi bir adım öne taşımaktır (Dursun, 2017: 13-14). Tarım, sanayi, hizmet sektörünün geleceğinde yer alabilmek ve rekabetçi olabilmek için yaratıcılığa ve inovasyona ihtiyaç duyulmaktadır (Kubaş, 2018: 114-119).

İnovasyon tanımlarından da anlaşılacağı üzere kavram, uygulandığı alana göre farklılaşan anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum, farklı inovasyon türlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. OECD tarafından hazırlanan Oslo Kılavuzu’nda yer alan ve

literatürde çokça kullanılan inovasyon türleri şu şekilde ifade edilebilir (Köse, 2013: 27-30 ve Arslan, 2020: 17-20):

➤ **Ürün İnovasyonu:** İnovasyonun en çok bilinen çeşididir. Burada ortaya somut bir ürün çıkmaktadır. Ürün inovasyonu ile mevcut kullanım özelliklerine göre yeni ya da büyük oranda iyileştirilmiş bir ürün ortaya konulmaktadır.

Teknolojik inovasyonlar bu grupta yer almaktadır. Bu gruba örnek olarak ilk dijital kameralar, ilk taşınabilir mp3, internet bankacılığı vb. verilmektedir.

➤ **Süreç İnovasyonu:** Yeni veya önemli oranda iyileştirilmiş bir üretim veya teslimat yönetimin gerçekleştirilmesidir. Bu yenilik teknolojik aletlerde veya yazılımlarda büyük oranda yapılan değişiklikler olarak belirlenmektedir. Süreç inovasyonuna örnek olarak ulaşımda GPS izleme cihazlarının kullanımı verilmektedir.

➤ **Pazarlama İnovasyonu:** Pazarlama inovasyonu; pazarlama sürecinin tamamında ürün ve ambalajdan başlayarak, ürünün konumlandırılması, tanıtılması, fiyatlandırılmasında önemli ölçüde değişiklikleri içermektedir. Bu sayede pazar hacminde artış gerçekleşmektedir.

➤ **Organizasyonel İnovasyon:** Yeni bir organizasyonel yöntemin; kurumun iş yapılarında, iş süreçlerinde ya da dış ilişkilerinde uygulanmasıdır.

➤ **Radikal İnovasyon:** Radikal inovasyon sonucunda yeni bir ürün veya pazar oluşmaktadır. Yüksek risk ve maliyet, radikal inovasyonun en ayırt edici özelliklerindedir. Bu türe bilgisayar kullanımı ile daktilo kullanımının sona ermesi örnek verilebilir.

➤ **Kademeli İnovasyon:** Mevcut bir ürün veya sürecin kademeli olarak iyileştirilerek daha iyi hale getirilmesidir. Telefonların zaman içinde değişimi kademeli inovasyona örnek olarak verilmektedir.

➤ **Yönetim İnovasyonu:** Yöneticilerin değişen koşullara uygun olarak yönetimde veya teknolojik alanda yapmış olduğu değişiklikleri ifade etmektedir.

➤ **Sosyal İnovasyon:** Sosyal araçları kullanarak ve sosyal faydayı gözeterek, toplumun ihtiyaçlarına yeni çözümler sağlayarak, insanların refah seviyelerini yükseltmeyi amaçlamaktadır.

2. SOSYAL İNOVASYON

Sanayileşme ve şehirleşmenin de yaygınlaşması ile sosyal kuruluşlar, kooperatifler, ticari birlikler, okuma kulüpleri gibi kuruluşlar günümüzde tanımlanan sosyal inovasyon anlayışına uygun ilk uygulamaları gerçekleştirmişlerdir (Erbil, 2015: 25-26). Sosyal inovasyon 19. yüzyılda Max Weber, Emile Durkheim ve Benjamin Franklin gibi düşünürler tarafından “sosyal buluş” olarak nitelendirilmiştir fakat Schumpeter 1912 yılında yaptığı çalışmada “teknolojik inovasyonun etkinliğinin sağlanabilmesi için kültürde ve sosyal yaşamda da değişimlerin önemine” vurgu yapmıştır. 1990’lı yıllarda kâr amacına odaklı olan işletmelerin toplumsal sorunlara da çözüm bulmak istemesi ile birlikte sosyal inovasyon klasik yöntemlerle üstesinden gelinemeyen sorunların çözümü için umut vadeci olmuştur. Yine bu yıllarda sosyal inovasyon bugünkü anlamına yakın bir kavram haline gelmiş ve akademik çalışmalarda yer almıştır (Ateş, 2017: 22-33 ve Erbil, 2015: 25-26).

Endüstriye dayalı toplumdan bilgiye ve hizmete dayalı topluma geçiş, teknolojik inovasyona kıyasla sosyal inovasyonun öneminin arttığını bizlere göstermektedir. Şirketler, üniversiteler ve araştırma kuruluşlarının yanı sıra vatandaşlar ve müşterilerin de inovasyon sürecinin aktörü haline gelmesiyle birlikte inovasyon kavramı hayatımızın her alanını giderek daha fazla etkileyen genel bir sosyal fenomen haline gelmektedir. Buna rağmen sosyal inovasyon kavramı bağımsız olarak neredeyse göz ardı edilmektedir (Akçıl, 2019: 16-18).

Sosyal inovasyonlar; tarihte belirli bir dönem içerisinde yaratılır, benimsenir ve yayılır. Bu sebeple sosyal inovasyon tanımı zamanı aşsa da sosyal inovasyon mekanizmaları, toplum ve kurumlar geliştikçe değişmektedir (Phills ve diğ., 2008: 39-40). Sosyal inovasyonlar

günümüzde Avrupa Birliği, hükümetler, araştırma kuruluşları ve dünya gelindeki sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmektedir (Degelsegger ve Kesselring, 2012: 57). Sosyal inovasyon, sosyal amaçlara ulaşmada işe yarayan yeni fikirlerdir. Sosyal inovasyon daha geniş tanımlanacak olursa sosyal bir ihtiyacı karşılama hedefiyle motive edilen ve ana amacı sosyal faaliyetler ve fikirler olan inovasyonlardır. Bu da temel amacı kâr etmek olan teknolojik inovasyondan, sosyal inovasyonu ayıran en belirgin özelliğidir (Mulgan, 2007: 8). Sosyal inovasyon; refah hedefine ulaşmak için grupları destekleyen, yeni kavramların, stratejilerin ve araçların geliştirilmesidir (Dawson ve Daniel, 2010: 10).

Degelsegger ve Kesselring'e göre sosyal inovasyon; teknolojik ve ekonomik inovasyonlardan tamamen izole edilmiş, tamamen sosyal faaliyetlerle sınırlandırılmaksızın tüm inovasyon biçimlerini kapsadığını, sosyal ihtiyaçlara ve sorunlara karşı duyarlı olarak sosyal inovasyona destek vereceğini savunmaktadır (Degelsegger ve Kesselring, 2012: 58). Sosyal inovasyon hem amaçları bakımından hem de anlamı bakımından sosyal yeniliklerdir. Başka bir deyişle sosyal ihtiyaçları alternatiflerinden daha etkili biçimde karşılayan, toplumun refah seviyesini arttıran, yeni sosyal ilişkiler yaratan, yeni ürün, hizmet ve modelleri kapsamaktadır (Mulgan, 2012: 22). Sosyal inovasyonların, teknik inovasyonlardan farklı olmasının sebebi sosyal uygulamalara ve sosyal yapılara odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal inovasyon, belirli aktör grupları tarafından belirlenen ihtiyaçlar ve sorunları çözme ya da sosyal uygulamalardaki sorunları çözecek şekilde yapılandırılmaktadır. Sosyal inovasyonlar, toplumda sosyal kabul kazanarak rutinelere veya sosyal normlara dönüşmektedir (Kahnert ve diğ., 2012: 293).

Yapılan tanımlardan hareketle sosyal inovasyondan bahsedebilmek için bazı kavramları içinde barındırması gerekmektedir. Tanımlarda yer alan ortak ifadeler şu şekildedir: Yeni fikir barındırır, gereksinimleri karşılayarak sorunları giderir, dönüştürmeye odaklıdır, sosyal ilişkileri yapılandırır ve yaşam kalitesini arttırmayı hedeflemektedir (Erbil, 2015: 20-23).

Sosyal inovasyonların özellikleri birbirine yakın olmasına rağmen daha iyi anlaşılabilmesi için özelliklerinin sınıflandırılması yapılmaktadır. Bir sosyal inovasyonda bu özelliklerin en az ikisinin bulunması o uygulamanın başarılı olduğunun göstergesi olmaktadır. Sosyal inovasyonların özellikleri ise şu şekildedir (Ateş, 2017: 65 ve Ünlü, 2017: 51-52):

- Sektörler arası olması
- Yeni sosyal ilişkiler ve roller yaratılması
- Açık, işbirlikçi ve deneysel olması
- Ortak üretim yani müştereklik olması
- Tabana yayılmış veya aşağıdan yukarıya doğru olması
- Varlık ve yetenek geliştirilerek artırılmasını sağlaması
- Sermaye ve kaynakların daha iyi kullanımına imkân tanınmasıdır.

Sosyal inovasyonun temel amacı toplumun karşı karşıya kaldığı sosyal, çevresel ve ekonomik sorunlara çözüm bulmaktır. Sosyal inovasyon uygulamaları sektörler arası bir içerikte gerçekleşmektedir. Sosyal inovasyon; yeni ürün, hizmet veya bir süreci tasarlayarak toplumsal değişimi tetikleyen ve sosyal inovasyonun gerekliliğini vurgulayan bir süreçtir (Topsakal ve Yüzbaşıoğlu, 2017: 597). Aynı zamanda sosyal inovasyon, talebin arzı doğurduğu bir süreçtir de. Sosyal inovasyondan bahsederken bunun bir süreç olduğu, ortaya çıkan sorunlara karşı çözüm bulmak için gerçekleştirildiği görülmektedir. Ekonomik krizler, göçler, mülteci sorunları, iklim değişiklikleri, salgın hastalıklar vb. çağımızın sorunları arasındadır ve sosyal inovasyonlar yolu ile çözüm bulunmaktadır. Öte yandan sosyal inovasyonun ekonomik değer yaratarak kalkınmaya önemli etkileri de gün geçtikçe artmaktadır (Akçıl, 2019: 16-17).

Sosyal inovasyonun önemi ve gerekliliği şu şekilde sıralanmaktadır (Erbil, 2015: 74-77):

- **Demografik özellikler:** Yaşlanan nüfus, yaşanan göçler ve nesiller arası yaklaşım farklılıkları...
- **Çevre koşulları:** Su kaynaklarının azalması, küresel ısınma, enerji kullanımı ve doğal kaynakların kullanım bedelindeki artışlar...
- **Eğitim:** Eğitime erişim imkânının artırılması, çalışanların ve müşterilerin de iyi eğitilmiş olması...
- **Toplumsal eğilimler ve beklentiler:** Çeşitlilik, sosyal dışlanma, etik değerler ve sosyal hareketler...
- **Sağlık ve sosyal refâh:** Sağlık hizmetlerine erişim, kronik sağlık sorunları, salgın hastalıklar...
- **Teknolojik gelişmeler:** Vatandaşların teknolojik imkânlardan yararlanması, toplumsal aktörlerin şeffaflığını gerektirmesi...
- **Yeni yapılanmalar, teşvik ve ödemeler:** Girişimi teşvik eden finansmanların sivil toplum kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen örgütlerin yaygınlaşması ve girişimin desteklenmesi...

3. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL İNOVASYON UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Zaman içerisinde hem dünyada hem de Türkiye'de yaşanan toplumsal sorunlara çözüm bulabilmek için birçok sosyal inovasyon uygulamasının ortaya çıktığı görülmektedir. Sosyal inovasyon uygulamalarında iki şey hedeflenmektedir: Bunlardan ilki toplumsal sorunlardan etkilenen kadın, çocuk, mülteciler, engelliler, yaşlılar gibi kırılgan kesimin sorunlarına çözüm bulmak; ikincisi ise fayda sağlamaktır. Dolayısıyla sosyal inovasyonu daha iyi anlayabilmek için uygulamalarının da incelenmesi gerekmektedir.

3.1. Dünyada Sosyal İnovasyon Uygulama Örnekleri

Sosyal inovasyonu tanımlarken her toplumda ve kültürde farklılık gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple dünyada sosyal inovasyon konusunda farklı alanlarda birçok uygulamaya rastlanılmaktadır. Dünya'dan sosyal inovasyon örnekleri şu şekildedir:

Dosomething.org (Bir Şeyler Yap Platformu): 1993 yılında Amerikalı aktör Andrew Shue ve onun çocukluk arkadaşı Michael Sanchez tarafından kurulan organizasyonun amacı gençlere hem çevrimiçi hem de çevrimdışı çözümler yaratmak için gönüllü olarak, sosyal değişim ve sivil eylem kampanyaları düzenlemektir. Kuruluşun Amerika ve 131 ülkede üyeleri bulunmaktadır. Birçok kampanyası bulunan kuruluşun en çok konuşulan kampanyaları, bir milyondan fazla evsizede kot pantolon sağladıkları "Kot İçin Gençler" kampanyası ve beyaz olmayan emoji sloganıyla yola çıkılan "Emojimi Çeşitlendirin" kampanyasıdır (<https://www.dosomething.org/us>).

Wefarm (Bizim Çiftlik): 2010 yılında kurulan Wefarm çiftçiler arası bilgi paylaşımı yapılan bir platformdur. Wefarm kullanıcıları çiftçilikle ilgili soru sorabilir, soruları yanıtlayabilir. Bunu hem çevrimiçi hem de internet erişimi olmayan çiftçiler için SMS yoluyla sağlayabilmektedirler. Bu platform yoluyla, kaliteli ürün yetiştirme, makine kullanımı, çiftçilerin ürünlerinin verimini artırma, fiyatlandırma, iklim değişiklikleriyle mücadele, kaliteli tohumlar, gübre ve kredi gibi birçok konuda bilgi vermektedir (<https://wefarm.co/>).

KIVA (Mikro Kredi Sistemi): 2005 yılında San Francisco'da kurulmuş olan KIVA, yetersiz hizmet alan toplulukların gelişmesini sağlamak amacıyla yola çıkmıştır. Dünya çapında 1,8 milyondan fazla borç veren, bulunduğu platformda borç vermek isteyen kişi, kiva.org isimli web adresinde bulunan borçlu profillerine bakmaktadır ve fon sağlamak

istedikleri girişimciyi seçebilmektedirler. Borç verenler 25\$ ve katları şeklinde fon sağlayabilir. Yönetim maliyetlerini karşılamak için bir miktar faiz talep edilmektedir. Girişimciler krediyi geri ödediğinde kreditorlerin anaparası verilmektedir.

KIVA kredi kullanım alanları arasında kadın girişimciler, yeşil tarım, güvenli enerji ve geri dönüşümü destekleyen yeşil krediler, yükseköğrenim için destek kredileri, tıbbi krediler ve mültecilere verilen destek kredileri yer almaktadır(<https://www.kiva.org/>).

Adil Ticaret: Adil ticaretin amacı güçsüz olan üretici ve işçilerin ekonomik anlamda yeterli hale gelmelerine destek olmak ve uluslararası ticarete de yer almalarını sağlamaktır. Adil ticarete gelişmemiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracatta genellikle el sanatları, kahve, kakao, şeker, şarap gibi ürünlere odaklanılmaktadır. Uluslararası adil ticaret etiketleme kuruluşları arasında Dünya Adil Ticaret Örgütü (WFTO), Avrupa Dünyalar Ağı ve Avrupa Adil Ticaret Derneği (EFTA), Fairtrade International, Trade Fair ve Eco-Social gibi kuruluşlar yer almaktadır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Adil_ticaret).

Time Banking (Zaman Bankacılığı): Zaman bankacılığı düşüncesinin doğuşu 1980'li yılların başında ABD'de gerçekleşmektedir. Zaman bankası üyeleri, diğer üyelere yardım etmek için harcadıkları her saat başına zaman doları biriminden kredi kazanırlar. Zaman bankaları üyeleri tarafından sunulan hizmetler şu şekildedir: Çocuk bakımı, hukuki danışmalık, dil dersleri, ev onarım, ofis desteği, özel ders ve benzeri hizmetler... Bugün ABD'de 53 adet zaman bankası mevcuttur. Dünyada faaliyet gösteren 26 aktif zaman bankası bulunmaktadır (<https://timebanks.org/>).

Linux: Linux vakfı altında geliştirilen ilk özgür yazılım projesidir. Özgür yazılım yazılım ürünlerinin kişi, kurum ve kuruluşlardan bağımsız olarak geliştirilmesi, kullanılması, dağıtılması ve paylaşılmasıdır. 1991 yılında Finlandiyalı üniversite öğrencisi Linus Torvalds tarafından geliştirilmiştir. En bilinen uygulama örneği Google tarafından geliştirilen Android işletim sistemidir (<https://linux.org.tr/>).

Grameen Bank (Mikro Finansman): Grameen Bank 1976 yılında Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'te kurulmuş olan mikro finans kurumu ve topluluk geliştirme bankasıdır. 1976 yılında Bangladeş'te meydana gelen kıtlık sonucunda ortaya çıkmıştır. Kredide öncelik yoksullar, kadınlar, okuma yazma bilmeyenler ve işsizlerdir. Grameen Bankası'nın amacı yoksullar arası mali bağımsızlığı dengelemektir (<http://www.grameen.com/>).

Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü): Dünya çapında 216 ülkede 10 milyondan fazla üyesi ve destekçisi olan insan hakları üzerine çalışmalar yapan bir sivil toplum örgütüdür. 1961 yılında Portekizli iki gencin 7 yıl hapse mahkûm edilmesiyle İngiliz gazetesi olan The Observer'da Avukat Peter Benenson'un "Unutulmuş Mahkûmlar" adlı makaleyi yayınlamasıyla Londra'da kurulmuştur. Uluslararası standartlarca belirlenmiş tüm insan haklarını savunma ve insanları teşvik etmeyi amaç edinmiştir (<https://www.amnesty.org/>).

3.2. Türkiye'de Sosyal İnovasyon Uygulama Örnekleri

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birçok sosyal inovasyon uygulamasına rastlanılmaktadır. Sosyal inovasyonun daha iyi anlaşılmasını destekleyecek uygulama örnekleri şu şekildedir:

Çocuk Destek Merkezleri: Suç mağduru, suça sürüklenen ve sokakta yaşayan çocuklara destek veren Çocuk Destek Merkezleri, zaman içinde farklı isimlerle (Çocuk ve Gençlik Merkezleri, Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri ve Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri) adlandırılmıştır. Fakat bu durum çocukların korunmaya muhtaçlığı ve mağduriyetlerine işaret ettiğinden 2014 yılında yayınlanan 6518 sayılı kanunda Çocuk Destek Merkezleri olarak değiştirilmiştir.

Bu merkezlerin amacı çocukların temel gereksinimlerini karşılamak, fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını belirleyerek gerekli müdahaleleri gerçekleştirmektir. Bu sayede çocuk yaşamını normal bir şekilde sürdürebilecek ve toplumla bütünleşebilecektir (<https://www.ailevecalisma.gov.tr/>).

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, “kadınlara karşı şiddetin önlenmesi için çalışmalar yapan, fiziksel, ekonomik, sözel, psikolojik ve cinsel şiddete uğrayan kadınların barınma ihtiyaçlarını karşılamak; psikolojik ve hukuksal destek vermek; sağlık, eğitim ve istihdam ihtiyaçlarının karşılanmasında kadınlara destek olmak” amacıyla 1990 yılında kurulmuştur. 1995’ten itibaren üç ayrı kadın sığınma evi çalışması yürütülmüştür. 2009 yılından itibaren de kadın sığınma faaliyetleri bağımsız olarak yürütülmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren devlet tarafından açılan Kadın Konuk Evleri'nin sayısı 90’dan fazladır (<https://morcati.org.tr/>).

Löse - Lösante: Lösemili Çocuklar Sağlık ve Eğitim Vakfı (LÖSEV), 1998 yılında Pediatrik Hematolog ve Onkolog Dr. Üstün Ezer tarafından Ankara'da kurulan ve lösemili çocuklara yardımda bulunan ve çocukların birçok ihtiyacını karşılayan bir vakıftır. Şu an ülkemizde birçok ilde faaliyet gösteren vakfın yardımlarından 40.000 civarında lösemili ve kanserli çocuk yararlanmaktadır. 2000 yılında ise Türkiye'nin ilk ve tek lösemili çocuklar hastanesi olan LÖSANTE kurulmuştur. Vakıf; hastaların hastanede tedavi gördükleri ortamların iyileştirilmesine, hastane masrafları ve ilaç giderlerinin karşılanmasına, ailelerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesine yardımcı olmaktadır (<http://www.losante.com.tr/>).

TEGV- Ateşböceği Eğitim Platformu: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV); Suna Kıraç liderliğinde eğitime destek vermek amacıyla yola çıkan bir grup sanayici, yönetici ve akademisyenin girişimi ile 23 Ocak 1995 tarihinde kurulmuştur. İlköğretim çağındaki çocuklara “okul dışı eğitim desteği” vermeye odaklanan TEGV, ilk “gezici öğrenim birimi” olan "Ateş Böceği" platformunu 2000 yılında kurmuştur. Ateşböceği Eğitim Programı, temel ihtiyaçlara öncelik vermek, çocuklar üzerinde kısa sürede etki yaratabilmek amacıyla oluşturulan, çeşitliliği ve uygulama esnekliği olan bir eğitim programıdır (<https://tegv.org/atesbocegi-egitim-programlari/>).

TOG- Genç Bank Programı: Genç Bank, 2011 yılından beri Toplum Gönüllüleri Vakfı tarafından koordine edilen ve yerel kurumların ev sahipliğinde gerçekleşen bir gençlik çalışması modelidir. Uluslararası “Youth Bank Ağı”nın parçası olan ve C.S Mott Vakfı tarafından desteklenen proje; gençlerin güçlendirilmesini, yerel hayata katılımlarının artırılmasını, kişisel gelişimlerini desteklemeyi ve yaşadıkları yerlerde pozitif katkılar sağlamalarını hedefleyen bir gençlik hibe programıdır. Genç Bank ile 15- 25 yaş arası bütün gençler, yerelde gördükleri sorunlara veya ihtiyaçlara yönelik fikirler üretmekte ve bu fikirleri akranlarının desteği ile hayata geçirmektedir (<https://www.tog.org.tr/projeler/gençbank-projesi/>).

Turkcell - Turkcell Diyalog: Turkcell Diyalog Müzesi, İstanbul Social Enterprise tarafından 2016 yılı eylül ayında faaliyete geçmiştir. Söz konusu müzede, Karanlıkta Diyalog, Sessizlikte Diyalog deneyimleri yer almaktadır. Turkcell Diyalog Müzesi'nin amacı, aynı zamanda bir sosyal laboratuvara dönüşmektir. Bu sayede Turkcell Diyalog Müzesi, engelli bireyler için teknolojik ve inovatif araştırmalar yapan, bu araştırmalara destek veren ve destek üreten bir kuluçka merkezine dönüşecektir.

Turkcell Diyalog müzesinin amacı engelli bireylere karşı önyargıların göz ardı edileceği, saygı duymayı gösteren, sosyal yenilikleri destekleyen, farklılıkların aslında birer zenginlik olduğunu belirten, bireylerin korkularını yenerek kendilerini gerçekleştirmesine imkan sağlayan bir merkez olmaktır. Müze bugüne kadar 200.000'den fazla ziyaretçiye ev

sahipliği yapmakta ve 40'tan fazla engelli bireye istihdam sağlamaktadır (<http://www.turkcelldiyalogmuzesi.com/>).

Vodafone- Kırmızı Işık: Kadınların şiddetten korunmasına destek olmak ve kadınlara yönelik şiddetle mücadele konusunda onları bilgilendirmek amacıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türkiye Vodafone Vakfı desteğiyle 2014 yılında hayata geçirilmiştir. Kırmızı Işık uygulamasında pek çok içerik bulunmaktadır. Örneğin, “telefonun sallanması ile de yakınlarına mesaj ve konum bilgisi acil SMS olarak gönderilebilir”; “Alo 183, 155 Polis İmdat, 156 Jandarma ve Aile İçi Şiddet Acil Yardım Hattı acil numaraları tek tuş ile aranabilir”; “en yakın Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi adresleri ve başvurulabilecek kuruluşlar harita üzerinden bulunabilir”; “şiddete maruz kalındığında neler yapılabileceği ile ilgili bilgiler bulunabilir”. Ayrıca, kadınlar kendilerini güvende hissetmedikleri seyahatleri süresince belirledikleri kişiler tarafından takip edilebilirler; görme engelli kullanıcılar dokunarak seçtikleri ögenin sesli okunmasını sağlayabilirler ve son olarak, Arapça dil seçeneği ile Türkçe bilmeyen mülteci kadınlar da kullanabilir (<http://turkiyevodafonevakfi.org.tr/kirmizi-isik/>).

TABİT (TABİT Akıllı Tarım Teknolojileri A.Ş.); Tarımda verimliliği artırmayı, karlı üretim yapabilmemesini sağlamayı ve sonuç olarak kırsaldaki yaşam kalitesini yükseltmeyi hedefleyen bir inovasyon şirkettir. Vodafone Akıllı Köy projesi altında geliştirilen TABİT, 2015 yılında Tülin Akın ile çalışmalara başlamıştır. TABİT, “geleneksel tarım yöntemlerini ileri teknolojinin olanaklarıyla birleştiren, üretimin verimini bilgi ve iletişim teknolojileriyle artırmayı ve üreticinin sosyal yaşam standartlarını nitelikli bilgiyle yükseltmeyi tek bir hedef haline getiren, yeni nesil kırsal yaşam modeli”dir (<http://www.tabit.com.tr/>).

SONUÇ

Son yıllarda adından sıkça söz edilen sosyal inovasyon kavramı her ne kadar tam olarak üzerinde uzlaşılmış tek bir tanıma sahip olmasa da tarih boyunca ortaya çıkan pek çok uygulama örneği ile önemini korumaya devam etmektedir. Sosyal inovasyon, toplumda meydana gelen aksaklıklara çözüm bulmak amacıyla yola çıkılan yenilikçi fikirlerin ortaya konduğu; sonucunda, sosyal faydanın ve toplumsal çıkarların ön planda tutulduğu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumda yaşanan sorunlar tek tip olmadığından geliştirilen çözümler de tek tip olmayıp farklılık göstermektedir. Böylece sosyal inovasyon araştırılırken sadece literatür taraması yapmanın yeterli olmadığı; aynı zamanda sosyal inovasyon uygulamalarına da bakmak gerektiği anlaşılmaktadır.

Dünyadaki sosyal inovasyon uygulamalarının birçoğunun bir ülkede başlayıp diğer pek çok ülkeye yayıldığı ve adeta küresel hale geldiği görülmektedir. Örneğin, Dosomting.org platformu 1993 yılında Amerika’da kurulmuştur şuan ise 131 ülkede aktif faaliyet göstermektedir. Wefarm uygulaması 2010 yılında çiftçilere destek vermek amacıyla kurulmuş bir platformdur. Türkiye’de 2015 yılında TABİT platformu da yine aynı amaçla kurulmuştur. İki kuruluşunda amacı çiftçilere destek vererek ve onların sorunlarını çözmeye yönelik uygulamalar geliştirerek tarımı geliştirmeyi amaçlamaktadırlar. Wefarm yine birden fazla ülkede faaliyet gösterirken TABİT sadece Türkiye’deki tarımı desteklemektedir. 2005 yılında kurulan Kıva ve 1976 yılında kurulan GreemanBank mikro finans uygulamaları yoksullara, kadınlara, öğrencilere, girişimcilere destek vermek amacıyla kurulmaktadırlar. Adil ticaret ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye’de de faaliyet göstermektedirler. Linux özgür yazılım uygulamasının benzeri bir uygulama olan TÜBİTAK ULAKBİM tarafından geliştirilen Pardus Türkiye’de faaliyetini sürdürmektedir. Genel olarak bakıldığında ise Türkiye’deki sosyal inovasyon uygulamalarının birçoğunun 2000’li yılların başında faaliyete geçtiği görülmektedir. Eğitim, sağlık, hastalar, bakıma muhtaç çocuklar, kadınlar, engelliler

için faaliyet gösteren ve farklı alanlarda geliştirilen sosyal inovasyon uygulama örnekleri bulunmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de sosyal inovasyon uygulama örnekleri karşılaştırıldığında ise şu sonuçlar çıkmaktadır: Dünyada yaklaşık yirmi yıldır üzerinde çalışılan sosyal inovasyon konusu, Türkiye’de gereken önemi görememiştir. Bu durum, yapılan sosyal inovasyon uygulamalarını da doğrudan etkilemiştir. Bunun nedeni olarak Türkiye’de sosyal inovasyon araştırmalarının az olması gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye’de sosyal inovasyon kavramının Dünyadaki gelişmelere nazaran daha yavaş geliştiği öne sürülmektedir. Bunun nedenleri arasında sosyal inovasyonun çok bilinir bir kavram olmaması, gerekli finansal teşvikin ve yasal düzenlemelerin sağlanamaması yer almaktadır.

Sosyal inovasyon ile ilgili bu sorunlara çözüm olarak ise şunlar söylenebilir: Öncelikle devletin sosyal inovasyonu destekleyecek nitelikte kamu politikaları oluşturması gerekmektedir. Ayrıca merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler gibi sosyal inovasyonun tüm paydaşlarını bir araya getirecek platformlar oluşturulmalıdır. Aynı zamanda sosyal inovasyon kültürünün de oluşması için internet ortamında yeni fikirlerin ödüllendirildiği bir platform oluşturulabilir. Yine liselerde, üniversitelerde gençleri bu konuda bilgilendirerek inovatif düşüncelerin desteklendiği sosyal projeler ve programlar düzenlenebilir. Son olarak öncelikli yerel yönetim kuruluşlarından olan belediyelerin kendi bünyelerinde gerçekleştirecek olduğu sosyal inovasyon faaliyetlerinin toplumu doğrudan ve aktif biçimde etkileyeceği de muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Adil Ticaret- Vikipedi, (2020). https://tr.wikipedia.org/wiki/Adil_ticaret adresinden alınmıştır.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2020). <https://www.ailevecalisma.gov.tr/> adresinden alınmıştır.

Akçil, A. (2019). Sosyal İnovasyon Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Amnesty International, (2020). <https://www.amnesty.org/> adresinden alınmıştır.

Arslan, M. (2020). Belediyelerde İnovasyon Living Lab Örneği, İstanbul: Kriter.

Ateş Böceği Eğitim Programları TGEV, (2020). <https://tegv.org/atesbocegi-egitim-programlari/> adresinden alınmıştır.

Ateş, M. (2017). Sosyal İnovasyon Ve Türkiye: Potansiyeli, Dinamikleri Ve Sosyal Dinamikleri Ve Sosyal İnovatif Çalışmaları Desteklemede Devletin Rolü (Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dawson, P., Daniel, L. (2010). “Understanding Social Innovation: A Provisional Framework”, International Journal of Technology Management, 51(1), 9–21. DOI: 10.1504/IJTM.2010.033125

Degelsegger, A. ve Kesselrin, A. (2012). Do Non-humans Make a Difference? The Actor-Network-Theory and the Social Innovation Paradigm, Social Innovation: Blurring Boundaries To Reconfigure Markets. Editörler: Nicholls, A., Murdock, A. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 57-72. DOI: 10.1007/978-3-642-32879-4_4

Dosomething.org, (2020). <https://www.dosomething.org/us> adresinden alınmıştır.

Dursun, Ö. O. (2017). İnovasyon Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, International Journal of Management and Administration, 1(1), 12-17. DOI: 10.29064/ijma.328112

Erbil, C. (2015). İşletmelerin İnovasyon Sürecinde Sosyal Fayda Yaratma Becerileri: Sosyal İnovasyon Çerçevesinde Örnek Bir Uygulama (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Esmer, Y., Yüksel, M. ve Şaylan O. (2019). Yerel Yönetimlerde İnovasyon Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme, *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 175-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/47102/591517>
- GençBank Projesi- TOG- Toplum Gönüllüleri Vakfı, (2020). <https://www.tog.org.tr/projeler/gençbank-projesi/> adresinden alınmıştır.
- Greenman Bank, (2020). <http://www.grameen.com/> adresinden alınmıştır.
- Günay, D. ve Çalık, A. (2019). İnovasyon, İcat, Teknoloji ve Bilim Kavramları Üzerine, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uad/issue/44899/549654>
- Kahnert, D., Menez, R. ve Mink, B. B. (2012). Coordination and Motivation of Customer Contribution as Social Innovation: The Case of Cryte, . *Social Innovation: Blurring Boundaries To Reconfigure Markets*. Editörler: Nicholls, A., Murdock, A. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 293-306. DOI: 10.1007/978-3-642-32879-4_18
- Kiva: Loans that change lives, (2020). <https://www.kiva.org/> adresinden alınmıştır.
- Köse, S. (2013). Sürdürülebilirlik Perspektifi İçinde Sosyal Devlet Yaklaşımı: STK'ların Sosyal İnovasyon Rolü Ve Yoksullukla Mücadelede Son Modeli (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kubaş, A. (2018). Türkiye’de Uygulanan İnovasyon Destekleri, *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 114-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/38851/450626>
- Linux, Özgür Yazılım ve Her Şey, (2020). <https://linux.org.tr/> adresinden alınmıştır.
- Lösante Çocuk ve Yetişkin Hastanesi, (2020). <http://www.losante.com.tr/> adresinden alınmıştır.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, (2020). <https://morcati.org.tr/> adresinden alınmıştır.
- Mulgan, G. (2007). *Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated*. London: Basingstoke Press.
- Mulgan, G. (2012). *The Theoretical Foundations of Social Innovation*. *Social Innovation: Blurring Boundaries To Reconfigure Markets*. Editörler: Nicholls, A., Murdock, A. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 19-42. DOI: 10.1007/978-3-642-32879-4_2,
- Oslo Kılavuzu, (2005). *Yenilik Verilerinin Toplanması ve Uygulanması İçin İlkler*, 3. Baskı, OECD ve Eurostat Ortak Yayını, Ankara: Tübitak.
- Phillis Jr., J. A., Deiglmeier, K., Miller, D. T. (2008). “Rediscovering Social Innovation”, *Stanford Social Innovation Review*, 6, 34-43.
- Tabit Akıllı Tarım, (2020). <http://www.tabit.com.tr/> adresinden alınmıştır.
- Timebanks USA, (2020). <https://timebanks.org/> adresinden alınmıştır.
- Topsakal, Y. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2017). Sosyal İnovasyon Kavramsal Model Önerisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 565-571. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2017331330>
- Turkcell Diyalog Müzesi, (2020). <http://www.turkcelldiyalogmuzesi.com/> adresinden alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlükler (2020). <https://sozluk.gov.tr/?kelime=global%20inovasyon> Erişim Tarihi: 05.10.2010.
- Ünlü, S. (2017). *Sosyal Strateji Geliştirme Sürecinde Sosyal İnovasyon Uygulamalarının Rolü: Yerel Yönetimler Üzerine Bir Model Önerisi (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vodafone Kırmızı Işık- Türkiye Vodafone Vakfı, (2020). <http://turkiyevodafonevakfi.org.tr/kirmizi-istik/> adresinden alınmıştır.
- Wefarm, (2020). <https://wefarm.co/> adresinden alınmıştır.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KURUM İMAJINA İLİŞKİN ALGILARI: BİR MYO ÖRNEĞİ

İnci Fatma DOĞAN¹*, Zümrüt Hatice ŞEKKELİ²

^{*1} Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkoğlu MYO, Yönetim ve Organizasyon
Bölümü, Türkiye.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkoğlu MYO, Yönetim ve Organizasyon
Bölümü, Türkiye.

Özet

Üniversiteler arasında yaşanan rekabet ortamında rekabet üstünlüğü elde etmede, mevcut öğrencilerin ve çalışan personelin memnuniyetini sağlamada, potansiyel öğrenciler için tercih sıralamasında ilk sıralarda yer almada kurum imajı oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Üniversitelerde sunulan hizmetleri değerlendirme noktasında önemli kaynaklardan biri olan öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları kurumun rekabet ortamındaki konumu açısından belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada bir devlet üniversitesi bünyesindeki meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin kurum imajını değerlendirmeleri istenmiş ve kurum imajına ilişkin öğrencilerin algılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm gibi) bağlı olarak kurum imajına ilişkin algılarında bir farklılığın olup oluşmadığı tespit edilmek istenmiştir.

Çalışmanın verileri Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'ne bağlı Türkoğlu Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerden anket tekniği ile elde edilmiştir. Öğrencilerin sosyal olanaklar, barınma, beslenme, spor ve kültürel faaliyetlere ilişkin kurum imajını yansıtan önermelere verdikleri yanıtların analizi için SPSS programından faydalanılmıştır. Çalışmada frekans analizi, Bağımsız t-Testi, ANOVA analizleri kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen testler sonucunda öğrencilerin kurum imajına ilişkin genel anlamda olumsuz algılara sahip olduğu bulunmuştur. Bu durumda meslek yüksekokulunun yerleşim yerinin, düzeninin, sosyal olanakların yetersizliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin sadece akademik anlamda değerlendirildiğinde kurum imajına ilişkin algılarının diğer değişkenlere oranla olumlu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu da gerek akademik personeli gerek akademik programları açısından okulun başarılı olduğu düşüncesini ön plana çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Corporate Image, Institution Image in Higher Education, Vocational Schools

Abstract

The institution's image plays a very important role in gaining competitive advantage in the competitive environment between universities, ensuring the satisfaction of existing students and staff, and in being at the top of the preference ranking for potential students. The perceptions of the institution's image of students, which is one of the important sources of evaluation of the services offered in universities, are decisive in terms of the position of the institution in the competitive environment. In this context students, who is studying at a vocational school within a public University, were asked to evaluate the image of the institution to reveal the perceptions of the students regarding the image of the institution. In addition, it was aimed to determine whether there was a change in their perception of the institution's image by depending on the demographic characteristics of the students (gender, age, department in which they studied, etc.).

The data of the study were obtained by survey technique from students studying at Kahramanmaraş Sutcu Imam University Turkoglu Vocational School. The SPSS program was used to analyze students' responses to proposals reflecting the institution's image of social facilities,

housing, nutrition, sports and cultural activities. Frequency analysis, Independent t-Test, ANOVA analyses were used in the study.

As a result of the analysis carried out for the purpose of the study, it was found that the students had negative perceptions about the image of the institution in general. This situation is thought to be caused by the lack of residential, layout, social facilities of vocational school and these variables are very effective. When the answers of the students were evaluated only academically, it was found that their perception of the institution's image was much more positive than other variables. This finding highlights the idea that the school is successful both in terms of academic staff and academic programs.

Keywords: Corporate Image, Institution Image in Higher Education, Vocational Schools

GİRİŞ

İşletmelerin uzun vadede başarıyı yakalamaları ve varlıklarını devam ettirebilmeleri faaliyetlerini ne oranda etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirmelerine, sürdürülebilir kar elde etmelerine bağlı olsa da işletmelerin ne oldukları yanında paydaşları tarafından nasıl algılandıkları da başarıları üzerinde oldukça etkili bir husustur (İbicioğlu, 2005: 59). İşletmeler büyüyüp gelişmesini sağlıklı olarak devam ettirebilmek için paydaşlarının onay ve desteğini almalıdır (Saracel vd., 2001: 2). Bu durum acımasız rekabet ortamında yarışan işletmeler gibi sayıları gün geçtikçe artan üniversiteler açısından da geçerlidir. Periyodik aralıklarla belirli kriterler bağlamında değerlendirilip bir sıralamaya gidilmesi üniversiteler arasındaki rekabeti artırmıştır (Cevher, 2016). Artan rekabet ortamında ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde mesleki ve teknik eğitimin kalitesi oldukça önem kazanmakta ve meslek yüksekokullarının önemi artmaktadır. Birbirleriyle kıyaslanan üniversitelerde, MYO'larda hem mevcut öğrenci memnuniyetini yüksek tutmak hem de aday öğrencileri cezbetmesi açısından kurumların ilişki içerisinde olduğu tüm paydaşların kurumla ilgili düşünce ve görüşleri toplamı olarak ifade edilen kurumsal imaj kavramının önemi artmaktadır. Üniversiteler gerek nitelikli akademik personeli ve öğrenciyi kendisine çekmek gerek mevcut öğrenci ve personelinin memnuniyetini sağlamak gerek stratejilerini ve eylem planlarını yönlendirmek için kurumsal imajlarını artırmak adına yatırım yapmaktadır (Polat, 2011: 108).

İmaj “bir nesne, kişi veya örgüt ile ilgili bir kişinin sahip olduğu izlenim veya ilgili davranışlar, fikirler, tavırlar, tutumlar ve inançların toplamı” olarak ifade edilmektedir (Cerit, 2006: 344). Bir kişinin, kurumun başkalarında bıraktığı izlenim, imajdır (Çelik ve Akgemci, 1998). Bireylerin zihinlerinde yavaş yavaş oluşan imgeler bütünü imajı oluşturmaktadır. Kurumsal imaj da bireylerin örgüt hakkında zihinlerinde oluşan anlık resim olarak ifade edilmektedir (Gray ve Balmer, 1998: 697). Barich ve Kotler (1991) benzer bir şekilde kurumsal imajı, bir kurumun başkalarının zihinlerinde oluşturduğu toplam izlenim olarak tanımlamıştır (Nguyen ve LeBlanc, 2001: 303). Kurumsal imaja ilişkin tanımlar incelendiğinde imajın “kurumun olduğuna inandığı şey değil, izleyicilerin zihninde var olan kurum hakkındaki duygu ve inançlar” olduğu görülmektedir (Abratt, 1989: 68; Akt.İşık, 2020: 66). Kurumsal imaj, işlevsel ve duygusal olmak üzere iki temel bileşene sahiptir. İşlevsel bileşen, kolaylıkla ölçülebilen somut özelliklerle ilgilidir. Duygusal bileşen ise bir örgüt ile ilgili duygu ve tutumlarla açıklanan psikolojik boyutlarla ilgilidir. Bu duygular, örgüt ile ilgili bireysel deneyimlerden ve kurum imajının işlevsel göstergeleriyle ilgili nitelikleri üzerindeki bilgi sürecinden türetilmiştir (Nguyen ve Leblanc, 2001: 303). Bir kurumun ismi, logosu, amblemi, binası, donanımı, sunduğu mal ve hizmetler, tutumu, iletişim biçimi, kurumsal davranışı, kültürü kurum imajını etkileyen unsurlardır (Gemlik ve Sığırı, 2007: 269).

Günümüzde eğitim ve öğretimin kalitesi, akademik personelin donanımı, fiziksel koşulların yeterliliği, genel görünüm ve altyapı gibi alanlarda belirli standartların yakalanıp değerlendirme noktasında önemli kaynaklardan biri olan öğrencilerin kurum imajına ilişkin algılarının yüksek olmasına dikkat edilmeye başlanmıştır. Öğrencilerin zihninde oluşan kurumla ilgili iyi ya da kötü

her etki, onlarda bir farkındalık yaratarak kurum imajına ilişkin algılarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısıyla kurum hakkında olumlu bir imaj oluşturmak, hizmeti alan ve değerlendiren öğrencilerin tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileyecektir. Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları da kurumun rekabet ortamındaki konumu açısından belirleyici bir unsurdur. Rekabet üstünlüğü elde etmede, mevcut öğrencilerin ve çalışan personelin memnuniyetini sağlamada, potansiyel öğrenciler için tercih sıralamasında ilk sıralarda yer almada, çevresiyle, paydaşlarıyla sağlıklı, etkili bir iletişim kurmada, toplumla bütünleşmede kurum imajı oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada bir devlet üniversitesi bünyesindeki meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin kurum imajını değerlendirmeleri istenmiş ve kurum imajına ilişkin algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm gibi) bağlı olarak imaja ilişkin algılarında bir farklılığın olup olmadığı belirlenmek istenmiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın verileri Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'ne bağlı Türkoğlu Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden anket tekniği ile elde edilmiştir.

Meslek yüksekokulunda 2019-2020 güz döneminde eğitim-öğretim görmekte olan 464 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır. Aktif olarak derslere katılım sağlayan öğrenci sayısı ise 309 olup gönüllülük esasına dayalı olarak öğrencilere anketler dağıtılmıştır. Çalışma kapsamında geri dönen 217 anketten eksik veya hatalı olduğu düşünülenlerin değerlendirilmeye alınmaması sonucu 203 kullanılabilir ankete ulaşılmıştır.

Ankette yer alan kurumsal imaj kavramını ölçmeye yönelik Kazoleas, Kim ve Moffitt (2001) tarafından yükseköğretim kurumlarının imajını ölçmek için oluşturulan, 2011 yılında Polat tarafından Türkçeye uyarlanarak geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçekte yer alan bazı önermeler uygulamanın gerçekleştirildiği meslek yüksekokulu ile ilgili olmadığı gerekçesiyle analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Ölçekte kalite, program, spor, genel görünüm ve fiziki altyapı, sosyal ortam, eğlence ve barınma-beslenme imajı olmak üzere yedi alt boyut bulunmaktadır. Kurumsal imajı ölçmeye yönelik önermelerin değerlendirilmesinde, "1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum" şeklinde beşli Likert ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen veriler SPSS istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda elde edilen değer verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermiş olup parametrik analiz yöntemlerinin uygulanmasına karar verilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmaya katılan öğrencilerin anketin ilk bölümünde talep edilen kişisel bilgi formu kısmında verdikleri cevapların frekans ve yüzdeleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara ait Demografik Özellikler

Cinsiyet	f	%	Medeni Durum	f	%
Kadın	90	45,9	Evli	6	3,1
Erkek	106	54,1	Bekar	190	96,9
Yaş	f	%	Bölüm	f	%
20 altı	128	68,8	Yönetim ve Organizasyon	34	17,1
21-30	54	29	Bitkisel ve Hayvansal Üretim	34	17,1
30+	4	2,2	Sosyal Hizmet ve Danışmanlık	34	17,1
			Mülkiyet Koruma ve Güvenlik	97	48,7

Örneklemin %54,1'i (106 kişi) erkek, %45,9'u (90 kişi) ise kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %69,9'u bekar ve %68,8'i (128 kişi) 20 yaş altıdır. Bölümlere göre dağılım incelendiğinde ise %17,1'i Yönetim ve Organizasyon bölümünden, %17,1'i Bitkisel ve Hayvansal Üretim bölümünden, %17,1'i Sosyal Hizmet ve Danışmanlık bölümünden ve %48,7'si Mülkiyet Koruma ve Güvenlik bölümünden ankete katılım sağlamıştır.

Çalışmada Meslek Yüksekokulunun kurumsal imaj düzeyini saptamak amacıyla ilk olarak ölçeklerin güvenilirliğine bakılmış daha sonra da aritmetik ortalamaları analiz edilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3).

Yapılan analize ilişkin güvenilirlik katsayıları (Cronbach alfa değerleri) ve değişkenleri ölçen önerme sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Yükseköğretim kurumlarının imajını ölçmek için Kazoleas, Kim ve Moffitt (2001) tarafından oluşturulan ve Polat (2011) tarafından geliştirilen kurumsal imaj ölçeği ile kalite imajı, spor imajı, genel görünüm ve altyapı imajı ve sosyal ortam imajı boyutlarının güvenilirliğinin ($0.80 < \alpha$) yüksek derecede güvenilir olduğu; eğlence imajı, barınma-beslenme imajı ve program imajı boyutlarının güvenilirliğinin de ($0.60 < \alpha < 0.80$) oldukça güvenilir olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Nunally, 1978).

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerinin Güvenilirliği

Kurumsal İmaj boyutları	Önerme sayısı	Cronbach's α
Meslek Yüksekokulu Kurumsal İmajı	30	0,941
Kalite İmajı	9	0,918
Program İmajı	3	0,741
Spor İmajı	3	0,905
Genel Görünüm Ve Altyapı İmajı	6	0,858
Sosyal Ortam İmajı	4	0,862
Eğlence İmajı	2	0,730
Barınma-Beslenme İmajı	3	0,765

Aritmetik ortalamalara yönelik yorum yapılırken 1.00–1.79 “oldukça düşük”, 1.80–2.59 “düşük”, 2.60–3.39 “orta”, 3.40–4.19 “yüksek”, 4.20–5.00 aralığı ise “oldukça yüksek” olarak değerlendirilmiştir. Kurumsal imaj algılarını ölçmek amacıyla katılımcılara sorulan önermelere verdikleri yanıtların ortalamaları analiz edildiğinde MYO'nun kurumsal imajının 2,3 ortalama ile katılmıyorum seçeneğinde yoğunlaştığı; diğer bir ifade ile MYO öğrencilerine göre kurum imajının “düşük düzeyde” olduğu görülmüştür.

Kurumsal imaj, boyutlarına göre ayrı ayrı incelendiğinde kalite imajına ilişkin algı düzeyi ortalamasının 2,95; sosyal ortam imajına ilişkin ortalamasının 2,56; program imajına ilişkin ortalamasının 2,41; barınma-beslenme imajına ilişkin ortalamasının 2,13; genel görünüm ve altyapı imajı imajına ilişkin ortalamasının 1,68; eğlence imajına ilişkin ortalamasının 1,66 ve spor imajına ilişkin ortalamasının 1,45 olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Tablo 3). Başka bir ifadeyle öğrencilerin kalite imajını orta; sosyal ortam, program ve barınma-beslenme imajını düşük; genel görünüm ve altyapı, eğlence ile spor imajını oldukça düşük düzeylerde algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Kurumsal İmaj ve Alt Boyutlarına İlişkin Ortalama Değerler

Değişkenler	N	$\bar{X}$	ss
Kurumsal imaj	203	2,3	0,67
Kalite imajı	203	2,95	0,95
Program imajı	203	2,41	0,76
Spor imajı	203	1,45	0,85
Genel görünüm ve altyapı imajı	203	1,68	0,83
Sosyal ortam imajı	203	2,56	1,09
Eğlence imajı	203	1,66	0,84
Barınma-beslenme imajı	203	2,13	1,05

Bu bulgulara göre öğrencilerin okulun genel olarak imaj algısını düşük düzeyde buldukları ifade edilebilir. Yine öğrencilerin okulun kalite imajını diğerlerine kıyasla daha yüksek düzeyde algıladıkları ve spor imajını ise oldukça düşük düzeyde algıladıkları görülmektedir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak MYO kurum imajına ilişkin algılarında bir farklılığın olup olmadığı da belirlenmek istenmiş ve bu amaçla kurgulanan H1: “Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır” hipotezini test etmek için bağımsız t –testi uygulanmış, elde edilen sonuçlara göre MYO kurum imajına ilişkin kadın öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bu farklılığa kadın öğrencilerin erkek öğrencilerine kıyasla daha yüksek beklentiye sahip olmaları ve detaylara daha fazla dikkat etmeleri neden olarak gösterilebilir. Bu bulgulara göre H1: “Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Kurumsal İmaj Algılarının Farklılaşması

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	F	df	t	Sig.
Kurumsal İmaj	Kadın	90	2,16	0,07	0,89	194,00	-3,02	0,35
	Erkek	106	2,45	0,07				

H2: “Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları yaşlarına göre farklılaşmaktadır” hipotezini test etmek için ise Anova analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde katılımcıların yaşlarına bağlı olarak MYO kurum imajı algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür (Tablo 5). Bu sonuca göre H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Bu bulgular incelendiğinde 20 yaş altı öğrencilerinin MYO kurum imajını yüksek düzeyde algıladığını; 21 ile 30 yaş arasının ise diğerlerine göre en düşük düzeyde algıladığını ifade ettikleri görülmektedir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin yaşları ve tecrübeleri arttıkça imajı düşük düzeylerde algıladıkları söylenilebilir.

Tablo 5. Katılımcıların Yaşlarına göre Kurumsal İmaj Algılarının Farklılaşması

	Yaş	N	$\bar{X}$	ss	F	Sig.
Kurumsal İmaj	20 altı	128,00	2,39	0,06	4,06	0,019
	21-30	54,00	2,07	0,08		
	30+	4,00	2,25	0,54		

H3: “Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları öğrenim gördükleri bölüme göre farklılaşmaktadır” hipotezini test etmek içinse yine ANOVA analizi yapılmıştır. Yapılan ANOVA analizinde öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm değişkeninin öğrencilerin imaj algısını etkilediği görülmüştür (F=4,395; P<.01).

Tablo 6 incelendiğinde MYO’nun kurum imajını Yönetim ve Organizasyon bölümü öğrencilerinin 2,57 ortalama ile diğer bölümlerde okuyan öğrencilere göre en yüksek düzeyde algıladığı ve Bitkisel ve Hayvansal Üretim bölümünde öğrenim gören öğrencilerin 2,39 ortalama ile ikinci yüksek düzeyde algıladığı görülmektedir. Bu bölümleri 2,30 ortalama ile Mülkiyeti Koruma ve Güvenlik takip ederken, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık bölümü en düşük ortalama (1,98) sahiptir.

Tablo 6. Katılımcıların Bölümlerine göre Kurumsal İmaj Algılarının Farklılaşması

	Bölümler	N	$\bar{X}$	ss	F	Sig.
Kurumsal İmaj	Yönetim ve Organizasyon	34	2,57	0,09	4,395	0,005
	Bitkisel ve Hayvansal üretim	34	2,39	0,12		
	Sosyal hizmet ve Danışmanlık	34	1,98	0,08		
	Mülkiyeti koruma ve güvenlik	97	2,30	0,08		

SONUÇ

Üniversiteler imaj ve itibarını güçlendirmekle öğrencilerinin zihninde olumlu algılar yaratmaktadır. Öğrencilerin zihninde olumlu bir algı yaratmak, güven sağlamak, mevcut öğrencilerinin memnuniyet düzeylerini artırmak ve potansiyel öğrenciler için tercih sıralamasında ilk sıralarda yer almak, bilinirliği arttırmak açısından kurumsal imaj çalışmalarının gerekliliği kaçınılmazdır. Bu gereklilik nitelikli ara insan gücünü yetiştirmek, bulunduğu yerleşim yerlerinde toplumla bütünleşmek, çevresiyle sağlıklı ve etkin bir iletişim kurmak, toplumsal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişime katkıda bulunmak amacını güden MYO'lar açısından da geçerlidir. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma sonucunda Türkoğlu MYO'nun öğrencilerine göre kurum imajı 2,3 ortalama ile genel olarak zayıf düzeyde tespit edilmiştir. Kurumsal imajın alt boyutlarına bakıldığında ise kalite imaj boyutu en yüksek değer alarak 3'e yaklaştığı için orta düzeyde; sosyal ortam imajının, program imajının, barınma-beslenme imajının düşük düzeyde; genel görünüm ve altyapı imajının, eğlence imajının ve spor imajının ise oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Okulun konumunun şehir merkezine 30 km uzak olması ve ilçeye ise yakın olmasına rağmen yürüme mesafesinde olmaması nedeniyle yaşanan ulaşım zorlukları, okulun spor ve sosyal alt yapısının yetersiz olması ve il merkezinde ya da ilçedeki sosyal ve sportif faaliyetlere kolay erişme imkânlarının olmaması, ilçede yurdun olmaması ve bu nedenle de barınmada sıkıntı yaşanması tüm bu sonuçlarla örtüşmektedir.

Katılımcıların cinsiyet, yaşları ve öğrenim gördükleri bölümler ile kurum imajı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Erkek öğrencilerinin kadın öğrencilere göre, 20 yaş altı öğrencilerin diğer yaş gruplarına göre ve Yönetim ve Organizasyon bölümü öğrencilerinin diğer bölümlere göre imaj algıları daha yüksektir. Bu bulgulara göre "H1: Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır", "H2: Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları yaşlarına göre farklılaşmaktadır" ve "H3: Öğrencilerin kurum imajına ilişkin algıları öğrenim gördükleri bölüme göre farklılaşmaktadır" hipotezleri kabul edilmiştir.

Bu araştırma bulguları ışığında meslek yüksekokulunun imajının artırılması adına önceliği hangi hizmet boyutlarına vermesi ve iyileştirmelere gitmesi gerektiğine dair gerekli bilgilere ulaşılmış olmaktadır. Kurumun imajına dair olumlu algıların artması ve istenilen sonuçlara ulaşabilmek için sınırlı kaynakların hangi alanlara yatırılması gerektiği yönünde gerekli çabalar gösterilebilecektir.

Bu araştırma verilerini kullanarak nasıl bir imaja sahip olduğunu öğrenen MYO yapmayı planladığı faaliyetlerine yön verebilecektir. Kurum imajını yükselterek toplumun güvenini, saygınlığını kazanabilecektir. MYO'dan beklentisi olan öğrencilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini dikkate alarak olumlu bir imaj oluşturulabilecektir. Kazaules vd. 'nin (2001) ifade ettiği üzere bireylerin kurumsal imaj algısı değişkendir, sürekli değişim göstermektedir. Bu nedenle kurumsal imaj ölçümlerinin sürekli yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada sadece bir Meslek Yüksekokulunun kurumsal imajı saptanmaya çalışılmıştır. Bu tarz öncül çalışmaların geliştirilerek tüm MYO'lar hatta fakülteler düzeylerinde yapılması ülke genelindeki üniversitelerin imajlarının tespit edilebilmesi açısından büyük fayda sağlayacak, üniversite tercih sürecinde öğrenciler için kılavuz niteliği taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

Arpan, LM, Raney, AA. and Zivnuska, S 2003. A cognitive approach to understanding university image. Corporate communications: An International Journal, 8 (2): 97-113.

Çelik A ve Akgemci T 1998. Girişimcilik kültürü ve KOBİ'ler, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Cerit. Y 2006. Eğitim fakültesi öğrencilerinin üniversitenin örgütsel imaj düzeyine ilişkin algıları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 12 (47): 343-365.

Cevher, E. 2016. Hizmet kalitesi açısından üniversitelere yönelik şikayetlerin incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(43): 163-171.

Gemlik N ve Sığırı Ü 2007. Kurum imajı analizi ve bir belediye üzerindeki uygulamanın değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11): 267-282.

Gray ER. and Balmer JMT 1998. Managing corporate image and corporate reputation. *Long Range Planning*, 31(5): 685-692.

Işık, M 2020. Üniversite itibari ve imajinin öğrenci memnuniyetine etkisi: Bitlis Eren Üniversitesi örneği, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1): 65-80.

İbicioğlu H. 2005. Üniversite öğrencilerinde kurumsal imaj algılamalarını etkileyen faktörlere ilişkin SDÜ.İİBF. öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2): 59-73.

Kazoleas D, Kim Y and Moffitt MA 2001. Institutional image: a case study. *Corporate Communications*, 6(4): 205-216.

Nguyen N and LeBlanc G 2001. Image and reputation of higher education institutions in students' retention decisions. *The International Journal of Education Management*, 15(6/7): 303-311.

Polat S. 2011. Üniversite öğrencilerine göre Kocaeli Üniversitesi'nin örgütsel imajı. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160): 105-119.

Saracel N, Özkara B, Karakaş M, Yelken R, Vatandaş C, Bayram AK, Alver K, Koçak H ve 2001. Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin kurumsal imajı : Afyon halkının üniversiteyi algılaması tutum ve beklentilerine ilişkin araştırma. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

UNITED NATIONS AND THE INTERNATIONAL CAMPAIGN AGAINST APARTHIED

Nasir Abba Yusuf

Department of History and Security Studies, Umaru Musa Yaradua University Katsina,
Nigeria

Abstract

We the people of the United Nations determined to save succeeding generations from the scourge of war, which twice in our lifetime has brought untold sorrow to mankind, and to reaffirm faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small, and to establish conditions under which justice and respect for the obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained, and to promote social progress and better standards of life in larger freedom, and for these ends to practice tolerance and live together in peace with one another as good neighbours, and to unite our strength to maintain international peace and security, and to ensure, by the acceptance of principles and the institution of methods, that armed force shall not be used, save in the common interest, and to employ international machinery for the promotion of the economic and social advancement of all peoples, have resolved to combine our efforts to accomplish these aims. Accordingly, our respective Governments, through representatives assembled in the city of San Francisco, who have exhibited their full powers found to be in good and due form, have agreed to the present Charter of the United Nations and do hereby establish an international organization to be known as the United Nations. The Preamble to the Charter of the United Nations (signed on 26 June 1945 by 51 Countries)

Introduction

This chapter discusses the historical evolution of the United Nations which was an offshoot of the then League of Nations that collapsed after the First World War. It also makes a critical examination of the activities of the U.N in relations to designing policies that affect the socio-political and economic life of the entire world with particular reference to the apartheid South Africa. Besides, the impact of the UN involvement in terms of the placement of embargo and sanctions on the South African government is equally discussed.

Brief history of the United Nations

Since the occurrence of the First World War (1914-1919) which claimed millions of life and led to the destruction of properties and infrastructure and the Great Economic Depression which threatened human existence across the globe, people began to think of a lasting solution to avert the occurrence of similar war in the future and to ensure peace and order. It was for this reason that the European super powers thought of establishing the famous League of Nations-an international organization shouldered with the responsibility of solving international problems without resorting to war. Though the western nations unanimously agreed on the establishment of this organization, there were series of misunderstanding as regards what kind of organization it would be¹. According to S. H. Box:

The League of Nations was conceived in 1919 during the aftermath of the tragedy and suffering caused by World War I. The victorious states established the organization, which was designed “to promote international cooperation and to achieve peace and security” based

¹ B. Walsh (1996). *Modern World History*. Britain: Butler and Tanner Ltd, p. 185.

on open, just, and honorable relations between nations. The Covenant of the League of Nations, which constitutes the first part of the Treaty of Versailles, established the mandates of the world's first intergovernmental organization dedicated to peace and was approved by the commission on the League of Nations on 28 April 1919. On 10 January 1920 the League of Nations officially came into being with the entry into force of the peace treaty. The organization consisted of an assembly and a council, both assisted by a permanent Secretariat, which formed the technical organ of the League. Appointed and headed by the secretary-general, the Secretariat was set up in Geneva, first in the Palais Wilson and later in the Palais des Nations. The permanent Secretariat represented the civil service branch of the League of Nations and was, in practice, the only direct producer of records. These owe their origin to actions taken by the assembly, the council, the various commissions, committees and specialized bodies, as well the work of the Secretariat. The latter was intended to serve these various entities and was also responsible for administering certain matters. The working languages of the Secretariat were English and French².

During that point in time, President Wilson of the United States wanted the League of Nations to be like global parliament incorporating within its composition, representatives, who would come together world-wide with the intension of deliberating and discussing on any matter that may affect them. However, British leaders thought the best League would be a simple organization capable of solving problems in times of emergency. France on the other hand proposed strong League with its own army. According to A. Balfour:

The League of Nations is not set up to deal with a world in chaos, or with any part of the world which is in chaos. The League of Nations may give assistance but it is not, and cannot be, a complete instrument for bringing order out of chaos³.

W. Wilson of the United States designed some guidelines to help avert another war in the future popularly known as the '14 Points Agenda'. However, failure to comply to the provisions of the agenda especially as regards rearmament, border disputes and the independence of some countries drove the entire globe into a Second World War (1939-1945). In it too, millions of people died, new diseases emerged, governments crumbled, economies crushed, etc. therefore, at the famous Yalta Conference of 1945, the Super powers unanimously agreed to set up an international body, but this time around stronger and more efficient than the League of Nations to oversee the affairs of nations and to avoid the occurrence of similar war in the future⁴. This is the United Nations. Initially, the role of the UN in the military and economic aspects was rejected by its architects. According to Plesch:

Until late in the war, the idea of making a general organization of the United Nations to coordinate military and economic affairs was resisted by the Big Three. Roosevelt regarded it as creating an unnecessary target for his opponents at home and did not publicly endorse the idea until after D-Day had succeeded. Churchill was more concerned with US-UK bilateral agreements, and sought to elevate Australia and Canada as auxiliaries of the Empire and arrange regional rather than global structures. Stalin, having given strong support to the League of Nations, was now more concerned to secure a territorial buffer zone against further attacks from Germany⁵.

² S. H. Box (2014). 'From the League of Nations to the United Nations: The Continuing Preservation and Development of the Geneva Archives'. Geneva: Springer International Publishing, pp. 16-17. For details see, 29/520, A.7, 29 July 1919, League of Nations Archives, Geneva.

³ Arthur Balfour, chief British representative at the League of Nations, speaking in 1920.

⁴ B. Walsh (1996). *Modern World History*, pp. 244-245.

⁵ P. Dan (2011). *America, Hitler and the UN: How the Allies Won World War II and Forged A Peace*. London: I.B. Tauris, p. 166. For details see, S. Stephen (2003). *Act of Creation: The Founding of the United Nations. A Story of Superpowers, Secret Agents, Wartime Allies and Enemies and Their Quest for a Peaceful World* Boulder. CO: Westview Press, S. Michael (1943). *Make this the Last War: The Future of the United Nations*.

The Charter of the United Nations was signed by fifty members at San Francisco on June 26, 1945; Poland, even though absent, was nevertheless allowed to sign as an original member in the months that followed, bringing the total of original members to fifty-one⁶.

The United Nations is the second largest world experiment in terms of the creation of a global policing to ensure security of life and property in the field of international relations. This organization has its headquarters at New York. The League of Nations and the United Nations represent a unique concept of international relations geared towards the continuation of the ideas that buttressed the Concert of Europe in the 19th century. The main organs of the UN are the General Assembly, the Security Council, the Economic and Social Council, the Trusteeship Council, the International Court of Justice, and the UN Secretariat. Each of these organs has its functions.

The General Assembly for instance, is a deliberative platform comprising all member states with each having a vote, irrespective of its size or influence. Decisions regarding international peace and security, the admission of new Member States and the UN budget are decided by a two-thirds majority⁷. Other matters are decided by a simple majority. A special effort has also been made to reach decisions through consensus, rather than using the power of the votes. General Assembly resolutions are no more than recommendations to the Member States, even though they have an enormous power to convince the world to swiftly comply to treaties, conventions, and protocols, etc. Its session normally lasts for a year, starting in mid-September. However, in situations demanding urgent decisions making process, the GA may organize a special meeting. They can also do that upon a special request put forward by the Security Council. At the beginning of each regular session, a one week debate is always being organized so as to allow heads of states pass on their grievances affecting the wellbeing of the international community as regards terrorism, poverty, the emergence of a pandemic, to mention, but a few. Annually, the General Assembly elects a president who presides over these meetings as an impartial party that representing the United Nations. The internal working of the Assembly is transmitted by its six main committees which include; the Human Rights Council, other subsidiary bodies and the UN Secretariat⁸. The six main committees of the General Assembly are: First Committee (Disarmament and International Security); Second Committee (Economic and Financial); Third Committee (Social, Humanitarian and Cultural); Fourth Committee (Special Political and Decolonization); Fifth Committee (Administrative and Budgetary); and Sixth Committee (Legal).

Under the UN Charter, the Security Council on the other hand is shouldered with the responsibility maintaining law and order in the entire world. It holds meetings almost on daily basis especially during a war, or a serious chaos that tends to threaten the national and international peace and security⁹. In such cases, this body looks continuously to solving the

---

London: George Allen & Unwin Ltd, A. Sunil and G. Sluga (2008). "New Histories of the United Nations," *Journal of World History* 19 (3): 251–274, I. Akira (2002). *Global Community. The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World*. Berkeley, CA: University of California Press, K. Paul (2006). *The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations*. New York: Vintage Books, M. David (2010). *A World Beyond Borders: An Introduction to the History of International Organizations*. Toronto: University of Toronto Press.

⁶ R.B. Russell (1958). *A History of The United Nations Charter: The Role of the United States 1940-45*. Washington D.C.: The Brookings Institution, p. 929.

⁷ For details on the roles of the General Assembly see, www.un.org/en/ga/

⁸ Fact Sheet: This is the United Nations, The Six Main Organs, p. 1. <http://visit.un.org>

⁹ For more details on the role of this important organ of the UN see, www.un.org/en/sc/

problem amicably through peace-talks and deliberations. However, if this process fails to yield the expected results, this organ resorts to ceasefire, the imposition of sanctions and embargo as in the case of the AAM and the use of coercion as the last solution. For a resolution to be passed successfully, 9 out of the 15 members of the council must vote in the affirmative. This decision can only be nullified whenever one of the five permanent members uses its veto power to vote for 'no'.

The Economic and Social Council deals with the control and coordination of the economic and social work of nations and the United Nations. In this organ, there are 54 members are cautiously chosen across equal geographical setting serving for three consecutive years¹⁰. Each member state has a vote to which the majority carries the vote. The main aim of this organ is to develop the economies of its member states by creating more opportunities in terms of job creation, and a special crusade against underdevelopment, hunger and poverty. This is achieved through the assistance of a number of specialized agencies such as the Food and Agriculture Organization (FAO), the World Health Organization (WHO) and the UN Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), and programmes such as the UN Development Programme (UNDP), the UN Children's Fund (UNICEF) and the Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). The work of these agencies and programmes is coordinated by ECOSOC.

To supervise the administration of 11 Trust Territories—former colonies or dependent territories placed under the International Trusteeship System, the Trusteeship Council is put in place. This provision was put in place immediately after the Second World War popularly known as 'mandates' to be prepared for self-governance¹¹. Greater part of the colonized nations and such trusteeship territories attained independence through the assistance of this important UN organ. The Trusteeship Council is comprised of the permanent members of the Security Council, which include; China, France, the Russian Federation, the United Kingdom and the United States. Each member has one vote, and decisions are made by a simple majority.

The International Court of Justice (ICJ) is the UN's major judicial organ, located in The Hague, Netherlands. The ICJ often referred to as "World Court" assumed its functions in 1946. It settles legal disputes only between nations rather than individuals, in accordance with international law. Most of these disputes revolve around border adjustment, trespass, economy, influence over another place, etc. countries are at liberty not to take part in this unless required by special treaty provisions. However, once a country accepts the Court's jurisdiction, it must comply with its decision. Since 1946, the International Court of Justice has considered over 150 cases and issued numerous judgments on international disputes brought to it by nations on economic rights, environmental protection, rights of passage, the non-use of force, non-interference in the internal affairs of states, diplomatic relations, hostage-taking, the right of asylum and nationality¹². All judgments passed by the Court are final and without appeal. It is presided over by 15 judges elected for 9-year terms, each from a different nation, both by the General Assembly and the Security Council. The presence of two judges from a single country is not entertained.

Elections are organized at the interval of three years for one-third of the seats, and retiring judges may also take part in new election to reclaim their seats. The Members of the

¹⁰ For more about the UN Economic and Social Council visit: www.un.org/en/ecosoc/

¹¹ For more information visit, www.un.org/en/decolonization/.

¹² I. L. Claude Jr. (1956). *Swords into Plowshares: The Problems and Prospects of International Organization* (New York: Random House), see also, 'Peace and security: prospective roles for the two United Nations', *Global Governance* 2: 3, Sept.–Dec. 1996, pp. 289–98, Commission on Global Governance (1995). *Our global neighbourhood*. Oxford: Oxford University Press.

Court do not represent their governments but are independent magistrates. For a decision to be made, nine judges must speak with a common voice.

The Secretariat as the name implies deals with the administrative work of the United Nation especially in its headquarters in New York City and other branches across the globe. It is said to have recruited about 16,000 workers mainly from member states charged with the responsibility of administering the affairs of the UN as regards peacekeeping operations, mediating international disputes, surveying social and economic trends, laying the ground work for international agreements to organizing international conferences¹³. This organs also services other organs of the UN in many ways. The Secretariat is headed by the Secretary-General, appointed by the General Assembly on the recommendation of the Security Council for a 5-year term and is responsible for executing decisions taken by other organs of the United Nations. The Secretary-General supervises the work of “international civil servants”. Unlike diplomats, who represent a particular country and its interests, international civil servants work for all 193 Member States and take their orders not from governments, but from the Secretary-General¹⁴. They are independent from any form of interference especially political. It always place the interests of the Organization above the interest of any person. The Secretary-General has the power to call on the Security Council on anything he considers threatens the global security and peace. He can use the power bestowed on him to fight any form of terrorism and conflict in order to maintain law and order. The Secretary-General may also act on his own initiative to deal with humanitarian or other problems of great importance. From the establishment of the UN, there have been eight Secretaries-General: Trygve Lie (Norway), 1946-1952; Dag Hammarskjöld (Sweden), 1953-1961; U Thant (Burma, now Myanmar), 1961-1971; Kurt Waldheim (Austria), 1972-1981; Javier Pérez de Cuéllar (Peru), 1982-1991; Boutros Boutros-Ghali (Egypt), 1992-1996; Kofi Annan (Ghana), 1997-2006; and Ban Ki-moon (Republic of Korea), 2007-present.

The major aim and objectives of the United Nations are:

1. To maintain international peace and security;
2. To develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples;
3. To cooperate in solving international economic, social, cultural and humanitarian problems and in promoting respect for human rights and fundamental freedoms;
4. To be a centre for harmonising the actions of nations in attaining these common ends.
5. It is based on the sovereign equality of all its members;
6. All members are to fulfil in good faith their Charter obligations;
7. They are to settle their international disputes by peaceful means, and without endangering international peace and security, and justice;
8. They are to refrain from the threat or use of force against any other state;
9. They are to give the United Nations every assistance in any action it takes in accordance with the Charter, and shall not assist states against which the United Nations is taking preventive or enforcement action;
10. Nothing in the Charter is to authorise the United Nations to intervene in matters which are essentially within the domestic jurisdiction of any state¹⁵.

5.2 Examining the politics of the United Nations

The role of the United Nations in global politics had been instrumental. This cut across the socio-economic and political life of the entire world. This political gesture revolves

¹³ www.un.org/en/mainbodies/secretariat/

¹⁴ www.un.org/en/mainbodies/secretariat/

¹⁵ Exhibit No. 66. Basic Facts about the United Nations. 1998. United Nations, New York, p. 5.

around peace-keeping operations, disbursement of aids to developing nations, education, war, crisis and conflict, to mention, but a few. While analysing the politics of the UN in the global scene the ACFOA Submission states that:

Meaningful solutions to complex cross-border problems such as the proliferation of weapons of mass destruction (nuclear, chemical and biological), epidemic diseases like AIDS, crime, illicit drugs and the whole gamut of issues raised by the Internet and information technology (such as Internet child pornography and Internet gambling), pollution and environmental degradation, can only be found through international and regional cooperation. The United Nations is the best vehicle for such cooperation and, therefore, an indispensable player in world affairs.

The main tasks for the UN in the twenty-first century must include the eradication of global poverty, the institution of sustainable development, the abolition of third world debt, the institution of the treaties developed in the twentieth century and civics education. The effective maintenance of international peace and security is a necessary precursor to these goals and as such should also continue as one of the UN's highest priorities¹⁶.

In this inquiry, a large number of submissions put forward criticisms and castigations that reflect directly, this disillusionment with the UN. It was claimed that the international power exercise by the UN is nothing, but a direct interference into the national sovereignty of many nations. In the treaty system, the International Criminal Court, the demand for a standing army or even for peacekeeping forces probably paints the UN black in the eyes of its critics. Through this process, the UN has the mandate to gradually shape the future of the world's international relations cutting across social, political and economic lines. In this regard, multilateral treaties are seen as not useful agreements openly contracted, but as attempts by some outside force to control the countries. Additional complaints were made about the cost and inefficiency of the UN in ensuring global peace and security.

Despite the fact that the case of the apartheid government had been before the UN, it seemed to be procrastinating due to a number of reasons. One important reason was that most European super powers have economic interest not only in South Africa, but in the entire Southern Africa. Unfortunately for the South Africans, those with the veto power to enforce laws in the UN had something to lose when the apartheid government is squarely dealt with. For this reason, the UN itself began to romance the issue to a greater length.

5.3 United Nations policies on Apartheid government of South Africa

It was in 1946 that A. B. Xuma, President-General of the ANC, wrote to oppose the proposal of the Smuts government for the annexation of South West Africa, and pointed out the denial of political and economic rights to Africans in South Africa saying:

Africans in South west Africa no share in government therefore no part in incorporation negotiations. South Africa denies political and economic rights to 8,000,000 Africans. 83 per cent of land reserved for 2,000,000 Europeans. Only less than 17 ½ per cent land for 8,000,000 Africans. Only 40 per cent of African children accommodated in mission schools. 95 per cent of Africans imprisoned under discriminatory regulations against Africans only. South Africa must first remove the colour bar, restrictions, discrimination at home¹⁷.

Despite this effort, Dr. Xuma further organized led a special delegation in October to advise an Indian delegation to the Assembly and lobby the UN especially on matters related to racial discrimination and socio-political and economic denials of black participation by the

¹⁶ ACFOA. Submission No. 101, p. 1081, see also, J. Robert (ed) (1999). *Sovereignty at the Millennium*. Massachusetts, Political Studies Association, p. 3.

¹⁷ T. Karis and G.M. Carter (eds.) (1973). *From Protest to Challenge*. vol. 2, California: Hoover Institution Press, pp. 262-63

South African government¹⁸. Similarly, in 1952, 13 Asian and Arab governments wrote requesting the UN General Assembly to make a re-think of “the question of race conflict in South Africa resulting from the policies of apartheid of the Government of the Union of South Africa”¹⁹.

It was against this backdrop that the United Nation set aside a special committee to look into the problems of South Africa with particular reference to apartheid. After an investigation, the committee argues that:

It is highly unlikely, and indeed improbable, that the policy of apartheid will ever be willingly accepted by the masses subjected to discrimination ... As the apartheid policy develops, the situation it has made is constantly being aggravated and daily becomes less open to settlement by conciliation, persuasion, information or education, daily more explosive and more menacing to internal peace and to the foreign relations of the Union of South Africa. Soon any solution will be precluded and the only way out will be through violence, with all its inevitable and incalculable dangers...²⁰

In 1954, the same committee submitted its second report on this issue arguing that:

Although the commission appreciates the importance of securing equal economic opportunities for all, regardless of differences in race, colour or belief, it feels bound to state its conviction that steps to achieve political equality among ethnic groups are of prime importance and cannot be continually deferred without serious danger²¹.

The final straw which broke the camel’s back was the massacre of Sharpeville in 1960 which called upon the attention of not only the UN, but the entire world. For these reasons, steps were taken by the UN calling on the South African government to reform its policies that were racial and despotic. Despite this effort, the South African government turned deaf ears and in turn, the UN mastering international support and other anti-apartheid struggles imposed sanctions, embargoes and disinvestment policies so as to bring the government to order²².

Similarly, South Africa was isolated in a number of things. For instance, in 1974, it was suspended from participation in the international sport competitions. The writing of materials of educational importance regarding apartheid policies and its negative effects were sponsored by the UN. Meetings, conferences and publications on apartheid were equally publicized.

It could be argued that over seventy percent of world’s anti-apartheid campaigns was directly influenced by the UN. In this regard, most NGOs cooperated with the UN to mount much pressure on the policies of the South African government. The statement made by Patricia Derian, the US Assistant Secretary for Human Rights Affairs as regards the continuous resistance of the NGOs was a classic example²³. Talking about the role of the UN in AAM, Ozgur argues that:

In recognizing the legitimacy of the struggle of the oppressed people of South Africa for the elimination of apartheid, the United Nations has called for moral, political, and

¹⁸ <http://www.anc.org.za/show.php?id=9367>

¹⁹ (Information from T. G. Ramamuthi, a former official of the Ministry of External Affairs of India, who studied the records of the Ministry.)

²⁰ UN document A/2505

²¹ UN document A/2719

²² For details see, O.A. Ozgur (1982). *Apartheid: The United Nations and Peaceful Change in South Africa*. New York: Transitional Publishers Inc., p. 133. See also, Official Records of the General Assembly, 18th Session, Document A/5497-S/5426.

²³ A U.S Policy Towards South Africa (1987): The Report of the Secretary of State’s advisory Committee on South Africa, Washington DC: U.S Department of States.

material assistance to the victims of apartheid, has established funds for the training of blacks from South Africa, has involved the South African liberation movements in its work, has acknowledged its own special responsibility and has encouraged the struggle of South Africa's blacks through a host of efforts²⁴.

Throughout this process, the UN and other AAMs succeeded in off rooting the apartheid system the peak of which was the independence of South Africa in 1994 under Nelson Mandela, a black president and one of the activists and founding members of the famous ANC.

5.4 United Nations Resolutions on Apartheid government of South Africa

The UN Security Council considered the situation in South Africa for the first time in March April 1960 at the request of 29 Asian-African States and adopted a resolution taking into consideration the situation in South Africa "if continued might endanger international peace and security". The resolution called upon the South African government "to initiate measures aimed at bringing about racial harmony based on equality... and to abandon its policies of apartheid and racial discrimination", and requested the Secretary-General "in consultation with the Government of the Union of South Africa, to make such arrangements as would adequately help in upholding the purposes and principles of the Charter and to report to the Security Council whenever necessary and appropriate"²⁵. It was resolution that attracted the support of the United States²⁶.

In 1962, African delegation submitted a draft resolution agitating for imposition of strict measures on the South African government. It was for the resolution that the UN General Assembly called on member states to:

- (a) Breaking off diplomatic relations with the South African government or refraining from establishing such relations;
- (b) Closing their ports to all vessels flying the South African flag;
- (c) Enacting legislation prohibiting their ships from entering South African ports;
- (d) Boycotting all South African goods and refraining from exporting goods, including all arms and ammunition, to South Africa;
- (e) Refusing landing and passage facilities to all aircraft belonging to the South African government and companies registered under the laws of South Africa.

Talking on the same vein ... opines that:

The Security Council discussed the situation in South Africa from 31 July to 7 August 1963, with the participation of the four African foreign ministers. The Kennedy administration in the United States announced on 1 August its decision to impose an arms embargo against South Africa, except for the fulfilment of existing contracts. The Security Council, in a resolution on 7 August, called upon all states "to cease forthwith the sale and shipment of arms, ammunition of all types and military vehicles to South Africa". The Council, in a further resolution on 4 December 1963, called upon all states "to cease forthwith the sale and shipment of equipment and materials for the manufacture and maintenance of arms and ammunition in South Africa". Britain and France abstained on these resolutions. Britain imposed an arms embargo after the Labour Party came to power in October 1964, and France became the main supplier of arms to 33 UN document A/5453 34 UN document A/5497 35 Resolution 181 (1963) 36 Resolution 182 (1963) South Africa.

²⁴O.A. Ozgur (1982). *Apartheid: The United Nations and Peaceful Change in South Africa*, P. 148

²⁵ E. S. Reddy (n.d). 'United Nations and the African National Congress', pp. 16-17.

Partners in the Struggle against Apartheid', p. 14.

²⁶ General Dwight Eisenhower was then President of the United States.

Many years of diplomatic and public pressure were needed to persuade the major Western Powers to support an embargo binding on all states²⁷.

A special committee was put in place to look into the problems of apartheid in South Africa. The committee was established in 1962 by the General Assembly resolution 1761 (XVII) to ‘keep the racial policies of RSA under review when the Assembly is not in session and to report to the Assembly or to the Security Council or both, as the case may be appropriate from time to time’²⁸.

In the resolution of 2671 (XXV), the General Assembly commanded the committee on apartheid to review all political spheres of the apartheid with particular reference to international repercussion, legislative, administrative, the racial nature of apartheid and its implication on intergroup relations, repression of opponents of apartheid, effort made by the South African government to put an end to apartheid, among other important issues.

The same committee declared the huge number of complaints it received globally as regards the high level of injustice meted on the people of South Africa. On this vein, it decided to seek the cooperation of various anti-apartheid movements and of the non-governmental organizations and even important personalities so as to curb-out the flames of racial segregation in South Africa²⁹.

To promote meaningful action against apartheid the committee also cooperated with other organs of the UN, special agencies and non-governmental organizations. In this regard, UNESCO was shouldered with the responsibility of preparing reports on the effects of apartheid in the fields of education, science, culture and information.

Furthermore, in resolution 36/172 N of 17 December, 1981, the Assembly requested the Committee to give credence to the mobilisation of support for sanctions against South Africa reviewing the resolution of the UN on apartheid as regards military, nuclear, economic, political collaboration with the racist South African government and the supporting world campaign to unconditionally release all South African prisoners³⁰. Oliver Tambo while expressing himself before the said Committee says that:

A resolution co-sponsored by 55 delegations was introduced on 10 October and adopted on the same day as a special case. In the evening, at a reception hosted by the UN Secretary-General, Dialli Telli, accompanied by me, met the leaders of the nine Western delegations which had abstained on the vote and appealed for their support. The next day the resolution was voted in the plenary by roll call and all the Western delegations voted in favour to the cheers of the nonaligned countries. The vote was 106 to 1, with only South Africa voting against; the delegation of Portugal left the Assembly Hall to avoid casting a vote. The resolution was a landmark in the consideration of the situation in South Africa. It condemned the repression by the South African government and asked it “to abandon the arbitrary trial now in progress and forthwith to grant unconditional release to all persons imprisoned, interned or subjected to other restrictions for having opposed the policy of apartheid”³¹.

As the struggle protracted, the UN call upon all member states to prohibit, discourage the waves of migration into South Africa especially skilled and technical personnel and to

---

²⁷ E. S. Reddy (n.d). ‘United Nations and the African National Congress’, pp. 19-20.

²⁸ UN Action in the Field of Human Rights 1948-1978 (1974), 25th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, New York: UN Publications, p. 206.

²⁹ Official Records of the General Assembly, 18th Session, Annexes, Agenda item 30, Addendum, Document A/5497-S/5426.

³⁰ 37th Session, Supplement No. 22 (A/37/22), Paras. 349-352.

³¹ The date of this resolution, 11 October, was observed from 1973 as the “Day of Solidarity with South African Political Prisoners”.

suspend cultural, educational, sporting, etc. with the racist government. Special process of funding anti-apartheid movements was also put in place to further pressurize the South African government to comply with the needs of the international community.

Despite the unique role played by the UN in fighting the apartheid regime, it was accused of failure by many scholars. Probably this was so, looking into the escalation of strict policies and crime against the South African people apart from the cavalier attitude of the 'white government'. This was fully supported by a reasonable support and backing the South African government received from super powers like the US and the UK fearing the occurrence of great loss economically as they invested heavily in the country. According to E. S. Reddy:

17 It is often felt that the United Nations has failed in its attempts to induce change in South Africa and that the progressive strengthening of the resolutions only reflects increasing frustration among the Afro-Asian delegations. Whether the United Nations has in fact succeeded or failed can only be determined in relation to an understanding of the proper role and responsibility of the organisation.

It is perhaps correct that the provisions of the United Nations Charter on the promotion of human rights were based on the assumption that certain objectives could be achieved through exhortation and education and through the gradual development of international norms. Exhortation, however, has failed with respect to South Africa, and the development of international norms has only led the South African government to adjustments in the forms of racial discrimination. There has been an inevitable escalation of resistance and repression leading to an aggravation of the crisis.

Over the years there has also existed a hope, or faith, among the black people of South Africa that the United Nations would somehow see to the fulfilment of its purposes and principles in relation to racism in South Africa. This reflected a lack of understanding of the limitations of the United Nations and of its Charter. Such an illusion was perhaps fed by the assertion of some South Africans and many friends abroad that economic sanctions alone could lead to important changes in the racial policies of that country. This proposition, particularly attractive to pacifists, has not been proved or disproved since economic sanctions have not been imposed by the United Nations Security Council and since measures recommended by the United Nations General Assembly and by the Organisation of African Unity have not been universally applied.³²

This accusation was later buttressed by the speech of the Chairman of the Special Committee against Apartheid in 1967 which he argues that:

The main role in the liberation of southern Africa should rightfully go first to the oppressed people themselves. The international community can assist them and help create the conditions in which they can secure the liberation with the least possible violence and delay, but it cannot aspire to deliver liberation to them. The efforts of the international community should only complement the efforts of the oppressed peoples.

It is essential to recognise that popular revolutions take their time, face reverses and even lose battles but will ultimately succeed. The international community cannot formulate the methods of the liberation struggle or determine its timetable. Perseverance and determination are essential if it is to play a helpful role.

...while the United Nations can play a significant role in the international field, its role is not exclusive. States individually, as well as collectively through the Organisation of African Unity and other inter-governmental organisations, can make additional contributions.

---

³² E.s. Reddy (1986). *Apartheid, The United Nations and the International Community : A Collection of Speeches and Papers*. New Delhi: Published by Vikas Publishing House, P.17.

Non-governmental organisations of various sectors of public opinion can also play an important role. It is essential to co-ordinate these efforts in order to promote maximum effectiveness of the totality of international effort³³.

It was for this simple reason that most African countries lost hope in the affairs of the United Nations and other European countries. This made the African countries to oppose the South African government openly. They began to introduce measure to curtail the influence of the South African government.

Other researchers view the move made by western nations towards the South African government as racial having supported the interest of a white government at the detriment of the indigenous black majority.

In the early years for the UN campaign against apartheid, it was difficult to obtain the required majority for a discussion of apartheid in the United Nations. Many powerful Western and other States kept on blocking any avenue leading to the condemnation of South Africa and its policies. The fact that during that time most African nations were under colonial rule: South Africa and the colonial powers were in a form of co-operation to ensure that such countries would remain neo-colonial political entities of Europe, producing raw materials for European factories as well as serving as sphere of influence and as a market for their finished goods. To properly appease the people of South Africa and other African nations, Western governments contribute funds for the legal defence of persons charged under such offences as "communism", "sabotage", and "terrorism", ignoring South African protests. Countries like the USSR even gave the people of South Africa military training and funds to stage a militant resistance knowing fully well that the South African government had the power to defend its integrity as even the arms embargo placed on it had some restrictions as regards importing some light weapons for the 'domestic use' of the government.

Conclusion

This chapter examined the role of the United Nations in its global fight against apartheid policy in South Africa. This struggle began as the UN General Assembly received a reasonable number of complaint from concerned governments, peoples and individuals pertaining to the plight of the South African people under the despotic 'white government'. Despite the fact that the UN anti-apartheid struggle was not watertight, it contributed immeasurably to mustering a global force to successfully challenge the power of the South African government. Its resolutions and collaborations with special international bodies, anti-apartheid movements and the non-governmental organizations meant a lot as far as ending the apartheid policies was concerned.

---

³³ E.s. Reddy (1986). *Apartheid, The United Nations and the International Community*, p. 18.

الطلب السياحي في ليبيا (الواقع والطموح)

للفترة من 2000 - 2010

أسالم المريمي سالم أبودور/ قسم التسويق/ كلية الادارة والموارد البشرية- زلطن/ جامعة صبراته

salemmaremy@gmail.com

المستخلص:

يمثل الطلب السياحي تلك الكميات من الخدمات والسلع التي تعرضها المؤسسات الخاصة والعامة داخل أي مجتمع لغرض إشباع الرغبات المتوقعة للسياح، وتجتهد المؤسسات العاملة في المجال السياحي على تحديث وتطوير منتجاتها في إطار المنافسة من أجل تحقيق أكبر إيراد ممكن، وتقديم أفضل خدماتها لكسب الزبائن والعملاء بشكل مستمر، والعمل على زيادة الكم من المنتجات وتقديم الخدمات للزبائن وصولاً إلى طموحاتها من العوائد وتحقيق أهدافها لضمان البقاء في سوق العمل من خلال اتقان المزيج التسويقي ومراعاة حسن تصميمه مع الاهتمام بالترويج والتسويق وفق عناصره الأساسية ومواكبة التطور العلمي التقني في مجال التسويق والإعلان والترويج عبر شبكات التواصل الاجتماعي بشبكة المعلومات الدولية والاستفادة منها في تقييم ومعالجة القصور إن وجد داخل المؤسسة ذات النشاط السياحي شأنها في ذلك شأن المؤسسات الاقتصادية والتجارية ويختلف الطلب السياحي من مكان لآخر ، ومن مرحلة زمنية لأخرى ، وقد تكون الاختلافات كمية أو نوعية ، ويرجع سبب ذلك لكون الطلب السياحي يتأثر بشكل كبير بمجموعة من العوامل منها اقتصادية وأخرى غير اقتصادية.

سيهدف هذا البحث إلى معرفة اسباب انخفاض الطلب السياحي على العرض السياحي الليبي والتعرف على أهم العناصر المؤثرة على الطلب السياحي في ليبيا، ويركز على مشكلة تندني الطلب السياحي في ليبيا الذي نتج عنه تندني في عدد السياح الوافدين وبالتالي الضعف الملحوظ في مساهمة قطاع السياحة في الدخل الاقتصادي للبلد. وفي هذا البحث سيتم الاعتماد على المنهج الوصفي لوصف الحالة وجمع البيانات والمعلومات اللازمة وتحليلها احصائي والتوصل الى عدد من النتائج والتوصيات التي يمكن أن تسهم في التحسين من مستوى الطلب السياحي للبلد.

الكلمات المفتاحية: الطلب السياحي، العرض السياحي، الإيرادات السياحية، المصروفات السياحية، السياحة الوافدة.

1.1 المقدمة:

يتأثر حجم الطلب السياحي بشكل كبير بالعرض السياحي. وللتحسين من مستوى الطلب السياحي الليبي يجب أن يتم التركيز على التنوع السياحي هو توفر عوامل الجذب السياحي ، فلدينا شواطئ جميلة وأماكن طبيعية جذابة ، مثل الغابات والمناطق الجبلية والصحراوية والواحات والمدن الأثرية والأماكن الدينية ، وكذلك تميز ليبيا بموقع استراتيجي ومناخ متنوع ، وغيرها من المقومات جميعها تساعد على تأسيس مستقبل واعد لصناعة السياحة الليبية. كذلك من المسلم به أن صناعة السياحة في العالم فاقت كل الصناعات من حيث العوائد الكبيرة التي يحققها تفعيل الأنشطة السياحية في كثير من الدول ، أضف إلى ذلك أن أي مشروع سياحي في ليبيا لن ينجح طالما لم يكن هناك توجه حقيقي في سياسة الدولة إلى تفعيله والاهتمام به وإدراجه ضمن الخطط التنموية الشاملة الهادفة إلى تقوية القطاع السياحي كبديل لتخفيف الاعتماد على النفط.

كما تعمل السياحة إلى تحقيق انتشار الثقافات والحوار وإحلال السلام وإرساء العلاقات بين الشعوب وحماية البيئات المختلفة وتجميل المدن الى غير ذلك . لكن من الصعب أن تقام سياحة جزئية في مكان معين ، ولا يمكن فصل السياحة الخارجية عن السياحة الداخلية. فالمشروع السياحي للدولة مشروع متكامل، وشبكة ينبغي أن تكون فعالة ومتربطة ، ويمكن الاستفادة من كافة الموارد الإقليمية المتاحة وفقاً لاشتراطات الاستدامة لندحدث تنوعا اقتصاديا حقيقيا ومستمر ، ولكن لا يمكن أن يتجاهل العديد من التحديات التي سوف يواجهها هذا القطاع ، وهي كيفية التوفيق بين النشاط السياحي وغيره من القطاعات وكيفية المحافظة على هوية المجتمع الليبي وعاداته وتقاليده وقيمه الدينية والأخلاقية ، كما تستدعي الحاجة إلى تأهيل مجتمعنا للانخراط في ممارسة الأنشطة السياحية ، ومن السبلات أيضا تأثير الأنشطة السياحية على البيئة وتلويثها والإضرار بها ، وهذا ما تعاني منه الدول السياحية لا سيما وأن هناك

الكثير من مناطق الجذب السياحي في ليبيا تعتبر من البيئات الحساسة والتي تحتاج إلى برامج حماية مستمرة وتوعية مجتمعية تدعو للمحافظة .

2.1 الطلب السياحي:

عرف السيبي، 2001 الطلب السياحي بأنه تعبير عن اتجاهات السائحين لشراء منتج سياحي معين أو زيارة منطقة أو دولة سياحية بذاتها، قوامه مزيج مركب من عناصر مختلفة تمثل الدوافع و الرغبات والقدرات والحاجات الشخصية التي يتأثر بها المستهلكون السياح من حيث اتجاهات الطلب على منطقة معينة. ويمكن أن يعبر الطلب السياحي عن مدى مشاركة السكان المحليين والأفراد والجماعات من الدول الأخرى في النشاطات السياحية المختلفة لبلد ما، وبطريقة أخرى هو المجموع الإجمالي لأعداد السياح المواطنين منهم والأجانب الوافدين إلى منطقة سياحية معينة.

يُمارس الطلب السياحي على فترات معينة من السنة أثناء تنفيذ الرحلة السياحية، وغالباً ما يتحقق ذلك في موسم الذروة السياحي، وفي المناسبات، وعندما يتوفر وقت الفراغ، ويختلف الطلب السياحي من مكان لآخر، ومن مرحلة زمنية لأخرى، وقد تكون الاختلافات كمية أو نوعية، ويرجع سبب ذلك لكون الطلب السياحي يتأثر بشكل كبير بمجموعة من العوامل منها اقتصادية وأخرى غير اقتصادية.

حقيقة أن هذا النشاط لا بد أن يمر بمراحله المختلفة من الاكتشاف إلى النمو والنضج إلى الاستقرار، وما يمكن أن نعول عليه هو تقصير الفترة الزمنية بين كل مرحلة وأخرى ويمكن ذلك عن طريق الاستغلال والاستثمار الأمثل والإمكانيات المادية والتكنولوجية المتاحة ، كما يحتاج الأمر إلى رفع المستوى الثقافي لمجتمعنا لخوض تجربته بنجاح ودخول المعركة التنافسية من خلال توفير منتجات سياحية متنوعة وخلق سوق سياحي نشط بالمنطقة .

لقد اتبعت الكثير من الدول المستقبلية للسائحين اتجاهها كميًا في قياس أثر تنمية قطاع السياحة على الدخل القومي ، ويتضمن هذا الاتجاه الكمي قياس حجم السياحة الدولية إلى هذه الدولة من عدد السائحين وعدد الليالي السياحية على مدار السنة، وفي كل شهر من شهور السنة، ووسيلة المواصلات المستخدمة من أعداد السائحين، ونسب كل وسيلة إلى الأخرى وحجم الإيرادات السياحية الإجمالية في العام وحجمها في كل شهر من شهور السنة، ثم استخراج متوسط الإقامة لكل جنسية أو مجموعة من الجنسيات، وتحديد متوسط الإنفاق اليومي للسائح من كل جنسية أو مجموعة من الجنسيات ، ومعرفة متوسط الإنفاق في كل رحلة وعدد الليالي التي قضاها السائحون في الفنادق، كما يجري مجراها من أماكن الإقامة السياحية التكميلية، وعدد الليالي التي قضاها السائحون خارج هذه الفنادق والأماكن .

3.1 الطلب السياحي العام والخاص:

ويختلف الطلب بشكل عام عن الطلب السياحي بشكل خاص بثلاثة اختلافات رئيسية هي: إذاً يمكن تعريف الطلب السياحي اشتقاقاً من التعريف العام هو: (رغبة السائح في الحصول على الخدمات السياحية ودفع الثمن عنها أثناء الرحلة السياحية وفي المواقع السياحية). غير أن هذا التعريف لا يفي بالغرض الإحصائي لاحتمال الطلب السياحي، لذا يمكن تعريف الطلب السياحي على أنه: (المجموع الإجمالي لأعداد السياح الذين يستخدمون المنشآت السياحية سواء كانوا من المواطنين أم كانوا قادمين من الأجانب). وعلى أساس هذا التعريف يقسم الطلب السياحي إلى (الحوري والدباغ، 2000):

1. الطلب السياحي المحلي أو الداخلي : السياح المواطنين من حملة جنسية البلد والذين وينتقلون من مكان إلى آخر داخل حدود البلد.
  2. الطلب السياحي العالمي أو الخارجي : يمثل السياح الأجانب من حملة جنسيات أجنبية مختلفة.
  3. يوجد هناك تصنيف آخر للطلب السياحي :
  3. الطلب السياحي المحتمل (الكامن) : يتمثل بالأشخاص الذين تشملهم القواعد الأساسية للسفر والسياحة أي لديهم المال والوقت والقدرة على السفر.
  4. الطلب السياحي الفعلي (الحقيقي) : يتمثل بالسياح الذين ينفذون الرحلات السياحية بالفعل.
- والجدول التالي يوضح مقارنة بين الطلب بشكل عام والطلب السياحي بشكل خاص.

جدول (1) مقارنة بين الطلب بشكل عام والطلب السياحي بشكل خاص

الطلب بشكل عام	الطلب السياحي بشكل خاص
1- ينصب على جميع السلع والخدمات المعروضة للبيع بالأسواق.	1- ينصب على نوع معين من الخدمات تسمى بالخدمات السياحية (المنتوج السياحي) والتي تلبي حاجات السياح أثناء الرحلة السياحية.
2- يمارس من قبل جميع المستهلكين الذين لديهم قوة شرائية ومقدرة على الدفع.	2- يمارس من قبل شريحة محدودة من المستهلكين تسمى بالسياح.
3- يمارس على مدار أيام السنة وفي جميع الأماكن والأسواق، ولا يقتصر بتوافر وقت الفراغ.	3- يمارس بفترات معينة من السنة أثناء تنفيذ الرحلات السياحية، وغالباً ما يتحقق ذلك في موسم الذروة السياحي وفي المناسبات وعندما يتوفر وقت الفراغ، في الطلب السياحي مقرون بوقت الفراغ.

المصدر : ماهر عبد الخالق السيسي (2001) مبادئ السياحة، القاهرة، ص. 56

4.1 أهمية تقدير حجم الطلب السياحي:

تتم أهمية تقدير حجم الطلب السياحي من خلال عدد من الطرق المستخدمة ومنها:

1. إمكانية تقدير حجم النشاط السياحي المتوقع في الدولة.
2. وضع خطة سليمة وملائمة للقدرة الاستيعابية لمواجهة الطلب السياحي المتوقع في المستقبل.
3. تنمية المرافق والخدمات السياحية في الدولة.
4. إمكانية تقدير الإيرادات السياحية المتوقعة.
5. وضع خطة واقعية لمستقبل الاستثمار السياحي في البلد تبنى على التقديرات المختلفة لحجم الطلب السياحي.

5.1 خصائص وسمات الطلب السياحي (ملوخية، 2005):

من الخصائص والسمات التي يتميز بها الطلب السياحي مقارنة من الطلب الصناعي مايلي:

1. الحساسية : الطلب السياحي حساس للظروف والعوامل الاقتصادية والاجتماعية والسياسية السائدة في الدول المستقبلية للسياحة.
2. المرونة : والمرونة تعني قابلية الطلب السياحي للتغير تبعاً للظروف السائدة في السوق السياحية الداخلية والخارجية مثل مستوى الأسعار فالعلاقة بين سعر الخدمات والطلب السياحي علاقة عكسية... وغيرها من العوامل.
3. الموسمية : الموسمية تعني اتجاه الطلب للارتفاع في فترات معينة مرتبطة بأعياد أو مواسم معينة حيث يصل الطلب إلى ذروته خلال فترات معينة من العام، السياحة الموسمية هي مجموعة المتغيرات التي تحدث للطلب والعرض من السلع والخدمات السياحية بسبب عوامل معينة تتكرر سنوياً، والموسمية تظهر في الدول المصدرة والمستقبلية في دول أوروبا وأمريكا مثلاً تنشيط السياحة الخارجية في فصل الشتاء أما الدول العربية فتزداد حركتها السياحية في فصل الصيف، لذلك يجب على الهيئات والأجهزة والشركات السياحية ان تقوم بدراسة واقية للمواسم المختلفة في كل سوق سياحية حتى تتمكن الدول المستقبلية للسائحين من وضع الخطط السياحية الملائمة لمواجهة الطلب السياحي المتزايد في فترات محددة.
4. التوسع : في الطلب السياحي يتجه للتوسع سنوياً بمعدل غير ثابت ويتغير تبعاً لتغير الظروف المتولدة في الدول المصدرة للسائحين والمستقبلية لهم، وهناك عدة عوامل تؤدي إلى التوسع والزيادة في الطلب السياحي منها:
  1. التقدم العلمي والتكنولوجي والمعلوماتي الذي يعيشه العالم والتطور الكبير في وسائل النقل البري والبحري والجوي.
  2. ارتفاع مستويات المعيشة وزيادة الدخل الموزعة في كثير من الدول المصدرة للسائحين.
  3. التقدم في مجال المعلومات وتكنولوجيا المعلومات والاتصالات وتوفير المعلومات والبيانات والاتصال الجيد بين الدول المصدرة والمستقبلية.
  4. اهتمام كثير من الدول السياحية بمقوماتها الطبيعية والصناعية وخدماتها السياحية بشكل ملحوظ.
  5. ظهور الرحلات السياحية الشاملة التي تنظمها الشركات السياحية العالمية في معظم دول العالم بأسعار مخفضة.

6.1 أهم العوامل المؤثرة في الطلب السياحي (الشريعي، 2009 ومقابلة، 2007):

1. سعر السلعة أو الخدمة: زيادة سعر الخدمة يؤدي لقلّة الطلب عليها مع أن مرونة الطلب السعرية هي التغير النسبي

- في الطلب نتيجة التغير النسبي في السعر.
2. نوعية السوق : إن حجم الطلب على منتجات وخدمات المشروع يمثل منحى الإيراد المتوسط الذي يتوقف اتجاهه على شكل السوق الذي يعمل بها المشروع والتي تختلف من سوق منافسة كاملة إلى سوق منافسة احتكارية , إلى سوق احتكار القلة أو الاحتكار المطلق.
3. دخل المستهلك و رغباته: يلعب دخل المستهلك دورا أساسيا في تقدير الطلب لأن أي مشروع يجب أن يحدد فئات المستهلكين التي يوجه لها سلعه أو يقدم لها خدماته وبذلك يتوجب عليه تقدير الطلب المناسب لحجم مبيعاته التي يخطط لها في المستقبل بما يتلائم مع إشباع حاجات ورغبات زبائنه ومستهلكه وجذب مستهلكين جدد.
4. أسعار السلع أو الخدمات البديلة أو المكملة : حيث نعلم أن السوق تحوي العديد من المشاريع المنافسة التي تقدم سلع وخدمات بديلة والمستهلك دوما يتجه نحو السعر المنخفض وهنا يتحدد الطلب وفق معامل مرونة الطلب المتقاطعة أو معامل الاحلال بين هذه الخدمات .
5. الخطة الاستثمارية القومية : تقوم الدولة بإعطاء اولوية لتنفيذ بعض المشاريع في الخطة الاستثمارية وتساعد معرفة توزيع استثمارات الخطة على القطاعات المختلفة في امكانية التنبؤ بحجم الطلب على السلع والخدمات في المستقبل فمن خلال معرفة الاستثمارات المخصصة لقطاع السياحة يمكن تقدير الطلب المتوقع على خدمات المشاريع السياحية .
6. الدخل القومي ونمط توزيعه : يعتبر مستوى الدخل القومي وأسس توزيعها من أهم العوامل التي تحدد شكل الإنفاق الاستهلاكي للفرد والمجتمع الذي يتوقف عليه حجم الطلب الكلي اذ ان حجم الطلب يتدرج بين شرائح أصحاب الدخل منخفضة ومتوسطة ومرتفعة".
7. التدخل الحكومي: أن تدخل الحكومة مهم لضمان نجاح السياسات المتبعة والتي تؤثر على حجم الطلب والعرض الكلي مثل سياسة الضرائب.
8. عدد السكان ومعدل نموهم واتجاهات ميولهم : فالزيادة السكانية تعني زيادة الطلب الكلي وتختلف احتياجات السكان وفقا للمستوى العلمي والاجتماعي والمادي , كما يتبع حجم الطلب أنواق وعادات المستهلكين ونمط الاستهلاك السائد.
9. جودة السلعة او الخدمة: فكلما زادت جودة سلع وخدمات مشروع معين كلما كانت حصته في السوق أكبر وبالتالي زيادة مبيعاته وارباحه وقدرته التنافسية , وبالتالي يجب دوما تحسين الجودة للوصول الى نظام تؤكد الجودة " الأيزو" بصفة عامة الذي يمهّد الطريق للوصول الى الجودة الشاملة . ومن أهم العوامل التي أدت إلى التوسع والزيادة في الطلب السياحي (معيوف، 2015):
- التقدم العلمي والتكنولوجي والمعلوماتي الذي يعيشه العالم والتطور الكبير في وسائل النقل البري والبحري والجوي.
  - ارتفاع مستويات المعيشة وزيادة الدخل الموزعة في كثير من الدول المصدرة للسائحين.
  - التقدم في مجال المعلومات وتكنولوجيا المعلومات والاتصالات وتوفير المعلومات والبيانات والاتصال الجيد بين الدول المصدرة والمستقبلة.
  - اهتمام كثير من الدول السياحية بمقوماتها الطبيعية والصناعية وخدماتها السياحية بشكل ملحوظ.
  - ظهور الرحلات السياحية الشاملة التي تنظمها الشركات السياحية العالمية في معظم دول العالم بأسعار مخفضة.
- 7.1 الطرق المستخدمة في تقدير الطلب المستقبلي**
- يمكن تقسيم تلك الطرق الى طرق تنبؤ نوعية وطرق تنبؤ كمية (السيسي، 2001):
1. الطرق النوعية ومنها اسلوب دلفي، الاتفاق الجماعي، تنبؤ بناء على رؤية مستقبلية، القياس على السوابق" مقارنات دولية"، العلاقة مع خطط التنمية، العصف الذهني" الملاحظة العلمية"، السيناريوهات.
  2. الطرائق الكمية : وتقسّم الى طرق احصائية , وطرق اقتصادية.
- الطرق الاحصائية تشمل: تحليل السلاسل الزمنية، الوسط المتحرك و التمهيد الأسي و التمهيد الأسي المعدل، تحليل الانحدار " الاتجاه العام"، تحليل الارتباط : الثنائي والمتعدد.
- أما الطرائق الاقتصادية فتشمل (السيسي، 2001):
- متوسط استهلاك الفرد، المرونات السعرية والداخلية، ميزانية الأسرة، المدخلات والمخرجات" المعاملات الفنية"، - المؤشرات.

8.1 التحليل الاحصائي:

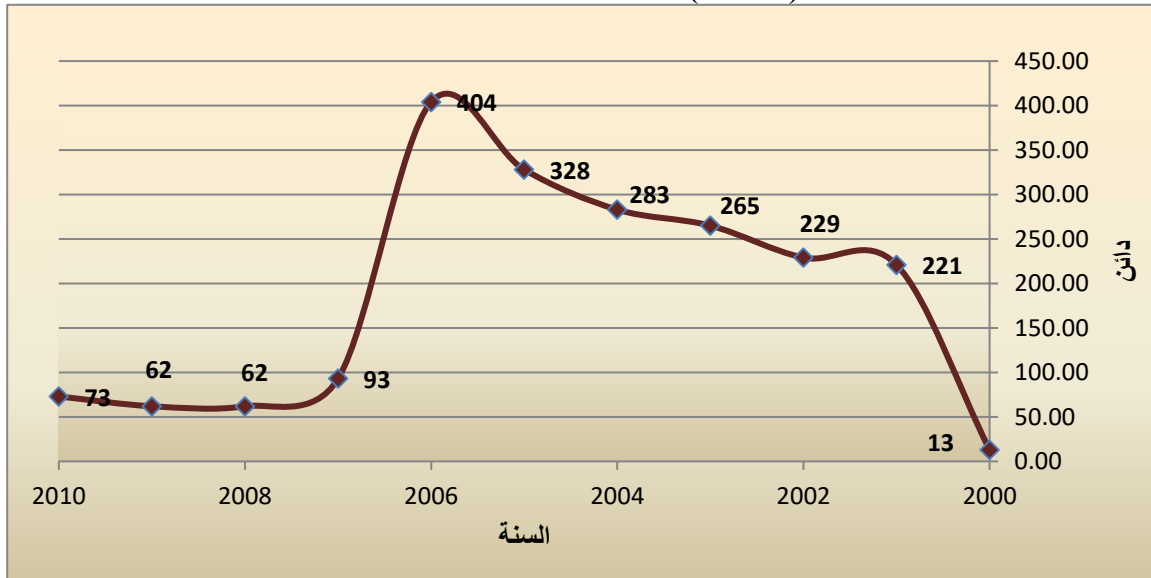
من خلال جمع البيانات والمعلومات المتعلقة بالطلب السياحي الليبي والموضحة بالجدول التالي تبين أن هناك ما يعدل 29,302 سائح خلال سنة 2000م تم انخفاضا في سنة سنة 2003 م و سنة 2002م ومن تم بدأ في الارتفاع مرة اخرى في سنة 2003م حتى الوصول لي 125,997م فس سنة 2006م ثم يبدأ بالانخفاض مرة أخرى في كل من سنة 2007 و 2008 و 2009 حتى الوصول 32,038 سنة 2012.

جدول (2) إحصائية السياح الوافدين لليبيا خلال فترة 2000-2010م

السنوات	عدد السياح الكلي
2000	29,302
2001	20,399
2002	20,075
2003	23,029
2004	42,638
2005	81,319
2006	125,480
2007	105,997
2008	42,118
2009	35,692
2010	32,038

المصدر: من إعداد الباحث بالاعتماد على قسم المعلومات والإحصاء، مركز المعلومات والتوثيق السياحي، الهيئة العامة السياحة، 2018 ص1.

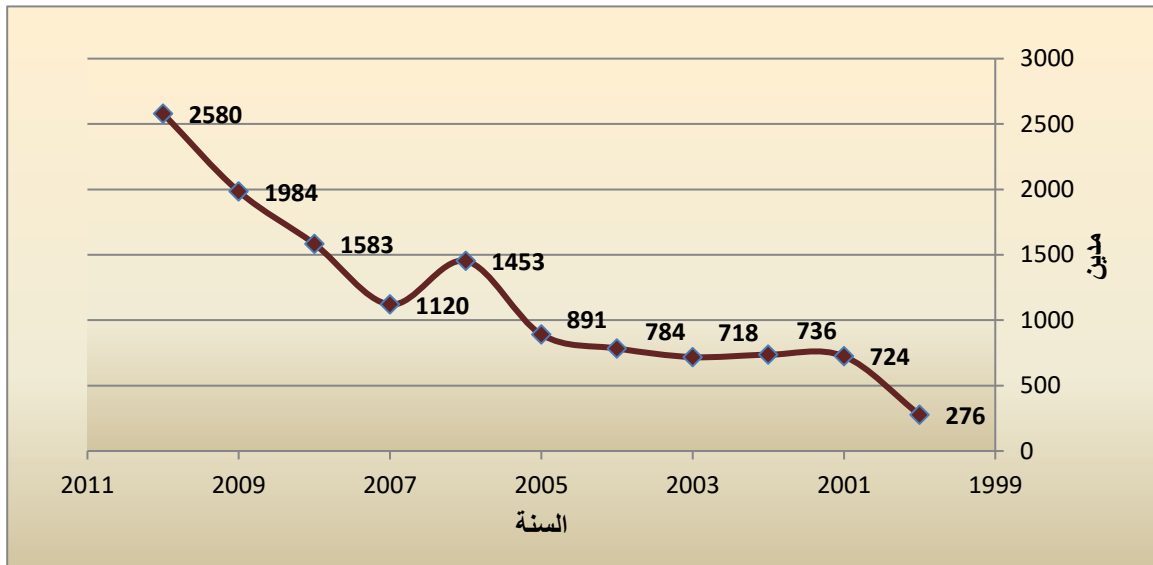
أولاً : الدخل العائد للسفر والسياحة (الايرادات)

الشكل (1) يبين نسب التغييرات في الایرادات للسفر والسياحة للفترة من 2000 - 2010
المصدر: من إعداد الباحث

تشير التغييرات التي طرأت على إيرادات السفر والسياحة في سنة 2001 ارتفاعها بنسبة مرتفعة جدا فقد بلغت نسبة التغيير (1600%) عن السنة السابقة، وفي سنة 2002 لوحظ ازدياد في الديون العائدة للسفر والسياحة بنسبة قيمتها (3.62%) عن السنة السابقة واستمرت الزيادة في سنة 2003 في نسبة التغيير بنسبة بلغت (15.72%) عن السنة السابقة واستمرت الزيادة بنسبة التغيير في سنة 2004 بقيمة (6.79%)، وفي سنة 2005 لوحظ انخفاض بنسبة التغيير بنسبة بلغت (15.9%) وفي سنة 2006 لوحظ ارتفاع بنسبة التغيير بقيمة (23.17%) وفي سنة 2007 انخفضت نسبة الديون العائدة للسفر والسياحة بنسبة كبيرة مقدارها (76.98%) في حين بسنة 2008 ارتفعت نسبة الديون العائدة للسفر والسياحة إلى (33.33%)، وفي سنة 2009 لم يطرأ أي تغيير في الديون العائدة للسفر والسياحة وانخفضت النسبة في سنة 2010 إلى (19.12%).

ثانياً : النفقات على السفر والسياحة (المصروفات)

الشكل (2) يبين نسب التغييرات في المصروفات على السفر والسياحة للفترة من 2000 - 2010

المصدر: من إعداد الباحث

تشير التغييرات التي طرأت على مصروفات السفر والسياحة في سنة 2001 ارتفاعها بنسبة مرتفعة فقد بلغت نسبة التغيير (162.32%) عن السنة السابقة، وفي سنة 2002 لوحظ ازدياد في الديون على السفر والسياحة بنسبة قيمتها (1.66%) عن السنة السابقة، وانخفضت النسبة في سنة 2003 إلى (2.45%) عن السنة السابقة ثم ارتفعت نسبة الديون على السفر والسياحة في سنة 2004 بقيمة (9.19%)، وفي سنة 2005 ارتفعت أيضاً نسبة التغيير بنسبة بلغت (13.65%) وفي سنة 2006 لوحظ استمرار الارتفاع بنسبة التغيير فبلغت (63.08%) وفي سنة 2007 لوحظ انخفاض في نسبة الديون على السفر والسياحة بنسبة مقدارها (22.92%) وازدادت بسنة 2008 نسبة الديون على السفر والسياحة إلى (41.34%)، وفي سنة 2009 استمر الارتفاع في نسبة التغيير في الديون على السفر والسياحة فبلغت نسبة التغيير (25.33%) وارتفعت أيضاً النسبة في سنة 2010 إلى (30.04%).

9.1 ومن خلال التحليل يمكن التوصل إلى التوصيات الآتية:

1. الرفع من مستوى الطلب السياحي من خلال زيادة الاهتمام بالعرض السياحي والتعريف به محلياً ودولياً.
2. توفير الامن والامان للسياح ومنحهم مزيداً من الثقة وتغيير فكرة أن ليبيا منطقة خطر، وذلك من خلال التأمين على حياة السياح القادمون من مختلف الدول المصدرة للسياح.
3. توعية أفراد المجتمع بالمزايا والتحديات التي تواجه قطاع السياحة، حتى يمكن تحقيق أفضل النتائج من الاستثمار في نشاط السياحة والرفع من مستوى الطلب السياحي.
4. إنشاء مكتب خدمات سياحية يساعد على تحسين مستوى الطلب السياحي يقوم بالمهام التالية:
  - أ. تجهيز قاعدة بيانات محدثة عن الأماكن السياحية.
  - ب. تجهيز قاعدة بيانات للمعلومات الاقتصادية السياحية لخدمة المستثمرين.

- ج. نشر الفرص الاستثمارية السياحية المتاحة.
د. الإعلان عن المهرجانات والمناسبات الوطنية كوسائل جذب سياحية.
هـ. الإشراف على مستوى أداء الخدمات السياحية.
5. تولى شركات السفر والسياحة إعداد مجموعة متنوعة من البرامج السياحية تلبي احتياجات الطلب السياحي الداخلي والخارجي.
6. دعم الحاضنة الاقتصادية لتوفير كافة الاحتياجات اللازمة لتأسيس المشاريع السياحية الجديدة والقائمة من تمويل مادي وخبرات واستشارات.
7. إجراء مزيد من الدراسات والأبحاث والمسح الإحصائي والاجتماعي في مجالات السياحة المختلفة للوقوف على نوعية العقبات وكيفية معالجتها ، وللبحث عن أفضل المقومات اللازمة لتحقيق سياحة مستدامة.

10.1 المصادر:

1. الحوري مثنى، والدباغ السيد ، (2000)، اقتصاديات السفر والسياحة ط1 ، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع ،الأردن.
2. السبسي ماهر، (2001)، مبادئ السياحة، دار الفكر الجامعي، القاهرة.
3. الشريعي طارق (2009)، التسويق السياحي و الفندقية، دار زهران للطباعة والنشر ، عمان.
4. ملوخية أحمد، (2005)، اقتصاديات السياحة، مكتبة بستان المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع، الإسكندرية.
5. مقابلة أحمد (2007) ، صناعة السياحة ، دار الكنوز للمعرفة العلمية والنشر والتوزيع ، عمان.
6. معيوف محمد، (2015)، دور الاستثمار في تنوع مصادر الدخل القومي – أطروحة الدكتوراه ،جامعة عبدالملك السعدي ، المغرب .

KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİNİN KALİTELİ YAŞAMDAKİ ROLÜ

Prof. Dr. Şebnem ASLAN

Selçuk Üniversitesi, Orcid: 0000 0003 2135 242X

Dr. Seda UYAR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Orcid: 0000 0001 8051 8464

Özet

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık, yalnızca hastalık ya da sakatlığın olmayışı değil, beden, ruhen ve toplumsal yönden tam bir iyilik durumu olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde sağlık konusu ekonomik, sosyolojik, politik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık hizmetleri, toplumların gelişmişlik seviyelerine paralel olarak gelişme göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin üretilmesindeki ana hedef toplumun bütününe sağlıklı olmasını sağlamaktır. Sağlık hizmetleri koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri ve rehabilite edici sağlık hizmetleri olmak üzere üç basamaktan oluşmaktadır. Özellikle "koruyucu sağlık hizmetleri" sağlıklı bir toplum olmanın en önemli aracıdır. Koruyucu sağlık hizmetleri kendi içerisinde kişiye yönelik ve çevreye yönelik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Koruyucu yaklaşımın fark edilmesi ve koruyucu yaklaşıma gereken önemin verilmesi ile birlikte önemli bir konuma sahip olan koruyucu sağlık hizmetleri, korunmanın toplum üzerindeki etkililiğini ve faydasını artıracak, sağlıklı ve iyilik halini devam ettirebilen bir toplum hedefine ulaşma doğrultusunda önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışma kapsamında koruyucu sağlık hizmetleri geniş çerçeveden ele alınarak bu hizmetlerin gerek bireysel gerek toplumsal faydalarına değinilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca korunmanın potansiyelinden en yüksek seviyede yararlanabilmek için gerekli koşulların ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Hizmeti, Koruyucu Sağlık Hizmeti, Koruyucu Hekimlik

THE ROLE OF PROTECTIVE HEALTH SERVICES IN QUALITY LIFE

Abstract

According to the World Health Organization, health is defined not only as the absence of disease or disability, but as a state of complete well-being in physical, spiritual and social aspects. Today, health issue emerges as an economic, sociological and political phenomenon. Health services develop in parallel with the development levels of societies. The main goal in producing health services is to ensure that the whole society is healthy. Health services consist of three steps: preventive health services, curative health services and rehabilitative health services. Especially "preventive health services" are the most important means of being a healthy society. Preventive health services are divided into two as personal and environmentally oriented. With the awareness of the protective approach and giving the necessary importance to the protective approach, preventive health services, which have an important position, will increase the effectiveness and benefit of protection on the society and will make an important contribution towards achieving the goal of a healthy and well-being society. Within the scope of the study, it is aimed to address both individual and social benefits of preventive health services from a wide perspective. In addition, it is aimed to set the necessary conditions in order to benefit from the potential of protection at the highest level.

Keywords: Health, health services, preventive health services, preventive medicine

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan kalkınma düzeylerinin ölçülmesinde kullanılan göstergelerinden biri de sağlık hizmetidir. Sağlık hizmetleri, bireylerin ve toplumun sağlık gereksinimlerinin karşılanması ve sağlık standartlarının yükseltilmesi amacıyla sunulan her türlü bakım desteği, koruyucu ve tedavi edici etkinliklerin tümünden oluşmakla birlikte, sağlıklı olma durumunun korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi için yapılan tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Dirican ve diğ., 1993).

Sağlık hizmetleri bir ülkenin hem ekonomik hem de sosyal yaşantısına etkisi büyük olan bir alandır. Dolayısıyla tüm ülkelerin öncelikleri arasında yer almaktadır (Çelik ve diğ., 2019, s. 165). Sağlık hizmetlerinin sunumunda “koruyucu sağlık hizmetleri”, diğerlerine göre öncelikli bir konumdadır (Altay, 2007; s.34; Sağlık Bakanlığı, 2012d, s.30; Sağlık Bakanlığı, 2012c, s.137; Sağlık Bakanlığı, 2018, s.1). Buradan hareketle birinci basamak sağlık hizmetleri içerisinde yer alan koruyucu sağlık hizmetlerinin gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda sağlamış olduğu faydaların ele alınması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetlerinin kısaca tanımına yer verilerek koruyucu sağlık hizmetlerinin faydalarından yola çıkarak bu konuda farkındalığı arttırmak hedeflenmektedir.

SAĞLIK HİZMETLERİ

Sağlık hizmetleri, bireylerin ve toplumun fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan dengeli bir yaşam sürdürebilmesi için yapılması gereken hizmetlerin bütünüdür (Ulutürk, 2015, s. 51). Birey, aile ve toplum, koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini kullanarak sağlıklı olma, sağlıklı olma halini sürdürme ve sağlık statüsünü ulaşılması mümkün olan en üst düzeye çıkarabilme amacı gütmektedir (Clark, 1983, s.5-6). Öyle ki sağlık hizmetlerinin temel amacını bireylerin ve toplumun hastalıklardan korunması, mevcut hastalıkların tanısı, tedavisi ve iyileştirilmesi ile sağlığın geliştirilmesi oluşturmaktadır (Ulutürk, 2015, s. 51). Bir diğer ifade ile sağlık hizmeti kullanımı, profesyonel sağlık hizmeti arayışı ve sağlık problemlerini önlemek veya tedavi etmek amacıyla düzenli sağlık hizmetlerine yönelme süreci olarak tanımlanmaktadır (Scheppers ve diğ., 2006, s. 326).

Sağlık hizmetlerinin genel sınıflandırılması koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri, rehabilite edici sağlık hizmetleri ve sağlığın geliştirilmesi hizmetleri şeklindedir (Buğdaycı ve diğ., 2001, s. 174; Kavuncubaşı ve Kısa 2002, 1-29). Sağlık hizmetlerinde birincil amaç, insan sağlığının bozulmadan önlem alınarak korunması, ikincil amaç hastalığın bir an önce saptanarak erken tanı konulması, üçüncül amaç, fiziksel yada ruhsal rehabilitasyon son amaç ise sağlıklı kişilerin sağlık durumlarını daha üst düzeye çıkarmaktır (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2012, s. 29).

Sağlık hizmetleri yapısı gereği aşağıdaki özellikleri taşımaktadır (Tengilimlioğlu, 2014, s. 56-57):

- *Sağlık bakımı, genellikle tüm hizmetler içerisinde en soyut olandır.*
- *Sağlık hizmetleri tüketiminde, hastanın hizmeti kullanmadan deneme imkanı bulunmamaktadır.*
- *Sağlık sektörü çok farklı alanlarda ihtisaslaşmış uzman, yarı uzman ve uzman olmayan kişilerin çalıştırıldığı bir sektördür.*
- *Sağlık hizmetleri sunumu yükek maliyet gerektirir.*
- *Sağlık hizmetleri sektöründe çok fazla sektörle işbirliği gerekmektedir.*
- *Sağlık hizmetlerinde arz talep dengesizliği vardır.*
- *Sağlık hizmetine olan talepte belirginlik yoktur ve bu hizmete ne zaman ve ne şekilde ihtiyaç duyulacağı önceden bilinemez.*
- *Pazara girişte çeşitli sınırlamalar vardır.*

- *Bilgi asimetrisi vardır.*

KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ

Özellikle koruyucu sağlık hizmetleri birçok ülkede sosyalizasyon kapsamında yer almaktadır. Sosyalizasyon; vatandaşların tamamına gelir düzeylerinden bağımsız bir şekilde belli mal ve hizmetlerden yararlanabilmeleri için eşit fırsatın verilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Şener, 1996, s. 97). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonu 1960’larda başlatılmış ve 1961 tarihinde yürürlüğe giren 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ile birinci basamak sağlık hizmetleri düzenlenmiştir (Akyıldız, 2001, s. 185). Çıkarılan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu’nda (SHSK) “İnsan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedeni ve ruhi kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (rehabilitasyon) için yapılan tıbbi faaliyetler” sağlık hizmeti olarak ifade edilmiştir (Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, 1961, Madde 2). Bu uygulama ile toplumsal kalkınmada bireye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetler gibi temel işlevlerinin de rol alması hedeflenmiştir (Özdemir ve diğ., 2003; Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, 1961, Madde 2).

Kamusal niteliği ağır basan koruyucu sağlık hizmetleri, özel faydaya nispeten sosyal faydanın fazla olduğu hizmet türüdür (Orhaner, 2014,s.25).Ayrıca koruyucu sağlık hizmetleri, toplumun bütününe yönelik hizmetler olmasından dolayı kişilerin bireysel olarak ne kadar faydalandıklarının ölçülemediği bu nedenle de fiyatlandırılmayan tam kamusal hizmet özelliği taşımaktadır (Orhaner, 2014,s.25; Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 79).

Koruyucu sağlık hizmetleri, çevresel olumsuzlukları elimine etmek amacıyla gerçekleştirilen çevreye yönelik sağlık hizmetleri ve kişinin sağlığını korumak ve geliştirme gayesiyle gerçekleştirilen kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri şeklinde iki alt başlıktan oluşmaktadır (Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 79).

Başlıca çevreye yönelik sağlık hizmetleri; su kaynaklarının sağlanması ve denetimi, zararlı canlılarla mücadele, hava ve gürültü kirliliğinin denetimi, iş sağlığı, konut sağlığı, endüstri sağlığı ve radyasyonla savaş şeklinde sıralanmaktadır (Orhaner, 2014,s.25; Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 81; Kavuncubaşı ve Yıldırım; 2018, s. 40).

Çevreye yönelik koruyucu sağlık hizmetinde sağlık sektörünün temel görevi eğitim, danışmanlık, denetim ve yol göstericilik (Akdur, 1998, s.13) olmakla birlikte esas hizmet sunucuları; kimyager, veteriner, teknisyen ve bu konularda özel eğitim görmüş mühendislerdir (Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 79).

Kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ise erken tanı ve uygun tedavi, aşılama, beslenmenin iyileştirilmesi, sağlık eğitimi, ana çocuk sağlığı ve aile planlaması, kişisel hijyen şeklinde olmaktadır (Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 81; Kavuncubaşı ve Yıldırım; 2018, s. 40). Verilen hizmetlerin tanımından ve türünden anlaşılacağı gibi bu grup hizmetler sağlık sektörü ve sağlık personelleri tarafından yerine getirilmektedir (Tengilimlioğlu ve diğ., 2015, s. 81).

KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ İLE KALİTELİ YAŞAM İLİŞKİSİ

Koruyucu sağlık hizmetlerinde amaç sağlıklı olmaya neden olacak koşulların önlenmesi ve toplumda hastalık görülme olasılığını azaltmak olmaktadır (Orhaner, 2014, S.25). Hastalık etkenlerinden uzak tutmak veya bu etkenlerin yok edilmesi de asıl hizmet nedenlerindendir (Kavuncubaşı ve Yıldırım; 2018, s. 39). Özellikle “Koruyucu sağlık hizmetleri” sağlıklı bir toplum olmanın en önemli aracıdır (Altay, 2007,s.36). Gerek kişiye gerek çevreye yönelik

koruyucu hizmetlerle bireylerin sağlıklarının korunmasıyla birlikte refah seviyeleri de geliştirilmektedir (Aslantekin vediğ., 2007). Bir başka ifade ile koruyucu sağlık hizmetleri kısa ve uzun vadede birey ve toplumun karşılaşabilecek hastalık risklerini minimum seviyeye indirerek sağlıklı yaşam potansiyeli korumak ve böylelikle yaşam standardını geliştirmektedir (Atabey, 2018, s. 12).

Koruyucu sağlık hizmetleriyle elde edilen diğer bir avantaj, aile hekimliği aracılığıyla evde hasta olanların muayene ve tedavi edilmesi, çocukların, gebelerin ve yaşlıların periyodik muayenelerinin yapılabilmesi, beslenme sorunlarına yönelik czm yollarının tavsiye edebilmesi ve aile fertlerinin sağlık yönünden eğitilebilmesidir (Fişek, 1974). Koruyucu sağlık hizmetlerinin hastalıklarla mücadelede en pratik ve en ucuz yol olması da toplumsal anlamdaki kazanımlarından biri olmaktadır (Clarke, 1974). Ayrıca toplumsal kalkınmayı desteklemekle birlikte bireysel anlamda da hayat standardını yükseltmektedir (zdemir ve diğer., 2003).

Koruyucu sağlık hizmeti ile Türkiye’de temel sağlık göstergelerinde de (bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı ve doğuşta beklenen yaşam süresi gibi) ciddi gelişmeler yaşanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2012d, s. 30; Sağlık Bakanlığı, 2012c, s. 137; Sağlık Bakanlığı, 2018, s. 1).Sağlık hizmetlerinin sağlanması ve kalitesi bakımından cok boyutlu bir kalkınma göstergesi olan anne ölümleri de koruyucu sağlık hizmetleri ile önlenebilmektedir. Dünyada her yıl 528,000 anne ölümünün gercekleştiği tahmin edilmekte ve bu ölümlerin %90’ı da önlenebilir olmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013, s.5).

Artan nüfus yoğunluğu açısından da ele alınacak olunduğunda koruyucu sağlık hizmetleri ile bu artışa paralel olan sağlık harcamalarında önüne geçilmiş olunmaktadır (Altay, 2007, s.34).Yaşlanan nüfus ve değişen yaşam şekli nedeniyle kişiye ve topluma ekonomik ve sosyal yükü ağır olacak bircok hastalık koruyucu sağlık hizmetleri ile önlenebilir ya da erken teşhis sağlanmaktadır (Strong ve diğer., 2005). Kamu sağlığını tehdit eden cvreysel risk faktlerinin nlenebilirliği ile de toplumu meydana getiren bireyler için ortak bir sosyal fayda sahası oluşmaktadır (Atabey, 2018, s. 13).

Koruyucu sağlık hizmetlerinin özelliklerinden biri dış faydaya sahip olmasıdır.Yani koruyucu sağlık hizmetlerinin kullanımının kullanmayan dışında toplumun diğer bireyelerine de yarar sağlamaktadır(Tengilimlioğlu, 2014, s. 57).

SONUÇ

Sağlık hizmetlerine erişim temel insan hakkı olarak ele alınmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri sosyalize edildiğinde toplumsal sağlık sorunları azalmaktadır. Bu da sağlık harcamalarının azalmasını ve tasarruf yapılmasını sağlamaktadır.

Bireylerin ve buna bağlı olarak toplumların sağlıklı olabilmeleri ve bunun sürekliliğinin sağlanabilmesi için koruyucu sağlık hizmetlerinin üretilmesi byk önem taşımaktadır (Altay, 2007, s.34). Celik ve arkadaşlarının (2019,s.170) yapmış oldukları calışmaya göre düzenli olarak sağlık hizmeti alanların kronik hastalık varlığı alamayanlara göre anlamlı olarak düşük bulunmuştur.

Koruyucu sağlık hizmetleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan kalkınma düzeylerini göstermektedir. Öyle ki bu hizmetin arzı ile yalnızca bireyelerin sağlığını korumak ve geliştirmek değil aynı zamanda bireyelerin hastalığın finansal risklerine karşı korumak ve tedavi etmek de amaçlanmaktadır (ztrk ve Uçan, 2017:140).

Türkiye’de çocukların ve doğuşanlık cağındaki kadınların nüfus içinde büyük yer tutması, bebek, cocuk ve anne ölüm hızlarının yüksek olması, aile planlaması hizmetlerine olan talebin yaygınlığı gibi nedenlerle ana-cocuk sağlığı ve aile planlaması gibi koruyucu hizmetler hükümet politikalarında öncelik arz etmelidir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013).

Koruyucu sağlık hizmetleri adınageleceğe ilişkin planlamalar yapılması, sağlık hizmetlerinde etkinliğin ve verimliliğin ölçülmesi, toplumun sağlık statüsünün ve davranışlarının belirlenmesi için koruyucu sağlık hizmetleri kullanımını etkileyen faktörlerin incelenmesi son derece önem arz etmektedir (Erdem ve Pirinçci, 2003:39).

KAYNAKÇA

- Akdur, R. (1998). Çağdaş Sağlık ve Sağlık Hizmetleri Kavramarı, Bu Kavramlara Etki Eden Dinamikler. Halk sağlığı, Antip Aş Tıp Kitapları ve Bilimsel Yayınlar, Ankara.
- Akyıldız, N., (2001). “Türkiye’de Temel Sağlık Hizmetleri”, Yeni Türkiye Sağlık Özel Sayısı, 39.
- Altay, A. (2007). Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açıklamalar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Sayıştay Dergisi, 64, 33-58.
- Aslantekin, F., Göktaş, B., Uluşen, M., Erdem, R. (2007). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Deneyimi: Dr. Ekrem Hayri Üstündağ Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi Örneği. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 2(6), 55–71
- Atabey, S. E. (2018). Sağlık Sisemleri ve Sağlık Politikası. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Buğdaycı, R., Şaşmaz, T., Aydın, S. (2001). Temel Sağlık Hizmetlerinin Anlamı ve Bütünlüğü. Yeni Türkiye Dergisi, Sağlık Özel Sayısı, 39(3).
- Çelik, M., Limnili, G., ve Güldal, A.D. (2019). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. The Journal of Turkish Family Physician, 10(4), 163-172.
- Clark, D.W. (1983). Dimensions of The Concept of Access to Health Care. Bulletin of The New York Academy of Medicine, 59(1), 1-8.
- Clarke, E.A., (1974). What is Preventive Medicine? Canadian Family Physician. 20(11), 65- 68.
- Dirican, R., ve Bilgel, N. (1993), Halk Sağlığı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, İkinci Baskı, Bursa.
- Erdem, R., ve Pirinçci, E. (2003). Sağlık Hizmetlerinde Kullanım ve Kullanımı Etkileyen Faktörler. O.M.Ü. Tıp Dergisi, 20(1), 39-41.
- Fişek, N.H., (1983). Halk Sağlığına Giriş, Ankara.
- Kavuncubaşı, Ş., ve Yıldırım, S. (2018). Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2013). Hemşirelik, Ana-Çocuk ve Okul Sağlığı. Ankara.
- Orhaner, E. (2017). Türkiye’de Sağlık Sigortası. Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Özdemir, O., Ocaktan, E., Akdur, R. (2003). Sağlık Reformu Sürecinde Türkiye ve Avrupada Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 56(4), 207–16
- Öztürk, S., ve Uçan, O. (2017). Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış-Büyüme İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 139-152
- Sağlık Bakanlığı, (2012c). Sağlıkta Dönüşüm Programı.
- Sağlık Bakanlığı, (2012d). Stratejik Plan 2013 – 2017.
- Sağlık Bakanlığı, (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017.
- Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (1961), Resmi Gazete Sayısı:10705
- Scheppers, E., Van Dongen, E., Dekker, J., Geertzen, J., ve Dekker, J. (2006). Potential Barriers to the Use of Health Services Among Ethnic Minorities: A Review. Family Practice, 23(3), 325-348.
- Şener, O., (1996). Kamu Ekonomisi. Beta Basım Yayım dağıtım A.Ş., İstanbul.

Strong, K., Mathers ,C., Leeder, S., Beaglehole, R. (2005). Preventing Chronic Diseases: How Many Lives can We save? 366, 1578-82.

Tengilimlioğlu, D. (2014). Sağlık Hizmetleri Pazarlaması, Siyasal Kitapevi, Ankara.

Tengilimlioğlu, D., Akbolat, M. ve Işık, O. (2015). Sağlık İşletmeleri Yönetimi. Nobel yayıncılık. Ankara.

Ulutürk, S. (2015). Sağlık Ekonomisi, Sağlık Statüsü, Sağlığın Ölçülmesinde Kullanılan Ölçütler ve Önemi: Türkiye Örneği. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 52(603), 47-63.

TÜRKİYE'DE YAŞLI BAKIM HİZMETLERİNİN DURUMUNUN İNCELEMESİ

Prof. Dr. Şebnem ASLAN

Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü,
Konya/Türkiye, [ORCID: 0000-0003-2135-242X](https://orcid.org/0000-0003-2135-242X)

Arş. Gör. Dr. Şerife GÜZEL

Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü,
Konya/Türkiye, [ORCID: 0000-0002-4141-9110](https://orcid.org/0000-0002-4141-9110)

ÖZET

Yaşlılık, her insanın karşılaşabileceği fizyolojik ve biyolojik bir süreçtir. Yaşlılıkta bireyler fiziksel ve ruhsal bazı sağlık problemleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla yaşlılar bakıma ihtiyaç duymaktadır. Ancak yaşlıların pek çoğu bakımlarının sağlanması için ekonomik yönden yeterli bulunmamaktadır. Ayrıca günümüzde ortalama yaşam süresi uzamakta ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki yeri önemli bir paya sahip olmaktadır. Tüm bunlar gibi yaşlılarla ilgili karşılaşılan pek çok durumun üstesinden gelenebilmesi için ülkelerin çeşitli sosyal politikalar geliştirdiği görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki yaşlı bakım hizmetleri hakkında bilgi verilerek konunun önemine dikkat çekilmesi ve mevcut durumun tablosunu çıkararak ülkemizde yapılabilecekler hakkında fikir oluşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yaşlılık ve yaşlanmanın ne olduğu, ülkemizdeki yaşlı nüfusun mevcut durumu, yaşlı nüfusun dünyada ve ülkemizdeki verileri ve yaşlı bakım hizmetleri incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, yaşlı nüfusun genel nüfus içerisindeki oranının arttığı görülmektedir. Bu bağlamda yıllara göre ülke bazında bakıldığında yaşlılar için verilen evde bakım hizmetlerinin ve huzurevlerinin sayısı ile burada bulunan yaşlıların sayısının sürekli artış gösterdiği dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaşlanma, Yaşlı Bakım

REVIEW OF THE CONDITION OF ELDERLY CARE SERVICES IN TURKEY

ABSTRACT

Old age is a physiological and biological process that every person can encounter. Individuals in old age are faced with some physical and mental health problems. Therefore, the elderly need care. However, most of the elderly are not economically sufficient to provide their care. In addition, today the average life expectancy is getting longer and the elderly population has a significant share in the total population. It is seen that countries have developed various social policies in order to overcome many situations related to the elderly.

In this study, drawing attention to the importance of the issue and giving information about aged care services in Turkey and our country by removing the current state of statements aimed at building an idea about what can be done. In this direction, what old age and aging are, the current situation of the elderly population in our country, the data of the elderly population in the world and in our country, and elderly care services were examined.

As a result of the study, it is seen that the ratio of the elderly population in the general population has increased. In this context, it is noteworthy that the number of home care services and nursing homes for the elderly and the number of elderly people living here has continuously increased on a country basis by years.

Keywords: Old Age, Aging, Elderly Care

GİRİŞ

Dünya nüfusunun yaşlanma eğilimi artış göstermektedir. Bu durumu sadece demografik bir durum olarak değerlendirmek mümkün değildir. Yaşlı nüfusun artması, hükümetler

açısından yaşlılarla ilgili politikaları ve sosyal düzenlemeleri gerektirmektedir. Demografik verilere göre ülkemizde de yaşlı nüfusunun hızla arttığını görmek mümkündür. Dolayısıyla yaşlılık ülkemiz için de üzerinde düşünülmesi gereken bir durum olarak dikkat çekmektedir.

Yaşlanma geri dönüşü olmayan ve tüm sistemleri etkileyen fizyolojik bir süreçtir. Ülkemizde hayat şartlarındaki iyileşmeler yanında, bakım ve sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler sonucu insan ömrü uzamaktadır. Dolayısıyla yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki oranı da yükseliş göstermektedir.

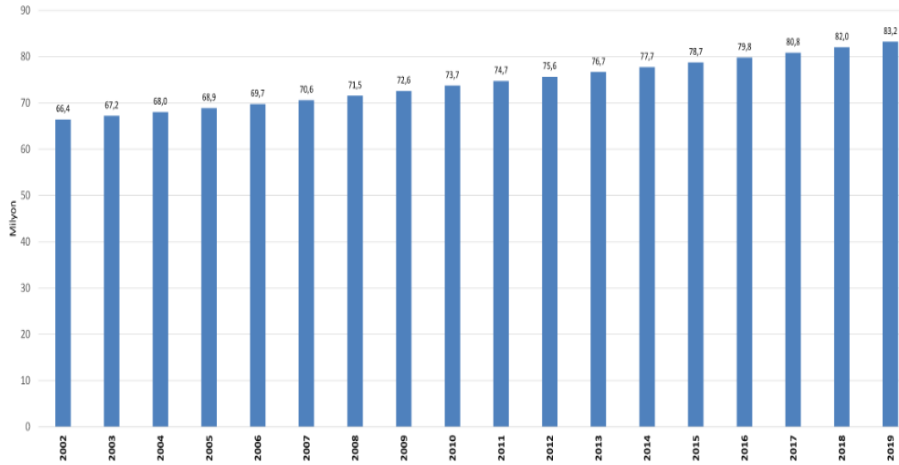
Türkiye’de yaşlı nüfusun durumu ve yaşlı bakım hizmetleri hususuna girmeden önce temel bazı kavramlara yer verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle yaşlılık ve yaşlanma kavramlarına kısaca yer verilmektedir. Sonrasında TÜİK verilerinden ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yaşlılara ilişkin durumun değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

1. Yaşlanma ve Yaşlılık

Yaşlanma, fiziksel ve ruhsal açıdan değişme olarak ifade edilmektedir. İnsanların yaş alması ya da büyümesi fizyolojik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Yaşlılık ise sadece fizyolojik bir olay olmayıp toplumsal ve kültürel bir olay olarak da ele alınmakta ve toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Karakuş, 2018, s.20). Yaşlanma, insanın yaşının artmasını ifade etmektedir. Yaşlılık ise artan bu yaşın etkilerini gösterme hali olarak değerlendirilmektedir (Beğer ve Yavuzer, 2012, s. 1).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) önceden 60 yaş üstü yaşlılık olarak kabul etmiştir. Buna göre; 45-59 yaş arası orta yaş, 60-74 yaş arası yaşlılık, 75-89 yaş arası ileri yaşlılık, 90 ve üstü ise ihtiyarlık kategorisine alınmıştır. Daha sonra bu revize edilmiş ve 65-74 yaş arası genç yaşlılık, 75-84 yaş arası orta yaşlılık, 85 ve üstü ise ileri yaşlılık olarak değerlendirilmiştir (WHO [World Health Organization], 1972; WHO, 1984).

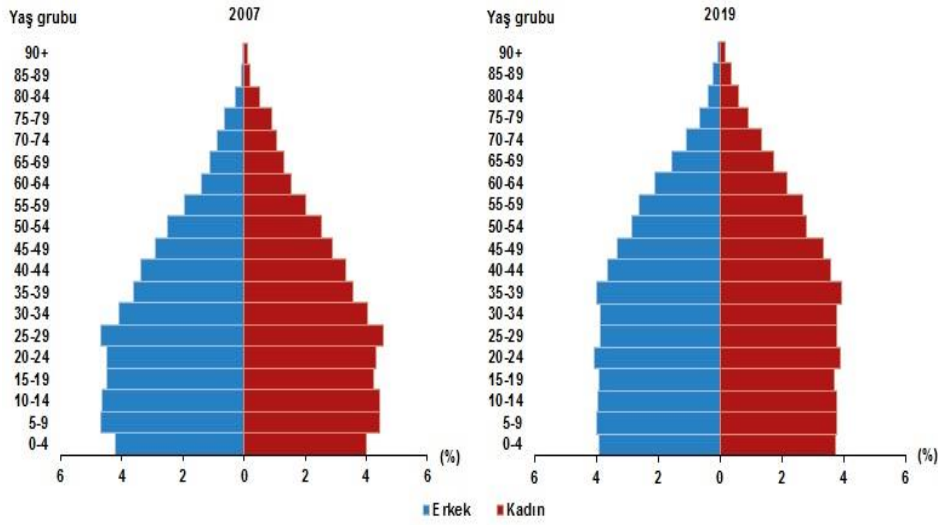
2. Türkiye Nüfusunun Yaşa Göre Durumu

Grafik 1. Toplam Nüfus

Kaynak: TÜİK

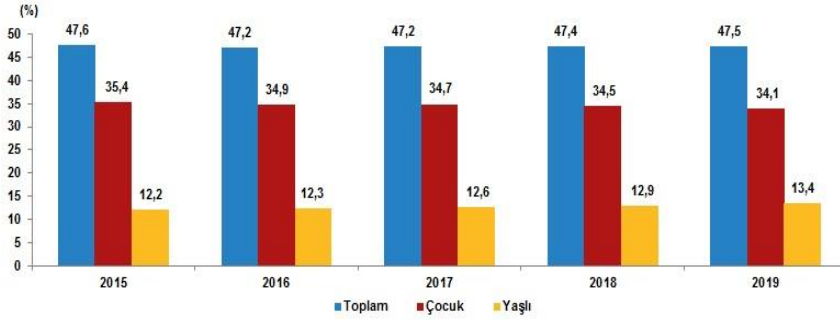
Türkiye nüfusu artarak 2002 yılındaki 66,4 milyon düzeyinden 2019 yılında 83,2 milyon kişiye ulaşmıştır.

Grafik 2. Nüfus Piramidi, 2007, 2019

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020

Türkiye'nin 2007 ve 2019 yılı nüfus piramitleri karşılaştırıldığında, doğurganlık ve ölümlülük hızlarındaki azalmaya bağlı olarak, yaşlı nüfusun arttığı ve ortanca yaşın yükseldiği görülmektedir.

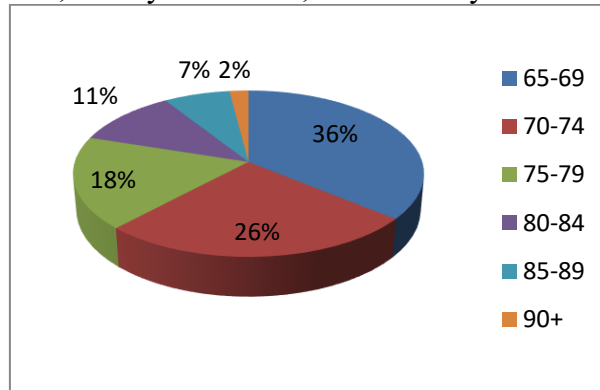

Grafik 3. Yaş Bağımlılık Oranları, 2015-2019

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705>

Ekonomik olarak aktif olan birey başına düşen çocuk sayısını ifade eden çocuk bağımlılık oranı, %34,5'ten, %34,1'e gerilerken, çalışan birey başına düşen yaşlı birey sayısını ölçen yaşlı bağımlılık oranı ise %12,9'dan %13,4'e yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de 2019 yılında, çalışma çağındaki 100 kişi, 34,1 çocuğa ve 13,4 yaşlıya bakmaktadır. Çalışma çağındaki birey başına düşen çocuk ve yaşlı birey sayısını gösteren toplam yaş bağımlılık oranı, 2018 yılında %47,4 iken 2019 yılında %47,5'e yükselmiştir.

Grafik 4. Yaşlı Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Kaynak: Aile ve Çalışma Bakanlığı

Nüfusun yaş gruplarına dağılımına bakıldığında 90 yaş üzeri için %2, 85-89 yaş arası %7, 80-84 yaş arası %11, 75-79 yaş arası %18, 70-74 arası %26, 65-69 yaş arası %36 olarak elde edilmiştir.

Tablo 1.1 Seçilmiş Ülkelere Göre Yaşlı Nüfus Oranı

SIRA	ÜLKE	TOPLAM NÜFUS	Yaşlı nüfus	Yaşlı nüfus oranı (%)
	Dünya	7 503 828 180	680 204 019	9,1
1	Monako	30 727	10 187	33,2
2	Japonya	126 168 156	35 802 774	28,4
3	Almanya	80 457 737	17 991 838	22,4
4	İtalya	62 246 674	13 501 149	21,7
5	Finlandiya	5 537 364	1 191 128	21,5
6	Yunanistan	10 761 523	2 275 230	21,1
7	İsveç	10 040 995	2 045 156	20,4
66	Türkiye	82 003 882	7 186 204	8,8
165	Uganda	40 853 749	801 747	2,0
166	BAE (Bir. ArapEm.)	9 701 315	142 408	1,5
167	Katar	2 363 569	25 094	1,1

Kaynak: (İstatistiklerle Yaşlılar, 2018), Amerika Birleşik Devletleri Nüfus Bürosu, Uluslararası Veri Tabanı

Dünya nüfusunun 2018 yılında %9,1'ini yaşlı nüfus oluşturmuştur. En yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke sırasıyla %33,2 ile Monako, %28,4 ile Japonya ve %22,4 ile Almanya'dır. Türkiye bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sıradadır.

Tablo 1.2 Cinsiyete göre yaşlı nüfus ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 2008-2018

Yıl	Yaşlı nüfus			Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2008	4 893 423	2.139.481	2.753.942	6,8	6,0	7,7
2009	5 083 414	2.222.764	2.860.650	7,0	6,1	7,9
2010	5 327 736	2.331.029	2.996.707	7,2	6,3	8,2
2011	5 490 715	2.397.925	3.092.790	7,3	6,4	8,3
2012	5 682 003	2.473.913	3.208.090	7,5	6,5	8,5
2013	5 891 694	2.561.074	3.330.620	7,7	6,7	8,7
2014	6 192 962	2.699.423	3.493.539	8,0	6,9	9,0
2015	6 495 239	2.843.442	3.651.797	8,2	7,2	9,3
2016	6 651 503	2.919.392	3.732.111	8,3	7,3	9,4
2017	6 895 385	3.033.433	3.861.952	8,5	7,5	9,6
2018	7 186 204	3.170.132	4.016.072	8,8	7,7	9,8
2023	8 867 951	3 964 105	4 903 845	10,2	9,1	11,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2018

Tablo 1.2'de 2008 yılından 2018 yılına kadar yaşlı nüfus ve yaşlı nüfus oranları ile 2023 yılındaki tahmin edilen yaşlı nüfus ve yaşlı nüfus oranları yer almaktadır.

Tablo 1.3 Türkiye’de yaşlı nüfus oranının en yüksek ve en düşük olduğu iller

İl	Yaşlı nüfus	Yaşlı nüfusun ildeki toplam nüfus içindeki oranı (%)
Sinop	40 225	18,3
Kastamonu	65 748	17,1
Artvin	27 316	15,7
Van	42 983	3,8
Şanlıurfa	77 958	3,8
Hakkâri	9 297	3,2
Şırnak	16 571	3,2

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2018

Tablo 1.4 Türkiye’de yaşlı nüfus sayısının en fazla ve en az olduğu iller

İl	Yaşlı nüfus	İldeki yaşlıların Türkiye’deki yaşlılar içindeki oranı(%)
İstanbul	1 006 545	14,14
İzmir	470 098	6,51
Ankara	453 824	6,32
Bursa	267 226	3,70
Konya	201 451	2,81
Antalya	198 659	2,68
Kilis	11 236	0,16
Hakkâri	9 297	0,14
Bayburt	9 283	0,13

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2018

Tablo 1.3 incelendiğinde yaşlı nüfus oranının en fazla olduğu ilin Sinop, en az olduğu ilin ise Şırnak ve Hakkari olduğu görülmektedir. Tablo 1.4 incelendiğinde ise yaşlı nüfusun en fazla olduğu il İstanbul, en az olduğu il ise Bayburt’tur.

3. Yaşlı Bakım Hizmetleri

3.1. Evde Sağlık Hizmetleri

Evde bakım hizmetleri ile yaşlı, engelli, kronik hastalığı olan, hastalık veya ameliyat sonrasında iyileşme döneminde olan kişiler buldukları ortamda desteklenmektedir. Evde bakım hizmetleri ile bu kişileri sadece tıbbî bakım ihtiyaçları yanında sosyal bakım ihtiyaçları da karşılanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2014).

Tablo 1.5 Yıllara Göre Evde Sağlık Hizmeti Verileri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ulaşılan Toplam Hasta	16.651	124.085	244.961	380.814	510.352	693.648	907.634
Aktif Kayıtlı Hasta	16.651	80.388	139.214	186.666	218.353	272.934	307.742
Birim Sayısı	407	642	715	817	915	947	984
Araç Sayısı	78	793	956	1.128	1.111	1.251	1548
Personel Sayısı	478	3.512	4.143	4.248	4.605	5.091	6119

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018

Tablo 1.6 Evde Sağlık Hizmetlerinden Yararlanan Yaşlı Oranları (%) 2016

Yaş	Oran (%)	Sayı
0-65	29	89.245
66-85	50	153.871
86 ve üstü	21	64.626
Toplam	100	307.742

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018

2016 yılı sonu itibarıyla evde sağlık hizmetlerinden aktif olarak yararlanan toplam 307.742 kayıtlı hastanın büyük çoğunluğunu (%71) oluşturan 218.497'ini yaşlılar oluşturmuştur. Evde sağlık hizmeti alan hastaların 4'te 3'e yakını bu yaşlıların 153.871'i (%50) 66-85 yaş aralığında yer alırken, kalan 64.626'sı (%21) ise 86 ve üstü yaş grubundadır.

3.2. Huzurevleri

Huzurevi, yaşlıları huzurlu bir ortamda korumak ve bakmak temel amacıyla sosyal, fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan ve yirmi dört saat yatılı hizmet veren sosyal hizmet kuruluşu olarak değerlendirilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014).

Tablo 1.7 Huzurevi Sayısı, Kapasitesi ve Huzurevlerinde Kalan Yaşlı Birey Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Huzurevi Sayısı	Kapasite	Bakılan Yaşlı Sayısı
2002	63	6.477	4.952
2003	63	6.580	5.188
2004	62	6.760	5.389
2005	66	7.173	5.603
2006	69	7.605	6.082
2007	70	7.552	6.477
2008	79	8.002	6.773
2009	81	8.126	7.220
2010	97	9.260	7.979
2011	102	9.783	10.590
2012	106	11.706	10.951
2013	115	12.241	11.293
2014	124	12.647	11.688
2015	132	13.488	12.299
2016	141	14.412	13.248
2017	144	14.793	13.692
2018	146	14.967	13.883
2019	153	15.385	13.888

Kaynak: Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020

Bakanlığa bağlı huzurevi sayısı, kapasitesi ve bakılan yaşlı sayısının 2002 yılından bu yana artış gösterdiği görülmektedir. Bu sayı 2002 yılında 63 iken 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla 153'e ulaşmıştır. Huzurevlerinde bakılan yaşlı sayısı 2002 yılında 4.952 iken bu sayı 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla 13.970 olmuştur. Dolayısıyla huzurevi sayısı ve kapasitesi 2002 yılına göre yaklaşık 2,4 kat; bakılan yaşlı sayısı ise yaklaşık 2,8 kat artmıştır.

Tablo 1.8 Kamu, Özel, Diğer Kamu Kuruluşlarına Ait Huzurevleri Sayısı, Kapasiteleri ve Bakılan Yaşlı Sayısı

YATILI BAKIM HUZUREVLERİ 2019 Aralık	HUZUREVİ SAYISI	KAPASİTE	BAKILAN KİŞİ SAYISI
Bakanlığa Bağlı Huzurevleri	153	15.385	13.888
Bakanlığa Bağlı Darülaceze (Yaşlı)	1	503	458
Diğer Kamu Kuruluşlarına Ait Huzurevleri	25	3.504	2.423
Özel Huzurevleri	244	15.629	10.560
TOPLAM	423	35.021	27.329
Bakanlığa Bağlı Huzurevleri Kapasitesine Dâhil Olan Yaşlı Yaşam evleri	28	121	121
Gündüz Hizmet Veren Kuruluşlar	27	-	237

Kaynak: Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020

Huzurevlerinin büyük çoğunluğunu Bakanlığa bağlı huzurevleri ile özel huzurevleri oluşturmaktadır. 2020 yılı Şubat ayı verilerine göre toplam huzurevlerinin yaklaşık %36'sı Bakanlığa bağlı huzurevleri, yaklaşık %58'i ise özel huzurevleridir. Toplam bakılan yaşlı sayısının %51'i Bakanlığımıza bağlı huzurevlerinde bakım hizmeti almakta iken, yaklaşık %39'u özel huzurevlerinde bakım hizmeti almaktadır.

SONUÇ

Günümüzde yaşam süresinin uzaması ve doğum oranlarının azalması ile yaşlanma konusu tüm dünyada önemle üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Hızlı artan yaşlı nüfus ve yaşlı bireylerin bakım sorunları ile karşı karşıya kalınmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bakım ihtiyacı ve yaşlılara ilişkin hizmetlerine verilen önem de gittikçe artmaktadır. Bu çalışmada, yaşlı bakım ihtiyacına yönelik olarak huzurevleri gibi uzun süreli kurum bakımı ve kısa süreli evde bakım hizmetleri üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışma sonucunda, evde sağlık hizmetlerinden yararlanan yaşlıların yıllara göre arttığı görülmektedir. Toplumdaki yaşlı bireylerin çoğunlukla kendi evinde yaşamayı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda ihtiyaç sahibi olan yaşlı bireylerin yakın akraba ve arkadaş çevresinden, günlük aktivitelerinden ayrılmadan sağlıklı bir hayat sürdürmesi için desteklenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla evde bakım uygulamalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ancak günümüzde giderek daha fazla sayıda kadının çalışma hayatına girmesi ekonomik yetersizlikler gibi nedenler ile yaşlı bakımı güçleşmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireyin bakımından sorumlu olan aile bireylerinin de psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan desteklenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Benzer şekilde araştırma sonucuna göre, huzurevi sayısı, kapasitesi ve bakılan yaşlı sayısının 2002 yılından bu yana artış gösterdiği görülmektedir. Bu sayının artması yaşlı nüfusun artması yanında çalışma hayatının getirmiş olduğu zorluklar, kentleşme gibi pek çok faktörden kaynaklanmaktadır. Farklı bir bakış açısıyla değerlendirilecek olunursa, zorlu bir hizmet olan yaşlı bakımında bu hizmeti veren çalışmalara yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir. Sağlık bakım hizmetlerinde ve huzurevlerine çalışanların özveri gerektiren emek süreçleri göz önünde tutularak psikolojik destek, sosyal etkinlikler, erken emeklilik gibi değerlendirmelerin yapılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2020). Engelli ve Yaşlı hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, (Nisan 2020)
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/> adresinden alındı. Erişim tarihi: 21.07.2020

Aile ve Çalışma Bakanlığı (2018). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/9323/kitaptuerkiyede-yasli-lara-yonelik-hizmetler-kurumsal-ya%C5%9Fl%C4%B1-bak%C4%B1m%C4%B1-ve-illerin-durumu2018.pdf> adresinden alındı. Erişim tarihi: 21.07.2020.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2020). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel müdürlüğü (2020), Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/37313/istatistik-bulteni-ocak-2020-1.pdf> adresinden alındı.

Beğer, T., Yavuzer, H.. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. Klinik Gelişim, 25, 1-3.

İstatistiklerle Yaşlılar, (2018). Nisan 30, 2020 tarihinde hsgm.saglik: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engelli-db/hastaliklar/Yasli_Sagligi/raporlar_istatistikler/TUIK_Yasli_Istatistik_2018.pdf adresinden alındı

Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetle, Kurumsal Yaşlı Bakımı Ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu*, Ertem Basım yayın, Ankara. 04 30, 2020 tarihinde Aile ve Çalışma Bakanlığı: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/9323/kitaptuerkiyede-yasli-lara-yonelik-hizmetler-kurumsal-ya%C5%9Fl%C4%B1-bak%C4%B1m%C4%B1-ve-illerin-durumu2018.pdf> adresinden alındı.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2014). Hasta ve Yaşlı Hizmetleri, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2019). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Mayıs 02, 2020 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/>: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 adresinden alındı

Türkiye İstatistik Kurumu, (2020). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705> adresinden alındı.

WHO [World Health Organization], (1984). The uses of epidemiology in the study of the elderly. WHO, Technical Reports Series 706, Geneva:8-9.

WHO, (1972). Psychogeriatric, report of a WHO Scientific Group, Technical Reports Series 507, Geneva. Cited in Davise AM. Epidemiology 185; 14(1):9-21.

ANXIETY AND MANAGEMENT LEVELS OF FUTURE HEALTHCARE PROFESSIONALS

Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTASDEMİR¹
Lecturer Mustafa GUL²

¹Gümüşhane University Faculty of Health Sciences Department of Health Management,
GÜMÜŞHANE, ORCID ID: 0000-0002-2231-5236

²Amasya University, Sabuncuoğlu Şerefeddin Health Services of Vocational School,
Department of Medical Services and Techniques, AMASYA, ORCID ID: 0000-0002-4106-
8875

Abstract

Aim: This study was planned to determine the anxiety and management levels of future healthcare professionals.

Method: Students who are future health professionals studying at a state university were included in scope of the research. The questionnaire consisting of sociodemographic characteristics, health conditions, clinical environment, working conditions, Beck Anxiety Scale questions was applied to the students under direct observation. The data were analysed using frequency, t test, Anova analysis.

Findings: It was found that students with low perceptions of socio-economic status had higher average BAÖ scores than students with moderate and high perceptions of socio-economic status. According to those who do not use PPE, those who express their health status as medium and bad, those who express it as good, those who do not eat regularly, those who do not eat regularly, those who do not smoke occasionally, those who do not decant time to rest, those who sleep 1-5 hours experience more anxiety than those who sleep more hours. Future health professionals stated that as a method of coping with the anxiety they experience, the first three places are listening to music, sleeping and meeting with their friends.

Results: It has been found that future health professionals experience moderate levels of anxiety and have difficulty management. Students should be given training and support for anxiety and management.

Keywords: Future Healthcare Professionals, Anxiety, Management

GELECEĞİN SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN ANKSİYETE VE BAŞETME DÜZEYLERİ

ÖZET

Amaç: Bu araştırma; geleceğin sağlık profesyonellerinin anksiyete ve başetme düzeylerini belirlemek amacıyla planlanmıştır

Yöntem: Araştırma kapsamına bir devlet üniversitesinde eğitim gören geleceğin sağlık profesyonelleri olan öğrenciler dahil edilmiştir. Sosyodemografik özellikler, sağlık durumları, klinik ortam, çalışma koşulları, Beck Anksiyete Ölçeği sorularından oluşan anket öğrencilere direkt gözlem altında uygulanmıştır. Verilerin analizi frekans, t testi, Anova analizi kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular: Sosyo ekonomik durum algılamaları düşük olan öğrencilerin, sosyo ekonomik durum algılamaları orta ve yüksek olan öğrencilere göre BAÖ puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. KKD kullanmayanlar kullananlara göre, sağlık durumunu orta ve kötü olarak ifade edenler iyi olarak ifade edenlere göre, düzenli beslenmeyenler beslenenlere göre, ara sıra sigara içenler içmeyenlere göre, dinlenmeye zaman ayıramayanlar ayıranlara göre, 1-5 saat arası uyuyanlar daha fazla saat uyuyanlara göre daha fazla anksiyete yaşamaktadır.

Geleceğin sağlık profesyonelleri yaşadıkları anksiyete ile başatme yöntemi olarak; ilk üç sırada müzik dinleme, uyuma ve arkadaşları ile görüşme olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç: Geleceğin sağlık profesyonellerinin orta düzeyde anksiyete yaşadığı ve başatmede zorlandıkları saptanmıştır. Öğrencilere anksiyete ve başatmeye yönelik eğitimler verilmeli, destek olunmalıdır.

Anahtar kelimeler: Geleceğin Sağlık Profesyonelleri, Anksiyete, Başatme

GİRİŞ

Klinik uygulamalarda öğrencilerin tecrübeleri yalnızca teorik bilgi ve uygulama alanlarında bağ kurmasına yardımcı bulunmaz, aynı zamanda öğrencilerin uygulamalarındaki toplumsallaşma temelini oluşturmakta, psikomotor tecrübelerinin gelişmesini de sağlamaktadır. Bu gelişmeler sonucunda öğrencilerin klinik stresinin uygulamalarına etki yaptığı düşünülebilir. Bu sebeple hemşirelik öğrencilerinin klinik uygulamasında ilk zamanları ve devamında yaşamış oldukları stres düzeylerinin ve strese sebep olan durumlar belirtilerek, öğretim elemanlarının klinik uygulamada öğrencilerin streslerini denetleme altına alınması ve yardımcı bulunarak düzenleme ve strateji geliştirmesi önemlidir (Atay ve Yılmaz, 2011).

Klinik uygulamalar, hemşirelik öğrencilerinin uygulama anında ulaştığı veya ulaşamadığı amaçların belirlendiği ve başarı durumunun değerlendirildiği alanlardır. Klinik durumların değerlendirilmesi esnasında öğrencilerin kazanımlarından edindiği öğrenimleri ile var olan zor durumları gidererek kabiliyetlerini geliştirmesi istenir. Öğrenimin hedefinde belirlenen klinik ortamlarda öğrencilerin gelişme durumuna olumlu yardımcı bulunmalıdır. Klinik eğitimi öğrencilerin öğrenim amaçları yönünde olmadığı, öğretim kaidelerinin değere alınmadığı hallerde öğrencilerin deneme, yanılma yöntemiyle veya karşılaştıkları örnekleri taklit yaparak öğrendikleri bilinmektedir (Özbayır ve ark., 2011).

Çalışma ortamı ve üretim süreci beraber değerlendirildiği gibi bazı alanlarda üretim süreci daha detaylı değerlendirilmektedir. Sağlık çalışanlarının sağlığını genel olarak işlerin yürütülmesi aşamasında Biyolojik ve ergonomik riskler tehdit eder. Hemşirelik öğrencileri yaptıkları tedavi ve tetkik sırasında çoğunlukla biyolojik risklerle, hemşireler ve yardımcı elemanları ise hastanın nakledilmesi vb. işlerde ergonomik riskler ile karşılaşır (Özkan ve Emiroğlu, 2006).

Okullarda stres kaynaklarına ait son zamanlarda çok sayıda araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğunda aynı stres yapıcı etkenlere dikkat çekmektedir. Stresin oluşmasında hem bilinen, hem de belli olmayan konular yer almaktadır. Birincisi daha çok okulların işleyişi ile görevlerin yapılması iş ortamı gibi değişkenlerle ilgili bilinen konularla ilgili, ikincisi ise daha çok kişisel problemlerle ilgili bilinmeyen kaynaklardan ortaya çıkmaktadır (Ünal, 1999).

Tehlikeli koşulların yaratmış olduğu korku ve tedirginlik, kişinin yaşadığı geçici ve normal bir kaygı olarak kabul edilir. Bireyin o an içinde bulunduğu duruma doğrudan doğruya bağlı olmayan sürekli kaygı kişilik özelliğini belirtir. Sağlık problemlerinin belirlenmesinde hemşirelik öğrencilerinin aktif rol almamaları, mesleki eğitimde standardizasyon olmaması, görev tanımı dışına istidam edilmeleri ve kendi mesleklerine ait yasalarının yetersiz olmasıdır.

Öğrencilerin hastanede kendilerine hastalardan hastalık bulaşabileceğini düşünmesinin, durumluk anksiyetelerini etkilemesi konusunda, hastane ve hastalık hakkında çevreleri ve ile ilgili edindikleri bilgilerin etkili olduğu düşünülebilir (Küçük, 2010). Öğrenci hemşirelerin eğitim ve klinik ortamda stres yaşadıkları belirli olup, öğrencilerin yakınlarından hemşireliğe yönelik olumsuz ön yargısı, hemşirelerin kendini ifade edememesi, öfkesini kontrol edememesi, öğrencilerin kendisini yargılaması ve suçlaması öğrenci hemşirelerin stres ve yaşamasına sebep olmaktadır. Öğrenci hemşirelerin bu stresleri tanımaları ve stresle baş etme

becerileri kazanmasında hemşire akademisyenlerin görev ve sorumluluğunun olması gerekmektedir (Yılmaz M, Yaman Z ve Erdoğan, 2017).

YÖNTEM

Araştırma kapsamına bir devlet üniversitesinde eğitim gören geleceğin sağlık profesyonelleri olan öğrenciler (n=156) dahil edilmiştir. Sosyodemografik özellikler, sağlık durumları, klinik ortam, çalışma koşulları, Beck Anksiyete Ölçeği sorularından oluşan anket öğrencilere direkt gözlem altında uygulanmıştır. Verilerin analizi frekans, t testi, Anova analizi kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR

Sosyo ekonomik durum algılamaları düşük olan öğrencilerin, sosyo ekonomik durum algılamaları orta ve yüksek olan öğrencilere göre BAÖ puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. KKD kullanmayanlar kullananlara göre, sağlık durumunu orta ve kötü olarak ifade edenler iyi olarak ifade edenlere göre, düzenli beslenmeyenler beslenenlere göre, ara sıra sigara içenler içmeyenlere göre, dinlenmeye zaman ayıramayanlar ayıranlara göre, 1-5 saat arası uyuyanlar daha fazla saat uyuyanlara göre daha fazla anksiyete yaşamaktadır. Geleceğin sağlık profesyonelleri yaşadıkları anksiyete ile başetme yöntemi olarak; ilk üç sırada müzik dinleme, uyuma ve arkadaşları ile görüşme olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ

Geleceğin sağlık profesyonellerinin orta düzeyde anksiyete yaşadığı ve başetmede zorlandıkları saptanmıştır. Öğrencilere anksiyete ve başetmeye yönelik eğitimler verilmeli, destek olunmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Özbayır T, Yavuz M, Taşdemir N, Dirimeşe E, Seki Z, Okgün A. (2011). Cerrahi hastalıkları hemşireliği intörn öğrencilerinin klinik uygulamayı değerlendirmeleri ve akademik başarı durumları E.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 27(1): 1-9.
2. Atay S, Yılmaz F. (2011). Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin ilk klinik stres düzeyleri. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 14(4): 32-37.
3. Özkan Ö, Emiroğlu N. (2006). Hastane sağlık çalışanlarına yönelik işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetleri. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 10: 43-50.
4. Erbil N, Kahraman A.Z, Bostan Ö. (2006). Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim öncesi anksiyete düzeylerinin belirlenmesi. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 9: 10-16.
5. Yılmaz M, Yaman Z, Erdoğan S. (2017). Öğrenci hemşirelerde stres yaratan durumlar ve baş etme yöntemleri. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 10(2): 88-99.
6. Ünal S. (1999). Okullarda stres kaynakları verimlilik ilişkisi. Marmara Üniversitesi. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 11: 365-372.

ROMATOİD ARTRİT HASTALARINDA NÖTROFİL/LENFOSİT ORANI VE TROMBOSİT/LENFOSİT ORANI İLE ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN NEUTROPHYL / LYMPHOCYTE RATIO AND THROMBOCYTE / LYMPHOCYTE RATIO IN PATIENTS WITH ROMATOID ARTHRITIS

Uz. Dr. Mehmet ÖZDİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Sakarya/Türkiye
Orcid: 0000 0030 3077 7171

Özet

Amaç: Romatoid Artrit (RA), kronik inflamatuvar eklem hastalıklarından biri olup, başlıca sinoviyal eklemleri tutan, ciddi deformite ve sakatlıklara yol açabilen, tüm ırk ve etnik gruplarda görülebilen, etiyojisi tam olarak bilinmeyen sistemik bir hastalıktır. Bu çalışma, RA hastalarında Nötrofil/Lenfosit Oranı (NLO) ile Trombosit/Lenfosit Oranı (PLO) arasındaki ilişkiyi araştırmak amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot: Çalışmaya dahil ettiğimiz hastalara ait veriler Sakarya Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi (SÜEAH) Romatoloji Polikliniklerine 01.01.2019 ile 31.07.2020 tarihleri arasında müracaat eden RA tanısı alan 69 kadın ve 49 erkek olmak üzere 118 RA hastasından oluşmaktadır. Hastalara ait veriler hastane bilgi yönetimi sistemi (HBYS) üzerinden retrospektif olarak elde edildi. Kontrol grubuna romatizmal hastalığı, alerjik hastalığı, otoimmün hastalığı, enfeksiyonu, diyabet veya kanser hastalığı olmayan 63 kadın ve 52 erkek olmak üzere 115 sağlıklı kişi alınmıştır. Hasta ve kontrol grubu aralarındaki ilişki ve farklar araştırıldı.

Bulgular: Çalışma kriterlerine uyan RA hastasının yaş ortalaması 59.9 ± 11.69 olarak tespit edildi. Kontrol grubunu oluşturanların yaş ortalaması 58.8 ± 9.81 olarak belirlendi. Hasta ve kontrol grubu arasında yaş ve cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmadı. RA hastalarının NLO 2.98 ± 1.11 , kontrol grubunun NLO 1.93 ± 0.75 olarak tespit edildi. RA hastalarının TLO 174.29 ± 66.81 , kontrol grubunun TLO 123.21 ± 53.33 olarak tespit edildi. RA hastaları ile kontrol grubu NLO ve TLO değerleri karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0.05$) tespit edildi.

Sonuç: Çalışmamızda RA hastalarında NLO ve TLO değerleri ile kontrol grubuna göre yüksek bulunmuştur. NLO ve TLO değerlerinin yüksek oluşu bu parametrelerin hastalığın teşhis ve takibinde önemli olduğunu ortaya koymaktadır. NLO ve TLO değerlerin RA hastalarında yüksek saptanması daha sonraki çalışmalarda bu değerlerin referans olarak alınabilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Romatoid artrit; nötrofil lenfosit oranı; trombosit lenfosit oranı

Abstract

Objective: Rheumatoid Arthritis (RA) is one of the chronic inflammatory joint diseases, it is a systemic disease of unknown etiology, which mainly involves the synovial joints, can lead to severe deformity and disability, and can be seen in all races and ethnic groups. This study aimed to investigate the relationship between Neutrophil / Lymphocyte Ratio (NLR) and Platelet / Lymphocyte Ratio (PLR) in RA patients.

Materials and Methods: The data of the patients we included in the study consisted of 118 RA patients, 69 women and 49 men, who were diagnosed with RA, who applied to Sakarya University Training and Research Hospital (SUTRH) Rheumatology Polyclinics between 01.01.2019 and 31.07.2020. The data of the patients were obtained retrospectively via the hospital information management system (HIMS). 115 healthy persons, 63 women and

52 men without rheumatic disease, allergic disease, autoimmune disease, infection, diabetes or cancer, were included in the control group. The relationships and differences between the patient and control groups were investigated.

Results: The mean age of the RA patient meeting the study criteria was found to be 59.9 ± 11.69 . The mean age of the control group was 58.8 ± 9.81 . There was no significant difference between the patient and control groups in terms of age and gender. The NLR of RA patients was 2.98 ± 1.11 , and that of the control group was 1.93 ± 0.75 . The TLR of the RA patients was 174.29 ± 66.81 , and the TLR of the control group was 123.21 ± 53.33 . When RA patients and control group NLR and TLR values were compared, it was found that it was statistically significant ($p < 0.05$).

Conclusion: In our study, NLR and TLO values were found to be higher in RA patients compared to the control group. The high NLR and TLR values reveal that these parameters are important in the diagnosis and follow-up of the disease. Determination of high NLR and TLO values in RA patients will contribute to taking these values as reference in future studies.

Keywords: Rheumatoid arthritis; neutrophil lymphocyte ratio; platelet lymphocyte ratio

Giriş

RA, bağ dokusu hasarını hedef alan, periferik sinovyal eklem tutulumunun yanı sıra diğer doku ve organları da etkileyebilen, aynı anda birçok eklemi etkileyebilen kronik bir otoimmün bir hastalıktır. RA hastalarında, bağ dokusu hasarının oluşması ve ilerlemesi sonucunda sakatlığa, iş gücü kaybına, yaşam kalitelerinin azalmasına ve mortaliteye sebep olmaktadır (1, 2). RA, sıklıkla alevlenmelerle seyretmekte tedaviye rağmen kronikleşmektedir. RA kas ve iskelet sistemini etkilemekle kalmayıp bunun yanı sıra akciğerleri, kalp-damar sistemini, immün sistemi, sinir sistemi gibi hayati önemi taşıyan organ ve sistemleri de etkileyerek, hastaların yaşam sürelerini kısaltmaktadır (3, 4). RA, en sık görülen iltihabi hastalıkların başında gelmekte olup, prevalansı, tüm toplumlarda %0.5 ile %1 arasındadır. Yapılan çalışmalarda, yıllık insidansın 1000 kişide 0.2-0.4 arasında değiştiği bildirilmiştir. Hastalık kadınlarda erkeklere göre 2-3 kat daha fazla görülür. Ancak ileri yaşlarda her iki cinsten de görülme sıklığının eşit olduğu bildirilmektedir (3, 5). RA'da otoimmün yanıt, T helper hücrelerinin sinovyal sıvıyı infiltre etmesi sonucunda ortaya çıkar. T hücrelerinin aktive olmasıyla, lenfokinlerin salgılanması sonrasında lökosit ve makrofajların da eklem gelmeleri ile enflamasyon oluşumunu başlatılmış olur. Enflamasyonla birlikte kıkırdakta ve eklemde hasara neden olurlar (6). Bu sinovyal dokuda meydana gelen enflamasyon eklemde erozyon ve destrüksiyonla giden ve RA için karakteristik olan asimetrik eklem tutulumuyla kendini gösterir (7).

Lökosit iki temel hücre grubundan oluşmaktadır. Bu hücre grubu vücudumuzda birlikte fonksiyon göstermesi sonucunda organizmayı zararlı etkenlere ve hastalıklara karşı bağışıklık sistemi görevini yerine getirmektedir (8). Vücudumuzda bağışıklık sisteminde görev alan bu iki hücre grupları granülositler ve agranülositlerden (lenfositler) oluşmaktadır. Beyaz kan hücresi (WBC) ya da akyuvar olarak bilinen lökositler, bağışıklık sisteminin önemli bir parçası olup, vücudu enfeksiyonlara karşı koruyan hücre grubudur. Kanın şekilli elemanlarının %1'lik bir kısmını oluştursalar da, vücudun yabancı organizmalar ile karşılaşması durumunda hızla üreyerek çoğalırlar. Zaman zaman bağışıklık sisteminin kalesi olarak tanımlanan lökositlerin temel görevi, vücuda farklı yollardan girmiş olan bakteri, virüs, mantar ve zehirli toksinler gibi antijenleri tanıyarak, onları yok etmektir. Bu işlevi yerine getirirken damar yapıları içinde yer alan lökositler, bakteri ya da virüsün bulunduğu bölgeye ulaşmak için damardan ayrılarak ilgili dokuya ulaşır. Nötrofiller; vücutta enfeksiyona sebep olan yabancı organizmaların yanına ilk ulaşan öncü hücrelerdir. Nötrofiller, yabancı organizmalarla mücadele etmek için kimyasal enzimleri serbest bırakır ve onları sindirir.

Lökosit hücre grubunun %55 ile %70'ini oluşturur. Lenfositler: Lenf dokusunda ve kemik iliğinde bulunan, lenfosit hücreleri, kemik iliği tarafından üretilir. Bir kısmı üretildiği bölgede kalarak B hücrelerine dönüşürken, büyük bölümü timüs olarak tanımlanan, göğsün orta bölgesinde yer alan lenf bezine giderek, T hücrelerine dönüşür. Daha sonra bademcik, dalak, bağırsak ve lenf bezleri gibi lenfoid dokularına yayılır. Vücutta var olan yabancı organizmalara karşı lenfokin adlı kimyasalları salgılayarak diğer bağışıklık sistemi hücrelerini uyarır ve bu hücrelerin yabancı organizmaya saldırılarını sağlar (9-11).

Trombositlerin en önemli fonksiyonları pıhtılaşmayı sağlamalarıdır. Pıhtılaşma fonksiyonlarının yanısıra enfeksiyöz ajanlara karşı mediyatörler de salgılamaktadırlar. Bu mediyatörler ile kemotaksis ve fagositoz sürecine katkı sağlayan trombositler, enflamatuvar hücre hareketlerini koordine etmektedir. Trombositlerin yokluğunda lökositlerin enflamasyon bölgesine göçünde gecikme olması bu fonksiyonlarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (12,13).

Nötrofil-lenfosit oranı (NLO) ve Trombosit-lenfosit oranı (TLO) insan vücudunda görülen genel enflamasyon durumlarının teşhisinde kullanılan belirteçlerdir (14). NLO ve TLO sistemik inflamatuvar hastalıkların prognozu ile korelasyon gösteren ucuz ve kolay hesaplanabilir bir belirteç olduğu belirtilmektedir. (15). Bu çalışmada tam kan sayımı parametrelerinden NLO ve TLO ile RA arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçladık

Materyal ve Yöntem

Sakarya Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi (SÜEAH) Romatoloji Polikliniklerine 01.01.2019 ile 31.07.2020 tarihleri arasında müracaat eden RA tanısı alan 69 kadın ve 49 erkek olmak üzere 118 RA hastasından oluşmaktadır. Hastalara ait veriler hastane bilgi yönetimi sistemi (HBYS) üzerinden retrospektif olarak elde edildi. Kontrol grubuna romatizmal hastalığı, alerjik hastalığı, enfeksiyonu, diyabet veya kanser hastalığı olmayan 63 kadın ve 52 erkek olmak üzere 115 sağlıklı kişi alınmıştır. Hasta ve kontrol grubu aralarındaki ilişki ve farklar araştırıldı.

Nötrofil, lenfosit ve trombosit testleri, CELL-DYN 3700 (ABBOTT, USA) cihazında çalışılmıştır.

Çalışmalardan elde edilen verilerin istatistiksel analizi için, IBM SPSS Windows 20.0 (SPSS, Chicago, USA) programı kullanılarak yapıldı. Gruplar arası karşılaştırmalarda student t testi kullanılmıştır. Veriler ortalama±standart sapma olarak ifade edildi. Sonuçların tümünde $p<0.05$ değerleri anlamlı olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Çalışma kriterlerine uyan RA hastasının yaş ortalaması 59.9 ± 11.69 olarak tespit edildi. Kontrol grubunu oluşturanların yaş ortalaması 58.8 ± 9.81 olarak belirlendi. Hasta ve kontrol grubu arasında yaş ve cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmadı. RA hastalarının NLO 2.98 ± 1.11 , kontrol grubunun NLO 1.93 ± 0.75 olarak tespit edildi. RA hastalarının TLO 174.29 ± 66.81 , kontrol grubunun TLO 123.21 ± 53.33 olarak tespit edildi. RA hastaları ile kontrol grubu NLO ve TLO değerleri karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$) tespit edildi. (Tablo1).

Tablo 1. Romatoid Artrit hastalarına ve kontrol grubuna ait veriler

	Romatoid Artrit Hasta Grubu (n=313)	Kontrol Grubu (n=269)	p
Yaş	59.9±11.69	58.8±9.81	0.279
Nötrofil (10³/mm³)	4.75±2.11	4.29±0.80	0.265
Lenfosit (10³/mm³)	1.93±3.01	2.31±0.69	0.074
Trombosit (10³/mm³)	269.69±139.11	258.01±149.30	0.609
NLO	2.98±1.11	1.93±0.75	0.039
TLO	174.29±66.81	123.21±53.33	0.041

Tartışma

Nötrofil, lenfosit ve trombositler enflamasyon durumlarında görev alan önemli kan parametreleridir. Günümüzde birçok enfeksiyöz durumlarda kullanılmaktadır. Trombositler koagülasyonda görev alan kan elemanlarından olup aynı zamanda enflamasyonda da büyük rolleri vardır. Periferik vasküler hastalıklar, koroner arter hastalığı, enflamatuvar hastalıklar ve bazı kanser türleri gibi hastalıklarda artış göstermektedirler. NLO ve TLO sistemik enflamatuvar hastalıkların prognozu ile korelasyon göstermektedir. (16, 17). Sistemik inflamasyon lenfopeniyi tetikleyerek NLO düzeylerinde artışa neden olmaktadır (18). Pfada hastalarında yapılan bir çalışmada NLO yüksek ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (19). Bell palsisi olan hastalarda yapılan çalışmada hastaların NLO değerleri kontrol grubu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı yüksek olarak bulunmuştur (20). Nazal polipli hastalarda yapılan çalışmada NLO değerleri ile trombosit değerleri yüksek saptanmıştır (21). Mikrovasküler komplikasyonu olan diyabetik hastalarda yapılan çalışmalarda kontrol grubuna göre NLO ve TLO değerleri yük olarak bulunmuştur (22). Akut koroner sendrom hastalarında yapılan çalışmada NLO ve PLO değerlerinde artış olduğu saptanmıştır (23). Ayrıca NLO ve TLO gibi indekslerin, ülseratif kolit (24), obstrüktif uyku apnesi (25), enflamatuvar aktivitenin baskın olduğu Sjögren (26) ve sistemik lupus eritematozus (27) gibi hastalıkların prognostik takibinde anlamlı bulunmuştur. Özofagusun squamöz hücreli karsinomu olan hastalarında (28) ve enflamasyonla seyreden hastalıklarda (29) yapılan çalışmalarda NLO ve PLO değerlerinin anlamlı ilişki gösterdiğini belirlemektedirler. Kardiyovasküler hastalığı olanlarda yapılan çalışmalarda NLO değerlerinin yüksek olduğu ve mortalitede görülen artışın NLO değerlerindeki yükseklik ile korelasyon gösterdiği saptanmıştır (30). Aniden gelişen işitme kaybı gelişen hastalarda yapılan çalışmada hastalığın NLO ile ilişkili olduğu saptanmıştır (31). Akut sensorinöral işitme kaybı hastalığı olan 70 hastada yapılan çalışmada NLO ve TLO seviyelerinin kontrol grubu ile karşılaştırılmasında önemli derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir (32). Retrospektif kurgulanan bir çalışmada akut pulmoner embolisi olan 153 hastanın verileri çoklu logistik regresyon analizi ile değerlendirilmiş. NLR'nin, pulmoner embolide 30 günlük mortaliteyi öngörülebilir bir risk faktörü olarak kullanılabileceği bildirilmiştir (33). Başka bir çalışmada ise 266 pulmoner emboli hastasının kontrol grubuyla 30 günlük mortalite açısından karşılaştırılması sonucunda NLR'nin yüksek olduğu durumlarda tablonun daha ölümcül seyrettiği bildirilmiştir (P<0.001) (34). Diabetes mellitus hastalarında yapılan bir çalışmada NLO değerlerinin sağlıklı kontrol grubu ile karşılaştırıldığında önemli derecede yüksek olduğu bulunmuştur (35). Covid-19 pozitif olan 245 hastada yapılan çalışmada NLO değerlerinin yüksek olduğu saptanmıştır (36). Yapılan bir çalışmada inflamatuvar hastalıklarda tam kan sayımı değerlerinin sayı ve kalite olarak değiştiğini ve özellikle de nötrofil ve trombosit sayılarında artış olurken lenfosit sayılarında azalma olduğunu tespit edilmiştir (37, 38). NLO sistemik enflamasyon belirteci olarak son yıllarda birçok hastalıkta kullanılmıştır. Bunlar arasında, aterosklerozis, myokard infarktüsü,

hipertansiyon, metabolik sendrom, kronik obstrüktif pulmoner hastalıklar ve akut koroner sendromdur (39-43). RA hastalarında yaptığımız çalışmada NLO ve TLO değerlerini kontrol grubuna göre yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı saptadık.

Sonuç

RA hastalarında NLO ve TLO değerlerini yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olması, bu parametrelerin RA hastalığının teşhis ve takibinde önemli olduğunu ortaya koymuş ve aynı zamanda bu değerlerin RA hastalığı için önemli birer belirteç olabileceğini göstermiştir. NLO ve TLO değerlerin yüksek olarak tespit edilmesi daha sonraki çalışmalarda bu değerlerin referans olarak alınabilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akdağ H, Kırmusaoğlu S. “Romatoid Artrit Tedavisinde Uygulanan Güncel Yaklaşımlar”, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi 2019, 2/2: 197-206.
2. Kalav S, Bektaş H. Romatoid Artrit Semptom Yönetiminde Hemşirelerin Rollerini. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 2018, 34:(2); 112-130.
3. Wong J, Romey D, Singh G. Long-term Morbidity, Mortality and Economics of Rheumatoid Arthritis. *Arthritis & Rheumatism*, 2001; 44: 2746-2749.
4. Kiper S, Sunal N. Romatoid Artritli Hastalarda Uyku Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Kocatepe Tıp Dergisi*. 2009, 10: 33-39.
5. Wildier RL. Rheumatoid Arthritis, epidemiology, pathology and pathogenesis. In: Schumcher RH(eds). *Primer on the Rheumatic Diseases*. Arthritis Foundation, Atlanta, 1993; 86-89.
6. Choy EH, Panayi GS. Cytokine pathways and joint inflammation in rheumatoid arthritis. *N Engl J Med* 2001;344:907- 916.
7. Karimifar M, Salesi M, Farajzadegan Z. The association of anti-CCP1 antibodies with disease activity score 28 (DAS- 28) in rheumatoid arthritis. *Adv Biomed Res* 2012;1:30.
8. Litman G, Cannon J, Dishaw L. (2005) Reconstructing immune phylogeny: new perspectives. *Nat Rev Immunol*, 5 (11), 866-879.
9. Mantovani A, Cassatella MA, Costantini C. Neutrophils in the activation and regulation of innate and adaptive immunity. *Nat Rev Immunol* 2011;11:519-531.
10. May R, Machesky L. (2001). Phagocytosis and the actin cytoskeleton. *J Cell Sci*, 114: 1061-1077.
11. Zen K, Parkos C. (2003). Leucocyte-epithelial interactions. *Curr Opin Cell Biol*, 15: 557-564. 16.
12. Yeaman MR. (2014). Platelets: at the nexus of antimicrobial defence. *Nat Rev Microbiol*, 12: 426-437
13. de Stoppelaar SF, van't Veer C, Claushuis TA, Albersen BJ, Roelofs JJ, van der Poll T. (2014). Thrombocytopenia impairs host defense in gramnegative pneumonia-derived sepsis in mice. *Blood*, 124: 3781-90.
14. Uslu AU, Küçük A, Şahin A, Ugan Y, Yılmaz R, Güngör T. (2015). Two new inflammatory markers associated with Disease Activity Score-28 in patients with rheumatoid arthritis: neutrophil-lymphocyte ratio and platelet-lymphocyte ratio. *Int J Rheum Dis*, 18: 731-5.
15. Pichler M, Hutterer GC, Stoeckigt C. (2013). Validation of the pre-treatment neutrophil-lymphocyte ratio as a prognostic factor in a large European cohort of renal cell carcinoma patients. *Br J Cancer*, 108: 901-907.

16. Bhat T, Teli S, Rijal J, Bhat H, Raza M, Khoueiry G. (2013). Neutrophil to lymphocyte ratio and cardiovascular diseases: a review. *Expert Rev Cardiovasc Ther*, 11: 55–9.
17. Wang D, Yang JX, Cao DY, Wan XR, Feng FZ, Huang HF. (2013). Preoperative neutrophil-lymphocyte and platelet-lymphocyte ratios as independent predictors of cervical stromal involvement in surgically treated endometrioid adenocarcinoma. *Onco Targets Ther*, 6: 211–6.
18. Milner JD, Ward JM, Keane-Myers A. Lymphopenic mice reconstituted with limited repertoire T cells develop severe, multiorgan, Th2-associated inflammatory disease. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2007; 104: 576-581.
19. Kayabaşı S, Gül F. (2019). Pfapa sendromunda yeni öngörücü parametreler: nötrofil lenfosit oranı ve trombosit lenfosit oranı. *Ortodogru Tıp Derg*, 11 (3), 231-234.
20. Bucak A, Ulu S, Oruc S, Yucedag F, Tekin MS, Karakaya F. (2014). Neutrophil-to-lymphocyte ratio as a novel potential marker for predicting prognosis of Bell palsy. *Laryngoscope*, 124: 1678-81.
21. Doğan Atan, Kürşat Murat Özcan, Sabri Köseoğlu, Aykut İkinciogulları, Mehmet Ali Çetin, Serdar Ensari. (2015). Nazal polipte yeni öngörücü parametreler: Nötrofil lenfosit oranı ve trombosit lenfosit oranı. *Kulak Burun Boğaz İhtis Derg*, 25 (2), 97-101.
22. Gülşah Şiranlı, Cuma Mertoğlu, Alevtina Ersoy, Yücel Karakurt, Adalet Özçiçek. (2019). Diyabetik mikrovasküler komplikasyonlarda nötrofil lenfosit oranı ve ortalama trombosit hacmi. *Ulusal 2. Kalıtsal Metabolik Hastalıklar laboratuvar Sempozyumu*. PS-04.
23. Tamhane UU, Aneja S, Montgomery D. (2008). Association between admission neutrophil to lymphocyte ratio and outcomes in patients with acute coronary syndrome. *Am J Cardiol*, 102: 653-657.
24. Celikbilek M, Dogan S, Ozbakir O. (2013). Neutrophil-lymphocyte ratio as a predictor of disease severity in ulcerative colitis. *J Clin Lab Anal*, 27: 72-76.
25. Günbatar H, Ekin S, Sünnetçioğlu A. (2015). The relationship between neutrophil-to-lymphocyte ratio and platelet-to-lymphocyte ratio in patients with obstructive sleep apnea syndrome. *Dicle Med J*, 42: 289-293.
26. Hu ZD, Sun Y, Guo J. (2014). Red blood cell distribution width and neutrophil/lymphocyte ratio are positively correlated with disease activity in primary Sjogren's syndrome. *CLB*, 47: 287-290.
27. Qin B, Ma N, Tang Q. (2015). Neutrophil to lymphocyte ratio (NLR), platelet to lymphocyte ratio (PLR) were useful markers in assessment of inflammatory response and disease activity in SLE patients. *Mod Rheumatol*, 1; 5-8.
28. Feng JF, Huang Y, Chen QX. (2014). Preoperative platelet lymphocyte ratio (PLR) is superior to neutrophil lymphocyte ratio (NLR) as a predictive factor in patients with esophageal squamous cell carcinoma. *World J Surg Oncol*, 12: 58.
29. Boilard E, Nigrovic PA, Larabee K. (2010). Platelets amplify inflammation in arthritis via collagen-dependent microparticle production. *Science*, 327: 580-583.
30. Bhat T, Teli S, Rijal J, Bhat H, Raza M, Khoueiry G. (2013). Neutrophil to lymphocyte ratio and cardiovascular diseases: a review. *Expert Rev Cardiovasc Ther*, 11: 55-9.
31. Seo YJ, Park YA, Bong JP, Park DJ, Park SY. (2015). Predictive value of neutrophil to lymphocyte ratio in first-time and recurrent idiopathic sudden sensorineural hearing loss. *Auris Nasus Larynx*, 42: 438–42.
32. Chung JH, Lim J, Jeong JH, Kim KR, Park CW, Lee SH. (2015). The significance of neutrophil to lymphocyte ratio and platelet to lymphocyte ratio in vestibular neuritis. *Laryngoscope*, 125: E257–61.

33. Jia D, Liu F, Zhang Q, Zeng G, Li X, Hou G. Rapid on-site evaluation of routine biochemical parameters to predict right ventricular dysfunction in and the prognosis of patients with acute pulmonary embolism upon admission to the emergency room. *J Clin Lab Anal.* November 2017.
34. Cavuş U, Yildirim S, Sönmez E, Ertan C, Ozeke O. Prognostic value of neutrophil/lymphocyte ratio in patients with pulmonary embolism. *Turk J Med Sci.* 2014;44(1):50-55.
35. Lou M, Luo P, Tang R, Peng Y, Yu S, Huang W. (2015). Relationship between neutrophil-lymphocyte ratio and insulin resistance in newly diagnosed type 2 diabetes mellitus patients. *BMC Endocr Disord*, 15: 9.
36. Yuwei Liu, Xuebei Du, Jing Chen, Yalei Jin, Li Peng, Harry H.X. Wang, Mingqi Luo, Ling Chen, Yan Zhao. Neutrophil-to-lymphocyte ratio as an independent risk factor for mortality in hospitalized patients with COVID-19. *Journal of Infection.* 81 (2020) e6–e12.
37. Gabay C, Kushner I. (1999). Acute-phase proteins and other systemic responses to inflammation. *N Engl J Med*, 340: 448- 454.
38. Kapci M, Turkdogan KA, Duman A. (2014). Biomarkers in the diagnosis of acute appendicitis. *JCEI*, 5: 250-255.
39. Imtiaz F, Shafique K, Mirza SS, et al. Neutrophil lymphocyte ratio as a measure of systemic inflammation in prevalent chronic diseases in Asian population. *Int Arch Med* 2012; 5(1): 2.
40. Sen N, Afsar B, Ozcan F, et al. The neutrophil to lymphocyte ratio was associated with impaired myocardial perfusion and long term adverse outcome in patients with ST-elevated myocardial infarction undergoing primary coronary intervention. *Atherosclerosis* 2013; 228(1): 203–10.
41. Buyukkaya E, Karakas MF, Karakas E, et al. Correlation of neutrophil to lymphocyte ratio with the presence and severity of metabolic syndrome. *Clin Appl Thromb Hemost* 2012; 20(2): 159-63.
42. Günay E, Sarınc Ulaşlı S, Akar O, et al. Neutrophil-to-Lymphocyte Ratio in Chronic Obstructive Pulmonary Disease: A Retrospective Study. *Inflammation.* 2014; 37(2): 374-80.
43. Tamhane UU, Aneja S, Montgomery D, Rogers EK, Eagle KA, Gurm HS. Association between admission neutrophil to lymphocyte ratio and outcomes in patients with acute coronary syndrome. *Am J Cardiol* 2008; 102(6): 653–7.

İNFERTİLİTE NEDENİYLE BAŞVURAN VE AZOSPERMİ SAPTANAN ERKEK HASTALARDA YARDIMCI ÜREME TEKNİKLERİNİN ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatem KAZIMOĞLU¹

¹Sanko Üniversitesi Tıp Fakültesi, Üroloji A.D. Gaziantep, Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-8224-5068

Özet

İnfertilite evli çiftler için oldukça önemli bir sağlık sorunudur. Bu nedenle başvuran çiftlerin yaklaşık yarısında erkek ile ilgili sorun saptanır. Erkek ile ilgili sorunların en önemlisi de azospermidir. Etiyolojisi kesin bilinmeyen azospermik olgularda medikal tedaviye yanıt azdır. Bu olguların büyük kısmında yardımcı üreme teknikleri kullanılması gereklidir. Bu teknikler Testisküler Sperm Aspirasyon (TESA) ve Testisküler Sperm Ekstraksiyon (TESE) olarak özetlenebilir. Bu çalışma azospermik erkek hastalarda yardımcı üreme tekniklerinin etkinliğini değerlendirilmek amacıyla planlanmıştır.

Sanko Üniversitesi Tıp Fakültesi Eğitim ve Araştırma Hastanesine 2016-2019 yılları arasında infertilite nedeniyle başvuran, azospermi saptanan ve yardımcı üreme teknikleri kullanılan 85 hastanın sperm elde etme sonuçları ve laboratuvar analizleri retrospektif olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hastaların FSH, LH, Prolaktin ve Testesteron değerleri incelenmiş olup istatistiksel anlamlılık $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

İnfertilite nedeniyle başvuran, azospermi saptanan, testis volümleri 3 cm ve üzerinde olan, FSH ve LH değerleri normal olan erkek hastalarda, yardımcı üreme tekniği olarak TESA etkili bir yöntem olarak görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Erkek infertilitesi, Azospermi, İnfertilite tedavisi

Giriş ve Amaç

İnfertilite evli çiftler için oldukça önemli bir sağlık sorunudur. Normal anatomik yapıya sahip olmak koşulu ile, herhangi bir korunma yöntemi kullanmaksızın, düzenli cinsel ilişkiye rağmen, belli bir zaman içinde çocuk olmaması durumu infertilite olarak tanımlanmaktadır. İnfertilite evli çiftler arasında psikojenik sorunlara yol açtığı gibi, sosyal sorunlarada yol açabilir. İnfertilite nedeniyle başvuran çiftlerin yaklaşık yarısında erkek ile ilgili sorun saptanır. Erkek infertilitesi ile ilgili olarak sperm parametrelerinin değerlendirilmesi son derece önemlidir. Sperm sayısı ve hareketliliğinde yetersizlik, sperm morfolojisinde bozukluklar infertilite nedeni olabilir. Semen analizinde sperm bulunmaması anlamına gelen azospermi oldukça önemli bir infertilite nedenidir. Etiyolojisi kesin bilinmeyen azospermik olgularda medikal tedaviye yanıt azdır. Bu olguların büyük kısmında yardımcı üreme teknikleri kullanılması gereklidir. Bu tekniklerden, Testisküler Sperm Aspirasyon (TESA) ve Testisküler Sperm Ekstraksiyon (TESE) azospermik hastalarda sık kullanılan yöntemlerdir. TESA, testise perkütan olarak ve ince uçlu bir iğne ile girilerek materyal alınması prensibine dayanır. Alınan materyal hücre kültür solüsyonuna alınır ve sperm varlığı araştırılır. Kolay uygulanan ve riski olmayan bir yöntemdir. Aynı zamanda lokal sperm üretim yerleri hakkında bilgi verir. Bu nedenle TESE için yol gösterici olarak kullanılır (1). TESE non-obstrüktif azospermik hastalarda kullanılan bir yöntemdir. Skrotal insizyonla girilerek, testisten parçalar alınması ve sperm aranması prensibine dayanır (2). Sperm bulunmaması durumunda testisin diğer alanlarından örnek alınmaya devam edilir (3). Sperm bulunma olasılığı alta yatan patolojiye bağlı olarak değişkenlik gösterir (4). Non-obstrüktik azospermili hastalarda sperm bulunma ihtimali daha düşüktür. Buna bağlı olarakta fertilizasyon ve gebelik oranlarıda daha

azdır (5-6). Bu çalışma azospermik erkek hastalarda yardımcı üreme tekniklerinin etkinliğini değerlendirilmek amacıyla planlanmıştır.

Materyal ve Metod

Sanko Üniversitesi Tıp Fakültesi Eğitim ve Araştırma Hastanesine 2016-2019 yılları arasında infertilite nedeniyle başvuran, azospermi saptanan ve yardımcı üreme teknikleri kullanılan 85 hastanın sperm elde etme sonuçları ve laboratuvar analizleri retrospektif olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hastaların FSH, LH, Prolaktin ve Testesteron değerleri incelenmiş olup istatistiksel anlamlılık $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamına alınan hastaların yaş ortalaması 30.04 ± 1.25 'di. TESA yapılan hastaların testis volümleri ortalama 3-4 cm TESE yapılan hastaların testis volümleri 1-2 cm arasında değişmekteydi. 85 hastadan 65 hastaya TESA, 20 hastaya TESE, TESA yapılan hastaların 15'ine TESA sonrası TESE uygulanmış, TESA yapılan hastaların 20'sinde, TESE yapılan hastaların 6'sında, TESA sonrası sperm bulunamayan 15 hastanın 3'ünde sperm elde edildi. TESA yapılan hastaların FSH değerleri 9.6-12.8 mIU/ml, LH değerleri 8.9- 13.2 IU/L, Prolaktin değerleri 12-14 ng/ml, Testesteron değerleri 155-280 ng/ml arasında ölçüldü TESE yapılan hastaların FSH değerleri 17.2-26.4, LH değerleri 15.8-24.6, Prolaktin değerleri 13-15, Testesteron değerleri 135-210 arasında ölçüldü. Sperm elde etme sonuçları değerlendirildiğinde, Testis volümü, FSH ve LH sonuçları arasındaki fark $p < 0.05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi. Diğer parametreler arasında istatistiksel olarak anlamlılık saptanmadı.

TABLO-1	TESA	TESE
FSH	9.6-12.8	17.2-26.4
LH	8.9-13.2	15.8-24.6
Testesteron	155-280	135-210
Prolaktin	12-14	13-15
Testis Volümü (cm)	3-4	1-2

TABLO-2	TESA	TESE	TESA + TESE
Hasta Sayısı	50	20	15
Sperm (+)	20	6	3

TABLO-3	FSH	LH	Volüm
	P değeri		
Sperm (+)	0.001	0.003	0.002
Sperm (-)	0513	0687	0893

Sonuç

İnfertilite nedeniyle başvuran, azospermi saptanan, testis volümleri 3 cm ve üzerinde olan, FSH ve LH değerleri normal olan erkek hastalarda, yardımcı üreme tekniği olarak TESA etkili bir yöntem olarak görülmüştür.

Kanaklar:

1. Nijs M. M.H, Van Der Elst J. C.J. European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology 92 (2000), 1-6
2. Schoysman R, Vanderzwalm P, Nijs M, et al. Lancet 1993;342:1237
3. Kahraman S, Ozgur S, Alatas C, Aksoy S, Balaban B. Hum Reprod 1996;10:1623-7
4. Tournaye H, Liu J, Nagy Z, et al. Hum Reprod 1996;11:127-32
5. Fahmy I, Mansour R, Aboulgar M, et al. Int J Androl 1997;20:37-44
6. Mansour RT, Kamal A, Fahmy I, et al. 1997;12:1974-9

OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINA DEVAM EDEN ÇOCUKLARIN SAYI KAVRAMINI KAZANMALARINDA MONTESSORİ YÖNTEMİNİN ETKİSİ VE BU YÖNTEM İLE ÇOCUKLARIN YARATICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Emel AYGÜN^{1*}, Tuba YENERER², Mevlüt AYDOĞMUŞ³

^{*1} Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, <http://orcid.org/0000-0002-8761-7059>

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0003-2233-6798>

³ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Dr.Öğr.Üyesi, <http://orcid.org/0000-0003-1286-2970>

ABSTRACT

This research was conducted to examine the effect of number concept activities presented with the Montessori method on the creativity levels of 60-66 months old children. The research is an experimental study based on "pretest-posttest and experimental-control group". The study group consists of 32 children, 16 children in the experimental group and 16 children in the control group, who attend a kindergarten in Selçuklu district of Konya province in the 2019-2020 academic year. Hybrid Creativity Test (HCT) and Number Concept Chart were used as data collection tools in the study. Number concept activities were prepared by using 22 different Montessori materials in line with the determined outcomes and indicators. As a result of the study, it was determined that there was no significant difference between the experimental and control group number concept pretest-posttest mean scores. However, a significant difference was found between the experimental and control group creative thinking level pretest-posttest mean scores. It was concluded that Montessori activities positively affect children's creative thinking levels.

Keywords: Preschool education, Montessori method, number concept, creative thinking.

ÖZET

Bu araştırma Montessori yöntemiyle sunulan sayı kavram etkinliklerinin 60-66 aylık çocukların yaratıcılık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma, "ön test-son test ve deney-kontrol grubuna dayalı deneysel" bir çalışmadır. Çalışma grubu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Konya ili Selçuklu ilçesinde bulunan bir anaokuluna devam eden, deney grubunda 16 çocuk, kontrol grubunda 16 çocuk olmak üzere toplam 32 çocuktan oluşmaktadır. Araştırmada Hibrit Yaratıcılık Testi (HYT) ve Sayı Kavram Çizelgesi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Belirlenen kazanım ve göstergeler doğrultusunda 22 adet farklı Montessori materyali kullanılarak sayı kavram etkinlikleri hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda, deney ve kontrol grubu sayı kavramı ön test-son test puan ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı saptanmıştır. Ancak deney ve kontrol grubu yaratıcı düşünme düzeyi ön test-son test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Montessori etkinliklerinin çocukların yaratıcı düşünme düzeylerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitim, Montessori yöntemi, sayı kavramı, yaratıcı düşünme.

GİRİŞ

Eğitim bir toplumun en önemli yapı taşlarından biridir. Toplumun değer yargılarının aktarılması, çözülmesi beklenen sorunların çözümü ve bireyleri hayata hazırlamak için gereken alt yapıyı oluşturmayı eğitimin misyonları arasında görmekteyiz. Eğitime atfedilen misyonlara göre eğitim kavramının literatürde çok sayıda tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlar içerisinde eğitim içerikli kitap ve makalelerde en sık rastlanılan ‘bireyin davranışlarında kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.’ (Erdem, 2005).

Bireyin yaşantıları sonucunda meydana gelen değişim ise öğrenme kavramını ortaya çıkarmaktadır. Yani eğitim bir süreçken, sürecin sonunda ortaya çıkması beklenen ürün ise öğrenmedir (Senemoğlu, 2018). Bireyin yaşantılarında meydana gelecek olan değişim sürecinin okullarda plan ve program dâhilinde yapılması ise öğretim kavramını oluşturmaktadır (Varış, 1994). Kalıcı ve başarılı bir öğrenme için gerekli olan birçok faktör vardır. Bunlar bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı ve iç içedir. Ayrıca bu faktörler hem diğerinden etkilenen hem de etkileyen konumundadır. Öğretim planlı bir etkinliktir ve aşamaları vardır. Öğretim planlanır, uygulanır ve son aşamada ise değerlendirme yapılır (Sünbül, 2011). Öğretim öğrencilerin gelişimsel özellikleri ve yaşları bakımından okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde kademelere ayrılır.

Ülkemizde yönetmelikte henüz zorunlu eğitim kapsamına alınmamış olan okul öncesi eğitimi hem ilköğretime hazırlık bakımından hem de nitelikli bir eğitim için önemli bir basamaktır. Bireyin okulla ilk tanıştığı dönem olması bakımından da çocuğun zihninde oluşturduğu okul şeması, sonraki dönemler için kalıcı izler bırakır. Okul öncesi eğitimin literatürde benzer tanımları çok yapılmıştır. Genel olarak ortak tanım çocuğun doğduğu günden temel eğitime başlayacağı zamana kadarki; bedensel, sosyal-duygusal, motor, zihinsel ve dil gelişimlerinin tamamlandığı ve verilen eğitimle şekillendiği eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır (Aral, 2000). Okul öncesi dönem öğrenmenin en hızlı olduğu dönemdir, bu dönemde temeli atılan kişilik yapısı, psiko-sosyal özellikler, beden gelişimi ilerleyen yıllarda aynı temel üzerine gelişme göstererek devam eder. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman okul öncesi eğitiminde sürecin programlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamasında titizlikle ve önemle stratejik adımlar atılmalıdır (Mutlu Y., 2019).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında düzenleme ve geliştirme aşamalarından sonra yayınlanan okul öncesi eğitim programı incelendiğinde, okul öncesi eğitiminin amaçları; çocukların beden, zihin ve duygu gelişimlerini sağlamak, farklı sosyo-ekonomik çevrelerdeki çocuklar için eğitim ortamı sağlamak, Türkçeyi doğru ve etkin kullanmalarını desteklemek ve bu öğrencileri ilkokula hazırlamak olarak genel başlıklar çerçevesinde ele alınmaktadır. Programın temel özellikleri incelendiğinde; çocuk merkezli, oyun temelli, keşfederek, yaparak yaşayarak öğrenme yaşantılarının oluşturulduğu, yaratıcılığın geliştirilmesinin ön planda tutulduğu, sarmal yapıda gelişimsel bir program olduğu görülmektedir (Kurulu, 2013). Gelişimsel program bütüncül yaklaşımla çocuğun sosyal, duygusal, motor, bilişsel, dil gelişim alanları ile öz bakım becerilerini birlikte ele alarak gelişimini amaçlar. Bu bağlamda çocuğun çok yönlü gelişimini savunan, öğrencinin günlük yaşantısında tecrübe ettikleriyle öğrendiği, yapılandırmacı yaklaşım akla gelmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda geleneksel eğitim yaklaşımının yerine yapılandırmacı yaklaşımın önem kazanmaya başladığı programda yer alan, yaparak yaşayarak öğrenme, keşfetme, zengin öğrenme ortamları sağlama programın odağı haline gelmiştir. Öğrenciye zengin öğrenme ortamları sağlama arayışı ve eğitim sistemlerinde gelişim-değişim arayışları, eğitimde çağdaş yaklaşımlar kavramını ortaya çıkarmıştır (Arı, 2015).

Ülkemizde son yıllarda, özellikle okul öncesi eğitimde, Montessori yaklaşımı ilgi gören çağdaş yaklaşımlardan biridir (Mutlu Y., 2019). Adını, eğitim yaklaşımını keşfeden Dr. Maria Montessori 'den alan Montessori eğitiminden bahsedilmeden önce Maria Montessori kimdir

ve bu yöntemi nasıl ortaya çıkartmıştır? sorularını cevaplamak gerekir. Bu konu üzerine yapılan araştırmalardan ve kitaplardan elde edilen bilgilere göre Dr. Maria Montessori 1870 yılında İtalya’da doğmuş ve ailesi o henüz üç yaşındayken kızlarının daha iyi eğitim alabilmesi için Roma’ya taşınmıştır. O yıllardaki genel eğilim ve toplumsal normlara göre kadınların yapabilecekleri uygun meslek öğretmenlik olarak görüldüğünden ailesi de Dr. Maria’yı o alana yönlendirmek istemiştir. Maria Montessori özgürlükçü mizacından dolayı kadınlar için biçilen role karşı çıkıştır. Bazı kaynaklarda onun bu özelliğinden dolayı feminist olduğu bilgileri de yer almaktadır. 1896 yılında Roma Üniversitesi tıp fakültesinden mezun olan Maria, ilk kadın doktor unvanını almıştır. Psikiyatri alanında uzmanlaşan Montessori özel gereksinimli çocuklarla alakalı çalışmalar yürütmüş, hatta bu öğrencilerin normal gelişim gösteren çocuklarla aynı sınavlara girmesini bile sağlamıştır. Hiçbir şey öğrenemez gözüyle bakılan çocukların dahi öğrendiği bu yöntemle, normal gelişim gösteren çocukların öğrenmeleri üzerine olan merakı, yöntemin ilk adımlarını oluşturmaktadır (Lillard, 2013). Montessori eğitim yaklaşımı; farklı yaş gruplarının bir arada olduğu, bu genellikle (2-6) yaştır, çocuklara bağımsız ve sınırlar dâhilinde zengin bir ortam sağlanarak özgür olmalarına dayanan, çocukların yetişkinlerin minyatürü olmadığını savunan, onların doğal, psikolojik, fiziksel ve sosyal gelişimini dikkate almayı temel alan yapılandırmacı bir eğitim yaklaşımıdır (Montessori, 2016). Montessori yönteminin merkezinde tamamen çocuk vardır. Bu düşünceyi Maria Montessori’nin kaleme aldığı her kitapta bizzat kendine ait sözlerde de görmekteyiz. Öyle ki bir sözünde “ Gelecek, çocuğun gizli gücünü tanımamıza ve geliştirmemize bağlıdır.” diyerek, çocuğu keşfetmenin önemine değinmektedir (Montessori, 1975).

Çocuğun kendi başına iş yürütmesi ve kendi başına işi bitirmesinin vurgulanması Montessori yönteminin çocuğun bağımsız çalışmasına ve özgürlüğüne ne denli önem verdiğini göstermektedir. Maria Montessori tıpkı diğer gelişim kuramcıları gibi çocukluğu farklı dönemlere ayırmış ve o dönemin özelliklerini belirtmiştir. Bu evreler aşağıda belirtilmektedir:

- Birinci Evre: 0-6 yaş
- İkinci Evre: 6-12 yaş
- Üçüncü Evre: 12-18 yaş

Araştırmamız temelinde okul öncesi dönem olduğu için bu dönemi detaylandırmak uygun görülmüştür. Maria Montessori’nin ikinci alt dönem olarak bahsettiği 3-6 yaş arası bilinçli emici zihin zamanıdır. Bu dönem karakter biçimlenmesi açısından kritik bir dönemdir (Montessori, 1975).

Bu yaş grubuna ait mevcut okul öncesi eğitim programı incelendiğinde; programın uygulanması, sınıf ortamının ayarlanması, materyal seçimi, öğretmenin rolleri gibi birçok açıdan Montessori yöntemiyle farklılıkları göze çarpmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerle bu farklılıklar genel çerçevede özetleyecek olursa;

- Montessori yönteminde öğretmen tamamıyla gözlemcidir. Geleneksel yöntemde ise öğretmen aktiftir, etkinlikleri o yönetir.

- Montessori yönteminde kullanılan materyallerin çoğu gerçek hayatta kullanılan eşyalardandır. Geleneksel yöntemde gerçek hayat taklit edilerek kullanılan malzemeler vardır.

- Montessori yönteminde yıllık plan olgusu yoktur. Geleneksel yöntemde ise dersler yıllık plan çerçevesinde işlenir.

- Montessori yönteminde çocuk tamamen özgürdür, ilgisini çeken bir materyalle dakikalarca zaman geçirebilir. Geleneksel yöntemde o dersin planına göre öğrenciye sınırlı zamanda materyal sunulur.

- Montessori yönteminde sınıflar yaş gruplarına ayrılmaz akran öğrenmelerine zemin oluşturulur, geleneksel yöntemde şartlar elverdiğince aynı yaş gruplarından sınıflar oluşturulur (Montessori, 2016; Kurulu, 2013).

Kıyaslamalardan yola çıkarak Montessori eğitiminin geleneksel yöntemlerden farklı yönlerinin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Çağdaş eğitim yaklaşımlarından biri olan Montessori yöntemi özellikle okul öncesi eğitimde birçok becerinin kazandırılmasında farklı araştırmalara konu olmuştur. 21.yy becerilerinden olan aritmetik düşünme ve yaratıcı düşünme becerileri de Montessori yöntemiyle öğretimi ele alınan konulardandır. Aritmetik düşünme becerisi alanına giren sayı kavram bilgisi Montessori materyallerinin çeşitlilik gösterdiği ve Montessori eğitiminde önem arz eden bir alandır. Sayı kavram bilgisi okul öncesi dönemde günlük yaşantılarındaki somut deneyimlerle doğrudan ilgilidir. Soyut düşünme becerisi henüz gelişmemiş olan çocuğa sayı kavram bilgisi için günlük hayattan yaşantılar sunmak oldukça önemlidir (Akman, 2002). Okul öncesi döneminde çocuklar öncelikle matematiksel kavramları bilinçsizce kullanırlar, yaşını sorduğunuz bir öğrenciden on cevabını alabilirsiniz, on sayısı onun için anlamlı değildir. Ancak okul yıllarındaki matematiğe zemin oluşturacak olan şekil, sayı, işlemler, ölçümler vb. gibi kavramları onlara somut yaşantılar yoluyla öğretilip taklidi bilinçsiz kullanımdan bilinçli kullanmaya geçişi sağlanmaktadır (Güven, 2000).

Montessori yöntemine dayalı araştırmalara konu olan diğer bir beceri ise yaratıcı düşünme becerisidir. Yaratıcı düşünme yeni ve özgün düşünme şeklidir (Oğuz, 2006). Yapılan araştırmalarda bilgiyi hazır bir şekilde sunmak çocuklardaki merak duygusuna ket vurup, araştırmacı ruhlarını öldürmektedir. İyi bir eğitimci çocuğun ilgi göstereceği şekilde bilgiye ulaşma yöntemini sunmalıdır, böylece yaratıcı düşünme becerileri gelişecektir (Ayeş, 2013).

Sayı kavram bilgisi edinme yolları ve yaratıcı düşünme becerisi kazandırma yöntemleri incelendiğinde Montessori yöntemindeki ilkeler ve uygulamalara benzerliği dikkat çekmektedir. Montessori yaklaşımının incelenmesinde, ilişkisel tarama modeline, doküman analizi yöntemine ve deney-kontrol gruplu deneysel desen çalışmalarına rastlanmıştır (Koçyiğit, 2008; Yiğit, 2008). Yapılan araştırmalarda Montessori yönteminin etkililiği, birçok beceri alanında denenmiştir. 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Konya’da uygulamalı bir anaokulunda yapılan bir araştırmada, Montessori uygulaması ile eğitim verilmesi sonucunda yapılan veli görüşmelerinde, eğitim sonrası çocukların sayı ve rakamlara ilgisinin arttığı geri bildirim alınmıştır (Koçyiğit, 2008). Sayı kavram bilgisi üzerine Montessori yönteminin etkisinin araştırıldığı bir çalışmada ise anaokuluna devam eden 4-5 yaş çocuklarında Montessori Öğretim Yöntemi ve Geleneksel Öğretim Yöntemi ile “Sayı Kavramı” eğitimi verilerek, hangi yöntemin daha etkili olduğu deneysel yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonunda deney grubu ile kontrol grubu arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Yiğit, 2008). Başka bir araştırmada ise okul öncesi dönemde Montessori matematik materyallerinin sayı saymayı ve dört işlem becerisini daha zevkli ve ilgi çekici hale getirdiği, ayrıca matematik etkinliklerinin çocuğun yaratıcı düşünmesini, zihinsel tahminlerde bulunmasını ve soyut kavramları somutlaştırarak kalıcı öğrenme sağladığı sonucuna varılmıştır (Mutlu B., 2012). Farklı becerilerin kazanılmasında Montessori yönteminin denendiği araştırmalardan bazıları da şunlardır: Toran ve Temel’in (2014) 4-6 yaş arası çocukların kavram edinimleri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, araştırma modeli olarak ön test, son test ve deney-kontrol gruplu deneysel desen tercih edilmiştir. Montessori eğitimi alan çocuklar ve Montessori eğitimi almayan çocuklar karşılaştırıldığında okula hazırlık seviyeleri, yön/konum, bireysel/sosyal farkındalık, yapı/materyal, miktar ve zaman/sıralama gibi kavram alanlarında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bir diğer araştırmada ise Keçecioğlu (2015) MEB okul öncesi eğitim programı ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan 5 yaş çocuklarının sosyal becerilerini incelenmiş, MEB programına göre eğitim alan çocukların iletişim becerilerinin, Montessori yaklaşımına göre eğitim alan çocukların iletişim becerilerinden daha yüksek olduğu

görülmüştür. MEB programına göre eğitim alan çocukların davranış problemlerinin, Montessori yaklaşımına göre eğitim alan çocukların davranış problemlerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların cinsiyetine, babalarının yaşına ve kardeş sayılarına göre sosyal becerileri farklılık göstermezken, annelerinin yaşına, anne-baba eğitim durumuna, ailenin gelir düzeyine ve okul öncesi eğitime devam sürelerine göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Şeker (2015) tarafından yapılan bir araştırmada ise, kırsal bölgede eğitim alan 5 yaş çocuklarının motor gelişimleri ile Montessori eğitimi alan 5 yaş çocuklarının motor gelişimleri karşılaştırılmış ve bu iki eğitim arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Yuvacı (2017) tarafından yapılan bir araştırmada, okul öncesi eğitim alan 6 yaş çocuklarına sunulan sınıf ortamlarının, çocuğun ve öğretmenin yaratıcı düşünme becerileriyle ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca okul öncesi eğitim ortamlarının, çocuğun ve öğretmenin yaratıcılığı arasındaki ilişki bazı değişkenler açısından da incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, çocukların yaratıcılık düzeylerinin daha uzun süre okul öncesi eğitim almaları, anne ve babalarının üniversite mezunu olmaları, annelerinin çalışıyor olmaları, buldukları sınıfın mevcudunun 21 ve daha fazla olması ve öğretmenlerin sınıfta bulunan merkezleri çocukların ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmeleri lehine farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Yıldız (2018) tarafından yapılan araştırmada Montessori anne destek eğitim programının; Montessori eğitimi alan 4-5 yaş çocukların matematik ve günlük yaşam becerilerine etkilerini deneysel bir çalışmayla incelemesi amaçlanmıştır. İncelenen bulgular sonucunda deneme ve kontrol grubu arasında son test puan ortalamaları arasında Matematik becerilerinde deneme grubu lehine anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Günlük Yaşam Becerileri son test değerlendirmelerinde ise bir farklılaşma bulunamamıştır. Durkaya'nın (2019) yaptığı araştırmada, MEB okul öncesi eğitim programına ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan anasınıfı çocuklarının sezgisel matematik yeteneklerinin karşılaştırılması incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda okul öncesi eğitim programı ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan çocukların sezgisel matematik yetenekleri arasında Montessori yaklaşımına göre eğitim alan çocuklar lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ön Hallumoğlu (2019) tarafından Montessori materyalleri destekli bireysel ve işbirlikçi matematik etkinliklerinin erken matematiksel akıl yürütme becerilerine etkisi deneysel bir çalışmayla incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgularda deney ve kontrol grubunu oluşturan çocukların matematiksel akıl yürütme becerisine ilişkin performansı arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur.

Üstündağ (2019) tarafından yapılan araştırmada, Montessori yönteminin okul öncesi dönemdeki çocukların bilimsel süreç becerilerine etkisini deneysel bir çalışmayla incelemiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre Montessori Eğitim Programının okul öncesi dönem çocuklarının bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesinde pozitif yönlü bir katkı sağladığı görülmüştür. Bilimsel süreç becerilerinin kazanımında ve desteklenmesinde ise Montessori Eğitim Programının MEB Okul Öncesi Eğitim Programına göre daha etkili olduğu saptanmıştır. Zengin'in (2019) 5-6 yaş çocukların matematik becerilerinin geliştirilmesinde Montessori eğitim programının etkisi incelediği yüksek lisans tezinde araştırmacı, örneklemini Montessori eğitimi almış (deney) ve almamış (kontrol) 5-6 yaş arası 40 çocuktan oluşan gruplar oluşturmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre Montessori eğitim yöntemi ile matematik öğrenen çocukların geleneksel eğitim ile öğrenenlere göre matematik becerilerinin gelişmesinde pozitif etkileri olduğu görülmüştür.

Alan yazındaki araştırmalar incelendiğinde Montessori yöntemiyle öğretilen sayı kavram bilgisinin yaratıcılık üzerine etkilerinin incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan araştırmalarda sayı kavramı ve yaratıcılık düzeyi birbirinden bağımsız olarak incelenmiştir. Her iki beceriyi birbiri ile ilişkilendirerek Montessori yönteminin etkililiğini

araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Montessori yöntemi çağdaş eğitim yaklaşımlarındandır. Birçok ülkede yıllar önce etkin olarak kullanılan bu metot 21. yy becerileri kazandırmanın program temeline alındığı ülkemizde çok yaygınlaşmamıştır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Montessori yöntemiyle sunulan sayı kavramı etkinliklerinin 60-66 aylık çocukların yaratıcı düşünme düzeylerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Problem Cümlesi:

Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sayı kavramı kazanmalarında Montessori yöntemi ile eğitim alan ve almayan grupların yaratıcı düşünme düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Alt Problemler:

1. Montessori yöntemi ile eğitim alan çocukların sayı kavramı çizelgesinden aldıkları puanlar ile Montessori yöntemi ile eğitim almayan çocukların sayı kavramı çizelgesinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Montessori yöntemi ile eğitim alan çocukların yaratıcı düşünme testinden aldıkları puanlar ile Montessori yöntemi ile eğitim almayan çocukların yaratıcı düşünme testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma, Montessori yöntemi etkinliklerinin 5 yaş çocuklarının sayı kavramı kazanmalarında ve yaratıcı düşünme düzeylerini geliştirmeye etkisinin sınındığı deneysel bir çalışmadır. Araştırmanın bağımsız değişkeni Montessori Yöntemi Sayı Kavramı Etkinlikleri'dir. Bağımlı değişkenleri ise, "Sayı Kavramı Çizelgesi" ve "Hibrit Yaratıcılık Testi" ile gözlenen sayı kavramı ve yaratıcı düşünme becerilerinin gelişme düzeyidir.

Bu çalışmada ön test-son test kontrol gruplu deneme modeli kullanılmıştır. Deneme modeli neden-sonuç ilişkisini belirlemeye yönelik araştırmacının kontrolü altında gözlemlemek istenen verilerin üretildiği araştırma modelidir (Alacapınar& Sönmez, 2017). Çalışmada bir deney grubu, bir de kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney ve kontrol grubundaki çocuklara ön test ve son test olarak "Sayı Kavramı Çizelgesi" ve "Hibrit Yaratıcılık Testi" uygulanmıştır. Araştırma yönteminin şeması aşağıda belirtilmiştir.

R   G1   T1   D   T1

R   G2   T1   T1

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu çalışmada çalışma grubu, 2019–2020 eğitim-öğretim yılında, Konya il merkezinde bulunan bir anaokulunda eğitime devam eden öğrencilerden oluşturulmuştur. Anaokuluna sabahçı olarak devam eden dört sınıftan, yansız olarak seçilen 32 öğrencinin 16'sı kontrol grubu, 16'sı çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının belirlenmesinde Hibrit Yaratıcılık Testi ön test puanları göz önünde bulundurularak gruplar denkleştirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Gruplarının Hibrit Yaratıcılık Testi Ön Test Ortalamaları

Gruplar	n	x	ss	t
Deney	16	4,56	3,881	0,516

Kontrol	16	3,81	4,324
Toplam	32		

Tabloda görüldüğü gibi deney grubunun Hibrit Yaratıcılık Testi ön test puan ortalaması 4,56 kontrol grubunun ise 3,81'dir. Deney ve kontrol gruplarının ön test puan toplamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı, bağımsız gruplar için kullanılan t testi ile analiz edilmiştir. Hesaplanan t değeri, tabloda (t manidarlık tablosu) okunandan küçük olduğundan grupların yaratıcılık testi puanlarının arasında anlamlı bir farkın olmadığı, yani grupların bu açıdan birbirine denk oldukları söylenebilir.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarının Sayı Kavram Çizelgesi Ön Test Puan Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney	16	16,81	269,00	123,5	0,850
Kontrol	16	16,19	259,00		

Deney ve kontrol gruplarının sayı kavram çizelgesi ön test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını hesaplamak için yapılan Mann-Whitney U testine göre, değişken açısından aralarında bir fark görülmemiştir. ($U=123$, $p>0,05$).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çocukların sayı kavram bilgisini ölçmek için 'Sayı Kavram Çizelgesi' kullanılmıştır. Çocuklara sayı kavramlarına yönelik 17 madde uygulanmıştır. Çizelgenin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında uzman görüşüne başvurulmuştur. 10 okul öncesi öğretmeni görüşlerini bildirmişlerdir. Yaratıcı düşünme becerilerini ölçmek için ise; okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların yaratıcılık düzeylerini tespit etmek amacıyla Lee (2002) tarafından geliştirilen ve Yuvacı (2017) tarafından Türkçe 'ye uyarlaması yapılan 'Integrated Creative Test (ForPreschooler-ICT-P-Creative ThinkingAbilitySection' (Hibrit Yaratıcılık Testi) gerekli izin işlemlerinden sonra veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Ölçeğin imgelem, esneklik, akıcılık, özgünlük, süreklilik, tamamlama ve alışlagelmemiş alt boyutları için aldıkları puanlar için hesaplanan Cronbach-alpha güvenilirlik katsayısı 0,87 olarak hesaplandığı belirtilmiştir (Yuvacı, 2017). Bu araştırmada ise Cronbach-alpha güvenilirlik katsayısı 0,947 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma için anaokulunda eğitim-öğretime devam eden öğrencilerden random yoluyla belirlenen 32 çocuk seçilmiştir. Çalışma grubuna dâhil edilen öğrencilerin 60-66 ay arasında olmasına, öğretmeni tarafından normal gelişim gösteren öğrenciler arasından seçilmesine ve cinsiyet dağılımı açısından eşit oranda olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında 32 çocuğa Hibrit Yaratıcılık Testi ve 'Sayı Kavram Çizelgesi' ön test olarak uygulanmıştır.

Kasım ayının ikinci ve üçüncü haftalarında araştırmacılar tarafından ön testler uygulanmıştır. 2019-2020 eğitim-öğretim yılı birinci ara tatil sonrasında 5 haftalık Montessori metodu ile uygulama çalışmaları yapılmıştır. Sonrasında deney ve kontrol gruplarına aynı testler son test olarak uygulanmıştır. Çocukların kimlik bilgileri gizli tutulmuş olup, deney grubuna D1'den D16'ya, kontrol grubuna ise K1'den K16'ya kadar numaralar verilerek kodlamalar yapılmıştır.

Montessori yöntemine uygun olarak hazırlanan sayı kavramı materyallerini geliştirmek için gerekli araştırma çalışmaları yapılmıştır. 2013 yılında yayınlanan okul öncesi eğitim programı incelenerek, programda yer alan sayı kavramı ile ilgili kazanımlar doğrultusunda

beş yaş çocukların gelişimsel özelliklerine uygun olarak ders materyalleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan materyallere ilişkin Montessori yöntemi etkinlikleri planlanmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinden oluşan 10 kişilik bir uzman grubundan materyallerin uygunluğu ile ilgili görüş alınmıştır.

Öğrencilerde sayı kavramını kazandırmaya yönelik 22 adet Montessori yöntemi materyali geliştirilmiştir. Bu materyaller kullanılarak, Montessori yöntemi sayı kavram etkinlikleri deney grubuna beş hafta boyunca uygulanmıştır. Geliştirilen materyallerle oynarken, çocukların bağımsız ve rahat davranmasına dikkat edilmiştir. Montessori metoduna uygun olarak ortamda gerekli düzenlemeler yapılmış, çalışmaların rekabete dayalı olmamasına dikkat edilmiştir. Araştırmacı tarafından her materyalle ilgili gerekli açıklamalar çocuklara yapılmış, araştırmacı ortamda gözlemci olarak bulunmuştur. Araştırmanın kontrol grubuna herhangi bir çalışma yapılmamış, bu öğrenciler sınıflarında geleneksel yöntem ile eğitim sürecine devam etmişlerdir.

Verilerin Analizi

Öğrencilerin sayı kavramı bilgisinin değerlendirilmesi ‘Sayı Kavram Çizelgesi’ ile yaratıcı düşünme düzeylerinin belirlenmesi ise ‘Hibrit Yaratıcılık Testi’ ile yapılmıştır. Araştırmanın kapsamına alınan deney ve kontrol grubundaki çocukların Montessori sayı kavramı etkinlikleri uygulaması sonrası ön test ve son test ortalamaları karşılaştırılmıştır. Yapılan deneysel çalışmanın sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının ‘Sayı Kavramı Çizelgesi’nden ve ‘Hibrit Yaratıcılık Testi’nden aldıkları ön ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla t testi uygulanmıştır. Bu araştırmanın bağımsız değişkeni Montessori sayı kavramı etkinlikleridir. Bağımlı değişkeni ise çocukların ‘Sayı Kavramı Çizelgesi’ ve ‘Hibrit Yaratıcılık Testi’ ile ilgili gelişim düzeyleridir. Verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerini ortaya koyacak bir desen içinde ele alınmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada Montessori yöntemi etkinlikleri değişkeninin, deney grubundaki çocukların sayı kavram bilgisini ve yaratıcı düşünme düzeyini etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Bu nedenle deney grubundaki çocukların ön test ve son test puan ortalamaları karşılaştırılmış ve farklılaşmanın olup olmadığı test edilmiştir. Daha sonra okul öncesi eğitim programının uygulandığı kontrol grubundaki çocuklar için de aynı işlemler tekrarlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının HYT Son Test Puan Ortalamaları

Gruplar	n	Son Test X	S	p
Deney	16	7,06	3,696	0,051
Kontrol	16	4,31	3,962	

Tabloda görüldüğü gibi deney grubunun HYT son test puan ortalaması 7,06 kontrol grubunun ise 4,31’dir. Deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı bağımsız gruplar için kullanılan t testi ile yoklandı. Hesaplanan p değeri 0,05’ten büyük olduğundan grupların son test puanları arasında anlamlı bir fark vardır. Yani Montessori yöntemi kullanılan deney grubunda yaratıcı düşünme düzeyleri kontrol grubuna göre daha yüksektir. Bu bulgulara dayanarak Montessori yönteminin yaratıcı düşünme düzeyini artırmakta etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarının Sayı Kavram Çizelgesi Ön Test Puan Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney	16	16,81	269,00	123,5	0,850

Kontrol 16 16,19 259,00

Deney ve kontrol gruplarının sayı kavram çizelgesi ön test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını hesaplamak için yapılan Mann-Whitney U testine göre, değişken açısından aralarında bir fark görülmemiştir. ($U=123$, $p>0,05$).

Tablo 4. Deney ve Kontrol Gruplarının Sayı Kavram Çizelgesi Son Test Puan Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney	16	18,16	290,50	101,5	0,317
Kontrol	16	14,84	237,50		

Deney ve kontrol gruplarının sayı kavram çizelgesi son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını hesaplamak için yapılan Mann-Whitney U testine göre, grupların puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. ($U=101$, $p>0,05$).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde, araştırma sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir. Ulaşılan genel sonuçlar, araştırmanın Montessori yöntemi sayı kavramı etkinlikleri değişkeninin deney grubu çocuklarının sayı kavram bilgisi ve yaratıcı düşünme düzeyine etkili olup olmadığına göre ele alınmıştır.

Montessori yöntemi etkinliklerinin öğrencilerin yaratıcı düşünme düzeylerine anlamlı katkı sağladığı, araştırmanın bulgular kısmında belirtilmiştir. Yapılan uygulamalar sonucunda Montessori metodu ile kullanılan farklı materyaller ve özgür hareket etme imkânının öğrenciler üzerinde özgün düşünebilme kabiliyeti oluşturduğu söylenebilir.

Aynı yaş grubunda yapılan başka araştırmalar da bu görüşü destekler niteliktedir. Yuvacı'nın (2017) okul öncesi eğitim alan 6 yaş çocuklarının yaratıcılık düzeylerinin öğretmenlerinin ve sınıf ortamlarının yaratıcılıklarına göre incelediği çalışmada araştırmacı, 6 yaş çocuklarına sunulan sınıf ortamlarının çocuğun ve öğretmenin yaratıcı düşünme becerileriyle ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda sağlanan sınıf ortamının yaratıcılık düzeyine önemli ölçüde etki ettiği sonucuna varılmıştır. Okul öncesi yaş grubunda yaratıcılık konusunda yapılan başka bir çalışmada ise bilgiyi hazır bir şekilde sunmak çocuklardaki merak duygusuna ket vurup, araştırmacı ruhlarını öldürdüğü, iyi bir eğitimcinin çocuğun ilgi göstereceği şekilde bilgiye ulaşma yöntemini sunması gerektiği ve böylece yaratıcı düşünme becerileri gelişeceği belirtilmektedir (Ayeş, 2013). Uygulama süresince araştırmacı sadece gözlemci olarak sınıfta bulunmuş, öğrencilerin ilgisini çekecek Montessori materyallerini müdahale etmeden kullanmalarına izin vererek deney grubundaki öğrenciler için gereken bu şartları sağlamıştır.

Ancak etkinliklerin öğrencilerin sayı kavram bilgisi gelişimine anlamlı bir katkı sağlamadığı saptanmıştır. Alanda sayı kavram becerisi üzerine Montessori yönteminin etkililiğini sorgulayan deneysel yöntemle araştırılmış benzer bir araştırma Yiğit tarafından yapılmıştır. Sayı kavram bilgisi üzerine Montessori yönteminin etkisinin araştırıldığı çalışmada, anaokuluna devam eden 4-5 yaş çocuklarında Montessori Öğretim Yöntemi ve Geleneksel Öğretim Yöntemi ile "Sayı Kavramı" eğitimi verilerek, hangi yöntemin daha etkili olduğu deneysel yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonunda deney grubu ile kontrol grubu arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmada anlamlı bir fark bulunmamasının sebebinin uygulama süresinin kısıtlı olması, sayı kavram eğitiminin okul öncesi dönem için yeterli sürede ele alınamaması olarak düşünülmektedir. Uygulama süresi kısıtlı da olsa, bu uygulamalarla çocuklar eğlenerek

öğrenmenin farkını yaşamış, sınıf öğretmenlerinden ve velilerden alınan dönütlere göre, etkinlik için düzenlenen materyaller ile zenginleştirilen sınıfa, öğrencilerin istekle geldikleri gözlemlenmiştir. Ortamda bir adet bulunan materyallerle oynamak için beklemiş, sıra alma becerileri gelişmiştir. Belli bir süre uygulama sonrasında mevcut materyaller cazibesini yitirmiş, süre açısından öğrencilerin etkinlikleri çabuk tamamlamalarına ve sıkılmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple materyallerin sürekli olarak güncellenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Montessori yöntemi ilkelerine dayanarak sayı kavram bilgisi kazandırmaya yönelik geliştirilen materyallerin, öğrencilerin yaratıcılık düzeyine katkı sağladığı araştırma bulguları ile ortaya konmuştur. Ancak geliştirilen materyallerin tek bir alana hizmet etmemesi, materyallerin bu anlamda çeşitlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Okul öncesi eğitim programında sayı kavramı yıl boyunca işlenen kapsamlı bir konudur. Bu konuyla alakalı yapılacak farklı araştırmaların uygulama sürelerinin daha geniş tutulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, B. (2002). Okul Öncesi Dönemde Matematik. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 244-248.
- Aral, N. (2000). *Eğitimde Drama*. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Arı, A. (2015). *Alternatif Öğrenme Ve Öğretme Yaklaşım Ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ayeş, Ü. (2013). Yaratıcılık. *İlköğretim Fen Ve Teknoloji Dersi Öğretmen Adaylarının Yaratıcılığa Yönelik Görüşleri*.
- Durkaya, S. (2019). *MEB Okul öncesi eğitim programına ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan anasınıfı çocuklarının sezgisel matematik yeteneklerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, A. R. (2005). *Etkili Ve Verimli Eğitim*. Ankara: Anı.
- Güven, Y. (2000). Erken Çocukluk Döneminde Sezgisel Düşünme Ve Matematik. *Infobank.Fedu.Metu.Edu.Tr*.
- Hallumoğlu, K. Ö. (2019). *Montessori materyalleri destekli bireysel ve işbirlikli matematik etkinliklerinin erken matematiksel akıl yürütme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırklareli.
- Keçecioğlu, Ö. (2015). *MEB Okul öncesi eğitim programı ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan 5 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koçyiğit, S. (2008). Montessori Eğitimi Alan Ve Almayan Anaokulu Öğrencilerinin Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması.
- Kurulu, T. T. (2013). <https://tegm.meb.gov.tr> : <https://tegm.meb.gov.tr> › dosya › okulöncesi › ooproram adresinden alındı
- Lillard, P. P. (2013). *Montessori Modern Bir Yaklaşım*. İstanbul: Kaknüs.
- Montessori, M. (1975). *The Secret Of Childhood*. İstanbul: Sümbül.
- Montessori, M. (2015). *Emici Zihin*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Montessori, M. (2016). *Çocuğun Keşfi* (1. Basım B.). (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Montessori, M. (2016). *Çocuğunuz Hakkında Bilmeniz Gerekenler* (1. Basım B.). (Z. Baykul, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Montessori, M. (2016). *Çocukluğun Sırrı* (1. Basım B.). (S. Bilgin, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Mutlu B., Ergişi A., Ayhan A. & Aral N., (2012). Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 113-128.
- Mutlu, Y. (2019). İlkokul Öğrencilerinin Basamak Değeri Kavramını Geliştirmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*.
- Oğuz, V. (2006). Çocuk Eğitiminde Montessori Yaklaşımı. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 243-256.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim*. Ankara: Anı.
- Sönmez, V. & Alacapınar F. G. (2017). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (3. Baskı). Anı Yayıncılık: Ankara
- Sünbül, A. M. (2011). *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Akademi.
- Şeker, K. N. (2015). *Kırsal bölgede okul öncesi eğitime devam eden 5 yaş çocukları ile Montessori eğitimi alan 5 yaş çocukların motor becerilerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Toran, M., Temel, Z.F. (2014). Montessori Yaklaşımın Çocukların Kavram Edinimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *İlköğretim Online*. 13(1), 223-234.
- Üstündağ, K. (2019). *Montessori yönteminin okul öncesi dönemdeki çocukların bilimsel süreç becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Varış, F. (1994). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Anı.
- Yıldız, F. Ü. (2018). *Montessori anne destek eğitim programının; montessori eğitimi alan 4-5 yaş çocukların matematik ve günlük yaşam becerilerine etkilerinin incelenmesi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yiğit, T. (2008). *Okulöncesi eğitim kurumlarında Montessori ve geleneksel öğretim yöntemleri alan çocukların sayı kavramını kazanma davranışlarının karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yuvacı, Z. (2017). *Okul öncesi eğitim alan 6 yaş çocuklarının yaratıcılık düzeylerinin öğretmenlerinin ve sınıf ortamlarının yaratıcılıklarına göre incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zengin, İ. C. (2019). *5-6 Yaş çocukların matematik becerilerinin geliştirilmesinde Montessori eğitim programının etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İNTERNET MÜHİTDƏ TƏHSİL VASİTƏLƏRİNİN ROLU

N.K.Nağıyeva

“Naxçıvan” Universiteti, Naxçıvan şəhəri, Azərbaycan

Hülasə

Elm və texnologiyadakı sürətli inkişaf hər bir mərhələsinə təsir göstərir və yeni informasiya texnologiyalarından daha səmərəli istifadəyə ehtiyac duyulurdu. İnformasiya texnologiyalarının istifadəsi ənənəvi təhsil təcrübələrini zənginləşdirdi və yeni öyrənmə metodlarının yaranmasına imkan yaratdı. Təhsildə yeni texnologiyaların əks olunması ilə müəllimin rolu dəyişməyə başladı və bu müəllimin təhsildəki roluna təsir etdi.

Rabitə texnologiyasındakı yeniliklər bütün sahələrdə olduğu kimi təhsildə də təsirli olmaqdadır. Bu texnologiyalarla təhsil mühiti sürətlə dəyişməkdədir. Təhsil vasitələri və avadanlıqlarının texnologiyadakı bu yeniliklərlə birlikdə inkişafı və günün tələbatını ödəyəcək biləcəyi vəziyyətə gəlməsi qaçınılmazdır. Belə bir inkişaf mühitində təhsilə texnoloji bir ixtisas verilməsi zəruriliyi də aktual məsələlərdən biri olmuşdur. Texnoloji imkanlardan faydalanmayan təhsil artıq günün sosial və fərdi gözlənti və ehtiyaclarına cavab verə bilməz. Təhsil sahəsində istifadə olunan texnologiyanın qabaqcıl bir müasir texnologiyaya çevrilməsi ən prioritet məsələlərdəndir.

Dünyada yeni rabitə texnologiyalarının iştirakı ilə virtual təlim tətbiqetmələri istifadəyə verildi. Xüsusilə, ali təhsildə imkanların məhdudluğu və işləyən mütəxəssislərin hazırlanmasına tələbat virtual universitetin yaradılmasını cəlbədiciləşdirmiş və sürətlə yayılmasına səbəb olmuşdur.

Təhsil və texnologiya həmişə bir-birini dəstəkləyən əsas elementlər olmuşdur. Texnoloji irəliləyişlər təhsilin inkişafında və tədris vasitələrinin yaradılmasında mühüm rol oynarkən, təhsil texnologiyanın sosial səviyyədə yayılmasına və nüfuz etməsinə imkan yaratmışdır. Başqa sözlə, təhsili yalnız texnologiyaya əsaslanan təhsil vasitələri ilə reallaşdırmaq mümkün olsa da, texnologiya təhsil prosesində daha çox sosial rəğbət qazandı. Texnoloji inkişaf, demək olar ki, bütün sahələrdə xüsusən də məlumatların yayılması sahəsində, təhsilin məzmununun aparılması, təşkili və müəyyənləşdirilməsində əsas müəyyənedici vasitə olmuşdur. Əvvəlcə təhsil, ictimai, din və hərbi sahələrdə lazımlı kadr ehtiyacına cavab vermək üçün təşkil edilirdi, sonra isə maarifçilik və sənaye inqilabı ilə intibah bütün sosial təbəqələr üçün zərurətə çevrildi.

Təhsilin formalaşmasında baş verən bu inkişaf, təbii olaraq, informasiya xidmətləri kimi təhsilin əsas dəstəkləyici elementlərinin də çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bu çevirmə sayəsində informasiya texnologiyalarının informasiya xidmətlərində səmərəli istifadəsi və informasiya mənbələrinin böyük əksəriyyətinin elektron mühitdə istehsal olunaraq istifadəyə verilməsi sürətlənmişdir.

Açar sözlər: Elm, texnologiya, təhsil vasitələri, texnoloji inkişaf.

THE ROLE OF EDUCATIONAL INSTRUMENTS IN THE INTERNET ENVIRONMENT

Abstract

Rapid advances in science and technology affected every stage of life, and new information technologies needed to be used more efficiently. The use of information technology enriched traditional educational experience and enabled the emergence of new learning methods. With the introduction of new technologies in education, the role of the teacher began to change, and this affected the role of the teacher in education.

Innovations in communication technology are effective in education, as in all areas. With these technologies, the educational environment has been changing rapidly. It is

inevitable that educational tools and equipment will develop with these innovations in technology and will be able to meet today's needs. In such a development environment, the need to give technology a technological specialization has also become an urgent issue. Education that does not take advantage of technological opportunities can no longer meet the social and individual expectations and needs of the day. One of the top priorities is to turn the technology used in education into an advanced modern technology.

Virtual training applications with the presence of new communication technologies have been launched around the world. In particular, the limited opportunities in higher education and the need for the preparation of working professionals have made the creation of a virtual university attractive and rapid.

Education and technology have always been key elements supporting each other. While technological advances have played an important role in the development of education and the creation of teaching aids, education has enabled the dissemination and penetration of technology at the social level. In other words, although education can only be achieved through technology-based educational tools, technology has gained more social sympathy in the educational process. Technological developments have been a key determinant in almost all areas, especially in the field of information dissemination, in the conduction, organization and definition of educational content. It was first organized to meet the needs of the necessary personnel in the fields of education, society, religion and the military, and then, with the Enlightenment and the industrial revolution, the renaissance became a necessity for all social classes.

These developments in the formation of education, naturally, have led to the transformation of the main supporting elements of education, such as information services. Thanks to this transformation, the efficient use of information technology in information services and the production and use of the vast majority of information sources in the electronic environment has been accelerated.

Keywords: Science, technology, educational tools, technological developments.

Giriş:

İnformasiya əsrinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri rabitə texnologiyasının sürətli inkişafı və gündəlik həyata sürətli daxil olmasıdır [1]. Ötən əsrdə rabitə texnologiyaları əsaslı və sürətlə dəyişən cəmiyyət tərəfindən qısa müddət ərzində həyatın əsas hissəsinə çevrildi və indi rabitə texnologiyaları qloballaşan dünyada siyasi, iqtisadi və şəxsi həyatın əsas komponentləridir [2]. Bəşəriyyət tarixində, qloballaşmanı bu dərəcədə asanlaşdıran İNTERNET-dən başqa ikinci texnologiya hələ inkişaf etməmişdir. Hal-hazırda bəşəriyyət təxminən qırx beş min regional, milli və ya beynəlxalq şəbəkə vasitəsilə, iki yüz ölkədə otuz milyondan çox insanı əhatə edən və sürətlə böyüyən bir sistemlə üz-üzədir [3]. Əsas fəaliyyəti ünsiyyətə əsaslanan təhsil sektorunun belə bir sistemə cavabsız qalacağını gözləmək olmaz. Əslində, İnternet vasitəsilə təhsil mühüm təsirlərə məruz qaldı və virtual təhsil tətbiqləri təhsildə yeni bir inqilab yaratdı.

İnternetin istifadəsi və əldə edilməsi asanlaşdıqca, internet gündəlik həyatın vacib bir hissəsinə çevrilməyə başladı [4].

İnternetin yaranması 1957-ci ildə SSRİ tərəfindən göndərilən ilk süni peyk qədər keçmiş təsadüf edir [5]. Bununla birlikdə global şəbəkələrin qurulması olduqca yenidir, ilk genişmiqyaslı şəbəkə ABŞ Müdafiə Nazirliyi tərəfindən 1969-cu ildə həyata keçirilmiş ARPANET-dir [6]. Ordu və müdafiə vasitələrini bir-birinə bağlayırdı. Əsas məqsəd tədqiqatçılara məlumat mübadiləsində kömək etmək və hər hansı bir nüvə hücumu zamanı rabitələrin necə təmin olunacağını araşdırmaq idi. ARPANET böyüməyə başladıqca digər şəbəkələr də inkişaf etdi. Bu yeni formalaşmada, məlumat axınının şəbəkədən şəbəkəyə

ardıcıl keçməsi üçün "protokol" adlanan, şəbəkələr arasında keçid icazəsini təmin edən bir kompüter programı tələb olunurdu. Şəbəkələrarası keçid (INTERNETing) layihəsi ilə "TCP / IP (Transmission Control Protocol / INTERNET Protocol)" hazırlanmışdır. İnternet tərəfindən istifadə olunan bu protokolda, IP şəbəkə ünvanına cavabdeh, TCP isə məlumatın düzgün yerə çatdırılmasına nəzarət edirdi.

Tədqiqatın müzakirəsi;

Texnoloji təhsilin məqsədi ölkələrdə savadlılıq səviyyəsini artırmaq və bu səviyyəni maksimuma çatdırmaqdır. İşçi qüvvəsinin düzgün və səmərəli istifadəsi işəgötürənlər və milli iqtisadiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sistem vasitəsilə həm əsas təhsil, həm də peşə təhsili fəaliyyətləri daha səmərəli edilə bilər. Proqram çərçivəsində gündəlik həyatda da istifadə olunan praktiki məlumatlar iştirakçılara təqdim olunur. Texnologiya təhsildə də geniş istifadə olunur. Resursların tapılması və ixtisaslı kadrların hazırlanması kimi səbəblərin mövcudluğu səbəbindən distant təhsil tətbiqləri geniş vüsət almağa başlamışdır.

Virtual təhsil ölçü baxımından, mövzunun son beş ili əhatə edən bir yeniliyi olduğundan, bir neçə mövcud ədəbiyyat və çox məhdud tətbiqlər üzərində gerçəkləşmişdir. Nəticədə, istər yeniliklərin yayılması, istərsə də, virtual təhsil mövzusunda mövcud nəzəri və praktik inkişaf işığında, Azərbaycandakı virtual təhsil proqramları üzərində bir model təklifi inkişaf etdirməyə çalışmışdır.

İnternet, məlumat əldə etmək üçün bütün dünyadakı yüz minlərlə kompüter şəbəkəsinin bir-birinə qoşulduğu şəbəkə kimi müəyyən edilə bilər. İnternet, müxtəlif kompüter şəbəkələrində olan insanlara dünyanın harasında olursa olsun, ən səmərəli şəkildə ünsiyyət qurmaq və bölüşmək imkanı verən bir texnologiyadır. Bəşəriyyət tarixində rabitə və təhsil sahəsində bu dərəcədə qloballaşmanı asanlaşdıran internetdən başqa heç bir texnologiya inkişaf etməmişdir. Təhsildə İnternetin istifadəsi ilə ənənəvi şagird və müəllim anlayışları dəyişmiş, öyrənmə və asanlaşdırma adları ilə əvəz edildi. Şagirdin rolu yalnız ona təqdim olunan məlumatları almaq deyil, həm də məlumat axtarmaq, tapmaq, gündəlik həyatda istifadə etmək və faydalanmaqdır.

Virtual təhsil, əsasən kommunikasiya texnologiyaları imkanları ilə yaradılan yeni dünya nizamının məhsuludur; "məkan və zaman məhdudiyyəti olmadan", öyrənən birinə təklif olunan "interaktiv" seçim variantlarının artırıldığı bir sistemdir. Virtual təhsil ilə ənənəvi üsullarla ağılaşmaz sayda öyrənənə xidmət edən "kütləvi təhsil"; köhnə sistemdə təsəvvür edilməsi belə mümkün olmayan fərqli maraq və qabiliyyətlərə sahib olan insanlar üçün eyni sistem daxilində tək-tək maraqlanan "fərdi təhsil"; və nəhayət, yenidən ənənəvi proqramlarda mümkün olmayacaq proqram, mənbələr, müəllim heyəti və s. potensialı ilə "qlobal təhsil" birlikdə saxlayan sistem yaradılmaqdadır.

Təhsil sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə sınıfdə müəllimin rolu dəyişməyə başladı. Müəllim məlumat ötürmə rolunu tamamlamış, bunun əvəzinə rəhbərlik və istiqamətləndirmə rolunu oynamağa başladı. Müəllimin yeni rolları arasında mövzu məzmununun ötürülməsi və tədris fəaliyyətinin inkişafında, texnoloji mənbələrdən istifadənin qiymətləndirilməsi, öyrənmə xidmətlərinin göstərilməsi və tədris məhsullarının qiymətləndirilməsi kimi rollar əsas yer tutur. Informasiya texnologiyalarının əsaslandığı təlim yanaşması yeni təlim-tədris strategiyalarının müəyyənləşdirilməsinə səbəb oldu. Tələbələrin bu texnologiya ilə dil öyrənməsi, eyni zamanda müəllimlərin təhsili, tədris planının hazırlanmasında informasiya texnologiyalarından istifadənin zəruriliyi, xüsusən də informasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmiş şəxslərin təşkili əsasında yaradılmışdır.

Tarixi proses boyu təhsil və texnologiya daim bir-birini dəstəkləyən ünsürlər olub. Texnoloji inkişaf, təhsilin tətbiq üsulları və formaları, zaman-zaman məzmunu dəyişdirilərkən, təhsil texnologiyasının yayılmasında və cəmiyyətə nüfuz etməsində mühüm

funksiyalara sahib olmuşdur. Xüsusilə, məlumat bazasının və təhsilin əsasını təşkil edən hər cür dərs vəsaitlərinin elektron mühitə köçürülməsi elektron təhsil və təhsil internet istifadəsi tətbiqetmələrini daha da aktivləşdirdi.

Veb əsaslı təhsilə geniş çıxışın təmin edilməsi, ucuz (ya da pulsuz) olması, istənilən vaxt əlçatan olması, müntəzəm olaraq yenilənməsi, demək olar ki, bütün elm sahələrində tədris resurslarının çox böyük miqdarda olması səbəbi ilə ali təhsil müəssisələri üçün əvəzsiz bir vasitəyə çevrilmişdir [7]. Buna görə də həm institusional, həm də regional, milli və hətta beynəlxalq səviyyədə bu sahələrdə bir çox siyasət və təcrübənin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Ali təhsil müəssisələri daim elektron təhsilin vacib element olmasının yeni yollarını axtarıb, mövcud rəqabət mühitinə uyğunlaşmaq üçün institusional miqyasda köklü dəyişikliklər etməyə başladılar [8]. Tələbələrin qurulmuş sistemlərdən səmərəli faydalanması üçün informasiya texnologiyaları və sistemləri ilə bağlı bir çox kurslar təşkil edilmiş və bu texnologiyaların tədris planlarında istifadə olunması üçün proqramlar hazırlanmışdır.

Nəticə:

Elektron təhsil və internetdən istifadənin yayılması və daha bacarıqlı olması təhsil müəssisələrinin bu sahədəki fəaliyyətinin keyfiyyəti ilə yanaşı informasiya texnologiyaları və internetin sosial miqyasda nə dərəcədə geniş yayılması ilə mütənasibdir. İnformasiya texnologiyaları və İnternetin sosial miqyasda yayılması və cəmiyyətə effektiv nüfuz etməsi elektron tədris prosesini sürətləndirəcək və sağlam bir quruluş əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Təhsil və təlim xidmətlərinin icrasının əsas müəyyənədicilərindən biri olan informasiya xidmətləri və onların təsisatları bu yeni inkişafın çərçivəsində xidmət qavrayışlarını və təcrübələrini nəzərdən keçirməli və elektron tədrisə dəstək verən təşkilatlar yaradılmalıdır. Bu həm də məlumat xidmətlərinin mövcudluğu və yayılmasının səbəblərini daha yaxşı anlamağa imkan verəcəkdir.

Nəticədə, informasiya və rabitə texnologiyalarının müdrik istifadəsi liderliyin səmərəli olmasında, ümumi keyfiyyət mədəniyyətinin yaradılması, proseslərin yaxşılaşdırılması, işçilər, cəmiyyət və müştərilər üçün nəticələrin müəyyənləşdirilməsində və qiymətləndirilməsində təsirli ola bilər.

Rabitə sahəsində geniş imkanlara malik olan İNTERNET texnologiyası cəmiyyət həyatının demək olar ki, hər nöqtəsinə daxil olur. İnteraktiv xüsusiyyət və onun təhsilə əks olunması sayəsində yaradılan virtual reallıq, təhsil sektorunda yeni bir dövr açmaq potensialına sahibdir. Dünyadakı bu inkişaflarla paralel olaraq, Azərbaycanında, İNTERNET ilə gələn bu texnologiya inqilabını tutması böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Ən uyğun yer təhsil sektorudur. Təhsildə əks olunmayan texnologiyanın cəmiyyətin digər təbəqələrində şüurlu şəkildə istifadə edilməsini gözləmək olmaz.

ƏDƏBİYYAT

1. Kesim, Mehmet. İletişim Teknolojisindeki Yeni Gelişmelerden Teletext ve Vievdata'mn Uzaktan Öğretimde Kullanılması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1985

2. Harasim, Linda (Ed.). Online Education: Perspectives on a New Environment. NY: Praeger, 1990, ss. 39-67.

3. Duman, Ali. "Internet, Öğrenme ve Eğitim Üzerine Bir Deneme," <http://inettr97.metu.edu.tr/bildiriler/deneme.htm>, 1998.

4. Corrigan, Dan. CASO's Internet University. Cape Software, 1998. "CyberEd," <http://www.umassd.edu/ybered/distlearningkome.ktml>, 1998.

5. Çağiltay, Kürşat. Internet. Ankara: ODTÜ Yayınları, 1997.

6. Paul, Gilster. The Internet Navigator. NY: John Wiley and Sons Inc., 1994.

7. Scarsbrook, A. F., Graham, R. N. J. ve Perriss R.W. (2005). The scope of educational resources for radiologists on the internet. *Clinical Radiology*, 60, 524–530.

8. Low, A. L. Y., Low K. L. T ve Koo, V. C. (2004). Multimedia learning systems: A future interactive educational tool. *Internet and Higher Education*, 6, 25-40.

HAYVAN BENZETMECELERİNE DAYALI ÇOCUK OYUNLARINDAN EŞEĞE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr., Tuba Kaplan

Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük Yabancı Diller

Orcid 0000-0002-7813-0679

ÖZET

Doğduğu andan itibaren çevresini tanımaya ve öğrenmeye çalışan çocuğun fiziksel ihtiyaçları kadar ruhunu besleyecek gereksinimleri de vardır. Bunlardan bazıları sevgi, saygı, ilgi ve oyun oynamaktır. Oyun oynarken hem hoşça zaman geçirebilme fırsatı bulmakta hem de çocuğa aktarılmak istenen birtakım değerler örtülü bir şekilde verilmektedir. Örneğin hata yaptığı takdirde ceza alacağını bildiği için dikkatli davranırken hatalı olması durumunda da cezanın kaçınılmaz olduğunu bilmektedir. Tüm bunlar onu gerçek hayata da hazırlamaktadır. Ayrıca çocuk oyunları çocuğun fiziksel gelişimine katkı sağlamakla birlikte psikomotor becerilerinin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Ceza alan çocuk tek ayak üzerinde beklerken dengede durmayı öğrenmekte ve beden kas koordinasyonunu da geliştirebilmektedir. Arkadaşları ile oynarken sosyalleşme imkânı bulan çocuk gelecekteki hayatında da çekingen biri olmaktan kurtulabilmektedir.

Çocuk oyunlarının birtakım işlevleri vardır, çocuğun hayal gücünü geliştirmek, sosyal becerilerini geliştirmek ve hoşça vakit geçirmesini sağlamak gibi. Bunların yanı sıra kültür taşıyıcısı olma özelliğine de sahiptir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak bunlardan bazıları çeşitli değişikliklere uğrasa da kültür aktarımı görevi halen devam etmektedir. Kültürünü yakından tanıyan çocukta kendi kültürünü sevmek, kültürel değerlere bağlılık ve milli bilinç oluşmaktadır.

Oynanan araç gereçlere, oyuncu sayısına, cinsiyete, mekâna ve zamana göre çocuk oyunları değişmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı bu çalışmada hayvan benzetmeli çocuk oyunlarından eşekle ilgili oyunlar üzerinde bir değerlendirme sunmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak amacıyla çeşitli kitaplar ve tezler taranmıştır. Araştırma sonucunda eşekle ilgili 12 farklı çocuk oyunu olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: oyun, çocuk oyunları, hayvan benzetmeli, çocuk.

A REVIEW OF DONKEY FROM CHILDREN'S GAMES BASED ON ANIMAL PARABLES

SUMMARY

The child, who is trying to know and learn about his environment from the moment he is born, has physical needs as well as needs to nurture his soul. Some of these are love, respect, interest and play. While playing the game, they have the opportunity to spend a good time and some values that are intended to be passed on to the child are given in an implicit manner. For example, because he knows that he will be punished if he makes a mistake, he can learn to act carefully and that punishment is inevitable if he is wrong and to be fair. All this prepares him for real life as well. Children's games also contribute to the development of psychomotor skills as well as contributing to the physical development of the child. The child who receives punishment learns to stay in balance while waiting on one foot and can also improve body novelization. The child who finds the opportunity to socialize while playing with his friends can also avoid being shy in his future life.

Children's games have a number of functions, such as developing a child's imagination, developing social skills and entertaining. Besides these, it has the characteristic of being a

cultural bearer. Although some of these have undergone various changes due to technological developments, the task of culture transfer still continues. The child who knows his / her culture closely consists of loving his / her own culture, commitment to cultural values and national consciousness.

Children's games vary according to equipment, number of players, gender, location and time. The aim of this study was to present an evaluation of animal analogy children's games related to Donkey games. To achieve this goal, various books and dissertations were scanned and games that were different were shown. The research concluded that there were 12 different children's games related to the donkey.

Key words: games, children Games, Animal analogy, children.

GİRİŞ

Dünyanın neresinde olursa olsun çocukların olduğu her yerde toplumun kodlarını içinde barındıran çocuk oyunları vardır. Oyunlar; çocukların kişiliklerinin geliştiği, birey olma yolunda ilk adımlarını attıkları, çevreyi tanımaya başladıkları yerlerdir (Alptekin 2016: 306) Ayrıca bir eğitim müessesesi olarak da kabul edebileceğimiz oyunlar, toplumun kültürel değerlerini bireye yükleyerek onları geleceğe hazırlamaktadır.

“Oyun, çocuğun beslenmeden sonra en temel ihtiyaçlarının başında gelir. Bundan dolayıdır ki çocuk, hemen her hâl ve şart altında, ne yapar yapar oynayacak bir şeyler ile oynayacak bir yer ve zaman bulur. Oyun, onun hayatının tuzu biberidir.” (Gökşen 2014: 230). Çocuklar için oyun, bir ihtiyaç olduğu gibi çevresini ve yaşadığı ortamı tanımaya başladığı bir araç konumundadır. Oyun dünyasına dâhil olan çocukların kendilerine verilen görevi üstlenme ve yerine getirme duygusuyla üst düzey düşünme becerileri gelişirken oyunun hareketli dünyası sayesinde de onların fiziksel ve ruhsal gelişimlerine de katkı sağlamaktadır. Çocuğun gelişim evrelerine göre değişen oyun dünyasındaki objeler rastgele bir araya gelen materyaller değildir. Bu unsurlar; içinde yaşadığımız çevreye, kültürel değerlere ve ihtiyaçlara göre şekillenmektedir.

Bir dönem toplumun en büyük yardımcısı olan eşekler, gerektiğinde yük taşıma gerektiğinde ise binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Günlük hayatla iç içe olması hasebiyle çocukların hayal ve oyun dünyasının şekillenmesinde yer edinmiştir.

Attan küçük, irice başlı, uzun kulaklı, yük ve binek hayvanı (Türkçe Sözlük 1998: 733) olarak tanımlanan eşek, çeşitli işlevlerde kullanılmasından dolayı kültür hayatımızda kendine yer edinmiştir. Öyle ki ilk sözlük olan *Divanü Lûgat-it-Türk*'te *eşek* olarak geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985/I: 101). Ayrıca Kaşgarlı Mahmud sözlükte; yaban eşiği karşılığında *kolan* kelimesinin kullanımından da bahsetmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985/I: 415). Yine sözlükte; eşiğin anırması için de *eşyek angıladı* (Kaşgarlı 1985/I: 311) ve eşiğin genzinden çıkardığı ses karşılığında *birkığ* (Kaşgarlı Mahmud 1985/I: 415) kavramları bulunmaktadır.

Merkep, eşek Türk kültür hayatında hoş görülen bir hayvan değildir (Ögel 2000c: VIII: 242). Türk kültürünün kadim eserlerinden *Dede Korkut Kitabı*'nda yine eşekle ilgili olumsuz benzetme, metafor ve göndermeler söz konusudur. Kültürümüzle ilgili olumsuzluktan bahsedilen olaylar, olgular eşekle ilgili olumsuz nitelendirmeler ve benzetmeler beraber değerlendirilmiştir. Örneğin *Dede Korkut Kitabı*'nda *Kara eşek başına uyan, (yani dizginli yular) vursan, katır olmaz*, (Ergin 1994: 74) atasözünde soya çekmenin önemine değinilirken yine kitapta kötü kadınlardan söz açılırken *dolduran top*'un tasvirinde olumsuz özellikler sıralandıktan sonra ozan: *Bunlar Nuh Peygamber'in eşiğinin soyundandır, bebeleri bitmesin* diye beddua eder (Ergin 1994: 77; Ögel 2000b: 466)

Mitolojiye göre; Nuh Peygamber gemisini inşa ederken kendisine yardım eden marangozlara kızını vermeyi vaat eder. İş bittikten sonra üç usta yanına gelir. Allah u Teâlâ, Cebrail'in aracılığı ile kızı Vajile ile birlikte bir köpek bir de eşiği aynı odaya koymasını

ister. Bunun üzerine Nuh Peygamber kızı Vajile ve bir köpek bir de eşeği aynı odaya koyar. Cebrail'in yardımıyla bu hayvanlar da birer kız olur. Daha sonra bu kızlarını ustalara verir. Eşeğin dönüştüğü kız, ileride çok gevşek ve yumuşak bir kişiliğe bürünür (Ögel 1998: 378-379). Bu nedenle kültürümüzde eşek olumsuz bir tasavvur ile anılır. Bunun yanında Divan edebiyatında zaman zaman eşek ile ilgili kıssa ve efsanelerde Nuh Peygamberin eşeği olumsuzluklarla anlatılır.

Tufan başlayınca eşek, gemiye binmez. Nuh Peygamberin ısrarına rağmen binmeyince, Nuh Peygamber sinirlenerek "Gir ya mel'un!" deyince eşek gemiye girer. Ancak bu sırada eşeğin kuyruğundan asılan şeytan da gemiye girer (Pala 2002: 203). Bu nedenle şiirlerde telmihler vasıtasıyla şeytanın gemiye girmesine neden olduğu düşünülerek olumsuz çağrışımlar verilir.

Eşekler, olumsuz çağrışımları yanında gözünün güzelliği, sütünün sağlık açısından önemi (Ögel 2000a: IV: 61), duygusal ve kuvvetli oluşu, her iklime uyum sağlayabilme özellikleri ile faydalı taraflarıyla da izlenimlere sahiptir. Gerek olumlu gerek olumsuz anlamlar çağrıştırmasına rağmen diğer folklor ürünlerinde olduğu gibi çocuk oyunlarında eşekle ilgili birçok unsur mevcuttur. Aşağıda ülke sınırlarının içinde konuyla ilgili kitap ve tezlerden tespit edilen oyunlar aktarılmıştır.

EŞEK BENZETMECELİ ÇOCUK OYUNLARI

1. Fırın Kızdı (Gızdı) / Çotulum Eşek Oyunu

Afyonkarahisar'dan derlenen *Fırın Kızdı/Çotulum Eşek* oyunu 8-10 çocuk arasında oynanıp oyunda belli araç kullanılmamaktadır. Daha çok 10-18 yaş grubundaki erkekler arasında oynanmakla birlikte çocukların sosyalleşmesini ve işbirliği yapmalarını sağlamaktadır.

Oyuncular, üçer ya da dörder kişilik iki gruba ayrılır. Aralarından biri, oyunu yöneten kişi olur. Oyunu yönetene *fırıncı* denilmektedir. Ebe seçilecek grup, yazı tura yöntemiyle belirlenir. Ebe olan grup, omuz omuza vererek kafalarını birbirine dayayıp ellerini kenetleyerek çember oluşturur. Bu çembere *çotulum* denilmektedir.

Diğer grup oyuncuları ebe grubun etrafında dolaşmaya başlar ve fırıncıya, "Fırın gızdı mı?" diye sorarlar. Fırıncı, "Fırın gızdı." deyince oyuncular, ebe olan grubun oyuncularının üstüne atlamak için fırsat kollarlar. Bu sırada fırıncı, ebe olan oyuncuların üstüne atlayacak oyunculara atlayacakları sırada tekme atıp onları engellemeye çalışır.

Eğer oyuncular tekme yerlerse ebe grupla yer değiştirmek durumunda kalırlar. Tekme yemezlerse, ebe grubun üstüne atladıklarında ayaklarını yere deydirmemek ve yere düşmemek zorundadırlar. Fırıncı dikkatlice oyunu takip eder. Ebe grup devrilmezse oyuncular yer değiştirir. Ebe grup devrilirse oyun tekrar baştan başlar (Gürbüz 2017: 332).

Oyun, *fırıncı* isimli oyuncunun gelen rakipleri uzaklaştırmak için tekme atması benzerliğinden ötürü *Çotulum Eşek* oyunu adını almıştır. Aynı zamanda oyun, fırıncılıkla ilgili kavramları da beraberinde sunmasından ötürü de kültür aktarma işleviyle ön plana çıkmaktadır.

Bu oyunda eşek üstüne binilen ve tekme atan hayvan olma özellikleriyle oyuna dâhil olmuştur. Ebe seçilen grubun yazı tura yöntemi ile seçilmesi adaletli davranıldığı ve oyunun belli kuralları olduğunu göstermektedir. Ayrıca ebe olan grubun bu yöntemle seçilmesi her iki gruptaki oyuncuların da hakkına düşeni kabul etmelerini sağlamasından dolayı oldukça önemlidir. Ebe olan grubun, oyuncuların üstüne atlamak için fırsat kollaması diğer oyuncuların dikkatli olmalarını ve hızlı hareket etmelerini sağlamaktadır. Fırıncının oyunu takip etmesi ve gruptaki oyuncuların yerini değiştirmesi, liderlik duygusunu ön plana çıkarırken öz güvenlerini de artırmaktadır.

2. Hırık Eşek

Erkek çocuklar tarafından oynanan bu oyun, okul çağı çocuklarının en sevdiği oyunlar arasındadır. Oyun uzun eşek oyunu ile benzerlik göstermektedir. İki grup arasında (en az dörder oyuncu) gerçekleşen bu oyunda mücadele ruhu ön plana çıkmaktadır. Oyun malzemesi olarak eski bir ayakkabı karşımıza çıkmaktadır.

İki gruba ayrılan gruplar kura yöntemi ile oyuna başlar. Kurada oyuna ilk başlama hakkını kaybeden oyuncular, el ele tutuşarak bir çember oluşturarak kollarını yana doğru açarak birbirlerinden uzaklaşarak ellerini bırakırlar. Ardından elleriyle diz kapaklarını tutarlar. Diğer grubun oyuncuları eğilen grubun sırtına binerler.

Oyunculardan biri, ayakkabısının birini alarak oyuncunun sırtında ayakkabı yapıyormuş gibi hareketler yapar. Bu sırada oyuncunun sırtına hırikle (eski ayakkabı) bir defa kez vurur. Ardından eski ayakkabıyı sağındaki oyuncuya güldürücü sözler söyleyerek atar. Oyuncu ayakkabıyı tutamazsa sırtına bindiği oyuncu ile yer değiştirir. Tutabilirse de oyun aynı şekilde devam eder (Turgut 2005: 298-299).

Oyun çocukların eğilme, zıplama yönünden fiziksel gelişimine katkı sağlarken birliktelik ilişkisi çerçevesinde sosyalleşmesini de sağlamaktadır. Oyunda *hırık* adı verilen eski ayakkabıyı tamir etmeye çalışması, çocuğun kültürel değerlerle ilişkisini ön plana çıkarırken *savurgan olmama, tasarruflu olma* gibi örtülü mesajlar da vermektedir. Ayakkabıyı sağ tarafındaki diğer oyuncuya verirken söylediği güldürücü sözler de dil gelişimini desteklemektedir.

3. Eşek Kaşı

Genellikle 10-15 yaş arası erkek çocuklar tarafından oynanan bir oyundur. Oyun için okul bahçesi, köy meydanları, park veya cadde araları gibi açık alanlar tercih edilmektedir. Oyun özel bir araç gerektirmemektedir.

En az dört-beş kişi ile oynanır. Oyuncular iki gruba ayrılır. Grubun yarısı uzun eşek oyununda olduğu gibi yere doğru eğilir ve arka arkaya dizilirler. Diğer grup oyuncuları da sıra ile bu oyuncuların sırtlarına atlarlar. Atlayan oyuncu ileri atlayamadan sondaki kişinin sırtında kalırsa önündeki kişi kadar atlamaya devam eder ve ileri gider. Son oyuncu da atladıktan sonra alttaki grubun oyuncuları üzerlerindeki oyuncuları devirmek için kendilerini sağa sola sallamaya başlarlar.

Üstteki oyuncular düşmemek için sıkıca tutunurlar. Eğer üstteki oyuncular devrilmeden durmayı başarırsa oyunu kazanırlar. O zaman oyuna ikinci kez aynı şekilde devam edilir. Ancak devrilirlerse kaybetmiş olurlar ve bu kez üstteki oyuncular alttakilerin yerine geçer. Oyun aynı şekilde devam eder (Tören 2011: 57).

Rakip takımın saldırılarına direnmeye çalışan gruptaki çocuklar düşmemek için çabalarken eğlenme fırsatı da yakalamaktadır. Diğer gruptaki çocuklarsa üstündekileri düşürmek için takım bilinciyle hareket etmektedir. Bunun yanında atlama ve zıplama gibi sportif etkinlikler çocuğun fiziksel gelişimini hızlandırmaktadır.

4. Eşek Bekleme

Çocuklarda koruma ve sahiplenme duygusunun canlanmasına vesile olan bir oyundur. Aynı zamanda eşek ile sahibi arasında kurulan duygusal bağı göstermesi açısından önemlidir. Öyle ki eşekler uzun süre kendilerini sahiplenilen kişilerin tavır ve davranışlarına göre kendilerini ayarlamaktadır.

Oyun beş ila on iki kişiyle oynanır. Oyuncular arasından, istekli veya kura ile biri eşek, biri de eşek sahibi olacak şekilde iki kişi seçilir. Genellikle hızlı koşan biri eşek sahibi olur. Diğer oyuncular, eşek sahibinin haberi olmadan, koşarak gelir ve eşeğin sırtına biner.

Gelirken eşek sahibi tarafından tutulursa, bu kez tutulan kişi eşek olur. Bindikten sonra ayakları yere değdiğinde, yine eşek sahibi oyuncuyu tutarsa, o oyuncu eşeğin yerine geçer.

Eşek sahibi isterse oyuncuların eşeğe binmesine göz yumar. İstemezse, kimseyi yanına dahi yanaştırmadan eşeğine sahip çıkar. Yine isterse, içlerinden birini uzun bir mesafe kovalayarak yakalar, evvelki eşeğini oyuncu, yakaladığı kişiyi de eşek yapar. Oyun böylece sürdürülür (Uçar 1998: 294'ten akt. Tören 2011: 119).

Oyunda eşeğin ceza faktörü olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Eşeğin sahibinin istediği kişiye binmesine izin vermesi istemediğine vermesi kullanım haklarının sahibine ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aslında örtülü olarak çocuklara başkasına ait olan şeylerde söz hakkının olunmadığı, izinsiz ve gizlice kullanılmasının yanlış olduğu gösterilmek istenmiştir. Ayrıca bu oyun çocuklarda *aidiyet, sahip olma* gibi duyguları da beraberinde getirmektedir.

5. Eşşek /Merkep Oyunu

İkinci çocukluk dönemi olarak adlandırılan 7-12 yaş arası çocukların ilköğretim döneminde rastlamaktadır. Bu dönemde çocukların düşünme ve dil becerileri yanında güç ve sportif becerileri de artmaktadır. Öyle ki buna bağlı olarak her cinsiyetten çocuk spor becerileri çevresinde oyuna yönelir. *Eşşek* oyunu da Anadolu'da kız çocukları tarafından oynanan geleneksel bir çocuk oyunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

7-12 yaşlarındaki çocukların oynadığı bir oyundur. Bu oyunu genellikle kız çocukları havanın güzel olduğu günlerde dışarıda oynar. Oyun için *et top* denilen küçük plastik bir topa ihtiyaç vardır. Oyunun oynanacağı mekânda yüksekçe bir duvar olması şarttır. Oyun istenilen sayıda oyuncuyla oynanabilir.

Oynayacak ilk oyuncuyu belirlemek için ya sayısmaca yapılıp ya da oyuncular arka arkaya sıraya geçer. İlk sırayı kapalı kişi oyuna başlar. Oyunun birinci aşamasında oyuncu, duvardan bir metre uzakta durur. Elindeki topu duvarın yukarılarına doğru hızlıca çarpar. Daha sonra zıplayarak gelen topu bacaklarının arasından geçirmeye çalışır. Bu arada topu bacaklarına değdirmemesi gerekir. Bu aşamayı başaran çocuk ikinci aşamaya geçer. Oyunun ikinci aşamasında oyuncu, duvara sırtını döner. Birinci aşamada yaptıklarının aynısını yapar. Topu bacağına değdiren oyuncu, ilk değdirdiğinde *eş* ikinci değdirdiğinde *eş-şek* olur. İki başarısız atlayış yapan oyuncu *eşşek* adını aldığı anda oyundan çıkar. Oyun bu şekilde diğer oyuncularla devam eder. Yenilen oyuncularla *eşşek* denilerek dalga geçilir (Yılmaz 2013: 170; Gürbüz 2017: 441).

Hedefe odaklanma, mesafe aralığını ölçme ve hız kavramlarını çocuğa hissettiren bu oyunda *başarılı ve başarısız* olma kaygısı da çocuklara aşılanmaktadır. Çocuğun başarısız olmamak için algısını açık tutarak dikkatli davranmasını sağlamaktadır.

6. Eşşekleme (Uzun Eşek) Oyunu

İlk ve orta öğrenim dönemindeki erkek çocuklar tarafından en çok tercih edilen geleneksel oyunlardandır. Teneffüs aralarında bazen kaçamak olarak sınıflarda oynanan bu oyunda çocuklar güç ve otorite yanında çeşitli becerilerin gelişmesini sağlamaktadır.

Erkek çocukları tarafından oynanır. Açık alanda oynanan bir oyundur. Oyun dört veya sekiz oyuncuyla oynanabilir. İki grup halinde oynanır. Yatacak grup seçilir. Yastığın önüne dizilirler. Öndeki oyuncu eğilir kafasını yastığa koyar arkasındaki oyuncular da öndeki oyuncuların bacaklarından elleriyle tutarak eğilirler.

Atlaman oyuncuları *Eşşek eşşek gaba gaba döşşek* diye bağırarak yatan oyuncunun üzerine atlarlar. Oyuncular hiçbir suretle arkadaşlarına sürtünemezler, ayaklarını arkadaşlarına dolayamazlar, nasıl atladılarsa öyle durmalıdırlar. Atlayan oyunculardan birinin ayağı yere değerse sıra diğer gruba geçer. Eşeğin üstüne binen oyunculardan ilk atlayan

oyuncu en sondaki yatan oyuncuya *tek mi çift mi?* deyip parmaklarıyla biri veya ikiyi gösterir. Yatan oyuncu sayıyı bilirse atlama hakkı el değiştirir (Demir 2015: 87).

Uzun eşek oyununda sorulan sorular sayesinde *yorum yapma, çıkarımda bulunma* yanında *mantıklı düşünme* becerisi gelişir. Ayrıca *Eşşek eşşek gaba gaba döşşek* gibi öğrenilen çeşitli tekerlemeler dil becerisinin gelişimine katkı sağlamakla birlikte bu tekerlemelerin gelecek nesillere aktarılmasında uzun eşek oyunu bir araç görevi de üstlenmektedir.

7. Emme Eşeği Sanati Ne Oyunu

Emmi eşeğinin sanati ne? oyunu, erkek çocuklar tarafından oynanan bir oyundur. Oyunda araç için herhangi bir malzeme kullanılmamaktadır. Dikkat gerektiren oyunda iyi bir analiz ve yorum gücüdür. Oyun şu şekildedir:

Oyun, dört veya sekiz oyuncuyla oynanır. Oyuncular kişi sayısına göre gruplara ayrılır. Oyunda bir hakem olur. Hakem eline bir şey saklar ve saklanan şeyin adını bilemeyen oyuncu duvardaki kişinin bacaklarının arasına kafasını sokar.

Duvardaki kişi zaten hakemdir. Diğer oyuncular o eğilen kişinin üstüne atlar. Eğilen kişinin üstüne atlayanlar hakeme *Kevenci, Melendizli* vb. gibi şeyler fısıldarlar. Hakem eğilen kişiye “Emme eşeği sanati ne?” diye sorar. Eğilen kişi, diğerlerinin fısıldadıklarını bilirse oyunu kazanır ve oyun bu şekilde devam eder. Eğer üst üste atlayıp, yıkılırlarsa oyun yeniden başlar (Demir 2015: 89).

Çocukların analiz ve sentez yapmalarını sağlaması bakımından önemli olan oyunda eğilen kişinin diğerlerinin ne fısıldadığını tahmin etmeye çalışmasını sağlarken düşünme becerisini de geliştirir. Ayrıca çocuğu dinleme ve konuşma becerisinin gelişmesinde de oldukça önemli bir oyundur.

8. Eşşegi Nerden Suvardın Oyunu

Belli bir amaç etrafında oluşmayıp eğlence ön planda olan bir oyundur. Herhangi bir araç gerektirmeyen oyun çevreye rahatsızlık vermeyecek her yerde oynanabilir. Özellikle ilk çocukluk dönemini yaşayan çocukların kendileri anlatabilme ve kavrayabilme yeteneklerini geliştirmeye yönelik bir oyundur.

Oyun kız çocukları tarafından oynanır. Bu oyunu iki oyuncu oynar. Birinci oyuncu ikinci oyuncunun burnunu işaret ve orta parmağı ile sıktırır. Bu şekilde burnunu sıktığı oyuncuya sorar:

-Eşşegi nerden suvardın?

-Aşağı (ya da yukarı) pınardan mı?

-Yukarı pınardan.

-Yukarı pınarın suyu soğuk muydu sıcak mıydı?

-Sıcaktı ... (Sıcak derse eşeğin ağzını yaktın diye, soğuktu derse eşeği üşüttün diye dayak atarlar.)

Sıcaktı veya soğuktu derse dayak yer. Ilıktı derse hiç dayak yemez. Oyun bu şekilde devam eder (Demir 2015: 128).

İlk çocukluk döneminde kazanma ve kaybetme duygusunun yaşandığı bu oyunda çocukların ödüllendirilmesi veya cezalandırılması da bilişsel gelişimine katkı sağlaması yönünden önemlidir. Yani çocuğu hayata hazırladığı söylenebilir. Oyun çocuğun ödül alabilmek için çabalmasını ve ceza almamak için dikkatli davranmasını sağlamaktadır.

9. Eşekli Top Oyunu

Eşekli top oyunu, erkek çocukları tarafından oynanır. Eşekli top 10 veya 15 oyuncuyla oynanır. Oyuncular kendi aralarında sayışırlar. Sayışmada en sona kalan oyuncu ebe olur ve

top ebeye verilir. Ebe topu eline alır ve eğilir. Diğer oyuncular ebenin üzerine atlamaya başlarlar eğer oyuncuların hepsi ebenin üzerine atlamadan ebe yere düşerse bütün oyuncular (ebenin üzerine atlayan ve atlamayan oyuncular) sağa sola kaçır. Ebe topu eline alır kaçır oyuncular kovalamaya başlar. Ebe, topu attığında, top hangi oyuncuya değerse o oyuncu ebe olur ve oyun tekrar başa dönerek aynı şekilde devam eder (Demir 2015: 199).

Eşğin yük taşıma gücünü sembolleştiren bu oyunda çocukların ebe seçiminde sayışmaları sırasında kullandıkları tekerlemeler dil gelişimi ve kültür aktarımı açısından önemlidir. Oyunda kullanılan top, bulunması kolay bir nesne olduğu için oyunun tercih unsuru olmasını sağlamaktadır.

10. Eşek Başı Oyunu

Oyun erkek çocukları tarafından oynanır. En az dört oyuncuyla oynanır. Oyunda kâğıt ve kalem kullanılır. Hâkim, davacı, sopacı ve eşek başı isimleri bir kâğıda yazılır. Hâkim, davacı ve eşek başı arasındaki davayı karara bağlar. Sopacı, dayak atma görevini üstlenir. Her oyuncu birer tane kâğıt çeker. Kime hangi kâğıt gelirse o oyuncu o görevi yapar. Yani sopacı yazan kâğıdı çeken oyuncu hâkimin dediği şekilde eşek başına vurur. Mesela hâkim sopacıya beş kere eşek başına tokat at, dediyse sopacı o görevi yapar. Oyun sırayla bu şekilde oynanır (Demir 2015: 213).

Oyun çocukların empati yapmalarını sağlamakla birlikte *adaletin tecellisine yardımcı olma, verilen görevi yerine getirme ve sorumluluklarının farkına varma* gibi günlük hayattaki görevinin bilincinde olmasına da yardımcı olur. Ayrıca bir turda davacı olan oyuncu, diğer turda sopacı olduğunda farklı kimliklerde farklı şekilde düşünerek üst düzey düşünme becerilerinin gelişmesini sağlayacaktır.

11. Ölme Eşğim Yaz Gelsin

Açık alanda beşer kişilik iki grup halinde oynanan bir oyundur. Oyunda araç olarak küçük bir top kullanılır. Ebe olan grubun bireyleri sırtında arkadaşını taşıyabilecek kuvvete sahip olmalıdır. Bu nedenle her iki takım oyuncuları çok dikkatli davranıp ebe duruma düşmemek için dikkatli davranırlar.

Ölme eşğim yaz gelsin oyunu, iki grup hâlinde erkekler arasında oynanan bir oyundur. Oyuna başlamadan önce grupların seçimi yapılır. Ebe grubun oyuncuları birbirlerinden ikişer, üçer metre aralıklarla durur. Diğer gruptakiler onların sırtına biner. Üsttekiler, “*Ölme eşğim yaz gelsin, çayır çimen tez gelsin.*” diyerek ellerindeki plastik topu birbirlerine atarlar. Üsttekilerden biri topu düşürürse hemen inip kaçmaya başlar. Altındaki gruptan biri toplu onlardan birini vurduğu zaman üstteki grup ebe olur. Eğer vuramazsa ebe olmaya devam eder (Gökşen 2014: 239).

Oyun sırasında çocukların söyledikleri tekerleme, onların dil gelişimini desteklediği gibi kültürel aktarımın sürekliliğini de sağlamaktadır.

12. Benim Bir Eşğim Var

Hem erkek hem de kız çocukları tarafından oynanabilen bir oyundur. Oyunun belli bir malzemesi yoktur. Çocukları oyunlarını, çocuğun bireysellikten kurtulup sosyalleşmesini sağladığı kurum olarak kabul edersek *Benim Bir Eşğim Var* oyunu çocukların birlikte tekerleme söylemesi ve oyunun kuralına göre hareket etmeleri yönüyle bu izaha uygunluğu görülebilir.

Çocuklar el ele tutuşup halka olarak dönerlerken aşağıdaki tekerlemeyi araç içinde betimlenen hareketleri yaparak söylerler:

Benim bir eşğim var

Otur dersem oturur (Hepsi birlikte yere çömelirler)

Kalk dersem kalkar (Hep birlikte ayağa kalkarlar)

Büzül dersem büzülür (Halkayı küçültürler)

Süzül dersin süzülür (Halkayı genişletirler)

Bir o yana bak (Başlarını bir yana çevirirler)

Bir bu yana bak (Başlarını öbür yana çevirirler)

Oyunun sonunda ilk gülen oyundan çıkar ve oyun bu şekilde devam eder (Aygün Cengiz 1996: 83-84).

Oyunda söylenen tekerlemeler dil gelişimini desteklediği gibi çömelme, kalkma; halkanın genişlemesi ve daralması bedensel gelişimi de desteklemektedir.

SONUÇ

Hayvan benzetmecelerine dayalı çocuk oyunlarından eşekle ilgili oynanan çocuk oyunları ile ilgili değerlendirme yapmayı amaçlayan bu araştırmada bazı oyunlar isim olarak farklı olmasına rağmen içeriği aynı olduğu için çıkarılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Eşekle ilgili 12 farklı çocuk oyunu tespit edilmiştir.
- Çocuk oyunlarından bazılarında cinsiyet belirtilmemiş, hem kız hem de erkek çocuklar tarafından oynandığı sonucuna ulaşılrken bazılarında cinsiyet faktörünün öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle fiziksel güç gerektiren oyunların erkek çocuklar tarafından tercih edildiği bilgisine ulaşılmıştır.
- Oyunun oynandığı mekân bazılarında belirtilip bazılarında belirtilmemiştir. Ancak genellikle açık alanlardır.
- Oynanan araç gereçlere bakıldığı zaman “top, ayakkabı, kâğıt, kalem” gibi masraf gerektirmeyen şeyler olduğu görülmüştür. Günümüz şehir hayatında çocukların sokaklarda oynaması oldukça zorken köylerde masraf gerektirmeyen ve açık alanlarda oynama imkânı tanıyan oyunların var olması burada yaşayan çocuklar tarafından tercih unsuru olabilir.
- Oyunlarda hakem olması, hakem çocuğun liderlik duygusunu öne çıkarırken diğer oyuncuların da hakemin adaletli davranıp davranmadığını kontrol edebilme fırsatı sağlamaktadır.
- Oyunlarda söylenen tekerlemeler çocuğun dört temel dil becerilerinden biri olan konuşma becerisini geliştirmektedir.
- Oyunlara genel anlamda bakıldığında eşeğin ceza faktörü olarak görüldüğü ve kaybeden çocuklara bu şekilde hitap edildiği tespit edilmiştir.
- Oyunların gruplar halinde olması çocukların sosyalleşmesini sağlarken takım bilincine göre hareket etmelerini de sağlamaktadır.
- Ayrıca ebe olmak, kazanmak, kaybetmek gibi durumlar çocuklar arasında rekabet duygusunun da gelişmesine fırsat tanımaktadır.
- Ebe seçilmenin kura yöntemi ile belirlenmesi onları gerçek hayata hazırlamaktadır. Bu demokratiklik ilkesi ile de yakından ilgilidir. Örtülü bir şekilde kendi hakkını koruma, adalete karşı boyun eğme gibi değerleri de kazandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Alptekin, M. (2016). *Bamsı Beyrek Destanı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*.(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aygün Cengiz, S. (1996). *Karadeniz Ereğlisi Örneğinde Çocuk Oyunlarının Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demir, İ. (2015). *Niğde Geleneksel Çocuk Oyunları ve Halkbilimsel İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökşen, C. (2014). “Oyunların Çocukların Gelişimine Katkıları ve Gaziantep Çocuk Oyunları”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, (52): 229-259.
- Gürbüz, D. Ö. (2017). *Yapısal ve İşlevsel Açısından Afyonkarahisar Çocuk Oyunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk C.I.* (Haz. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2000a). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2000b). *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2000c). *Türk Kültür Tarihine Giriş VIII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2000d). *Türk Kültür Tarihine Giriş IX*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.
- Tören, A. (2011). *Erzincan'dan Derlenen Çocuk Oyunlarının Çocuk Eğitimindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Turgut, E. M. (2005). *Elazığ Çocuk Oyunlarının Halkbilimsel Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, M. F. (2013). *Isparta Çocuk Oyunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

THE ROLE OF PRE-SCHOOL EDUCATION PERIOD IN THE ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO EDUCATIONAL ACTIVITY

NAKHCHIVAN UNIVERSITY
AYGUN AMIR GIZI RUSTAMOVA

Adaptation to a new environment is important for the development of a child's personality, as well as for his socially and psychologically successful activities. Therefore, the problem of adaptation of junior students to learning activities, despite numerous studies, is still relevant. In the modern education system, primary school age covers the period from six to seven years to ten or eleven years. Two groups of children are clearly distinguished by their attitude to the learning activities of junior students:

a) children who are already ready to go to school and acquire knowledge relevant to the learning activity;

b) children who still prefer game activities and do not master the basic conditions.

The period of adaptation of a child to school can last from 2-3 weeks to six months, depending on many factors. These factors include the child's individual characteristics, relationships with others, the type of educational institution, the level of complexity of the educational program and, most importantly, his level of readiness for school life. In our research, we touched on the factor of pre-school period. Readiness for schooling is one of the most important tasks of successful adaptation and is a combination of morphophysiological and psychological characteristics of preschool children that ensure a successful transition to systematic and organized education. In fact, the preparation for learning activities manifests itself in the form of alternation of the main types of activities, i.e. games and learning, by reflecting the changes in the cognitive, emotional-volitional and social development of the child. Children's pre-school period includes the following components:

Individual preparation: This includes the formation of the child's new social position in relation to existing activities, other people, himself.

Emotional preparation: Here includes emotional stability and ability to experience, analysis of emotions, their adequacy and ability to regulate.

Intellectual preparation: Here includes stability of the child's perception, sustainability and volume of attention, logical memory, independence, coping with adversity, development of cause-and-effect relationships, etc.

Socio-psychological training: Covers the formation of speech and communication activities.

It should be noted that all of these components are closely related to each other, and shortcomings in the formation of any of them will negatively affect the adaptation and success of children's learning activities in the future.

Keywords: adaptation, training, pre-school education, junior schoolchildren

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNƏ ADAPTASIYASINDA MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ DÖVRÜNÜN ROLU

Hülasa

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı, həmçinin sosial və psixoloji baxımından uğurlu fəaliyyəti üçün onun yeni mühitə adaptasiyası vacibdir. Buna görə də, kiçik məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiya problemi, çoxsaylı araşdırmalara baxmayaraq hələ də aktual olaraq qalır. Müasir təhsil sistemində ibtidai sinif yaşı altı-yeddi yaşdan on və ya on bir yaşa qədər olan dövrü əhatə edir. Kiçik məktəblilərin təlim fəaliyyətinə münasibətinə görə iki qrup uşaq

aydın şəkildə seçilir: a) artıq məktəbli olmağa və təlim fəaliyyətinə uyğun biliklərə yiyələnməyə hazır olan uşaqlar; b) hələ də oyun fəaliyyətinə üstünlük verən və ilkin şərtlərə yiyələnməyən uşaqlar. Uşağın məktəb təliminə uyğunlaşma müddəti bir çox amillərdən asılı olaraq 2-3 həftədən altı aya qədər davam edə bilər. Bu amillərə uşağın fərdi xüsusiyyəti, başqaları ilə qarşılıqlı münasibəti, təhsil müəssisəsinin növü, təhsil proqramının mürəkkəblik səviyyəsi və ən başlıcası onun məktəb həyatına hazırlıq səviyyəsi daxildir. Biz tədqiqat işimizdə məktəbə hazırlıq amilinə toxunmuşuq. Məktəb təliminə hazır olmaq uğurlu adaptasiyanın ən vacib vəzifələrindən biri olub məktəbəqədər yaşlı uşaqların sistemli və mütəşəkkil təhsilə uğurlu keçidi təmin edən morfofizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinin birləşməsidir. Əslində təlim fəaliyyətinə hazırlıq uşağın idrak, emosional-iradi və sosial inkişafındakı dəyişiklikləri özündə əks etdirərək əsas fəaliyyət növlərinin, yəni oyun və təlimin bir-birini əvəzləməsi şəkildə özünü göstərir. Uşaqların məktəb təliminə hazırlığı aşağıdakı komponentləri özündə cəmləşdirir:

Fərdi hazırlıq: Buraya uşağın mövcud fəaliyyətə, digər insanlara, özünə münasibətində ifadə olunan yeni sosial mövqenin formalaşması daxildir

Emosional hazırlıq: Emosional sabitlik və təcrübə qabiliyyəti, duyğuların təhlili, onların adekvatlığı və tənzimləmə qabiliyyəti daxildir

İntellektual hazırlıq: Buraya uşağın qavrayışının sabitliyi, diqqətinin davamlılığı və həcmi, məntiqi hafizə, müstəqillik, çətinliyin öhdəsindən gəlmək, səbəb-nəticə əlaqələrinin inkişafı və.s daxildir.

Sosial-psixoloji hazırlıq: Danışmaq və ünsiyyət fəaliyyətinin formalaşmasını əhatə edir.

Qeyd edək ki, bu komponentlərin hamısı bir-biri ilə yaxından əlaqəli olub hər hansı birinin meydana gəlməsindəki çatışmazlıqlar gələcəkdə uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasına və müvəffəqiyyətinə mənfi təsir edəcək.

Açar sözlər: adaptasiya, təlim, məktəbə hazırlıq, kiçik məktəbli

Giriş

Məktəbəqədər yaş dövrünün sonu uşaq üçün yeni mərhələnin başlanğıcı hesab edilir. Bu gün məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qarşısında duran əsas vəzifə, uşaqların məktəbdəki müvəffəqiyyətini təmin edəcək inkişaf səviyyəsinə nail olmaqdır. Qeyd edək ki, uşaqların məktəb təliminə uğurlu keçidini təmin etmək üçün əsas şərtlərdən biri hər şeydən əvvəl onların təlim fəaliyyətinə müvəffəqiyyətli hazırlığı hesab edilir. Məktəbə hazırlıq - məktəbəqədər yaşlı uşağın sistemli və mütəşəkkil təhsilə uğurlu keçidini təmin edən morfofizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinin məcmusu hesab edilir. Məktəb təliminə başlamaq həm sosial-psixoloji, həm də fizioloji baxımdan uşaqların həyatında ən çətin və həlledici məqamlardan biridir. Çünki məktəbə hazır olmaq, ilk növbədə, təlimə və öyrənmə fəaliyyətinə hazırlıq kimi qəbul edilir. Psixoloji ədəbiyyatda problemə uşağın psixi inkişafının dövrəşdirilməsi və aparıcı fəaliyyətindəki dəyişiklik baxımından yanaşılır. Belə ki, məktəbə hazırlıq problemi aparıcı fəaliyyət növlərinin dəyişdirilməsi, yəni, məktəbəqədər dövrdə əsas rol oynayan oyun fəaliyyətinin məktəbə daxil olmaqla təlim ilə əvəz olunmasıdır ki, bu zaman uşaq adaptasiya ilə qarşı-qarşıya qalır. Uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyası onların məktəbə hazırlıq dövrünün necə keçməsi ilə əlaqədardır. Bu gün məktəbə hazırlıq pedaqoji və uşaq psixologiyasının aktual nəzəri və praktik problemi olmaqla çox sayda nəzəri və empirik tədqiqatlar vasitəsilə tədqiq olunmuşdur. Uşaqların təlim fəaliyyətinə hazırlığı onların öyrənmə istəyindən, şəxsiyyətinin, iradi və emosional inkişafından asılıdır. Məktəbə hazırlıq yeni sosial mühitdə adekvat uyğunlaşma, öyrənmə bacarıqlarının və təlim fəaliyyətinin uğurlu formalaşması üçün ən vacib olan psixoloji keyfiyyətləridə daxil olmaqla uşaqların kompleks inkişafı olaraq qəbul edilir.

Əsas hissə.

Məktəbəqədər yaşdan məktəb yaşına keçid, uşağın sosial münasibətlər sistemində və bütün həyat rejimində mövqeyinin dəyişməsi ilə xarakterizə olunur. Məktəbdəki müvəffəqiyyət böyük ölçüdə uşağın təlim fəaliyyətinə hazırlıq səviyyəsindən asılıdır. Uşaqların təlim fəaliyyətinə hazırlığının öyrənilməsinin aktuallığı son dövrlərdə baş verən ciddi dəyişikliklərlə-uşaqların inkişaf səviyyəsinə daha yüksək tələblərin qoyulması, təhsil fəaliyyətinin quruluşunun dəyişməsi ilə əlaqələndirilir.

Müasir elm adamlarının tədqiqatları göstərir ki, uşaqların 50-60% -i birinci sinfə daxil olarkən psixoloji, sosial və iradi-emosional baxımından zəif inkişaf etdiklərindən praktik olaraq təlim fəaliyyətinə hazırlıqlı olmurlar. Belə ki, altı yaşlı uşaqlar üçün məktəbə getmək istəyi onların məktəbəqədər həyat tərzini dəyişdirmək istəyi ilə əlaqəli deyil. Çünki məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda uşaqların məktəbə getmək istəyi geniş sosial motivlərlə stimullaşdırılır. Məktəbə yeni daxil olan uşaqların əksəriyyətini məktəb ilk növbədə xarici aksesuarları ilə (çanta, qiymət, dəftər) cəlb edir. “6 yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanmasında təhsil işinin başlıca forması məşğələlərdə təlimdir. Hazırlıq qruplarında məşğələlərdə uşaqlar tədris fəaliyyətinin ən sadə vərdişlərinə yiyələnmişlərdir; diqqətlə dinləmək və tərbiyəçinin göstərişini yerinə yetirmək, verilmiş nümunəyə və ya şəraitə uyğun olaraq öz hərəkətlərinə nəzarət etmək, qoyulmuş suallara yaxşı cavab vermək, öz işinin nəticələrini düzgün qiymətləndirmək”(1,s 4).

Uşaqların məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsi əslində onların yeni “məktəbli” statusunu qəbul etməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan uşaqların məktəb təliminə hazırlığı müəyyən formalaşma səviyyəsi ilə həyata keçirilir.. Bunlar aşağıdakılardır.

- nitqə hazırlıq;
- iradi-emosional hazırlıq;
- intellektual hazırlıq;
- fiziki hazırlıq;
- fərdi hazırlıq;

Nitqə hazırlıq

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas problemlərindən biri səslərin düzgün tələffüz edilməməsidir. Belə ki, uşaqların əksəriyyəti “S” və“Ş”, “R” və “L” hərf və səslərindən düzgün istifadə etmirlər. Düzgün nitqin formalaşması uşağa rahat ünsiyyət qurma imkanı verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əgər uşaq yaxşı inkişaf etmiş nitqə sahibdirsə, o zaman o digər insanlarla asanlıqla ünsiyyət qurmaqla, düşüncələrini və istəklərini aydın şəkildə ifadə edərək, ona qaranlıq qalan məsələlərlə bağlı suallar verə biləcək. Uşaq məktəbə daxil olanda nitqindəki müəyyən qüsurlar davam edərsə, bu onun şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərini çətinləşdirməklə təlim fəaliyyətinə adaptasiyasına maneə törədəcək. Buna görə də məktəbəqədər yaşın sonunda uşaq əvvəlcə səsləri və sözləri düzgün tələffüz etməyi, sadə və mürəkkəb cümlə qurma metodlarından istifadə etməyi, şəkillərə əsasən hekayələr qurmağı bacarmalıdır. Bütün bunların təsiri altında 6-7 yaşlı uşaq tədricən monoloji nitqə yiyələnir. Bu isə onun leksikonundakı söz ehtiyatının təxminən 14 mindən artıq olmasına təkan verir.

İradi-emosional hazırlıq

Bəzən evdə və ya məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fəallıq nümayiş etdirən uşaq məktəbdə tamamilə əks davranış yerinə yetirir, çünki artıq “şagird” adını alan məktəbli ona yalnız maraqlı gələn fəaliyyəti deyil, həm də sevmədiyi və maraqlı gəlməyən tapşırıqları da yerinə yetirməlidir. Bu baxımdan müəllimin tələblərini, məktəb rejimini, tədris planını

mənimsəmək üçün müəyyən iradi-emosional hazırlığa sahib olması lazımdır. Bu, bir daha uşaqda iradi keyfiyyətlərin formalaşmasının vacibliyini göstərir.

Məktəbə intellektual hazırlıq

Məktəbə intellektual hazırlıq idrak proseslərinin inkişafı ilə əlaqələndirilir. İntellektual hazırlıq adətən nəticə çıxartmaq, məntiqi problemləri həll etmək, oxumaq, səbəb-nəticə əlaqələrini izah etmək və s. ilə müəyyən edilir. Təfəkkürün inkişafı ilə uşaq müsbət nəticə əldə etmək üçün fəaliyyətinin gedişi barədə əvvəlcədən düşünmək fürsəti əldə edir. Bu yaş dövründə uşağa rəsmlərin köməyi ilə sözləri əzbərləmək tapşırığı verilir. Digər tərəfdən intellektual hazırlığın kifayət qədər inkişafı nəticəsində uşaq öz hərəkət və davranışını qoyulan qaydalara tabe etmək; müəyyən tələblər sisteminə tabe olmaq; müəllimə diqqətlə qulaq asmaq və şifahi olaraq verilən tapşırıqları dəqiq şəkildə yerinə yetirmək bacarığına yiyələnir.

Fiziki inkişaf

“Uşağın fiziki inkişafı hər yaş üçün xarakterik olan müəyyən fiziki hərəkətlərin icrası ilə əlaqələndirilir”(2,s4). Oyunlar uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına, eyni zamanda fizioloji cəhətdən böyüməsinə faydalı təsir göstərir. Nəticədə uşağın motor bacarıqları formalaşır, əzələləri inkişaf edir, psixoloji cəhətdən özünü rahat hiss edir, daha ünsiyyətçi olur, digər tərəfdən o oyunlardan emosional ləzzət alır bu da yeni həyat mərhələsində psixoloji hazırlığın formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Buna görə də uşağın fiziki inkişafına üstünlük verilməsi onun təlim fəaliyyətinə adaptasiya prosesini asanlaşdırır.

Fərdi hazırlıq

Fərdi hazırlıq uşağın məktəbə, müəllimlərə və öyrənmə fəaliyyətinə münasibətində özünü göstərməklə müəllimlər və sinif yoldaşları ilə ünsiyyət qurmağa kömək edəcək keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyi əhatə edir. Məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda yaşlıları ilə ünsiyyət bacarıqları və onlarla xüsusi münasibətlər formalaşır. Təlim fəaliyyəti mahiyyət etibarilə kollektiv xarakter daşıyır. Buna görə də şagirdlər bir-biri ilə ünsiyyət və qarşılıqlı münasibət qurmağı, birgə təhsil fəaliyyətini həyata keçirməyi öyrənməlidirlər. “Sinif yoldaşları ilə ünsiyyət üçün lazım olan keyfiyyətlər sinif kollektivinə daxil olmağa, öz yerlərini tapmağa və ümumi fəaliyyətə qoşulmağa kömək edir” (3,s18). Uşağın qarşısında yeni davranış qaydaları ilə adaptasiya üçün tələb olunan yeni vəzifələr, yeni hədəflər qoyulur. Uşaq psixoloji olaraq inkişafında yeni mərhələyə keçir. O, yeni status – “məktəbli” adını qazanır. Uşağın yeni sosial mövqe qazanmaq istəyi onun daxili mövqeyinin formalaşmasına səbəb olur.

Nəticə

Qeyd etdiyimiz kimi məktəbəhazırlıq problemi hər zaman aktual mövzulardan hesab edilir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, uşaqların 50-60 %-i sosial, psixoloji, emosional və iradi baxımından kifayət qədər hazır olmadan məktəbin birinci sinfinə daxil olurlar. Beləliklə, məktəbə hazırlıq uşağın tədris proqramını mənimsəmək üçün zəruri və kifayət qədər psixi inkişaf səviyyəsini tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, düzgün həyata keçirilmiş “məktəbə hazırlıq” diaqnostikası uşağın məktəb həyatına nə qədər hazır olduğunu müəyyənləşdirməyə və təlim fəaliyyətindəki uğurunu proqnozlaşdırmağa imkan verir. "Məktəbə hazırlıq" mürəkkəb anlayış olduğundan onun diaqnozu üçün hər bir komponentin inkişaf səviyyəsini düzgün araşdırmaq lazımdır. Məktəbə hazırlaşmaq, müasir məktəbin tələblərinə cavab verən gələcək şagird üçün müəyyən keyfiyyətlərin formalaşmasıdır. Yuxarıda deyilənləri

ümumiləşdirərək məktəb təliminə hazırlığın düzgün təşkili nəticəsində uşaqların inkişafında aşağıdakı müsbət nəticələr əldə etmək olar:

- idrak sferasında: psixi proseslərin ixtiyariliyi, təhlil etmək, müqayisə etmək bacarığı;
- şəxsi sferada: davranış müstəqilliyi, müəyyən tapşırıqlara, qaydalara, normalara, motivlərə və iradi keyfiyyətlərə tabe olma qabiliyyəti, aşağı səviyyədə narahatlıq, adekvat özünüqiyətləndirmə;

- fəaliyyət və ünsiyyət sferasında: böyüklərin təlimatlarını dinləmək və yerinə yetirmək, modelə görə fəaliyyətlərini tənzimləmək, həmyaşıdları ilə birgə fəaliyyət şəraitində qarşılıqlı əlaqə qurma bacarığı;

Elmi və psixoloji ədəbiyyatın təhlili, eyni zamanda Naxçıvan şəhərində yerləşən Heydər Əliyev məktəbində aparılan müşahidə və eksperimentlər aşağıdakı nəticəyə gəlməyimizə imkan verir.

Məktəbə hazırlıq məktəbəqədər yaş dövründə uşağın psixi inkişafın ən vacib elementlərindən biridir. Məktəb təliminə hazırlıq tədris proqramını mənimsəmək üçün uşağın zəruri psixi inkişaf səviyyəsi kimi başa düşülür.

Məktəb təliminə fərdi, psixomotor, intellektual və emosional-iradi hazırlıq və s. daxil olmaqla çoxkomponentli prosesdir. Şübhəsiz ki, bütün komponentlər həm uşağın öyrənmə fəaliyyətinin uğurlu olması, həm də yeni şəraitə erkən uyğunlaşması, yeni münasibətlər sisteminə ağırsız daxil olması üçün vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunda təlim və tərbiyə proqramı. Bakı, 1982. 79 s.

2. Васильевна Н. С. Психологическая подготовка – ведущий фактор готовности детей к школе. // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2019. – № 6 (июнь). – 0,5 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2019/192022.htm>. г. Бишкек. 7с

3. Сергеевна. Л. А. Формирование интеллектуальной готовности к обучению в школе в условиях доо. Выпускная квалификационная работа. Пенза, 2017. 63с.

**MICRO ENTERPRISES AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM
SELECTED COUNTRY IN SUB SAHARAN AFRICA**

Jamilu Abdulkadir

Distance Learning Centre,
Ahmadu Bello University,
Zaria-Nigeria.

Abstract

This paper examines the impact of micro enterprises on economic development of a selected country in sub-saharan Africa. The study seeks: to examine the impact of micro enterprises on employment generation in Nigeria; and to determine the impact of micro enterprises on poverty reduction in Nigeria. The study employed survey method of research. Data are collected via the use of structured questionnaires. The hypotheses formulated for the study are tested using Ordinary Least Square (OLS) method of analysis at 5% levels of significance. The findings revealed that micro enterprises have significant impact on economic development in Nigeria, as the sub-sector accounts for over 65% of the business enterprises thereby generating huge employment opportunities and drastically reduce the level of poverty in Nigeria. It is recommended amongst others that the establishment of Special Micro Finance Banks (SMFBs) and other schemes to concentrate solely on funding of indigenous micro entrepreneurs will lead to expansion of the existing micro enterprises and the creation of many more. This will assist in no small measure in generating employment opportunities and reduce the level of poverty in Nigeria. The SMFBs if established will help in combating the problem of undercapitalization, by providing the necessary, cost effective and easily accessible funding for micro enterprises in Nigeria.

Key words: Micro Enterprises, Economic Development, Sub Saharan Africa, Nigeria.

1. Introduction

Originally, people believe that only corporate firms contribute actively to a nation's economy due to sizes and earnings. However, this viewpoint is no longer feasible, as micro enterprises have proven to have significant impact on the nation's economy. Typical examples are countries like Taiwan, Japan, and Korea whose development was based largely on their micro or small based business. In other words, these countries' development, as recorded in their economy growth, was achieved through the grass root level, and micro and small and enterprises belong to the grass root.

Micro enterprises have been found to constitute a major builder of the Nigerian economy as the sector accounts for over 90% of the Nigerian businesses (Gbandi and Amisah, 2014; and Oyelarin-Oyeyinka, 2010). It also accounts for over 95% of all the manufacturing activities and 70% of employment in the country (Terungwa, 2011). Thus, from all indications, micro enterprises could be described among other things as the creators of employment, pivotal of expansion, and revenue redistribution. Furthermore, micro enterprises promote indigenous entrepreneurship in addition to encouraging the production of indigenous goods as a way of boosting industrial linkages.

According to Ojeka (2011), micro or small scale businesses play a very important role in the development of the Nigerian economy. As Ojeka pointed out, they serve as a source of employment generation, innovation, competition, the economic dynamism which ultimately leads to poverty alleviation and national growth. Even though large corporate firms are said to play integral roles in the growth of economy, their (corporate firms) success depend largely on the activities of the micro and small firms since their major patronage comes from

them. In other words, the micro or small scale businesses help the large corporate firms to attain their targets.

Safiriyu and Njogo (2012) are of the view that, for an economy to live up to expectation in the nation's development, such economy must achieve accelerated economic growth and development which is the prerequisite for improving the quality of life. Realizing this fact, the federal and state governments in Nigeria are presently campaigning for the growth of micro and small scale businesses as a strategy towards attaining economic prosperity. This move is necessary because the majority of the population of every nation depends on micro and small scale businesses. The nation's economy depends on its working population for economic growth and development in which the youths constitute greatest percentage and this further establishes the reason the youth should be gainfully employed. Safiriyu and Njogo (2012), pointed out that the youth should be encouraged to develop and nurture entrepreneurial spirit since entrepreneurship reduces poverty and improve the standard of living.

A study carried out by the Federal Office of Statistics shows that in Nigeria's Sub Saharan Africa, micro and small-scale businesses make up 97% of the economy (Ariyo, 2005). Ojeka (2011) acknowledges that, over the years, micro and small scale businesses have been an avenue for job creation and the empowerment of Nigeria's citizens providing about 50% of all jobs in Nigeria and also for local capital formation. In other words, micro and small scale businesses contribute to better income distribution. Being highly innovative, they lead to the utilization of our natural resources which in turn translates to increasing the country's wealth through higher productivity. Micro and small scale businesses have undoubtedly improved the standard of living of so many people especially those in the rural areas.

The benefits of micro and small scale businesses to any economy are easily noticeable. For instance, Panitchpakdi (2006) sees them as a source of employment, competition, economic dynamism, and innovation that stimulate the entrepreneurial spirit and the diffusion of skills. Micro and small scale businesses also contribute to the economy in terms of output of goods and services; creation of jobs at relatively low capital cost, especially in the fast growing service sector; provide a vehicle for reducing income disparities; develop a pool of skilled and semi-skilled workers as a basis for the future industrial expansion; improve forward and backward linkages between economically, socially and geographically diverse sectors of the economy; provide opportunities for developing and adapting appropriate technological approaches; offer an excellent breeding ground for entrepreneurial and managerial talent, the critical shortage of which is often a great handicap to economic development, among others.

Uzor (2004) believes that the constraints faced by micro and small scale businesses in developing countries are not only accentuated with ineffective policy design, but also by market failures in the region. Their lack of information technology and knowledge of automation are gradually being reduced given that they serve as contractors for larger firms. A major difficulty faced by micro small scale businesses is that of lack of access to short and long-term capital. A publication of the Weekly Trust Newspaper of Saturday, January 22, 2011 recognizes the fact that collateral based financing has become increasingly difficult for micro and small scale enterprises, whether as existing businesses, in their expansion state or as startups hence more micro and small scale businesses are resorting to viability lending in which case they obtain loans based on the viability of the business and health of cash flow. Banks are usually reluctant to lend to micro and small scale businesses and this is because of problems such as their inability to meet the bank's lending requirements, promoters' low education, management and entrepreneurial skills and poor and unreliable financial records

which makes financial review difficult (Aderemi, 2003). These are just few of the numerous challenges confronting micro and small scale enterprises in Nigeria that hamper its effects on the nation's economy. Perhaps, micro and small scale enterprises may be an efficient vehicle for the transformation of Nigerian economy. As Obi, Ibidunni, Atolagbe, Olokundun, Amaihian, Borishade, and Fred (2018) in their study stated that micro and small scale enterprises are significant driver of economic development, especially in transition economies like Nigeria and that government of such economies must focus on initiating programmes that encourage the creation of micro and small scale enterprises, while also motivating existing ones to sustain performance and growth.

Notwithstanding the fact that micro and small scale businesses play a central role in developed and developing economies of Sub Saharan African countries, this sector is usually neglected by the governments. The impermanence rate of micro and small scale businesses is very high. According to the Small and Medium Enterprises Development Agency of Nigeria (SMEDAN), in Nigeria, 80% of micro and small scale enterprises die before their fifth year anniversary. Among the factors responsible for these untimely close-ups are tax-related issues, ranging from multiple taxations to enormous tax burdens etc. Government policies that requires that these firms meets certain conditions that may not necessarily be for their advantage. For instance, a survey of Turkish Small and Medium Enterprises (SMEs) by Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) in 2004 showed that they were suffering the consequences of policy inconsistency, poor access to finance, insufficient know-how and low level of technology, and so many others. The similar problems were also registered by other authors concerning other regions like the Philippines, Malaysia, and other European states and of course in Sub-Saharan Africa (Nigeria inclusive) as shown by different authors on the issue.

To this end, the present study focuses on examining the impact of micro enterprises on economic development of Nigeria, one the countries of Sub Saharan Africa.

2. Methodology

The study employed survey method of research. Sample is drawn from population that covers all micro scale enterprises that have been in operations for at least five (5) years in Nigeria. Data are collected via the use of structured questionnaires. Validity and reliability of data collection instrument were ascertained using content and alpha crombach respectively. Descriptive statistics such as frequencies and percentages was used to analyze the data. Meanwhile, Ordinary Least Square method of analysis was also used in testing the hypotheses formulated for the study at 5% levels of significance.

3. Results

Presentation of Results

Dependent Variable:	t-stats	Sig. Level
Economic Dev.		
Constant	17.50	0.002
ME's	1.75	0.001
R	0.83	
R²	0.69	
R²- Adjusted	0.65	
F- ratio	15.25	
Sig.	0.000	

Source: Computer Analysis (2020)

Note: Questions on **Micro Enterprises (ME's)** were added together to form the independent variable and those on **Economic Development** were added to form the dependent variable in order to formulate the regression equation to validate the hypotheses of the research work.

$$ED = f(\text{ME's})$$

$$ED = b_0 + b_1\text{ME's} + e$$

Interpretation of Result

The meaning of various statistical tools used in this study was given in this sub-section.

Co-efficient of Correlation (r)

A strong positive correlation existed between the dependent variable (Economic Development) and the independent variable (ME's). This was revealed by the correlation coefficient of 0.83 as shown in the table of analysis above.

Co-efficient of Determination (R²)

From the table, it is seen that 69% of the variations in Economic Development was attributable to ME's. It follows, therefore, that about 30% were accounted for by factors outside the model.

Student T-Test (t-test)

This test shows the individual significance of the parameters used in the model. A parameter is significant if its calculated value is greater than the tabulated value at a given significance level or its p-value is lower than 0.05. From the table above, the constant of the model was significant because its calculated value of 17.50 has a p-value lower than 5%. ME's was also significant because the p-value of its calculated value of 1.75 is lower than 0.05.

F-statistic (f-test)

This test validates the overall significance of the model, i.e. the goodness of the model and thus provides a basis for validating the hypotheses. A model is said to be significant if its f-calculated or f-ratio is greater than the tabulated f-values, at a given level of significance or the p-value is lower than 0.05. For this model, the value of 15.25 was significant at 5% level of significance because its p-value of 0.000 is lower than 0.05. Therefore, the null hypotheses were rejected.

4. Discussion

Hypothesis Testing and Discussion of Results

As earlier stated a null hypothesis will only be accepted when the calculated value is lower than the tabulated value at a given level of significance or the p-value higher than 0.05, otherwise it will be rejected. Based on the empirical findings of the research work, all the null hypotheses (There is no significant impact on employment generation created by micro scale enterprises in the economic development of Nigeria; There is no significant impact on poverty reduction made possible by micro scale enterprises in the economic development of Nigeria) were all rejected.

On this note, it was generalized that micro scale enterprises have significant impact on economic development of Nigeria.

5. Conclusion

Nigerian Government needs to understand the fact that micro scale businesses are the backbone of any economy because they bring about development of local goods, provision of employment, reduction of poverty among individuals and industrialization in the country.

Nigerians are probably the most entrepreneurial people on earth. But this is not enough. In order to positively encourage the spirit of enterprise among our young people, our universities and other institutions of higher learning must be encouraged to develop more ties with local businesses and hold more business related activities on campus. This will ultimately help to reduce the pool of unemployed young people in the country.

If Nigeria is to reach its full potential in terms of economic and social development, it cannot afford to ignore the importance of its indigenous micro and small scale enterprises, and the contribution they make to the country's economy. In this wise, trade liberalization and the encouragement of foreign direct investment has to go hand in hand with a thorough and concentrated effort to help the growth and development of micro and small scale enterprises. As such, the right institutional frame work comprising of finance, infrastructure and policy should be developed to stimulate the growth and development of economy-impactful micro and small scale based businesses.

References

- Aderemi, A. (2019). Small and Medium Scale Enterprises: The Nigerian Situation. [Power Point Slides] Capital Partners Limited. Retrieved from www.capitalpartnersltd.com/Small%20Medium%20Scale.ppt. March, 15th, 2019
- Adejumobi, S. (2002). "Globalization and Africa's Development Agenda: From the WTO to NEPAD." *Proceedings of the 7th Annual Conference on the Challenges of Globalization to Democratic Governance in Africa: What Role for the Civil Society and other Stakeholders?* Addis Ababa: Development Policy Management Forum.
- Adejumobi, S. (2003). Globalization and Africa's development agenda from the WTO to NEPAD. Development Policy Management Forum (DPMF)
- Ahmed, M. (2014). The role of NEPAD in the economic integration of Africa. Masters in International Affairs and Diplomacy, Usmanu Danfodiyo University, Sokoto.
- Ajani, E. N. and Igbokwe, E. M. (2014). A Review of Agricultural Transformation Agenda in Nigeria: The Case of Public and Private Sector Participation. *Research Journal of Agriculture and Environmental Management*. 3(5), 238-245
- Alagbile, A. (2011). A historical evolution of (NEPAD) the new partnership for African development (2001-2010). A research in partial fulfillment for the award of Bachelor of Arts degree in history, faculty of arts university of Ilorin, Ilorin.
- Anon (2004). First NEPAD multi-stakeholders dialogue held in Sandton, South Africa on the 22-23 October 2004. Retrieved from <http://www.iss.co.za/AF/RegOrg/nepad/stakehrep1.pdf>
- Anyang, P. (2002). From the Lagos Plan of Action to NEPAD: The dilemmas of progress in independent Africa. Paper presented to the Continental Expert Meeting of the African Union and NEPAD, organized by the Renaissance South Africa Outreach Programme, June 17-19
- Argo, E. (2005). Forging New Partnerships: NEPAD SMMEs and the Challenge of Globalization. Pretoria: Institute for Business Innovation.
- Ariyo, D. (2005): Small Firms are the Backbone of the Nigerian Economy. Retrieved March 22nd, 2015, from <http://www.africaeconomicanalysis.org/articles/gen/smallhtm.html>.
- Aryeetey, E. & Ahene, A. (2004): Changing Regulatory Environment for Small-Medium Size Enterprises and their Performance in Ghana (CRC Working Paper No. 30594), Centre on Regulation and Competition (CRC). Retrieved March 15th, 2019. Form <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/30594/1/cr050103.pdf>

Basu, K. (2000). On the goals of development. In G. M. Meier and J. E. Stiglitz (Eds.), *Frontiers of development economics: The future in perspective* (61–86). Washington, D.C.: World Bank and Oxford University Press.

Berenger, V., and Verdier-Chouchane, A. (2007). Multidimensional measures of well-being: standard of living and quality of life across countries. *World Development*, 35(7), 1259-1276.

Cabinet Office (1999). *Rural Economies, a Performance and Innovation Unit Report*. London: Cabinet Office.

Centre for Enterprise and Economic Development Research (2002). *Complementarity and Coordination of Support for the Self-Employed*, Cheltenham: The Countryside Agency.

Chibundu, M. (2008) “NEPAD and the Rebirth of Development Theory and Praxis” in Levitt, J.E (eds): *Africa: Mapping New Boundaries in International Law*, Hart Publishing, Oxford.

Chuka, A.F. and Udumaga, A. H. (2015). Globalization and sustainable development in Nigeria through the new partnership for Africa’s development (NEPAD). *European Journal of Academic Research*, 3 (1), 31-39.

Commission for Africa (2004). *Statement from the Accra Business Round Table*. Accra, Ghana. 15-16 November 2004

Corporate Affairs Commission (2019). *List of Registered Agribusiness in Borno State*.

CBN (2015) *Annual Report* <https://www.cbn.gov.ng/> [Accessed March 20, 2019]

CBN Statistical Bulletin (2008), PwC Analysis. <https://www.cbn.gov.ng/> [Accessed March 20, 2019]

Dang, G. and Sui Pheng, L. (2015). *Infrastructure Investments in Developing Economies: Theories of Economic Development*. Springer Science Business Media Singapore.

DeWaal, A. (2002). What’s New in the ‘New Partnership for Africa’s Development? *International Affairs*, 78(3):465-468.

Ebegbulem, J., Adams, J. and Achu, A. (2012). The challenges of integrating Africa into the globalized world through new partnership for Africa’s development (NEPAD). *International Journal of Humanities and Social Science*, 2 (6), 270-278.

George, A. and Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences* MIT Press Cambridge, Massachusetts London, 17-18

Gilpin, R. (2001) *Global Political Economy: Understanding the International Political Order*, Princeton University Press, Princeton, 18.

Hein, S. (1992). “Trade Strategy and the Dependency Hypothesis: A Comparison of Policy, Foreign Investment, and Economic Growth in Latin America and East Asia” in *Economic Development and Cultural Change*, 40(3).

Hills, J. (1994). “Dependency Theory and Its Relevance Today: International Institutions in Telecommunications and Structural Power” in *Review of International Studies*, 20 (2), 172.

Kates, R., Parris, T. and Leiserowitz, A. (2008). *What is sustainable development? Goals,*

Indicators, Values, and Practice. In G. Secondi (Ed.), *The development economics reader* (367–387). London: Routledge.

Lebovic, J. (2004). “Uniting for Peace? Democracies and United Nations Peace Operations after the Cold War” in the *Journal of Conflict Resolution*, 48 (6), 912.

Mears, R. and Theron, D. (2006). *The Development and Management of SMMES by NEPAD* University of Johannesburg.

- Meier, G. (2000). The old generation of development economists and the new. In G. M. Meier and J. E. Stiglitz (Eds.), *Frontiers of development economics: The future in perspective* (13–50). Washington, D.C.: World Bank/Oxford University Press.
- Mingst, K. (2008). *Essential of International Relations* (4th Edition), W.W. North and Company, New York, 60.
- Mgbenka, R.N., and Mbah, E.N. (2016). A review of smallholder farming in Nigeria: Need for transformation. *International Journal of Agricultural Extension and Rural Development Studies*, 3, (2) 43-54,
- NEPAD (2001). *New Partnership for Africa's Development*. Retrieved from <http://www.nepad.org/>
- NEPAD (2012). *Planning and Coordinating Agency Final Report*. Retrieved from: www.nepad.org/nepad/knowledge/.../nepad-agency-2011-annual-report
- Noshab, F. (2006). "Globalization, WTO and Pakistan" in the *Muslim World*, 96(2) 342.
- Njoroge, M., (2013). *Relationship between financial literacy and entrepreneurial success in Nairobi County Kenya* (Unpublished MBA Project). University of Nairobi, Nairobi, Kenya
- Obi J., Ibidunni, A., Atolagbe, T., Olokundun, M., Amaihian A., Borishade, T., Fred, P.. (2018) Contribution of small and medium enterprises to economic development: Evidence from a transiting economy, *Science Direct* 18, 835-839
- O'Brien, R. and Williams, M. (2007). *Global Political Economy: Evolution and dynamics*, Palgrave Macmillan, 18-19.
- Odeh, L. (2009). *Nigeria's Strategic Roles in the New Partnership for African Development* (NEPAD). *AAU: African Studies Review*, 8, 274-288.
- Ohiorhenuan, J. (2002). *The Management of African Development: Some Questions about NEPAD. A Public Lecture at Ashton Chubb Memorial Lecture Theatre*, Former Rhodes University, East London, South Africa, April 18.
- Ohiorhenuan, J. (2003). *NEPAD: Thinking Out of the Box*. South African Institute of International Affairs. Johannesburg: University of the Witwatersrand.
- Ojeka, S. A. (2011). Tax Policy and the Growth of SMEs: Implications for the Nigerian Economy. *Research Journal of Finance and Accounting* Vol 2, No 2, pp 22-34
- Okpeh, O. (2005), *NEPAD and the African Crisis. The Myths, Realities and Possibilities* Makurdi: Aboki Publishers
- Olaopa, O. (2006). *New partnership for Africa's development: Its challenges for local level government*. *International Research Journal of Finance and Economics*, 5.
- Olukoshi, A. (2004). "Governing the African Development Process: the Challenges of the New Partnership for Africa's Development." *NIIA Lecture Series*, No.8
- Oladele, P. O., Oloowokere, B. A. and Akinruwa, T. E. (2014). Sources of Finance and Small and Medium Scale Enterprises' Performance in Ado-Ekiti Metropolis. *European Journal of Business and Management*.6, (28) 88-98
- Olukunle O. T. (2013). Challenges and Prospects of Agriculture in Nigeria: The Way Forward. *Journal of Economics and Sustainable Development*.4 (16), 37-46
- Oni, J. C. (2011). "Tillage in Nigerian Agriculture". Available: http://iworx5.webxtra.net/~istroorg/download/Nigeria_conf_downloads/Key_Lead_Papers/O ni%20KC.pdf [Accessed March 20, 2019]
- Oyelaran-Oyeyinka, B. (2010). *FSS 2020: international conference on SME: issues, challenges and prospects*. Retrieved March 20, 2019 from: <http://www.cenbank.org/fss/wed/sme>

Panitchpakdi, S. (2006): Statements at the 10th Session of the Commission on Enterprise, Business Facilitation and Development, Geneva, 21 February 2006. Retrieved from <http://www.unctad.org/templates/webflyer.asp?docid=6825&intItemID=4843&lang=1> March 26th, 2015

Payne, D. and Raiborn, C. (2001). Sustainable development: The ethics support the economics. *Journal of Business Ethics*, 32(2), 157–168.

Rwamwenge, J. (2015). Why financial literacy matters for small and medium enterprises' growth. *The New Times*, March 20, 2019. <http://www.newtimes.co.rw/section/read/195085>

Rauveny, R. and Maxwell, J. (1998). “Free Trade and Arms Races” in *The Journal of Conflict Resolution*, 42(6), 775.

Ronan, N. (2005). Fostering Entrepreneurship in a Developing Country. Unpublished paper read at the Institute for Small Business and Entrepreneurship 28th National Conference, Blackpool, UK, 1-3 November 2005. In digest of proceedings.

Safiriyu, A. M. and Njogo, B. O. (2012). Impact of small and medium scale enterprises in the generation of employment in Lagos state, *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review* Vol. 1, No.11; Pp107-141

Smallbone, D., North, D., Baldock, R. and Ekanem, I. (2002). Encouraging and Supporting Enterprise in Rural Areas. Small Business Service Research Report.

Thampapillai, J. (2002). *Environmental economics: Concepts, methods and policies*. Australia: Oxford University Press.

Todaro, M., and Smith, S. (2009). *Economic development* (10th ed.). Boston: Addison Wesley.

Todaro, M. and Smith, S. (2003). *Economic Development*. Pearson Education Limited

UNCTAD. (2003). Enhancing the Contribution of the Indigenous Private Sector to African

Development: Opportunities for African-Asian Cooperation. A report prepared by the UNCTAD Secretariat for the UNDP/UNDESA Expert and High-level Meetings on TICAD. Morocco.

Venter, D. and Neuland, E. (2005). *NEPAD and the African Renaissance*. Johannesburg: Richard Havenga and Associates

Verter, N. and Becvarova, (2016). “The Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Nigeria” Available: https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2016064020691.pdf [Accessed March 20, 2019]

Terungwa, A. (2011). An empirical evaluation of small and medium Enterprises equity investment scheme in Nigeria. *Journal of Accounting and taxation* 3(5) 79-90

Walt, S. (1998). “International Relations: one World, Many Theories” in *Foreign Policy*, No.110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, 32.

World Bank. (2000). *Entering the 21st century—World development report 1999/2000*. New

York: Oxford University Press.

Faktların kvantifikasiyasının aspekt kateqoriyası çərçivəsində reallaşması

Bakı, Məsimova Sona

Azərbaycan Dillər Universiteti, Ümumi Dilçilik Kafedrası, doktorant
ORCID identifier: 0000-0002-1241-0811

Xülasə

Kəmiyyətin nəzərdən keçirdiyimiz aspektləri dildə müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə olunur. İsim və əvəzlilər əsasən, əşyaların kəmiyyətinin ifadəçisi kimi çıxış edir. Keyfiyyətin kəmiyyəti, başlıca olaraq, sifət və zərflərlə ifadə olunur. Hərəkət və prosesin kəmiyyətini isə feil, say və zərflər ifadə edir. Morfoloji, leksik, yaxud leksik-sintaktik vasitə kimi təzahür etmələrindən asılı olaraq, bu nitq hissələri müvafiq qrammatik formalarda və ya sintaktik birləşmələrdə çıxış edir.

Hərəkətin bölünməyən (indiskret) kəmiyyəti intensivlik və uzunmüddətlilik (prosesuallıq) fonunda təzahür edir. Hərəkətin bölünən kəmiyyətindən fərqli olaraq, bölünməyən kəmiyyətinin ayrı-ayrı fazalarını müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Çünki bu fazalar arasında heç bir fasilə olmur və hərəkət arasıkəsilməyən bir proses kimi davam edir. İntensiv hərəkətləri bildiren feillərin ifadə etdiyi kəmiyyət anlamı intensiv hərəkətin icra tərzini (sürətli hərəkət, şişirdilmiş hərəkət və s.) ilə bağlıdır.

Beləliklə, hərəkətin davamlılığı, intensivliyi, sürətliliyi və s. onun ölçüsünü müəyyənləşdirir. Deməli, onu bölünməyən kəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən xarakterizə edir.

Yuxarıda dediklərimizə əsasən, bir sıra başqa dillərdə olduğu kimi, türk dillərində də kəmiyyət anlamı həm sayılan, həm də sayılmayan məfhumlara şamil edilə bilər. Kəmiyyət sayılan məfhumlarda miqdar, say, sayılmayan məfhumlarda isə ölçü, həcm kimi çıxış edir. Məsələn, predmetlərdə miqdar konkret olaraq predmetin özü ilə, ölçü isə ona xas olan müəyyən bir kəmiyyətlə əlaqədardır.

Qeyd etdiyimiz kimi, hərəkətin bir neçə subyekt tərəfindən icra edilməsi təkcə subyektin çoxluğunu göstərmir. Burada, eyni zamanda, bu subyektlərin icra etdikləri hərəkətin çoxluğu nəzərə alınmalıdır. Məsələn, “Quşlar uçur” və yaxud “Uşaqlar qaçır” dedikdə heç də quşların yalnız bir tərəfə və eyni sürətlə və s. qaçdıqları nəzərdə tutulmur. Burada hər bir subyektin hərəkəti özünəməxsus icra etmə tərzini mövcuddur. Buna görə də hər bir subyekt tərəfindən icra olunan hərəkətdən ayrılıqda danışmaq və deməli, onları sayca, miqdarca müəyyənləşdirmək mümkündür. Lakin ayrı-ayrılıqda baş vermiş bu hərəkətlər bir feil daxilində -ş morfemi vasitəsi ilə ifadə olunur. Deməli, məfhumların kəmiyyəti həm onların miqdarı, həm də ölçüsü kimi təzahür edir. Miqdar kəmiyyətin birbaşa, ölçü isə bilavasitə ifadəsidir. Digər tərəfdən, hər bir əşyanın, keyfiyyətin və prosesin müəyyən ölçüsü olduğu üçün, bunlar özlüyündə müəyyən kəmiyyətin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Açar sözlər: hərəkət, kəmiyyət, aspekt.

REALIZATION OF FACT QUANTIFICATION WITHIN THE ASPECT CATEGORY

Summary

The aspects of quantity we are considering are expressed in different parts of speech in language. Nouns and pronouns mainly act as quantifiers of things. The quantity of quality is mainly expressed in adjectives and adverbs. The quantity of action and process is expressed by verbs, numerals and adverbs. Depending on whether they appear as morphological, lexical, or lexical-syntactic means, these parts of speech appear in appropriate grammatical forms or syntactic combinations.

The indivisible quantity of action manifests itself against the background of intensity and longevity (procedurality). Unlike the divisible quantity of motion, it is not possible to determine the individual phases of the indivisible quantity. Because there is no break between these phases, and the movement continues as an uninterrupted process. The quantitative meaning of the verbs denoting intense movements is related to the mode of execution of the intensive action (fast movement, exaggerated movement, etc.).

Thus, the continuity, intensity, speed, etc. of the movement determines its size and, therefore, characterizes it in terms of indivisible quantity.

Based on the above, as in a number of other languages, the meaning of quantity in Turkish can be applied to both countable and uncountable concepts. In quantitative concepts, quantity acts as quantity, and in non-quantitative concepts, it acts as measure, volume. For example, in objects, quantity is specifically related to the object itself, and size is related to a specific quantity inherent in it.

As we have noted, the execution of an action by several subjects does not only indicate the majority of the subjects. At the same time, it is necessary to take into account the large number of actions performed by these entities. For example, when we say "Birds are flying" or "Children are running", we are not referring birds to one side only and at the same speed, and so on. they are not intended to flee. There is a unique way of performing the actions of each subject. Therefore, it is possible to speak separately from the actions performed by each subject and, therefore, to quantify them. However, these actions, which took place separately, are expressed within a verb by the morpheme -sh. So, the quantity of concepts is manifested as both their quantity and size. Quantity is a direct expression of quantity, and measurement is a direct expression. On the other hand, because each item, quality, and process has a certain size, they in themselves act as carriers of a certain quantity.

Keywords: action, quantity, aspect.

Əgər türk dillərində indiki qeyri-müəyyən zamanın ifadə formalarına nəzər salsaq, bu zaman formasının yaranış tarixinə dair müəyyən bir fikir əldə edə bilərik. İndiki qeyri-müəyyən zaman formalarının, demək olar ki, əksəriyyəti indiki zaman feili sifətlərinin əsasında yaranmışdır. Məsələn, B.A.Serebrennikov -ar, -er, -uçı, -turğan feili sifət şəkilçilərinin türk dillərində indiki zaman formalarının əmələ gəlməsində iştirak etdiyini göstərir [5;163-168]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu feili sifətlər, əsasən, hərəkətin daimiliyini, onun əşyanın müəyyən daimi əlamətinə çevrildiyini bildirir. Məsələn, -ar, -ır şəkilçisi ilə əmələ gələn feili sifətin ən qədim mənələrindən biri daimi dinamik hərəkətin ifadəsi olmuşdur. Hərəkətin müəyyən bir əşyanın daimi əlamətinə çevrilməsi isə, təbii ki, bu hərəkətin təkrar-təkrar baş verməsi zamanı ola bilər.

Türk dillərində hərəkətin təkrarlığı leksik üsullarla da ifadə olunmuşdur. Məsələn, "gır-çır", "get-gəl" tipli birləşmələrdə ifadə olunan hərəkətlərin hər biri bir neçə hərəkətin vəhdəti kimi çıxış edir.

Hərəkətin bölünən kəmiyyəti ifadə edən növlərindən biri də distributiv hərəkətdir. Bu, bir neçə subyekt tərəfindən icra edilən (subyekt distribusiyası) və yaxud bir neçə obyekt üzərində icra olunan (obyekt distribusiyası) hərəkətdir. V.S.Xrakovski qeyd edir ki, cümlədə olan subyekt və ya obyekt çoxluğu hərəkətin çoxluğunu bildirir [7; 17]. Doğrudan da, əgər hərəkətin icrasında bir neçə subyekt iştirak edərsə, yaxud hərəkət bir neçə obyekt üzərində icra edilərsə, burada ayrı-ayrılıqda hər subyektin öz hərəkətindən, yaxud hər bir obyekt üzərində icra edilən ayrıca hərəkətlərdən danışmaq olar ki, belə hərəkətlərin miqdar, say nöqtəyi-nəzərindən müəyyənləşdirilməsi mümkündür. V.S.Xrakovski həmçinin yazır: "İnsanın eyni zamanda eyni növdən olan bir neçə predmeti (daşlar, ağaclar, atlar, insanlar)

müşahidə etdiyi situasiyalar olduqca sadədir, insanın eyni növdən olan bir neçə hərəkəti müşahidə etdiyi situasiyalar isə daha mürəkkəbdir. Burada eyni növdən olan müxtəlif subyektlərin icra etdiyi hərəkətlər müşahidə edilir [8; 7]. Bir neçə subyektin icra etdiyi hərəkətin ən adi ifadə yolu cümlədə feillə təmsil olunan xəbərin cəm halda olan isimlə ifadə edilən mübtədə ilə kəmiyyətə görə uzlaşmasıdır. Məsələn, biz gəldik, siz gəldiniz, onlar gəldilər. Burada -ik, -iniz və -lər hərəkətin bir neçə subyekt tərəfindən icra edildiyini və ya hərəkətin icrasında iştirak edənlərin kəmiyyət çoxluğunu bildirən morfemlərdir.

İ.Koşevaya qeyd edir ki, hərəkətin bir, yoxsa bir neçə subyekt tərəfindən baş verməsindən asılı olaraq, prosesin həcmi (fəzada tutduğu yer) arta da bilər, azala da [6; 92]. Təsadüfi deyil ki, ingilis dilində formaca tək olub çoxluq, topluluq bildiren isimlər (məsələn: crew “heyət”, family “ailə”, police “polis heyəti” və s.) cümlədə mübtədə kimi iştirak edərkən həmin cümlənin xəbəri cəmdə işlənir. Məsələn, “The police are downstairs.” – “Polislər aşağıdadırlar.” Belə bir hala türk dillərinin inkişafının daha qədim dövrlərində də rast gəlmək olar. Bu haqda çoxlu faktlar və dil materialları toplanılmışdır.

O.Yespersen yazır ki, ingilis dilində swarm “yığışmaq, bir yerə toplaşmaq” kimi əsasən subyektin çoxluğunu ifadə edən feilləri “verba Pluralia Tantum” adlandırır [3; 243]. Türk dillərində belə feillər əsasən –ş şəkilçisi ilə əmələ gələrək birgəlik ifadə edir.

A.A.Yuldaşev yazır ki, əsasən hissi qavrayış, səslənmə, küy və s. ifadə edən feillərdən əmələ gəlmiş qarşılıq-birgəlik formaları kontekstdən kənarında subyektin çoxluğunu bildirir. Müəyyən kontekst daxilində isə onlar paralel surətdə baş verən bir neçə hərəkəti ifadə edir.

M.Mirzəliyeva haqlı olaraq qeyd edir ki, türk dillərində feilin birgəlik ifadə edən formaları, əsasən, təsirsiz feillərdən əmələ gəlir. Doğrudan da, müasir Azərbaycan dilində birgəlik bildiren feillər əksər hallarda təsirsiz feillərdən əmələ gələn formalarlardır. Məsələn, yatışmaq, qaçışmaq, gülüşmək, uçuşmaq və s. Lakin türk dillərinin daha qədim dövrlərində birgəlik bildiren feillərin eyni zamanda təsirli feillərdən əmələ gəldiyini də müşahidə etmək olar.

Avropa ərazisində tapılmış runik yazıları tədqiq edən S.Y.Bayçorov qədim bulqarların Şimali Qafqazdan Don və Dunay çayınadək olan ərazidə yaydıqları abidələrdə təsirli feillərdən –ş göstəricisi ilə əmələ gələn və birgəlik ifadə edən formaları qeyd edir. Məsələn, ouşquk – “biz birgə ovduq, qazdıq” [2; 157].

Təsirli feillərdən –ş şəkilçisi vasitəsi ilə əmələ gələn və bir neçə subyekt tərəfindən yerinə yetirilən hərəkəti ifadə edən feillər əsasən hərəkətin bir obyekt üzərinə yönəldiyini göstərir.

Birgəlik ifadə edən təsirli feillər müasir dilimizdə demək olar ki, qorunub saxlanmamışdır. M.Mirzəliyeva göstərir ki, bu, Azərbaycan dili üçün çox nadir haldır. Müəllif belə bir misal gətirir: “Elə isə gəl bunu ata malı kimi bölüşək” [4; 23]. M.Mirzəliyeva daha sonra qeyd edir ki, təsirli feillərdən –ş şəkilçisi vasitəsi ilə əmələ gələn qarşılıq-müştərək növdən olan feillər əsasən hərəkətin qarşılıqlı surətdə iki subyekt tərəfindən icra olunduğunu bildirir. Burada subyektlər qarşılıqlı surətdə bir-birinin obyektini kimi çıxış edir. Məsələn, öpüşmək, görüşmək, yarışmaq, vuruşmaq, qucaqlaşmaq və s. Qeyd etmək lazımdır ki, qarşılıq-müştərək növdən olan feillər heç də həmişə hərəkətin icrasında yalnız iki subyektin iştirakını nəzərdə tutmur. Bu feillərin ifadə etdiyi hərəkətin icrasında iştirak edən subyektlərin sayı, təbii ki, ikidən artıq da ola bilər. Məsələn, “Nümayəndələr bir-biri ilə görüşdülər.”

M.Mirzəliyeva göstərir ki, hərəkətin iki subyekt tərəfindən icrası təsirsiz feillərdən əmələ gələn formalar vasitəsi ilə də ifadə olunur. Məsələn, “baxışmaq”, “dəyişmək” və s. Burada artıq hərəkətin hər hansı bir obyekt üzərində icrası nəzərdə tutulmur.

Gördüyümüz kimi, subyekt distribusiyası ifadə edən konstruksiyalarda obyektin kəmiyyəti müxtəlif cür təzahür edir:

a) hərəkət bir neçə obyekt üzərinə yönəlir; b) hərəkət bir obyekt üzərinə yönəlir; c) hərəkət heç bir obyekt üzərinə yönəlmir.

Bir neçə subyektin icra etdiyi hərəkətin kəmiyyət, çoxluq ifadə etməsi hər bir subyektin özünün müstəqil surətdə hərəkət etməsi ilə bağlıdır. Bəzən belə hərəkəti ifadə etmək üçün leksik üsuldan istifadə edilir. Məsələn, “bir-bir” sözü vasitəsi ilə Azərbaycan dilində hərəkətin bir neçə subyekt tərəfindən icra olunduğunu ifadə etmək olar. Məsələn, “Qonaqlar bir-bir gəldilər”.

Rus dilində bu məna, əsasən, “по” - prefiksi qəbul etmiş bitməmiş hərəkəti bildirən feillərlə ifadə olunur. Məsələn, *повыходить, поуходить, попрыгать* və s. Z.Birenbaum və Y.Turayeva qeyd edirlər ki, belə feillərdə bir neçə hərəkət ifadə olunur və burada hərəkətin kəmiyyətinin əlamətləri üzə çıxır. Məsələn, *Солдаты попрыгали в окоп* [9; 123].

Bu cümləni Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən, təbii ki, “bir-bir” sözündən istifadə etməliyik.

Hərəkətin bölünən kəmiyyəti hərəkətin bir neçə obyekt, yaxud obyektin müxtəlif tərəfləri üzərində icra olunmasını bildirən feillərlə də ifadə oluna bilər.

Bəzən belə düşünülə bilər ki, hərəkətə məruz qalan obyektlərin kəmiyyətinin və hərəkətin özünün kəmiyyətinin (təkrarlıq, intensivlik və s.) ifadə olunmasında heç bir fərq yoxdur. Bəzi dilçilər bu məsələyə məhz bu nöqteyi-nəzərdən yanaşırlar. Məsələn, onlar -ala/-ələ şəkilçisi vasitəsilə yaranmış intensivlik və təkrarlıq bildirən feillərdən danışarkən bu feilləri onların ifadə etdiyi hərəkətə bir və ya bir neçə obyektin məruz qalması baxımından fərqləndirmirlər. Əvəzində “səpələmək”, “silkələmək”, “qovalamaq” və s. feilləri eyni başlıq altında təhlil edirlər. Halbuki, “qovalamaq” və “silkələmək” dedikdə, hərəkətin yalnız bir obyekt üzərində icra olunduğu nəzərdə tutulur. “Səpələmək” isə hərəkətə məruz qalan obyektin miqdarca çox olduğunu bildirir. Əlbəttə, hər iki halda hərəkətin kəmiyyəti haqda söhbət gedə bilər. Lakin birinci halda bu kəmiyyət intensivlik, ikinci halda isə obyekt distribusiyası fonunda çıxış edir. İntensiv hərəkət yalnız bir əşya üzərində icra olunan hərəkətdir. Hərəkətin obyektini çoxaldıqca, onun intensivliyi azalır. Buna görə də, bir neçə obyekt üzərində icra olunan distributiv hərəkətin intensiv hərəkət adlandırılması bir qədər yanlışlıq doğura bilər.

O.Botliq saxa dilində -it, -ta, -atta, -tala, -itala, -ala və s. şəkilçilərlə əmələ gələn və hərəkətin bir neçə obyekt, yaxud obyektin müxtəlif tərəfləri üzərinə yönləndiyini bildirən bəzi feilləri qeyd edir: *тобулут* – “bir neçə yerdən dəşik açmaq”, *арарта* – “bir neçə yerə bölmək” və s.

İterativ hərəkətlərdən fərqli olaraq, obyekt distribusiyası ifadə edən hərəkətlərdəki bölünən kəmiyyət eyni zaman ərzində meydana çıxan kəmiyyət ola bilər.

İstər bir neçə subyekt tərəfindən icra olunan, istərsə də bir neçə obyekt üzərində icra edilən distributiv hərəkəti bölünən kəmiyyətin ifadə üsullarından biri hesab etmək olar.

Əgər *предмет* və əşyaların bölünən kəmiyyətində tək – qeyri-tək oppozisiyası subyekt, yaxud obyekt üzərində qurulursa, hərəkətin bölünən kəmiyyətində bu cür oppozisiya situasiyalara əsaslanır. Daha doğrusu, burada tək – qeyri-tək oppozisiyasında situasiyalar çıxış edir. Bir hərəkət bir situasiyaya bərabərdirsə, bir neçə hərəkət bir neçə situasiyanın olduğunu göstərir. Konkret şəkildə mövcud olan situasiyaların say və miqdar cəhətdən müəyyənləşdirilməsi, təbii ki, mümkündür. V.S.Xrakovski qeyd edir ki, situasiyaların sayılması prinsip etibarı ilə əşya və *предметlərin* sayılmasından fərqlənir [8; 13].

Hərəkətin bölünən çoxluq ifadə edə bilməsi bir də onunla sübut edilə bilər ki, hərəkət, onun subyektini, yaxud obyektini konkret sayla müəyyənləşdirilə bilər:

Mən bu filmə üç dəfə baxmışam.

İki dost qucaqlayıb görüşdü.

Dünən biz iki nümayəndə heyətini qəbul etdik.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hərəkətin kəmiyyəti feildə hər hansı morfoloji göstərici ilə ifadə olunmadıqda belə, obyektin, subyektin, yaxud hərəkətin konkret sayını göstərməklə bu kəmiyyəti ifadə etmək olar.

Hərəkətin bölünməyən (indiskret) kəmiyyəti intensivlik və uzunmüddətlik (prosesuallıq) fonunda təzahür edir. Hərəkətin bölünən kəmiyyətindən fərqli olaraq, bölünməyən kəmiyyətinin ayrı-ayrı fazalarını müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Çünki bu fazalar arasında heç bir fasilə olmur və hərəkət arasıkəsilməyən bir proses kimi davam edir. İntensiv hərəkətləri bildirən feillərin ifadə etdiyi kəmiyyət anlamı intensiv hərəkətin icra tərzini (sürətli hərəkət, şişirdilmiş hərəkət və s.) ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilində -ala/-ələ, -qala/-qıla, -kələ/-kilə şəkilçiləri ilə əmələ gələrək intensivlik ifadə edən bəzi feillər vardır. Məsələn, “itələ”, “çabala”, “sürtələ” və s. Bu formaların əmələ gəldiyi əsaslar isə daha kiçik sürətlə, yaxud daha az enerji ilə icra edilən hərəkətləri bildirir.

Prosesuallıq ifadə edən feillərin bildirdiyi hərəkətdə isə kəmiyyət məfhumu həmin hərəkətlərin icra müddəti ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dillərdə elə feillər vardır ki, onlar heç bir morfoloji göstəricisi olmadan prosesuallıq, uzunmüddətlik ifadə edir. Məsələn, “yatmaq”, “yazmaq”, “oxumaq” və s.

Bir çox başqa dillərdə olduğu kimi, türk dillərində də hərəkətin bölünməyən kəmiyyəti indiki müəyyən zaman forması ilə ifadə oluna bilər.

B.A.Serebrennikov qeyd edir ki, türk dillərində müəyyən indiki zamanı ifadə edən formaların yaradılması üçün həmişə müəyyən tendensiya olmuşdur. Bu tendensiya Orta Asiya və Sibirdə yaşayan türk xalqları arasında daha çox hiss edilmişdir. Müəllif noqay, özbək, qırğız, qazax, qaraqalpaq və s. dillərdə bu zaman formasının əmələ gəlmə üsullarına aid müxtəlif nümunələr göstərir [5; 170].

Hərəkətin prosesuallığını eyni zamanda “yatırdı”, “gedirdi” və s. tipli formalarla da ifadə olunur.

Türk dillərində hərəkətin bölünməyən kəmiyyətinin leksik, yaxud leksik-sintaktik yolla ifadəsinin də şahidi oluruq. Azərbaycan dilində “yanıb-yaxılmaq”, “yanıb-tökülmək”, “çalıb-çağırmaq”, “deyib-gülmək” və s. kimi birləşmələr hərəkətin ya intensivliyini, ya da prosesuallığını (uzunmüddətliyini) bildirir.

“Bu qabda alma o biri qabdakından çoxdur” dedikdə, konkret olaraq almaların miqdarı, sayı nəzərdə tutulur. Burada kəmiyyət konkret olaraq almaların özü ilə bağlıdır. Lakin “Bu qabda xəmir o biri qabdakından çoxdur” dedikdə isə çoxluq məfhumu xəmirin ölçüsü ilə əlaqədar olur. Başqa sözlə, xəmirin çoxluğu onun müəyyən bir keyfiyyəti ilə, konkret olaraq, həcmi ilə əlaqədardır. Bəs ölçünün kəmiyyət kimi anlaşılmasının əsas səbəbi nədir?

Ölçü ayrı-ayrı tərkib hissələrinə parçalanması mümkün olmayan kəmiyyətdir. Aristotel “Kateqoriyalar” əsərində göstərir ki, kəmiyyət həm bölünən, həm də bölünməyən (arasıkəsilməyən) ola bilər. Bölünməyən kəmiyyət filosof tərəfindən tərkib hissələri arasında ümumi sərhədlərin mövcud olduğu kəmiyyət kimi izah edilir. Məsələn, hər hansı bir xətt nöqtələr çoxluğundan ibarətdir. Bu nöqtələrin hər biri isə digəri ilə ümumi, qovuşuq sərhədə malikdir. Yaxud səthi təşkil edən düz xətlər arasındakı sərhədlər də ayrılmazdır [1; 4].

Aristotelin müddəalarına əsaslanaraq kəmiyyət anlamının bölünən və bölünməyən olma bilməsi məsələsinə bir qədər də dərinlən yanaşmaq olar. Burada əsas müddəə ondan ibarət olmalıdır ki, istər bölünən, istərsə də bölünməyən çoxluq müəyyən tərkib hissələrindən ibarət olan kəmiyyətdir. Fərq yalnız bundadır ki, bölünən çoxluğun tərkib hissələri hissi qavrayışla, duyğu orqanları vasitəsi ilə qavranılan elementlərdir. Məsələn, “almalar” dedikdə, bir neçə almadan ibarət olan çoxluq dərk olunur ki, bu çoxluğun da tərkibini təşkil edən hər bir alma

ayrı-ayrılıqda hiss edilə bilər. Bölünməyən çoxluğun tərkibini isə hissi qavrayışla deyil, əqli qavrayışla dərk edilən, yəni duyğu orqanları vasitəsi ilə əks olunmayan elementlər (atomlar, molekullar və s.) təşkil edir. Məsələn, “çox su” və “az su” məfhumları arasındakı fərq suyun həcmindən asılıdır. Lakin suyun həcmi də onu təşkil edən və hissi qavrayışla qavranıla bilməyən zərrəciklərin miqdarı ilə əlaqədardır. M.Y.Blox yazır ki, cəm forması həm ayrı-ayrı obyektlərin çoxluğunu, həm də bölünməz bir predmetin ölçüsünün ayrı-ayrı elementlərinin çoxluğunu ifadə edir. Məsələn, three houses – üç ev, three hours – üç saat [10; 58].

Dil tarixinə nəzər yetirsək görürük ki, qədim türk dillərində kəmiyyət göstəriciləri kimi çıxış edən -r, -t, -z və s. samitlər Ural-Altay mənşəlidir və onlar kəmiyyət kateqoriyasının, təfəkkürün hələ tam mücərrədləşmədiyi və kəmiyyət anlamının daha konkret surətdə dərk olunduğu dövrdə mövcud olan və canlı əşyaların cəmliyini göstərən -d, eləcə də cansız isimlərin çoxluğunu ifadə edən -n, formantlarından əmələ gəlmişdir.

Ən qədim prototürk və prototürk formantlarının tərkibində bərpa olunan -l/-s, -r/-z(s), -t, -n və -q//-k göstəriciləri müasir türk dillərində təəssüf ki, yalnız bəzi söz və formantların daxilində relikt şəkildə qorunub saxlanmışdır. Bu formantlar isim, sifət, əvəzlilik, zərf və feilə aid müxtəlif qrammatik kateqoriyaların tərkibində çıxış edərək əşyaların çoxluğunu, keyfiyyətin artıqlıq dərəcəsini və hərəkətin təkrarlığını, intensivliyini və s. ifadə edir.

-v/n formantı türk dillərinin ən qədim inkişaf dövrlərindən əşya və predmetlərin çoxluğunu ifadə etmişdir. Dilçilər yazır ki, -v/n şəkilçisi oğlan, ərən sözlərində kollektiv çoxluq bildirir. Lakin həmin sözlər M.Kaşğarının dövründə artıq tək isimlər kimi işlənmiş və onların cəm forması -lar//-lər şəkilçisi vasitəsilə əmələ gəlmişdir. -v/n formantının sonradan kiçiltmə-əzizləmə mənasını ifadə etdiyi də qeyd edilir.

M.Kaşğari -v/n formantını cəm halın, sonradan qayıdış növün yaranması üçün zəmin olduğunu qeyd edir. Lakin sonralar bəzi dilçilər -n sonluğu ilə bitən başqa bir neçə feilin adını çəkirlər ki, bu feillər nə subyektin özü üçün icra etdiyi hərəkəti, nə də feilin qayıdış növünü ifadə edir, məsələn: baq-baqun “взглянуть, посмотреть, обозреть, разглядывать”, öt-ötün “просит, умолять”, ulu-ulun “выть, стонать”. Bu feillərdə daha çox hərəkətin intensivliyinin və uzunmüddətliyinin ifadə olunduğu görünür. Lakin bəzən -n sonluğu vasitəsi ilə bitməmiş hərəkəti bildirən feillər də əmələ gəlir, məsələn: hikeren “atılıb-düşmək” / hiker “hoppanmaq” /, horan “sorğu-suala tutmaq”, / hora “soruşmaq”/, aqtarun “çox axtarmaq, eşlənmək” / aqtar “axtar”/ və s. Gördüyümüz kimi, nümunələrdə bitməmiş hərəkət bildirən feillərdə də intensivlik və uzunmüddətlik ifadə olunur. Feilin bitməmiş növü hərəkətin kəmiyyətini ifadə edir. Buna görə də yuxarıda göstərilən feillərin sonundakı -n şəkilçisinin kəmiyyət kateqoriyası ilə əlaqələndirilməsi düzgün olardı.

Qeyd edək ki, B.A.Serebrennikov intensivlik və təkrarlıq mənalərini -v/n göstəricisinin ifadə etdiyi ən qədim məna hesab edir və göstərir ki, feilin qayıdış növü sonradan məhz bu mənalardan törəmişdir. Müəllif qeyd edir ki, udmurt dilində də belə bir hadisə müşahidə edilir. Bu dildə çoxluq bildirən -sk şəkilçisi sonradan qayıdış növün göstəricisi kimi çıxış etməyə başlamışdır [5; 33]. B.A.Serebrennikov həmçinin göstərir ki, udmurt və başqa perm dillərində -sk şəkilçisi ilə əmələ gələn feillər adət və yaxud zərurət üzündən tez-tez təkrar olunan hərəkəti bildirmək üçün də istifadə olunurdu, məsələn: vurisikini “daim tikişlə məşğul olmaq”.

B.A.Serebrennikovun fikrini təkrar etsək, deyə bilərik ki, türk dillərində də məhz belə bir məna qayıdış növün yaranması üçün vasitəçi kimi çıxış edə bilərdi. Bəlkə də elə bu səbəbdən türk dillərində qayıdış növün bir neçə məna çaları mövcuddur, məsələn: qayıdıqlıq, öz-özünə hərəkət etmək, mediallıq, intensivlik, hərəkəti bağlamağa cəhd etmə vəs.

Bir sıra dilçilər qayıdış növün aşağıdakı mənalərini müəyyən edirlər:

1.Bilavasitə qayıdış növ (hərəkət subyektin üzərində icra olunur), 2.Bilavasitə qayıdış növ (hərəkət subyektin öz xeyrinə, onun özü üçün icra edilir), 3.Qayıdış-məchul növ.

Subyektin xeyrinə icra edilən hərəkət, dilçilərin göstərdiyi kimi daim icra olunan hərəkətdir., məsələn: *bijittin/biji* “yazmaq”/ -“yazı ilə məşğul olmaq” . Tuva dilində bu formanın əsasən “özü üçün uzun müddət yazmaq” mənasını ifadə etdiyi göstərilir. Görünür ki, burada da hərəkətin çoxluğu qayıdış növün əmələ gəlməsi üçün zəmin olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, M.Kaşğari *-v/n* sonluğu ilə əmələ gələn feil formalarının mənasını müəyyən edərkən bu hərəkətlərin adət və vərdişlə əlaqədar olduğunu qeyd edir, məsələn, saçınmaq sözünü M.Kaşğari saçmağı iş edinmək /”saçmağı adət etmək”/ kimi müəyyənləşdirir.

Qayıdış və məchul növ formantları ilə hərəkətin intensivliyini, prosessuallığını ifadə edən göstəricilərin əlaqəsi, güman ki, slavyan dillərində də mövcud olmuşdur. Rus dilində *-ся/-сь* şəkilçisi qayıdış və məchul növləri ifadə edən formantdır: *умыться* “yuyunmaq”, *похищаться* “oğurlanmaq” və s. Lakin bu şəkilçi bəzi hallarda hərəkətin intensivliyini, təkrarlığını yaxud uzun müddət davam etdiyini bildirir, məsələn: *всматриваться* “diqqətlə baxmaq”, *оглянуться* “boylanmaq”, *разбираться* “ayırd etmək, diqqətlə öyrənmək”.

Məlum olur ki, eyni bir proses müxtəlif dillərdə baş vermişdir. Təkrarlıq, intensivlik zəminində medial növ, yəni hərəkətin subyektin özü üçün öz marağını ödəməsi üçün icra edildiyini bildirən növ, sonra isə qayıdış, daha doğrusu, hərəkətin subyektin öz üzərinə yönəldiyini bildirən növ yaranmışdır. Əgər belə bir prosesin baş verdiyini qəbul etmək mümkündürsə, o zaman qayıdış növdən məchul növün əmələ gəlməsi çox asan baş verə bilərdi. Yəni subyektin öz icra etdiyi hərəkətin obyektini olmasını bildirən forma tezliklə ayrıca bir obyektin subyektin hərəkətinə məruz qalmasını da ifadə edə bilərdi.

Ədəbiyyat

1. Аристотель 1939 – Аристотель. Категории. М., 1939, 221 с.
2. Байчоров 1990 – Байчоров С.Я. Древнетюрские рунические памятники Европы (отношение северо-кавказского ареала древнетюрской рунической письменности к волго-донскому и дунайскому ареалам). Автореф. ... дисс. д. филол. н. Алма-ата, 1990, 157 с.
3. Есперсен 1958 – Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958, 400 с.
4. Мирзалиева 1976 – Мирзалиева М.М. Категория залога в современном азербайджанском языке и смежные явления. Автореф. дисс. ... к. филол. наук. Баку, 1976, 23 с.
5. Серебренников и др. 1979 – Серебренников Б.А., Гаджиева Н.З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Баку: Маариф, 1979, 302 с.
6. Кошечая 1973 – Кошечая И.Г. Уровни языкового абстрагирования. Киев, Изд-во Киевского Ун-та, 1973, 240 с.
7. Халилов и др. 1988 – Халилов Ш.Г., Мамедов Н.Х. Общепародный разговорный язык и литературная норма // Советская тюркология, 1988, № 6, с. 110-119.
8. Храковский 1989 – Храковский В.С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация // Типология итеративных конструкций. Л., 1989, с.5-54.
9. Тураева и др. 1985 – Тураева З.Я., Биренбаум Я.Г. Некоторые особенности категории количества (на материале английского языка) // Вопросы языкознания. 1985, № 4, с.122-130.
10. Blokh 1983 – Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. М., 1983, 383 p.

NAXÇIVAN FOLKLORUNDA JANRDAXİLİ DƏYİŞMƏLƏR

Bilal Alarlı HÜSEYNOV

ADPU Cəlilabad Filialının müəllimi,
Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmlər doktorluğu üzrə dissertantı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
ORCID ID 0000-0002-2249-6487

Xülasə

Azərbaycanın zəngin folklor bölgələrindən biri Naxçıvandır. Naxçıvanda folklor örnəklərinin toplanılması, nəşri və öyrənilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüş, ayrı-ayrı folklor janrları haqqında araşdırmalar aparılmış, elmi məqalələr yazılmışdır. Buna baxmayaraq, bölgənin folklor örnəklərinin janr xüsusiyyətlərini, janrdaxili dəyişmələrini ətraflı şəkildə tədqiq etməyə ehtiyac vardır. Elə nümunələr vardır ki, onlar eyni janr daxilində qruplaşdırılsalar da, struktur və tematik fərqləri ilə diqqət çəkir. Məsələn, *tapmaca* yerinə *qiflənd*, bəzi hallarda *bağlama* terminindən istifadə olunur. Məsələ burasındadır ki, bu terminlər altında təqdim olunan folklor nümunələri təkcə epik və lirik olmasına görə deyil, həm də məzmununa, söylənmə məqamına görə bir-birindən əsaslı şəkildə seçilir. Yaxud *düzgü* janrına aid olan nümunələr *uzunnama*, *sicilləmə* və *sanama* adları ilə verilir ki, bunlar da fərqli məqsədlərə xidmət edir. Burada söyləyicilərin və dinləyicilərin, ümumilikdə isə iştirakçıların tərkibi aparıcı mövqedə dayanır. Məsələn, sanama kiçik yaşlı uşaqların oyunqabağa hazırlıq mərhələsinə aid nümunədir, uzunnama isə qafiyəsəncələrin məharətini nümayiş etdirməyə hesablanan poetik söyləmədir.

Naxçıvanda *afsanə* və *rəvayətlərlə yanaşı*, *əhvalatlar* da ayrıca janr örnəyi kimi qələmə alınmışdır. Bir çox örnəklər isə ritual xarakterlidir, mərasim folklorunun janrları kimi təqdim olunur. Orucluq, Məhərrəmlik, Yas, Toy mərasimlərində, Qurban və Novruz bayramlarında söylənilən folklor örnəkləri janr çaları ilə seçilir. Məsələn, *mərsiyə* və *sinəzən* həm məhərrəmlik mərasimində, həm də yas mərasimində folklor nümunəsi kimi deyilir. Bu məqamda mərsiyə *ağının* bir növü kimi diqqət çəkir.

Nəğmələr *haxışta* və *gülümey* kimi janrdaxili dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da nəğmənin oxunduğu yer, məqam və məqsədlə bağlıdır. Layladan fərqli olaraq, əzizləmələri, oxşamaları və nazlamaları eyni janrda olan folklor örnəyinin müxtəlif məzmunlu nümunələri saymaq olar.

Naxçıvan folklor örnəkləri içərisində *çaşlar*, *yanlışıqlar* (*yanılmaclar*), *sözatmalar* və *açıtmalar* (*sataşmalar* və *öcəşmələr*), *xatirətlər* (*memuarialar*), *bədyələr* (*lətifələr*) assiqnmentativ təyinatını yetərincə almamışdır. Ayrıca janr nümunələri kimi qeydə alınan *deyimlər* mövzu çaları ilə *atalar sözündən* fərqlənir. Naxçıvanda hətta “Bazar deyimləri” adlı folklor termini də mövcuddur.

Naxçıvanda folklor örnəklərinin bir sıra özünəməxsus cəhətləri, regional xüsusiyyətləri vardır. Naxçıvan folklor örnəklərinin janr təyinatının və janrdaxili dəyişmələrinin öyrənilməsi folklorşünaslıq elmini bir qədər də zənginləşdirir.

Açar sözlər: Naxçıvan folkloru, folklor örnəklərinin janr təyinatı və janrdaxili dəyişmələri

INTRA-GENRE CHANGES IN NAKHCHIVAN FOLKLORE

Summary

One of the rich folklore regions of Azerbaijan is Nakhchivan. Great work has been done in Nakhchivan to collect, publish and study folklore samples, research has been conducted on various folklore genres, and scientific articles have been written. Nevertheless,

there is a need to study in detail the genre features and intra-genre changes of folklore samples of the region. There are examples that, although grouped within the same genre, are notable for their structural and thematic differences. For example, the term lock (qifilband) is sometimes used instead of a riddle (tapmaja). The point is that the examples of folklore presented under these terms are fundamentally different from each other not only because they are epic and lyric, but also because of their content and point of utterance. Or examples of the genre of duzgu can be given under the names of uzunnama, sicillama and sanama, which also serve different purposes. Here, the composition of the speakers and listeners, and the participants in general, is in a leading position. For example, enumeration (sanama) is an example of the pre-game preparation of young children, and uzunnama is a poetic utterance designed to demonstrate the skill of rhyming.

Along with legends (afsanaz) and ravayats in Nakhchivan, stories (ahvalats) are also written as a separate genre example. Many examples are ritual in nature and are presented as genres of ceremonial folklore. Folklore samples which are sung at Orujlug, Maharramlik, Yas, Toy ceremonies, Gurban and Novruz holidays are distinguished by their genre shades. For example, marsiya and sinazan are mentioned as examples of folklore in both the Muharram and mourning (Yas) ceremonies. At this point, marsiya draws attention as a kind of agi.

Songs are subject to changes within the genre, such as hakhishta and gulume, depending on the place, moment and purpose of the song. In contrast to layla, there are many examples of folklore in the same genre, which are azizlamalar, okhshamalar and nazlamalar.

Among the examples of Nakhchivan folklore, chashlar, yanlishliglar (yaniltmalar), sozatmalar and acitmalar (satashmalar and ojashmalar), khatiratlar (memuariatlar), badyalar (latifalar) did not have an assignmentative meaning. In addition, the expressions recorded as examples of genres differ from proverbs in the tone of their subject. There is even a folklore term in Nakhchivan called "Market idioms" ("Bazar deyimlari").

Folklore samples in Nakhchivan have a number of peculiarities and regional features. Studying of genre designation and intra-genre changes of Nakhchivan folklore samples enriches the science of folklore.

Keywords: Nakhchivan folklore, genre definition and intra-genre changes of folklore samples.

ВНУТРИЖАНРОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В НАХИЧЕВАНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

Нахичеван один из богатых фольклором регионов Азербайджана. В Нахичеване проделана большая работа по направлению сбору, публикации и изучения образцов фольклора, проведены исследования разных фольклорных жанров, написаны научные статьи. Тем не менее, существует необходимость детального изучения жанровых особенностей и внутрижанровых изменений фольклорных образцов региона. Есть образцы, которые, хотя и сгруппированы внутри одного жанра, привлекают внимание структурными и тематическими различиями. Например, вместо загадки термин используются термины гыфылбенд (ашугский вопрос), а иногда баглама (устные ашугские загадки). Дело в том, что представленные под этими терминами образцы фольклора основательно отличаются друг от друга не только тем, что они в лирической или эпической форме, а так же по содержанию моменту высказывания. Или образцы жанра дюзгу система последовательности) приводятся под названием узиннама, сиджиллеме (наговор), санама (перечисление, считалка в народных играх) которые служат разным разным целям. Здесь состав рассказчиков и слушателей, а в целом участников стоит в ведущей позиции. Например, перечисление (санама) - это образец

предигровой подготовки маленьких детей, а рифмование (узуннама) поэтическое высказывание, призванное продемонстрировать умение рифмовать.

В Нахичеване наряду с легендами и преданиями, случаи также описаны как отдельный жанровый образец. А многие образцы носят ритуальный характер, представляются как жанры обрядового фольклора. Фольклорные образцы, которые исполняют на обрядах Оруджлуг (месяц Ураза), Магеррамлик (траурный месяц шиитов), в траурных и свадебных церемониях, в праздниках Гурбан и Новруз, отличаются жанровыми оттенками. Например, элегия и плач и в церемонии Магеррам, и в траурной церемонии исполняются, как фольклорные образцы. Здесь элегия привлекает внимание как один из видов причитаний.

Песни подвергаются и внутрижанровым изменениям, как ахышта и гюлумей которые связаны с местом, моментом и целью исполнения. В отличие от колыбельни лелеяния, пригоубения и обласкания можно считать примером разного содержания фольклорного образца одного и того же жанра.

Среди фольклорных образцов Тахичевана чашлар (путы), янлышлыглар (скороговорки), сезатма (реплика), аджытмалар (огарчение), саташмалар (приставание) и оджешмелер (пререкание), воспоминания (мемуары), бедьи (импоризированные стихи), анекдоты недостаточно ассигментативного значения. Выражения, которые помечены, как отдельные жанровые образцы, отличаются от пословиц тоном темы. В Нахичеване даже существует фольклорный термин «Рыночные выражения».

В Нахичеване фольклорные образцы имеют ряд своеобразных и региональных особенностей. Изучение жанрового назначения и внутрижанровых изменений фольклорных образцов Нахичевана еще больше обогащает науку о фольклороведения.

Ключевые слова: Нахичеванский фольклор, жанровое назначение и внутрижанровые изменения фольклорных образцов.

Azərbaycanın zəngin folklor bölgələrindən biri Naxçıvandır. Naxçıvanda folklor örnəklərinin toplanılması, nəşri və öyrənilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüş, ayrı-ayrı folklor janrları haqqında araşdırmalar aparılmış, elmi məqalələr yazılmışdır. Buna baxmayaraq, bölgənin folklor örnəklərinin janr xüsusiyyətlərini, janrdaxili dəyişmələrini ətraflı şəkildə tədqiq etməyə ehtiyac vardır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun 07 fevral 2009-cu ildə imzaladığı “Naxçıvan Muxtar Respublikasında xalq yaradıcılığı günlərinin keçirilməsi haqqında” sərəncamında bölgənin folklor janrlarına xüsusi diqqət yetirilir: “Dünyanın qədim və mədəni xalqlarından olan Azərbaycan xalqı ən qədim dövrlərdən başlayaraq xalq yaradıcılığında öz tarixini bu və ya digər şəkildə əks etdirmişdir. Xalqımızın mifoloji – bədii dünyagörüşünün izləri indi də folklorlarda özünü büruzə verməkdədir. Müxtəlif ayin, mərasim və əmək proseslərinin nəticəsi olaraq meydana gələn Azərbaycan folkloru ilk növbədə janr baxımından rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Xalqımızın yaradıcı düşüncəsinin məhsulu olan miflər, əfsanələr, nağıl və rəvayətlər, zərb-məsəllər, tapmacalar, dastanlar, aşıq yaradıcılığı, meydan tamaşaları, xalq musiqi və rəqsləri nəsildən-nəsilə, əsrdən-əsrə Azərbaycan türklərinin ruhunu yaşadaraq zəmanəmizə qədər gətirib çıxartmışdır” (8, 6). Bu sərəncamdan sonra Naxçıvan folklor örnəkləri ardıcıl şəkildə toplanılaraq toplu halında nəşr olundu. Buna qədər isə Naxçıvan folklor örnəklərinin toplanılması və nəşri AMEA-nın Folklor İnstitutu səviyyəsində həyata keçirilmiş, İnstitutun çoxcildli “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın ilk cildi Naxçıvana həsr olunmuşdur (4, 3-486). Bu ənənə sonralar Naxçıvanın ayrı-ayrı bölgələrinin folklor nümunələrinin öyrənilməsi ilə davam etdirilmişdir.

Toplanılan folklor örnəkləri içərisində elə nümunələr vardır ki, onlar eyni janr daxilində qruplaşdırılsalar da, struktur və tematik fərqləri ilə diqqət çəkir.

Naxçıvan folklor örnəklərini konkret olaraq lirik və epik növlər üzrə qruplaşdırmaq da çətindir. Xüsusən, janr təyinatı məzmununa görə aparılan folklor örnəkləri həm lirik, həm də epik formada olur. Bəzən isə eyni bir janr tərkibində verdiyimiz folklor örnəkləri kəskin məzmun və struktur fərqi ilə seçilir. Məsələn, *tapmaca* yerinə *qıfılband*, bəzi hallarda *bağlama* terminindən istifadə olunur. Bağlama nümunələri epik parçalardan ibarətdir. Hadisə müəmmalı şəkildə təsvir olunur, qarşı tərəfin vəzifəsi mətndəki uyğunsuzluğu tapmaqdır. Belə nümunələrdən birində deyilir: “Şəhərə bələd olmayan birisi bir evin həyətinə gəlir. həyətdə oynayan uşaqdan soruşur ki, a bala, bu kimin evidi. Uşaq cavab verir ki, bu ev mənim atamın evidir, amma mən onun oğlu deyiləm” (5, 315). Mətnə qaralıq qalan məqama düzgün cavab budur ki, uşaq atasının qızıdır.

Məsələ burasındadır ki, bu terminlər altında təqdim olunan folklor nümunələri təkə epik və lirik olmasına görə deyil, həm də məzmununa, söylənmə məqamına görə bir-birindən əsaslı şəkildə seçilir. Yaxud *düzgü* janrına aid olan nümunələr *uzunnama*, *sicilləmə* və *sanama* adları ilə verilir ki, bunlar da fərqli məqsədlərə xidmət edir. Burada söyləyicilərin və dinləyicilərin, ümumilikdə isə iştirakçıların tərkibi aparıcı mövqedə dayanır. Məsələn, sanama kiçik yaşlı uşaqların oyunqabağa hazırlıq mərhələsinə aid nümunədir, uzunnama isə qafiyəsəncələrin məharətini nümayiş etdirməyə hesablanan poetik söyləmədir. Şərurda sicilləmə “uşaqların qorxusunu dayandırmaq üçün” deyilir:

Ə, bacadan baxan, ildırım göz,
Birsi kəhər, birsi boz.
Mindim bozun boynuna,
Sürdüm ilan yoluna.
İlan yolu dərbədən,
İçində meymun gəzər.
Meymunnəri ürkütdüh,
Qulaxların qırptdix.
Meymun, hardan gəlirsən?
Ala dağdan gəlirəm.
Ala dağda nəyin var?
Şapbur-şapbur çayım var və s. (11, 291).

Naxçıvan folklor örnəklərində sicilləmə kimi təqdim edilən nümunə isə digər bölgələrdən toplanan folklor toplularında düzgü kimi təqdim olunur:

Tülkü, tülkü, tünbəki,
Quyruq üstə lünbəki.
Aslan ala ağamız,
Qaplan qara qağamız və s. (5, 314).

Maraqlıdır ki, nümunəni gətirdiyimiz toplanın digər səhifələrində oxşar folklor örnəkləri “Sanamalar, düzgülər” kimi verilir:

A teşti, teşti, teşti,
Vurdum Gilanı keçdi,
Gilan yolu suludu,
Suda balıq doludu.

İki xoruz dalaşdı,
Biri qana bulaşdı və s. (5, 288).

Baxmayaraq ki, folklor toplularında sanamalar düzgüldən fərqləndirilmir, amma onları müəyyənləşdirmək bir o qədər də çətin deyil. Sanamalar oyunqabağı uşaqların qruplara, komandalara bölünməsinə xidmət edir:

Razı, ha balam, razı,
Tikib donunu dərzi,
Abbası verim xərcələ,
Toyu təzədən başla.
Qarğa qur,
Sən çıx,
Sən yerində dur (6, 285).

Elə sanamalar vardır ki, uşaq oyunlarını tənzimləyir: “Uşaqlar hər hansı bir oyun zamanı kiminin əvvəl, kiminin axır və ya kiminin qaçan, kiminin qovan olduğunu bilmək üçün sanamalardan istifadə edirlər” (1, 170). Sanamaların folklor örnəyi kimi digər funksiyası sayları öyrənməklə bağlıdır: “Nənələr ilk say hesabını uşağa öyrətmək üçün körpənin barmağından istifadə edirlər. Məsələn, nənə körpənin əlini tutub barmaqlarını işarə edərək deyir:

Baş barmaq,
Başala barmaq.
Uzun hacı,
Qıl turacı.
Kiçik bacı (1, 169).

Nəsrə olan və sadə bir dialoq üzərində qurulan sanamalar da vardır ki, bu da onu sinonimi sayıldığı uzunname, sicilləmə və düzgüldən ciddi şəkildə fərqləndirir. Körpənin beş barmağını göstərərək deyirlər:

“Baş barmaq dedi: - Gəlin gedək oğurluğa.
Şəhadət barmağı dedi: - Bəs pilləkən?
Orta barmaq dedi: - Məndən uca pilləkən?
Dördüncü barmaq dedi: - Bəs Allahdan qorxmursunuz?
Kiçik barmaq dedi: - Yox!” (1, 169).

Naxçıvanda *əfsanə və rəvayətlərlə yanaşı, əhvalatlar* da janr örnəyi sayılır. Ayrıca folklor örnəyi kimi təqdim olunan belə mətnlər “Maraqlı əhvalatlar” adlanır. Əhvalatlarla tanış olduqda bu mətnlərin real hadisələr üzərində qurulduğunu görürük. Məsələn, “Kimdir cinayətkar” əhvalatında deyilir: “Bir məhkəmə iclasında prokuror qanundan çox danışır. Nahaqdan məhkəməyə düşmüş kasıb müttəhim qatı cinayətkar adlandırır. Şükür onunla yanaşı oturmuş yoldaşına deyir:

-Dur, dur gedək. Bunlar qovunu yeyənləri bağışlayır. Qabığımı gəmirəni tuturlar” (5, 107). Əhvalatlar gündəlik həyatdan alındığına görə tanınmış şəxslərin başına gələn hadisələrdən ibarət olur. Belə nümunələr bəzən başağaldilər adlanır.

Naxçıvan folklorunda *miflərlə birlikdə dönərgələr* də oxşar folklor örnəkləri kimi yazıya alınmışdır. Miflərlə dönərgələrdə elə bir ciddi fərq yoxdur. Bunu mətnlərə nəzər yetirdikdə də görürük. “Su pərisi” adlı mifdə deyilir: “İranın bizim əramızdan Əras çayı axır. Əzəl bizdə gedip-gələrdix oyza. Bir dəfəm cəhıllar gedillər o taya gəzməğa. Ərası

keçəndə baxıllar ki, çayın ortasında qəyənün üstündə üç dənə qız oturub. Qızlar çıplaxdı, əncax uzun saşdarı vardı, töhmüşdülər bədənənin örtmüşdü. Cahıllar yaxınlaşanda binnar özdərin ətir Ərasa. Cahıllar baxır ki, binnar qurşaxdan əsağı balıxdılar. Demiyəsən bı qızdar Su pərisiymişdər” (6, 7-32). Naxçıvan folklorunda mif obrazları bunlardır: Övçinar, Xızır Nəbi, Xızır peyğəmbər, Şahzadə ilan, Məleykə, Adamcıl, Hal dabanı, Bağlar bacısı, Su adamı, Su pərisi, Bənimiyə, Ağac ruhu, Həqq quşu, Nəni qərə, Pir adamı, Sam yeli, Qaraçuxa, Sərcəmən, Uzğun (6, 34). Şərti adı “İlan oğlan” olan dönərgə mətnində deyilir: “Bir oğlan qızı istirmiş. Amma ilan donundaymış. Çevrilip oğlan ilan olupdi. O qədə gedip sürünüb gedip qızgilə görüb ki, qızgildə adam var. Ehmə gedip girip bir deşiyə. Onnan sora qızı tutup. Çevrilip oğlan olupdi. Deyip mən səni sevirəm. Qız deyip ki, əxi sən ilansən. Deyip mən ilan dəyiləm. İndi görərsən. Oğlan geyinir gər. Qız görür oğlan yox e, yaranal. Hə, oğlan qıza söz verir. Oğlan ilan şikilinnən çıxır da. Onnarın toyun eliyillər (6, 33-34). Başqa bir dönərgədə isə ilan cildinə girmiş qızdan danışılır. (6, 35). Dönərgələr daha çox ilanlar və əjdahalarla bağlı olur.

Bir çox örnəklər isə ritual xarakterlidir, mərasim folklorunun janrları kimi təqdim olunur. Oruluq, Məhərrəmlik, Yas, Toy mərasimlərində, Qurban və Novruz bayramlarında söylənilən folklor örnəkləri janr çaları ilə seçilir. Məsələn, *mərsiyə və sinəzən* həm məhərrəmlik mərasimində, həm də yas mərasimində folklor nümunəsi kimi deyilir. Naxçıvanda “Mərsiyə dedizdirmə” adəti dini ayin səviyyəsində həyata keçirilir. Dini ayinlər müxtəlif məqsədlə olur. “Əhyə gecəsi”, “niyyət məclisi” mərsiyə deyilməsi ilə yadda qalır. Qadın mollalar da mərsiyələr söyləyirlər: “Məclisdə əsasən yaşlı qadınlar əyləşir, cavanlar ayaqüstü iş-güc görürür, yemək bişirir, çay qoyur və ilaxır. Molla oturanlarla hal-əhval tutduqdan sonra mərsiyə deməyə başlayır. Oturanlar takt tutaraq dizlərinə və sinələrinə vururlar. Mərsiyədə əsasən Kərbəla müsibəti, İmam Hüseyn, İmam Həsən, Xanım Zeynəb, qolları vurulmuş Əbəlfəzl Abbasın ölümündən bəhs edilir. Molla bəzən elə yanıqlı səslə mərsiyə deyirlər ki, oturanlar ağlaşırlar” (1, 52). Bu məqamda mərsiyə *ağının* bir növü kimi diqqət çəkir.

Dini məclislərdə sinəzənlər də söylənilir. Sinəzənlər mərsiyədən fərqli ritm üzərində qurulur, misraların ölçüsü avaza görə müəyyən edilir. Sinəzən mərsiyəyə nisbətən oynaq ahənglə deyilir. Şərurdan yazıya alınmış sinəzəndə deyilir:

Bu gecə göydə mələhlər ağlar,
Qərib Hüseynə əzanı saxlar.
Gələr peyğəmbərim Kərbibəladan,
Deyər oğul vay, Hüseynin ağlar.
Yaralısən, ya Hüseyn,
Məzlumsən, ya Hüseyn (11, 284).

Yas mərasimi ilə bağlı çoxçalarlı folklor nümunələri yazıya alınmışdır. Naxçıvan folklor örnəklərini toplayan Çimnaz Əzizqızı (Abbasova) yasla bağlı folklor nümunələrini bu şəkildə qruplaşdırır:

a) Yasla bağlı atalar sözləri və deyimlər. Əslində bu nümunələr atalar sözlərindən mövzusuna görə fərləndirilən deyimlərdir. Bunu nümunəyə diqqət yetirməklə də müəyyən etmək olar: “Gorda yatacağın gün evdə yata bilməzsən”, yaxud: “Ölüsü düşən bir gün, dəlisi olan hər gün ağlar” (1, 48).

b) Yasla bağlı təskinləşdirici sözlər. Ən geniş yayılmış təskinləşdirici söz (əslində ifadə) ölənün yaxınlarına başsağlığı verməkdir: “Allah rəhmət eləsin”, yaxud: “Nur içində yatsın” (1, 49).

c) Yasla bağlı inanclar. Belə inancların real əsası olmur və onlar paradiqmatik xarakter daşıyır, yəni həyatımızla və məişətimizlə bağlı adət-ənənələrin folklor təzahürü kimi özünü göstərir. Məsələn, deyirlər ki, meyid basdırılan gün boş qəbrə yağış yağsa, ölənlər şəxs öz ardınca çox adam aparacaq (1, 50). Paradiqmatik təsəvvürlərin folklor janrı kimi formalaşmış bu cür inanclar çox vaxt özünü doğrultmur.

ç) Ölümə bağlı qarğışlar. Bu bölümdə verilən nümunələr mövzuya uyğun şəkildə seçilmiş qarğışlardan ibarətdir. Məsələn: “Sən öləsən”, yaxud: “Boyuva qəmiş ölçüm” (1, 51).

Naxçıvan folklor örnəkləri içərisində *inanclar*, *sınamalar*, *yasaqlar* eyni janrın nümunələri kimi təqdim olunur. Toplayıcıların və tərtibçilərin bir-birindən ayırmadığı bu nümunələr başqa bölgələrdə inanclar, qadağalar adıyla öyrənilir. Nümunələrə müqayisəli şəkildə yanaşdıqda inancları, sınımaları və yasaqları birləşdirən ümumi cəhətləri də görmək mümkündür:

“İt olan həyəətə mələikə gəlməz.

İlan qaraçuxadan qorxar.

Duzun üzünə gülümsəllər.

Gecə zibili süpürüb qapının dalına yığmazlar.

Zibilin içində şeytan balalar.

Sıfıranı aparıb qonşuda çörək yappazlar.

Saca salıb evdə yapallar, qonşunun təndirində yappazlar.

Əzan vaxtı zibili atmazlar.

Tükü yerə atmazlar. Atanda üstünə tüpürəllər.

Tükü yandırmazlar, başın ağrıyar.

Yuxuda ölüyə çörək verməzlər, ölüynən getməzlər” (8, 38).

Nəğmələr *haxışta və gülümey* kimi janrdaxili dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da nəğmənin oxunduğu yer, məqam və məqsədlə bağlıdır. Şərur folklor örnəklərinin toplayıcıları haxıştalar və gülümeylər haqqında oyun nümunələri kimi söhbət açırlar: “Xalq oyunlarımızda gülümeylər, haxıştalar oynanılır. Gülümey və haxıştalar ən çox qızlar məclisində, məsələn, xına gecələrində, toylarda, bayramlarda deyilir. Gülümeylər avazla deyilir, haxıştalar isə şeir formasında deyilir. Gülümeylər musiqili olur” (11, 220). Daha maraqlı bir cəhət ondan ibarətdir ki, gülümeyi bir nəfər deyir, ardınca eyni sözləri xor təkrarlayır. Bu şəkildə oxunan nəğmədə hər misra iki dəfə təkrar olunur:

Dam üsdə qara toxlu,

A gülüm ey, a gülüm ey.

Arpasın verdim çoxlu,

A gülüm ey, a gülüm ey.

Hamı gedənnər gəldi,

A gülüm ey, a gülüm ey.

Gəlmədi mənim yarım,

A gülüm ey, a gülüm ey (11, 260).

Gülümeylərin fərqli oxunan nümunələri də var:

Toyçular vurun toyu, gülüm hey,

Gün qalxdı cida boyu, gülüm hey,

Toyda gözəl çox olur, gülüm hey,

Axtarın əsli soyu, gülüm hey.

Ay sarı kisə ad oldu, gülüm hey,
Dağıldı bərbad oldu, gülüm hey.
Bu yar bizə yar olmaz, gülüm hey,
Üstümüzə ad oldu, gülüm hey (8, 419-420).

Gülümeydən fərqli olaraq haxıştalarda yalnız hər misranın sonunda söylənilən “haxışta” sözü təkrarlanır:

Çəltiy ala baş oldu, hakuşka,
Su üsdə savaş oldu, hakuşka.
Taylarım ərə getdi, hakuşka,
Mənim bağrım daş oldu, hakuşka (11, 263).

Yaşıllar, ay yaşıllar, haxışta.
Divardan boylaşıllar, haxışta.
Qonşumuzun qızları, haxışta.
Ər üstə savaşıllar, haxışta (5, 269).

Haxıştaların bir qismi məzmununa görə cırnatmalara yaxındır. Belə haxıştalarda oğlan evi qız evini, qız evi oğlan evini cırnadır:

Qızıl qoydum, ay quda, haxışta,
Qızın oldu, ay quda, haxışta.
Qızını əlindən aldım, haxışta.
Patta–çatta, ay quda, haxışta.

(Ay hingilə, hingilə, haxışta.
Hingiləni kim bilə, haxışta.)
Yüz hakuşka deyərəm, haxışta.
Sizin kimi yüngülə, haxışta.
(Yüz hakuşka deyərik, haxışta.
Qız evi kimi yüngülə, haxışta) (8, 391).

Layladan fərqli olaraq, *əzizləmələri, oxşamaları və nazlamaları* eyni janrda olan folklor örnəyinin müxtəlif məzmunlu nümunələri saymaq olar. Oxşamaların timsalında bunu aydın görmək mümkündür:

Ay tarı,
Gəl bacadan bax barı.
Hər kəs balamı istəməsə,
Evini tez yıx barı.
Oğlan ürəkdi,
Qız dirəkdi (8, 343).

Oxşama nümunələri struktur baxımından da fərqlənir. Uzunnəmə şəklində olan oxşamadan bir parçaya diqqət yetirdikdə bunun şahidi oluruz:

Balamı dindirməh olmaz,
Dindirip güldürməh olmaz.

Balam girip bucağa,
Örgənipdi qucağa.
Babası maşın göndərsin,
Balam gedir ocağa (8, 345).

Şərurda oxşamalar nazlama adlanır (11, 271-274). Ümumilikdə isə oxşama, nazlama və əzizləmə örnəklərinin hər biri fərqli məqsədə xidmət edir. Oxşama nümunəsi körpənin öyülməsi üzərində qurulmuş mətnlərdən ibətdir:

Əlində qəçi,
Kürəkdə saçı,
İtdən qaraçı
Mənim balamdı.

Əlində tikə,
Dayandı yükə,
Bir burnu yekə
Mənim balamdı (5, 283).

Nazlama nümunələri sabit hecada və sabit quruluşda olmur, hətta bəzən ardıcıl şəkildə (a,a, b,b, c,c) qafiyələnir:

Süd dibi, qaymaq dibi,
Qurbanın olsun bibi.
Süd yola, qaymaq yola,
Qurbanın olsun xala.
Bir dənəsən, bir dənə,
Qurbanın olsun nənə (5, 284).

Əzizləmələr bayatı janrındadır, lakin fərqli şəkildə olan nümunələr də mövcuddur:

Tüstüsüz damlar,
Sarı badamlar,
Tənbəl adamlar
Bu balama qurban (5, 282).

Naxçıvan folklor örnəkləri içərisində *çaşlar*, *yanlışlıqlar (yanıltmalar)*, *sözatmalar* və *açıtmalar (sataşmalar və öcəşmələr)*, *sancmalar*, *dolamalar*, *yalvarışlar*, *peşmannamalar*, *xatiratlar (memuarialar)*, *bədyələr* və *bəzəmələr (lətifələr)* assiqnmentativ təyinatını yetərincə almamışdır. Çaşlar, yanlışlıqlar (yanıltmalar) Naxçıvanın tanınmış adamlarının dilindən söylənilir (1, 153-157). Yanıltmalar əslində yanlışlıqlardır. Belə hadisələr Cənubi azərbaycanlılarla naxçıvanlılar arasında baş verir. Qarşı tərəfin sözü yanlış anlaşıldıqda gülmalı bir vəziyyət yaranır. Kravat (qalstuk), fişar aləti (təzyiqölçən), azmayış (laborator analiz) kimi sözlərin yaratdığı yanlışlıqlar adamları gülünc vəziyyətdə qoyur (1, 146-148). Sözatmalar və açıtmalar (sataşmalar və öcəşmələr) yumoristik mətnlərdən ibarətdir, belə mətnlər həm gülüş doğurur, həm də qarşı tərəfi acılayır (1, 149-150). Sözatmalar açıtmalardan fərqli olaraq nəslrlə olur, söz atanla söz atılanın dialoqları üzərində qurulur. Məsələn, bir oğlan gözəl bir qıza söz ataraq deyir: “Hara gedirsən, anamın gəlini?”

Hazır cavab qız deyir: “Baldızım bic doğub, gedirəm onu görəm” (1, 149). Sancmaların isə bir qismi mənzumdur:

Qardaş evi, daş evi,
Didəm dolu yaş evi.
Ata–ana ölənnən sonra
Olur bir tanış evi (8, 324).

Digər bir sancmada isə bu folklor nümunəsini söyləyən şəxs özünü qınayır:

Ərim gedir ət alır, kilounan
Küftə salıram belə–belə.
Birin o bacıma, birin bı bacıma,
Kül mənim arvad başıma,
Ağlı zay başıma.

Ərim gedir qavın alır, gətirir.
Dilimlər çıxadıram belə–belə.
Birin o bacıma, birin bı bacıma,
Kül mənim arvad başıma,
Ağlı zay başıma (8, 324).

“Ülgüc əhvalatı”, “Qonaq və ev sahibi” sancmalarında həm nəsr, həm də nəzm parçaları vardır. Bu fakt onu göstərir ki, sancmaları həm epik, həm də lirik növə aid etmək olar. Bəzi sancmalar isə ümumiyyətlə epik parçalardan, yaxud deyimlərdən ibarətdir. Məsələn: “Yağışın yağmağı, çörəyin qurtarmağı, gəlinin doğmağı”. Yaxud: “Yarmadan doydux ki, əriştəyə keçəy?” tipli sancmaları yalnız epik nümunələr kimi təhlil etmək olar (8, 323).

Sataşmalar qısa və konkret dialoqlardan ibarətdir. Sataşmada qafiyələnən sözlər aparıcı mövqedədir, deyilən sözə həmqafiyə olan və gülüş doğuran cavab isə folklor nümunəsini əsasını təşkil edir:

-Adın nədi?
-Məşədi.
Qulaqların şeşədi

-Denən yalan!
-Yalan.
Belinə basım palan (5, 312).

Öcəşmələr acıtmanın bir qoludur, desək, yanılmırıq. Sataşmalar kimi öcəşmələr də həm epik, həm də lirik olur. Epik öcəşmə: “Kül başa, Araz, Xıdır səni eşşəynən keçir”. Lirik öcəşmə:

Mən aşiq, aybacalar,
Ay doğar, aybacalar.
Qoşulanda nanəcibə
Götürər səni aybacalar (6, 426).

Yalvarışlar da maraqlı folklor nümunələridir, əslində bu örnəklər andların tərkibində verilməlidir. Amma seçilib yalvarış kimi təqdim olunan nümunələr andlardan məzmununa, məqsədinə görə fərqlənir:

“Ayaxlarının altında ölüm.

Başına dolanım.

Bir mən ölüm.

Əllərinə qurban olum.

Keç günahımnan.

Gözlərinə qurban olum.

Məni çevir balalarının başına” (6, 423).

Peşmannamalar da folklor örnəyi kimi diqqət çəkir. Belə ki, bu nümunələrdə təəssüf hissi, peşmançılıq fikirləri ifadə olunur. Peşmannamalar hər hansı bir səhv əməlin yekunu olduğundan lakonik xarakter daşıyır:

“Dilim quruyaydı.

Qələt eləmişəm.

Qanmamışam.

Günahkaram.

Səhv eləmişəm.

Sənə gəldiyim gündə ayağım sınaıydı” (6, 425).

Naxçıvan xatirətləri (memuarıatları) başqa bölgələrin oxşar folklor nümunələrindən məramına və məqsədinə görə fərqlənir. Naxçıvan xatirətlərinin bir növü “Şəkilarxası yazılar” adlanır. Bu mətnlərdə məlumat xarakterli xatirətləmə ilə yanaşı, şeir parçaları, nəsihətamiz fikirlər də olur. Şəkilarxası yazılardan biri belədir:

Arzu bir quyudur doldurmaq olmaz,

Təbiət amansızdır inanmaq olmaz.

Saxla bu əksimi yadigar kimi,

İnsanlar solsa da, xatirə solmaz (1, 151).

Bədyə nəzm və nəsrə bədahətən deyilmiş sözdür və əsasən şeirə şamil edilir. Ədəbiyyatşünaslıqda bədyə (bədiyyə) müəyyən bir poetik funksiya daşıyan bədii sözə deyilir. Folklor termini kimi bədyə hazırcavablığı ifadə edir ki, bu da, adətən, atmaca formasında olur, həm bədyə, həm də bədiyyə şəklində tələffüz edilir. Dialektik forması bədihədir. Bədihə ərəb mənşəlidir, fikirləşmədən, qabaqcadan hazırlaşmadan söylənilən söz mənasındadır, adətən, nəzm parçalarından ibarət olur. Aşiq və bədihəçilərin döşdən dedikləri mənzum nümunələr bədihə adlanır. Deməli, hazırcavablığı ilə fərqlənən, qabaqcadan fikirləşmədən mənalı, kəskin söz və ya şeir söyləyən adama bədihəçi deyilir. Cənubi Azərbaycanda hazırlaşmadan sinədən (döşdən) vəziyyətə uyğun söz deyənlər bədihəgu (-gu Azərbaycan dilindəki -çi isim düzəldən şəkiliyyətə uyğundur) adlanır (3, 36). Naxçıvanın Ordubad bölgəsindən toplanmış bədyələrdən birində deyilir: “*Nüsnüslü kefli Əliqulam səhər yuxudan paxmel durub deyir:*

-Nəyin bahasına olursa olsun, yadıma salmalıyam. Yadıma salmalıyam! Yadıma salmalıyam! Arvad, tez ol, mənim pasportumu ver!

Arvadı tez pasportu tapıb ərinə verir. Kefli Əliqulam pasportu açır və sevinclə qışqırır:

-Hə, yadıma düşdü, Əliqulam, Əliqulam!” (10)

Bədyələrin və digər lətifələrin toplanılmasında “Tək səbir” qəzetinin gördüyü işi yada salmamaq olmur. Qəzet daha çox müasir dövrlə səsleşən lətifələri çap etmişdir. Bu nümunələrin içərisində bədyələr folklorşünaslığımız üçün maraqlı mənbədir. Bədyələr həm də dilinin koloriti və poetizmi ilə seçilir. Ordubad bədyələrinin qəhrəmanlarından biri olan

Şükür kişi Rusiyadan gəlmiş turistlərə bağındakı arı pətəklərinin vəzifəsini belə izah edir: “*Bolşoy yeşik, malenkiy deşik, arılar viz-viz, qotovit bal-duz*” (9). Nəzm şəklində olan bədihə şifahi xalq ədəbiyyatının meyxana janrının bir növü sayılır və əsasən Bakı kəndlərində və Abşeronda geniş yayılmışdır, satirik, yumoristik məzmunlu olur. Lakin ciddi mövzularda, xüsusən məhəbbət mövzusunda da bədihələr söylənilmişdir. Bağırın bədihələrindən birində deyilir:

Yenə salıb gül məab,
Başına qara məcər.
Bülbül edər izzirab,
Dolanu şamu səhər.

Qumriyi-bəxtiqarə,
Düşdü yenə avarə.
Çıxıbdı kuhsarə
Əyləşibdi mükəddər.

Hökm elədi ol zaman,
Gülşənə sərvi-rəvan.
Güli-suri, nəstəran
Gərək ola növhəgər və s. (7, 882-883)

Ordubad bədyələri Naxçıvanda lətifənin yerli variantı sayılır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, bədyələrin janr təyinatını apararkən onların məzmununu və söylənmə məqamını əsas götürmək vacibdir.

Folklor örnəkləri içərisində lətifələrin ardınca “Gülməcələr” başlığı altında verilmiş nümunələr də vardır. Toplayıcıların və tərtibçilərin lətifələrdən fərqləndirdiyi gülməcələr ünvanlı olması ilə seçilir, yəni bu tipli lətifələr fərdi qaydada kimlərsə bağlı nümunələrdir. Bəzən isə lətifə söyləyənin öz başına gələn və komik sonluqla bitən hadisə gülməcə adlanır (6, 387-399). Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bir çox bölgələrində gülməcə bəzəmə və boyama kimi lətifə terminini əvəz edir.

Ayrıca janr nümunələri kimi qeydə alınan *deyimlər* mövzu çaları ilə *atalar sözü*ndən fərqlənir. Bunu nümunələrdən də görmək mümkündür: “Ac adamın Allahı olmaz” və “Ac qılınca çapar” atalar sözüdür, lakin “Ağ yudu, qara sərđi” və “Ara qarışdı, məzhəb itdi” deyimdir (1, 63). Yeri gəlmişkən, bu bölgədə deyimlər atalar sözünün sinonimi kimi işlənir. (1, 63-100). “Naxçıvan folkloru antologiyası”nın birinci cildində hikmətli deyimlər atalar sözü və məsəllərlə birlikdə fərqləndirilmədən təqdim olunur (8, 306-311). Bəzi hallarda isə deyimlər ayrıca folklor janrı kimi qələmə alınır. Elə həmin topluda “Deyimlər” təkrar olaraq ayrıca bölmədə verilmişdir (8, 338).

Belə nümunələrin ifadə tərzı və məzmunu atalar sözündən ciddi şəkildə fərqlidir. Məsələn, Ç.Əzizqızı (Abbasova) özünün topladığı deyimləri bu şəkildə qruplaşdırır:

- Allaha yalvarış mənasında olan deyimlər;
- Nigarançılıqla bağlı deyimlər;
- Zamanla bağlı deyimlər;
- Dünya ilə bağlı deyimlər;
- Bazar deyimləri (2, 117-120).

Göründüyü kimi, Naxçıvanda hətta “Bazar deyimləri” adlı folklor termini də mövcuddur (2, 120-121). Digər bölgələrdə belə nümunələr haylalar, yaxud haylamalar

adlanır. Naxçıvanın “Bazar deyimləri” əslində haylaldan ibarətdir. Bunu folklor nümunəsinin məzmunundan da görmək mümkündür:

Gəl apar, siftədir,
Gəl apar, müftədir.
Kim alsın, kefdədir (2, 121).

Bir çox deyimləri kimin söylədiyi də folklor nümunəsində öz əksini tapır. “Allah-Taala demiş” bölməsindəki deyimlər konkretliyi ilə fərqlənir: “Səndən hərəkət, məndən bərəkət”, yaxud “Mən elmi istəyənə, dövləti istədiyimə verərəm” (2, 121). Bu fikri isə “Sevimli Peyğəmbərimiz demiş”: “Qadının cihadı ərinə yaxşı baxmaqdır”. Yaxud: “Özünü yemədiyinizi yoxsullara yedirtməyin” (2, 122).

Deyimlərin yozuma ehtiyacı olan nümunələri də mövcuddur. Belə deyimlərin məsəllər kimi izahedici mətnə ehtiyacı var:

“Dəlinin başında palıd ağacı olur?
Səni ana doğub, məni dana?
Sən niyə qaragöz inəyin balasısan?
Niyə sənə yaş ağac satmışam?
Niyə ilan boğazınan çıxmısan?” (8, 338).

Maraqlıdır ki, deyimlər də bir sıra folklor nümunələri kimi həm epik, həm də lirik olur. “Hikmətli deyimlər” adıyla yazıya alınmış folklor nümunələri lirik parçalardan ibarətdir:

Ağılsız adamdan
Kənar gəz ancaq.
Sən ondan gözləmə
Kamal, qanacaq.

Alsın bir kimsədən
Hədiyyə, ya pul.
Onun qabağında
Olacaqsa qul (5, 119).

Naxçıvan folklor örnəklərinin lirik, epik və dramatik növlər üzrə janr xüsusiyyətlərinin araşdırılması belə deməyə əsas verir ki, janrdaxili dəyişikliklərə məruz qalan oxşar folklor nümunələri həm tematik, həm də struktur fərqləri ilə diqqət çəkir. Bu folklor örnəklərinin bir sıra özünəməxsus cəhətləri, regional xüsusiyyətləri vardır.

Naxçıvan folklor örnəklərinin janr təyinatının və janrdaxili dəyişmələrinin öyrənilməsi folklorşünaslıq elmini bir qədər də zənginləşdirir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova Ç. Ə. Nənəmdən nəvəmə (Naxçıvan folklor örnəkləri), I kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 188 s.
2. Abbasova Ç. Ə. Nənəmdən nəvəmə (Naxçıvan folklor örnəkləri), II kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2015, 168 s.
3. Alarlı B. Komik janrın özəllikləri. Bakı, Sözü işığı, 2013, 96 s.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası, I kitab: Naxçıvan folkloru. Tərtib edənlər: f.ü.f.d. T.Fərzəliyev, f.ü.e.d. M.Qasımlı; elmi redaktoru və ön sözün müəllifi prof. İ.Abbaslı. Bakı, Sabah, 1994, 486 s.

5. Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab (Naxçıvan örnəkləri), 2-ci cild. Toplayanı Aytən Cəfərova; tərtib edənlər Əziz Ələkbərli və Aytən Cəfərova. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 332 s.

6. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Naxçıvan folkloru, III cild. Tərtib edənlər: Məhərrəm Cəfərli və Rafiq Babayev. Naxçıvan, 2012, 765 s.

7. Min beş yüz ilin Oğuz şeiri: Antologiya/ Şeir mətnlərinin, müəlliflər və əsərlər haqqında məlumatların. Lüğətin tərtibçisi, ön və son sözün müəllifi Anar.- B.: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1999, s. 882-883

8. Naxçıvan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, I cild. Tərtib edənlər: Məhərrəm Cəfərli, Rafiq Babayev. Naxçıvan, 2009, 546 s.

9. Ordubadlı Azərin bədyələri.- Tək səbir, 1998, mart sayı

10. Ordubadlı Azərin bədyələri.- Tək səbir, 1998, 1-10 oktyabr

11. Şərur folklor örnəkləri. I kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 348 s.

PAUL KLEE’NİN ESERLERİNDE SOYUTLAMAYA YÖNELİK ÇOCUKSU İMGE TAVIRLARI

Doç. Dr. Bayram DEDE

Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Resim Bölümü

ORCID: 0000-0003-1168-4068

Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN

İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi.
ORCID NO: 0000-0002-0787-7505

Özet

Çağdaş sanat akımlarının önemli isimlerinden biri olarak bilinen sanatçı bir yandan Alman bir yandan da İsviçre kökenlidir. Sanatçı birçok eser üretmiş eserlerini dönemin birçok akımına da katkı sağlayacak boyutta çeşitlendirmiştir. Sanatçı sürrealizm, ekspresyonizm, kübizm ve soyut sanat gibi birçok akımda 8000’in üzerinde eser üretmiştir. Sanatçının çok yönlü sanat eğiliminden ötürü onu herhangi bir sanat grubuna tekleştirip özelleştirmek mümkün değildir. Sanatçı eserlerini oluştururken renkçi bir anlayışla hareket etmiş ve müziğe olan ilgisini eserlerinde ürün olarak da yansıtmıştır. Sanatçı Kandinsky gibi bir süre Rusya’da yaşamış ve bazı çalışmalarında Kandinsky gibi renkçi ve soyutlamacı ve/veya soyutçu bir anlayış benimsemiştir. Paul Klee ile Kandinsky’i ayıran önemli farklardan bir tanesi ise sanatçının eserlerinde çocuksu imgeler kullanmasıdır. Araştırmanın amacı Paul Klee’nin eserleri arasında yer alan çocuk imgeleri içeren çalışmalarının nasıl soyutlanarak yapıldığının biçimsel açıdan ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın önemi ise sanatçının eserlerinin biçimsel özelliklerinin oluşturduğu ifade tarzının görünümünü gözler önüne sermesidir. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış olup bilgilere erişebilmek için kitap, makale, tez, internet dokümanlarına bakılmış ve literatür taramasına gidilmiştir. Ayrıca sanatçının beş çocuk imgesini içeren ve soyutlamaya yönelik eserleri biçimsel açıdan ele alınmıştır. Birçok eser arasından araştırmanın amacına yönelik seçilen eserler; renk, çizgi, ton-leke, form gibi öğeleri analiz edilerek betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Paul Klee’nin çocuk imgesini taşıyan eserleri, sınırlılığını ise dört eseri oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda; Sanatçının eserlerine bakıldığında renkçi ifadesi, çizgisel üslubu, yer yer geometriksel tarzı, basitleştirilmiş formlar göze çarpmaktadır. Sanatçı çocuksu ifade tarzındaki resimlerinde, basit formları, çizgisel formları, lokal ve/veya tek ton renkler, tek ton renklerin içinde lekesel renk geçişleri görülmektedir. Resimde yer alan imgeler kimi zaman tamamıyla bir çocuğun elinden çıkmış gibi görünmekte kimi zaman ise form ve renk ustalığıyla sanatçı inşaasını içermektedir. Eserlerinde oluşturduğu bu inşaa ile çocuksu görünen imgelerin kimi zaman çizgi ve renklerle basit formlar haline dönüştürülen imgelemlerin soyutlamaya gidilerek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sanatçının diğer resimlerindeki soyut ve soyutlamacı eserlerini özellikle renk, çizgi ve formla verdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Paul Klee, Renk, Çizgi, Form, Kandinsky

CHILDLIKE IMAGE ATTITUDES TOWARDS ABSTRACTION IN PAUL KLEE'S WORKS

Abstract

The artist, known as one of the most important figures in contemporary art movements, is of German and Swiss origin. The artist has produced many works and diversified his works to contribute to many movements of the period. The artist has produced over 8000 works in

many movements such as surrealism, expressionism, Cubism and abstract art. Because of the artist's multifaceted artistic tendency, it is not possible to single and customize it to any art group. The artist acted with a colorist approach when creating his works and reflected his interest in music as a product in his works. Like Kandinsky, the artist lived in Russia for a while and in some of his works adopted a colorist and abstractionist and/or abstractionist approach, like Kandinsky. One of the important differences between Paul Klee and Kandinsky is that the artist uses childlike images in his works. The aim of the research is to reveal from a formal point of view how Paul Klee's work, which includes children's images, is abstracted. The importance of the research is that it reveals the appearance of the expression style formed by the formal characteristics of the artist's works. The research was conducted by qualitative research method and books, articles, dissertations, internet documents were looked at and literature was scanned in order to access the information. In addition, the artist's works, which include five children's images and are aimed at abstraction, are considered from a formal point of view. Among many works, the works selected for the purpose of the research were examined by descriptive analysis by analyzing elements such as color, line, tone-stain, form. The universe of research consists of Paul Klee's works that carry the image of children, and its limitation is his four works. As a result of the research; Looking at the works of the artist, the colorist expression, linear style, geometric style in places, simplified forms stand out. In his paintings in the style of childish expression, the artist shows simple forms, linear forms, local and/or one-tone colors, spotty color transitions in one-tone colors. The images in the painting sometimes seem to have come out of the hands of a child, and sometimes include artist construction with mastery of form and color. With this construction that he created in his works, it is understood that images that appear childish are sometimes formed by going to abstraction of images that are transformed into simple forms with lines and colors. In addition, it is understood that the artist gave his abstract and abstract works in other paintings, especially with color, line and form.

Keywords: Paul Klee, Color, Line, Form, Kandinsky

GİRİŞ

Klee 20. Yüzyıl sanatına önemli katkılarda bulunmuş bir sanatçıdır. Klee sanata farklı bir perspektiften bakmış, sanatta yeni adımlar atmıştır. Klee'nin sanattaki etkisi hem biçim hem de içerikte yenilik getirmiş olmasıydı. Klee'nin biçimleri basit çizgiler olmasına karşılık metafizik destekli içeriği ile önemli bir sanatı gerçekleştirmiştir. Çocukların her nesneyi olduğu gibi algılamaya çalıştığı için sanatta çocukların gözüyle algılayıp saf bir sanat oluşturma yoluna gider. Çalışmalarında ritim, denge, kompozisyon bütünlüğüne önem vermez onun asıl aradığı saf bir sanata ulaşmaktır. Saf sanata ulaşmak için zihinsel biçimleri kullanma yoluna gitmiştir. Klee kendi içine kapanıp bir sanat oluşumuna gitmemiştir. Bu yüzden de çalışmalarında tedirgin edici bir ruhsal bir yapı bulunmaz. Onun eserlerinde içsel bir yoğunluk zihinsel bir derinlik vardır. Klee'deki derinlik kolay algılanmasını yanında bir o kadar da gizlilik oluşturur. Klee sanatta yeni bir dünya oluşturarak onu yeniden biçimlendirir, ona renk katar. Klee sanatında hiçbir zaman didaktik bir amaç gütmemiştir. Felsefesini sanatta gerçekleştiren Klee geleceğe yönelik bir özlemin olmasına karşılık yeni bir sanatsal konsept oluşturacak güçte olmuştur. Klee belki de çocukluğunun isteklerinden devşirdiği bakış açısını çalışmalarına yansıtır. Klee tarihsel bakış açısını bertaraf ederek yeni bir üslup geliştirmiştir.

KLEE'NİN ESERLERİNDE SOYUTLAMAYA YÖNELİK ÇOCUKSU İMGELER

Hatırı sayılır bir teknik ve biçim oluşturan Klee yüksek bir bilinç geliştirerek sanatını inşa etmiştir. Klee sanatını ne günlük sorunları nede insanları eğitmek amacıyla kullanmıştır. O yalnız kendi içsel tutkularını, isteklerini sanatına yansıtmıştır. Duyularla algılanabilirliğin

ötesine geçen Klee öze yönelmiş, biçimlerin akıcı ve akılcı olmasına özen göstermiştir. Klee'nin sanat karşısındaki tavrı yeni ve özgün biçimler oluşturmada kapısını açmıştır. Klee'nin amacı sanatını hem günlük endişelerin hem de sanatın kurallarından ayırmaktır. Bu yüzden Klee çocuk resmine yönelmiş nesnelere, insanları kısacası dünyayı kendisine göre yorumlamıştır. Çalışmalarında yalınlık ve metafiziğin yapısı dolayısıyla insanı derin bir kavrayışa sürükler. Klee'nin çalışmalarındaki derinsel anlam ise sanatına önemli bir katkı sağlar ve onu anlamlandırır. Sanat modernizmle birlikte amacı sadece kendisi olan bir yolda ilerlemeye başladı. Klee'de modernizme uygun çalışmalar üretti. Klee sanatın önemini anlamış onu bir süs bir eğlence aracının dışına çıkarmıştı. İçerik açısından da kavramlara dayanan çalışmaların öznel bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür. Klee'nin çalışmalarını anlamak için salt düşünsel bakış açısıyla çözümlenebilir yapıdadır. Klee'nin varoluşuna anlam kazandıran çalışmaları onun birer kimliği haline gelir. Biçimlerin yüceltilmesi Klee'nin çalışmalarındaki özün çocuk resimleri olduğu bilinir. Ama bir sanatsal hakikati dile getirdiği söylenemez çünkü Klee'de sadece kendi içsel yanını dile getirdiği düşünülür. Özne kendi sınırları için de kalır ve keşfedilmesini ister. Sanata metafizik açıdan bakmayı öğrenen Klee psikolojik yasalardan sonuna kadar faydalanmıştır. Olağanüstü ruhsal bir yapıyı gerçekleştiren Klee'de sanatın yüzeysel etkisinin kaybolduğu ama kavramsal yönünü güçlendirdiği görülür. Sanat Klee'de zevk verebilen bir amacın dışına çıkar. Güzellik kavramının ise artık zihinde algılanabileceğinin altını çizer. Sanatın uğraşısı değişmiş biçim artık içeriğe göre şekillenmiştir. Klee'de biçim ve içerik birbirine öyle bağlıdır ki bu iki kavramı birbirinden koparmak ise imkânsızdır.

Klee tutkularının dile getirerek yeni bir çağda sonsuz denemeler ve araştırmalar yapar. Klee'nin gözüpek atılımlar gerçekleştirmesi özellikle de üsluptaki çıkışı modern sanat açısından önemli olmuştur. Sanatta gerçekliğin sorgulandığı bir döneme girmiştir. Klee'nin sanatına yansıttığı sınırsız bir dünya özlemi etkili olmuştur. Bu özlem ise çocukluk duygularını sanata yönlendirerek yapmıştır. Klee geçmişe sığınmak yerine geleceğe yönelik hamle yapmak anlayışını gütmüştür. Klee duygularını resimleriyle açığa vurmuştur. Sanat tarihinde her zaman bireysel çıkışlar tepki çekmiş ve çok eleştirilmiştir. Sanatın doğasına hep ilerleme fikri sanatçının öznelce çıkışlarıyla mümkün olmuştur. Bu çıkışlar ise sanata güçlü anlayışlar ve yeni bakış açısı kazandırmıştır. Klee modern sanata yakışır bir biçimde kendine özgü bir biçim dili geliştirmiştir. Önemli bir sanatsal yaratım gerçekleştiren Klee sanatta işlevselliğe kaçmamıştır. Klee çalışmalarında estetik zevki kamçılamaktan ziyade düşünsel etkinliğin yoğun olduğu çalışmalar üretmiştir. Çocuk resimleri ya hayal ya da zihinsel bir çıkarım oluşturur. Sade denilecek kadar basit çizgilerden oluşan çalışmaları kendi yaşamının bir özeti gibidir. Klee'nin çalışmaları hiçbir ölçüte uymayan ve pek alışıldık olmayan çalışmalardır. Sınırsız bir bakış açısı oluşturan Klee'nin çalışmaları anlaşılabilir bir ürün olarak görülse de büyüklüğü bir kompozisyon sergilemiştir. Bu yüzden estetik değer Klee'nin önemsemediği bir kavrama dönüşür. 20. yüzyılda sanatın amacı işlevi değişmişti. Klee de tamamen modern sanatın beklentilerine uygun eserler üretmişti. Bu yüzden kendini kabul ettirme gibi bir amacı olmamıştır. Klee benini hissetmek istemiş. Sönüp gitmeyen bir anlayışın da öncüsü olmuştur. Çocuk resimlerindeki metafizik anlamı yanında doğaya ve insana çıkarsız bakmanın yöntemini bulmuştur.

Resim 1. Das Auge. 1938, T 15 (315) çuval üzerine pastel ve kleister, özel koleksiyon, İsviçre

Resim 1’de Klee’nin yapmış olduğu bu çalışmanın basit çizgilerden oluştuğu hemen göze çarpar. Figür tek gözlü olarak çizilmiş olup, sanki bir çocuk elinden çıkmış hissi uyandırır. Klee’de gözün farklı bir anlamı vardır. “Sezen, göz de dışarıya yöneliktir. Ancak öngörülüdür. Kandinsky’nin deyişiyle bugünde yarını görür” (Klee, 2010: 8). Klee, gözü içsel dünyaya ulaşmanın bir anahtarı olarak görüyordu. Klee’nin tüm çalışmalarında derin anlamın biçime dönüşmüş halidir.

Klee’nin çalışmaları bütün yalınlığıyla değer kazanır. Metafiziğin yapısı; insanı derin bir kavrayışa sürükler. Çalışmalarının modernist sanata önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Klee sanatın önemini anlamış onu bir süs, bir eğlence aracının dışına çıkarmıştı. Klee’nin kavramsal kökenli çalışmalarının öznel yüklü bir anlam taşıdığı görülür. Klee’nin çalışmalarını anlamak için salt düşünsel bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir. Klee’nin varoluşsal anlam çalışmaları onun bir kimliği haline gelir. Klee’nin çalışmalarındaki özün çocuk resimleri olduğu bilinir. Bu çalışmaların sanatsal bir hakikati dile getirdiği söylenemez çünkü Klee sadece kendi içsel yanın dile getirdiği söylenebilir. Özne kendi sınırları içerisinde kalır ve kendisinin keşfedilmesini ister. Klee’nin çalışmaları duygularla algılanan bilindiğin ötesine geçer ve onun çalışmalarında herhangi bir nesnel ölçüt kullanılmaz.

Klee zamanındaki tüm bakışların ötesine geçmiş nesnelere ruhunu yakalamaya çalışmış, onu çözümlenmiş yüksek bir bilinçle saf, yalın çizgilerle ortaya koymuştur. Klee’nin dünyası kaotik ama aynı zamanda çok basit idi bu çelişki sanatçının yaratma gücünü kamçılama döneminin de benzeri olmayan çalışmalar yapmıştır. “Klee evrenin ta kalbine, alışılmış olandan daha yalın olduğunu, kendi çocuk ruhu ile zamanda entelektüel bir adamın dünyası ve gerçeği ile yaşayarak görüyordu” (Turani, 1997: 597).

Resim 2. Paul Klee Ölüm ve Ateş

Resim 2’de Ölüm ve Ateş adlı çalışmasıyla Klee, çocuksu duyguları ifade ettiği bir resimle karşılaşırız. Çalışmanın geneline baktığımızda çok az sayıda çizgi ile çalışmasını oluşturmuş ve ona ruhsal bir anlam kazandırmıştır.

Tutkulara birebir bağlı olduğu için Klee’de aşırılıklar hiçbir zaman törpülenmez. Klee’nin çalışmalarında biçimler basit ama ağır başlıdır. Klee bir biçim oyununa gitmez taklit ise tamamen ortadan kalkmıştır. Klee’nin farkı tamamen iç özgürlüğüne ulaşmış olmasıydı iç özgürlüğünün temelinde ise çocuklar gibi hayal kurabilen bir isteğin yanında dış dünyaya karşı bir tavır geliştirmesindedir. Bu tavırda ise bir coşku hali hiç görülmez bunun yerine Klee’de dingin ve sonsuz bir içe çekilme vardır. Klee’nin sanatında ne güzel ne de çirkinlik söz konusudur. Psikolojinin de ışığında Klee insanın iç yapısını çok iyi bir biçimde dile getirmiştir. Figüratif çalışmaları çok basit çizgilerden oluşmuştur. Klee’nin sanatında ne güzel ne de çirkinlik söz konusudur. Ruhsal içeriklerin yoğunlaştığı çizgiler Klee’de anlam kazanır. “Sanatçı düşsel bir özgürlük içinde biçimlerle oynarken onu bulmuş ve ardından da tamamlanmıştır” (Gombrich, 2002: 578).

Resim 3. Paul Klee Güzel Bahçivan Kız (1939)

Paul Klee, Resim 3’teki bu çalışmasında diğer çalışmalarında olduğu gibi basit bir resim dikkat çekmektedir. Az sayıda çizgilerden oluşması sanatçının kendi tercihinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Paul Klee çocuklar gibi az sayıda çizgilerle bir ifade yeteneği geliştirmiştir.

Paul Klee'nin çalışmasında izleyicinin memnun olmadığı duygusu oluşabilir. Çünkü hiçbir ölçüye uymayan çalışmaları sanatın yeniden sorgulanmasını sağlar. Klee'nin modern sanata önemli katkıları olmuştur. Klee, geçmiş sanatlara yönelik büyük bir direniş göstermiş. Etkisini artık kaybetmiş biçimleri yok sayarak tüm geçerli sanatsal görüşlere karşı çıkarak çocuk resimlerine yönelmiştir. Klee'nin çalışmaları ruhsal bir gerçeklik oluşturarak var olan sanatsal algıları ortadan kaldırmıştır. Klee sanattaki çıkışını sanata metafiziği sokarak göstermiştir. Klee sanatında asıl olan sanatın yüzeysel etkileri değildir. Klee'nin sanatını ancak yüksek bir bilinçle çözmek mümkündür. Çünkü görüntüsü kolay çözümlenir, basit biçimlerinden örülmüştür. Biçimle anlam arasındaki ilişkiler ise ancak zihinsel bir çıkarımla çözümlenebilir. Klee'nin çalışmalarının en güçlü yanı ön yargılar karşısında zihinsel ve metafizik yapısı olmasıdır. Klee sanatına öyle bir temel almıştır ki tüm sarsıntılara karşı güçlü bir hale gelmiştir.

SONUÇ

Paul Klee, 20. yüzyılda sanatta önemli etkiler yaratmış bir sanatçıdır. Klee, hem biçim hem de içerikte büyük bir değişim gerçekleştirmiştir. Sanatçı, düşselliği çocuksu resimlerle vermeye çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Klee dönemindeki tüm sanat kriterlerinden kendini soyutlamış, sübjektif yönüyle ve modern sanat bakış açısıyla yeni keşiflerde bulunmuş, yaratıcılığın yoğun olduğu çalışmalar üretmiştir. Entelektüel özelliği ve çok yönlülüğü onda farklı bir üslup geliştirmesinde etkin olmuş, böylece çağdaş sanatta önemli bir yer edinmiştir. Klee'nin çocuksu resimlerindeki görsel kodları anlamak için onun düşüncesini anlamak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Klee'nin kimliğinin kendi öznel sanatını oluşturmasında önemli bir katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

GOMBRICH, E.H, 2002. Sanatın öyküsü. Erol Erduran, Ömer Erduran (çev.). İstanbul: Remzi kitabevi

KLEE, P. 2010. Bauhaus Ders Notları ve Yazılar. Uluer Emre Özdil (çev.), İstanbul: Hayalbaz Yayınları.

TURANİ Adnan, 1997. Dünya sanat tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GUSTAV KLİMT'İN RESİMLERİNDE KULLANDIĞI MOTİFLERİN ÜÇ BOYUT VE PERSPEKTİFE ETKİSİ

Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN

İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi.

ORCID NO: 0000-0002-0787-7505

Doç. Dr. Bayram DEDE

Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü

ORCID NO: 0000-0003-1168-4068

Özet

Gustav Klimt Art Nouveau ve Sembolizm'in en önemli sanatçılarından biridir. Klimt sanat tarihinde büyük farklılıklar oluşturmuş ve yaratıcılığa dikkat çekmiştir. Sanatçı önceleri siparişlere yaslanmış Neoklasik anlayışa uygun eserler üretmiştir. Neoklasik anlayıştan uzaklaşan Klimt gerçekçilik algısını ortadan kaldırarak hiçbir şablona uymayan çalışmalar üretmiştir. Derin bir ruhla beslenen Klimt kokmuş olarak algıladığı eski biçimlerin yerine yenisini koymuştur. Klimt sanatın ruhsal açılımını gerçekleştirerek içgüdülere hitap eden bir sanat oluşumuna gitmiştir. Sanatçı sanatsal bir düşselliğe ulaşmış ve bunu ifade etmenin yollarını bulmuştur. Düşsellikle beslenen Klimt yeni oluşturduğu üslupla alışıldık biçimlerin dışına çıkmış, insanları etkileyecek biçimler yaratmıştır. Sanatçının eserlerinin ana temasını kadınlar oluşturur. Kadın imgesinin toplum içindeki rolleri, konumu, toplumun baskısı dışında ele almış ve tuvallerine yansıtılmıştır. Kadını çıplak, erotik biçimde sergileme cesaretini göstermiş ve büyük tepkilerin hedefi haline gelmiştir. Klimt kadın formlarıyla sanatın bakış açısını değiştirmeye çalışmış kendi felsefesini yansıtmıştır. Sanatçı 20. Yüzyıl sanatına yaklaşan özgün kimliğiyle, özgür bir bakış açısıyla tam bir avangart sanatçısı gibi davranmış çağına damgasını vurmuştur. Klimt farklı üslubuyla birlikte ışıltılı bir dünyaya sürüklediği masalsi bir dünyanın kapılarını açarak insanları düşsel bir boyuta soktuğu söylenebilir. Araştırmanın amacı Gustav Klimt'in resimlerindeki kullandığı motiflerin, etkisiyle üç boyut ve resimdeki derinliği nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmaktır. Sanatçının eserlerinde motifi kullanmasının resmin plastik değerlerini nasıl etkilediğini anlaşılır hale gelmesi araştırmanın önemini oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup verilere erişmek amacıyla literatür taramasına gidilmiştir. Araştırmada sanatçıya ait eserler incelenip bazı eserleri hakkında betimsel analizlerle motif, üçboyut, perspektif ilişkisi irdelenmiştir. Araştırmanın sınırlılığını Gustav Klimt'in eserlerinde plastik açıdan motif öğesi alırken evrenini ise sanatçının bazı eserleri oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda Klimt'in eserlerinde biçim zenginliğini sürekli arttırdığı ve bunu da geometriksel formlardan oluşan motiflerden yararlanarak yaptığı dekoratif süslemelerden oluşan kadın imgelerinde elde ettiği anlaşılmaktadır. Kadın figürlerinden oluşan bu kompozisyonlarda hem mekânda hem de kadın imgelerinde geometriğe yakın ritmik formları kullandığı görülmektedir. Sanatçı bu formlarla üç boyutu ve derinliği zayıflatırken fonda yer alan renksel derinlik ise ön arka ilişkisiyle perspektifi dengelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Gustav Klimt, Art Nouveau, Motif, Kadın İmgesi, Üç Boyut

THE EFFECT OF THE MOTIFS USED IN GUSTAV KLİMT'S PAINTINGS ON THREE DIMENSIONS AND PERSPECTIVE

Abstract

Gustav Klimt is one of the most important artists of Art Nouveau and symbolism. Klimt created great differences in the history of art and drew attention to creativity. At first, the artist produced works in accordance with the neoclassical understanding, leaning on orders.

Moving away from neoclassical understanding, Klimt removed the perception of realism and produced works that did not fit any template. Fed by a deep soul, Klimt replaced the old forms that he perceived as stinking with a new one. Klimt realized the spiritual expansion of art and went to the formation of an art that appealed to instincts. The artist had reached an artistic dream and found ways to express it. Fueled by imagination, Klimt went beyond the usual forms with his new style, creating forms that would affect people. Women form the main theme of the artist's works. The role of the female image within society, her position, was taken out of the pressure of society and reflected on her canvases. He has shown the courage to show a woman naked, erotic and has become the target of great reactions. Klimt tried to change the perspective of art through female forms, reflecting his own philosophy. Artist 20. With his original identity approaching the art of the century, he acted as an avant-garde artist with a free point of view, leaving his mark on his ERA. Klimt can be said to have brought people into a dream dimension by opening the doors of a fairy-tale world that he dragged into a glittering world with his different style. The aim of the research is to determine how the motifs used by Gustav Klimt in his paintings affect three dimensions and depth in the painting. It is important to understand how the artist's use of the motif in his works affects the plastic values of the painting. Qualitative research method was used in the research and literature was scanned in order to access the data. In the research, the works of the artist were examined and the relationship between motif, three dimensions and perspective was examined with descriptive analyses about some of his works. The limitation of the research is that kustav Klimt's works have a motif element in terms of plastic, while his universe is made up of some of the artist's works. As a result of the research, it is understood that Klimt constantly increases the richness of form in his works, and this is achieved in female images consisting of decorative ornaments that he makes using motifs consisting of geometric forms. In these compositions consisting of female figures, it is seen that he uses rhythmic forms close to geometry both in space and in female images. The artist weakens three dimensions and depth with these forms, while the color depth in the background balances perspective with the front-back relationship.

Keywords: Gustav Klimt, Art Nouveau, Motif, Female Image, Three Dimensions

1. GİRİŞ

Gustav Klimt Art Nouveau ve Sembolizm'in en önemli sanatçılarından biridir. Onun çalışmalarında hem sembolizm hem de romantizmin havası hissedilir. Klimt sanat tarihinde büyük farklılıklar oluşturmuş ve yaratıcılığa dikkat çekmiştir. Sanatçı önceleri siparişlere yaslanmış Neoklasik anlayışa uygun eserler üretmiştir. Neoklasik anlayıştan uzaklaşan Klimt gerçekçilik algısını ortadan kaldırarak hiçbir şablona uymayan çalışmalar üretmiştir. Derin bir ruhla beslenen Klimt kokuşmuş olarak algıladığı eski biçimlerin yerine yenisini koymuştur. Klimt sanatın ruhsal açılımını gerçekleştirerek içgüdülere hitap eden bir sanat oluşumuna gitmiştir. Sanatçı sanatsal bir düşselliğe ulaşmış ve bunu ifade etmenin yollarını bulmuştur. Düşsellikle beslenen Klimt yeni oluşturduğu üslupla alışıldık biçimlerin dışına çıkmış, insanları etkileyecek biçimler yaratmıştır. Sanatçının eserlerinin ana temasını kadınlar oluşturur. Kadın imgesinin toplum içindeki rolleri, konumu, toplumun baskısı dışında ele almış ve tuvallerine yansıtmıştır. Kadını çıplak, erotik biçimde sergileme cesaretini göstermiş ve büyük tepkilerin hedefi haline gelmiştir. Klimt kadın formlarıyla sanatın bakış açısını değiştirmeye çalışmış kendi felsefesini yansıtmıştır. Sanatçı 20. Yüzyıl sanatına yaklaşan özgün kimliğiyle, özgür bir bakış açısıyla tam bir avangart sanatçısı gibi davranmış çağına damgasını vurmuştur. Klimt farklı üslubuyla birlikte ışıltılı bir dünyaya sürüklediği masalsi bir dünyanın kapılarını açarak insanları düşsel bir boyuta soktuğu söylenebilir

2. ARAŞTIRMANIN AMACI:

Araştırmanın temel amacı; Gustav Klimt'in resimlerindeki kullandığı motiflerin, etkisiyle üç boyut ve resimdeki derinliği nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

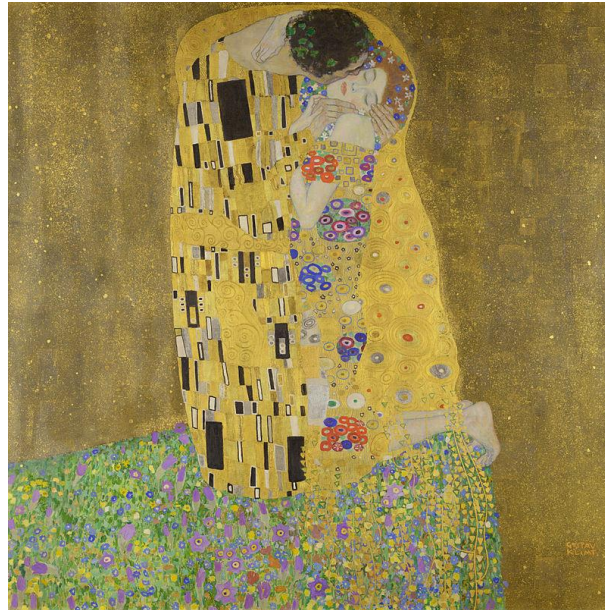
Sanatçının eserlerinde motifi kullanmasının resmin plastik değerlerini nasıl etkilediğini anlaşılır hale gelmesi araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

4. GUSTAV KLİMT'İN BAZI ESERLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMANIN AMACINA YÖNELİK İNCELEMELER

Klimt, sanatı ile bugün bile ilgi olma vasfını korumaktadır. İki boyutlu çalışmalar yapmasına rağmen insanı şaşırtacak derecede bir zenginliğe ulaşmıştır. Sembolizme uygun çalışmalar yapsa da kendi öznelliğinden faydalanarak yeni bir üslup oluşturmuştur. İki boyutlu çalışmalar üretmiş olsa da her ayrıntıyı bir dantel gibi işlemiştir.

“Simgecilik konularını (Ölüm, hayaletler, deniz kazaları) çoğu zaman romantizmden alır ve bunları tinsel bir çerçeveye oturtur” (Eroğlu, 2007: 335). Klimt'in çalışmalarında biraz da olsa romantik bir hava hissedilir. Klimt, gerçeklik algısını ortadan kaldırarak iki boyutlu çalışmalara yönelmiş, kendi dönemindeki sanatsal alışkanlıkların dışına çıkmıştır. “Şiddetle karşı çıktığı gerçekliğin estetiğini alıp ona metafizik boyut kazandırmaktan da geri kalmaz. Bu akımın özelliklerinden biri de resim tekniklerine gösterdiği kayıtsızlıktır” (Eroğlu, 2007: 335). Klimt, biçimsel olarak sembolizme bağlı kalmakla birlikte kendi tarzını oluşturmuş ve başarılı olmuştur. Klimt, çok yönlü bakış açısıyla eski ve yeni çatışmasında tercihini avangardizm yönünde kullanmıştır. Tüm çalışmalarında hayal gücü bulunan Klimt, eserlerini bir ritim çerçevesinde vermeye çalışmıştır. Gittikçe karmaşıklaşan bir sanat ortamında kendi üslubunu oluşturarak atılcı bir sanat anlayışına gitmiştir. Klimt eserleriyle zamanındaki sosyal yapıya müdahale etmiş, geleneksel kadın bakışını tamamen değiştirmiştir. Klimt, kadını yeniden tanımlamış ve kadının toplumdaki yerini sorgulamıştır. Eserlerinde de tüm bakış açısından soyutlanarak kadının yeni konumunu yansıtmıştır. Klimt, yeni biçimsel anlayışları zorlamış, öznel bir üslup oluşturmuştur.

4.1. ‘Öpücük’ isimli eseri

Resim 1: Gustav Klimt, Öpücük, 180 cm × 180 cm (71 in × 71 in), Tuval üzerine yağlı boya, 1908, Belvedere Sarayı, Landstrasse, Viyana (Erden, 2016:113)

“Öpücük (Almanca, Der Kuss) Avusturyalı Sembolist ressam Gustav Klimt tarafından altın varak, gümüş ve platin içeren bir tuval üzerine yapılmış bir yağlı boya eseridir. 1907 ve 1908 yıllarında, akademisyenlerin “Altın Dönem” dediği dönemde yapılmış ve 1908'de Liebespaar (sevgili) başlığı altında sergilenmiş” tir (<https://tr.wikipedia.org/wiki>).

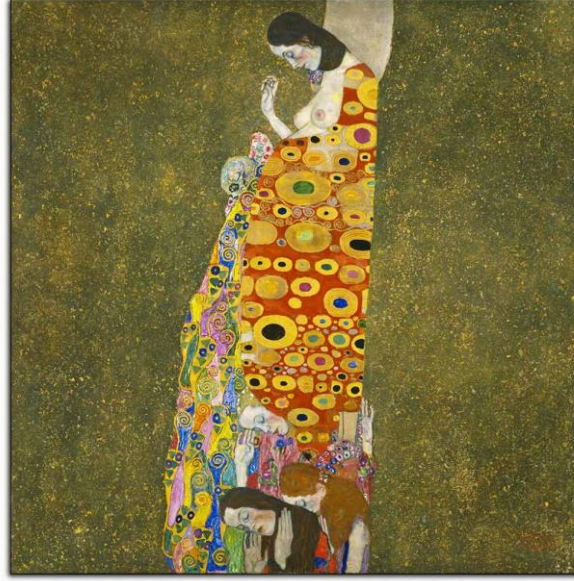
Sanatçı bu eserinde motifleri oluşturmak için geometrik (kare, dikdörtgen, yamuk, eşkenar dörtgen, daire..) formları veya geometrik formlara yakın biçimleri, çizgisel (iç içe geçmiş daire form çizgileri, dalgalı-düz çizgiler, kontur çizgiler..) formları kullandığı görülmektedir. Motifleri oluşturan genel tavır tekrarlardır. Sanatçı motifleri oluştururken geometrik yâda çizgisel formları aynı yâda benzeri formların tekrarlanması sonucu elde ettiği anlaşılmaktadır. Motiflerin etkisini arttıran diğer bir unsur ise renklerdir. Renklerin aralarındaki uyumu yâda tekrarı motif algısını arttırmaktadır. Gerek battaniyede, gerek figürlerde, gerek zeminde gerekse formda tekrarlar ve motifler baskın halde kendini göstermektedir. Sanatçının çalışmasında motifsel etkiler ile çalışması, figürleri, nesnelere stilize etmesi, stilize ederken renkleri lokal yani tek ton yada yakın nüanslarıyla vermesi, mekan olgusunu yine lokal etkiyle vermesi üç boyutu hemen hemen yok etmektedir. Üç boyut sadece kısmen geometrik formların bir araya gelirken oluşturduğu küçüklü büyüklü kıvrımlarla az da olsa algısal olarak hissedilmektedir. Mekân algısı ve perspektif sadece zeminde kısmen hissedilse de fonun tek renk ve nüanslarıyla boyanması perspektifi büyük oranda azaltmakta fakat algısal olarak az da olsa derinlik hissi vermektedir.

4.2. ‘Yerini doldurma’ isimli eseri

Resim 2: Gustav Klimt, Yerini Doldurma, 1905-09 Brüksel Stoclets Sarayı için yapılan bir taslak

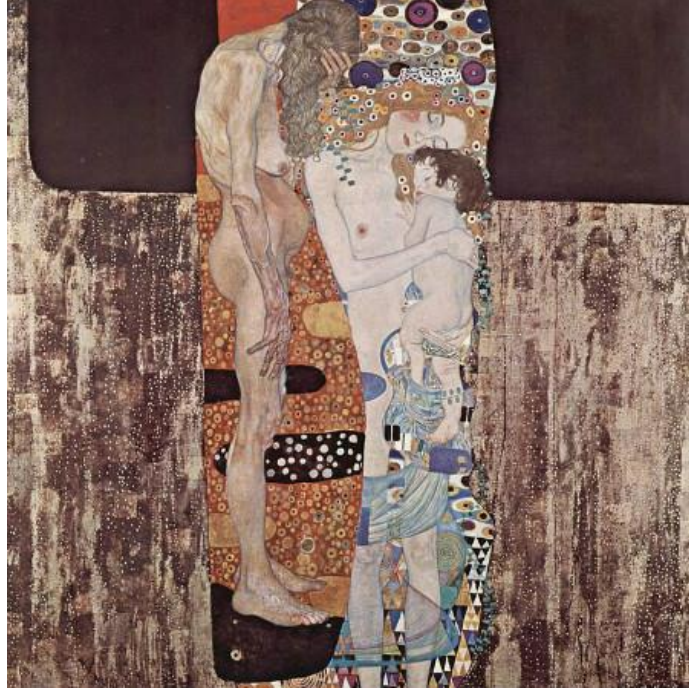
Sanatçı bu eserinde tamamen motifsel süslemeye gitmiştir. Fonda helezonik çizgisel çiçek motifleri yapmış fonu iki boyuta düşürmüştür. Resimde kullandığı kahverengi ve ton nüansları iki boyutluluğu ciddi anlamda güçlendirmektedir. Figürlerin kıyafetleri tamamen motifsel işlenmiş ve iki boyutluluk hakimdir. Figürlerin başlarında kontur çizgileri hakim olup bayan yüzü lokal boyanmıştır. Üçboyutluluğu zayıflatan etkenlerden biri tonlama olmaması olarak gösterilebilir. Resimde perspektif algılanmamakta sadece bayan figürün yüzünün varlığı ve kıyafetlerle fonun renk ton farklılığı algısal olarak ön- arka ilişkisi oluşturmaktadır.

Resim 3: Gustav Klimt, Umut II, 1907-8, Tuval Üstüne Yağlıboya, Altın ve Plastik Varak, 110x110 cm, Museum of Modern Art, New York

Sanatçı bu eserinde arka fonda noktasal yada lekesele etkilerle motiflere destekleyici bir fon oluşturmuştur. motifsel süslemeye gitmiştir. Kadın kıyafetinde motifsel etkiler görünürken figürlerin yüzlerinde yada gövdelerinde geleneksel resim anlayışı görülmektedir. Fon ile figür arasında renk zıtlığı ön arka ilişkisini oluşturmakta figürün kıyafetinde geometriksel formlara ve üç boyut verilmemesine rağmen algısal olarak üç boyut hissedilmektedir. Figürdeki gelenekselci resim anlayışı ile kıyafetlerdeki stilize ve süslemeci tavır izleyicide üç boyut ile iki boyut arasında git-gellere neden olmaktadır. Arka ön ilişkisine rağmen perspektif olgusu oluşmuş diyemeyiz.

Resim 3: Gustav Klimt, *The Three Ages Of Woman*, 1905

Sanatçı bu eserinde zeminde dokusal etkide bir görünümle çalışmış figürlerin arka fonlarında büyük oranda geometriksel ve çizgisel formda süslemeci bir yol izlemiştir. Figürlere tonla etüdü uylamış olsa dahi ilk bakışta bayan ve çocuk figürleri iki boyutlu gibi algılanmaktadır. Bayan ve çocuk imgesinde (kumaş, saç formlarında) yer yer motifler görülmektedir. Resmin üst kısmında yaptığı lokal kahverengi boyama tekniksel açıdan resme hem sadelik hem de diğer uygulanan doku, motif süslemeleri gibi öğelerle bir zenginleşmeye götürmüştür. Figürler arasında ve fon arasında bir ön-arka ilişkisi ile derinlik oluşsa da tam anlamıyla bir perspektif vardır denilemez.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup verilere erişmek amacıyla literatür taramasına gidilmiştir. Araştırmada sanatçıya ait eserler incelenip bazı eserleri hakkında betimsel analizlerle motif, üçboyut, perspektif ilişkisi irdelenmiştir. Araştırmanın sınırlılığını Kustav Klimt'in eserlerinde plastik açıdan motif ögesi alırken evrenini ise sanatçının bazı eserleri oluşturmaktadır.

SONUÇLAR

Araştırmanın sonucunda Klimt'in eserlerinde biçim zenginliğini sürekli arttırdığı ve bunu da geometriksel formlardan oluşan motiflerden yararlanarak yaptığı dekoratif süslemelerden oluşan kadın imgelerinde elde ettiği anlaşılmaktadır. Kadın figürlerinden oluşan bu kompozisyonlarda hem mekânda hem de kadın imgelerinde geometriğe yakın ritmik formları kullandığı görülmektedir. Sanatçı bu formlarla üç boyutu ve derinliği zayıflatırken fonda yer alan renksel derinlik ise ön arka ilişkisiyle perspektifi dengelemektedir.

Sanatçı eserlerinde genelde motifleri oluşturmak için geometrik (kare, dikdörtgen, yamuk, eşkenar dörtgen, daire, üçgen..) formları veya geometrik formlara yakın biçimleri, çizgisel (iç içe geçmiş daire form çizgileri, dalgalı-düz çizgiler, kontur çizgiler, spiral ve helezonik çizgiler..) formları kullandığı görülmektedir. Klimt'in eserlerinin motiflerini

oluşturan genel tavır tekrarlardır. Sanatçı motifleri oluştururken geometrik yâda çizgisel formları aynı yâda benzeri formların tekrarlanması sonucu elde ettiği anlaşılmaktadır. Motiflerin etkisini arttıran diğer bir unsur ise renklerdir. Renklerin aralarındaki uyumu yâda tekrarı motif algısını arttırmaktadır. Sanatçı eserlerinde yer alan bazı figürlerde, nesnelere, zeminde ve kısmen de olsa fonda tekrarları ve motifleri baskın halde kullandığı görülmektedir. Sanatçının eserlerinde, motifsel etkiler ile çalışması, bazı figürleri, nesnelere stilize etmesi, stilize ederken renkleri lokal yani tek ton yada yakın nüanslarıyla vermesi, mekan olgusunu yine lokal etkiyle vermesi üç boyutu hemen hemen yok etmektedir. Ayrıca sanatçı bazı eserlerinde figürleri tam anlamıyla geleneksel üslupla etüt ederek üç boyutu tamamıyla vermektedir. Sanatçı birçok eserinde iki boyut ve üç boyut algı çatışması da yaşatmaktadır. Bazı çalışmalarda üç boyut sadece kısmen geometrik formların bir araya gelirken oluşturduğu küçüklü büyüklü kıvrımlarla az da olsa algısal olarak hissedilmektedir. Yine bazı çalışmalarında, mekân algısı ve perspektif sadece zeminde kısmen hissedilse de fonun tek renk ve nüanslarıyla boyanması perspektifi büyük oranda azaltmakta fakat algısal olarak az da olsa derinlik hissi vermektedir. Sanatçı bazı eserlerinde ise fonu çizgisel ve geometrik formlarla motifsel etüt etmiş ve bu durumda eserlerin derinliği motiflerin etkisiyle yok olmuş gibidir.

Ayrıca sanatçı bazı eserlerinde kullandığı tek renk ve tonlamalarla da iki boyutluluğu güçlendirip üç boyutluluğu zayıflatmıştır.

Sonuç olarak motiflerin stilize olmaları ve iki boyutta kalması üç boyutu engellemektedir. Nesne ve figürler üzerindeki motiflerin perspektif kurallarına uygun şekilde geriye doğru daralmaması ise perspektifi zayıflatmaktadır. Klimt'in eserlerinde sembolik ve Art Nouveau süslemesine girmesinden ötürü çalışmalarında üç boyut ve perspektif ciddi anlamda zayıflatmıştır. Ayrıca sanatçının bazı motiflerde uyguladığı teknikler ve bazı figürlerde üç boyutlu tonlama yapması izleyici de iki boyut ile üç boyut arasında kalma algısı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇALAR

Erden, E. Osman. (2016), Modern Sanatın Kısa Tarihi, İstanbul, Hayalperest Yayınevi.

Eroğlu, Özkan, (2007). Sanatın Tarihi, İstanbul: Kolaj Kitaplığı.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK_\(tablo\)#:~:text=%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK%20\(Almanca%2C%20Der%20Kuss\),\(sevgili\)%20ba%C5%9F1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20alt%C4%B1nda%20sergilenmi%C5%9F](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK_(tablo)#:~:text=%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK%20(Almanca%2C%20Der%20Kuss),(sevgili)%20ba%C5%9F1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20alt%C4%B1nda%20sergilenmi%C5%9F).

Görsel Kaynakçalar

Resim 1: Erden, E. Osman. (2016), Modern Sanatın Kısa Tarihi, İstanbul, Hayalperest Yayınevi.

Resim

2:

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK_\(tablo\)#:~:text=%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK%20\(Almanca%2C%20Der%20Kuss\),\(sevgili\)%20ba%C5%9F1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20alt%C4%B1nda%20sergilenmi%C5%9F](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK_(tablo)#:~:text=%C3%96p%C3%BCc%C3%BCK%20(Almanca%2C%20Der%20Kuss),(sevgili)%20ba%C5%9F1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20alt%C4%B1nda%20sergilenmi%C5%9F).

Resim

3:

https://www.google.com/search?q=klimt+umut+II&tbm=isch&ved=2ahUKEwiDzaPigqXsAhUa4oUKHSqKAXcQ2-cCegQIABAA&oq=klimt+umut+II&gs_lcp=CgNpbWcQDDoECAAQQzoCCAA6BAgAEBM6CAgAEAUQHhAToggIABAIEB4QEzoGCAAQHhATUlnBliQlwhgvaslaABwAHgAgAG1AYgBtgiSAQMwLjiYAQCgAQGqAQnd3Mtd2l6LWltZ8ABAQ&sclient=img&ei=Vw1_X8PFFJrElwSqlI64AQ&bih=486&biw=1026#imgrc=2k7rhhDcuL-YqM

Resim 4: <http://www.leblebitozu.com/opucuk-resmiyle-bilinen-gustav-klimtin-19-eseri/>

**İĞDIR İLİ YONCA ALANLARINDA YONCA TOHUM KAPSİDİ,
ADELPHOCORIS LINEOLATUS GOEZE (HEMIPTERA, MİRİDAE)'UN
YAYILIŞI, DOĞADA BİYOLOJİSİ VE ZARARI ÜZERİNDE ÖN ÇALIŞMALAR**

Doç.Dr. Celalettin Gözüaçık, Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, 76000, Iğdır, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-6543-7663>

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Gültekin, Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, 76000, Iğdır, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-0139-7391>

Öğr. Gör. Nagihan Kılıç, Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, 76000, Iğdır, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-7746-8125>

Araş. Gör. Dilek Doğan, Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, 76000, Iğdır, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0001-9692-7211>

ÖZET

Yonca (*Medicago sativa* L.) çok geniş alanlarda yetiştirilen önemli bir yem bitkisidir. Vegetasyon süresince birçok böcek yonca bitkisinde beslenmektedir. Bu böceklerden Yonca tohum kapsidi, *Adelphocoris lineolatus* Goeze (Hemiptera, Miridae) özellikle yonca bitkisinin vegetatif ve generatif kısımlarında beslenerek zararlar oluşturmaktadır. Bu çalışma *A. lineolatus*'un Iğdır ili yonca alanlarındaki yayılışı, biyolojisi ve zararının belirlenmesi amacıyla ele alınmış bir ön çalışmadır. Bu amaçla arazi çalışmaları 2018 ve 2019 yıllarında Merkez, Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca ilçelerinde bulunan 25 yonca tarlasında nisan-ekim ayları arasında yapılmıştır. Böceğin yayılış alanları her tarlanın 5 farklı noktasında 10'ar defa olacak şekilde atrap kullanılarak belirlenmiştir. Doğada biyolojisi ve zararının tespiti ise gözle kontrol yöntemi uygulanmış ve laboratuvarında ise her bir tarladan tesadüfi olarak toplanan 10'ar salkımdan 10'ar tohum kapsülü içerisindeki tohumlar ile bitkini sap kısımları binoküler altında incelenmiştir. Çalışmalar sonucunda; çalışmaların yürütüldüğü bütün yonca alanlarında *A. lineolatus* bulunmuştur. Kışı yonca bitkisi saplarında yumurta döneminde geçirdiği, nimflerinin nisan-mayıs aylarında, ergin bireyler ise mayıs- haziran aylarından itibaren görülmeye başladığı gözlemlenmiştir. Bahar döneminde nimfler bitkinin genç sürgün ve yapraklarında, temmuz sonlarında bitkinin çiçek sapı, sonrasında bakla içerisindeki tohumlarla beslendiği ve beslenme sonucunda sürgünlerin pörsüdüğü, çiçeklerin oluşumunun engellendiği ve özellikle tohum içeriğini tamamen ya da kısmen emerek tohumların tohumluk özelliklerini yitirdikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın her iki yılında yonca tohumlarında oluşan bu zararın yaklaşık % 5-35 oranında olduğu belirlenmiştir. Özellikle yonca tohumlarındaki kayıplar dikkate alındığında tohumluk üretimi yapan çiftçilerin bu zararlıyı göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca, bu böceğin yonca alanlarındaki yayılış ve zarar durumunun daha detaylı çalışmalarla araştırılmasının yararlı olacağı ileri sürülebilir.

Anahtar kelimeler: *Adelphocoris lineolatus*, yayılış, biyolojik gözlem, zarar, yonca, Iğdır

**PRELIMINARY STUDIES ON DISTRIBUTION, BIOLOGY AND DAMAGE OF
ALFALFA SEED CAPSID, ADELPHOCORIS LINEOLATUS GOEZE (HEMIPTERA,
MİRİDAE) IN ALFALFA FIELDS OF İĞDIR PROVINCE**

ABSTRACT

Alfalfa (*Medicago sativa* L.) is an important forage crop grown in very large areas. During vegetation, many insects feed on the alfalfa plant. Among these insects, Alfalfa

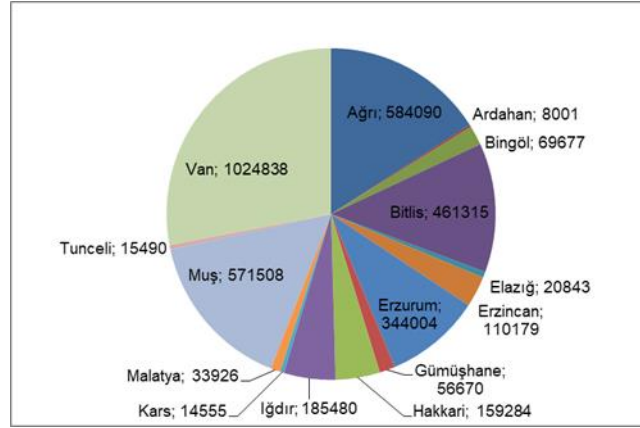
seed capsid, *Adelphocoris lineolatus* Goeze (Hemiptera, Miridae) cause damages by feeding especially in the vegetative and generative parts of the alfalfa plant. This study is a preliminary study conducted to determine the distribution, biology and damage of *A. lineolatus* in the alfalfa fields of İğdır province. For this purpose, field studies were carried out between April and October in 25 alfalfa fields in Center, Aralık, Karakoyunlu and Tuzluca in the years 2018 and 2019. The distribution areas of the insect were determined using sweep net 10 times at 5 different points of each field. In nature, the method of visual control was applied to determine the biology and its damage, and in the laboratory, seeds in 10 seed capsules from 10 clusters collected randomly from each field and the stem parts of the plant were examined under binoculars. As a result of the studies; *A. lineolatus* was found in all alfalfa fields where the studies were conducted. It was observed that *A. lineolatus* was overwinter as an egg in the stems of the alfalfa plant and the nymphs began to appear in April-May months, and the adults were observed as from May-June. In the spring period, the nymphs were fed on the young shoots and leaves of the plant, the flower stalk of the plant at the end of July, and then the seeds in the pod. As a result of feeding, it was determined that the shoots become wrinkled, flower formation was prevented and the seeds lose their properties, especially by absorbing the content of the seed completely or partially. It was determined that this damage occurring in alfalfa seeds in both years of the study was about 5-35%. In particular, considering the losses in alfalfa seeds, seed farmers should consider this pest. In addition, it could be suggested that it will be useful to conduct more detailed studies on the alfalfa fields in order to control the distribution and damage status of *A. lineolatus*.

Keywords: *Adelphocoris lineolatus*, distribution, biological observation, damage, alfalfa, İğdır

GİRİŞ

Yonca (*Medicago sativa* L.) bitkisinin anavatanı Orta Asya (Bolton, 1962) olup, baklagiller (Fabaceae) ailesinde yer alan, derin ve güçlü kök sistemine sahip, çok yıllık yüksek yem değerine sahip bir bitkidir (Davis, 1978). Aynı zamanda köklerindeki yumrucuklar ile toprağa fazla miktarda azot bağlayıp, kendisinden sonra ekilecek olan yüzeysel köklü bitkiler için organik maddece ve azotça zengin, su tutma kapasitesi iyi bir tarla toprağı bırakır (Anonim, 1999).

Yonca bitkisinin verim ve kalitesini olumsuz etkileyen birçok böcek türü bulunmaktadır. *Adelphocoris lineolatus* Goeze (Hemiptera, Miridae) yonca bitkisinde ekonomik zarar yapan türlerden biridir (Wang et al., 2011). Yonca bitkisinin tomurcuk, çiçek, yeni teşekkül eden tohum ve yapraklarda zarara neden olduğu belirtilmektedir (Özer ve Duran, 1968). Bu tür, Avrupa, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Afganistan, Pakistan, Moğolistan, Çin, Japonya ve Kuzey Amerika'da yayılış gösteren kozmopolit bir türdür (Aukema and Rieger, 1999; Scudder and Footitt, 2006). *A. lineolatus*'un yoncadan başka pamuk, patates, lahana, yeşil fasulye, mısır ve ayçiçeği gibi 29 familyadan 125 bitkide beslenen polifag bir zararlı olduğu bildirilmiştir (Lu and Wu, 2008). Tüik (2016) verilerine göre Türkiye'de 650.111 ha alanda yonca yetiştirilmekte ve 15.714.381 ton yeşil ot üretilmektedir, Özellikle hayvancılığın yoğun yapıldığı Doğu Anadolu bölgesinde 365.986 ha (%56,3) 6.637.886 ton yeşil ot üretimi ile (%42,2) ile bu veriler içerisinde yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Doğu Anadolu bölgesinde yonca üretim alanları

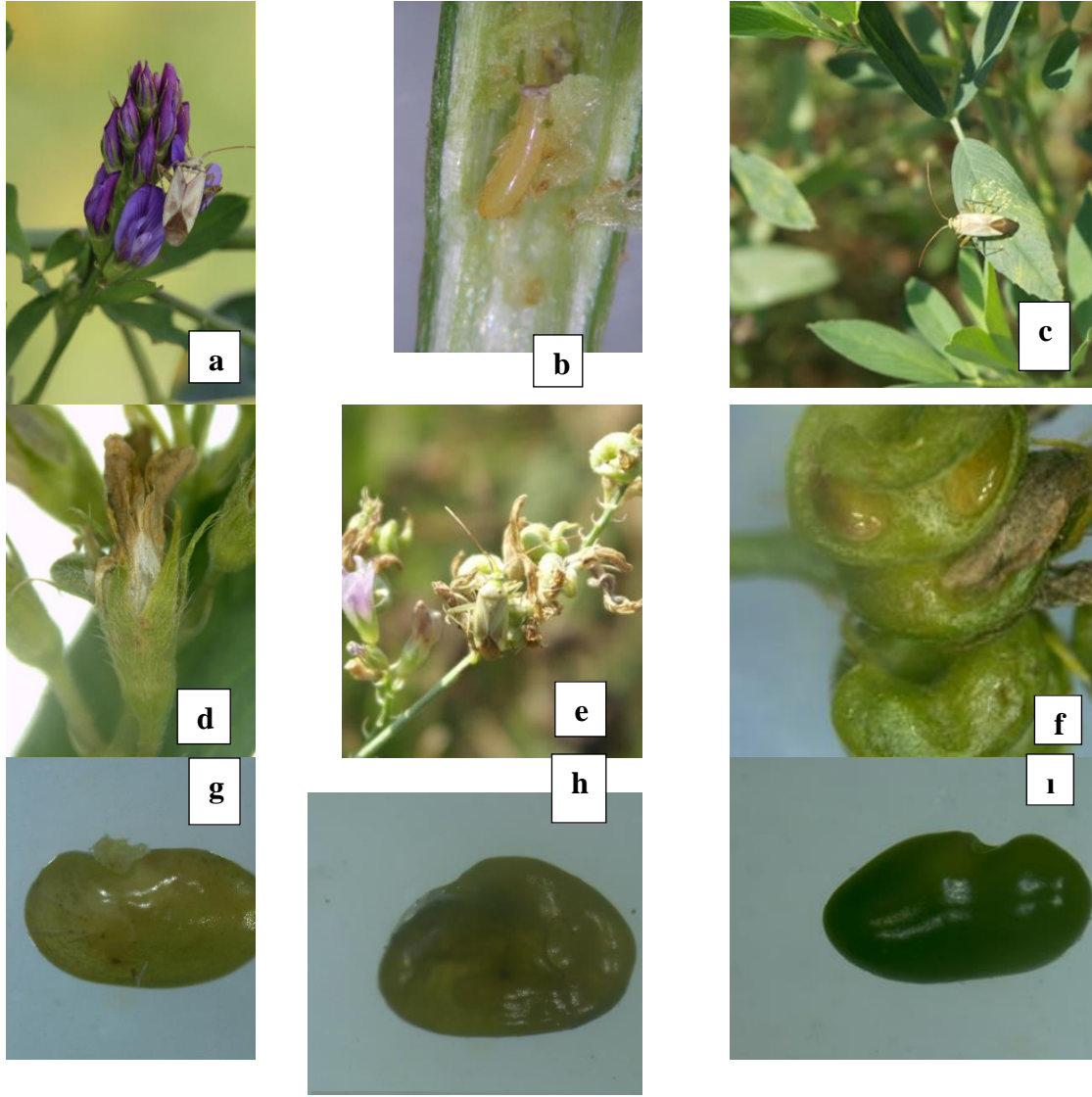
Iğdır ili ise, 18 548 ha alanda yonca ekimi yapılmaktadır. Üreticiler yoncayı yeşilot, saman ve tohum amaçlı yetiştirmektedir. İlin, farklı iklim ve topografik yapısından dolayı yıl içinde 3-4 biçim yapabilmektedir. *A. lineatus*'un yonca tarlalarındaki, yayılışı, biyolojisi ve zararıyla ilgili yeterli araştırmalar yapılmamıştır. Bu çalışma ile *A. lineatus*'un Iğdır ili yonca alanlarındaki durumu incelenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmalar 2018 ve 2019 yıllarında Merkez, Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca ilçelerinde yer alan 25 yonca tarlasında nisan-ekim ayları arasında yürütülmüştür. Böceğin yayılış alanlarını belirlemek için her tarlanın 5 farklı noktasında 10'ar defa olacak şekilde atrap kullanılmıştır. Doğada *A. lineatus*'un biyolojisi ve zararıyla ilgili gözlemler alınmıştır. Bunun için periyodik olmayan ancak, daha önceden belirlenen yonca tarlalarında bitki aksamı tamamen incelenmiş ve böceğin biyolojisi ve zararı ile ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Eylül süresince tohum bağlayan tarlalardan tesadüfi olarak bitkiler dipten kesilerek laboratuvara getirilmiş 10'ar salkımından 10'ar tohum kapsülü içerisindeki tohumlar, ekim ayı ortalarında ise bitki sapları boyuna kesilerek binoküler altında incelenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Iğdır ili yonca alanlarında 2018 ve 2019 yıllarında *A. lineolatus*'un yayılış gösterdiği ilk defa bu çalışma ile belirlenmiştir. Bu türün, Türkiye'de Adana, Ankara, Antalya, Bartın, Bolu, Çankırı, Çorum, Erzurum, Eskişehir, Konya illerinde varlığı bilinmektedir (Tamer ve ark., 1997; Yıldırım ve ark., 1998; Lodos ve ark., 2003). *A. lineolatus*, kışı yonca bitkisinin ekim ayı ortalarında yonca saplarında yumurta döneminde geçirdiği, nimflerin nisan -mayıs aylarında, ergin bireyler ise mayıs- haziran aylarından itibaren görülmeye başladığı belirlenmiştir. Bu dönemde çiftleştikleri ve bitkinin saplarına yumurta bıraktıkları tespit edilmiştir. Çalışma süresince Iğdır ili yonca alanlarında *A. lineolatus*'un 2 nesil verdiği anlaşılmıştır. Craig and Loan (1984), bu türün genellikle yılda 2 nesil verdiğini bildirmiştir.

Şekil 2. *Adelphocoris lineolatus*'un (a) ergini, (b) yumurtası, (c) yapraktaki zararı, (d) çiçekteki zararı, (e) kapsülde beslenmesi, (f) kapsükdeki zararı, (g, h) tohumdaki zararı, (i) sağlam tohum (*C.GÖZÜAÇIK*)

Ergin ve nimfler bitkinin genç sürgün, yapraklarında ve çiçekte, temmuz sonlarında bakla içerisindeki tohumlarla beslenmektedir. Beslenme sonucunda sürgünlerin pörsüdüğü, çiçeklerin oluşumunun engellendiği ve özellikle tohumun içeriğini kısmen ya da tamamen emerek tohumluk özelliklerini yitirdikleri tespit edilmiştir (Şekil 2). Özer ve Duran (1968) ve Morrill et al. (1984) gibi araştırmacılar, bu böceğin yoncaların tomurcuk, çiçek yeni teşekkül eden tohum ve yapraklarda zarar neden olduğunu, Hughes (1943), çiçekle beslenmesi sonucu önemli miktarda çiçeklerin döküldüğünü bildirmişlerdir. *A. lineolatus*'un

tohum kapsülünde beslenmesi sonucu, tohum veya tohum kapsüllerinin bozulmasına, büzülmesine, koyulaşmasına ve tohum kabuğunun düşmesine neden olur (Hughes, 1943; Walstrom, 1983; Soroka, 1991). Çalışmanın her iki yılında tohumluk üretimi yapılan 7 tarlada *A. lineolatus* yonca tohumlarında yaklaşık % 5-35 oranında emgi oluşturduğu tespit edilmiştir. Wheeler (2001) bu türün %50, Sekulić et al. (2005) ise kurak yıllarda %20 ile %90 arasında tohum kaybı oluşturduğunu bildirmişlerdir.

SONUÇ

İğdir ili yonca ekiliş alanlarının tamamında *Adelphocoris lineolatus* yayılış göstermektedir. Kışı yumurta döneminde bitki sapsı içerisinde geçirdiği, yoncanın vegetasyonu süresince nimf ve erginlerinin vegetatif ve generatif kısımlarında beslendiği görülmüştür. Tohumların teşekkül ettiği dönemde, tohum kapsülüyle beslenmesi sonucunda önemli miktarda tohum kaybına neden olduğu anlaşılmıştır. Özellikle yonca bitkisinin generatif (çiçek ve tohum) kısımlarındaki kayıplar dikkate alındığında tohumluk üretimi yapan çiftçilerin bu zararlıyı göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca, bu böceğin yonca alanlarındaki yayılış ve zarar durumunun daha detaylı çalışmaları araştırılması ve takip edilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Anonim 1999. Çayır Mera Amenajmanı ve Islahı. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 314.

Aukema B, Rieger C 1999. Catalogue of the Heteroptera of the Palaearctic Region (Vol. 3). Amsterdam, The Netherlands: The Netherlands Entomological Society.

Craig C 1963. The alfalfa plant bug, *Adelphocoris lineolatus* (Goeze) in Northern Saskatchewan. Can. Entomol. 95, 6–13.

Crai, C 1971. Distribution of *Adelphocoris lineolatus* (Heteroptera: Miridae) in western Canada. Can. Entomol. 103, 280–281.

Craig CH, Loan C C 1984. *Adelphocoris lineolatus* (Goeze), alfalfa plant bug (Heteroptera: Miridae). pp 9-10 In JS Kelleher, Hulme MA (Eds.), Biological control programmes against insects and weeds in Canada 1969-1980, London: Commonwealth Agricultural Bureau.

Davis PH 1978. Flora Of Turkey. Edinburgh at the University, 6:527.

Hughes JH 1943. The alfalfa plant bug, *Adelphocoris lineolatus* (Goeze), and other Miridae (Hemiptera) in relation to alfalfa seed production in Minnesota. University of Minnesota Technical Bulletin 161: 80 pp.

Lodos N, Önder F, Pehlivan E, Atalay R, Erkin E, Karsavuran Y, Tezcan S, Aksoy S 2003. Faunistic Studies on Miridae (Heteroptera) of Western Black Sea, Central Anatolia and Mediterranean Regions of Turkey. TÜBİTAK (The Scientific and Technical Research Council of Turkey) Project Numbers: TOAG/336 & 502.

Lu YH, Wu KM 2008. Biology and control of cotton mirids. Golden Shield Press Beijing, China.

Morrill WL, Ditterline RL, Winstead C 1984. Effects of *Lygus borealis* Kelton (Hemiptera: Miridae) Feeding on Sainfoin seed production. J. Econ. Entomol. 77:966-968.

Özer M, Duran M 1968. Orta Anadolu'da Yonca ve Korungalarda Zarar Yapan Bazı Böcek Türleri Üzerinde İlk Çalışmalar. A.Ü.Z.F. Yayınları No: 316. 68.

Scudder GGE, Footitt RG 2006. Alien true bugs (Hemiptera: Heteroptera) in Canada: Composition and adaptations. Can. Entomol. 138: 24–51.

Sekulić R, Katić S, Karagić D, Kereši T 2005. Plant bugs pests of lucerne and clover. Ph.D. thesis, Faculty of Agriculture, Department of Plant and Environmental Protection "Dr. Pavle Vukasović". Novi Sad. 5:517-526.

Soroka JJ, 1991. Insect pests of legume and grass crops in western Canada, Ottawa: Agriculture Canada Publication 1435/E.

Tamer A, Aydemir M, Has A 1997. Ankara ve Konya illerinde korunga ve yonca da görülen zararlı ve faydalı böcekler üzerinde faunistik çalışmalar. Bitki Koruma Bülteni, 37(3-4): 125-161.

Tuik, 2019. Bitkisel Üretim İstatistikler.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Erişim: 21.08.2020).

Yıldırım E, Özbek H, Tozlu G, Aslan İ, Gültekin L 1998. Erzurum ve bazı çevre illerinde yem bitkilerinde bulunan önemli zararlılar ve mücadeleleri, Doğu Anadolu Tarım Kongresi, Türkiye, 14 - 18 Eylül 1998, 67-78 ss.

Walstrom RJ 1983. Plant bug (Heteroptera: Miridae) damage to first-crop alfalfa in South Dakota. Journal of Economic Entomology 76: 1309- 1311.

Wang F Deng Y, Huo Z 2011. Composition and structures of insect community of the alfalfa pasture in the Longdong Loess Plateau. Pratacultural Science. 12: 123-132.

Wheeler AG 2001. Biology of the plant bugs (Hemiptera: Miridae): Pests, predators, opportunists. Cornell University Press, Ithaca, New York.

INVESTIGATION OF THE 100-YEAR CHANGE OF SIVAS PROVINCE, TURKEY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS

Geomatics Engineer Sefa Sarı¹, Prof. Dr. Tarık Türk ^{*2}

¹Sivas Municipality, Sivas, Turkey

²Sivas Cumhuriyet University, Engineering Faculty, Department of Geomatics
Engineering, Sivas, Turkey

Sefa SARI ORCID: 0000-0002-4142-9845,

Tarık TÜRK ORCID: 0000-0002-2671-7590

Abstract

One of the most important duties of urbanism is to meet the basic needs of people. The need for shelter takes a significant place among the basic needs of people. Urban populations, which are increasing very rapidly nowadays, have made urban development a non-negligible situation. Urban planning should be done by ensuring urban development and without losing the city identity, and a regular development strategy should be adopted according to objective criteria in order to manage the available resources correctly.

In this study, the 100-year urban development of Sivas city center was examined with the Geographical Information System (GIS) by considering historic buildings and population projection, and the relationship between housing in the city in this process and complementary zoning plans was investigated.

Keywords: Sivas, GIS, Urban development, Urbanization, Temporal analysis

1. INTRODUCTION

Urbanization, by its simple definition, means an increase in the population living in cities (Sağır and Nacar 2008). Urbanization in developing countries occurs in the form of population raids. However, urbanization should not be considered only in the context of population movements. Urbanization can also be defined as the transition from agricultural production to a higher level of production (Uysal et al. 2016). This transition has necessitated the gathering of all production control functions in cities and also has led to the growth and density of cities and has caused the increase in the degrees of heterogeneity and integration (Tekeli 1997). Therefore, while defining urbanization, it is also necessary to include social and economic changes that create that population movement. Considering in this way, urbanization can be defined as “a population accumulation process that results in the increase in the number of cities in parallel with industrialization and economic development, the growth of today’s cities, that creates organization, division of labor and specialization at an increasing rate in the social structure, and causes city-specific changes in human behaviors and relationships.” It is possible to list the reasons affecting urbanization as economic reasons, technological reasons, political reasons, and socio-psychological reasons (Sağır and Nacar 2008).

Good planning should be done for healthy and livable places, vehicle traffic, pedestrian traffic, living areas, natural and green areas should be planned well, and accommodation styles suitable for the topography and nature of the land should be created. The sun, which is indispensable for life, should be able to enter all houses, and life-threatening elements, such as dust, noise, and exhaust gas, should be minimized. Sunshine durations should be estimated in all buildings to be planned, and the soil policy should be developed for this purpose (Corbusier, 1933-2009). Empty places that will allow people to rest, have fun, and relax physically and mentally after intensive working hours have been concreted rapidly in recent times, and people are condemned to live among massive concrete piles of their own scales. It

is indispensable for the future of cities to create areas where people can spend daily, weekly, and annual leisure time and rest. Parks and green areas, areas of sports activities, beaches, forests, recreation and entertainment places should be placed in a certain order among the concrete piles of the city and turned into common living spaces of people (Corbusier 1933-2009).

One of the most critical problems in the development of cities is the transportation problem. The dimensions of streets are insufficient for the speed of motor vehicles, and they cannot bear the load increasing every day. The shortness of the intersection points of roads, huge houses situated close to each other, insufficient street widths, high costs of expansion works, and insufficiency in the solution of the problem emerge as major obstacles to the development of the city (Song 2005).

The first parameter that comes to mind when talking about the city is the “City identity.” The heritage of the city is provided by the existence of that city, its development, circulation, and survival of the existing historical monuments. (Yakar and Doğan 2018) Every person wants to see the traces of the environment where he was born and raised. The sense of belonging of people who see their past is reinforced, and they see their roots in that city. At the stage of planning a city, first of all, it is necessary to protect the buildings that the city has and which have the identity of the city, to green its surroundings, and to turn it into places where people can spend time (Corbusier, 1933-2009).

As a result of storing the temporal data of a city in the GIS environment, it is possible to make temporal change analysis and future-oriented models in the city (Liu 2008). Thus, the temporal changes occurring in the cities can be introduced quickly and effectively and necessary planning strategies can be developed in line with this change. In this process, GIS provides many advantages in terms of time, cost and labor (Kızılelma et al. 2013).

In this study, temporal changes occurring in Sivas city center within 100 years were analyzed in the GIS environment using data such as zoning plan, ortho-photograph, population, and current map within the boundaries of Sivas city center.

2. THE STUDY AREA

Sivas province, which is one of the oldest settlements in Turkey’s history with an area of 28,488 km² consisting of 16 districts, is the second largest province in terms of Turkey’s territory. Upon examining Sivas settlement, which has hosted different civilizations in different periods of history, it is clearly observed that every civilization has added its own culture to the city and left a trace on the city settlement. The city, which has been integrated with its historical monuments that challenge the years among the building stocks that are constantly transforming, developing and concentrating, has gained the title of the “Sultan City” with its cultural values and rich history.

The municipal boundaries of the central district of Sivas province, which is selected as the study area, have a surface area of approximately 192 km² and an average height of 1200 meters (Fig.1).

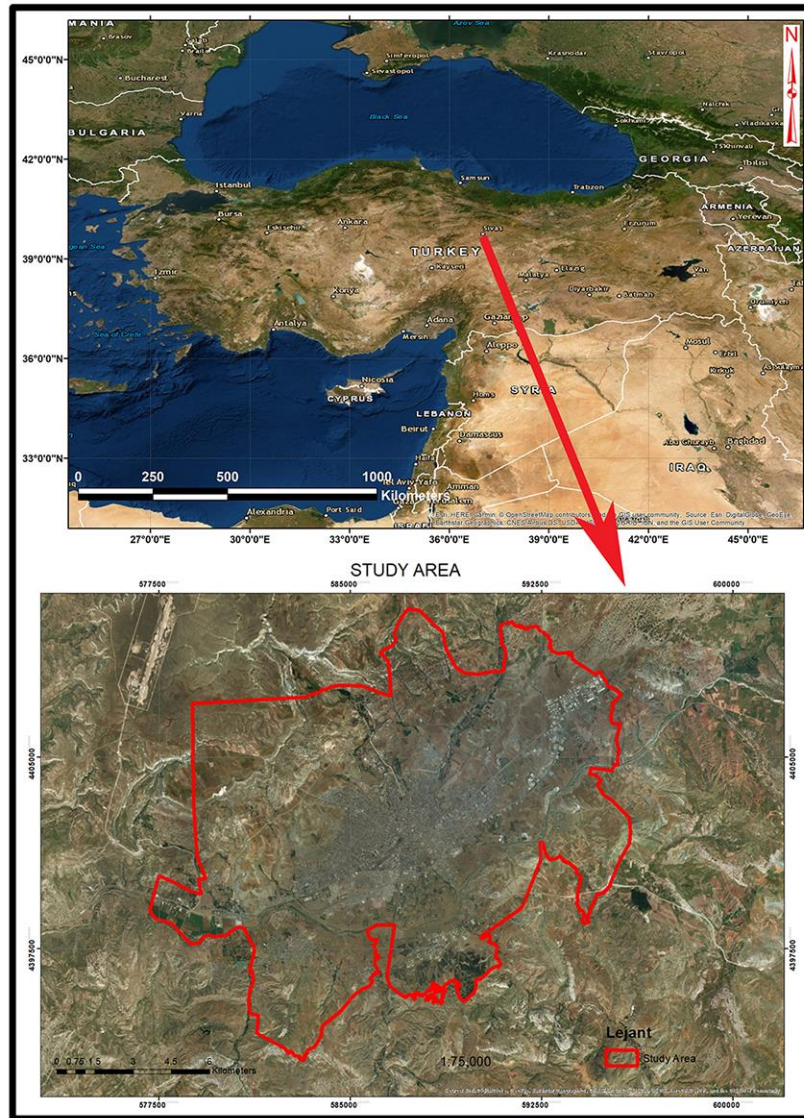

Figure 1. Study Area (Sivas City Center)

3. MATERIAL AND METHODS

Within the scope of this study, different data, such as the population data, administrative boundary data, and land use of Sivas province between 1927 and 2017, the City Fortification Wall Map of Sivas city center of Albert Gabriel with the unknown exact date and turned into a book in 1934 (Gabriel 1934), the City Plan of Arakel Badrik dated 1915 (Yarman 2008), current maps of different years, zoning plans, and ortho-photographs, were used. The details of these data are presented in the table below (Table.1).

Table 1. Data used in the study

Data Name	Year	Data type
City plan (Arakel Badrik)	1915	Plan
City fortification wall map) (Albert Gabriel)	1934	Plan
Implementary development plan	1937	Plan
Aerial photos	1949	Ortho-photo
Implementary development plan	1968	Plan

Aerial photos	1975	Ortho-photo
Implementary development plan	1984	Plan
Neighborhood map	1992	Map
Base map	2007	Map
Implementary development plan	2018	Plan

The settlement direction of Sivas city center has constantly changed in the historical process. A lot of different data since 1915 were used in this study. The zoning plans and base maps for each period were digitized and overlapped. As a result of this process, settlement boundaries by years were obtained. All data were collected in a single database in the GIS environment and converted into the same coordinate system. Geographical and non-geographical data were integrated and made inquirable and analyzable (Fig. 2).

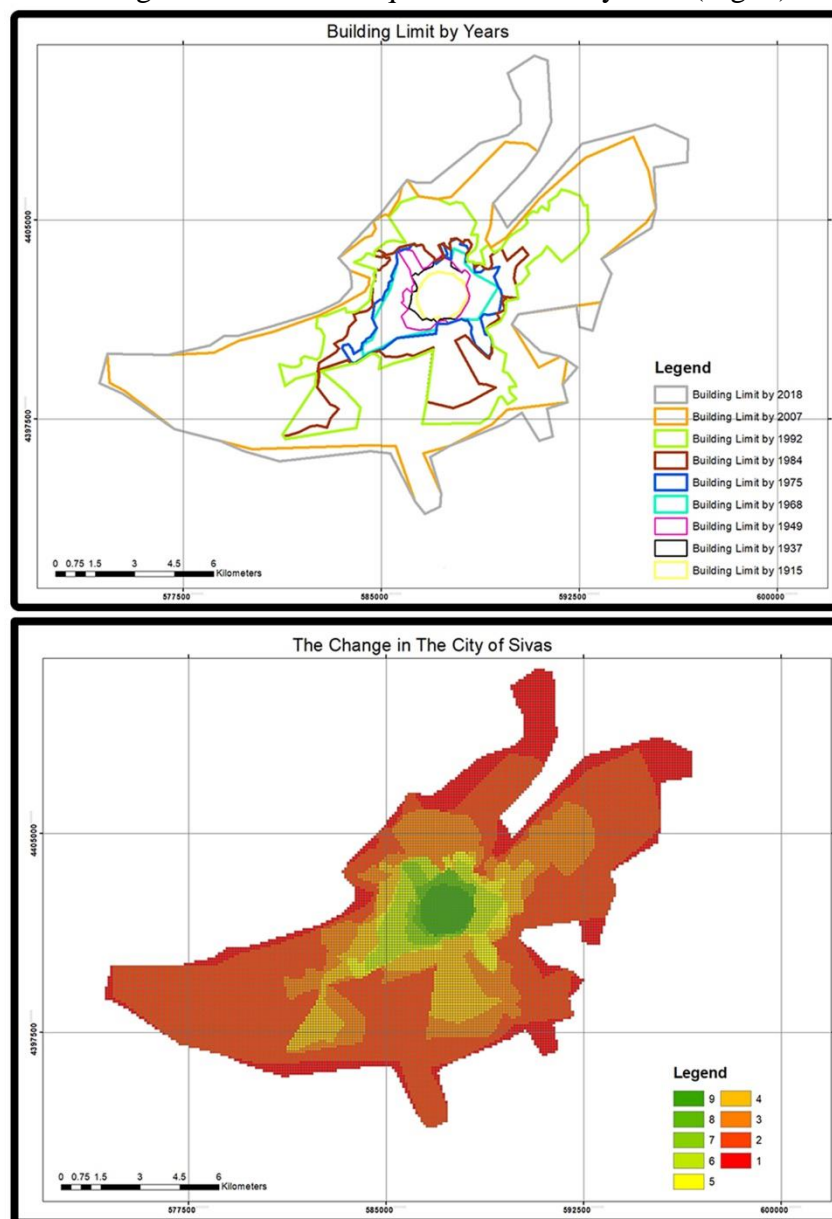

Figure 2. Urban development direction of Sivas province

4. RESULTS AND DISCUSSION

Upon comparing the estimated zoning plans with the analyses conducted, it is impossible to talk about regular growth for Sivas city. The city has frequently undergone directional changes during the expansion, both under the influence of the locations selected for investments and decision-makers within historical phases (Table 2).

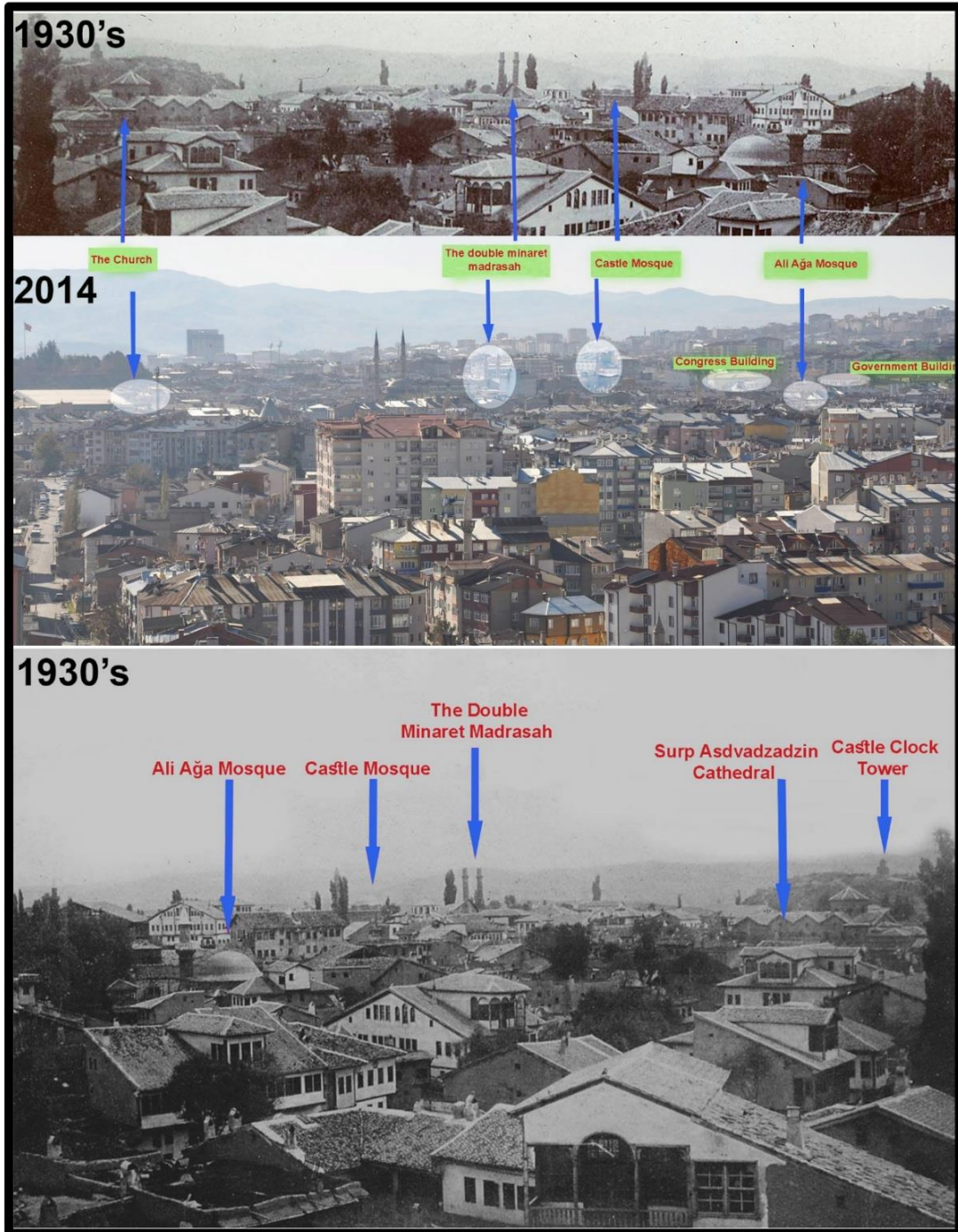
Table 2. Parameters affecting urban development

Parameter causing change	Year	Change in the city
Paşabahçe power plant	1934	The city development directed toward the North.
The state railways traction workshop	1939	The city development directed toward the east.
Cement Factory	1943	West orientation continued increasingly.
Sivas Numune Hospital	1953	The city development directed toward the North.
Nuri Demirağ Airport	1966	The city development directed toward the Northwest.
Sidaş Spinning Factory	1972	The city development directed toward the east.
Sivas Cumhuriyet University and the faculty of Medicine	1974 1982	A very fast urbanization trend in the South direction started.
Sivas Organized Industrial Zone	1976	East orientation continued increasingly.
Yenişehir District Mass Housing	1987	South orientation continued increasingly.

As the Paşabahçe power plant started production in 1934, urban development directed to the north. With the establishment of the State Railways Traction workshop in 1939, the city development directed toward the west, and with the coming of the Cement Factory into service in 1943, this orientation continued increasingly. With the establishment of Sivas Numune Hospital in 1953, the city development directed toward the north, but this development shifted to the northwest direction with the construction of the Nuri Demirağ Airport in 1966. Sidaş Spinning Factory, which was put into service in 1972, led the development in the east direction, and then the establishment of the Sivas Organized Industrial Zone in 1976 supported this development. In parallel with this period, with the coming of Sivas Cumhuriyet University, the foundations of which were laid in 1974, and the Faculty of Medicine in 1982, a very fast urbanization trend in the south direction started, and as a result of this trend, the “Yenişehir District Mass Housing” project supported urbanization in 1987. In historical processes, public buildings, mass housing, and industrial areas have affected the direction of development of Sultan City Sivas. In addition to the fact that the city is not regular, it can be said that it expanded primarily to the south-west direction, to the north-east direction in the second place, and then to the west and south directions. The least expanding directions of the city are the north and north-west directions.

On the other hand, there are many important historic and cultural buildings in the city. While some of these structures are not available today, many of them still preserve their historical identities. The Twin Minarets Madrasah, Şifahiye Madrasah, Kale Mosque, Buruciye Madrasah, Governorship Building, Gendarmerie Building, and Congress Building in the historic city square are among the important structures that have survived until today. In addition to these, the Ulu Mosque (Grand Mosque), Taşhan, Eğri Bridge, Kurşunlu Turkish Bath, Behram Paşa Han, Meydan Turkish Bath, Güdük Minaret, Kangal Ağası Mansion, Ziya Bey Library, Kesik Bridge, Eski Paşa Turkish Bath, and Susamışlar Mansion located in various parts of the city are important buildings that shed light on the history of the Sultan city

(Fig. 3). The geographic location and distribution of the historic buildings in Sivas are shown in (Fig. 4).

Figure 3. The appearance of some historic buildings at different dates (Sivas Municipality archive)

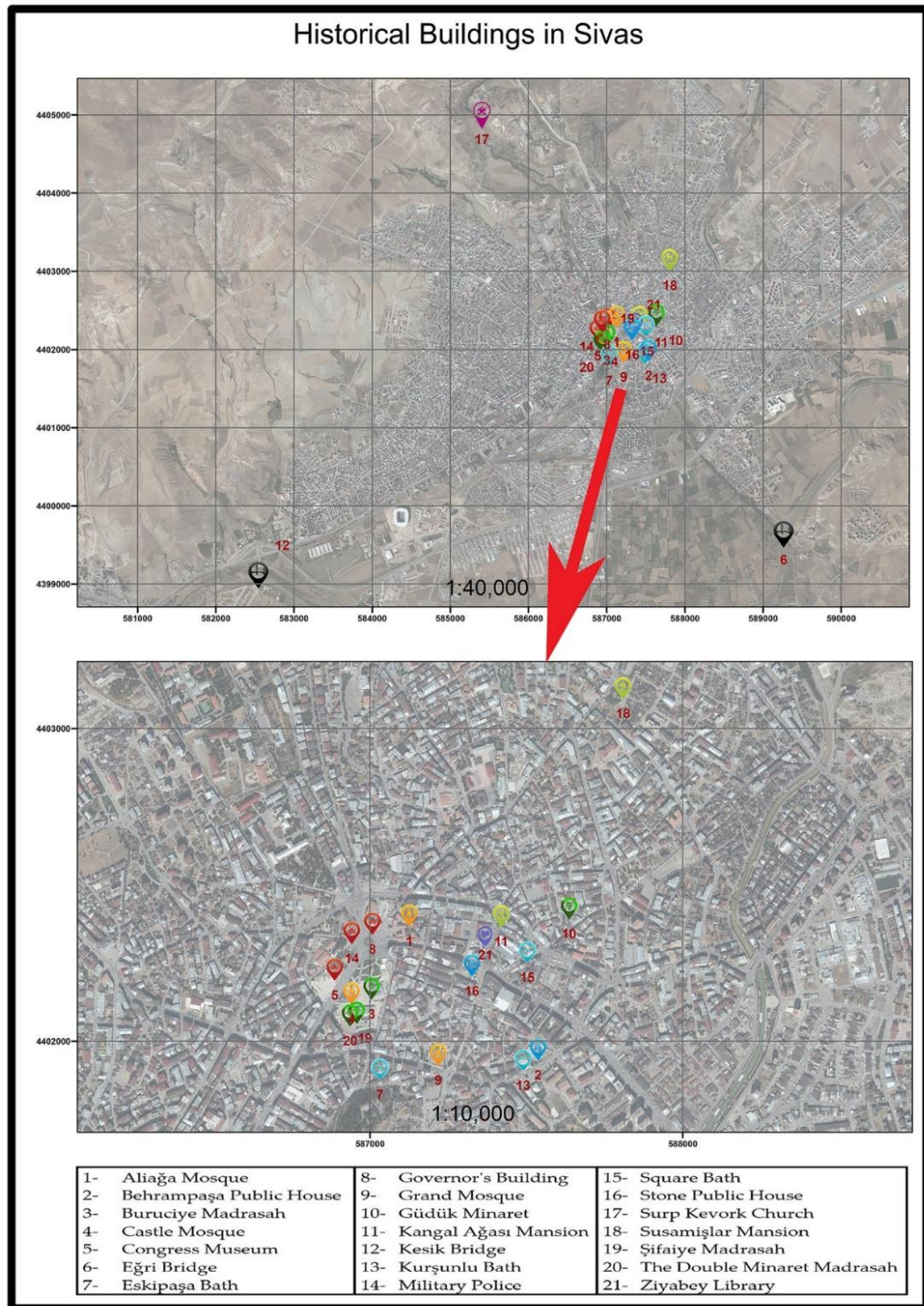

Figure 4. The geographical location and distribution of historic buildings in Sivas

5. CONCLUSIONS

Urban information systems are indispensable for decision-makers in managing a city. In this process, GIS is used as an effective tool to create scenarios, make analyses, and make predictions about the future during the planning of the city by conducting interdisciplinary studies. Planning that is performed independently of GIS is very likely to fail.

Sivas city is an important center of Anatolia due to its location. The findings obtained within the scope of this study demonstrate that the city is not expanding in a regular direction. Due to these findings, planning decisions should be revised, and the future planning of the city should be performed by conducting multidisciplinary studies.

ACKNOWLEDGMENT

The authors would like to thank Sivas Municipality for providing the data needed in this study. An extended version of this study has been published in the International Journal of Engineering and Geosciences.

REFERENCES

- Corbusier L. (1933). La charte d'Athènes. Translation Book: March 2009, Translator: [Dr. Ayda Yörükan](#), Yapı Kredi Publication.
- Gabriel A. (1934), Monuments Turcs D'Anatolie, 2, P.P. 138, Paris (in French)
- Kızılelma Y, Karabulut M, Gürbüz M, Topuz M & Ceylan E (2013). An analysis of temporal changes of Niğde city and surrounding areas using remote sensing and GIS. Journal of World of Turks, 5(3), 21-34. (in Turkish)
- Liu Y (2008). Modeling urban development geographical information systems and cellular automata. CRC Press, Taylor & Francis Group. 1. Edition. ISBN: 978-1-4200-5989-2
- Sağır, N. and Nacar, F. (2008). Determination of Urban Development with GIS in Osmaniye, one of our new provinces. 2. Remote Sensing and GIS Symposium, Kayseri (in Turkish)
- Song Y (2005). Smart growth and urban development pattern: A comparative study. International Regional Science Review, 28(2), 239-265. DOI: [10.1177/0160017604273854](https://doi.org/10.1177/0160017604273854)
- Tekeli, I. (1997). Kentleşme, Eczacıbaşı Art Encyclopedia, 2, P.P. 993-996, Hürriyet Ofset (in Turkish)
- Uysal M M, Uysal M & Uysal C (2016). Monitoring urban growth using Sleuth model. 6th Remote Sensing and GIS Symposium (RS-GIS), Adana, 66-75. (in Turkish)
- Yarman A. (2008), Sivas 1877, P.P. 218, İstanbul, Bir Zamanlar Publication. (in Turkish)
- Yakar M & Doğan Y (2018). GIS and three-dimensional for cultural heritages. International Journal of Engineering and Geosciences (IJEG), 3(2), 50-55.

B-TRİKALSİYUM FOSFATIN ($Ca_3(PO_4)_2$) SİTOTOKSİK ETKİSİNİN MTT YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ

Giray Buğra AKBABA

Kafkas Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Biyomühendislik Bölümü, Kars,
Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/https://orcid.org/0000-0002-1413-9498>

Özet

Biyomalzemeler teşhis ve tedavi amaçlı tıp, cerrahi, diş hekimliği ve veteriner hekimliği uygulamalarında kullanılan, bunun yanı sıra medikal implantların ve vücut dışı cihazların parçaları olarak tasarlanan çeşitli malzemeler olarak tanımlanır. Biyomalzemelerin yaklaşık 8000 çeşit tıbbi cihazda kullanıldığı bilinmekle beraber, daha iyi polimer, seramik, kompozit ve metal biyomalzemeleri geliştirmek için çalışmalar devam etmektedir. Her ne kadar biyomalzeme alanındaki gelişmeler son otuz yılda ivme kazanmış olsa da, eski çağlarda dahi organ ve dokuların azalan aktivitelerini arttırmak için biyomalzemeler kullanılmıştır. Modern teknolojik araştırmalardaki ilerlemeyle birlikte, çeşitli biyomedikal uygulamalar için kullanılacak olan biyomalzemelerin biyouyumluluğunun belirlenmesine yönelik çalışmalar artmıştır. β -trikalsiyum fosfat (β -TCP) biyoaktif/absorblanabilir seramik biyomalzeme olan kalsiyum fosfatın formlarından biridir ve kemik greft malzemesi ve cement olarak yaygın kullanıma sahiptir. Ayrıca doku mühendisliği çalışmalarında doku iskeleti ve kemik çimentosu olarak da kullanılmaktadır. Her ne kadar biyouyumluluğu nedeniyle biyomalzeme olarak kullanımı önerilse de bu bileşiğin kullanılabilir maksimum konsantrasyon değerinin belirlenmesi insan sağlığı ve çevre açısından önem arz etmektedir. Biyomalzemeler, sadece vücut içerisinde değil, vücut dışına yerleştirilen ekstrakorporeal cihazlarda, çeşitli ilaçlarda ve teşhis kitlerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak biyomalzemelerin toksisitesinin belirlenmesine ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda yaygın kullanıma sahip olan biyomalzemelerin toksisite üst sınırının belirlenmesi önemli bir parametredir. Bu amaç doğrultusunda β -trikalsiyum fosfatın sitotoksikite profilinin bilinmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada β -TCP'nin 12,5-5000 ppm konsantrasyon aralığında insan kan lenfositleri üzerindeki sitotoksik etkisi 3-(4,5-dimetiltiyazol-2-il)-2,5-difeniltetrazolyum-bromür (MTT) testi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar istatistiki olarak değerlendirilmiştir. 12,5-250 ppm konsantrasyon aralığında bileşiğin lenfosit hücreleri üzerinde sitotoksikiteye neden olmadığı belirlenmiştir. Ancak bileşik 500 ppm ve daha yüksek konsantrasyonlarda sitotoksik etkiye neden olmuştur. Hücre kontrol grubu ile kıyaslandığında, 12,5-250 ppm konsantrasyon aralığında hücre canlılığında istatistiki olarak önemli bir azalma olmadığı belirlenmiştir. 500, 1000, 2000, 3000, 4000 ve 5000 ppm konsantrasyonlarda hücre canlılığı sırasıyla % 15,73; % 63,66; % 67,95; % 70,83, % 70,88 ve %70,46 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: β -trikalsiyum fosfat, MTT Testi, Sitotoksikite, Lenfosit.

GİRİŞ

Seramik biyomalzemeler, kolay uygulanabilir ve şekillenebilir olmaları, düşük toksisiteye sahip olmaları, bağışıklık sistemi üzerinde olumsuz etki oluşturmamaları (non immünojenik), mutajenik ve doku tahribatına neden olmamaları nedeniyle tıp ve diş hekimliği gibi alanlarda yaygın kullanıma sahip olan biyomalzemelerdir (Chow, 2009). Biyoseramikler doku ile etkileşimine göre biyo inert (alümina, zirkonya), biyoaktif (hidroksiapatit ve biyocam) ve biyoçözünür (kalsiyum fosfat) seramikler olmak üzere üç

grupta incelenirler (Hench, 1991). Kalsiyum fosfat bileşikleri mükemmel biyoyumluluk ve toksik olmayan özellikleri nedeniyle tercih edilen biyomedikal materyallerdir (Kumta ve ark., 2005). Kalsiyum fosfatın α -Tri kalsiyum fosfat ve β -Tri kalsiyum fosfat (β -TCP) olmak üzere iki farklı formu bulunmaktadır. β -TCP sert doku uygulamalarında (kemik ve diş) yapı iskeleti, greft ve doku yapıştırıcısı (cement) olarak kullanılmaktadır (Albee, 1920; Ryu ve ark., 2004; Bauer ve ark., 2008; Thrivikraman ve ark., 2014) . Biyomalzemenin gözenekli yapısı yeni kemik dokusunun gelişmesi için uygun ortam sağlar ve biyomalzeme tamamen çözüldükten sonra yerini yeni kemik dokusuna bırakarak işlevini tamamlamış olur. Kırılabilirlik, düşük sertlik ve zayıf mekanik özelliklere sahip olması nedeniyle taşıyıcı ortopedik uygulamalarda çok az kullanılan β -TCP'nin çözünme oranı önceden tahmin edilememektedir (Albee, 1920). Çok kapsamlı bir terim olan biyoyumluluğun belirlenmesinde toksisite önemli bir parametredir. Düşük toksisite profili nedeniyle yaygın olarak kullanılan β -TCP'nin kullanılabilir maksimum doz tespitinin belirlenmesi insan ve çevre sağlığı için oldukça önemlidir. Bu çalışmada yaygın kullanılan bir biyomalzeme olan β -TCP'nin insan periferik lenfosit kan hücreleri üzerine çeşitli konsantrasyonlardaki sitotoksitesi MTT yöntemiyle incelenmiştir.

MATERYAL VE METOT

Kimyasallar ve Cihazlar

Çalışmada kullanılan β -TCP (Sigma Aldrich), Fosfat tamponlu tuz çözeltisi (Sigma-Aldrich), BIOAMF-1 medyum (Biological Industries), BIOAMF-1 supplement (Biological Industries), Antibiyotik Antimikotik çözelti (Sigma-Aldrich), L-Glutamin çözeltisi (Sigma-Aldrich), Histopaque-1077 (Sigma-Aldrich), Dimetil sülfoksit (DMSO) (Sigma-Aldrich) ve MTT Test Kiti (Cayman Chemical) ticari olarak satın alınmış herhangi bir saflaştırma yapılmadan direkt olarak kullanılmıştır. Ayrıca Panasonic MCO-170AICUVH-PE CO₂'li İnkübatör ve BioTEk Epoch UV Spektrofotometresi kullanılmıştır.

MTT Testi

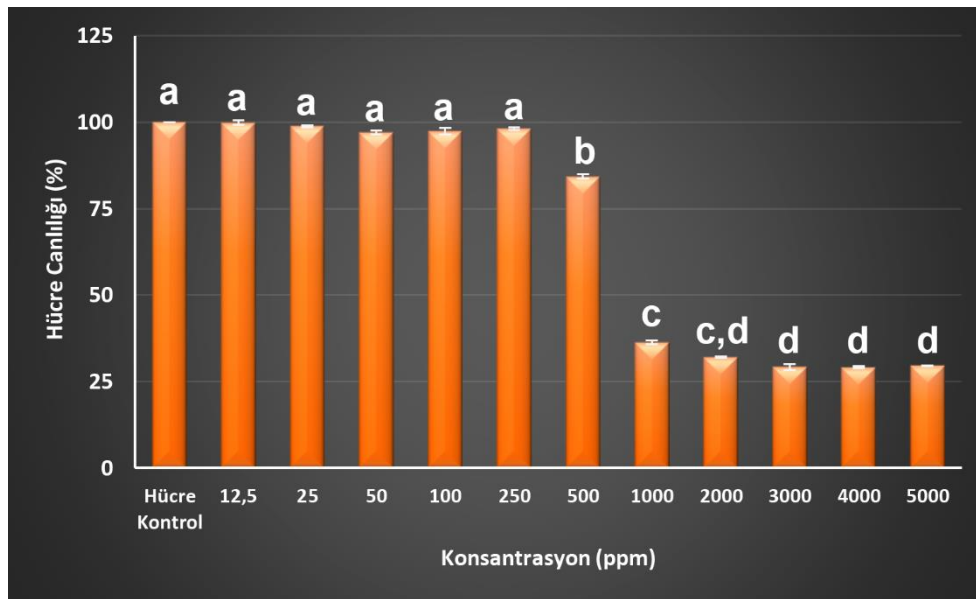
Çalışmada kullanılan kültür medyumunun hazırlanması için; 75 mL hazır amniyon hücre kültürü medyumunu, 15 mL supplant, 1,5 mL Penisilin+Streptomisin+Amfoterisin B ve 2 mL L-glutamin steril bir tüp içerisine eklenerek 37 °C'de bekletildi. İnsan periferik tam kan örneğinden lenfositler izole edildi ve Thoma lamı kullanılarak hücre sayımı yapıldı. Lenfosit sayımı tamamlandıktan sonra steril kabin içerisinde MTT test yöntemi kullanılarak sitotoksite belirlendi. 96 kuyucuklu mikropalakalara kültür medyumundan 100 µL eklendikten sonra her bir kuyucuk içerisine 100 µL (50000 hücre/kuyucuk) olacak şekilde hücre ekimi yapıldı. Mikropalaka 24 saat 37 °C ve %5 CO₂ ayarlı inkübatörde bekletilerek hücrelerin çoğalmaları ve yüzeye tutunmaları sağlandı. İnkübasyon süresi tamamlandığında β -TCP'nin 12,5; 25; 50; 100; 250; 500; 1000; 2000; 3000; 4000 ve 5000 ppm konsantrasyonlardaki çözeltilerinden 100 µL kültür ortamına eklendi. Hücreler 37 °C'de 24 saat %5 CO₂'li inkübatörde inkübe edildi. İnkübasyon süresi tamamlandığında her bir kuyucuğa daha önceden hazırlanmış MTT ayırıcından 10 µL eklendi. 96-kuyucuklu plate, çalkalayıcı üzerinde yavaşça karıştırıldı. Hücreler 3-4 saat 37 °C sıcaklıkta %5 CO₂'li inkübatörde inkübe edildi. İnkübasyondan sonra, oluşan formazan koyu renkli kristaller halinde kuyucukların dip kısmında görüldü. Kuyucuklardaki medyum tamamen çekildikten sonra her bir kuyucuğa 200 µL DMSO eklendi. Oluşan formazan kristallerinin çözünmesi için 24 saat süreyle 37 °C sıcaklıkta %5 CO₂'li inkübatörde bekletildi. İnkübasyon sonunda spektrofotometre ile 570 nm'de absorbans değerleri ölçüldü.

İstatistiksel İşlemler

Elde edilen verilerin istatistiksel yönden değerlendirilmesinde IBM SPSS paket programı (versiyon 18.0, IBM Corp., Armonk, NY, ABD) kullanıldı. Gruplar arasındaki istatistiksel farkların belirlenmesinde Varyans Analizi (ANOVA) kullanıldı. Sonuçlar ortalama $\pm$ standart sapma ($X \pm SD$) olarak verildi ve $p < 0,05$ 'den büyük değerler istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi.

BULGULAR

Üç paralel olarak yürütülen deneylere ait absorbans değerleri spektrofotometrik incelemeler ile ölçülmüş, yapılan hesaplamalarla lenfosit hücre canlılığı tespit edilmiş ve Şekil 1'de verilmiştir. Hücre canlılığı her bir kuyucuk için; Hücre canlılığı (%) = $[\text{Optik Yoğunluk}(\text{Numune})/\text{Optik Yoğunluk}(\text{Kontrol})] \times 100$ formülü ile hesaplanmıştır. Çalışma konsantrasyonları olarak seçilen 12,5; 25; 50; 100; 250; 500; 1000; 2000; 3000; 4000 ve 5000 ppm konsantrasyonlardaki hücre canlılığı ile hücre kontrol grubuna ait hücre canlılığı verileri kıyaslanmıştır. Hücre canlılığı üzerine etkisi araştırılan β -TPC'nin 500 ppm ve daha yüksek konsantrasyonlarda hücre canlılığının azalmasına neden olduğu belirlenmiştir. Hücre kontrol grubu ile kıyaslandığında, 12,5-250 ppm konsantrasyon aralığında hücre canlılığında istatistiksel olarak önemli bir azalma olmadığı belirlenmiştir. 500, 1000, 2000, 3000, 4000 ve 5000 ppm konsantrasyonlarda hücre canlılığının sırasıyla % 15,73; % 63,66; % 67,95; % 70,83, % 70,88 ve %70,46 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Şekil 1. β -TPC'nin artan konsantrasyonuna bağlı olarak hücre canlılığında meydana gelen değişim

TARTIŞMA

Mikro boyutlara sahip β trikalsiyum fosfat bileşiğinin sitotoksitesini belirlemek amacıyla yapılan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar genellikle β -TCP'nin farklı bileşikler ile oluşturduğu kompozit malzemeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin Young ve ark., (2010) moleküler biyolojide kullanılan bir büyüme faktörü ile β -TCP kombinasyonunun (1 mg/mL) biyoyumluluğunu araştırmışlar ve sonuç olarak bu kombinasyonun sistemik veya lokal toksisiteye yol açmadığını tespit etmişlerdir. *In vitro* olarak, 0,25 g β -TCP peletlerinin sitotoksitesini Chinese Hamster V79 akciğer fibroblast

hücre hattı üzerinde araştırılmış ve bileşiğin sitotoksik olmadığı bildirilmiştir (Tamai ve ark., 2006). AlamarBlue testi kullanılarak yapılan bir diğer *in vitro* çalışmada ise β -TCP bileşiğinin 10, 100 ve 1000 ppm konsantrasyonlarda L-929 fibroblast hücre hattı üzerinde sitotoksik etki göstermediği tespit edilmiştir (Zhang ve ark., 2009). Tavares ve arkadaşları (2013) β -TCP'ın 1000 ppm konsantrasyonda fare osteoblast hücreleri üzerinde herhangi bir sitotoksik etkiye neden olmadığını bildirmişlerdir. *In vitro* olarak yürütülen bu çalışmalarda 1000 ppm konsantrasyon dışında çalışılan konsantrasyonlar oldukça düşüktür. Aynı çalışmalarda 1000 ppm'lik konsantrasyonlarda herhangi bir sitotoksik etki gözlenmemiştir. Bir diğer çalışmada, insan osteoblast hücreleri üzerinde AlamarBlue testi kullanılarak 6,25-100 mg/mL konsantrasyon aralığında β -TCP'ın sitotoksik olmadığı rapor edilmiştir (Nazir ve ark., 2012). Bahsedilen çalışmada incelenen konsantrasyonlar, bizim çalışmamızdaki konsantrasyonlarla kıyaslandığında oldukça yüksektir ve sitotoksikite tespit edilmemiştir. Çalışmamızda 500 ppm ve üstündeki konsantrasyonlarda sitotoksikite tespit edilmiştir. Bu farklılığın, uygulanan test yöntemleri ve farklı hücre hatlarının kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmamız kapsamında elde edilen veriler, mikro boyutta $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ bileşiğinin 500-5000 ppm konsantrasyon aralığında yüksek sitotoksik etkiye neden olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, β -TCP bileşiğinin insan kan lenfositleri üzerindeki sitotoksik etkileri MTT test yöntemi ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. 12,5-250 ppm konsantrasyon aralığında bileşiğin sitotoksikiteye neden olmadığı belirlenmiştir. 500 ppm konsantrasyonda hücre ölümü % 15,73 iken, 1000, 2000, 3000, 4000 ve 5000 ppm konsantrasyonlarda yaklaşık olarak % 65 oranındadır. Bu da 1000 ppm ve üstündeki konsantrasyonlarda lenfosit hücrelerinin canlılığının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. β trikalsiyum fosfat birçok medikal uygulamada biyomalzeme olarak kullanılmasına rağmen yüksek konsantrasyonlarda lenfosit hücre ölümüne neden olduğu için bu bileşiğin çeşitli yöntemler ve farklı hücre hatları kullanılarak yapılacak yeni çalışmalarla sitotoksikite konsantrasyon üst sınırının net bir şekilde belirlenmesini önermekteyiz.

KAYNAKÇA

Albee FH, Morrison HF 1920. Studies In Bone Growth: Triple Calcium Phosphate as A Stimulus to Osteogenesis. *Annals of Surgery*, 71: 32-39.

Bauer NB, Brinke N, Heiss C, Skorupa AB, Peters F, Kraus R, Schnettler R, Moritz A 2009. Biodegradable β -Tri-Calciumphosphate/hydroxyethyl methacrylate enhanced three component bone adhesive demonstrates biocompatibility without evidence of systemic toxicity in a rabbit model. *Journal of Biomedical Materials Research Part B: Applied Biomaterials*, 90B: 767-777.

Chow CL 2009. Next generation calcium phosphate-based biomaterials. *Dental Materials Journal*, 28: 1-10.

Hench LL 1991. Bioceramics: From Concept to Clinic. *Journal of the American Ceramic Society*, 74: 1487-1510.

Kumta PN, Sfeir C, Lee D-H, Olton D, Choi D 2005. Nanostructured calcium phosphates for biomedical applications: novel synthesis and characterization. *Acta Biomaterialia*, 1: 65-83.

Nazir NM, Mohamad D, Mohamed MAS, Omar NS, Othman R 2012. Biocompatibility of In House B-Tricalcium Phosphate Ceramics With Normal Human Osteoblast Cell. *Journal of Engineering Science and Technology*, 7(2):169-176.

Ryu HS, Hong KS, Lee JK, Kim DJ, Lee JH, Chang BS, Lee D, Lee CK, Chung SS 2004. Magnesia-doped HA/ β -TCP ceramics and evaluation of their biocompatibility. *Biomaterials*, 25: 393–401.

Tamai M, Nakaoka R, Tsuchiya T 2006. Cytotoxicity of Various Calcium Phosphate Ceramics. *Key Engineering Materials*, 309–311: 263–266.

Tavares D dos S, Castro L de O, Soares GD de A, Alves GG, Granjeiro JM 2013. Synthesis and cytotoxicity evaluation of granular magnesium substituted β -tricalcium phosphate. *Journal of Applied Oral Science*, 21: 37–42.

Thrivikraman G, Madras G, Basu B 2014. In vitro/In vivo assessment and mechanisms of toxicity of bioceramic materials and its wear particulates. *RSC Advances*, 4: 12763.

Young CS, Bradica G, Hart CE, Karunanidhi A, Street RM, Schutte L, Hollinger JO 2010. Preclinical Toxicology Studies of Recombinant Human Platelet-Derived Growth Factor-BB Either Alone or in Combination with Beta-Tricalcium Phosphate and Type I Collagen. Jang J-H (Ed.). *Journal of Tissue Engineering*, 1: 246215.

Zhang Z, Feng X, Mao J, Xiao J, Liu C, Qiu J 2009. In vitro cytotoxicity of a novel injectable and biodegradable alveolar bone substitute. *Biochemical and Biophysical Research Communications*, 379: 557–561.

DETECTION OF SPEAKER ACCENT BY USING RANDOM COMMITTEE
FORMED BY COMBINING RANDOM FORESTS

Asst. Prof. Dr. Şule YÜCELBAŞ

ORCID ID: 0000-0002-6758-8502

Asst. Prof. Dr. Cüneyt YÜCELBAŞ

ORCID ID: 0000-0002-4005-6557

Electrical and Electronics Engineering Department, Hakkari University, Hakkari,
TURKEY

ABSTRACT

Pitch changes and emphasis characteristic of a country's people is called "accent". Today, speech and accent recognition are used to facilitate applications in many areas of life. Therefore, many applications are developed for smart systems. One of these applications is speech recognition systems. Thanks to speech recognition applications, many operations in daily life have become easier. Smart devices can operate according to voice commands. Every application and update is of great importance for this still developing sector. One branch of voice recognition applications is accent recognition being developed for telephone or banking transactions. For this reason in this study, using the Random Committee formed by combining Random Forests (RCRF) classifier, it was aimed to separate the accent data of 6 different countries with high accuracy. The classes were labelled as ES, FR, GE, IT, UK and US. Also, sequential forward feature selection technique was used to find the least number of features for the highest classification accuracy. Each data was divided into 10-fold by using k-fold cross validation method and training/testing data were created for the RCRF classifier. As a result, it was observed that an improvement of 5% was obtained in the accuracy rate compared with previous studies and the statistical rates have been successfully updated in terms of the literature.

In almost all of today's technological applications, transactions are carried out through voice commands. The most important of these applications is banking transactions performed over the phone. Security problems arise at this stage. Thanks to this study, it will be possible to ensure that the system operates with the least error in the face of the person's accent differences in the sectors where transactions are carried out via voice commands. In addition, vulnerabilities that may arise due to personal voice and accent imitation can be prevented to a large extent.

Keywords: Accent recognition, speech signals, artificial intelligence, data mining, random committee

1. INTRODUCTION

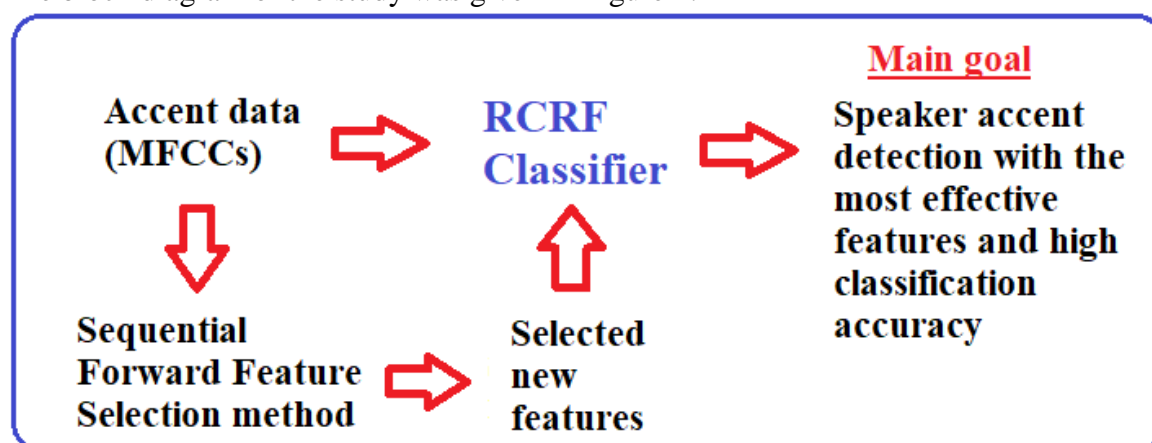
Pitch changes and emphasis characteristic of a country's people is called "accent". A lot of information can be obtained about geographical and territorial origin belonging to individuals, thanks to the "accent" they use (Benzeghiba et al., 2007; Lyn, 2013). Today, speech and accent recognition are used to facilitate applications in many areas of life. With this technology used in banks, phones or smart homes, people can activate many transactions with a single sentence. For this reason, every study in this field of technology is carried out with great care in order to reduce the error to zero (Bala, Kumar, & Birla, 2010; Gaikwad, Gawali, & Kale, 2013; Jiang, Lu, Zhang, Tao, & Cai, 2002; Ma & Fokoué, 2015; Piczak, 2015).

In this study, automatic accent detection was performed by using Mel-Frequency Cepstral Coefficients (MFCCs) extracted from speech signals (Ma & Fokoué, 2015) of people belonging to six different countries. Sequential Forward feature selection technique was applied for the coefficients used, and the findings were given to RCRF. As a result, the most effective features were determined and the most successful accent recognition accuracy was reached thanks to using RCRF classifier.

In almost all of today's technological applications, transactions are carried out through voice commands. The most important of these applications is banking transactions performed over the phone. Security problems arise at this stage. Thanks to this study, it will be possible to ensure that the system operates with the least error in the face of the person's accent differences in the sectors where transactions are carried out via voice commands. In addition, vulnerabilities that may arise due to personal voice and accent imitation can be prevented to a large extent.

The block diagram of the study was given in Figure 1.

Figure 1. The block diagram of the study

2. METHODOLOGIES

2.1. Used Data

In this study, MFCCs extracted from six different speech data (ES=23, FR=21, GE=21, IT=16, UK=42 and US=159) (Ma & Fokoué, 2015) were used for speaker accent recognition process. The speech data was belonging to 22 speakers who were 11 males and 11 females (Ma & Fokoué, 2015). The more detailed information about the used data for this study was given in (Ma & Fokoué, 2015).

2.2. Feature Selection Process

In this study, Sequential Forward feature selection technique was used to find the least number of features (MFCCs) for the highest classification accuracy. This algorithm starts with an empty set and adds a new feature to the set each time according to the evaluation procedure. The performance of the classifier is tested with each feature added to the set. As a result, attributes with the highest classification accuracy when used together are determined (Marcano-Cedeno, Quintanilla-Domínguez, Cortina-Januchs, & Andina, 2010).

2.3. Classification Process

A random committee is used to create a collection of classifiers that can be randomized. The final classification accuracy is reached by averaging all the results obtained by the classifiers used in the committee. In this study, Weka 3.8.3 Software (Witten et al., 1999) was used for the RCRF algorithm. Each data was divided into 10-fold by using k-fold cross

validation method and training/testing data were created for the RCRF classifier. Lastly, classes were labelled to be ES, FR, GE, IT, UK and US. In the interpretation of the results, true-positive rate (TP Rate), false-positive rate (FP Rate), precision (P), F-measure (F), Matthew correlation coefficient (MCC), receiver operating characteristic area (ROC), precision-recall area (PRC) and classification accuracy rate (ACC%) statistical criteria were utilized.

3. RESULTS

In this paper, 12 MFCCs extracted from six different accents signal (Ma & Fokoué, 2015) were used to be data. Initially, the totals of 282 instances were classified by RCRF classifier. Then, Sequential Forward feature selection technique was used to find effective features (coefficients). Finally, selected attributes were classified again with RCRF and the results were interpreted. Table 1 includes both the results of the classification of all properties and the findings obtained by reclassification of the selected features. When Table 1 was examined, it was seen that the performance results obtained with the selected features were almost equal to the findings reached with all the attributes. In this case, it could be said that the only advantage was to classify with 11 coefficients instead of 12. As a result, with the feature selection process, a small amount of gain was achieved in terms of both time and speed.

Table 1. Statistical values obtained as a result of classification with RCRF of all features and the chosen (TNI: Total number of instances, CCI: Correctly classified instances)

Used Data	TNI	CCI	TP Rate	FP Rate	P	F	MCC	ROC	PRC	ACC%
All features	282	255	0.904	0.099	0.909	0.902	0.843	0.983	0.967	90.42
The chosen (Other features except Coefficient 2)	282	255	0.904	0.095	0.907	0.902	0.845	0.983	0.964	90.42

The confusion matrix obtained as a result of the classification made with 11 coefficients, which was determined to be more effective after the feature selection process, was shown in Figure 2. When Figure 2 was examined, since the number of data belonging to the US class was higher, more classification errors were obtained compared to other classes. However, it was observed that data belonging to US class was mostly confused with UK class.

=== Confusion Matrix ===

```

a  b  c  d  e  f  <-- classified as
19  0  0  0  0  4 | a = ES
 0 18  0  0  0  3 | b = FR
 0  0 16  0  0  5 | c = GE
 0  0  1 12  1  2 | d = IT
 0  0  1  1 34  6 | e = UK
 1  0  0  0  2 156 | f = US

```

Figure 2. The confusion matrix obtained as a result of the classification made with the chosen

Classification errors of the selected features were shown in Figure 3. The square boxes in the figure represent mistakes, while the crosses indicate correctly classified data. As could

be seen again, the number of those represented by purple color was high, indicating data of US class.

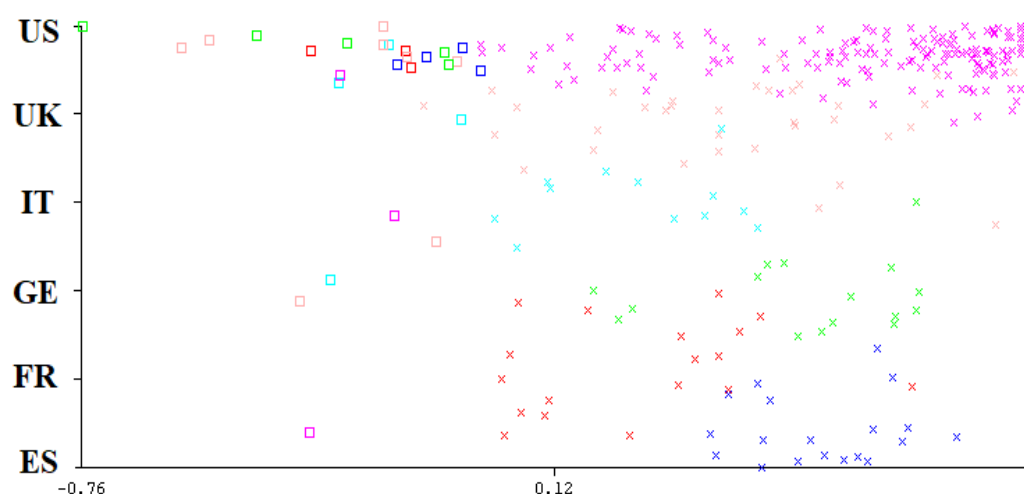

Figure 3. Classification errors of the selected features

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study, using the RCRF classifier, it was aimed to separate the accent data of 6 different countries with high accuracy. As a result of the classification, an ACC% rate of 90.42% was reached and the ROC area almost "1" was calculated. This situation proved that the classification was very successful. The feature selection method was used to increase these rates more, but not much difference was found in the statistical values calculated. However, when the results are compared with the reference (Ma & Fokoué, 2015) from which the data was taken, it was observed that an improvement of 5% was obtained in the ACC% rate in the classifications with 12 or 11 MFCCs. As a result, thanks to this study, the statistical rates previously reached by other studies (e.g. (Ma & Fokoué, 2015)) have been successfully updated in terms of the literature.

REFERENCES

- Bala, A., Kumar, A., & Birla, N. (2010). Voice command recognition system based on MFCC and DTW. *International Journal of Engineering Science and Technology*, 2(12), 7335-7342.
- Benzeghiba, M., De Mori, R., Deroo, O., Dupont, S., Erbes, T., Jouvét, D., et al. (2007). Automatic speech recognition and speech variability: A review. *Speech communication*, 49(10-11), 763-786.
- Gaikwad, S., Gawali, B., & Kale, K. (2013). Accent recognition for indian english using acoustic feature approach. *International Journal of Computer Applications*, 63(7).
- Jiang, D.-N., Lu, L., Zhang, H.-J., Tao, J.-H., & Cai, L.-H. (2002). *Music type classification by spectral contrast feature*. Paper presented at the Proceedings. IEEE International Conference on Multimedia and Expo.
- Lyn, G. (2013). Gender and accent identification for Malaysian English using MFCC and Gaussian mixture model. *MSc, Universiti Teknologi Malaysia, Johor, Malaysia*.
- Ma, Z., & Fokoué, E. (2015). A comparison of classifiers in performing speaker accent recognition using MFCCs. *arXiv preprint arXiv:1501.07866*.
- Marcano-Cedeno, A., Quintanilla-Domínguez, J., Cortina-Januch, M., & Andina, D. (2010). *Feature selection using sequential forward selection and classification applying*

artificial metaplasticity neural network. Paper presented at the IECON 2010-36th annual conference on IEEE industrial electronics society.

Piczak, K. J. (2015). *ESC: Dataset for environmental sound classification*. Paper presented at the Proceedings of the 23rd ACM international conference on Multimedia.

Witten, I. H., Frank, E., Trigg, L. E., Hall, M. A., Holmes, G., & Cunningham, S. J. (1999). *Weka: Practical machine learning tools and techniques with Java implementations*.

HERKES İÇİN TASARIMDA YAŞ ALMIŞ BİREYLERİN MEKÂN İHTİYACI & MEKÂNSAL RİSKLER & ÇÖZÜMLER

Doç. Dr. Sibel Demirarslan¹

KOÜ, KMYO İnşaat Bölümü, Kocaeli / Türkiye

¹Doç.Dr. Mimar & İşletmeci <https://orcid.org/0000-0002-6979-5150>

ÖZET

Son yıllarda “Herkes İçin Tasarım” kavramı uygulama bağlamında konuşulmaya başlanmıştır. Bu kavram kapsamında öncelikle engelli bireyler varmış gibi görünse de yaş ve fizikle ilgili olarak da daimi veya geçici engellilik hallerinin olabileceği artık bilinmektedir.

İnsanlar doğumları ile birlikte bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık evrelerini ömürleri dâhilinde yaşarlar. Her biri birer evredir ve insanın fiziki, mental, bilinç ve algısal değişimine yol açarlar. Yaşam sürecinin başlarında bireyin sağlık durumu iyi ise gelişim olumlu olarak devam edecektir. Ancak yaşlılıkta riskler oluşmaya başlayacak, biraz daha fazla özen ve koruyucu bir tutum gerekebilecektir. Yaşlılık, özetle, yaş alma durumudur, ancak bu süreçte beceri ve yapabilirlikler azalabilmekte, yitirebilmektedir.

Yaşlılığın bir diğer problem noktası, bireyin iş ve sosyal yaşamının daralmaya başlaması ile ilgilidir. Çalışmıyor olabilir, emekliye ayrılmış olabilir. Maddi daralmanın yol açabileceği olumsuz etkenler yaşadığı yeri değiştirmeye, alışkın olduğu yaşamı sürdürmemeye sonuçta depresyona neden olabilir. Hareketlilik, spor ya da eğlendirici/dinlendirici uğraşların varlığı veya yokluğu da bu durumu arttırmaya ya da yok etmeye yönlendirebilecektir. İşe yaramıyorum hissi insanı tüketen bir duygu haline dönüşebilmektedir. Birey topluma bağına koparabilir, içe dönebilir.

Mimarlık alanı, insanlara ve hatta ihtiyacı olan tüm canlılara sağlıklı, huzurlu, mutlu yaşanabilecek işlevsel mekânlar sunmayı hedeflemektedir. Tasarımı yönlendiren faktörler işin teknik, teknolojik, bilimsel kısmını oluşturmakta ancak kullanıma yönelik kısımlarının giderilmesi hususu kullanıcının bilinmesine bağlı olarak gelişmektedir. Kullanıcının bilinmesi ile birlikte pek çok bilgiye hâkim olma imkânı sağlayacaktır. Bu bilgilerden en önemlisi kültürel yapılarına cevap verebilen bilgilere erişmekle ilgilidir. Çevresi ile ilgili bağ hissedebilmek, ait olma duygusu özellikle yaş almış kişilerde varlık sebebidir.

Yaşın ilerlemesi ile birlikte, sağlıkla ilgili konularda olası hastalıklar için geriatri tıp alanı hizmet vermektedir. Mekânla ilgili olarak, yaşla birlikte hareketliliğin azalabileceği, ev kazaları olasılığının artabileceği bilinmektedir. İkinci önemli konunun depresyon meylinin artması ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Kullanıcıda var olabilecek problemlere kentsel çevre düzenlemeleri, bina ve mekân çözümlerinde cevap bularak, kullanıcıları rahat ettirmek gerekmektedir. Bu çözümleri ilgilendiren konular; tasarım, detaylandırma, kaba yapı uygulamaları, ince yapı uygulamaları, tesisat, doğru malzeme seçimi gibi konuları ve işlem aşamalarını kapsamaktadırlar.

Bu çalışmada herkes için tasarım kriterleri dâhilinde yaş almış bireylerin olası sorunlarına çözüm olabilecek tasarım unsurları hakkında farkındalık ve çözüm önerileri vermek hedeflenmektedir. Bugünün çocuk, genç ya da orta yaşlı bireylerinin nasıl yaşlanacaklarını bilmedikleri, bu nedenle duyarlı çözümler üreterek kendilerine aslında gelecek hazırlamaları gerektiğini ve bu gün doğru çözümlerle kendilerine yardım ettikleri bilincini oluşturmak önemlidir. Her bir birey toplumu oluşturmaktadır ve mutlu toplumlar, mutlu kentler bireylerin mutluluğu ile oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Herkes İçin Tasarım / Yaşlılık / Tasarım / Esnek Çözümler

SPACE NEED OF AGED INDIVIDUALS IN DESIGN FOR EVERYONE &
SPATIAL RISKS & SOLUTIONS

ABSTRACT

In recent years, the concept of "Design for Everyone" has started to be discussed in the context of practice. Although it seems that there are primarily disabled individuals within the scope of this concept, it is now known that there may be permanent or temporary disability in terms of age and physics.

People go through the stages of infancy, childhood, youth, middle age and old age with their births. Each of them is a phase and they cause physical, mental, conscious and perceptual change of human. If the health condition of the individual is good at the beginning of the life process, the development will continue positively. However, in old age, risks will begin to occur, and a little more care and a protective attitude may be required. In summary, old age is the state of aging, but skills and capabilities may decrease and lose during this process.

Another problem point of old age is related to the shrinkage of the work and social life of the individual. He/She may not be working, may be retired. Negative factors that may be caused by financial constriction can lead to changing the place where he/she lives, not being able to continue the life he/she is accustomed to, and ultimately, depression. The presence or absence of mobility, sports, or recreational / recreational occupations may also lead to increase or eliminate this situation. The feeling of not working can turn into a feeling that consumes people. Individuals can sever their ties with society and turn inward.

The architectural field aims to offer functional spaces where people and even all living things in need can live healthy, peaceful and happy. The factors that direct the design constitute the technical, technological and scientific part of the work, but the issue of removing the parts for use develops depending on the knowledge of the user. With the knowing of the user, it will provide the opportunity to dominate a lot of information. The most important of this information is about accessing information that can respond to their cultural structure. Being able to feel connected with the environment and the sense of belonging is the reason for existence, especially in older people.

With the advancement of age, the field of geriatric medicine provides services for possible diseases related to health. Regarding space, it is known that mobility may decrease with age and the possibility of home accidents may increase. It has been stated that the second important issue is related to the increase of depression disposition. It is necessary to make the users comfortable by finding answers to the problems that may exist in the user in urban landscaping, building and space solutions. Issues concerning these solutions; They cover topics such as design, detailing, rough construction applications, fine structure applications, installation, correct material selection and process stages.

In this study, it is aimed to provide awareness and solution suggestions about design elements that can solve the possible problems of individuals who are aged within the design criteria. It is important to create the awareness that today's children, young or middle-aged individuals do not know how to grow old, therefore they should actually prepare a future for themselves by producing sensitive solutions and that they help them with the right solutions today. Each individual forms a society and happy societies, happy cities are formed with the happiness of individuals.

Keywords: Design For Everyone / Old Age / Design / Flexible Solutions

1. GİRİŞ

İnsanlar, farklı yaş evrelerinden geçerek hayatlarını sürdürürler. Doğum, bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık sürecin genel basamaklarıdır. Ancak bu sınıflandırma kendi içerisinde de bölümlere ayrılır.

DSÖ(WHO) son olarak yaşlılığı yeniden düzenlemiştir ve “65 yaşından büyük olup bireyin çevreye uyum sağlayabilme yeteneğini kaybetmesi” olarak tanımlayarak sınıflandırmayı da şu şekilde revize etmiştir; 65-74 yaş arası genç yaşlılık, 75-84 yaş arası orta yaşlılık, 85 ve üstü ise ileri yaşlılık kategorisine alınmıştır (ailevecalisma.gov.tr/, 2018:21).

Bu çalışmada yaşlılık kavramı incelenecektir. Yaşlılıkla ilgili önemli konu “herkes için tasarım” kriterlerine uygunluktur. Herkes için tasarım, önceden sadece engellileri kapsayan özelleştirilmiş tasarımdaki farkındalığın ve bilinç düzeyinin üzerine çıkmış olmasının göstergesidir. Engellilik, doğuştan veya sonradan olabilen fiziksel veya zihinsel sorunlarla ilgilidir. Oysaki yaşlılık ya da yaş alma doğal yaşam sürecinin bir parçasıdır. Bu dönemde bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan desteklenmeye ihtiyaçları olabilir. İş ve çalışma hayatının bittiği, emeklilik sürecinde alışkanlıkların değiştiği, günlük iletişim yoğunluğunun belki de çok azaldığı, sağlık problemlerinin baş gösterdiği bir süreç olabilir. Depresyona yatkınlık artabilir.

Mimari mekân sunumlarında kullanıcı profiline uygun olarak gerçekleştirilecek, özelleştirilmiş mekân tasarımlarının geliştirilmesi kullanıcı memnuniyetini sağlayacaktır. İçinde bulunulan zaman diliminin sunduğu teknolojik gelişmeler ile birlikte yapılabilecekler fazlaşmaktadır.

Şekil 1. Herkes İçin Banyo Çözümü (vitra.com.tr)

Artık kendi evinde yalnız yaşayan ileri yaş grubu nüfusumuz arttı. Bu yaş grubu için sağlık sorunları nedeniyle evlerinde destek almak zorunda kalmaları yanı sıra ev kazaları da önemli bir sorun oluşturmakta (ntsmedicare.com/tr) dır.

Mimarlık mesleğinin ve inşaat sektörünün öncelikli amacı, insanlara sağlıklı, mutlu, huzurlu yaşayacakları mekânlar sunabilmektir. Bu mekânlar farklı ihtiyaçlara cevap verebilmek üzere çeşitlenir. Çekirdek aile yaşam tarzının hâkim olduğu günümüzde, yaş almış büyüklerin bakımının evde yapılması genelde mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, huzur evi, bakım evi gibi ihtiyaca yönelik hizmetler sunulmaktadırlar. Bu bina tiplerinin sınıflandırılması ve verdikleri hizmetlerin ortaya konulması önemlidir. Ancak, bireyler evlerinde yaşamlarını sürdürmek isteyebilirler. Bunu sağlamak için riskleri belirlemek, çözüm üretmek ve teknolojik gelişmelerden faydalanmak çözüm olacaktır.

2. YAŞLILIK DÖNEMİ

Herkesin yaşlanması geçmiş yaşantılarına bağlıdır ve kendisine özeldir. Ancak belli unsurlar insanları gerek fiziksel gerekse kişilik açısından biçimlendirmektedir. Bu unsurların başlıcaları;

- Bulunduğu coğrafya; iklim, topoğrafik unsurlar, vb.
- Aile yapısı,
- Aile bağları,
- Kültürel unsurlar, dil, din, örf, adet, gelenek-görenek, yeme-içme alışkanlıkları vd.
- Eğitim,
- Gelir seviyesi, Ekonomik durum,
- Yaşam öyküsü: Hastalık, kaza vb. yaşanmış olaylar,
- Stres yatkınlık düzeyi,
- Yaşam biçimi,
- Hobiler,
- İnsan ilişkileri,
- İletişim biçimleri,
- Hastalık ve her türlü genetik mirastır ve bu unsurlar her yaşın durumu için belirleyici olmaktadır.

Şekil 2. Yaşlılık (e-psikiyatri.com/)

Yaşla birlikte insanda değişimler yaşanması kaçınılmazdır. Birey yaşlandıkça; “Zekâ parlaklığı azalır, yeni şeyler öğrenmek zorlaşır, hafıza zayıflar, girişim ruhu ve ataklığı geriler” (e-psikiyatri.com/)

Diğer yandan;

“Bilgelik ve ağırbaşlılık belirginleşir, mantıklı ve doğru düşünme daha sağlıklıdır; muhakeme güçlüdür; yerinde yargılara daha kolay varılır. Bilgi birikimi ve tecrübe, olgun kişilikle birleşirse mutlu ihtiyarlar ortaya çıkar. Daha tutarlı, hoşgörülü ve sabırlı olurlar” (epsikiyatri.com/)

2.1. Yaşlı Bireyler İçin Konforlu Yaşam Eylemleri

Yaşlılık insan hayatının sonlandırılma aşaması olarak insanın hayattaki etkinliğinin azalması ve dünya ile vedalaşması süreci şeklinde ele alınmıştır ve alınmaktadır. Ancak modern devlet ve vatandaşlık kavramı çerçevesinde sözleşmeye dayalı aktif vatandaşlık düşüncesi- bu süreçle ilgili algıyı başlangıçta her ne kadar insan ve insanlık gibi metafizik bir perspektifle ele almışsa da - dünya nüfusunun hızlı büyümesi ve büyüme ile birlikte artan yaşlı nüfusu, yaşlılık kavramının ve döneminin, sosyal bilimler ve devlet politikaları açısından ekonomik bir perspektifle yeniden ele alınması zorunluluğunu doğurmuştur (Kuçur, auzefkitap.istanbul.edu.tr, : 7).

Yaşlı Bireylere İlişkin Birleşmiş Milletler İlkeleri (ailevecalisma.gov.tr/) aşağıda belirtilen ön kabullerin yapılmasını gerekli tutmaktadır;

- ✓ Yaşlı bireyler; aile yardımı, toplumsal destek veya gelir desteğiyle veya kendi çabalarıyla yeterli yiyecek, su, barınak, giyecek ve sağlık hizmetlerine erişebilmelidir.
- ✓ Yaşlı bireyler çalışma fırsatına veya gelir getirici diğer fırsatlara sahip olabilmelidir.

- ✓ Yaşlı bireyler iş gücünden ne zaman ve ne kadar sürede çekileceğine dair karar alma süreçlerine katılabilmelidir.
- ✓ Yaşlı bireylerin uygun eğitim ve öğretim programlarına erişimi olmalıdır.
- ✓ Yaşlı bireyler, kişisel tercihlerine ve farklı kapasitelere göre uyarlanabilir ve güvenli ortamlarda yaşayabilmelidir.
- ✓ Yaşlı bireyler mümkün olduğunca uzun süre evde kalabilmelidir.

Her birey için olduğu gibi yaşlı bireyler için de konfor ve refah düzeyinin sağlanması önemlidir. Refah düzeyi beklentisi, mimari mekânların tasarımlarını, sunulacak hizmetin kalitesini, memnuniyet düzeyini etkileyecektir.

Şekil 3. Bakım Gereği ve Huzur (hsgm.saglik.gov.tr/)

Doğum, bebeklik, ergenlik, gençlik, orta yaş ve yaşlılık süreci hayatın doğal bir evresidir. Ancak, eşyanın tabiatının kaçınılmaz özelliği olan eskime, insan bedeninde duyarlılık, sağlık, performans kayıplarına neden olabilecektir. Daha yavaş hareket, daha sık sağlık taraması, psikolojik duygu durum dalgalanmaları gibi fiziksel, psikolojik veya sosyal noksanlıklar ya da gelgitler ortaya çıkabilir. Dikkat eksikliği, refleks yavaşlaması, hareket ağırlaşması ve kıvraklık eskisi gibi olmayacaktır. Görme ve işitme kaybı da yaşanmaktadır. Bu duyu eksilmeleri çeşitli kazalara neden olabilmektedir. Çarpmalar, düşmeler istenmeyen sonuçlara varabilir, özellikle ileri yaşlarda kemiklerin kırılması kolay, kendisini onarması ise çok zordur. Bu nedenle yaşlı bireylerde özellikle düşmeye karşı önlemlerin alınması gereklidir. Böylece, olası riskleri nötralize etmekle daha sağlıklı bir yaşlılık sunmak söz konusu olabilecektir.

3. SAĞLIKLI/KONFORLU MEKÂN DÜZENLEMESİ

Yer, bulunulan yer; ev,yurt (sozluk.gov.tr/) olarak tanımlanan mekân, mimarlıkta sınırlandırılmış alan içeriği ile yer almaktadır. Örneğin, bir şemsiyenin belirlediği yer bir mekân tanımlar.

Mekân kavramı kentsel mekândan başlayarak iç mekân ve hatta tefrişe kadar giden bir ilişkiler bütünüdür. Bireyin sadece evinde rahat etmesi ona konforlu bir yaşamı garanti etmemektedir. Bu nedenle bütüncül bir yaklaşımla bireysel sorunlara çözüm üretebilmek önemlidir.

Bütün bina işlevlerinde önemli olduğu gibi çalışmanın konusu olan konut tasarım sürecinde de bazı verilerin elde edilmesi sonucu daha başarılı olacaktır. Bunlar kullanıcıya, çevreye ve yasal uygulamalara ait olan bilgiler olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilir.

Kullanıcıya ait bilgilerden başlıcaları;

- ✓ Yaş
- ✓ Sağlık

- ✓ Eğitim
- ✓ Kültür
- ✓ Uğraşlar
- ✓ Aile bilgisi
- ✓ Sosyal durumu
- ✓ Ekonomik durumu

Çevresel bilgilerden başlıcaları;

- ✓ Coğrafi bilgiler
- ✓ Topoğrafik bilgiler
- ✓ Hâkim rüzgâr
- ✓ İklim

Yasal bilgilerden başlıcaları;

- ✓ İmar planı bilgileri

✓ Kentleşme kararlarıdır. Yaşlılar için yapılacak tasarımlarda kentin engelsiz ve erişilebilir olması önemlidir.

Şekil 4. Topoğrafik harita (insaathesabi.com/) Şekil 5. (haber7.com/ ,13.11.2018)

Yaşlılık, insan yaşamının en duyarlı ve kaçınılmaz bir dönemidir. Yaşlanmayla birlikte vücutta meydana gelen değişimler yaşlının yaşama ve çevre koşullarına uyumunu azaltmaktadır. Uyum geliştirmedeki bedensel ve ruhsal kısıtlılıklar düşme riski, kazalar ve bunlara bağlı sakatlık ve ölüm oranını artırmaktadır. Bu nedenle yaşlının ortama değil, çevre ve yaşama koşullarının yaşlıya uydurularak, yaşam kalitesinin artırılması planlanmalıdır (Doğan, turkgeriatri.org/).

Her yaş grubunun ihtiyaçlarının farkında olarak tasarım oluşturmak veya mevcut bina da ihtiyaçlara yönelik olarak yeni düzenlemeler yapmak işlevsel sonuçlar elde etmek açısından önemlidir.

Birleşmiş Milletler Yaşlı İlkelerinde özetle;

- ✓ Bağımsız yaşam,
- ✓ Katılım,
- ✓ Bakım,
- ✓ Kendini gerçekleştirme,
- ✓ İtibar'ın idamesi ile ilgili ilkeleri mümkün olduğunca ulusal programlarına

dâhil etmeye teşvik eder (ailevecalisma.gov.tr/).

Yaşlı birey hayattan kopmamalı, koparılmamalıdır. Bunun için çeşitli etkinliklerle hayata katılımlarının sağlanması toplumun sağlıklı yaşlanması ve mutluluk, huzur gibi duyguların devamı açısından önemlidir.

Ergonomik veriler doğrultusunda yapılan detaylandırmalarda önemli olan yaşa uygun verilerin baz alınmasıdır. Çocuk, yetişkin, ergen, yaşlı veya farklı engellilik durumları olan bireylerin karşı karşıya kalacağı durumlar da değişkendir. Bu nedenle öncelikle risk oluşturabilecek unsurların bilinmesi ve sonra bunların giderilmesi önemlidir.

3.1. Mekânsal Riskler

Yaşlı bireyler zamanlarının önemli bir bölümünü konut iç ortamında geçirirler. İç ortamın analizi, yaşlıların psiko-fiziksel koşullarına bağlı çeşitli risk faktörlerinin var olduğunu göstermiştir (Kalınkara 2004:70).

Kentsel mekândan tanımlanmış iç mekâna, bir koltuğa veya bir vitrifiye elemanına kadar her şey konfor verebileceği gibi tedirginlik, kaza riski, gerginlik, uyumsuzluk gibi duygular, eylemler ve sonuçlar oluşturabilecektir. Özellikle yaş alma ile birlikte bedensel ve zihinsel yetilerde değişiklik veya azalma görülebilmektedir. Gençlik yıllarındaki fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal haller zamanla değişmektedir.

Yaşanılan ev veya diğer işlevlerdeki binalarda farklı tasarım önlemleri almak gerekir. Kazaya, olumsuz durumlara yol açabilecek uygulamaların değiştirilmeye ihtiyacı olabilir. Örneğin, eşik, kaygan zemin kaplamaları, katlanma-kıvrılma riski olan kilim veya halılar, dolapların üst rafları, dolapların alt rafları, çekip açılan koltuk-kanepeler, pencere doğramalarının açılış biçimleri, kolay açılmayan kapaklar, ağır tefriş elemanları fiziksel risk unsurları olabilir.

Katlar arası iletişimi sağlayan merdiven, asansör, rampa gibi düşey sirkülasyon araçlarının herkese uygun tasarlanması, rıht&basamak dengesi, korkuluk-küpeşte ilişkisi ile birlikte sahanlıklarda yer alan kapıların açılma biçimleri dahi çok önemlidirler.

Şekil 6. Engelli ve merdivenden rahatlıkla çıkamayacaklar için engelli asansörü(ustaenerji.com/)

İç mekân ve tefriş elemanlarında kullanılan renkler, mekân iç yüksekliği, doğal ışık alma durumu, yapay aydınlatma şekilleri, sağlıklı havalandırma, ısıtma-soğutma sistemi ile birlikte ısı, su-nem, ses yalıtımı ve yangına dayanım koşullarının sağlanma durumları da hem fiziksel hem de psikolojik sağlık açısından önem arz ederler.

Özcan Köknel'in çalışmasından özetle, yaşlılıkta bedensel ve ruhsal değişimler yaşanabilir. Görme-ışıtme zorluğu, kimlik-kişilikte yaşanan değişimler, benlikte yaşanan değişimler, savunma düzenlerinde yaşanan değişimler, öğrenmede yaşanan değişimler ve düşünmede yaşanan değişimler söz konusudur (2015:25-30).

Yaşlılar için hayati tehlike oluşturabilecek bazı durumlar diğer yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. Bunlardan özellikle ikisi hiç istenmeyen durumlardır. Bunlar,

➤ Düşmeye Bağlı Yaralanmalar: Düşmeler, yaşlı yetişkinlerde en yaygın yaralanma nedenlerinden biridir. Yaşlılar bir kalçayı veya ayak bileğini kırduğında, hareketlilik seviyelerinde uzun vadeli bir azalmaya yol açabilir(homecareassistancewinnipeg.ca/)

➤ Kazayla Zehirlenme: Birden fazla ilaç alan yaşlılar için, belirli reçeteler yanlış dozda tüketildiğinde veya başka maddelerle karıştırıldığında toksik olabilir (homecareassistancewinnipeg.ca/)

Bu nedenle yaşam mekânları tasarımlarında ve düzenlemelerinde gerekli önlemlerin alınmış olması gereklidir. Her türlü ince yapı uygulamaları ve tefriş elemanları seçiminde titiz davranmak sorunların önüne geçilebilmesine yardımcı olacaktır.

Samsun'da kanepeden düşen yaşlı kadın hayatını kaybetti - Samsun haber

Samsun'da kanepeden düşerek yaralanan yaşlı kadın ambulans helikopterle kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti.

Şekil 7. Yaşlılarda Düşme (habergazetesi.com.tr/)

Fiziksel yaşlanmanın ötesinde sosyal yaşlanmanın etkilerini de göz ardı etmemek gerekir, çünkü birey üzerindeki etkilerinin çok daha büyük olacağı açıktır. Aidiyet kaybı, sevdiklerin birer birer eksilmesi mutsuzluk, huzursuzluk, endişe gibi olumsuz duyguların kaynağı olacaktır. Bu konu da sosyal ve psikolojik açıdan risk oluşturmaktadır. Değişen çevre, farklılaşan sokak/cadde/meydan gibi kentsel unsurlar bellekte var olan bilgiler ile örtüşmediği zaman problem olarak geri dönecektir.

3.2. Risklere karşı Çözüm Önerileri/İdeal Mekân

Yapı kavramı genel bir kavramdır. Yapılı çevre, iç mekân-dış mekân kavramlarını kapsamaktadır. Yerleşme yeri, çevre düzenlemesi, peyzaj düzenlemesi ile birlikte her yaş grubu için ihtiyaç ve beklentiler birbirinden farklı olacaktır. Yaş almış bireyler için özellikle yaşamın büyük bir kısmının geçirildiği, güven mekânı ve insanların sığınağı olan konutların tasarım ve düzenlemeleri büyük önem taşımaktadır.

Konut için, hem kentsel ölçekte çevresel ve hem de bina ve iç mekân ölçeğinde uygulanacak tasarım detayları ve/veya sonradan yapılabilecek düzenlemelerde mümkün olduğunca engelsiz çözümler üretmek gerekmektedir.

Binada alınabilecek önlemlerin başında yalıtım gelmektedir. Yapı fiziği açısından her türlü yalıtımın yapılmış olması konforu destekleyecektir. Isı yalıtımı, su-nem yalıtımı, ses yalıtımı, yangına karşı dayanım ve gerekli durumlarda akustik düzenleme önemli olacaktır. Çünkü bütün bu unsurlar kontrol altına alınmadığı takdirde hastalık oluşturabilecek etkilere sahiptirler.

Şekil 8, 9. Basamaklandırılmış kot farkı risk oluşturacaktır (<https://tr.decorexpro.com/>).
Şekil10. Kot farkı zorunluluklarında eğimli eşik uygulanabilir.(okcukardesler.com/)

Bina gereksiz fazlalıklardan, ayrıntılardan, karmaşıklıktan arınmış, kolay kullanıma sahip, sirkülasyon alanları kısa ve erişilebilir olacak şekilde tasarlanmış veya düzenlenmiş olmalıdır. İşlev açısından gereksiz olan duvar bölümleri, kapı gibi kaba yapı/ince yapı elemanlarına yer vermemek daha doğru olacaktır. Merdivenlerde, uzun duvar ve koridorlarda, tuvalete, banyoya ve mutfığa giden sirkülasyon alanlarında tutunma kollarına/duvara montajı yapılmış küpeşte elemanlarına yer vermek gereklidir. Sivri köşelere tasarımda yer vermemek, eğer varsa esnek/yumuşak kaplama malzemeleri ile kaplayarak riskleri minimize etmek önemlidir. Doğal ve yapay aydınlatmanın dengeli kullanıldığı, istenmeyen gölgelerin giderildiği bir ışık/aydınlık ortamı sağlamak gereklidir. Mekân içinde kot farkları olmamalıdır. Priz, anahtar gibi kullanıma yönelik tesisat elemanlarının yüksekliklerinin bireyin durumuna uygun ergonomik ölçülerde uygulanması önemlidir.

Kapı genişlikleri en fazla 100cm, en az 80 cm olmalıdır. Bütün kapılar eşiksiz olmalıdır. Kapı üzerlerinde kavraması kolay tutma kolları bulunmalıdır. Apartman giriş sahanlıkları; yeteri kadar aydınlatılmış olmalıdır. Posta kutusu, kapı zili ve elektrik

düzenine ilişkin her türlü düğme ve priz yerden en fazla 90-100cm yükseklikte olmalıdır. Karanlıkta görülecek fosforlu düğmeler tercih edilmelidir (<https://sagligim.gov.tr/>).

Gerek mimari mekân tasarım unsurları gerekse sabit ve hareketli tefriş elemanları seçiminde kazalara engel olmayacak ve koruyucu olan malzeme seçimi ve detaylandırılmasına dikkat etmek gerekir. Kaymaya neden olacak halı, paspas gibi eşyalara yer verilmemelidir. Mümkünse toz, bakteri barındırmayan kaplama malzemeleri kullanılmalıdır. Mekân renk seçimleri ve rahat görüş sağlayacak bir aydınlatma birlikteliği önemlidir.

Esnek ve yumuşak malzemeler “Yaşlılar için tasarlanan ve kullanılan ev ve merkezlerde, huzurevlerinde, rehabilitasyon merkezlerinde de uygulanmalıdır. Özellikle yaşlılarda düşme, çarpma son derece tehlikeli sonuçlara yol açabilmektedir” (Demirarslan 2019:344)(2019b)

Şekil 11,12,13. Esnek Duvar kaplaması (walldex.com.tr, evdehorsitesi.com akt. Demirarslan 2019:344)(2019b)

Evler dağınık olmayan, sade, görsel ve fiziksel karışıklıktan uzak, kolay hareket edilebilir özelliklere sahip olmalıdır. Takılmaya, düşmeye sebebiyet vermeyecek sadelikte mobilya ve tefriş elemanları kullanılmalıdır. Ayakaltında uzatma kablosu vb. öğeler bırakılmamalıdır.

Her türlü tesisatın bakımı ve kontrolü yapılmalı ve riskler kontrol altında tutulmalıdır. Elektrik prizleri, elektrik düğmeleri görülebilir olmalı, kablolar açıkta bulunmamalıdır. Su tesisatı problemi ile yaşanabilecek su baskını veya olası yangın riski ön görülmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır.

Islak hacim zemin kaplamalarında kaymayı önleyen dokulu yüzeyler, doğru aydınlatma, tutunma barları/kolları, kırılmaz malzemeler, oturma-dinlenme imkânı, ayağı fazla kaldırmadan kullanılacak yıkanma yerleri, sık kullanılacak eşyaların fazla uzanmadan erişilebilir yerde olmasını sağlayacak depolama imkânı, kolay kullanılabilen armatürler kullanılmalıdır.

Islak hacimde her vitrifiye elemanının yanında tutunma barlarına/ kollarına yer verilmesi gereklidir. “Tutunma kolları duvarda yatay eksende iyi sabitlenmiş olmalıdır. Tutunma barlarının çapı 4-5cm. olmalı ve zeminden 90- 100 cm yükseklikte yerleştirilmelidir. Giriş ve çıkışlarda düşmelere neden olabileceğinden küvetten kaçınılmalıdır. Oturaklı duş sistemi tercih edilmelidir(sagligim.gov.tr).

Psikolojik ve fiziksel konfor için yeterli doğal aydınlatmanın önemi tartışılmaz. Bu nedenle pencere yüzeyleri güneşin yeterince girmesine izin verecek şekilde boyutlandırılmış mekânlar tercih edilmelidir. Dengeli bir yapay aydınlatma ile birlikte kullanıcının psikolojik durumu, beğenisi ve doğru aydınlatmayı destekleyecek uygun renklerin kullanımı da önemlidir. Renklerin insan psikolojisine etkisi bilimsel olarak da ortaya konmuştur. Mekânda hâkim renkler olarak dinlendirici, sakinleştirici, konforlu renklerin tercih edilmesi önemlidir. Yoracak, canlı/hareketli renklerin yoğun kullanımından kaçınmak gerekir. Örneğin kırmızının enerjisi kalple ilgili rahatsızlıkları olan kullanıcılara yorucu

gelebilecektir. Mavinin serin, dinlendirici oluşu kullanılması konusunda tercih edilebilir olmasını sağlar. Yeşilin dinlendiriciliği de tercih edilebilir. Ancak yeşil insanların hareketliliğini engelleyebilecek bir durgunluğa sahiptir. Dikkatli olmak gerekir. Koyu renkler modu olumsuz olarak etkileyebileceklerinden, kullanımda dikkatli olmak gerekir. Açık renk tercihleri daha aydınlık etki sağlayacaklarından kazaların olmasını da engelleyebilirler. Renklerle birlikte yüzey kaplamalarında desen ve dokulu malzeme kullanımında da seçici olmak gerekir. Bu seçimler, kafa karıştırıcı/göz yoran/stres oluşturabileceği gibi mutluluk/huzur/ keyif verici zıt duygular ve algılar oluşturabilirler.

Günümüzde teknik ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte pek çok konuda kolaylık sağlayan akıllı bina teknolojilerinden faydalanılarak hem bireyin sağlığının kontrolü sağlanabilir hem de konforu pekiştirilebilir. Aydınlatmanın, TV ve benzeri cihazların kumanda ile açılıp kapanması, perdelerin kontrolü, ışık ayarı, kapı ziline sesi böylece düzenlenebilir. Evin ısı, havalandırması dijital kontrol sistemleri ile düzenlenebilir. Böylece bireyin güven duygusu artabilir. Gerekli durumlarda acil çağrı butonu, mahrem alan hariç kamera-kontrol sistemine de yer verilebilir.

Özetle; Mimari mekân tasarımlarında, kullanıcı profiline bilinmesi önemlidir. Yaşlılar için tasarlanacak her türlü barınma, sosyal veya kültürel fonksiyonları binalarda, ulaşım veya sağlık yapılarında herkes için tasarım kriterlerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

➤ *Mekân bazında;*

- Binanın kaba yapı, ince yapı, tesisat ve yalıtımı ile ilgili doğru tasarım, çözüm ve detayları uygulamak
- Mekân boyutlarının yormayacak, engel oluşturmayacak boyutlarda tasarlamak
- Rahat geçişlere yer vermek
- Yürüme güvenliği, kaydırmaz zemin kaplamaları kullanmak
- Akıllı bina sistemlerinden faydalanmak (Perde açma-kapama, aydınlatma elemanları kumandası, güvenlik sistemleri, gibi)
- Düşey sirkülasyonda engelsiz uygulamalar yapmak, korkuluk&küpeşte, platform kullanımı gibi destek çözümler uygulamak
- Esnek/Yumuşak duvar kaplamalarını gerekli yerlerde kullanmak
- Yüksek olmayan/ergonomik dolaplarla tefrişi sağlamak
- Aydınlık, ferah iç hacimler oluşturmak
- Engelsiz ıslak hacim tasarımı için gerekli önlemleri almak (tutunma barı, doğru dolap seçimi, uygun vitrifiye elemanlarına yer vermek, geniş iç hacim gibi)
- Anti bakteriyel ince yapı gereçleri kullanmak
- İdeal/ergonomik yükseklikte parapet, korkuluk+küpeşte elemanlarına yer vermek
- Gereksiz kot farklılıklarının uygulamamak
- Eşik vb. yükseltilere dikkat etmek

➤ *Çevre bazında ise;*

- %5 - %8 arası uygun eğimli rampalar ile düzenlenmiş konforlu düşey sirkülasyon hattı oluşturmak
- Engelli platformlarına yer vermek
- Kaydırmaz, kırılmaz zemin kaplamalarını kullanmak
- İdeal yükseklikler; kaldırım, bordür vb. yerlerde kot farklarına dikkat etmek
- Yön bulmada kolaylık sağlayıcı çözümler üretmek

- Uyarı sistemli sinyalizasyonlar kullanmak
  - Üst örtülü geçişler ile konfor sağlamak
  - Ergonomik kent mobilyaları tasarlamak
  - Acil arama butonlarına yer vermek
  - Peyzaj düzenlemelerinde psikolojik durumu olumlu destekleyecek yeşil ve su öğeleri kullanmak
  - Uygun yerlerde müzik yayını imkânı sağlamak
- Yaşlıların konutlarına veya yaşadığı yerlere yakın olarak bulunması önerilecek bina ve işlevleri ise;
- Sağlık merkezi
  - Alışveriş imkânı
  - Psikolojik danışma birimleri
  - Hizmet merkezleri:Çamaşır, ütü vb.
  - Hobi merkezleri
  - Sosyal alanlar
  - Berber
  - Banka
  - Park/bahçe gibi rekreasyon alanları
  - Kamu hizmetleri ve yardım birimleri
  - Taksi durağı
  - Ambulans merkezi
  - Hasta nakil aracı istasyonu

3.3. Yaşlı Bireyler İçin Barınma İmkânları

Yaşlıların toplumsal durumunu, rolünü, yerini, gelenek, görenek, ortak toplumsal kültür ve politik yaklaşım belirler. Yaşanan çağ, zamanın ruhu ortak toplumsal kültüre biçim ve renk kazandırır (Köknel 2015:161). Bu nedenle toplumdan topluma yaşlıların durumu değişiklik göstermektedir.

Bebeklik dönemi gibi yaşlılık döneminde de bakıma muhtaç olma veya bir partnere, bu süreçte eşlik edecek bir başka bireye ihtiyaç duyma oranı yükselmektedir. Bireyin sağlık/hastalık durumu bu sürecin nasıl yaşanacağını belirleyici rol oynamaktadır. Aslında mutlulukta refah, huzur, rahatlık çok önemlidir. İleri yaşlarda ki barınma olasılıkları kültürlerle göre değişiklik gösterebilir. Bunlar;

1. Kendi konutunda: kendi kendisine yetebilecek kişiler, aidiyetlerini sürdürmeleri açısından evlerinden kopmak istemezler. Kendi evlerinde yaşamlarını sürdürmeyi tercih ederler.

2. Bakıcı yardımı ile: Bakıma muhtaç olanlar, maaşla çalıştıracakları uzun süreli ya da sadece günlük ihtiyaçlara yardımcı olup, arkadaşlık edebilecek, sağlık hizmetlerinden anlayan bir çalışan ile yaşamlarına devam edebilirler.

3. Evde Bakım Hizmeti: Hane halkının tek başına veya diğer destek unsurlarına(komşu-akraba) rağmen yetersiz kaldığı durumlarda, yaşlıların evde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için yaşam ortamlarının iyileştirilmesi ve günlük yaşam faaliyetlerine yardımcı olunması amacıyla sunulan (ailevecalisma.gov.tr/ 2018:123) bir hizmettir.

4. Aile Bireylerinden Birisinin Evinde (sürekli veya dönüşümlü barınmak) : Çocukları, kardeşi veya diğer istekli ve uygun olan akrabalarının yanında kalabilirler, maddi olanak teklif edebilirler.

5. Huzurevi: Huzurevlerinin yaşlıların görüşleri doğrultusunda, kendilerini evlerinde hissedebilecekleri, bağımsız ve özerk yaşam sürdürebilecekleri mekânlar hâlinde düzenlenmesi, özel ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması ve üretken olabilecekleri şekilde kurgulanması gerekmektedir (ailevecalisma.gov.tr/ 2018:176).

6. Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi: Ülkemizde 60 yaş ve üzerindeki yaşlı kişilerin yaşamlarını sağlık, huzur ve güven içinde sürdürmeleri amacıyla, kendi kendilerini idare edebilecek şekilde rehabilitasyonlarının sağlandığı, tedavisi mümkün olmayanların ise sürekli olarak özel bakım altına alındığı yatılı sosyal hizmet kuruluşudur (ailevecalisma.gov.tr/, 2018:14).

7. Gündüz Bakım Merkezi: Özellikle tek başına veya komşu akraba gibi diğer destek unsurlarına rağmen evde yaşamını tek başına devam ettiremeyecek durumda olan yaşlıları desteklemek üzere hizmete alınan yaşlı gündüz bakım merkezleri aracılığıyla, yaşlıların yaşam ortamlarının iyileştirilmesi, günlük yaşam faaliyetlerine yardımcı olunması ve sosyal, fiziksel, psikolojik destek hizmetlerinin sunulması hedeflenmektedir. Yaşamını evde ailesi, akrabalarıyla veya yalnız sürdüren sağlıklı yaşlıların boş zamanlarını değerlendirmelerini sağlayan yaşlı gündüz bakım merkezleri, özellikle kendi imkânlarıyla karşılamakta güçlük çektikleri konular ile günlük yaşam faaliyetlerinde yaşlılara destek hizmetleri vermek, aktivitelerini artırmak ve yaşlıların yaşam kalitesinin artırılmasını sağlamaktadır (ailevecalisma.gov.tr/ 24 Şubat 2020).

8. Yaşlı Evleri: Yaşlılar Evi projesi huzur evi değildir. Yaşlılar bu ünitelerde çok küçük dairelerde yaşamlarını sürdürürlerken, masrafları cemiyet tarafından karşılanan yeni iç ve fizik tedavi rehabilitasyonları ile diğer sağlık hizmetlerinden yararlanırlar. Yaşlılar Evi'nin sosyal aktivitelerini, tanıdıklarıyla ve aile yakınlarıyla istedikleri her an paylaşma imkânları vardır.

Şekil 14. Yaş almış bireylerde rehabilite edici uğraşlar (ukcareguide.co.uk/)

Şekil 15. Yaşlı Köyü (pattayamail.com/)

9. Yaşlı Köyleri: Bireylerin kendilerine ait yaşam alanları içerisinde, sağlık birimleri, sosyal tesisler ve hobi alanlarının da yer aldığı dünyada yaygın popülerliğe sahip bir uygulamadır.

Şekil 16. Yaşlı Köyü - Elderly Village Haiti (ngoaidmap.org/)

Şekil 17. Yaşlı Köyü (bluehillsresidences.wordpress.com/)

Bu barınma yer ve imkânlarının tercihi kültürle birlikte değişmektedir. Seçim ve karar verme sürecinde toplumun ve ailenin yapısı ile birlikte eğitim durumu ve ekonomik düzey önemli rol oynamaktadır.

Hangi seçenek tercih edilirse edilsin, içinde sunulan yaşamın kaliteli ve konforlu olması hedeflenmelidir. Binalar hangi işlevde olursa olsun, serbest zamanları değerlendirecek, rehabilite edebilecek etkinlikler düzenlemek genç neslin görevi olmalıdır. Her yaşta konfor, huzur gereklidir ama ileri yaşlarda bu konu çok daha fazla önem taşır.

4. MEKÂN OLUŞUMUNDA ANTROPOMETRİ ve ERGONOMİ

Bir çevre ya da binada ergonomik olmaktan bahsetmek pek çok problemin öngörülmesini ve çözümünü gerektirmektedir. Koşulların en verimli hallerini sağlamak ciddi bir ön çalışma gerektirmektedir (Demirarslan 2019:146).

Bir bina ve iç mekân tasarımında, özellikle özel kullanıcı profili var ise, standardize edilmiş ölçüler üzerinden değil de özel duruma uygun ölçüler üzerinden çalışmak gerekir. Herkes için tasarım en basit ifade ile tasarımın girdiği yaşamın her alanında, toplumdaki her bireyin düşünülmesi ve tasarımın gerçekleştirildiği ölçüğe bağlı olarak bu düşüncenin uygulanmasıdır. Kapsayıcı tasarım, yaşam boyu tasarım veya evrensel tasarım terimleri herkes için tasarımla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.(Evcil, 2014)

Herkes için tasarım veya yaşlılar için tasarım, engelliler için tasarım ya da engelsiz tasarım denildiğinde, öncelikle kültürel uyum ile birlikte insan vücut ölçülerinin dikkate alınması, beden-mekân ilişkisi, beden-mobilya ilişkisi, beden-vitrifiye elemanı ilişkisi gibi özel ilişkilerin kurulması için üzerinde çalışılmış standart ölçülerin kullanılması gerekecektir.

Bu ölçüler iki bilim dalının çalışma alanı içerisindedirler. Bu iki bilim dalı diğer tüm bilim dallarına veri sağlar. Mimarlık, iç mimarlık, iş güvenliği, endüstriyel tasarım, endüstri mühendisliği, işletme mühendisliği, makine mühendisliği gibi tüm teknik dallar bu iki ana daldan beslenirler. Bu bilim dalları antropometri ve ergonomidir.

Antropometri, insan vücudunun çeşitli kısımlarının ölçümüyle insan yapısının ilişkilerini saptama yöntemidir. Antropos ve Metrikos Yunanca kelimelerine dayanmaktadır. İlgili alanlarda kullanılmak üzere insan vücudu parçalarının ölçüm verilerini organize etme, türetme ve analiz etme bilimidir. Antropometri, bireysel farklılıklara odaklanan ve çeşitli tasarım disiplinleri için önemli referanslar ve girdiler sağlayan ergonomi uygulamalarının hayati bir parçasıdır (nedenisguvenligi.com/)

Ergonomi, insan ile iş yaparken veya yaşam alanlarında kullanılan her türlü donanım veya ortam arasındaki ilişkileri bilimsel olarak inceleyen bir bilim dalıdır. İnsan Mühendisliği veya işbilim olarak da bilinen ergonomi, insan, makina ve işin birbirleriyle en iyi şekilde uyumlaştırılması amacıyla, insanın fizyolojik, biyolojik, anatomik ve diğer özelliklerini inceleyerek makine, alet veya eşyaların bu özelliklere uygun olarak tasarlanmasını sağlar (isgnedir.com/)

5. HERKES İÇİN TASARIMIN GENEL KRİTERLERİ ve YAŞLILAR İÇİN ÖNERİLER

Dünya literatüründe de yer alan “herkes için tasarım” kavramında ne söylenilmek istediği açıktır. Çocuk, yaşlı, engelli, özürlü her kim olursa olsun, insan olduğunu fark ettirme, hayata katılma olanağını onlara sunma zorunluluğunu içerir. Milletlere göre yaş ve nüfus ilişkisi oranları farklılık gösterse de, gerçek olan toplumların yaşlandığıdır.

Yaşlanmayla birlikte vücutta meydana gelen değişimler yaşının yaşama ve çevre koşullarına uyumunu azaltmaktadır. Yaşlılık dönemine uyum sağlamadaki bedensel ve ruhsal kısıtlılıklar düşme riski, kazalar ve bunlara bağlı sakatlık ve ölüm oranını artırmaktadır. Bu nedenle yaşının ortama değil, çevre ve yaşama koşullarının yaşlıya uyarlanarak, yaşlıların yaşam kalitesinin artırılması planlanmalıdır. Yaşlılık döneminde, yaralanmaların çoğunluğunun evde meydana geldiği; kazaların oluş nedenleri incelendiğinde ise büyük kısmının, bilgisizlik, tedbirsizlik, ihmal gibi önlenemez insan hatalarından meydana geldiği görülmüştür. Oysa evde yapılacak küçük düzenlemeler ve destekler ile kazalar ve bunlara bağlı yaralanmaların önemli ölçüde azaltılacağı bilinmelidir (sagligim.gov.tr/)

Şekil 18. (afacantoy.com, akt. Demirarslan 2019:344) (2019b)

Herkese uyabilecek tasarımlar yapabilmek için belli ortak noktalara tasarım sürecinde mutlaka yer vermek gerekir. Bu kriterler şu şekilde maddelenebilirler;

1. Esnek tasarım ile herkes tarafından rahatlıkla kullanım
2. Ergonomik oluşla kullanımda rahatlık, konfor
3. Kullanımda basitlik, içgüdüsel olarak kullanabilme
4. Karmaşık olmayan bilgi ile anlaşılabilme
5. Dayanım
6. Az enerji ile zorlanmadan kullanabilme
7. Hareket için kullanılacak cihaz ve/veya aparatlar ile de rahat kullanım
8. Bireysel tercihlere de cevap verebilme
9. Farklı detayların uygulanması
10. Sağ – sol el kullanımına uygun detaylandırma
11. Tasarımın kolay anlaşılır, kullanılabilir olması
12. Herkes için tasarımda tüm sağlık veya engellilik durumlarının göz önünde bulundurulması çoklu çözümlere uygunluğun sağlanabilmesi (Kabartma, ışıklı, resimli, şematik vb. görsel iletişim imkânlarının sağlanması)
13. Tasarımın kolayca anlaşılabilmesi
14. His kaybı, algı eksikliği vb olan bireylerin de kavrayabileceği basit detay çözümleri
15. Ev, bina kazalarını önleme
16. Tehlike oluşturabilecek ve zararsız sabit / hareketli tefriş elemanı ya da donanımların kullanıma yönelik hiyerarşik bir düzende olması
17. Tehlikelerin önlenmesi, her türlü tedbirin alınması
18. En az enerji ile en fazla performans

19. Ergonomik verilere dikkat edilmiş çözümler ile uygulanmış mekânlar ideal mekânlar olarak hedeflenmektedir.

Yaşlılık ile ilgili bir diğer kavram da aktif yaşlanma ile ilgilidir. Her yaşlı birey yaşadığı sosyal çevre ve toplum içerisinde faaliyet gerçekleştirme, hayata katılabilme şansına sahip olmalıdır. Yaş alma hayatın gerçeğidir. Bu dönemi öncelikle sağlıkla, sonra keyifli, eğlenceli, hoşnut, mutlu, huzurlu gibi olumlu duygularla sürdürebilmek önemlidir. Fiziki durumlarının elverdiği ölçüde toplum içerisinde yer almalarının sağlanması, hayatlarına hareket ve spor katabilmeleri için kentsel altyapı oluşturulması, inanç ve ibadetlerini sürdürebilmeleri, ekonomik olarak belli bir standardı sağlamış olmaları ve çevrelerinde kabul görmeleri için büyüğe saygı mottosunun gençlere kültür bağlamında aktarılması önemli ve gereklidir.

6. DEĞERLENDİRME

Toplum bir harmonidir; Farklı yaş grupları, farklı kültür, farklı dil, farklı dine mensup bireyler ile birlikte farklı sağlık problemi veya engeli olan herkes bir arada yaşamaktadır. Bu karışım güzelliği getirmektedir. İnsanlar, özgürlüklerinin sınırlarını bildiği, birbirlerine saygı ve sevgi ile yaklaştıkları, çözüm üretici, paylaşımcı oldukları takdirde yaşam huzur dolu olmaktadır. Bu birliktelik içerisinde “empati” önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar.

İnsanların en temel ihtiyaçlarından birisi kuşkusuz ki anlaşılma isteğidir. Bir insanın kalbinden, ruhundan geçen duygu durumlarının bir kişi tarafından anlaşılması en büyük arzudur. Tam bu noktada da karşımıza empati kavramı çıkar. Empati psikolojide adından sıkça söz ettiren ve hakkında bir çok araştırma yapılan bir konudur. Empati, bir insanın kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak onun duygu durumunu, düşünce yapısını anlamasıdır. Empatik anlayış insanları birbirine yaklaştırır, iletişimi kolaylaştırır. Kişiyi anlaşıldığı hissini verir ve kişi kendini önemli hisseder. Bu da bireylerdeki mutluluğu artırır ve anlaşmazlıktan doğan çatışmaların da azalmasında büyük önem arz eder. Empati sadece anlaşılan kişi için değil empati kuran kişi için de önemlidir. Empatik becerileri yüksek olan ve bu sayede insanlara yardım edebilen, onları anlayabilen kişilerin de çevresi tarafından sevilme ihtimalleri artar (Gök, 2017).

Amaç, acı çekerek, yatalak ve yardıma muhtaç bir şekilde uzun ömür yaşamak değil, sağlıklı dinç ve üretken bir uzun ömür yaşamak olmalıdır (Akın 2004 :9).

Herkes için tasarımın bir başka ilkesi de tasarımlarda düşük fiziksel güç kullanılmasını gerçekleştirmeye çalışmaktır. Devamlı tekrar eden davranışları mümkün olduğu kadar azaltmak gerekir. İlke minimum oranda güç tüketilmek suretiyle ürünün kullanılmasını veya çevreye erişilmesini sağalmaya çalışır (Evcil 2014:55).

Yaşlılar evlerinde kendilerini güvende hissedebilirler, ancak bu yaşam ortamlarının riskleri azaltacak şekilde optimize edildiği anlamına gelmez. “Yaşlanan sevdiklerinizin evini güvenlik özellikleriyle donatarak ve olası tehlikeleri ortadan kaldırarak güvende tutabilirsiniz” (homecareassistancewinnipeg.ca/) önerisinde güvenli olma farkındalığı çözüm odaklıdır.

Huzurlu, mutlu bireyler için tek çare herkesin birbirini olduğu gibi kabullenmesidir. Kendisi kadar bir diğerinin de eşit haklar sahip olduğunu unutmaması işleri kolaylaştıracaktır. Gerisi farkındalık, saygı, teknoloji, finans, paylaşım, bilgi, görgü, etik kurallarla uyuma ve empati /duygudaşlık kurabilme oranına bağlıdır.

Gerçek bir engelsiz çevre hedefleniyorsa, Dünya ölçeğinden başlamak üzere, ülke, bölge, kent, mahalle, bina ve birim ölçeğinde tasarım süreci ve detaylandırma gerektirir.

Mevcut bir yerleşim dokusu bulunduğundan engelsiz çevre oluşturma süreci, gerçekten zor bir süreç olacaktır. Niyet ve kararlılık önemlidir(Demirarslan 2017 :345)

7. SONUÇ

Mekân tasarımı işlevle birlikte kullanıcı profiline bilinmesi ve ihtiyaçların giderilmesi işlemidir ve sorunlara daha kolay çözüm bulunmasını sağlayacaktır.

Sağlıkla yaşanmayan yaşlılık dönemi bir engellilik durumu olarak kabul edilir. Elbette yaşı geri almak mümkün değildir. İnsanlar yaş aldıkça fiziksel, psikolojik, sosyal ya da biyolojik özelliklerinde olumsuzluklar gelişebilir. Uzuvarları his kaybedebilir, örneğin işitme kaybı, görme zayıflığı, yürüme zorluğu gibi. Yaşlılarda yine sıklıkla görülen romatizmal rahatsızlıklar yaşam kalitesini düşürebilir, hareket kabiliyetini zayıflatabilir. Demans ile beyin fonksiyonları kıvraklığını kaybedebilir. Birey fiziksel, zihinsel, algısal olarak yavaşlayabilir. Ancak bu doğal sürecin bir sonucudur. Elbette, beslenme, spor, yaşamsal alışkanlıklar, refah düzeyi, stres durumu gibi pek çok geçmiş yaşam hikâyeleri ileri yaş sonuçlarını etkileyecektir. Bazı süreç gereklerinden kaçmak mümkün olmayabilir. Bu durumda yaşamı kolaylaştırıcı, rahatlatıcı, keyif veren çözüm ve uygulamalarla destek olmak önemlidir.

Bu etkilerin içerisinde bellek unsurlarının diri tutulması gereklidir. Kentin tarihi dokusunun korunması, land-markların varlığı, herkesin kendi yaş dönemlerine ait kent anılarını canlı tutabilecekleri mekânların korunuyor olması önemlidir. Kent hafızası, kültürel sürdürülebilirliğin dışı vurumudur.

Sosyo-kültürel sürdürülebilirlik için ise, genç-yaşlı birlikteliğini sağlamak, onları belli günlerde çeşitli amaçlar için bir araya getirmek aslında toplumda bir mutluluk sinerjisi oluşturacaktır. Her iki tarafın birbirleri için bir şeyler yapması keyif, huzur ve motivasyon kaynağı olacaktır.

Çoğunluklu olarak disiplinlerin öncelikli konusu insanlardır ve amaçları toplum içerisinde yer alan bireyler için sağlık, konfor, huzur, anlaşma, kontrol, güven, dinginlik ve refahın sağlanmasıdır.

Engellilikten yola çıkarak yaşlılık özeli için, yaşın olası durumlarını görebilmek, önlem almak, teknolojik gelişmelerden faydalanmak ile birlikte örf-adetleri unutmamak, büyüklere saygıyı ön planda tutmak önemlidir. Toplum olabilmenin en önemli özelliği, birbirlerine saygı duyan, özgürlüklerinin farkında olan bireylerden oluşması gereğidir. İnsanların birbirlerinin birikimlerinden faydalanmalarının gerekliliği unutulmamalıdır. Yaşlı insanlar geçmişlerine bağlıdırlar, aidiyet duygusunun devamı hayata dört elle sarılmalarını sağlar. Geçmiş yaşamlarında kullandıkları objeler, fotoğraf, bir anıyı hatırlatacak önemsiz bir eşya bile demansa çözümdür, Japonlar, yaşlı insanlarda bunamayı önlemek için gençliklerinde kullandıkları markalar, eşyalar vb. hatırlatmalar yaparak demans terapisi yapmaktadırlar.

Günümüzde yaş almış bireylerin fiziki, sosyal, psikolojik sağlıklarını sürdürmeleri için kent ölçeğinden başlayarak iç mekân donanımlarına varıncaya kadar büyük bir titizlikle birlikte teknik ve teknolojinin geldiği yer ve sunduğu imkânları değerlendirmek önemlidir.

Mimarlık mesleğinin özü, sadece dört duvar bir çatıdan oluşan kapalı alanlar oluşturmak değildir. İşleve uygun, aidiyet, güven, huzur ve mutluluk hissedilecek, sağlam, güvenli, konforlu tasarlanmış, her türlü ihtiyacın ön görüldüğü ve çözüm üretildiği, teknik bilgilerin kullanıcı profili ve beklentileri ile yönlendirilerek tasarlandığı, yasal yaptırımlara uygun binalar tasarlamak ve inşa etmektir. Doğru tasarlanmış binalar kullanıcılarına huzur ve mutluluk vereceklerdir. Biraz öngörü, biraz empati ve sürecin farkında olmak doğru tasarımlar için yeterli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, G.(2004) “İnsanın Ortaya Çıkış Ve Toplumsal Davranışları”, BölümI, s 1-33, *Yaşlılık Disiplinler arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler*, Editör: Velittin Kalınkara, Odak Yayın, ISBN:975- 92257-2-7, Ankara
- Demirarslan, S.(2017) “Engelliler İçin Değil, Engelsiz Çevre”, s. 341-348, TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * *TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches* TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/İLKBAHAR, Sayı: 34
- Demirarslan, S.(2019) “Eğitim Binaları Tasarımında Yaş Faktörü” Mimarlık Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, s. 133-164, Gece Kitaplığı, Ankara-Türkiye
- Demirarslan, S. (2019) (2019b) İşleve, Tasarıma ve Engelsiz Çevreye Uygun Malzeme Seçimi: Esnek ve Yumuşak Malzemeler, 3rd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies ,April 19-21 2019, ISAS, SETSCI Conference Proceedings, Ankara
- Doğan, A. <http://www.turkgeriatri.org/halksagligi?id=7>
- Evcil, A.N.(2014) *Herkes İçin Tasarım*, ISBN: 978-975-451-325-7,Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Gök, D., (2017), Empati nedir?, 08.01.2017, <http://www.dergipdr.com/empati-nedir-4369h.htm>
- Kalınkara, V.(2004) “Yaşlı Konutlarında İç mekân Tasarımının Ergonomik Boyutu”, BölümIII, s 59-79, *Yaşlılık Disiplinler arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler*, Editör: Velittin Kalınkara, Odak Yayın, ISBN:975- 92257-2-7, Ankara
- Köknel, Ö. (2015) *Yaşlanmayan Yaşlılar*, Okuyan-us Yayınları, ISBN 978-605-5134-96-9, İstanbul
- Kuçur, F. YAŞLILIK PLANLAMASI ORGANİZASYONU VE STRATEJİLERİ http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/yasli_bakimi_onlisans_ao/yaslilik_planlamasi_organizasyonu_ve_stratejileri.pdf
- <https://www.afacantoys.com> akt. Demirarslan, S. (2019 b)
- <https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/>, Birleşmiş Milletler Yaşlı İlkeleri, GAYRİ RESMİ ÇEVİRİSİ
- Çeviri: Murat ÖZNECİ /Mütercim , Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- <https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/haberler/gunduz-bakim-merkezleri-ulke-genelinde-yayginlasiyor/> , 24.Şubat.2020
- <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/9323/kitaptuerkiyede-yasli-lara-yonelik-hizmetler-kurumsal-ya%C5%9F%C4%B1-bak%C4%B1m%C4%B1-ve-illerin-durumu2018.pdf>
- <https://bluehillsresidences.wordpress.com/2020/06/08/what-are-the-benefits-about-living-in-a-retirement-village/>
- <https://tr.decorexpro.com/dveri/vhodnye/kak-sdelat-porog/>
- <https://www.e-psikiyatri.com/yaslanma-psikolojisi>
- <https://www.evdekorsitesi.com> akt. Demirarslan, S. (2019 b)
- <https://www.haber7.com/bursa/2758966-118-yasindaki-nine-gorenleri-hayrete-dusuruyor> (13 Kasım 2018)
- <http://www.habergazetesi.com.tr/haber/5790002/kanepeden-dusen-yasli-kadin-hayatini-kaybetti>
- <https://www.homecareassistancewinnipeg.ca/risks-elderly-people-face-at-home/>
- <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/yasli-sagligi/liste1/ya%C5%9F%C4%B1-sa%C4%9F%C4%B1-fiziksel-aktivite.html>

<https://insaathesabi.com/blog/topografya-nedir/>
<https://www.isgnedir.com/ergonomi-nedir/>
<https://nedenisguvenligi.com/antropometri-nedir/>
<https://www.ngoaidmap.org/projects/1623>
<http://ntsmedicare.com/tr/BILGI-MERKEZI/Bunlari-Biliyor-Musunuz/Yaslilarda-Ev-Kazalarini-Onlemek-ve-Yaslilar-icin-Ev-duzenlemesi/37>
<https://www.okcukardesler.com/gri-esik-90-cm-1009>
<https://www.pattayamail.com/business/rattana-village-new-concept-elderly-166090>
<https://sagligim.gov.tr/yasli-sagligi/guvenli-cevre.html>
<https://ukcareguide.co.uk/22-hobbies-elderly-men-and-women/>
<http://ustaenerji.com/?product=engelli-asansoru>
<https://www.wallldex.com.tr> akt. Demirarslan, S. (2019 b)
<https://www.vitra.com.tr/ilham-veren-fikirler/herkes-icin-tasarim/>

KENT MOBİLYALARININ KENTE SAĞLADIĞI KATKILAR VE TASARIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Doç. Dr. Sibel Demirarslan

KOÜ, KMYO İnşaat Bölümü

Mimar & İşletmeci <https://orcid.org/0000-0002-6979-5150>

ÖZET

Endüstrileşme ile birlikte yaşam kentlere yönelmeye başlamıştır. Hızlı kentleşme ile birlikte sadece nüfus değil, kentlerin kapladıkları alanlar da artmaya başlamıştır. Artık kentler yayılarak büyümektedirler. Farklı işlevlere sahip yapı, bina, mekân ihtiyaçları ile birlikte yaşamı sürdürmek için yeşil çevre, park, alt yapı ve donatı ihtiyaçları da oluşmaya başlamıştır.

Kentleşme ile birlikte kent mobilyası kavramı ortaya çıkmıştır. Dış mekânlarda kullanılan her türlü donatı olarak ifade edilebilen kavramın örnekleme de ihtiyaç doğrultusunda hayli geniş bir ürün seçeneğine sahiptir. Durak, bank, çiçeklik, posta kutusu, çöp kutusu, geri dönüşüm kutusu, çöp konteyneri, sergi elemanı, pergola /kameriye, üst örtü, korkuluk&küpeşte elemanı, havuz düzenlemeleri, heykeller, rölyefler gibi kamunun fiziki veya görsel olarak kullanımına sunulmuş her türlü ürün kent mobilyası olarak sayılmaktadır. Kent mobilyasının işlevsel yönü ile birlikte sanat yönünün olmasının kentlere marka değer kattığı örnekler bulunmaktadır.

Büyüyen kentlerde, hızlı bir yaşam için işleve, rekreasyona, dinlenmeye, spora yönelik kültürel unsurlar ile şekillenen ve orada yaşayan insanların rutinine eşlik eden, yaşamı düzenleyen, yönlendiren, rahatlatan kent mobilyaları, dış mekana uyumlu, hijyenik, dayanıklı, özel olarak detaylandırılmış malzemelerden üretilen yükleneye göre özel donatılar olarak diğer mobilyalardan ayrılırlar. Dışarının iklim koşullarına dayanıklı olmalıdırlar. Ülkeye, bölgeye, yöreye göre değişen iklim koşulları tek tip bir tasarımı engeller. Kullanıcı profiline farklılığı, yaşama biçimleri ile de tasarım şekillenecektir.

Gelişen teknoloji ve oluşan toplumsal farkındalıklar, kentlerin kimliklerini belirlemede, gelişmelerine yön ve anlam vermede katkı sağlamaktadırlar. Artık kentler endüstri kenti, turizm kenti, marka kent, yavaş kent, engelsiz kent, sürdürülebilir kent, tarihi kent, ekolojik kent, akıllı kent gibi sıfatlarla niteliğini belli etmektedirler. Kentin özellikleri ile yapısı, yapılaşması, yaşayan profili, gelecek planı gibi pek çok bilgiyi öngörmek mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada kent mobilyası kavramı, kullanılabilir ve ihtiyaçlara cevap verebilir olabilmesi için tasarımına yönelik kriterler ile birlikte kente yapacağı işlevsel katkı, kültürel sürdürülebilirlik, sanatsal dokunuşlar ile de ele alınacaktır. Kent mobilyasının sadece bir eşya olmadığı, yönlendiricilik, toparlayıcılık, düzen sağlama, aidiyet oluşturma, mutluluk verme, sosyalleşme, ihtiyaçlara cevap olma, fotoğraf çekme/çektirme isteği, kente değer katma gibi güzellik içeren özellikler de taşıyabileceğine dikkat çekilmelidir.

Kent için karar verilen stil ile ilgili önemli rol ve katkısı olan kent öğeleri, taşınması gereken özellikler ve tasarım sürecinde dikkate alınması gereken konuları ile kent mobilyası özelinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Kent Mobilyası / Nitelik / Kültür / Sanat/ İşlev

CONTRIBUTIONS OF URBAN FURNITURE TO THE URBAN AND FACTORS
AFFECTING IT'S DESIGN

ABSTRACT

With the industrialization, life started to turn towards cities. With the rapid urbanization, not only the population but also the areas covered by cities started to increase. Cities are growing by spreading now. Along with the needs of buildings, buildings and spaces with different functions, green environment, park, infrastructure and equipment needs have started to arise.

With the urbanization, the concept of urban furniture has emerged. The sample of the concept, which can be expressed as all kinds of accessories used in outdoor spaces, has a wide range of products in line with the need. All kinds of products that are physically or visually available to the public such as stall, bench, flower bed, mailbox, garbage bin, recycling bin, garbage container, exhibition element, pergola, top cover, railing & handrail element, pool arrangements, sculptures, reliefs are considered as urban furniture. There are examples where the functional aspect of urban furniture as well as the artistic aspect adds brand value to cities.

In the growing cities, urban furniture shaped with cultural elements aimed at function, recreation, resting and sports for a fast life and accompanying the routine of the people living there, organizing, directing and relaxing the life, hygienic, durable, specially detailed materials will be loaded. They differ from other furniture as special accessories according to the task. They must be resistant to outdoor climatic conditions. Changing climatic conditions depending on the country, region and region prevent a uniform design. The design will be shaped by the difference of the user profile and the way of life.

Developing technology and social awareness contribute to determining the identity of cities, giving direction and meaning to their development. Nowadays, cities show their qualities with adjectives such as industrial city, tourism city, brand city, slow city, unimpeded city, sustainable city, historical city, ecological city, smart city. It is possible to predict a lot of information such as the characteristics of the city, its structure, structure, living profile, future plan.

In this study, the concept of urban furniture will be discussed with the criteria for its design in order to be usable and responsive to the needs, as well as functional contribution to the city, cultural sustainability and artistic touches. It should be pointed out that urban furniture is not just an item, but can have beauty features such as directing, gathering, creating order, creating belonging, giving happiness, socializing, responding to needs, taking pictures, adding value to the city.

Urban furniture, which has an important role and contribution in the style decided for the city, will be dealt with in terms of urban furniture, with its features and issues to be considered in the design process.

Keywords: Urban Furniture / Quality / Culture / Art / Function

1. GİRİŞ

Kent, kentleşme ve kentleşme kavramları endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkmış kavramlardır. Nüfus yoğunluğunun kente yönelmesi, çalışma alanlarının kurulduğu yerler etrafında yer alan konut alanları ile birlikte işleve yönelik diğer ihtiyaçlarla kentler dünya üzerinde kontrollü veya kontrolsüz olarak büyümeye başlamıştır.

Kontrollü ve planlı büyümelerde uzmanlar tarafından tasarlanan kentler üst ölçek planlara bağlı olarak oluşmaktadır. Böylece daha işlevsel, çevre verilerine uyumlu, kolay işleyen, erişilebilir bir yerleşim elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Kent yaşamında ortak yaşamı kolaylaştıran, estetik katan, farklı işlevlendirilen ve dış mekânda yer alan donanımlar kent mobilyası olarak tanımlanabilir. Bunlar çevrede ihtiyaç

duyulan her şeydir. Çöp konteynırı, geri dönüşüm-atık toplama konteynırı, oturma elemanları, güneş kırıcılar, çiçeklikler gibi donanımlar ile birlikte artık ihtiyaçlar değişmekte ve yenilenmektedir. Sadece işlevi ile ilgili değil üretim şekli, duyarlılığı, dünyanın geleceğini düşünme ile birlikte üretim şekli, seçilen malzeme ve özel tasarımı ile detaylandırılması da önem kazanmaktadır. Estetik oluşu, kente marka değer katabilecek özellikler taşıması da istenmektedir.

Tarihten günümüze yerleşim yerlerinde içinde bulunulan zamana uygun olarak yer verilen kent mobilyaları günümüzde farklı duyarlılıklarla tasarlanmaktadır.

Şekil 1. Sürdürülebilir Kent Mobilyası (armandesign.com)

Şu anda kentsel tasarımda sürdürülebilirliğe ve yenilenebilir malzemelerin kullanımına yönelik bir eğilim oluşmuştur. Solar sokak lambaları, sulama için yağmur suyu toplayan banklar bu konuda bazı örneklerdir. Sürdürülebilir konseptler, tasarımcıları alışılmadık dışarıda düşünmeye, yenilikçi yollar bulmaya ve dünyaya katkıda bulunmaya teşvik etmektedirler. Artık, teknolojinin günlük hayatımızda artan etkisiyle şehir mobilyası, kendi kendine çalışan akıllı ekipmana dönüşecektir (armandesign.com).

Kent mobilyaları kentin her yerinde ihtiyaca göre konumlandırılması gereken bir nevi yerel yönetim hizmetidir. İnsanların oturması için özel olarak tasarlanmış bank, çiçeklik, posta kutusu, bariyer, aydınlatma elemanı, çöp kutusu, yürüyüş yollarında üst örtü, şarj üniteleri, ilan panoları gibi kentsel alanda yer alan her şey birer kent mobilyasıdır.

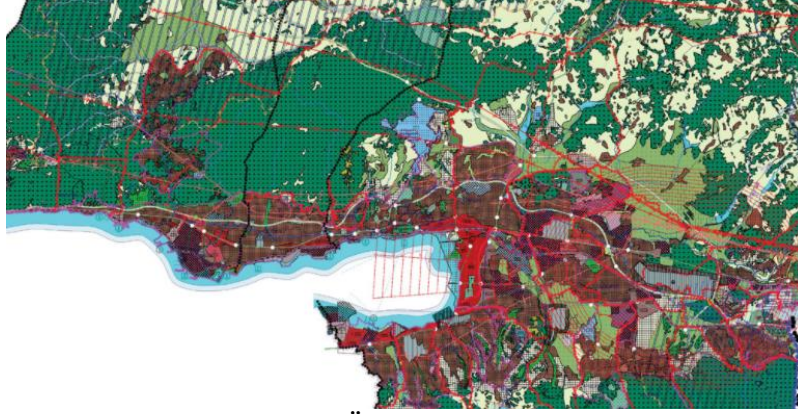
Mobilya kavramı, iç mekânı çağrıştıran bir kavram olsa da işlev itibarıyla dış mekân için de kullanılabilir. İşleve uygun olarak tasarlanan, ergonomik ölçülerin uygulandığı, doğru malzeme ve detaylandırma ile üretilen, sabit ve hareketli donanım unsurlarına mobilya denir. İç veya dış mekânda yer alma durumuna göre farklı özelliklere sahip olmalıdır. Dış mekân mobilyaları da yarı kamusal veya kamusal alanda olma durumuna göre değişik özelliklere ihtiyaç duyarlar. Dışarıdan kaynaklanan iklim unsurları aynıdır ama zarar görmeye karşı dayanıklılık koşullarının farklı olması gerekebilir. Bir konut sitesinin yarı kamusal/yarı özel olarak değerlendirilebilecek bahçesinde yer verilen kamerye ile kamusal alanda yer verilen kameryenin en azından *Vandalizm* denilen zarar verme tutumuna karşı farklı malzeme seçimi ve farklı detaylandırılarak üretilmesi gerekebilecektir.

2. KENTLEŞME VE KENT KURGUSU

“İşleyimleşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci” (Keleş 1980: 70) olarak tanımlanan kentleşme yüzyılın önemli bir toplumsal hareketidir. Sadece yerleşme ile değil yönetim, eğitim, ekonomik, iş, çalışma, siyasi gibi pek çok alanda etkin bir rol oynayan ve yaşama ve topluma ait yapıyı değiştiren önemli bir olgudur.

Kentler, çeşitli işlevlere yönelik olarak düzenlenen yapılı çevre ve aralarında yer alan sirkülasyon bölümlerinden oluşmaktadır.

Şekil 2. Kocaeli-Merkez 1/50.000 Ölçekli çevre Düzeni Planı (ndimar.com.tr/)

Bilimsel teknik gelişme ve sanayileşme kentleşmenin artmasına, kenti tanımlayan özelliklerin yoğunlaşmasına neden olur. Toplumların kültürel, siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamlarında, ilişki biçim ve türlerinde köklü değişimler yaratır. Bu özellikleriyle kentleşme, gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesidir (tmmob.org.tr/).

Gelişme ile birlikte büyüyen kentlerin ortak alanlarının sosyalleşme, geçiş yeri, dinlenme, rahat etme, erişim, ulaşım, engelsiz, anlaşılır, rahat, pratik, estetik, huzur veren, sınırlı, saygılı olma, toplanma-sosyalleşme, akış-geçiş gibi işlevlere cevap verebilmesi önemlidir.

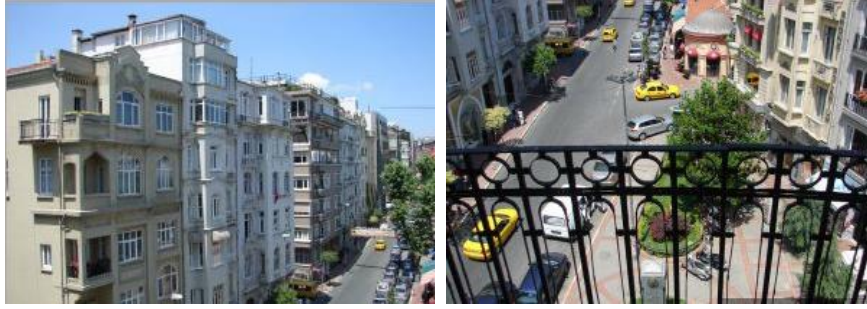
Toplumların ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal yaşamlarında ortaya çıkan ve köklü değişimleri içeren kentleşmeye paralel olarak ekonominin kaynak dağılımında bir değişim, gelişme, sanayileşme, ekonomik büyüme ve benzeri olgularda karşılıklı etkileşim gözlenmektedir. Bu süreçte kırsal alanda çözülme gerçekleşirken, kentlerde yoğunlaşma ortaya çıkmaktadır (tmmob.org.tr/).

Habitat II'nin iki temel amacından biri olan kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimlerinin temin edilmesi konusunda ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve çevre koruma eksenlerinde çalışmalar yürütülmüştür (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2014:v)

Kente ait değerleri korumak, yaşatmak ve gelecek nesillere bırakmak konusunda kent belleğine verilecek değer önem kazanmaktadır. Kent belleği, hafıza mekânları korunması gereken özellikleri içlerinde barındırırlar. Kültürün yaşandığı, gelecek nesillere bırakılacak somut, mimari unsurlar olarak ayrı bir öneme haizdirler.

Kent işleve yönelik yapılaşma alanları ile sokak, cadde, meydan gibi sirkülasyon faaliyetlerinin gerçekleştirildiği hatlardan oluşmaktadır. Bu hatlardan özellikle meydanlarda ülke kültürüne bağlı olarak çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği, bir landmark yani cazibe merkezi haline dönüştüğü bilinmektedir. Pek çok insanın orada bulunmak, orayı hissetmek için gittiği, randevulaştığı, bir röper noktası olarak hissedildiği, kolay tarif edilebilirliği ile birlikte popüler kültürün de uğrak yeri olduğu izlenir.

Kentleri tasarım sürecinde bahsedilen dolu/boşluk oranları ile birlikte boşluğun tasarımı olarak da yorumlamak mümkündür. Sokaklar, caddeler, meydanlar birer boşluklardır. İşlevlerine göre şekillenirler. Bu boşlukları tanımlayan kentsel ara yüzler ise bina cephelerinin oluşturduğu hatlardır.

Şekil 3. Maçka Caddesi; Caddeyi Oluşturan ve Tanımlayan Bina Cepheleri: Kentsel Arayüz (wowturkey.com/)

Şekil 4. Teşvikiye Meydanı (wowturkey.com/)

Bu hatlar günümüzde kent cepheleri olarak görülmekte, bir kent unsuru olarak konsept dahilinde tasarlanmaktadır.

Bina biçimine ilişkin standartlar ve standartların getirdikleri kurallar, bölgenin karakterini belli etmek için anahtar rol oynamaktadırlar. Kamusal mekânın duvarları olarak tanımlanabilecek olan cepheler, en önemli kentsel ara yüzü oluşturmaktadırlar. Cepheler, alanın ya da yerleşmenin beklenen görünümünü, zengin dokusunu, binaların duruşunu, birbirleriyle olan uyumunu, yüksekliğini, genişliğini, derinliğini o yere özgü kurallar ve standartlarla birlikte ortaya koymaktadırlar. Kentsel kamusal alanla yapılmış mekân arasındaki bu ara yüzler, kentleri oluşturan sosyokültürel alt yapının belirleyicileri de olmuşturlardır. Bu nedenle yeni sistem standartlarla ara yüzlere / cephelere daha fazla önem verilmektedir (TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2017:332).

Bu bağlamda planlama sürecinde sadece yatay düzlemde bir tasarımdan söz edilmediği görülmektedir. Kent fiziki olarak üç boyutlu ve hatta zamanın da dâhil edilmesiyle dört boyutlu bir tasarıma tabi tutulmalıdır.

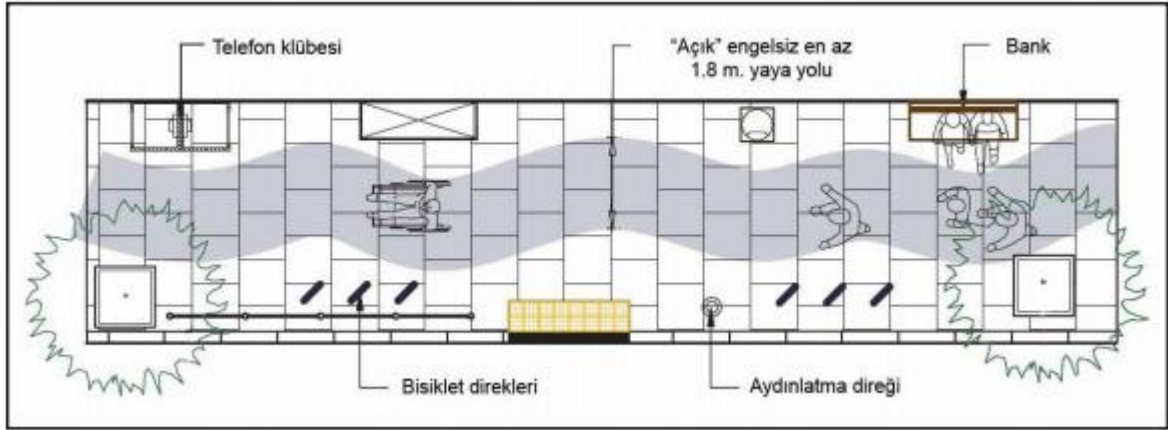
Açık mekân tipi olarak meydan kentsel ve mahalle ölçeğinde değişen ebat ve biçimlere sahip önemli bir kamusal alandır. Bir meydanın mekânsal olarak tanımlanması çevresindeki bina cephelerinin oluşturduğu açık / yarı açık / kapalı mekân hissi ile bağlantılıdır. Meydanlar herkesin kullanımına açık, kentin düğüm noktalarıdır (TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2017:343).

Kentlerin “kent” tanımına hak kazanabilmeleri için de belli standartlara sahip olmaları ve çevresel/kentsel açıdan belli bir estetik çekiciliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda da kenti tek birimler değil, tümel çevre olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Soylu 2018, sektorumdergisi.com/).

Kentler için en önemli sorunlardan birisi de erişilebilirliktir. Herkes için tasarım önemlidir.

“Erişilebilirlik, şehirde yaşayan bütün bireylerin, şehrin sunduğu kamusal hizmetlerin tümüne ulaşabilmesi ve kamusal yaşama katılabilmesidir. Bu durum şehri paylaşan her bireyin en doğal hakkıdır. Erişilebilirlik kent bütününde kesintisiz olarak sağlanmalıdır” (ibb_ek_teknik_sartname_engellilereyönelik.pdf : 2 kisi.deu.edu.tr/).

Herkes için tasarım uygulamasında doğuştan veya sonradan, geçici veya daimi, bedensel veya zihinsel engel varlığı ile birlikte hastalık, çocukluk, yaşlılık ile gelişebilecek problemlerin de oluşturabileceği engeller ve kentte engel oluşturabilecek yapılaşmalar ve olası risklerin göz önünde bulundurulması da gerekmektedir.

Şekil 5. Herkesin Erişim ve Kullanımına Uygun Yayayolu Düzenlemesi
(ibb_ek_teknik_sartname_engellilereyönelik.pdf : 5 kisi.deu.edu.tr/)

2.1. Kent Tasarımında Kentsel Donanımların Yeri ve Seçim Kriterleri

İnsanlık ve dünya tarihinde görülen ilk köy kuruluşundan bu yana yerleşimler belli bir düzen dâhilinde oluşturulmuştur. İşlevselliğin her zaman ön planda tutulduğu kent planlamasında artan nüfus ile birlikte değişen iş, çalışma ve yaşam koşulları kentleri başka formlara yönlendirmektedirler.

Yerel yönetimler, çeşitli vizyon çalışmaları yapmakta, hemşerilerinin görüşlerine sunulan kent düzenlemelerini uygulamaya almaktadırlar.

Şekil 6. Şile Belediyesi Kent Düzenlemesi-Cephe tasarımı-kent mobilyası(sile.bel.tr).

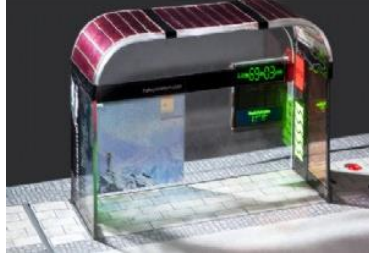
Şekil 7. Şile Belediyesi: Bina cephe yenilemesi, ilan-reklam tabelaları ve tanıtım panolarının belli standartlarda uygulanması ve her binaya uygun renk kodlaması verilerek binaların aykırı cephe uygulamalarından kurtarılması sağlanacaktır (sile.bel.tr).

Bir kent planlamasında, kent belleği, algı, idari ve tanınma bakımından kent için seçilen model ile birlikte eski kentler yeni yüzlerle yaşamlarına devam etmektedirler. Günümüzde kentler, bir kimlik edinme ve marka değer elde etme çabasıdadırlar. Yerel yönetimlerin misyon-vizyon çalışmalarında yer alan özel projeler prestij unsuru olarak sunulmaktadır. Kent yönetimleri bir kimliğe sahip olma çabası ile sürdürülebilir, tarihi, yavaş, sanayi, turizm, akıllı, marka kent gibi içeriği kentin yapısına uygun olan kent modelini uygulamaktadırlar. Bu kapsamda, kentlerde çevre düzenlemeleri, cephe ve silüet tasarımları ve konsept kent

mobilyaları uygulamaları ile kent bir bütün halinde ele alınmaktadır. Bu sırada, kentin özgün dokusu ve kent belleğini oluşturan unsurların değerlerini korumak önemlidir.

Kent düzenlemeleri ve kent mobilyaları tasarımlarında sürdürülebilir ve akıllı diye ifade edilen, teknolojik imkân sağlayan ve yenilenebilir enerji kaynağı olan güneş enerjisinden faydalanan donanımlar yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Güneş enerjisinden faydalanılarak işlerliği sağlanan şarj ünitesi, reklam panosu, sinyalizasyon, geçitler, ısıtma-soğutma sistemli kapalı duraklar da kentlerde yerini almaktadırlar.

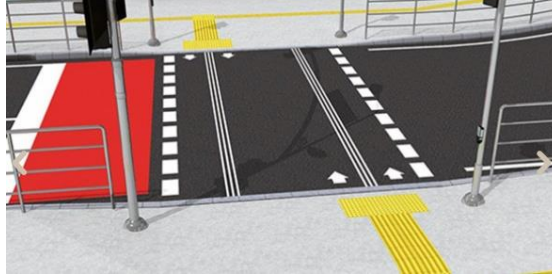
Şekil 8. Güneş/Yenilenebilir Enerjili Akıllı Durak (energyaero.com/)

Şekil 9. Akıllı Durak(log.com.tr/)

Kentler büyüyüp, yaşam değiştikçe daha aydınlık sirkülasyon alanlarına ihtiyaç duyulurken öte yandan ışık kirliliği oluşturmama duyarlılığı da sürdürülebilirlik için konuşulmaktadır. Bunun için hava karardığında veya hareket algıladığında yanan sensörlü aydınlatma elemanları da tercih edilir olmuştur. Böylece hem gerektiği ve yeteri kadar aydınlatma ile enerji tasarrufu sağlanmış hem de ışık kirliliği önlenmiş olacaktır.

Yeşil çevre, ekolojik olma ile ilgili doğanın sürdürülebilirliği bağlamında yeşilin kente katılmasının önemi anlaşılmıştır. Bu nedenle yeşil öğelerin yer aldığı kent mobilyaları tasarımı ile birlikte yapılı çevresi az, yeşil oranı fazla park düzenlemeleri, yeşil duvar gibi sürdürülebilirliği vurguladığı detaylara yer vermek kentlileri daha mutlu etmektedir.

Şekil 10. Yaya Geçişinde duymusanabilir yüzey& Sinyalizasyon& Bariyer
(uym.ibb.gov.tr/)

Nüfusun yoğunluğunun fazlaştığı kentlerde farklı ihtiyaçlara sahip bireylerin de olduğunun farkına varmak önemlidir. Herkes için tasarım kriterleri için engelsiz bir kentte erişim, ulaşım, sinyalizasyon, rampa, dinlenme elemanları, tutunma küpeşterleri/kolları gibi ihtiyaçların cevap ve karşılık bulması gerekir. Engelsiz oluş için üretilen çözümler uygulanmalı ve konfor düzeyi sağlanmalıdır. Kaldırımların, geçişlerin ve dinlenme bölümlerinin doğru detaylandırılması / düzenlenmesi, rahat yürüyüşe imkân verecek düzenlemelerin yapılması, çeşitli kent mobilyalarının, ilan panosu, çöp kutusu veya yeşil alanların yürüme yollarının üzerine denk gelmemesi ve engel oluşturmaması için planlı titiz çalışmanın gereğinin farkına varıldığı yapılan başarılı uygulamalarda izlenmektedir. Farklı engellilik durumlarına çözümcül uygulamalar ile ilgili ar-ge, ür-ge ve inovasyon çalışmalarının yapılmasının desteklenmesi, çeşitli proje yarışmaları ile başarılı çözümlerin bulunması yöntemleri denenmelidir.

İç ve dış mekân farklılığı tasarıma da yansıtılmalıdır. Farklı insanların kullanımına açık olan dış mekân gereçlerinin malzeme seçimi de özel olmalıdır.

3. KENT MOBİLYASI

Sokak mobilyası, halka çeşitli hizmetler ve işlevler sağlayan kentsel kamusal alanlarda bulunan nesnelere ve tesisler anlamına gelir. İnsanlara ve onların faaliyetlerine katkıda bulunan kentsel çevrenin temel unsurlarından biridir (digitalwatercurtain.com/).

Kamusal mekânlar her türlü kullanıcıya açık alanlardır. Dolayısıyla *kent mobilyaları* tasarlanırken; yaşlılar, engelliler ve çocuklar gibi farklı kullanıcı grupları da dikkate alınmalıdır. Yani *kentsel mobilyalar* tüm kullanıcı grupları açısından güvenli olmalıdır. Bazı *şehir mobilyaları* özel bir kullanıcı grubu için tasarlanabilir. Ancak diğer insanlar için de kapsayıcı ve güvenli olmak zorundadır (decombo.com/)

Kentleşme “Çoğu kez kentleşmeyle karıştırılmakla birlikte ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci” (Keleş 1980: 71)

Kent içinde yaşayanların ya da kenti ziyaret edenlerin konforunu sağlamanın yanı sıra birçok ihtiyacına da cevap veren cadde ve sokaklarda yer alan unsurlara kent mobilyası adı verilir (1dk1sn.com/) Buradaki konfor lüks ile bir tutulmalıdır. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte konfor “Günlük hayatı kolaylaştıran maddi rahatlık” (sozluk.gov.tr/) ifadeleri ile açıklanmaktadır. Konfor olması gereken, rahat, ergonomik kullanımı olan olarak algılanmalıdır.

Tarihte bilinen ilk kent mobilyaları, Antik Roma Dönemi’ne ait mil taşları, at olukları ve bağlama kazıkları’dır. İlk dönemlerde daha çok ulaşım ile ilişkilendirilen kent mobilyaları, teknolojinin de gelişmesi, kentlerde nüfusun giderek artması ve artan nüfusun çeşitli noktalarda kontrol edilmesine duyulan gereksinimle birlikte çeşitlenmeye başlar(v3.arkitera.com/).

Şekil 11. Antik Roma (v3.arkitera.com/)

İnsanın yaşantısını sürdürdüğü, üzerinde yapı yapılmış kapalı uzamların dışında kalan, ya doğal durumunda bırakılmış ya da tarımsal ve konut dışı dinlenme amaçlarına ayrılmış kent parçası(Keleş: 15) açık alanı tanımlamaktadır. Dış mekân da denilen bu alanlar kentin yoğunluğunun yaşandığı, kentlinin nefes aldığı, günlük yaşamı yönlendiren bölümlerdir. Konforlu, işleyen ve rahat olması önemlidir. Kentlilere güven sağlayan, yeterince aydınlatılmış, uygun donatıların ihtiyaçlara yönelik olarak yerleştirildiği yerler kente kent olma özelliği konusunda katkı sağlayacak unsurlar olacaktır.

Kentler büyümekte, nüfus artmaktadır. Kentte herkesin hayata katılması ve sosyal- teknik alt yapı imkânlarından, kentsel donanımlardan faydalanması hakkı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle kent mobilyaları;

- ✓ Herkes için tasarım kriterlerinin kent mobilyaları için de dikkate alınması
- ✓ Sürdürülebilir olma koşullarının sağlanması
- ✓ Kente marka değer katabilmesi
- ✓ Kültürel unsurlara sahip olması
- ✓ Kente ait özellikleri koruması
- ✓ Land-mark olma özelliği taşıyabilmesi

- ✓ Kent yaşamına ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi
- ✓ Ekonomik olması
- ✓ Sürdürülebilirlik kriterlerini sağlaması
- ✓ Çevre ile uyumlu tasarlanması
- ✓ Ekolojik özelliklere sahipliği
- ✓ Geri dönüştürülebilir özellikleri taşıması
- ✓ Farklı şekillerde kullanılabilme imkânı sağlayacak esnek tasarıma sahip olması,
- ✓ İşlevsellik özelliği taşıması
- ✓ Engelsiz olması ve
- ✓ Konfor sağlanması önemlidir.

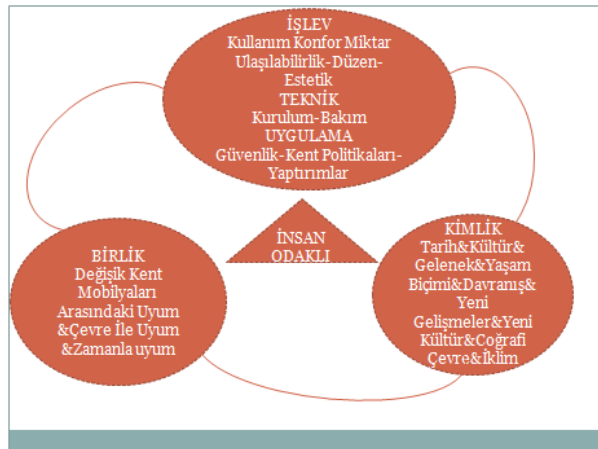
3.1. Kent Mobilya Çeşitleri

Hızlı kentleşme ve küreselleşmenin, küresel ısınmanın ve hümanizme artan vurgunun etkisi altında, kentsel peyzaj tasarımı (sokak mobilyaları dâhil) 21. yüzyılda benzersiz zorluklar ve gereksinimlerle karşı karşıyadır (digitalwatercurtain.com/).

Kent mobilyaları kentsel alanlarda; yani park, meydan, kaldırım, otopark gibi kamuya açık alanlarda, halk tarafından kullanılan şehir mobilyalarıdır. Örneğin; banklar, otobüs durakları, sokak ışıkları, çöp kutuları ve panolar birer kent mobilyasıdır. Kent mobilyaları; işlevsel, estetik veya hem işlevsel hem de estetik amaçlı olabilirler. Kentsel yaşam alanlarımızı saran bu nesnelere, psikolojimizi ve davranışlarımızı etkiler. İyi düşünülmüş ve nitelikli *şehir mobilyaları*, kamusal alan deneyimimizi zenginleştirir (decombo.com/).

Kent mobilyaları günümüzde teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle dünyanın herhangi bir yerinde yapılan farklı uygulamalardan etkilenmektedir. Geliştirilen yeni bir ürün, teknik, teknoloji çok kısa bir sürede transfer edilebilmektedir. Yapılan, beğenilen her hangi bir uygulamayı örnek almak, yoğun bir haberleşme, iletişim imkânının olduğu günümüz koşullarında hiç de zor değildir.

Birbirinden etkilenen yapılaşma unsurları ile birlikte kültürel özün bozulmaması için yerel ve yöresel unsurların korunması ve sürdürülmesine özen göstermek gerekmektedir. Kent ölçeğinde kültürel sürdürülebilirlik, öz'ün korunması ve özgünlüğü sürdürebilmek bakımından önemli ve gereklidir. Artık, orali insanlar/hemşeriler ve kültüre saygı duyan turistler yerele özel, değerlerin yaşatıldığı ve yansıtıldığı kent öğeleri ile bezenmiş kentlerde bulunmaktan keyif almaktalar.

Şekil 12. Kent Mobilyası Tasarım Prensipleri (digitalwatercurtain.com 'dan Çeviri ve Uyarlama Yazar S.Demirarslan)

Kent mobilyalarında başarı belli işlevlerin sağlanmasına ve farklı ihtiyaçların giderilmesine bağlıdır.

İşlev “ Bir nesne veya bir kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon” (sozluk.gov.tr/) olarak tanımlanmaktadır. Her bir kent mobilyasının işlevi farklı ve özeldir. İşlevsel oluş geniş bir içeriğe sahiptir. Kullanıcının bilinmesi, ihtiyaçların, beklentilerin belirlenmesi ile birlikte beğenilerin de göz önünde bulunması gerekir. Ekonomik, dayanıklı, ergonomik olma gibi özellikler de işin tasarım sürecinde bilgi boyutunu oluşturacaktır. Güncel sürdürülebilirlik yaklaşımı ile teknolojinin birlikte değerlendirilerek sağlıklı, anti bakteriyel ve dış etkilere dayanıklı olmasının sağlanması kent mobilyasından beklenenler arasında yer almaktadır.

İhtiyaçlar belirlenmelidir. Ancak diğer yandan kentin de iyi bilinmesi ve kullanıcı profilinin tespit edilmesi gerekir. Kentin hangi bölümünde hangi ihtiyaçlara cevap aranması gerektiği, hangi işleve yönelik kent öğelerine nerelerde yer verilebileceğinin belirlenmesi önemlidir. Oturma/dinlenme elemanlarına veya ilan panolarına nerelerde ihtiyaç olabilir, gibi soruların cevaplarının başarılı bir analiz süreci ile belirlenmesi gerekir. Diğer konu, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesidir. Kentlilerin kendilerini yaşadıkları yere ait hissetmelerini sağlamak gerekir. Toplumsal huzur, mutlu kentli, sağlıklı kent duyguların tatminine bağlıdır. Sosyal ilişkileri biçimleyen, insanları yönlendiren, toparlayan kentleri oluşturmak strateji geliştirerek ve bilinçli çalışmalar yaparak mümkündür. Sanatın yapacağı olumlu duygu ve memnuniyet, hoşnutluk katkılarından faydalanmak gereklidir.

Örnek olarak “San Franciscolu sanatçı Damon Belanger kent mobilyalarını ve kamusal alandaki objeleri kentin kaldırımalarına taşıyor. Kent kaldırımalarında boyamalar yapan sanatçı, kent objelerine kimi zaman canavar tasvirlerinden kimi zaman mizahi karakterlerden oluşan gölgeler” (kot0.com/) çizerek kent mobilyaları ile sanat yapmaktadır.

Şekil 13. Eskişehir (yerbilgisi.com/) Şekil 14,15. Kent Mobilyası - Gölge – Sanat (Gök 2017, kot0.com/)

Bu bağlamda yöreye özel, yerele uygun kent mobilyalarında işlevler genel işlevlere benzer ancak beklentiler biricik olacaktır.

Herkes için çevre öğeleri ya da engelsiz çevre, bir yerin medeniyet seviyesi göstergesidir. Görme engelliler için duyumsanabilir / hissedilebilir yüzeyli yürüme hattı, bekleme/duraksama bölümleri, sesli uyarı veren duraklar, işitme engelliler için ışıklı uyarı ve bilgilendirme levhaları, dikkat çekici renkli kent mobilyaları; ortopedik engelliler için uygun eğimle düzenlenmiş rampalar, yeterli genişlikte yollar, uygun bariyer yükseklikleri, ergonomik ölçülerde yerleştirilmiş sinyalizasyon düğmeleri dikkat edilmesi gereken uygulamalara birkaç örnektir.

Kentlerde ihtiyaç duyulan işleve bağlı olarak, genel olarak bulunabilecek kentsel öğeler/kent mobilyalarından başlıcaları;

- Dinlenme Öğeleri: Bank, Oturma Elemanları
- Satış Birimleri, Kiosklar
- Saatler/Saat Kuleleri : Land-Mark
- Sanat Unsurları: Heykel, Rölyef, Sokak Sanat Uygulaması

- Üst Örtü: Yol Üst Kapamaları, Pergola, Kameriye
- Etkinlik Köşeleri: Müzik, Okuma Vb.
- Spor Aletleri
- Çocuk Parkları
- Yönlendirme Elemanları: Levha, Tabela
- Reklam/İlan Panoları
- Aydınlatma Elemanları

Şekil 16, 17. Gölge Kentsel Mobilyası / Shade urban furniture (Image: Rogerio Canella, Sobral hackingurbanfurniture.net/)

Şekil 18. Yeşil Duvar + Pano + Aydınlatma (aydinlatma.org/) Şekil 19. Plastiğin geri dönüşürülmesi ile kent mobilyası (kot0.com/)

- Bisiklet Durakları
- Geri Dönüşüm/Çöp
- Peyzaj Öğeleri: Taş Havuzu
- Yeşil: Çiçeklik, Çiçek Tarhları
- Su: Havuz, Çeşme
- Sınırlama: Bariyer, Korkuluk
- Hobi Köşeleri: Satranç, Balık Tutma-Temizleme, Piknik
- Haberleşme: Posta/Kargo Üniteleri, Telefon Kabinleri
- Şarj Noktalarıdır.

Şekil 20. Landmark Olma Özelliği: Saat Kulesi (izmir.ktb.gov.tr/)

Şekil 21. Kentsel Alanda Spor Aletleri (yapikatalogu.com/)

3.2. Kent Mobilyasını Biçimlendiren Faktörler

Kent mobilyası tasarımında pek çok etken veri oluşturabilir. Kente özel/özgün, kültürle uyumlu, çevreyle dost, işlevsel, rahat kullanılabilir, konforlu, ergonomik gibi pek çok özelliğe uygun olarak üretilmelidir. Kullanıcılara zarar vermeyecek şekilde detaylandırılmış olmalıdır. Engelsiz, herkes için tasarım, sürdürülebilir, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, geri dönüştürülebilir olma, geri dönüştürülmüş malzemeden üretilme gibi özellikler ise mutlaka yer verilmesi gereken özellikler arasındadır. Anti bakteriyel, hijyen, doğru ve uygun malzeme

ile üretilmiş, yaralanma vb. kazalara neden olmayacak şekilde detaylandırılmış, farklı işlevlere cevap verebilecek şekilde esnek tasarıma sahip olan, ekonomik, kullanışlı, estetik duygular oluşturabilen, çevreye, kültürel unsurlara sahip özellikler taşıması da gerekmektedir.

Gelişen teknik ve teknoloji günümüzün tüm koşullarını belirlemektedir. Pek çok kavram içerik olarak genişlemiştir. Artık engelsiz ve herkes için tasarım kriterlerinin içerisinde akıllı kent mobilyaları yer almaktadır. Şarj üniteleri gibi destek birimlerinin yanı sıra engelli bireylerin rahatlıkla kullanmalarını sağlayacak özelliklerde tasarlanmış kent mobilyaları yapılmalıdır. Kent genelinde engelsiz erişime dikkat edilmesi konusunda özellikle kent mobilyalarının yerleştirildiği noktalar doğru belirlenmelidir. Fiziksel veya zihinsel engelli bireylerin yanı sıra yaşlı ve çocukların da rahat kullanabileceği tasarımlara kentte yer verilmelidir.

Şekil 22. Çin: Eski telefon kulübelerinin yeniden işlevlendirilmesi: Geri dönüşüm uygulaması (yesilodak.com)

Tablo 1’de kent mobilyasının tasarımında göz önünde bulundurulması gereken unsurlar verilmektedir. Bunlara, ergonomi, kültür, herkes için tasarım, işlevsellik, beğeni, estetik, sürdürülebilirlik, ekoloji, ekonomi, çevre dostu, sanat, uyum ile birlikte sağlanacak imkanlara wi-fi bağlantısı, şarj ünitesi örnek olarak verilebilir.

Tablo 1. Kent Mobilyası Tasarımında Göz önünde Bulundurulması Gereken Unsurlar (Yazar S.Demirarslan)

ERGONOMİ	KÜLTÜR	HERKES İÇİN TASARIM	İŞLEVSELLİK	BEĞENİ/ESTETİK	SÜRDÜRÜLEBİLİR	EKOLOJİK
EKONOMİK	GERİ DÖNÜŞTÜRÜLEBİLİR	ÇEVRE DOSTU	DIŞ KOŞULLARA DAYANIKLI	İKLİMLENDİRME/SITMA-SOĞUTMA	BİLGİLENDİRME EKRANLARI	WI-FI
DIŞ ETKİLERE DAYANIKLILIK	SANAT	UYUM	KONFOR	ANTİBAKTERİYEL/HÜYEN	YENİLİKÇİ	KENT BELLEĞİ

Aydınlatma, yerleşim yerlerinde çok önemlidir. Rahat görüş, güven duygusu, fizyolojik/estetik/dikkat çekici kullanımı ile kente katkı sağlama görevi üstlenmektedir.

Şekil 23. Akıllı Durak (palandokengazetesi.net/)

Aydınlatmanın, çok ve her yerde olması değil, az ama efektif, binaya değer katan, çevre güvenliğini tehlikeye atmayan ve gerçek anlamda enerji tasarrufu sağlayan bir uygulama olması gereklidir (aydinlatma.org/).

Gelişen teknolojisi ile birlikte hemen bütün illerde yerel yönetimler tarafından uygulamaya geçirilen akıllı duraklar, klimalı duraklar, dijital tabelalar popüler bir hal almıştır. Ancak kent mobilyası sadece duraklar değildir. Değişen yaşam koşullarına bağlı olarak ihtiyaç ve beklentiler aniden değişebilmektedir. Örneğin hayvan besleme noktaları, pandemi ile yaşanan süreçte dezenfeksiyon noktaları ihtiyaçların bambaşka yönünü oluşturmaktadır.

Şekil 24. Dezenfeksiyon Ekipmanı (enkaambalaj.com/) Şekil 25. Dezenfeksiyon Elemanı (gercekfethiye.com)

Şekil 26. Elektronik Bilgi Panosu (inhabitat.com/) Şekil 27. Bisiklet Park Yeri (ileritrafik.com/)

Kent mobilyaları, dış mekânda ve kamusal alanda olduklarından her türlü tahrifat ve zarar görmeye açık durumdadırlar. Vandalizmin kendini gösterdiği yerler dış mekânlardır. TDK sözlükte “Eski kültür ve sanat anıtlarını yakıp yıkmaya düşünce ve davranışı” (sozluk.gov.tr/) olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde “Vandalizm veya akım olarak vandalizm, bilerek ve isteyerek, kişiye ya da kamuya ait bir mala, araca ya da ürüne zarar verme eylemidir” (hurriyet.com.tr/)

Şekil 28. Vandalizm (kimdirnedir.com/)

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlk insandan bu yana artan nüfus, gelişen teknik-teknolojik imkanlar ile küçük köy oluşumundan mega kentlere kadar gelinmiştir. Kentler öylesine büyümektedirler ki, artık birbirleri ile sınır olarak birleşmektedirler. Kent içi erişimlerin gerek yaya gerek araç trafiği ve toplu taşıma bakımından kolay okunan, akıcı, ulaşılabilirliği ön planda tutan engelsiz bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu erişimde duyarlılık ve herkes için tasarım koşullarının giderilmesi söz konusudur.

Ancak kentler artık pek çok merkezden oluşmaktadırlar ve bireyler evlerinden hayli uzak kent içi yerlere iş, sağlık, eğitim vb. nedenlerle gitmektedirler. Bu gidişte evlerine gün içinde tekrar dönmeleri mümkün olmamaktadır. Büyük kentlerde gün içerisinde hareketlilik çok fazladır. Çalışma, alışveriş, eğlenme, sosyalleşme, kültürel faaliyetler gibi eylemler için dışarıda olan insanların konforu, sağlığı, dinlenmesi, yiyecek-içecek ihtiyaçlarının giderilmesi, sosyal-toplumsal iletişim ve ilişkinin&psikolojik konfor düzeyinin sağlanması, doğa-yaşam ilişkisinin hissettirilmesi, kent belleğinin korunarak, kültürel değerlere önem verilerek ve yansıtılarak aidiyet duygusunun korunması, land-mark ve kent merkezlerinin cazibelerine dikkat çekilmesi, sanatla ruhen ve görsel olarak gelişim ve mutluluklarının sağlanması hedeflenmelidir. Bütün bunlar kent planlaması, doğru tasarlanmış yapı ve binalar, başarılı peyzaj düzenlemeleri ile birlikte kullanılacak kentsel donanımların bilinçli seçimlerine bağlıdır.

Kent mobilyaları kente hayat veren, işlev kazandıran, işlerlik veren en önemli unsurlardır. Yürüyen insanın konforu, dinlenmek isteyeninin hijyen/ergonomik/estetik oturma elemanlarını bulabilmesi, ihtiyaç halinde, temiz su akıtan çeşme, anti bakteriyel çöp kovaları, dengeli ve doğaya saygılı yeşil öğeleri, suyun dinlendiriciliğinin kullanıldığı havuz, su perdeleri, kentte gürültüyü önleyici yeşil perde uygulamaları, doğru aydınlatma, başarılı sinyalizasyon, tasarım bütünlüğü sağlayan taklar, ilan panolarının uyumlu tasarımı, uygun yerlerde ergonomik estetik bariyerlerle koruma veya tutunma sağlama, bilgi ekranları, posta kutuları, bankamatik kabinleri, telefon kulübeleri, geri dönüşüm kutuları ve bunlar ve diğer tüm elemanların kent dokusuna uygun, tasarlanmış kent modeline uyumlu, kültürel değerlere saygılı olması önemlidir.

Kentlerde herkesin bir engelli adayı olduğu düşüncesiyle tasarlanmış çevre içerisinde engelli bireylerin evlerinden çıkabilmeleri ve dış mekânlarda kolaylıkla hareket edebilmeleri olanağı sağlanmış olmalıdır.

Günümüzde Kent Yönetimleri, kentleri için bir kimliğe sahip olma eğilimindedirler. Bunun amacı marka değer elde etmek ve diğerlerinin arasında öne çıkabilmektir. Ayrıca, kent ve kentli için ekonomik refah düzeyinin artırılması, cazibe değerini elde etme, merak edilme, öne geçme gibi beklentiler de yer almaktadır. Kimlik hedeflenmekte ve tasarlanmaktadır. Geliştirilen strateji ile birlikte hedefe erişmek için gerekli süreç çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Ekolojik Kent, Sürdürülebilir Kent, Marka Kent, Akıllı Kent, Tarihi Kent, Yavaş Kent, Turizm Kenti veya Sanayi Kenti olmak ile birlikte bir kimliğe sahip olmak gerçekleşecektir ve arzu edilen kent imajı elde edilecektir.

Hızla büyüyen kentlerde iş, çalışma, sosyal yaşam, bireylerin psikolojik dinginliği, yaşamı değerlendirebilme isteklerinin giderilebilmesi, bir yerden bir yere kolay gidilebilmesi, kültürel etkinliklere sahip olma ile birlikte kent ile duygusal bir bağ kurabilmesi, aidiyet hissetmesi çok önemlidir.

Bütün bunlar kenti oluşturan imar planı bütününde yapılı alanlar, rekreasyon alanları, sosyal ve kültürel alt yapı, sokak / cadde / meydan, mahalle, semt, ulaşım imkanlarının bir arada oraya özel olarak tasarlanması, yenilenmesi, işlevlendirilmesi ile kimlik bulacaklardır.

Çevrenin bütünleyici/tamamlayıcı/estetik/kültürel/çevreci öğeleri ise kent mobilyalarıdır. Dışarıda olan insanın fiziki, psikolojik, ruhsal, sosyal, toplumsal, estetik, konfor ile ilgili duygularını gidermekte büyük bir göreve sahiptirler. Huzur, güven, rahat kullanım, ergonomik oluş, anlaşılabilir olma, kenti okuyabilme, röper noktası belirleme, ihtiyaç duyulan yerde bulabilme gibi duyguların giderilmesini de sağlayabilecek özelliğe sahip olmalıdırlar. Bu nedenle, kent mobilyaları için kenti ve kentliyi iyi tanımak ve analiz etmek gereklidir. Ne beklenildiği irdelenerek tasarlanan ve imal edilen ürünler ancak orayla bütünleşebilir ve ait olabilirler.

Kentler, güvenli, huzurlu, mutlu insanların yaşadığı, herkes için tasarım kriterlerini sağlayan, çevreye duyarlı tutum ve davranış içinde olan, kültüre saygılı, hem kenti hem kentliyi düşünen bir yapıya sahip olmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2014) TÜRKİYE Habitat III Ulusal Raporu, Ankara
- TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017) Kentsel mekânların standartlarının geliştirilmesi Bu çalışma 24.01.2017 tarihinde imzalanmış olan protokol çerçevesinde T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi işbirliği ile üretilmiştir. ISBN: 978-605-5294-74-8 T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını. Yayına Hazırlayan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Birinci Basım, Aralık 2017.
- Gök,Ö. (2017) 05/09/2017 saat 13:37, <http://kot0.com/kentin-sahte-golgeleri/>
- Keleş,R.(1980) Kent Bilimleri Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Sobral, L., Co-created Street Furniture as a Catalyst for Urban Culture and Public Life, <http://www.hackingurbanfurniture.net/research/co-created-street-furniture-as-a-catalyst-for-urban-culture-and-public-life/>
- Soylu, A.(2018) Aydınlatma ve Kent Estetiği, Sektörüm Dergisi, 25.06.2018, s.1-13, <https://www.sektorumdergisi.com/aydinlatma-ve-kent-estetigi/>
- <https://www.armandesign.com/how-urban-furniture-shapes-our-life/>
- <https://www.aydinlatma.org/estetik-kent-ve-guvenlik-acisinden-aydinlatma.html>
- <https://decombo.com/kent-mobilyalari-nedir-kent-mobilyasi-tasarimlari/>
- <https://www.digitalwatercurtain.com/2013/02/07/digital-water-curtain-as-21st-century-urban-furniture/>
- <https://www.1dk1sn.com/kent-mobilyasi-nedir/>
- <http://www.energyaero.com/haber/GUNES-ENERJILI-DURAKLAR-PROJESI/23399>
- <https://www.enkaambalaj.com/dezenfektan/>
- <https://gercekfethiye.com/fethiye-belediyesinden-dezenfektan-noktaları/26402/>
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/vandalizm-nedir-41448841#:~:text=%C3%87evreciler%20bu%20terimi%20k%C4%B1r%C4%B1lgan%20eko sistem,da%20%C3%BCr%C3%BCne%20zarar%20verme%20eylemidir.>
- <https://www.ileritrafik.com/bisiklet-parki-besli-eko-40x1875-cm-1133>
- <https://inhabitat.com/the-solar-powered-sign-of-the-future-can-be-installed-with-just-four-bolts/soofa-sign-and-bench-by-soofa-and-visionect-2/>
- <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77373/saat-kulesi.html>
- <http://www.kimdirnedir.com/vandalizm-nedir.html>
- http://kisi.deu.edu.tr/irem.ayhan/ibb_ek_teknik_sartname_engellilerey%C3%B6nelik.pdf
- <http://kot0.com/plastik-atıklar-kent-mobilyalarına-donusuyor/>
- <https://www.log.com.tr/iett-akilli-durak-konseptini-kullanima-sundu/>
- <http://www.ndimar.com.tr/portfolio/kocaeli-merkez-150-000-olcekli-cevre-duzeni-plani/>
- <http://www.palandokengazetesi.net/isitmali-ve-akilli-durak-sayisi-artiyor-13746h.htm>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <http://www.sile.bel.tr/Page/Detail/8672>
- <http://www.tmmob.org.tr/etkinlik/tmmob-demokrasi-kurultayi-1998/kentlesme-konut-sorunu-barinma-hakki-v-e-demokrasi>
- <https://uym.ibb.gov.tr/hizmetler/engelsiz-trafik>
- <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=524797>
- <https://www.yerbilgisi.com/eskisehir/eskisehir-heykel-jpg/>

<https://v3.arkitera.com/h34666-kentleri-tanimlayan-mobilyalar.html>
<https://www.yesilodak.com/eski-telefon-kulubeleri-kent-mobilyasina-donusturuldu>
https://www.yapikatalogu.com/yapi-tipolojilerinde-malzemeler/dis-mekan-spor-aletleri/park-kent-mobilyalari-acik-hava-spor-ekipmanlari_20787

"ŞÖHRƏTPƏRƏSTLİK YARMARKASI" TƏNQİDİ REALİZMİN NÜMUNƏSİ KİMİ

Nərmin Məmmədova

"Naxçıvan" Universiteti, Xarici dillər fakültəsi, Baş müəllim,
Naxçıvan şəh., Azərbaycan

Abstract

Thackeray represents the thoughts and actions of different people in various situations. According to the author, there can be no hero in a society ruled by money. "Vanity Fair" is a social novel that reflects the laws governing bourgeois-aristocratic society. In this society, everything is bought and sold. It attacks the malice, fabricated claims, superstitions and perversions of the aristocracy, the narrow-mindedness and greed of the bourgeoisie.

The style of Thackeray differs in that it often interferes with the story and tells the reader about the characters. The author rarely explains directly to the reader what he is thinking. The reader understands his attitude either by the different characters in the novel or by the vivid illustrations that invite the author to share his thoughts.

"Vanity Fair", a revolutionary in English literature and considered one of the finest examples of the realist movement, reflects the satirist Thackeray's critical, sarcastic, and loving view of British society during the Napoleonic Wars.

"Vanity Fair", considered Thackeray's masterpiece in terms of reflecting the English society of the early nineteenth century in all its diversity and change, is one of the most important novels of its period with its mastery of expression, subtle reproduction of characters and its power of description. The core of the fiction is the love adventures of two close girl friends with opposite personalities and the men who love or dislike them, blended with the war experiences. Where Amelia is mild and docile; Her reckless, self-indulgent friend Becky is a striking character that is rare in literature.

In this novel, the author tells the rich and dazzling story of British society during the Napoleonic Wars. Although the second name of the author's work is 'The Novel without a Hero', during the course of the novel, two female characters at most come to the fore. These are: Becky Sharp, whose moral standards are quite different, and the good-hearted Amelia Sedley. Their story is considered 'a turning point in English literature'.

For Thackeray, one of the most important writers of English literature, whose works have been adapted to theater and cinema many times, the famous British writer Anthony Trollope says: Thackeray is one of the biggest stars the literary world has ever known.

Açar sözlər: Şöhrətpərəstlik, tənqid, realizm, Təkəri, cəmiyyət.

Giriş

Tənqidi realizmin ən böyük nümunələrindən biri də "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" dır. Təkəri əsərdə dövrünü və insanların həyatını mükəmməl göstərməyə müvəffəq oldu. Təkəri müxtəlif insanların, fərqli vəziyyətlərdə düşüncələrini və hərəkətlərini təqdim edir. Müəllifin fikrincə, pulun idarə etdiyi bir cəmiyyətdə heç bir qəhrəman ola bilməz. "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" burjua-aristokratik cəmiyyətini idarə edən qanunları əks etdirən sosial bir romandır. O cəmiyyətdə hər şey alınır və satılır. Müəllif insanları kukllarla, cəmiyyəti kukla tamaşası ilə müqayisə edir. Aristokratiyanın bədxahlığına, uydurma iddialarına, xurafatlarına və pozğunluqlarına, burjuaziyanın dar düşüncəsinə və xəsisliyinə hücum edir. Ümumiyyətlə, müəllif o dövrün İngiltərəsinin geniş satirik mənzərəsini təqdim edir. Ailələr pula və gücə

sahib olmağa çalışırlar. Ən zəngin ailələr bütün pullarını israf etdikləri üçün asanlıqla yoxsulluğa düşə bilirdilər, ən varlı iş adamı isə nə qədər varlı olmasına və hansı əlaqələri olmasına baxmayaraq ümumiyyətlə zadəganlığa yüksələ bilmirdi. Sənaye inqilabını irəli aparmağa kömək edə biləcək ən təsirli sənayeçi daha yüksək bir rütbə qazanmağı xəyal edə bilirdi, lakin bu ümumiyyətlə xəyallar aləmində qalırdı. Həqiqətən fəvqəladə bir halda Kraliçanın diqqətini cəlb edə bilər və öz növbəsində ondan bir titul ala bilirdilər, ancaq bu, nadir hallarda olurdu.

"Şöhrətpərəstlik yarmarkası" - cəmiyyətin güzgüsü

Romanda kəskin ziddiyyətli personajlar - Rebeka (Beki) Şarp və Amelia Sedley adlı iki qızın taleyindən bəhs olunur. Rebeka Şarp, bir macəraçı, yoxsul bir sənətkarın qızı, ağılı fəzilətsiz təmsil edir. Zəngin bir şəhər tacirinin qızı Amelia Sedley isə ağılsız fəziləti təmsil edir. Beki personajı böyük ustalıqla təsvir edilmişdir. O xoş, ağıllı və istedadlıdır. Heyrətləndirici yumor hissi və insan təbiətini dərinə dərk edən Rebeka "Şöhrətpərəstlik yarmarkası"nın ruhunu təcəssüm etdirir. Həyatdakı məqsədi, nəyin bahasına olursa-olsun yüksək cəmiyyətə mənsub olmaqdır. Nə sevgiyə, nə də dostluğa inanmır. Var-dövlətini və adını verə biləcək hər hansı bir kişi ilə evlənməyə hazırdır. Nəhayət, ser Pit Crovley'in oğlu Kapitan Ravdon Crovleylə evlənir. Ümid edirdi ki, bir gün ərinə varlı xalasıdan külli miqdarda pul qalacaqdır. Lakin onun ümidləri heç vaxt reallaşmadı. Yaltaqlıq, riyakarlıq, yalan, xəyanət Bekinin cəmiyyətin üst sınıflarına girməsinə kömək edir, ancaq heç bir xoşbəxtlik gətirmir.

Rebeka Şarp'dan fərqli olaraq Amelia Sedley dürüst, səxavətli və xeyirxahdır. Təkəri yazdığına görə onu romanın qəhrəmanı hesab etmək olmaz, çünki onu əhatə edən insanların həqiqi keyfiyyətlərini qiymətləndirmək üçün kifayət qədər ağıllı deyil. Ağıllı və hiyləgər dostu Rebekanın çirkin əməllərini həyata keçirmək üçün sadələvh və sadə ürəklidir. Həyatının ən yaxşı illərini, yüngül düşüncəli və eqoist əri Gorg Ozbornun bədbəxt sevgisi ilə məhv edir. Təkəri Amelianın xarakterini incə bir istehza ilə təsvir edir. Atası iflas etdikdən sonra kasıb və acınacaqlı həyatı olur, ancaq qohumlarından birindən miras alaraq burjuva dünyasında özünə yer tapır.

Əsərə İngiltərədəki, Qitədəki və Şərqdəki həyatın real şəkilləri kimi hələ də yüksək qiymətləndirilən bəzi keyfiyyətlərə görə çoxillik maraq göstərilir. Xarakteristikanın canlılığı; həyat fəlsəfəsinin həqiqiliyi; və bəzi səhnələrin güclü dramına görə seçiləndir. Təkərinin heyranedicə tənqidi realizmi Napoleon müharibəsi dövründə İngiltərənin ilk hərbi fəaliyyətinin Londonun qürurlu iqtisadi və Virling sosial həyatını təsvir etməsində; Sör Pit Krovleyin bağ evində nümunə göstərildiyi kimi XIX əsrin əvvəllərindəki həyat; Brüssel və Parisdəki sosial həyatın parlaqlığı və cəlbədiciliyi; Avropa şəhərlərindən bəzilərinin həyatının çirkin tərəfi; və o dövrdə Hindistandakı adət- ənənələr və Jozef Sedley və Vilyam Dobinin bu torpaqdakı uzun məskunlaşmalarında özünü göstərir.

O dövr Londonun iqtisadi həyatı Gon Sedley və Gon Ozbörn tərəfindən təmsil olunur. Bu metropolun ictimai həyatının reallığı, Təkərinin Sedley və Ozbörn ailələri ilə əlaqəli anlatımından və xüsusilə Rebeka Şarpın Londondakı yaşayış dövrü ilə əlaqəli hissəsindən olduqca geniş şəkildə öyrənilə bilər. Əvvəlcə Rebeka, Avropada tanış olduğu Londonlu qadınlar tərəfindən kobud rəftara məruz qalır. Bu rəftarın səbəbi kasıblıq, zümrə fərqi və ailə irsi idi. Təkəri cəmiyyətdəki bu reallıqları çox gözəl tənqid etmişdir.

Təkərinin tənqidi realizmi, Sör Pit Crovleyi təsvir edərkən ən yüksək nöqtəyə çatır. Baronetdir, "Kraliça Crovley"nin(malikanə) sahibidir, pulu və adı var. Beki Sör Pit Crovleyi

belə təsvir edir: "Sör Pit, ... köhnə, ... köhnəlmiş paltarda olan kobud, qəddar və çox çirkli bir insandır, dəhşətli bir siqar çəkir. Bir kənd ləhcəsi ilə danışır və çox and içir , ... o heç kimsəyə pul vermir. "

Lord Steyne aristokratlar arasındadır. Cahil və ağıllıdır, iliyi korlanmış, yüksək mənşəli bir qadın alaraq adını, sərvətini qazanmış və dövlət adamı hesab olunur.

Təkerinin üslubu, tez-tez povestinə müdaxilə etməsi və personajlar haqqında oxucuya danışması ilə fərqlənir. Müəllif nadir hallarda oxucuya nə barədə düşündüyünü birbaşa izah edir. Oxucu onun münasibətini ya romanın fərqli personajları, ya da müəllifin fikirlərini bölüşməyə dəvət edən parlaq təsvirlər ilə başa düşür. "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" oxucuya ümitsizliyin hansı növ davranışlara əsaslanması sualını təqdim edir. Ayrıca, personajların fədakar və yaxşı davranaraq, ya da öz maraqları naminə hərəkət edərək xoşbəxtlik və rahatlıq qazanacaqlarını soruşur.

Təkerinin "Qəhrəmansız Bir Roman" adlı yarımbaşlığı özünü az göstərir; onun bu romandakı insanlığa baxışı açıqca qaranlıq və qəsdən antiheroikdir. Əslində, əsər qəhrəmansız deyil , bir çox qəhrəmanı olan əsər kimi də qəbul edilə bilər. Hər əsərin qəhrəmanı hər tərəfli yaxşı olacaq deyər bir qayda yoxdur.

Yarımbaşlığı, "Qəhrəmansız bir roman" olması əlverişlidir, çünki obrazların hamısı az və ya çox dərəcədə qüsurludur; ən sevimli olanların da zəif cəhətləri var, məsələn, boş və melankoliya meyilli kapitan Dobin. Təkerinin göstərdiyi insanın zəif cəhətləri daha çox xəsislik, avarlıq və yaltaqlıqla, onları ört-basdır edən hiyləgərlik, hiylə və riyakarlıqla bağlıdır. Bekinin psixopatik meylləri onu olduqca yaxınlaşdırmasına baxmayaraq, heç bir xarakter tamamilə pis deyil. Bununla birlikdə, əxlaqsız və hiyləgər Beki də yoxsulluq damğası ilə öz mənbələrinə atılır. (O, kasıb bir sənətkarın və bir opera rəqqasəsinin yetim qızıdır.) Təkerinin bütün personajlarındakı çatışmazlıqları vurğulamaq meylli, bir çox çağdaş romanlarda ehtimal olmayan və ya idealizə edilmiş insanlara nisbətən bədii ədəbiyyatda daha yüksək bir reallıq istəyi nümayiş etdirir.

Nəticə

Roman bütövlükdə cəmiyyətin riyakarlığı və fürsətçiliyi ilə xarakterizə olunan bir satiradır, lakin islahatçı bir roman deyil; sosial və ya siyasi dəyişikliklərin və ya daha böyük dindarlığın və əxlaqi reformizmin cəmiyyətin təbiətini inkişaf etdirə biləcəyi barədə heç bir təklif yoxdur. Beləliklə, insan vəziyyətinə kifayət qədər qaranlıq bir görünüş verir. Bu acınacaqlı portret, texnikanı istifadə etməsi ilə ən çox tanınan yazıçılardan biri olan Təkerinin hər şeyi bilən bir dastançı rolu ilə davam etdirilir. Lakin onun istehzası oxucularına qədər uzanır; "Tənbəl, ya xeyirxah, ya da istehzal bir ruh halında olmaq" kimi fikirlərlə "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" ilə maraqlananların hamısını ittiham edir.

Yavaş axıcılığına, quruluşuna və bəlkə də bir neçə səhvinə baxmayaraq, Təkerinin "Şöhrətpərəstlik yarmarkası", şübhəsiz ki, bir sənət əsəridir və dəfələrlə İngilis dilində yazılmış beş-altı aparıcı roman arasında yer alıb. Bu roman yüz ildən çox əvvəl çap olunsada, hələ də çox dəyərlidir; və bəzi hissələri, ehtimal ki, bu gün yarandıqlarından daha da cəlbedicidir.

Dövrün tənqidçiləri kitabı düzgün qiymətləndirmirlər, onu çirkin və iyrənc kimi qələmə verirdilər. Ancaq "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" bütün zamanların ən böyük romanlarından biri və bədii ədəbiyyatda tənqidi realizmin ən nümunələrindən oldu.

Ədəbiyyat:

1. <http://www.victorianweb.org/authors/wmt/wmtbio.html>
2. <https://www.notablebiographies.com/St-Tr/Thackeray-William-Makepeace.html>
3. <https://www.fantasticfiction.com/t/william-makepeace-thackeray/>
4. Lewis. Melville ,1910, WILLIAM MAKEPEACE THACKERAY; A BIOGRAPHY:
VOLUME I.
5. William Makepeace Thackeray, 1998, Vanity Fair (Wordsworth Classics)
(Wordsworth Collection) Paperback

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA BİTƏN GÜRCÜ ZİRİNCİNİN BİOMORFOLOJİ VƏ EKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Natiqə Salmanova
Naxçıvan Universiteti

Xülasə

Bu tədqiqat işində Naxçıvan Muxtar Respublikasında geniş yayılma arealına malik zirinc növlərindən biri gürcü zirincinin (*Berberis iberica*) botaniki xüsusiyyətləri və yayılma qanunauyğunluğu araşdırılmışdır. Zirinckimilər (*Berberidaceae* Juss.) fəsiləsinə daxil olan bitkilərin tanınması və araşdırılması dərman və qida sənayesində, landşaftın rekultivasiyasında, yaşıllığın bərpasında, meşə meliorasiyasında və digər sahələrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Zirinckimilər fəsiləsinə daxil olan bitkilər ətraf mühitə uyğunlaşmasına görə digər bitkilər içərisində daha perspektiv xüsusiyyətlərə malikdirlər. Zirinc həm dekorativ bitki kimi, həm də qida və dərman əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq tam tədqiq olunmamış və haqqında çox az məlumat vardır.

Bu bitkilərin ekoloji şəraitə dayanıqlılığı onların bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini, artırılmasını və sənayedə istifadəsini daha da zəruri edir. Bu səbəbdən tədqiqatımızın məqsədi bu fəsiləyə daxil olan bitkilərin araşdırılması, iqlimə davamlı növlərin üzə çıxarılması, tədqiq olunması və bir sıra işlərin aparılmasıdır. Gürcü zirinci də bu fəsilənin qiymətli biokimyəvi tərkibə malik, yüksək qida və dərman əhəmiyyətli bitkilərindən biridir. Gürcü zirinci qışadavamlı, giləmeyvəli bitkidir. 30-40 dərəcə mənfi temperaturda belə bu bitki, üzərində meyvələrini saxlaya bilir. Bu isə qış fəslində qida tapa bilməyən quşlar və digər canlılar üçün qiymətli qida mənbəyi rolunu oynayır. Çiçəkləri nektarla zəngindir və parlaq sarı-qızılı bal əmələ gətirir. Keyfiyyətli və ətirli balına görə həşəratları cəlb edir.

Gürcü zirinci (*Berberis iberica*) meyvəsində və vegetativ orqanlarında dərman tərkibli maddələr daşıyır, dekorativ görünüşə malikdir, torpaq eroziyasının qarşısını alır və balverən bitki hesab olunur. Meyvələrindən yerli əhali mürəbbə hazırlayır, qurudaraq müxtəlif yeməklərin və salatların tərkibində istifadə edir, həmçinin təzyiqli və s. xəstəliklərə qarşı dərman kimi istifadə edirlər. Kimyəvi tərkibinin qiymətli maddələrlə zənginliyi onun farmakologiya sənayesində də tətbiqinə imkan verir.

Sıx tikanlara malik olduğuna görə əhali tərəfindən evlərin ətrafında qoruyucu çəpər kimi əkilərək istifadə olunur.

Gürcü zirinci (*Berberis iberica*) su kənarlarında bitərək sahilin bərkidilməsində mühüm rol oynayır. Dekorativ bitki kimi gözəl görünüşə malik olan, suya və torpağa çox da tələbkar olmayan bitki kimi gürcü zirincindən şəhər mərkəzlərində şəhər landşaftının qurulmasında tək və qrup halında əkilərək istifadə edilə bilər.

Seleksiyada meyvəverən bitkilər arasında çox məhsuldar bitki kimi qiymətlidir, bir çox xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlıdır. Nisbətən asanlıqla növlərarası və cinslərarası hibridlər əmələ gətirir, demək olar ki, bütün xüsusiyyətlərində geniş dəyişkənliyə malikdir. Lakin bu qədər özəlliklərə malik olmasına baxmayaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında təbii halda bitən Zirinckimilər (*Berberidaceae* Juss.) fəsiləsinə daxil olan bitkilər, o cümlədən gürcü zirinci (*Berberis iberica*) haqqında dərin tədqiqat aparılmamış və yerli xalq istisna olmaqla, demək olar ki, tanınmır.

Açar sözlər: Gürcü zirinci, soyuqadavamlı, biokimyəvi parametrlər, giləmeyvə.

BIOMORPHOLOGICAL AND ECOLOGICAL FEATURES OF GEORGIAN BARBERRY
(BERBERIS İBERİCA) GROWING IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Summary

This study examines the botanical characteristics and distribution patterns of Georgian barberry (*Berberis iberica*), one of the most widespread barberry species in the Nakhchivan Autonomous Republic. The promotion and study of plants belonging to the family *Berberidaceae* is important in the pharmaceutical and food industries, landscape reclamation, landscaping, forest melioration and other areas. Plants belonging to the family *Berberidaceae* have more promising characteristics than other plants due to their adaptation to the environment. Although barberry is important both as an ornamental plant and as food and medicine, it has not been fully studied and little is known about it.

The environmental sustainability of these plants makes it even more important to study, increase and use their biological properties in industry. Therefore, the purpose of our research is to study the plants included in this chapter, to identify and study climate-resistant species, and to carry out a number of works. Georgian cumin is also one of the plants of this season with valuable biochemical composition, high nutritional and medicinal value. Georgian barberry is a winter-hardy, berry-bearing plant. It can store its fruits on this plant even at a negative temperature of 30-40 degrees. This is a valuable source of food for birds and other creatures that cannot find food in the winter. The flowers are rich in nectar and form a bright yellow-golden honey. Attracts insects due to its quality and fragrant honey.

Georgian barberry (*Berberis iberica*) contains medicinal substances in its fruit and vegetative organs, has a decorative appearance, prevents soil erosion and is considered a honey-producing plant. The locals make jams from the fruits, dry them and use them in various dishes and salads, use as a medicine against diseases such as blood pressure and so on. The richness of its chemical composition with valuable substances allows its application in the pharmaceutical industry.

Due to its dense thorns, it is used by the population as a protective fence around houses.

The Georgian barberry (*Berberis iberica*) grows on the banks of the water streams and plays an important role in strengthening the coastline. Georgian barberry, which has a beautiful appearance as an ornamental plant and is not very demanding on water and soil, can be used individually or in groups in the construction of urban landscapes in urban centers.

Among the fruit-bearing plants in the selection, it is valued as a very productive plant, resistant to many diseases and pests. Relatively easily forms interspecific and intergenus hybrids, has a wide range of variability in almost all features. However, despite its many features, plants belonging to the *Berberidaceae* family, which grow naturally in the Nakhchivan Autonomous Republic, including Georgian barberry (*Berberis iberica*), have not been studied in depth and are almost unrecognized, except by the local population.

Keywords: Georgian barberry, cold-resistant, biochemical parameters, berry.

Giriş

Berberis iberica Stev.et Fisch. ex. DC. Syst. II, 9 (1821), Rupr. Fl. Cauc., 48 (1869); Опред., Лютиковые, 75 (1919); *B.crateaegina* (non DC.)-Гроссгейм, II, 126 (1930); *B.integrifolia* (non Вге.)- Н.Буш, Fl.Кавк.Сит. III, 216 (1903); Флора СССР, VII, 558 (1937); Гроссг., Опред. раст. Кав., 61 (1949); Фл. Кавк. IV, 82 (1950); Фл. Азерб., IV, 111 (1953); Azərbaycanın ağac və kolları, II,129, (1964); Дикие сородичи культурных растений флоры СССР, 131, (1981) – Gürcü zirinci.

Gürcü zirinci (*Berberis iberica* Stev. et Fisch.) zirinckimilər *Berberidaceae* Juss. fəsiləsinin zirinc (*Berberis* L.) cinsinə daxil olan və Naxçıvan Muxtar Respublikasında yabarı halda yayılmış kol bitkisidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının florasını tədqiq edən tədqiqatçılardan rus botaniki L.İ.Prilipko “Растительные отношения в Нахичеванской АССР” [9, s.164] əsərində Naxçıvan MR ərazisində *Berberis* L. cinsinə daxil olan iki növün -tamkənarıyaq zirinc (*B.*

integerrima Bunge), şərq zirinci (*B. orientalis* C.K.Schneider), “Лесная растительность Азербайджана“ [8, s.293] kitabında üç növün– adi zirinc (*B. vulgaris* L.), sıxçiçək zirinc (*B. densiflora* Boiss. & Buhse) və gürcü zirinci (*B. iberica* Stev. & Fisch. ex DC.) haqqında məlumat vermişdir.

A.A.Qrossheyim “Флора Кавказа” [6, s.78-82] adlı əsərinin 4-cü cildində L.İ.Prilipkonun təsvir etdiyi 3 zirinc növünün Naxçıvan MR-də yayılmasını təsdiqləmiş və gürcü zirincinin yayılma ərazisinin Naxçıvan MR olduğunu qeyd etmişdir. Sonrakı illərdə digər tədqiqatçılar da gürcü zirinci haqqında məlumat vermiş və muxtar respublikada yayılması qeyd olunmuşdur.

Gürcü zirincinin ümumi yayılma zonaları: Rusiya, Şərqi Avropa, Şimali və Cənubi Amerika, Kiçik və Qərbi Asiya, Aralıq dəniz sahilləri, Qafqaz

Azərbaycanda yayılma zonaları: Böyük və Kiçik Qafqazda, Hirkan və Tuqay meşələrində, Lənkəran-Astara, Masallı zonalarında, Naxçıvan Muxtar Respublikasında daşlı yamaclarda, çaykənarı meşəliklərdə, şoranlı-yovşanlı yarımsəhralarda bitir. [1, səh.128]

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılma zonaları: Aşağı və orta, bəzən isə yuxarı dağ qurşağına kimi seyrək meşəliklərdə, kolluqlarda, çay vadilərində yayılmışdır. Ona seyrək hallarda dağ yamaclarında kserofit formasiyaların tərkibində də rast gəlinir. Yayıldığı sahələrdə tək-tək və ya qruplar halında xırda cəngəlliklər əmələ gətirir. [4, s.19-24]

Coğrafi areal tipi: Şərqi-Qafqaz, Şimali İran. Təsviri Gürcüstandan verilmişdir.

Botaniki təsviri: İllik cavan zoğları qəhvəyi-qırmızı, qəhvəyi-bənövşəyi, al-qırmızı, yaşlı gövdəsi qonur və ya bozdur. Yarpaqları tərs yumurtavari (uzunluğu enindən iki dəfə böyükdür) və saplağa tərəf daralan, dərivari, sarımtıl-yaşıl, tamkənarlıdır. Yalnız meyvəsiz zoğlarda hərdənbir kənarı mişardışli olan yarpaqlara rast gəlinir. Yarpaqlar zoğa topa şəklində birləşir və bir topada 3-6 yarpaq olur. Aşağıda yerləşən qopartıqları üçhaçalı, yuxarıda yerləşənlər isə sadə olub, uzunluğu 4 sm-ə qədər çatır. Çiçək oxu zəif inkişaf etdiyinə görə əyilmiş salxım çiçəkqrupunda 15-30 ədəd sarı rəngdə çiçəkləri boş və ya sıx yerləşir. Meyvələri tünd-çəhrayı və ya al-qırmızı, bəzən solğun-çəhrayı, 1 sm uzunluqdadır. Meyvə formalarına görə fərqlənən çoxlu variasiyaları vardır. Bunlardan silindrik formalı, yumru formalı, oval formalı, iri meyvəli, kiçik meyvəli və s formaları göstərmək olar.

Hündürlüyü 1,5 m, gövdənin diametri 160 sm-ə qədər çata bilir. 8 yaşında çiçəkləyir. Çiçəkləmə may ayının sonu iyunun əvvəllərində başlayaraq 10-12 gün ərzində davam edir. Meyvələri oktyabr ayında yetişir. Əvvəlcə turş dada malik olan meyvələri tam yetişəndə bir qədər şirinləşir. Yerli camaat bu meyvələrdən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edir. Çiçəklərinin ətri xoşagələn olmasa da, xoş rəyihəyə malik meyvələri ilə fərqlənir.

Ekologiyası: Gürcü zirinci-*berberis iberica* kserofit bitki olub, quraqlığa və şaxtaya davamlıdır. Bu bitki tez-tez arid meşələrdə kolluqlarda rast gəlinir. *Arundo donax* L. və *Phragmites communis* Trin. ilə çay sahillərində tuqay meşələrinin tərkibinə daxil olurlar. Bu cür qruplaşmalar şəklində gürcü zirincinə muxtar respublikada Şahbuz rayon Güney Qışlaq, Aşağı Qışlaq kəndində, Ordubad rayonunun Gilançay və Parağaçay sahillərində rast gəlinir. Burada rastlanan bitkilər arasında gürcü zirincinin hündürlüyü 4-5 metrə çata bilir. Bu cür sahilkənarı meşələrdə, adətən birinci yarusda *Populus* L., *Pistacia mutica* -ikinci yarusda, *Berberis iberica* –üçüncü yarusda bitir. Açıq sahələrdə isə gürcü zirinci-*berberis iberica* başqa zirinc növləri ilə, xüsusən də adi zirinc -*berberis vulgaris*, şərq zirinci-*berberis orientalis* ilə formasiyalar əmələ gətirir. Bu formasiyalarda *Grataegus* L.və *Rosa* L.cinsinə məxsus bitkilər üstünlük təşkil edir.

Adi zirincdən fərqli olaraq gürcü zirinci çöl torpaqlarında bitir, əsasən də bir qədər duzlu torpaqları sevir. Muxtar respublikanın səhra və yarımsəhra torpaqlarının əsas bitkisi olub, *Nitraria Schoberi* L. və *Artemisia hanseniana* Bess. ilə birgə bitir.

Meşəsiz rayonların çaykənarı qarağaclı söyüd meşəliklərində, başqa kollarda (topulqa, murdarça, itburnu) birlikdə gürcü zirinci də bitir. (1, səh.130)

İqlim amillərinin xüsusiyyətinə uyğun olaraq yayılma arealı məhdud olan gürcü zirinci soyuğadavamlı və torpağa tələbkar olmayan bitkidir. Adi zirinc kimi bu bitki də taxıllarda pas xəstəliyini əmələ gətirən pas göbələyinin aralıq sahibi kimi rol oynayır.

Material və metodika: Tədqiqatın məqsədi zirinc növlərindən Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün xarakterik olan gürcü zirincinin ekoloji, coğrafi xüsusiyyətlərini araşdırmaq, mövsümi dəyişiklikləri, digər bitkilərlə bircə əmələ gətirdiyi formasıyaları, mühit amillərinə qarşı tələbatını və s. bu kimi özəlliklərini müəyyən etməkdir. Əldə edilən nəticələr əsasında muxtar respublikanın quraq arid bölgələrinə xas olan bu bitkilərin dekorativ və peyzaj məqsədi ilə istifadə olunmasını təmin etməkdir.

Aparadığımız tədqiqat zamanı muxtar respublikanın müxtəlif bölgələrində—Şahbuz (Güney Qışlaq, Aşağı Qışlaq, Biçənək), Culfa (Ərəfsə, Bənəniyar), Ordubad (Kotam, Kilit) rayonlarının ərazilərinə ekspedisiyalar təşkil olunmuş və sıx rast gəlinən gürcü zirinci bitkilərindən nümunələr götürülmüş, herbarilər hazırlanmış, toxum ehtiyatı və yarpaq toplanılmışdır.

Tədqiqatlar Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif bölgələrində gürcü zirincinin bitmə şəraitini, torpağa, quraqlığa, şaxtaya və digər ekoloji amillərə münasibətini uzunmüddətli müşahidələr aparmaqla və botaniki tədqiqat üsulları ilə öyrənməklə aparılmışdır. Ətraf mühitin ekoloji amilləri bitkilərin həyatında mühüm rol oynadığından, meyvəvermə, çiçəkləmə, bitki örutüyünün formalaşmasına da təsir edir.

Nəticə

Muxtar respublikada yabani halda bitən gürcü zirincinin meyvələri vitamin, dərman maddələri, və s. zəngin olması, insanların qida və müalicə məqsədi ilə istifadəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Meyvələrindən hazırlanan məhsulların çeşidi olduqca çoxdur. Gözəl görünüşlü və ekoloji xüsusiyyətlərinə görə torpaqlarımıza və iqlimimizə asanlıqla uyğunlaşa bilməsi yaşıllaşdırma işlərində dekorativ bitki kimi əklməsinə və artırılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu bitkinin daha yaxşı tanınması və daha dərinlən tədqiq olunması bizim tədqiqatımızın əsas məqsədlərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın ağac və kolları. II cild., Bakı: Elm, 1964, 221 s.
2. Əsgərov A.M. Azərbaycanın ali bitkiləri. Azərbaycan florasının konspekti. Bakı: Elm, 2005, I c., 248 s.
3. Məmmədov T.S. Azərbaycan dendroflorası. Bakı: Səda, 2015, C. II, 392 səh.
4. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yayılan zirinc (*Berberis L.*) növlərinin tədqiqi vəziyyəti // Azərbaycan MEA Botanika İnstitutunun elmi əsərləri. 2012, C. XXXII, s. 19-24
5. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (Ali sporlu, çıpaqtoxumlu və örtülütəxumlu bitkilər). Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
6. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950, Т. IV, 513 с.
7. Деревья и кустарники СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1954, т. III, 872 с.
8. Прилипка Л.И. “Лесная растительность Азербайджана. Баку: Изд-во АН СССР, 1954, 488 с.
9. Прилипка Л.И. Растительные отношения в Нахичеванской АССР. Баку: Изд-во Аз ФАН СССР, 1939, т. 7, 196 с.
10. Флора Азербайджана. Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1953, Т. IV, 403 с.
11. Флора СССР. М.-Л., Изд-во АН СССР, 1937, Т. VII, 792 с.

**1930-cu İLLƏRİN ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ VƏ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Nazilə Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ORCID/0000-0002-1829-7178

Hülasə

Azərbaycanda ədəbiyyatın tədrisi qədim dövrlərə gedib çıxır. Zaman keçdikcə məzmun və istiqamətini dəyişən bədii ədəbiyyat bütün dövrlərdə, demək olar ki, hakim sinfin ideologiyasına xidmət etmiş olsa da, öz mənəvi simasını xalq müdrikliyində, yazılı ədəbi nümunələrdə qoruyub saxlaya bilmişdir. Qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrindən mədrəsə və məktəblərdə geniş istifadə olunmamış, daha çox Sədinin, Hafizin, Ruminin, Nizaminin əsərlərindən, “Qurani-Kərim”dən, “Qabusnamə”dən, “Kəlilə və Dimnə”dən tədris materialı kimi istifadə edilmişdir. Məktəb və mədrəsələrin özünəməxsus tədris üsulları və proqramları xüsusi dərslik çatışmazlığında belə ədəbiyyatın öyrənilməsinə mane ola bilməmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində ilk dərsliklər yaranmağa başlamış, ilk müəllim materialları seçilərək öyrənilənlərin maraq və tələbatına uyğunlaşdırılmışdı. XX əsrdə ədəbiyyat dərsliyinin təşkili ilə bağlı metodik tövsiyələr hazırlanır, dərslik nəşrində irəliləyişlər başlayır. Rus-tatar məktəbləri, daha sonra ibtidai məktəblər, əmək məktəbləri, hətta axşam məktəbləri üçün ədəbiyyatdan qiraət kitabları, müntəxəbatlar, iş kitabları hazırlanır. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ədəbiyyat dərsliyinin tədrisinə ideoloji mövqedən yanaşılmağa başlanılır. Tədris prosesində ədəbiyyatın mahiyyətindən doğan vəzifələr unudulur, şagirdlərin kommunist ideologiyası ruhunda tərbiyəsi ön plana çəkilir, “ideoloji qəliblər, ehkamlar ədəbiyyatın tədrisində aparıcı mövqə tuturdu”.

1920-ci ildən sonra tərtib olunan proqram və dərsliklərdə ədəbiyyatın tədrisi istiqaməti dəyişir. Azərbaycan ədəbiyyatı qərribə adlar altında dövrlərə bölünməyə başlayır, tarixilik prinsipi pozulur, mövzular “liberal burjua ədəbiyyatı”, “mühafizəkar mülkədar ədəbiyyatı” və s. bu kimi qərribə başlıqlarla verilir.

1930-cu illərdə dərslik sahəsində təkmilləşdirmələr başlanılır. Yeni dərsliklərdə osmanlı ədibləri ilə yanaşı, klassik ədəbiyyat nümunələrinə də yer verilir, didaktikanın münasiblik prinsipinə ciddi şəkildə əməl edilirdi. 1933-34-cü illərdə ədəbiyyatdan tərtib olunacaq proqram və dərsliklərdə “Məktəbdən xaric oxunacaq əsərlər” başlığı altında şagirdlərə tövsiyə olunan əsərlərin siyahısı genişləndirilir. H.Zeynallı, F.Qasımzadə, Ə.Sultanlı, M.Rzaquluzadə, M.Arif, H.Əfəndiyevin ədəbiyyat dərsliklərinə Azərbaycan sənətkarlarının əsərləri daxil edilir, mövzuların mənimsədilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün sual-tapşırıqlar verilir.

1937-ci ildən ədəbiyyatın tədrisində dönüş dövrü başlayır. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi keçmişi, söz sənətkarları özünə qaytarılır. Yuxarı siniflər üçün ədəbiyyat dərslikləri yaranır. 1939-cu ildən ədəbiyyat dərsliyi “Ədəbiyyat tarixi” və “Ədəbi qiraət” adları ilə tədris olunur. Bu dövrün dərslikləri sırasında R.Axundov, H.Əminbəyli, V.Xulufunun redaktorluğu ilə nəşr olunan ədəbiyyat dərsliklərini müəllimlər rəğbətlə qarşılayır.

Açar sözlər: dərslik, tədris, Azərbaycan ədəbiyyatı, ideologiya, məfkurə.

**TEACHING PROBLEMS OF AZERBAIJAN LITERATURE AND
TEXTBOOKS ON LITERATURE OF 1930s**

Teaching of literature in Azerbaijan dates back to ancient times. Even, fiction, which changed its content and direction, that always served to ruling government, had managed preserving spritual image in the wisdom of people, in its written literary examples. Ancient and medieval

times literary works of Azerbaijani literature weren't widely used in madrasahs and schools; there were mainly used works of Sadi, Hafiz, Rumi, Nizami, the Holy "Guran", "Gabusname", "Kalila and Dimna". Unique teaching methods and programs of schools and madrassas didn't interfere exploring of such literature, due to the lack of special textbooks.

Apperaing first textbooks began in the early XIX century, bur selecting and adapting the first reading materials were choosen on interests and needs of students. It was prepared methodological recommendations for organizing literature lessons and observed progress on publication of textbooks in XX centure. Even were preparing text-books for Russion-Tatars schools, for primary-schools, labor schools and even evening schools, work books, literary reading books, recitation-books. İdeological approach to the exploring of literature began after establishnment of Soviet Government in Azerbaijan. Education of students in spirit of communist ideology is brought to the fore, tasks arising from the essence literature are forgotten, "ideological models and doctrines occupy a leading place in teaching literature" in process of teaching.

It was changed direction of teaching literature in programs and textbooks after 1920. Azerbaijan literature began to be divided into the periods with strange names such as "liberal bourgeois literature", "conservative landowner literature" and according to these the principle of history was violated.

Revision of textbooks began in the 1930s. New textbooks unculded examples, along with the Osmanli creators, classical literature also were taken place, the principle of the relevance of didactics is strictly observed. List of recommended works was expended to the pupils under the name "Reading literature". Works of Azerbaijani creators – H.Zeynalli, F.Gasimzade, A.Sultanli, M.Rzaguluzade, M.Arif, H.Afendiyev included to the literature textbooks, questions and tasks were given for the assimilation and consolidation of topics.

There was began the turning period in teaching of literature in 1937. Azerbaijani historical past and words creators have been restored. There were created textbooks on literature for senior classes. Literature lessons have been taught under the titles "History of Literature" and "Literary Reading" from 1939. Among the textbooks of this period, teachers sympathetically greet the textbooks of literature, which published under the editorship of R.Akhundov, H.Aminbeyli, V.Khuluflyu.

Keywords: textbook, teaching, Azerbaijani literature, ideology, idea.

İki əsrdən artıq bir müddətdə Azərbaycan təkcə ərazi baxımından deyil, iqtisadi, ideoloji və mədəni baxımdan Rusiyanın əsarəti altında olmuşdur. Bu zaman çərçivəsində çar, daha sonra isə rus hökuməti azərbaycanlıları öz kökündən, milli ideologiyasından, hətta doğma dillərindən belə uzaqlaşdırmaq uğrunda müxtəlif hiylələrə əl atmış, öz məkrli siyasətləri ilə milli özünüdərkini, mənəvi dəyərləri, milli şüuru məktəb dərsliklərindən silməklə xalqın tarixi keçmişini, ədəbiyyat və incəsənətini unutturmaq məqsədi güdmüşdür. Uzun illər tədrisin mollaxana və mədrəsələrdə aparıldığı, dərslük ehtiyacının "Gülüstan, "Bustan", "Qabusnamə", Sədi, Hafiz və Ruminin "Divan"larından bədii nümunələrlə ödənilməsi zərurəti XX əsrin əvvəllərindən dərs kitabları, proqramlar və müəllim hazırlamaq vəzifəsini ortaya çıxarır. 1920-ci ildə dərs kitablarının tərtibi ilə məşğul olmaq üçün xüsusi komissiya yaradılır, nəşriyyat şöbəsi təşkil olunur. Yeni tipli məktəblər, əmək məktəbləri üçün hazırlanan ədəbiyyat dərslikləri, iş kitabları bir-birilə bəhs edirmiş kimi, bədiiyyəti, milliliyi kölgədə qoyur, sovet ideologiyasının hakim mövqeyinə ədəbiyyatı təslim edirdilər.

ÜİK(b)P MK-nın1931-ci il tarixli məşhur qərarları ilə təlim-tərbiyə işində, xüsusən ədəbiyyatın tədrisi sahəsində əksinqilabi meyillərə son qoyulur, nöqsanlar qeyd edilirdi. Bunlar əsasən ədəbiyyat dərsliklərinə məktəblilərin çətin mənimsədiyi əsərlərin salınması, tarixilik prinsipinin pozulması, SSPİ xalqlarının mədəniyyəti, incəsənəti və tarixi inkişafının daxil edilməməsi idi. Bundan sonra yeni tədris planı, proqram və dərsliklər tərtib olunur.

Bu illərdə orta məktəb ədəbiyyat dərsləri üçün hazırlanan dərslərin adları kimi, məzmunu, məramı da müxtəlif idi. Siyasi-ideoloji baxış dərslərdəki mətn nümunələrində özünü aydın büruzə verirdi. Bu dərslərin bir neçəsinə nəzər salmaq ümumilikdə 30-cu illər dərslərinin siyasi-ideoloji və elmi-metodik mənzərəsi ilə bağlı təsəvvür formalaşdırmağa imkan verir. 1930-cu ildə H.Zeynallı, A.Şaiq, İ.Hikmət və A.Musaxanlının birgə müəllifliyi ilə VII sinif üçün “Ədəbiyyat dərsləri” kitabı nəşr olunur. Kitab Dövlət Elimi Şurasının Fənn-Pedaqoji bölməsi tərəfindən işçi fakültələri, texnikumlar və iki dərəcəli məktəblərin ikinci qrupları üçün tədris vəsaiti olaraq qəbul edilmiş və təsdiq edilmişdi. İlk nəşri 1927-ci ildə çıxan “Ədəbiyyat dərsləri”nin dördüncü nəşri (1930-cu il) on min tirajla istifadəyə verilmişdi. Özunəqədərki nəşrlərdən fərqli olaraq, bu nəşrdə bir çox düzəlişlər edilmiş, yeniliklər əksini tapmışdı. Belə ki, yeni dövrdə ana dili və tədris kitablarında “türk ədəbiyyatı”nın (Azərbaycan – N.A.) tədrisinə daha çox diqqət yetirilməli olduğu tələbi irəli sürülür, ədəbi dilin öyrədilməsində təlim materialları ilə yanaşı, bədii, ictimai tərbiyə vasitəsi olan ədəbi əsərlər, mövcud sistemin yenilikləri, sosialist tərbiyəsi ruhunda məfkurə sağlamlığı məsələlərinin nəzərə alınması qarşıya qoyulurdu. Dərsləkdə bunlara əsasən əməl olunur, laborator tədris sistemi əsas götürülürdü.

“Ədəbiyyat dərsləri”nin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də dərsliyə daxil edilən hekayə və mənzumələrin sonunda dil qaydaları və ədəbi qaydalarla bağlı sual-tapşırıqların verilməsi idi. Lakin bu suallar yuxarı siniflərdə – gələcəkdə tədris ediləcək mövzuların proqramda əks olunması nisbətində tərtib edilirdi. Məsələn, romantizm ədəbi cərəyanı ilə bağlı əsas biliklərin yuxarı siniflərdə mənimsədiləcəyi nəzərdə tutulduğundan sadəcə ümumi anlayışların öyrədilməsi kifayət hesab olunurdu.

Dərsləkdə ədəbi nümunələr marksist dünyagörüşünə əsasən seçilmiş, istər suallara alınacaq cavablarda, istərsə də əsərin məzmunu və ideyası ilə bağlı çatdırılacaq məsələlərdə sovet ideologiyasının təbliği əsas götürülmüşdü. Tərtibçilər bunu ədəbiyyat dərslərinin ictimai dərslərlə – yəqin ki, tarix dərsi nəzərdə tutulurdu – əlaqəsinin təmin edilməsi ilə əsaslandırırırdılar. Bədii mətnlər məzmununa görə 4 bölmədə yerləşdirilmişdi:

1. İnqilabdan əvvəl kənd.
2. İnqilabdan əvvəl şəhər.
3. Müharibə məfkurəsi və inqilab.
4. Yeni həyat yolunda.

Mətnlərin bu şəkildə seçimi və düzülüşü Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Dövlət Elmi Şurasının Fənn-pedaqoji bölməsi tərəfindən iki dərəcəli məktəb və texnikumlar üçün qəbul edilən proqramlara görə nəzərə alınır. Materialların içindən bir qismi sinifdən xaric oxu üçün nəzərdə tutulur, yazı işi mövzuları, qrammatika qaydaları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarının müvafiq mövzular üzrə öyrədilməsi müəllimin tədris ili üçün tərtib etdiyi “istehsal planı”nda – proqramda nəzərə alınır.

Dərsliyin sonunda mənası çətin sözlərin lüğəti əlavə şəkildə verilir. Hər mövzunun sonunda lüğətin verilməməsini müəlliflər tədris prosesində tələbələrə müstəqil işləməyi, lüğətdən istifadə etmək qaydalarını öyrətmək məqsədi daşdığı kimi izah edirlər. Sonda verilən lüğətdə bütün sözlər əlifba sırası ilə verilir ki, bu da şagirdlərə eyni zamanda əlifba üzrə işləmək qaydasını, sözün mənasının tezliklə tapılmasını öyrədirdi. Dərsləkdə həmçinin türk ədəblərinin əsərlərindən verilən nümunələrin dili sadələşdirilmiş, tərcümə mətnləri məktəb səviyyəsinə uyğunlaşdırılmışdı.

Dərsliyin bir səciyyəvi cəhəti də müqəddimədən sonra 4 səhifə həcmində “Müəllimlərə metodik izahat” adlı göstərişlərin verilməsi idi. 7 bənddə əksini tapan metodik göstərişlər əsasən dərsliyin şöbələri, mətnlərlə iş, mətnlərin adlandırılması və s. ilə bağlı olub tədris prosesinə kömək məqsədi daşıyırdı. Bütün bunlar dərsliyin özünəqədərkilərdən fərqi və əhəmiyyətini aydın şəkildə xarakterizə etməyə imkan verir. Bunları qısaca belə şərh etmək olar:

1. “Ədəbiyyat dərsləri”nin birinci kitabı ilə ikinci kitab arasında (nəşr nəzərdə tutulur – N.A.) bir fərq özünü göstərir: a) birinci kitab il ərzində şagirdə fikirlərini aydın və düzgün ifadə

etməyə, cümlə qurmağa imkan yaradırdısa, indi cümlələrin səliqəsinə (quruluşuna), onların fikrə görə ağır və oynaq olmasına, uzun-qısalığına, sadə yazılışına diqqət edilirdi. Bu kitab vasitəsilə onlar (şagirdlər) ədəbi əsər və mətbuatdan (kitab, qəzet və jurnal) istifadə etməyi, həm də anlayanlana istifadə etməyi öyrənəcəkdilər;

b) bu dərslərdəki bədii nümunələrlə, gündən-günə dəyişməkdə olan yaşayışı təsvir edən parçalarla öyrənənlər sənayeləşmə dövrü keçirən əsrlə yaxından tanış olmaq imkanı əldə edəcəkdilər.

2. Türk dilinin xüsusiyyəti və başqa dərslərin qarşıya qoyduğu tələblər nöqtəyi-nəzərindən mətnlər həcmcə böyük, kompozisiya və məzmunca mürəkkəbdir. Bu baxımdan dünya ədəbiyyatı nümunələrinin də tanınması tövsiyə edilirdi. XIX və XX əsr ədəbi nümunələri “inci dənələri kimi” seçilərək səpələnmişdi.

3. Birinci kitabın (VI il) qarşıya qoyduğu məqsəd mütləq və dilin inkişafı idisə, ikinci kitabın (VII il) məqsədi ədəbi dil qaydalarını, vərdişlərini genişləndirməkdir. Birinci kitabın mətnlər üzrə sualları məzmunun nağıl edilməsinə və icmal hazırlanmasına yönəlirdisə, bu kitabda suallar daha dərin və daha psixoloji təhlillər üzərində qurulmuşdu.

4. Həyati məsələlərdən başlıcası dilin söz xəzinəsindən istənilən vaxt bir kəlməni alıb doğru və dürüst işlədə bilməkdir. Ona görə hər bir sözün əvvəl lüğətdəki, sonra mətdəki, daha sonra məcazi mənalarını öyrənmək lazımdır. Bunun üçün şagirdi lüğətdən istifadə etməyə, üslub üzərində çalışmağa öyrətmək lazımdır. Müxtəlif dil və ifadə tərzlərindən ümumi surətdə xəbərdar olduqdan sonra get-gedə zəngin üsluba keçmək, bununla bir tərəfdən S.Rüstəmləri və Nazim Hikmətləri, digər tərəfdən Furmanov, Neverov və Buxarınları anlamaq mümkün olacaqdır. Bu, müəllimin qarşısında aşağıdakıları vəzifələri qoyurdu: a) şagirdin lüğət ehtiyatını zənginləşdirərək hər sözün düzgün və yerində işlədilməsinə diqqət etmək, b) klişə halına gəlmiş bəzi mürəkkəb kəlmələrin üzərində təmrinlər (çalışmalar) aparmaq və onları cümlələrdə işlətmək, c) dildəki əski ərəb istilahları yerinə yeni qəbul edilən istilahları mövzu üzrə tətbiq etmək.

5. Şagirdin öyrənmə səviyyəsini nəzərə alarkən bədii materialların məzmun, dil və üslub cəhətdən “o yan bu yan edilməsi” mümkündür. Məsələn, “Aldanmış kəvakib”in dilinin mürəkkəbliyi onu geri ata bilər.

6. Birinci kitabda (VI sinif) kənd, ikinci kitabda (VII sinif) şəhər hissəsinin qüvvətli olması təsadüfi deyildir. XIX əsrdən üzü bəri qüvvətlənməkdə olan şəhər (ticarət, mal və sənaye) kultu Rusiyaya və dolayısı ilə Azərbaycana daxil olduğu vaxtdan proletar hərəkatı oyanmağa başlayır. Bu hərəkata təsir edən qüvvələrdən kənarda qalan Azərbaycan yazıçılarının əsərləri əksəriyyətlə kənd yaşayışına və kənd təbəqələrinə həsr edilmişdi. Bu səbəbdəndir ki, kənd bölməsində əksərən Azərbaycan yazıçılarının əsərləri, şəhər bölməsində daha çox rus və Qərb yazıçılarının əsərlərindən nümunələr yer tutmuşdur ki, onları öyrəyərkən bu cəhət unudulmamalıdır.

7. Dərs ilinin birinci yarısında inqilabdan əvvəlki kəndlə şəhərin varlığını və mübarizəsini tanıyan şagird ilin ikinci yarısında bu mübarizənin inqilab məfkurəsinə çevrilməsini, “yeniliyin” mədəni inqilabla mümkün olmasını anlamalıdır.

Dərslərin “İnqilabdan əvvəl kənd” bölməsinə daxil edilən nümunələrə Azərbaycan və rus ədəbiyyatı klassiklərinin kəndli və kənd mövzusunda olan əsərləri daxil edilmişdi; C.Məmməd-quluzadənin “Poçt qutusu”, H.Q.Sanılının “Namus davası”, M.P.Vaqifin “Köçəri qadınlar”, Q.Zakirin “Mirzə Fətəliyə məktub”, S.S.Axundovun “Qan bulağı”, H.Cavidin “Bir təsvir”, Y.V.Çəmənəminlinin “Xanın qəzəbi” əsərlərilə, M.Ə.Sabirin felyetonları ilə yanaşı, İ.Turgenev, M.Qorki, Rafik Xalid, Əmin Rəcəbin əsərləri, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində dərslərdə yer almışdı. Bu nümunələrdə kəndlilərin inqilabdan əvvəlki ağır həyatı, kasıbçılıq, sosial bərabərsizlik kimi mövzular aparıcı idi.

“İnqilabdan əvvəl şəhər” bölməsində A.Şaiqin “Məktub yetişmədi”, C.Cabbarlının “Qız qalası”, M.Ə.Sabirin “Şikayət”, Y.V.Çəmənəminlinin “Polis paltosu” əsərlərindən başqa, Rəşad Nurinin “Yağmur yağarkən”, Xalid Ziyanın “Həyatımdır” və ermənicədən tərcümə edilmiş “Günəş” şeiri dərs materialı kimi verilmişdi.

“Mübarizə məfkurəsi və inqilab” adlı üçüncü bölmədə M.Ə.Sabirə və A.Səhhətə aid olan iki nümunədən başqa, digər nümunələr rus, türk və dünya ədəbiyyatından seçilmişdir. “Yeni həyat yolunda” adlanan sonuncu bölmədə isə yenə də S.Rüstəmin “Üç şəkil” şeirindən başqa, digər mətnlər rus və dünya ədəbiyyatındandır. Göründüyü kimi, Azərbaycan məktəbləri üçün yazılmış bu dərslikdə daha çox rus, türk və xarici ölkələr ədəbiyyatından seçmə nümunələr verilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatından yalnız XIX və XX əsrə aid bədii əsərlər daxil edilmişdi.

1932-ci ildə H.Zeynallı, M.Səmədzadə və M.İsmayılı VI tədris ili üçün “Ədəbiyyatdan iş kitabı”nı çap etdirir. İlk səhifələrdən ədəbiyyat sinfi mübarizə aləti kimi təqdim edilir. “Ədəbiyyat və sinfi mübarizə” bölməsində sənət və ədəbiyyat firqəviliyi, proletar mədəniyyəti və ədəbiyyat, mədəni inqilab proletariata nə üçün lazımdır, klassiklərə münasibət, dövrümüzə layiq bir ədəbiyyat yaradılması məsələləri açıqlanır. Göstərilirdi ki, hər bir sinfli cəmiyyətdə sinflər arasında mübarizə davam etmiş və etməkdədir. Bu mənada hər bir sinfi cəmiyyətdəki elm, fəlsəfə, sənət və ədəbiyyat ya doğrudan-doğruya ya da dolayısı ilə sinfi mübarizə ilə bağlı olur. Ədəbiyyatı firqəvilikdən (partiyalıqdan) ayrı təsəvvür edə bilməyən müəlliflər hər bir ədəbi əsəri təhlil və tənqid etdikdə bu əsərin hansı sinfə aid olduğunu, o sinfin hansı maraqları müdafiə etdiyini bilməklə kifayətlənməmək, bunlarla birlikdə əsəri meydana gətirən dövrün sinfi ziddiyyətlərini və bu ziddiyyətlərin hansı sinfin mövqeyində olduğuna diqqət yetirməyi vacib bilirlər. Onlar sənət, mədəniyyət və ədəbiyyat məsələlərində V.İ.Leninin (proletariatın rəhbəri) fikirlərinə istinad edir, mədəniyyət və maarif məsələlərini siyasətdən ayrı düşünməyin mümkün olmadığını iddia edirdilər.

Dili və üslubu həddindən artıq ağır olan VI sinif dərslisi “Ədəbiyyatdan iş kitabı” adlansa da, onun müəllifləri ədəbiyyatı siyasətdən, proletar mədəniyyətindən ayrı təsəvvür edə bilmir, Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığı əvəzinə Şekspir, Tolstoy, Balzak və Puşkinlərin yaradıcılığından danışır, onların öz sinflərinin fikri səviyyəsi yüksəkliklərinə qalxmış olduqlarını qeyd edirdilər. Dərslik müəllifləri günün tələbi olan necə bir ədəbiyyatın yaradılması ilə bağlı yazırdılar: “Bizim ədəbiyyat işçi sinfinin qəhrəmanlıqlarını onun firqəsi sıralarında, zavod və fabriklərində, vətəndaş müharibələrində çarpışan qəhrəmanlarının ölməz obrazları ilə, proletariatın bütün sahələrdəki mübarizəsinin bədii ifadəsini verməlidir. Bu gün proletar ədəbiyyatı vətəndaş müharibəsini göstərmək, fabrik və zavodların tarixini, beşillik plan qəhrəmanlarını canlı bir surətdə göstərmək tələb olunur” [89, s.9]. Millilikdən uzaq bu dərslikdə “Komsomolun vəzifələri” başlığı altında ədəbiyyat deyil, kommunizmi öyrənmək tövsiyə edilirdi. Müəlliflərə görə, köhnə məktəbin pis və yaxşı cəhətlərini ayıraraq kommunizm üçün zəruri olanları seçmək marksizm nəzəriyyəsində vacib amil sayılırdı.

Ədəbiyyat dərslisinin bu məzmununda və istiqamətdə tərtibi onun birbaşa marksist-leninçi ideologiyanın təsiri altında olduğunu, proletar məfkurəsinin milli ədəbiyyatı kölgədə qoyduğunu, ədəbiyyatın həqiqətən də sovet ideologiyasına xidmət ediyini bir daha sübut edirdi.

1932-ci ildə daha bir dərslik – H.Heydər, İ.Qaryağdı və F.Qasımzadənin birgə müəllifliyi ilə “yuxarı tipli kombinatlar” (əmək məktəbləri) üçün “Ədəbiyyatdan iş kitabı” işıq üzə görür. Kitab müqəddimə və 10 bölmədən ibarətdir. Müqəddimədə Maarif Komissarlığının ibtidai və orta məktəblər haqqında 5 sentyabr tarixli qərarına əsasən yeddiillik məktəblərin 5, 6 və 7-ci qrupları (sinfləri) üçün tərtib edilmiş proqramda nəzərdə tutulan ədəbi materialların müasir proletar inqilabı, şura ədəbiyyatı və inqilabdanəvvəlki Azərbaycanda mülkədar, burjuva və xırda burjuva şairlərinin əsərlərindən götürüldüyü qeyd edilir. İlk növbədə dil öyrətməyi qarşısına məqsəd qoyan kitab rus klassik ədəbiyyatının ən mühüm simalarından nümunələrlə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatının yalnız XIX əsrin ortalarından Axundovdan başlayaraq ədəbi nümunələr verdiyi göstərilir. Ədəbi materialların düzülüşü 1931-ci il kitablarında olduğu kimi, ictimai mövzular əsasında deyil, marksist-leninçi metodologiya, sinfi mübarizə, sinfi ziddiyyətlər əsasında verilir.

Hər dərslərin sonunda verilən sual-tapşırıqlar mövzunun mənimsədilməsi və möhkəmləndirilməsinə xidmət etməli olduğu halda, sinfi-ideoloji mahiyyət daşıyır: “Ədəbi əsərlərin axırlarında verilən qontrol sual və tapşırıqlar əsas etibarilə hər yazıçı və şairin sinfi simasını, sinfi xarakter və təbiətini, sinfi dünyagörüşünü, mənsub olduğu sinfin ideyasını, hər ədəbi əsərdə dövrün

sinfi ziddiyyətləri, sinfi mübarizəsi, ictimai mühitin nə dərəcədə əks olunduğunu və nəhayət, hər yazıçının öz sinfinə nə dərəcədə xidmət etdiyini araşdıraraq meydana çıxartmaqla təbəqələrə ədəbiyyatın sinfiliyini, daha doğrusu, “ədəbiyyat sinfi mübarizənin spesifik bir formasıdır” fikrini az-çox anlatmış olacaqdır [90, s.3].

Dərslərdə klassik şairlərin yaradıcılığının öyrədilməsində belə məqsəd bu şairlərin əsərləri vasitəsilə “cəmiyyətin tarixi dövrləri və bu dövrlərdəki sinfi ziddiyyət, sinfi mübarizəni, tarixi hadisələri daha dərindən öyrənmək, əski kapitalizm cəmiyyətinin quruluşunu və bu quruluşun proletariata yabançı məfkurəsini, kapitalizm quruluşunun bütün simasını ifşa etməkdir” [90, s.5]. M.F.Axundzadə XIX əsrin ortalarında dirçəlməkdə olan yeni burjua ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi təqdim edilir, heç bir əsərində rus çarizminin siyasətinə qarşı mübarizə aparmadığı, “Hacı Qara” komediyası, xüsusən Heydər bəy obrazında isə rus çar hökumətinə qarşı müsbət münasibət bəslədiyi bildirilir. S.Ə.Şirvanini liberal-ruhani ədəbiyyatın nümayəndəsi kimi qələmə verən dərslərdə müəllifləri şairin bir tərəfdən əski Şərq zehniyyətini, ruhaniliyi tənqid edərək yeni elmləri təbliğ etdiyini, digər tərəfdən, əcdadı, seyidliyi ilə fəxr etdiyini irəli sürürdülər. Ə.Haqqverdiyev “Dağılan tifaq” əsərində Nəcəf bəyə acımaqla guya özünün bu sinfə mənsubluğunu isbat etmiş olurdu. Göründüyü kimi, ədəbiyyat sinfi nöqtəyi-nəzərdən təhlil edilir, sənətkarlar liberal-burjua yazıçısından yüksək qiymət almırdı.

Müqəddimədən sonra V.İ.Leniin (proletariatın rəhbəri) 1905-ci ildə yazdığı və “Novaya jizn” qəzetinin 13 noyabr 12-ci sayında nəşr olunmuş “Firqəçi təşkilat və firqəçi ədəbiyyat” məqaləsi verilir. Məqalə qəti şəkildə ədəbiyyatın tədrisilə əlaqəli olmayıb inqilabın işi yenidən qurmağa məcbur etməsi, ədəbiyyatın təşkilatlandırılmış, planlaşdırılmış, birləşmiş sosial-demokrat firqə işinin bir hissəsi olduğunu təbliğ edir, ədəbiyyatın birbaşa və yalnız firqəyə tabe olduğuna əminlik ifadə edirdilər.

İstər müqəddimədə, istərsə də məqalədə verilənlər müəyyən mənada öz təsdiqini dərslərin bölmələrində və bədii nümunələrdə tapırdı; S.Vurğun, S.Rüstəm, Ə.Əbülhəsən, İ.Mirzə, Söhrab, H.Mehdinin kolxoz, neft buruqları, sovet insanının əməyini tərənnüm edən əsərlərini M.Qorki, Furmanov, A.Zarov, Simonovun əsərlərindən də bədii hissələr tamamlayırdı. Kitabın ümumi ideyasına uyğun olaraq, bədii nümunələr aşağıdakı bölmələrdə qruplaşdırılmışdı:

1. Proletar və proletar kolxoz ədəbiyyatı;
2. Müttəfiq cığırdaş ədəbiyyatı;
3. XIX əsrdə Rusiyada burjualaşan dvoryan ədəbiyyatı;
4. Rusiya mühafizəkar mülkədar ədəbiyyatı;
5. Rusiya liberal demokratik burjua ədəbiyyatı;
6. XIX əsrin ortalarında burjua ədəbiyyatı;
7. Liberal-ruhani ədəbiyyatı;
8. XIX əsrin axırlarında liberal-mülkədar ədəbiyyatı;
9. 1905-ci il inqilabından sonra demokratik xırda burjua ədəbiyyatı.

Göründüyü kimi, əmək məktəbləri və orada təhsil alan əməkçi balaları üçün nəzərdə tutulan dərslərdə xalq ədəbiyyatı, Azərbaycan klassik ədəbiyyat nümunələri tamamilə unudulmuş, tədrisdən kənar qalmışdı. Azərbaycan şair və yazıçılarının sovet quruluşunu, beynəlmiləçiliyi, fəhlə-kəndli sinfinin “xarüqələrini” təsvir və tərənnüm edən əsərləri isə “müttəfiq cığırdaş ədəbiyyat”, “kolxoz ədəbiyyatı”, “liberal mülkədar ədəbiyyatı” nümunələri kimi təqdim edilirdi.

V il (beşinci sinif) üçün “Gənc zərbəçi” adlı ədəbiyyatdan iş kitabı 1932-ci ildə nəşr olunur. Dərslərin müəllifləri H.Əfəndiyev, A.Kazımzadə və S.Rəhman idi. İş kitabı Xalq Maarifi tədris metod sektoru tərəfindən təsdiq edilmişdi. Adından göründüyü kimi, kitabı o dövrdə fəaliyyət göstərən əmək məktəbləri üçün nəzərdə tutulduğundan orda verilən ədəbi nümunələr də proletar ruhlu, proletar məzmunlu idi. İş kitabının birinci bölməsi “Azərbaycan proletar və proletar-kolxoz ədəbiyyatı şura yazıçıları” adlanırdı. Bu bölmədə İ.Mirzənin “Giqant”, “Neft” şeirləri, S.Vurğunun “Fatma xala” oşerki, Əbülhəsənin “Yoxuşlar” romanından “Kolxoz torpaq bölgüsü” adlı bir parça, yenə də Əbülhəsənin “Sabah mayıdır” hekayəsi, H.Nəzərlinin “Qara və qırmızı” hekayəsi,

S.Rüstəmin H.Cavidə ünvanladığı “Qadın” şeiri, Ə.Vəliyevin “Nənəmin cəhrəsi” hekayəsi, S.Rüstəm və H.Nəzərlinin “Yanğın” pyesindən bir parça verilmişdi. Bədii nümunələr sosialist ədəbiyyatının nümunələri kimi, sovet adamının əmək mübarizəsi, qızıl əsgərin hünəri, Azərbaycan qadınının inqilab sayəsində ağ günə çıxması, burjuaziyaya nifrət və s. mövzularda idi. 28 aprel bolşeviklərin Azərbaycanı istila etməsi, 1 May kimi “tarixi” rəqəmlər xalqın həyatında əlamətdar günlər kimi mədh olunurdu. Bu nümunələrin müəlliflərinin 30-cu illərin əvvəllərindən tədris materialına daxil olan əsərləri sonralar onları qorxulu bir dalğadan – repressiyadan qorudu.

“Gənc zərbəçi” iş kitabının ikinci hissəsi – “Qardaş Cümhuriyyətlərin proletar ədəbiyyatı” bölməsində rus və digər xalqların ədəbi nümunələri verilmişdi.

1936-cı ildə orta məktəblərin VI sinfi üçün H.Zeynallı və Ə.Əhmədžadənin müəllifliyi ilə “Ədəbiyyat müntəxəbatı” istifadəyə verilir. Kitab müntəxəbat adlansa da, əsərləri verilən sənətkarların həyatı və yaradıcılığı barədə də yığcam məlumat verilir. XVIII əsr ədəbiyyatından Vaqif, Vidadi, XIX əsr ədəbiyyatından Q.Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, XX əsrin əvvəlləri N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanovun epik, lirik və dramatik növə aid əsərləri daxil edilmiş, Vaqif, Vidadi və Zakirə aid olan “Durnalar” qoşması hər üçünün yaradıcılığında verilmişdir.

Rus ədəbiyyatından Puşkin, Lermontov, T.Şevçenko, dünya ədəbiyyatından V.Hüqo, H.Heyne və Beranjenin əsərləri oxu materialı kimi seçilmişdi. Puşkinin yaradıcılığında “Sibirə məktub”, “Çaadayevə” şeirlərində dekabristlər üsyanı, inqilabçı-demokrat Çaadayevin alovlu mübarizəsi, çarizmə qarşı mübarizəsi təsvir olunur.

Dərsləyin sonunda ayrıca olaraq “Ədəbi terminlər lüğətçəsi” və “Lüğətçə” verilmişdir.

1937-ci ildən VIII, IX, X siniflər üçün “Ədəbiyyat” kitabları yaranır, Azərbaycan ədəbiyyatı (sovet ədəbiyyatı hesabına olsa da) ildən-ilə təkmilləşir, dolğunlaşır, sovet ideologiyasından təmizlənir. 1939-cu ildən ədəbiyyat dərsləri “Ədəbi qiraət” və “Ədəbiyyat tarixi” adları altında keçilir. Bu bölgü ədəbiyyat dərslərinin daha yaxşı və səmərəli olmasına xidmət edirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov C. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1992, 455 s.
2. Zeynallı H., Əhmədžadə Ə. Ədəbiyyat müntəxəbatı. Orta məktəbin VI sinfi üçün. Bakı: Azərənşr, Tədris-Pedaqoji şöbəsi, 1936, 298 s.
3. Ədəbiyyat dərsləri. II kitab, VII il. Bakı: Azərənşr, 1930, 296 s.
4. İbtidai məktəblərdə oxu dərsləri və onun metodikası. Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı: Azərənşr, Tədris-pedaqoji şöbəsi, 1933, 15 s.
5. Əfəndiyev H., Kazimzadə və Rəhman S. Ədəbiyyatdan iş kitabı, V il. Bakı: Azərənşr, 1932, 164 s.
6. Heydər H., Qaryagin İ., Qasimzadə F. Ədəbiyyatdan iş kitabı. Yuxarı tipli kombinatlar üçün. Bakı, 1932, 185 s.
7. Zeynallı H., Səmədzadə M., İsmayılı M. Ədəbiyyatdan iş kitabı, VI tədris ili. Bakı, Azərənşr, 1932, 197 s.
8. Zeynallı H., Şaiq A., Hikmət İ., Musaxanlı A. Ədəbiyyat dərsləri. VII il. Bakı: Azərənşr, 1930, 278 s.

QADIN SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFI: PROBLEMLƏR, TƏŞƏBBÜSLƏR VƏ UĞURLAR

Mədinə Allahverdiyeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Tariximizin və mədəniyyətimizin neçə-neçə şanlı, parlaq səhifəsi məhz onun adı ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan qadını dünyaya bəşəriyyətin mədəni fikir xəzinəsinin incilərini yaradan ədəbi şəxsiyyətlər, görkəmli elm və sənət adamları, tanınmış siyasi xadimlər bəxş etmişdir.

Ötən əsrdə qadın hüquqlarının qazanılması və qorunması yolunda misilsiz uğurlar əldə etmiş Azərbaycan qadını bu gün artıq ölkəmizin ictimai-siyasi iqtisadi, mədəni həyatının fəal iştirakçısıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında Dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" 2000-ci il 6 mart tarixli fərmanın icrası ilə əlaqədar olaraq aparılan uğurlu işlər belə statistik nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, respublikada qadınların təhsil, məşğulluq, sahibkarlıq fəaliyyəti, rəhbər vəzifələrdə təmsil olunma səviyyəsi əvvəlki illərə nisbətən getdikcə yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Zaman keçdikcə, bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycan cəmiyyətində də qadının rolu daha da artır, o, ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni həyatın fəal iştirakçısına çevrilir.

1994-cü ildən başlayaraq ölkə sosial iqtisadi istiqamətdə stabillik və inkişafa doğru getməyə başlayır. Qadınların IV Ümumdünya Konfransına (Pekin, 1995) hazırlıq işləri aparılmış, 1995-ci ilin iyununda Azərbaycan Respublikası tərəfindən "Qadınlara Qarşı Ayrı-Seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya" ratifikasiya edilmişdir. 1995-ci ilin sentyabr ayında Pekində keçirilən IV Ümum Dünya Qadınlar Konfransında Azərbaycan qadınlarının iştirakından sonra ölkədə qadın problemlərinə maraq daha da artmışdır.

1998-ci ildə "Azərbaycanda qadınların rolunun artırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı dərc olundu. Bu sərəncamda dövlət strukturları tərəfindən daha yüksək diqqət tələb edən öncül sahələr müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Qadınların cəmiyyətdə fəal iştirakını təmin edən mühüm istiqamətlərdən biri də onların iqtisadi sahədə qərar qəbuletmənin yüksək pillələrində təmsil olunmasıdır. Təəssüf ki, qadınların bu sahədə qeyri-bərabər təmsil olunması onların bilavasitə iqtisadi qərarların qəbul edilməsi prosesində iştirakını məhdudlaşdırır.

Qadınların məşğulluq imkanlarının artırılması, biznesə başlamaq və inkişaf etdirmək üçün onlara müvafiq mənbə və bacarıqların verilməsi sahəsində hökumət, donorlar, həm yerli, həm də beynəlxalq Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT) tərəfindən bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bununla belə, hələ də ölkədə qadınların produktiv resurslardan, xüsusilə, kredit resurslarından, bazar və müxtəlif imkanlardan istifadəsini məhdudlaşdıran sosial-iqtisadi maneələr qalmaqdadır. Bundan başqa, cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən mövcud stereotiplər də ümumilikdə, qadınları bizneslə məşğul olmaqdan çəkindirir. Ölkədə qadın sahibkarlığın inkişafını təmin edəcək düzgün proqramların və strategiyanın müəyyənləşdirilməsi qadın sahibkarlığı ilə bağlı məsələləri təhlil edilməsi və aydınlaşdırılmasını tələb edir. Qadın sahibkarların hansı problemləri var? Onlar maliyyə və biznes inkişaf xidmətlərindən eyni

səviyyədə istifadə edə bilirlərmi? Qadın sahibkarlar üçün idarəçiliyin daha çox hansı növü tipikdir? Qadın sahibkarlar həyat yoldaşı və ya ailənin başqa üzvləri tərəfindən dəstəklənirlərmi?

Yuxarıda qəd edilənlərlə yanaşı Azərbaycanda sahibkar qadınların üzləşdiyi əsas çətinlikləri aşağıdakı kimi təsvir etmək olar

- Bazar iqtisadiyyatı və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında bilik və təcrübənin olmaması;
- Ermənistanın hərbi təcavüzünün nəticələri;
- İş axtarana və məşğulluğun təmin edilməsinin qeyri-fəal üsulları;
- Qadının ailədən və həyat yoldaşından ənənəvi asılılığı;
- Peşə hazırlığı və yenidən hazırlıq keçən qadınların sayının az olması.

Qadınların ümumiyyətlə ölkənin iqtisadiyyatında və xüsusilə kiçik sahibkarlıqda iştirakını məhdudlaşdıran amillərdən biri ölkədə aparılan iqtisadi islahatlardan kənar qalmasıdır.

Qadınları özəl bizneslə məşğul olmaqdan çəkindirən səbəblər kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- qadınların mülkiyyət sahibliyinin aşağı olması;
- ilkin kapitalın olmaması;
- müəssisənin qeydiyyatı üzrə kifayət qədər məlumatın olmaması;
- maliyyə bazarının tapılmasında çətinliklər;
- zəruri bilik və bacarıqların olmaması.

Göstərilən səbəblərlə yanaşı, sosialiq-tisadi maneələr də qadınların produktiv resurslardan (kredit və maliyyə), müvafiq bazar, biznes imkanlarını və yüksək texnologiyalardan istifadə etməsini çətinləşdirir.

Qadınların ailədə ənənəvi rolu, uşaqların tərbiyəsi və qayğısı ilə bağlı məsuliyyət qadının üzərinə qoyulması və özünəinamın aşağı olması kimi cəmiyyətə mövcud stereotiplər də qadınların biznesdə məşğul olma imkanlarını azaldır.

Lakin bütün bu problemlərə baxmayaraq hal-hazırda ölkəmizdə qadın sahibkarlığı sürətlə irəliləyir və inkişaf edir. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) tərəfdar maliyyə təşkilatları vasitəsilə qadınlar tərəfindən idarə edilən kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətə yətlərinə borc vermək məqsədilə regiona yönəldilən kredit xətləri üçün 50 milyon avrodan artıq vəsait ayrılıb. Buna tərəfdar banklara risklərin yüngülləşdirilməsi üçün maliyyə vəsaitlərinin və texniki yardımın, eləcə də qadın sahibkarlara biznes tövsiyələrinin, təlim və mentorluq dəstəyinin təmin edilməsi üçün 9 milyon avro məbləğində donor fondu da əlavə olunur. 2015-ci ildə start verilən proqrama bu günə qədər regionda 500-dən artıq qadın sahibkar cəlb edilib.

Son 16 ildə ölkəmizdə qadın sahibkarların sayı xeyli artıb. Qadın sahibkarlar nəinki mərkəzi şəhərlərdə, hətta regionlarda da var. Fərdi sahibkarların cins tərkibinin regionlar üzrə say bölgüsündən aydın olur ki, Bakıda (23,2 faiz), Naxçıvan MR-da (25 faiz), Gəncə-Qazax (25,7 faiz) və Lənkəran (22,6 faiz) iqtisadi rayonlarında qadın sahibkarların payı ölkə üzrə orta göstəricidən yuxarıdır. Xüsusi müəssisələri, xalça fabrikləri olan, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan, digər hansısa sahibkarlıq fəaliyyəti sərbəst fəaliyyət göstərən qadınlarımız isə daha çoxdur.

Ölkə başçısı sahibkarlarla görüş keçirəndə həmişə qadın sahibkarları da dəvət edir, onlara söz verir, problemləri ilə maraqlanır. *Azərbaycanda qeydiyyatdan keçən fərdi sahibkarların sayı* 930 minə yaxınlaşır. Qadın sahibkarlar ölkəmizdə çoxalmaqdadır. Azərbaycanda sahibkarlıqla məşğul olan fərdi sahibkarların 78,4 faizini kişilər, 21,7 faizini isə qadınlar təşkil edir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, qadınlar “Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi” fəaliyyət növündə mövcud sahibkarların ümumi sayının 25,4 faizini, “Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq”da 27,2 faizini, “Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri” fəaliyyət sahəsində isə 20,7 faizini təşkil edir. Ölkədə fəaliyyət göstərən qadın sahibkarların təşəbbüsü, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin və Azərbaycan Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının (ASK) dəstəyi ilə Azərbaycan Sahibkar Qadınlar Assosiasiyası təsis olunub.

Azərbaycan Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi" Azərbaycanda qadınların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün daha əlverişli mühit yaradıb.

Qanunvericilikdə sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində qadınlar üçün hər hansı məhdudiyət nəzərdə tutulmur, eyni zamanda, qadınlara münasibətdə xüsusi güzəşt və imtiyazlar da müəyyənləşdirilmir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət qeydiyyatından tutmuş lisenziya və icazələrin verilməsi, vergi öhdəlikləri, yoxlamaların aparılması, pozulmuş hüquqların bərpası və s. kimi məsələlərdə heç bir cins fərqi və üstünlüyü müəyyənləşdirilmədən sahibkarlıq subyektləri öz hüquqlarını həyata keçirməkdə bərabər imkanlara malikdirlər.

Yol xəritəsində 2017-ci ildə qadın sahibkarlar üçün kreditləşmə, vergi qoyma və digər güzəştləri nəzərdə tutan stimullaşdırıcı mexanizmlərin işlənilib hazırlanmış nəzərdən keçirilmişdir.. Bu mexanizmlər Azərbaycanda qadınların iqtisadi təşəbbüskarlığının reallaşdırılması imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Mexanizmlər hazırlanan zaman, xüsusilə kənd yerlərində qadın məşğulluğu məsələsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Kənd yerlərində qadın məşğulluğunun daha perspektivli istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Bundan başqa, 2017-2020-ci illərdə qadın sahibkarlara informasiya dəstəyi vermək üçün qadınların sahibkarlıqla bağlı zəruri olan məlumatlara əlçatanlığının təmin olunması məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçiriləcək Kiçik və orta sahibkarlıq agentliyinin nəzdindəki məlumat portalında bununla bağlı xüsusi bölmə yaradılacaq və əlaqəli məlumatlar burada öz əksini tapacaq.

Həmçinin, qadın sahibkarlığına dəstək məqsədilə xüsusi qadın biznes inkubatorlarının yaradılması nəzərdən keçiriləcək. Inkubatorların yaradılması və inkişafı qadınların sahibkarlıq təşəbbüsünün dəstəklənməsi, yeni biznes və məşğulluq imkanlarının yaradılması baxımından əhəmiyyətli olacaq, qadın sahibkarlığı sahəsinə investisiyaların cəlb olunması və maliyyələşmə üçün əlavə imkanlar yaradacaq

Həmin illərdə qadın sahibkarlığının inkişafına töhfə vermək üçün qadın sahibkarlar assosiasiyalarının və peşə təşkilatlarının yaradılması təşviq ediləcək. Bu qurumların fəaliyyət sahəsinə qadınlar üçün sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması məsələləri ilə bağlı hökumətlə konsultativ dialoq aparmaq, qadınların imkanlarını məhdudlaşdıran gender stereotiplərini aradan qaldırmaq üzrə addımlar, qadın sahibkarların bilik və bacarıqlarının artırılması istiqamətində geniş məlumatlandırma kampaniyalarının təşkili daxil ola bilər.

Bu gün vacib məsələlərdən biri də, kənd yerlərində yaşayan qadınların iqtisadi və sosial həyatda daha fəal iştirak etməsidir. Ölkəmizdə əhalinin dördü birini təşkil edən kənd qadınlarının sosial və iqtisadi həyatda iştirakına xüsusi önəm verilir. Komitənin BMT-nin İnkişaf Programının birgə layihəsi olan "Kənd və rayon yerlərində yaşayan qadınların iqtisadi və sosial həyatda iştirakının təşviqatı" texniki yardım layihəsi nəticəsində bu gün kənd qadınları çox aktivdirlər. Eyni zamanda, 11 regionda fəaliyyət göstərən Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzlərimiz də bu sahədə qadınlara xüsusi təlimlər keçirilir. Kənd yerlərində yaşayan qadınların yeni iş yerləri tapması üçün Xüsusi İş və Əmək Yarmarkaları reallaşdırılır. Qeyd etmək istərdim ki, yeni yaradılmış Azərbaycan Kənd Qadınları Assosiasiyası qadınların regional və ölkə səviyyəsində şəbəkələşməsi prosesinə öz mühüm töhfəsini verir. Həmçinin Ailə Biznesinə Dəstək Mərkəzlərinin (ABAD) yaradılması yeni iş yerlərinin açılmasını asanlaşdırmaqla yanaşı, kənd qadınları arasında kiçik və orta sahibkarlığı artırır.

Bu prioritetin icrası nəticəsində ölkədə qadınların sahibkarlıq fəaliyyəti üçün daha əlverişli mühit yaranacaq, kiçik və orta sahibkarlar arasında qadınların sayı daha da artacaq. Bu fəaliyyətlər həmçinin məşğulluq göstəricilərində də qadınların payının artmasına müsbət təsir göstərəcək.

Qeyd edək ki, ölkə üzrə iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayında (5190,1 min nəfər) qadınların sayı 2526,0 min nəfər olub. Qadınların təmsilçilik göstəriciləri məşğul əhalinin sayında (4938,5 min nəfər) da aşağı səviyyədədir belə ki, məşğul kişilərin sayı 2556,8 min, məşğul qadınların sayı isə 2381,7 min nəfər təşkil edib. Təbii ki, bu göstərici işsizliyə də öz təsirini göstərir – 251,6 min nəfər işsiz 144,3 min nəfərini qadınlar təşkil edib. Rəsmi statistikaya əsasən, onlardan yalnız 30647 nəfəri işsiz statusu alıb.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzla işləyənlərin 58,8 faizdən çoxu kişilər, 41,2 faizi çoxu isə qadınlar olub. Qadınlar daha çox təhsil, səhiyyə və incəsənət sahələrində təmsil olunurlar. Təhsil sahəsində çalışanların 71,4 faizdən , səhiyyə və sosial xidmətlər sahəsində çalışanların 76,6 faizdən , istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində çalışanların 63,6 faizdən çoxunu qadınlar təşkil edib.

İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən son 16 ildə 4347 qadın sahibkara 79,1 milyon manat kredit verilib, o cümlədən, qadın sahibkarlara verilmiş güzəştli kreditlər hesabına 6797 yeni iş yeri açılıb. Əvvəllər Azərbaycanda 4 faiz qadın sahibkar var idi. 2019-cu ilin əvvəlinə olan məlumata əsasən, qısa müddətdə beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirilən layihələr nəticəsində qadın sahibkarların sayı artaraq 30 faizi ötüb.

2012-ci ildə qadın sahibkarların sayı 74 minə yaxın, 2019-cu ildə isə 196 mindən çox olub. Son yeddi ildə qadın sahibkarların sayının artması ölkədə qadınların əmək bazarında kişilərlə bərabər hüquqlu iştirakına imkan yaradılması, onların idarəetmə, biznes və hakimiyyət strukturlarında daha geniş təmsil olunması ilə nəticələnir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkar qadınların iqtisadiyyatın hər bir sahəsində böyük əməyi var. Sahibkar qadınların verdiyi töhfələr sayəsində iqtisadiyyatımız daha da inkişaf edir

Prezident cənab İlham Əliyevin diqqət və qayğısı nəticəsində Azərbaycan qadınları müxtəlif sahələrdə layiqli şəkildə təmsil olunurlar. Bu gün qadınlarımızın əldə etdikləri yüksək nailiyyətlər görülən işlərin mühüm göstəricisidir. Ölkəmizdə qadınların sosial durumunun yaxşılaşdırılması və onların ictimai fəallığının yüksəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılıb. Azərbaycan qadınlarının ictimai-siyasi həyatda fəal iştirakı, onlar üçün yaradılan şərait, qadınların ictimai sferada, iqtisadi fəaliyyət sahəsində iştirakının artması ilə cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayırlar.

İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısı

1. “İri, orta və kiçik sahibkar meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı <http://www.eqanun.az/framework/30115>

2. ABAD - <http://abad.gov.az/az>

3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 5 iyun tarixli 215 nömrəli qərarı.

4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/source/gender/>

5. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi

2016 <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>

6. Kiçik Orta Sahibkarlığın İnkişaf Etdirilməsində Qadın Sahibkarlığın Rolu: Azərbaycan Baki Nümunəsində, 2018 və Ülkər Bayramova

7. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi <http://smb.gov.az/nav/kob-nkiaffondu>

8. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu <http://anfes.gov.az/az/>

İnternet resursları

1. <http://www.e-qanun.az/framework/30115>

2. <http://abad.gov.az/az>

3. www.muhasebenet.net
4. www.europa.eu
5. <https://www.stat.gov.az/source/gender/>
6. <http://www.iibf.nevsehir.edu.tr/sayfalar/yayin/OAK.pdf>
7. <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970>
8. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/248150/0874.pdf
9. <https://about.beaurost.com/blog/funding-statistics-uk-female-entrepreneurs/>
10. <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/2018-de-kadin-istatistikleri>
11. <https://www.haberler.com/mastercard-kadin-girisimciler-endeksiyayinlandi-10636041-haberi/>
12. <https://www.wbenc.org/blog-posts/2018/10/10/behind-the-numbers-the-state-of-women-owned-businesses-in-2018>.

NAĞILLARIN UŞAQLARIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Musayeva Aygün Cavanşir qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filiali

XÜLASƏ

Uşaq psixologiyası özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçimidir. Uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasında, rəftar və davranışında, idrak imkanlarının üzə çıxmasında bir çox psixoloji təsir vasitələri mövcuddur. Uşaqların qarşılaşdığı ilk şifahi növ nağıllardır. Uşaqlar nağılın köməyi ilə xəyaldan reallığa keçər, reallığı xəyalları ilə müqayisə edərək əks etdirir. Beləcə öz xəyal dünyası ilə gerçək dünyanı birlikdə yaşama fürsəti qazanır. Nağıl, uşağın daxili aləmini əks etdirən ən yaxşı vasitələrdən biri olduğu üçün uşaqların zövqünü oxşayır. Nağıl uşaq üçün bir alışqanlıq deyil bir ehtiyacdır. Nağılların uşaq inkişafına bir çox önəmli və dəyərli faydası vardır. Nağıl danışılan zaman, bir yandan nağıl danışan adam ilə uşaq arasında əlaqə qurularkən digər yandan da uşağın bütün zehni fəaliyyəti hərəkətə keçər. Oxuduğu və ya dinlədiyi nağıllardakı xarakterlər haqqında xəyallar quran uşaq, hadisələrin inkişafına görə yaxşını və pisi, doğrunu və yanlışını ayırd etməyi öyrənir [4].

Dilin bütün incəlikləri ilə zənginləşdirilmiş nağıllar, uşaqların ana dilinin və xəyal gücünün inkişafını dəstəkləyən bir sənət və öyrədici, tərbiyəvi vasitədir. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların başlıca fikir və duyğu qaynağını nağıllar təşkil edir. Uşaq nağıl sayəsində insan tiplərini və fərqli xarakterləri tanıyır. Nağıllar, uşağa ana dilini öyrədən, ona bu dilin fərqli xüsusiyyətlərini, qıvrıqlığını, zənginliyini, incəliyini ilk göstərən, uşağa öz dilində danışmağa kömək edən əsas ünsürlərdir. Nağılların uşaq inkişafındakı ən önəmli rolu, uşaqlara təqdim edilən yaxşı qəhrəman örnəkləri ilə onların ruh dünyalarını inkişaf etdirmək və qarşılaşdıqları çətinlikləri dəf edərək onları həyata yaxşı bir şəkildə hazırlamaqdır. Nağıllar, uşaqların beyinlərinin sağ yarımkürəsində yer alan xəyal, yaradıcılıq və rəsm bacarıqlarında inkişafına təkan verir. Nağılların uşaqların inkişafında önəmli faktorlarından biri də içindən çıxmış olduğu kütlə və onun dəyərləri ilə birlikdə sosiallaşmasını təmin etməkdir. Psixoloji tərəfdən isə, həyata hər zaman ümidlə baxmağı, istənilən şeylərə çatmaqda səbirli olmağı, qısqanclığın doğurduğu pis nəticələri, gərəksiz qorxu və eyhamın insanları nə hala düşürdüyünü, dostluqların yaranması üçün qarşılıqlı sevgi və hörmətin, bağlılaşmanın, paylaşmanın nə qədər önəmli olduğunu bir növ nəticə olaraq müşahidə edir. Ayrıca, uşaqlar oyun zamanı mənimsədikləri nağıl qəhrəmanları vasitəsilə öz cinsini, yəni oğlan və ya qız olmalarını, sağlam şəkildə öz cinsiyyətlərini ayırd etmə imkanlarını inkişaf etdirmiş olurlar. Nağıllar uşaqların haqq ədaləti düzgün qavramasına, həyata doğru şəkildə baxmasına, özünü ifadə edə bilməsinə və başqalarına qarşı düşüncəli olmasına şərait yaradır. Nağıllar uşaqların inkişafında və tərbiyəsində yer almaqla yanaşı, mədəni dəyərlərin mənimsənilməsində də önəmli rol alır.

Açar sözlər: məktəbəqədər, nağıl, uşaq inkişafı, müəllimin fikirləri

THE IMPACT OF FAIRY TALES ON CHILDREN'S DEVELOPMENT ABSTRACT

Child psychology is unique and distinguished with their peculiarities. There are many means of psychological influence on the formation of children's personality, behavior and attitudes, the emergence of cognitive abilities. They are the first oral tales that children encounter. The children mentally move from dream to reality with the help of a fairy tale, reflecting reality by comparing it with their dreams. Thus, he gets the opportunity to live simultaneously with his imaginary world and the real world. The fairy tale is one of the best ways of reflecting a child's inner world, just for this reason children love it. A fairy tale is a

need for a child, not a habit. Tales have many important and valuable benefits for children's development. When a story is told, on the one hand, communication is established between the person telling the story and the child, and on the other hand, all the mental activity of the child is activated. A child, who dreams about the characters in the fairy tales he reads or listens to, learns to distinguish between good and bad, right and wrong, depending on the development of the events[4].

Fairy tales, enriched with all the subtleties of language, are an artistic and educational tool that contributes the development of children's native language and power of imagination. Fairy tales are the main source of thoughts and feelings in preschool period of children. Through the story, the child learns human types and different characters. Fairy tales are the main elements that teach a child his mother tongue, first show him the different features, agility, richness and subtlety of this language, and help the child to speak in his own language. The most important role of fairy tales in the development of children is to develop their spiritual world on the example of the good heroes presented to children, and to prepare them well for life, overcoming the difficulties they face. Fairy tales stimulate the development of children's imagination, creativity and drawing skills in the right brain hemisphere. Fairy tales allow them to develop ideas about fairness and honesty from an early age as well. One of the important factors in the development of children is to ensure the socialization of the story with the masses and its values. Psychologically, it should be observed as a result of always looking at life with hope, learning to be patient in achieving anything, observing the negative consequences of jealousy, avoiding unnecessary fears and hints, and shows the importance of mutual love and respect, forgiveness and sharing for friendships. In addition, through the fairy-tale characters they learn during the game to distinguish their gender in a healthy way, whether they are boys or girls. Fairy tales enable children to perceive justice, to look at life in the right way, to express themselves, and to be considerate of others. Fairy tales play an important role in the development and upbringing of children, as well as in the acquisition of cultural values.

Keywords: pre-school, tales, child development, teachers' views

GİRİŞ

Elmi araşdırmalara görə, uşaqlar artıq iki yaşından başlayaraq nağılları dərk edirlər. Nağıllar sayəsində uşaqların həyat, insanlar arasında olan münasibət haqqında ilkin təsəvvürləri formalaşır. Məlum olduğu kimi, nağıl dinləməyi bütün uşaqlar sevirlər və bu, onların dünyagörüşünün artmasında əvəzsiz bir iz qoyur. Elə biz də hər bir uşağın çox sevdiyi, dinləməkdən doymadığı nağıllar haqqında maraqlı məlumatlar almaq üçün şəhərdə fəaliyyət göstərən bir çox kitabxanalarda çalışan kitabxanaçılarla həmsöhbət zamanı müəyyənləşdirdik ki, uşaqlar nağıl oxumağı və eyni zamanda dinləməyi çox sevirlər. Hətta bununla təşkil olunan “Nağıl günləri” bir çox məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisələrində artıq bir ənənə halına keçib. Nağıllar da oyunlar qədər uşaqların normal böyüməsi və tərbiyəsi üçün olduqca vacibdir. Danılmaz bir faktdır ki, uşaqların düzgün tərbiyə edilməsi üçün onlara mütəmadi olaraq kitab oxumaq lazımdır. Bildiyimiz kimi, uşaqların ilk sevdikləri kitablar isə hələ oxuya bilmədikləri, yalnız dinləyərək dərk etdikləri, min bir al-əlvan çalarlarla bəzədilmiş nağıl kitablarıdır. Nağıllara başlayarkən deyilən “Biri varmış, biri yoxmuş” cümlələrinin məqsədi də uşaqlarda dinləniləcək mövzuya maraq yaradır. Nağılda hər zaman yaxşı olanların qalib gəldiyi, səbirli olanların mütləq məqsədlərinə çatdıqları, edilən yaxşılıqların qarşılıqsız qalmayacağı, zəkanın çox zaman insanın gücündən üstün olduğu, sevginin bir şeydən daha qiymətli, yoldaşlığın çox əhəmiyyətli olduğu, əl-ələ vermənin və bilik içində olmanın hər zaman daha çox uğurlar gətirdiyi, heç bir zaman

ümidisizliyə qapılmamaq lazım olduğu və əlimizdən gələni etdiyimiz təqdirdə müvəffəqiyyətin bizi onsuz da tapacağı anlamını verir.

ƏSAS HİSSƏ

Uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasında, onların idrakı imkanlarının üzə çıxarılmasında bir çox psixoloji təsir vasitələri mövcuddur. Bu baxımdan nağıllar uşaq şəxsiyyətini formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdə pozitiv və neqativ yönümdə çıxış edə bilər. Odur ki, qorxulu nağıllar istisna olmaqla, digər nağıllar əyləndirici və öyrədici funksiyaları yerinə yetirir. Nağıllar uşaqlara, ən sıxıntılı zamanlarda, hətta ən çətin anlarda belə heç ölçməyəcək şeyləri bacara biləcəklərini öyrədir. Uşaqların içindəki qəhrəmanı ortaya çıxarır. Xəyal qurmaq uşaqları sadəcə əyləndirmir, eyni zamanda uşaqların xəyal dünyasını zənginləşdirir və onları həyata hazırlayır. Biz uşaqlara nəyisə başa salmaq məqsədilə məhz nağıllar vasitəsilə lazımı mesajları verə bilərik. Hər xalq uşağa nağıl danışarkən xəyal qurmuş, onu əyləndirmiş, nağıla fantastika qataraq onun xəyal dünyasını zənginləşdirmişdir, nağılın sonunu xoşbəxt sonluqla bitirmişdir. Uşaq həmişə sevinmək istəyir və nağıl danışan da uşağın bu ehtiyacını hiss edincə onun bu istəyini yetirmişdir.

“Keçəl”, “Güloğlan”, “Cırdan”, “Tıq-tıq xanım”, Şəngülüm, Məngülüm, Şüngülüm” – Üç keçə balasının nağılı və s. nağıllarda psixoloji motivlər güclüdür. Bu motivlər uşaqlarda bir sıra psixoloji problemləri, o cümlədən qorxuları korreksiya edə bilər. Nağıllar uşaqlarda aşağıdakı psixoloji imkanları üzə çıxarır:

Nağıllar uşaqların rəftar və davranışına müsbət təsir göstərir;

Nağıllarda özünü qiymətləndirmə şəxsiyyətin əsas amili kimi çıxış edir;

Uşaqların yaradıcı imkanları, kreativlik əmsalları formalaşır;

Nağıllarda uşaq təxəyyülünün bənzərsiz kodları özünü bürüzə verir.

Hər bir insanın içində özündən başqa olmaq istədiyi insan olur, yəni xəyal etdiyi insan. Bu xəyal etdiyi insan çox şeyin hətta, ola bilməyəcək şeylərin reallaşmasını istəyir. Lakin real insan buna qarşı çıxır. Ona görə də nağıllar insanın içindəki “olmaq istədiyi insan”ın tələblərinə cavab verdiyi üçün uşaqlar nağıllardan imtina etmirlər. Nəticədə nağıllar uşaqların cəmiyyət üçün yararlı formada böyüməsində və psixoloji cəhətdən düzgün şəkildə yetkinləşməsində böyük rol oynayır. Məktəbəqədər yaşlarda olan uşaqlarda nağıla olan həvəs daha yüksək olur. Bu həvəsi daha da artırmaq üçün valideyn şəkili nağıl kitablarına üstünlük verməli, kitab alışı-verişini, kitab seçimini uşaqla birgə etməlidir. Bu proses mütəmadi şəkildə aparıldıqda uşaqlarda oxuma vərdişi və ünsiyyət bacarığı formalaşır ki, bu da gələcəkdə onların təlim fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Nağıl oxumaq balaca oxucunun ilk növbədə lüğətini çoxaldır. Belə ki, nağıl dili böyük canlılığı ilə fərqlənir, onda bənzətmələr və obrazlı ifadələr boldur [1, 26].

Kütləvi nəşrlərdə, eləcə də uşaqlar üçün tərtib olunan kitablarda nağıl mətnləri az-çox ədəbi dilə uyğunlaşdırılsa da, canlı xalq dilindən, bu dildəki təbii sintaktik ifadə formalarından uzaqlaşdırılmamalıdır. Çünki folklor nümunələri, eləcə də nağıllar uşaqlara əxlaqi-didaktik fikirlər aşılamaqla bərabər, onların söz duyumunun və bədii zövqünün formalaşmasında da əhəmiyyətli rol oynayır. Uşaqların mənəvi cəhətdən zənginləşməsində və onların bədii zövqünün formalaşmasında folklorun mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Mədəniyyətşünaslıq Elmi metodiki Mərkəzi uşaqlar üçün silsilə kitablar nəşr etməyi planlaşdırıb. Qeyd olunan silsilədən ilk kitabda uşaqların sevə-sevə oxuduqları və dinlədikləri “Məlikməmməd”, “Göyçək Fatma”, “Cırdan”, “Tülküdən qorxan Əhməd”, “Cik-cik xanım”, “Xoruz və padşah” və s. kimi məşhur nağıllar toplanıb [3, 14-15]. Nağıl qəhrəmanlarının parlaq obrazları ilə biz uşaqlarda dostluq və məhəbbət, namuslu olmaq və doğruluq, şərəf və ədalətsizliyə nifrət kimi böyük insani hisslər oyada bilərik.

Ümumiyyətlə, nağıllarda bütün cəmiyyətləri maraqlandıran ortaқünsürlər olsa da, nağıllar içindən çıxdıkları cəmiyyətin dəyər, tutum və davranışlarını əks etdirir. Bu səbəblə uşaqlarımızın əvvəlcə öz nağıllarımızı oxumasını, digər mədəniyyətlərə aid nağıllarında yaxşı bir araşdırmadan sonra uşaqlarımıza oxunması faydalı olacaqdır. Nağıllar sayəsində uşaqlar, onlara qayğı göstərən şəxslərlə isti bir əlaqə içərisində, sənət və təhsil məzmunlu bir zaman keçirirlər və bu vəziyyət onların həm idrak, həm də ictimai-psixoloji inkişafına olduqca əhəmiyyətli təsir edir.

NƏTİCƏ

Nağıl danışarkən canlandırma, sözlərin seçimi, bədən dilinin istifadəsi, səs tonu və vurğunun düzgün ahəngi çox önəmlidir. Nağılların düzgün şəkildə oxunması, söylənməsi uşaqların duyğularını ifadə etmələrinə, dil imkanlarının inkişafına və xəyal qurmanın inkişafına xüsusi şəkildə təsir edir. Nağıllar uşaqlarda cinsiyyət faktorunun da inkişafına təsir edir. Belə ki, oğlanların “güclü”, qızların isə daha çox “kraliça” kimi xarakterlərdən təsirləndiyi məlumdur. Həmçinin bu anlamda nağıl qəhrəmanlarının uşaqların cinsiyyətinə görə yataq dəsti, tərlək, ayaqqabı, çanta kimi istifadə etdikləri əşyaları bəzəyir və bunlar ticarət istiqamətində bir sahə yaratmışdır [2, 35-38]. Xüsusilə, valideynlərin uşaqlara yatmadan qabaq nağıl oxumalarının önəmi böyükdür. Hər axşam yatmadan öncə oxunan nağıllar uşaqların dil inkişafında və söz lüğətinin genişlənməsində çox önəmli yer tutur. Həmçinin uşaqlara sehri nağılların söylənməsi deyil, gerçək olan hekayələrdən ibarət nağılların oxunması daha çox faydalıdır. Nağılların uşaqların dil, duyğu, psixososial, əxlaq və zehni inkişafı baxımından təsirlidir. Nağıllar, uşaqların sosial bacarıqlarının və sosiallaşma prosesində “özü” və “başqası” arasında düzgün qarşılıqlı əlaqənin qurulmasında faydalıdır. Bu vacib təsirlərlə bağlı olaraq uşaqların inkişafı prosesində nağıllara da yer verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası. “Məktəbəqədər yaşlı oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik”. Bakı -2018, səh.26.
2. Arıcı, Ali Fuat. “Masalların Çocuk Edebiyyatında Kullanımı”, Çoluk-çocuk Dergisi, Sayı:87, 35-38.
3. Muxtar Kazımoğlu. “Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür”. Bakı-2014, səh.14-15.
4. Küçükyazıcı, Gökçe. “Masallar ve Çocuk Gelişimine Etkileri”, <http://www.e-dadi.com/makale-136-masallar-ve-çocuk-gelişimine-etkileri.html>. Erişim Tarihi, 20 Mayıs 2010.

FARKLI BRANŞLARDAKİ SPORCULARIN KATILDIKLARI SPOR
ORGANİZASYONLARINDAKİ RİSK DEĞERLENDİRME ALGILARI VE SPORA
BAĞLILIKLARININ İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Davut ATILGAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu,
Kahramanmaraş, TÜRKİYE. ORCID: 0000-0002-8475-4488

Özet

Giriş ve Amaç: Bu çalışmada farklı branşlardaki sporcuların 2019 yılında ve 2020 yılının ilk çeyreğinde katıldıkları spor organizasyonlarındaki risk değerlendirme algıları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişkinin ve bazı demografik değişkenler bakımından farklılık olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. **Yöntem:** Araştırma nicel bir çalışma olup ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini farklı branşlardaki sporculardan oluşan 469 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma verileri 2020 yılının Şubat, Mart ve Nisan aylarında toplanmıştır. Araştırmanın verileri istatistik yazılım programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizi için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiştir. Değişkenlere ilişkin puanların farklılaşma durumunu belirlemek için risk değerlendirme ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin puanlarının hesaplanmasında T testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi kullanılmış, ardından F değerindeki hangi grup farkların anlamlı olduğunu belirlemek için scheffe testi kullanılmıştır. Spora bağlılık ölçeğine ilişkin puanlarının hesaplanmasında ise dağılım normal olmadığından Non-Parametrik testlerden Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri kullanılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordama durumunu test etmek için de regresyon analizi kullanılmıştır. **Bulgular ve Sonuç:** Araştırma sonucunda; katılımcıların risk değerlendirme algılarının 'orta düzeyde riskli' puan aralığında olduğu, spora bağlılık puanlarının ise yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Katılımcıların risk değerlendirme ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin puanlarında medeni durum, öğrenim durumu, yaş ve branş değişkenleri bakımından anlamlı bir biçimde farklılıklar olduğu; cinsiyet değişkeni bakımından ise anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Spora bağlılık ölçeğine ilişkin puanlarında ise medeni durum, öğrenim durumu ve yaş değişkenleri bakımından anlamlı bir biçimde farklılıklar olduğu; cinsiyet ve branş değişkenleri bakımından ise anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada bağımsız değişkenlerden olan yarışma organizasyonu değişkeninin katılımcıların spora bağlılıkları ile düşük düzeyde ve negatif anlamlı bir ilişki gösterdiği; ayrıca yarışma organizasyonu değişkeninin spora bağlılık üzerinde ise anlamlı bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Branş, Sporcu, Organizasyon, Risk, Spora Bağlılık.

INVESTIGATION OF RISK ASSESSMENT PERCEPTIONS AND SPORTS COMMITMENT IN
SPORTS ORGANIZATIONS ATTENDED BY ATHLETES IN DIFFERENT BRANCHES

Abstract

Introduction and Purpose: In this study, it was aimed to examine the relationship between the risk assessment perceptions of athletes from different branches in the sports organizations they attended in 2019 and the first quarter of 2020 and their commitment to sports, and whether there is a difference in terms of some demographic variables. **Method:** The research is a quantitative study and it was carried out in relational scanning model. The sample of the study consists of 469 participants, consisting of athletes from different branches. Research data were collected on February, March and April in 2020. The data of the study was analyzed by using the statistical software program. For data analysis, arithmetic mean and standard deviation values were determined. T test and one-way analysis of variance (ANOVA) test were used to calculate the scores of the risk assessment scale and its sub-dimensions to determine the differentiation status of the scores for the variables, then Scheffe test was used to determine which group differences in F value were significant. Since the distribution was not normal, the Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H tests, which are non-parametric tests, were used in calculating the scores of the sports commitment scale. In addition, correlation analysis was used to

determine the relationship between variables, and regression analysis was used to test the predictive status of the independent variables on the dependent variable. **Findings and Result:** As a result of the research; it was observed that the risk assessment perceptions of the participants were within the "medium risk" score range, and their commitment to sports scores was high. There are significant differences in the scores of the participants regarding the risk assessment scale and its sub-dimensions in terms of marital status, educational status, age and branch variables; it was determined that there was no significant difference in terms of gender variable. There are significant differences in the scores of the sports commitment scale in terms of marital status, education level and age variables; it was determined that there was no significant difference in terms of gender and branch variables. It was found that the variable of competition organization, which is one of the independent variables in the study, has a low and negative relationship with the participants' commitment to sports; moreover, it was concluded that the competition organization variable was a significant predictor of sports commitment.

Keywords: Branch, Athlete, Organization, Risk, Commitment to Sports.

GİRİŞ

Spor, toplumların büyük çoğunluğunu ilgilendiren bir olgudur. Bu yüzden bireylerin spora bağlılıklarında farklı branşlara ilgi duymaları doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Farklı branşların var olması da çeşitli spor organizasyonları düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Sporcular katıldıkları bu tür spor organizasyonlarında çeşitli risklerle karşılaşmakta hatta risklerin büyüyerek krizlere dönüşmesi de kaçınılmaz olabilmektedir. Bu çalışmada sporcuların katıldıkları spor organizasyonlarında risk değerlendirme algıları ve spora bağlılıklarının belirlenen farklı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır.

Spora bağlılık kavramının, bireyin yaptığı sporu bir meslek gibi benimsemesi, içine sindirmesi, motive olması, kabullenmesi ve yaptığı spordan zevk alması gibi psikolojik kavramlarla yakından ilişkili olduğunu ifade edebiliriz. Sporcuların spora bağlılık derecesi ne olursa olsun yapılan spor organizasyonlarındaki müsabaka sırasında sporcular riskleri tam olarak fark edemeyebilirler. İnal (2000): Spor organizasyonlarında her şeyin eksiksiz bir şekilde planlanarak uygulanması için birtakım unsurların göz önüne alınması gereklidir. Bu unsurlarda eksiklikler olursa ve yetersizlikler yaşanır aksaklıklar kaçınılmaz olacaktır. Bu unsurlar; kullanılan tesisler, iletişim, ulaştırma, güvenlik tedbirleri, gıdaların durumu, dinlenme ve konaklama, sağlık olanakları, sosyal tesisler, malzemeler, maddi kaynaklar ve uzmanlaşmış insan kaynakları bu temel unsurlardandır (İnal 2000). Risk ve kriz kavramları yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır. Spor organizasyonlarında risklerin olması bazen sporcuları zor durumda bırakabileceği gibi bazen de sporcular risklerden etkilenmeden süreci atlatabilir. Ancak riskler nedeniyle sporcular olumsuzluklar yaşarsa derecesine göre riskler büyüyerek krizlere de sebep olabilir. Bu krizleri yönetmek de spor organizasyonlarını düzenleyenlerin sorumluluğundadır. Atılğan ve Kaplan (2018) tarafından spor organizasyonlarında risklerle ve krizlerle karşı karşıya kalmamak için önceden alınması gereken stratejik tedbirleri almak, krizlerle karşı karşıya kalınması halinde ise sürecin iyi yönetilmesi için geliştirilen stratejiler sporda kriz yönetimi olarak adlandırılmıştır (Atılğan ve Kaplan, 2018). Risk unsurlarının göz önüne alınması, olası risklerin önlenmesi için erken uyarı sisteminin geliştirilmesi kriz yaşanmasının önüne geçecektir.

Risk: Risk, kişisel yaralanma, mal hasarı veya ekonomik zarar gibi bir tehlikelerden dolayı kayıp olasılığıdır (Westerbeek ve diğ., 2005, s. 173). Risk, herhangi bir işin-eylemin başlangıcında, ortasında ya da sonunda kazanmak-kaybetmek, kar veya zarar etmek faktörleri bulunan bir olgudur. Riske girmek kavramı da kaybetmenin veya zarar görmeyenin yaşanma ihtimaline rağmen bir işi başaracağına inanarak hareket etme anlamında kullanılmaktadır (Atılğan, 2018). Bucher ve Krotee (2002) risk yönetimini; üyeleri sadece bireysel sakatlanmalardan koruyan değil, aynı zamanda organizasyonu da finansal kayıplardan dolayı uğrayacağı zararlardan koruyan sistematik bir süreç olarak tanımlamıştır.

Spor alanlarının yeterli olmaması, aydınlatma, temizlik ve güvenilir alan sorunu, spor etkinliklerinde kullanılan malzemelerin bakımında ihmallerin olması gibi durumlar risk kaynağı örneklerindedir. Sporcu, antrenör, idareci, ve taraftarların zaman zaman hata yapmaları da risk kaynaklarındandır. Bu durum ise sorunlara neden olmaktadır. Spor organizasyonlarının genel ve özel hedeflerinde program ve planların istenilen seviyeye ulaşabilmesinde teknik boyut, mali boyut ve

zaman risklerinin yönetilememe durumunda da risklerin oluşması kaçınılmaz olur. Sporda risk yönetimi stratejik açıdan, planlama gerektirdiğinden yönetsel bir yaklaşım olmanın yanında kayıpları karşılama ve olaylar neticesindeki sorumluluğu yok etme ile ilgilidir. Sporda risk yönetimi, spor kulüpleri ve organizasyonları ile sporcular, antrenörler ve yöneticilerin, kurumun gelirlerini ve imajını korumaya yöneliktir (Çobanoğlu ve Sevil, 2013).

Yapılacak olan spor organizasyonların da; emniyetin sağlanması hususu, sağlık tedbirleri, ulaşım olanakları, teknik hizmetlerin, basın, haberleşme ve benzeri temel faktörlerde gerekli tedbirlerin alınması (Cankalp 2002), bilimsel ve teknolojik ilerlemeler nedeniyle spor yönetiminde meydana gelen ihtiyaçların karşılanması için, spor organizasyonlarının insanı merkeze alması, demokratik ilkelerin benimsenmesi, katılıma önem verilmesi, statik olmayan, yeniliklere açık, verimli olmayı önemli sayan, hizmette kaliteli olmayı önemseyen bir spor yönetimi yaklaşımı benimsenmesi gerekli görülmüştür (Bilir, 2005).

Spora bağlılık: Spora bağlılık kavramı, üzerinde son yıllarda araştırmaların arttığı bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Sücüllü (2019) çalışmasında; spora bağlılığın, spor psikolojisi literatüründe göze çarpmayan bir yapı olduğunu ve yaptığı çalışma ile ülke literatürüne ilk defa dahil edileceğini belirtmiştir.

Spora bağlılık kavramının motivasyon kavramı ile yakın ilişki içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Yılmaz'a (2002) göre; içsel motivasyon faktörleri spora katılım, spora bağlılık ve devamlılıkta çok önemli bir etki oluştururken, dışsal motivasyon faktörleri ise genellikle spora katılımlarını başlatan itici güç olarak görülmektedir (Yılmaz, 2002). Bağlılık, belirli aktivitelerin merkezindedir ve spora düzenli katılım noktasında olumlu etkiler yaratır (Wheatley ve Bickerton, 2017). Bağlılık; zindelik, içselleştirme ve adanmışlık ile ortaya çıkan pozitif bir durum olarak adlandırılmaktadır (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002). Bireyin spora bağlılık derecesinin yüksek olması ağır antrenmanlara dayanma gücü sağlamakla birlikte sportif başarıyı ve istenilen hedeflere ulaşmayı da beraberinde getirir.

Spora bağlılıkta bir diğer önemli husus da imkanların artırılması ve kısıtlamaların azaltılması gerektiğidir. Alexandris ve diğ. (2008) kayak sporcularına yönelik araştırmalarında kısıtlamaların hem katılımı hem de bağlılığı önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Crawford ve Godbey (1987) ise kısıtları yapısal olarak sınıflandırmıştır; yapısal kısıtlamalar finansal sorunlar, kaynak eksikliği, erişilebilirlik sorunları ve hizmet kalitesi sorunları gibi dış faktörlerdir. Kişilerarası kısıtlamalar, boş zamana katılım için arkadaş ve partner bulmadaki zorluklarla ilgili faktörlerdir. İçsel kısıtlamalar ise algılanan yetenekler, zindelik seviyeleri, bir aktiviteye özel ilgi, öz saygı ve bir aktivitede yer almak için güven gibi psikolojik durumlar ve algılar ile ilgili faktörlerdir (Crawford ve Godbey 1987). Katılımın ve spora bağlılığın artması için mevcut spor seçeneklerinin artırılması ve katılım engellerinin azaltılması gerekmektedir. Bu ise bireylerin zevk alacakları sportif faaliyetleri tespit etmeleri ile gerçekleşebilir (Smith ve diğ., 2015: 10). Sporda bağlılık; sporcu, taraftar, yönetici, paydaşların bağlılığını da etkilemektedir (Kayhan ve diğ., 2020).

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma nicel bir çalışma olup ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modelleri iki ve daha fazla değişken arasındaki ilişkinin bulunup bulunmadığını, bulunuyorsa ilişkinin derecesi ve düzeyini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2014). Bu araştırmada farklı branşlardaki sporcuların katıldıkları spor organizasyonlarındaki risk değerlendirme algıları ile spora bağlılıklarına ilişkin görüşleri belirlenmiş, katılımcı görüşlerinin sahip oldukları bazı demografik değişkenler bakımından farklılaşma durumları incelenmiştir. Ayrıca sporcuların risk değerlendirme algıları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişki ve spora bağlılık algısının risk değerlendirme düzeylerini yordama durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaya katılan tüm sporculardan "Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu" ile onay alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş ve Gaziantep'te farklı branşlardan oluşan spor kulüplerindeki lise ve üniversite düzeyinde öğrenimlerini sürdüren sporcular oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2019 yılında ve 2020 yılının ilk çeyreğinde sporcuların kendi branşlarının bağlı olduğu federasyonlar tarafından düzenlenen organizasyonlardaki müsabakalara

katılan sporculardan oluşan 469 katılımcı oluşturmaktadır. Tüm katılımcılar araştırma örneklemine dahil edilmiş ayrıca örneklem seçimine gidilmemiştir. Ölçek formları çevrimiçi ortamda ve form şeklinde katılımcılara gönderilmiş ve 469 katılımcıdan veri için kullanılabilir geri dönüş sağlanmıştır. Uygulamada spor kulübü ve federasyon yetkililerinden destek alınmıştır. Özellikle çim hokeyi ve futbol branşlarından önemli oranda dönüt sağlanmıştır. Araştırma örneklemine dahil edilen katılımcıların %29.2'sini (n=137) kadınlar, %70.8'ini (n=332) erkekler oluşturmaktadır. Katılımcılardan % 54.6'sı (n=256) lisans öncesi öğrenim mezunu, % 45.4'ü (n=213) lisans ve üstü öğrenimine devam eden veya mezundur. Katılımcıların %32.2'si (n=151) çim hokeyi sporcusu, %36.7'si (n=172) futbolcu, %7.7'si (n=36) atletizm branşı, %10.2'si (n=48) salon sporları branşı iken %13.2'si (n=62) ring ve minder sporları branşlarındandır. Katılımcıların %65.5'i (n=307) 20 yaş ve altı, %23.2'si (n=109) 21-25 yaş ve %11.3'ü (n=53) 26 yaş ve üstüdür.

Veri Toplama Araçları

Sporcular İçin Risk Değerlendirme Ölçeği: Gök (2006), Çobanoğlu (2008) ve Karataş (2012)'in voleybol, futbol ve hentbol branşlarında uyguladıkları risk değerlendirme anketleri incelenmiş ve bireysel sporun doğasına uygun bir biçimde 20 sorudan oluşan 4 faktörlü yeni bir ölçek Ocakoğlu (2019) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerliliğini belirlemek için İstanbul ilinde 209 koşucuya ön anket uygulanmış, elde edilen verilerin yeterliliği için KMO (0,708) testi, güvenilirliği için ise hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı; sağlık yönetimi alt boyutu için .86, yarışma organizasyonu alt boyutu için .86, finans yönetimi alt boyutu için .89, sosyal güvence ya da sigorta yönetimi alt boyutu için ise .84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tamamı için iç tutarlılık katsayısı .85 olarak hesap edilmiştir. Bu çalışmada ise güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı .95, alt boyutları olan sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta için ise sırasıyla .87, .89, .82 ve .89 olarak hesaplanmıştır.

Spora Bağlılık Ölçeği : Schaufeli, Bakker (2004)'ın geliştirdiği The Utrecht Work Engagement Scale (UWES)'in İspanyol versiyonunun Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) tarafından sporcular için adaptasyonu yapılarak geliştirilmiştir. Ölçek, spora bağlılığı ölçen 15 madde ve üç alt boyuttan oluşan 5 kategorili likert türünde yapılandırılmıştır. Ölçeğin alt boyutları sporcuların zinde olma (vigor), adanmışlık (dedication) ve içselleştirme (absorbation) durumlarını ölçmektedir. Ölçeğin geçerlik çalışması için öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve 3 madde ölçekten çıkarılarak ölçek maddeleri üç faktör altında toplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile de iki model test edilmiştir. Birinci modelde açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen 12 maddeden oluşan 3 faktörlü yapının doğruluğu test edilmiştir. İkinci modelde ise ölçeğin 15 maddelik tek faktörlü yapısının doğruluğu test edilmiştir. Her iki modelde CFI=0.96, TLI=0.95; IFI=0.96 değerleri aynı; RMSEA tek faktörlü model için 0.06, üç faktörlü model içinse 0.05 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin hem üç faktörlü hem de tek faktörlü yapısının yüksek düzeyde iyi uyuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Ölçek bu çalışma kapsamında tek faktör olarak analizde değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmada ise güvenilirlik analizi Cronbach Alpha katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri istatistik yazılım programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak testlerin belirlenmesi için elde edilen puanlarının normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık katsayısı yöntemiyle (Büyüköztürk, 2018) incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen çarpıklık (skewness) değerleri 'Risk Değerlendirme Ölçeği'nin geneli için ".258", ölçeğin alt boyutları olan 'sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta' için ise sırasıyla ".207", ".280", ".101", ".126" olarak hesaplanmıştır. Risk değerlendirme ölçeği ve alt boyutlar için tüm değerlerin +1 ile -1 aralığında bulunduğu ve dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir. Katılımcı görüşlerinin demografik değişkenler bakımından farklılaşma durumunu belirlemede t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi kullanılmıştır. 'Spora Bağlılık' ölçeği ise "-1.105" olarak hesaplanmış +1 ile -1 aralığının dışında olduğundan dağılım normal değildir ve parametrik olmayan testler (Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri) uygulanmıştır. Veri analizi için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordama durumunu test etmek için de regresyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Verilerin sağlıklı olarak yorumlanabilmesi için risk değerlendirme ölçeğinin derecelendirme aralıkları 5’li olacak biçimde; çok az düzeyde riskli (1.00 - 1.80), az riskli (1.81 - 2.60), orta düzeyde riskli (2.61 - 3.40), çok riskli (3.41 - 4.20) ve çok fazla riskli (4.21 - 5.00) şeklinde belirlenmiştir (Ocakoğlu (2019)).

Tablo 1. Katılımcıların risk değerlendirme ölçeğinin derecelendirme aralıkları düzeylerine göre dağılımı.

Risk Değerlendirme Ölçeği Derecelendirme		N	%
Puan Aralıklarına Göre	Çok az düzeyde riskli (1.00 - 1.80)	82	17,49
	Az riskli (1.81 - 2.60)	130	27,72
	Orta düzeyde riskli (2.61 - 3.40)	149	31,77
	Çok riskli (3.41 - 4.20)	63	13,43
	Çok fazla riskli (4.21 - 5.00)	45	9,59

Sporcuların katıldıkları spor organizasyonlarındaki risk boyutlarını değerlendirme puanları incelendiğinde çoğunluğunun ‘az riskli’ ve ‘orta düzeyde riskli’ gruplarda yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Risk Değerlendirme Ölçeği ile Spora Bağlılık Ölçeği Puanlarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları.

Ölçekler	Boyutlar	N	Min-Max	$\bar{X}$	SS
Risk Değerlendirmeye	Risk Genel	469	1-5	2.75	.96
	Sağlık	469	1-5	2.82	1.01
	Yarışma Organizasyonu	469	1-5	2.59	1.05
	Finans	469	1-5	2.93	1.33
	Sosyal Güvence ya da Sigorta	469	1-5	2.83	1.24
	Spora Bağlılık	Spora Bağlılık	469	1-5	4.11

Tablo 2’ye göre katılımcıların risk değerlendirme ölçeğinin geneline ve alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Katılımcıların spora bağlılık ölçeğine ilişkin görüşlerinin ise yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Risk Değerlendirme Algılarının Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumları Bulguları t-Testi Sonuçları.

Ölçek	Boyutlar	Cinsiyet		Medeni Durum		Öğrenim	
		t	p	t	p	t	p
Risk Değerlendirme	Sağlık	.394	.694	-2.370	.018*	-5.497	.000*
	Yarışma Organizasyonu	-1.559	.120	2.547	.011*	-5.137	.000*
	Finans	-.785	.433	-2.091	.037*	-6.328	.000*
	Sosyal Güvence ya da Sigorta	-.477	.634	-1.742	.082	-7.944	.000*

* $p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde yapılan analizler sonucunda cinsiyet değişkeni bakımından katılımcıların sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Medeni durum değişkeni bakımından katılımcıların sosyal güvence ya da sigorta arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamazken, sağlık [$t(467)=-2.370$, $p < .(05)$], yarışma organizasyonu [$t(467)=-2.547$, $p < .(05)$] ve finans [$t(467)=-2.091$, $p < .(05)$] boyutlarında anlamlı

farklılıklar bulunmuştur. Bekar katılımcıların sağlık ($\bar{X}_{\text{bekar}}=2.79$, $SS_{\text{bekar}}=1.00$), yarışma organizasyonu ($\bar{X}_{\text{bekar}}=2.55$, $SS_{\text{bekar}}=1.05$) ve finans ($\bar{X}_{\text{bekar}}=2.90$, $SS_{\text{bekar}}=1.31$) değerlendirme algıları puanlarının; evli katılımcıların sağlık ($\bar{X}_{\text{evli}}=3.23$, $SS_{\text{evli}}=1.03$), yarışma organizasyonu ($\bar{X}_{\text{evli}}=3.04$, $SS_{\text{evli}}=1.02$) ve finans ($\bar{X}_{\text{evli}}=3.41$, $SS_{\text{evli}}=1.52$) değerlendirme algıları puanlarından daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Öğrenim durumu değişkeni bakımından katılımcıların sağlık [$t(467)=-5.497$, $p<.05$], yarışma organizasyonu [$t(467)=-5.137$, $p<.05$], finans [$t(467)=-6.328$, $p<.05$] ve sosyal güvence ya da sigorta [$t(467)=-7.944$, $p<.05$] boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Lisans öğrenimlerine devam eden ve lisans mezunu katılımcıların sağlık ($\bar{X}_{\text{lisans\&+}}=3.09$, $SS_{\text{lisans\&+}}=1.00$), yarışma organizasyonu ($\bar{X}_{\text{lisans\&+}}=2.85$, $SS_{\text{lisans\&+}}=.98$), finans ($\bar{X}_{\text{lisans\&+}}=3.34$, $SS_{\text{lisans\&+}}=1.27$) ve sosyal güvence ya da sigorta ($\bar{X}_{\text{lisans\&+}}=3.30$, $SS_{\text{lisans\&+}}=1.20$) boyutlarında risk değerlendirme algıları puanlarının; lisans öncesi öğrenimlerine devam eden katılımcıların sağlık ($\bar{X}_{\text{lisans-}}=2.59$, $SS_{\text{lisans-}}=.97$), yarışma organizasyonu ($\bar{X}_{\text{lisans-}}=2.37$, $SS_{\text{lisans-}}=1.06$), finans ($\bar{X}_{\text{lisans-}}=2.59$, $SS_{\text{lisans-}}=1.28$) ve sosyal güvence ya da sigorta ($\bar{X}_{\text{lisans-}}=2.44$, $SS_{\text{lisans-}}=1.13$) risk değerlendirme algıları puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Spora Bağlılık Puanlarının Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumları Mann-Whitney U Testi Sonuçları.

Ölçek	Değişkenler/Faktörler	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p	
Spora Bağlılık Ölçeği	Cinsiyet	Kadın	137	244,66	33518	21419	0,321
		Erkek	332	231,02	76697		
	Medeni Durum	Bekar	437	239,47	104648	5039	0,008*
		Evli	32	173,97	5567		
	Öğrenim	Lisans Öncesi	256	246,39	63075	24349	0,046*
		Lisans&+	213	221,31	47140		

*($p<0,05$)

Tablo 4'de görüldüğü gibi, katılımcıların spora bağlılık puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan "Mann-Whitney U" testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($U=21419$; $p>.05$). Katılımcıların spora bağlılık puanlarında medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($U=5039$; $p<.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında bekar olan katılımcıların, evli olan katılımcılara göre spora bağlılık puanlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların spora bağlılık puanlarının öğrenim durumu değişkeninde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($U=24349$; $p<.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında öğrenim durumu lisans öncesi olanların, lisansa devam eden, mezun ve lisansüstü öğrenimini sürdüren katılımcılara göre spora bağlılık puanlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Risk Değerlendirme Algılarının Yaş Değişkenine Göre Faktör Boyutunda Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.

Faktörler	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Fark olan gruplar (Scheffe Testi)
Sağlık	20 yaş ve altı (a)	307	2,63	0,96	17,154	0,000*	b, c - a
	21-25 yaş (b)	109	3,24	1,02			
	26 yaş ve üstü (c)	53	3,05	0,99			
Yarışma Organizasyonu	20 yaş ve altı (a)	307	2,36	1,02	22,116	0,000*	b, c - a
	21-25 yaş (b)	109	3,06	0,97			
	26 yaş ve üstü (c)	53	2,90	0,96			
Finans	20 yaş ve altı (a)	307	2,65	1,29	21,707	0,000*	b, c - a
	21-25 yaş (b)	109	3,50	1,18			
	26 yaş ve üstü (c)	53	3,40	1,40			
Sosyal Güvence ya da Sigorta	20 yaş ve altı (a)	307	2,54	1,14	27,413	0,000*	b, c - a
	21-25 yaş (b)	109	3,40	1,21			
	26 yaş ve üstü (c)	53	3,33	1,29			

*($p<0,05$)

Tablo 5'e göre yapılan analiz sonucunda yaş değişkeni açısından katılımcıların sağlık $F(2, 466)=17,154$; $p<0,05$., yarışma organizasyonu $F(2, 466)=22,116$; $p<0,05$., finans $F(2, 466)=21,707$; $p<0,05$. ve sosyal güvence ya da sigorta $F(2, 466)=27,413$; $p<0,05$. boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta boyutlarında 21-25 yaş ile 26 yaş ve üstü yaşa sahip olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarının 20 yaş ve altı yaş grubunun risk değerlendirme algıları puanlarından anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Risk Değerlendirme Algılarının Branş Değişkenine Göre Faktör Boyutunda Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.

Faktörler	Branş	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Fark olan gruplar (Scheffe Testi)
Sağlık	Çim Hokeyi (a)	151	2,93	0,92	2,80	0,025	a - c
	Futbol (b)	172	2,82	1,03			
	Atletizm (c)	36	2,33	0,94			
	Salon Sporları (d)	48	2,93	1,05			
	Ring ve Minder Sporları (e)	62	2,78	1,12			
Yarışma Organizasyonu	Çim Hokeyi (a)	151	2,58	1,00	1,08	0,364	-
	Futbol (b)	172	2,61	1,01			
	Atletizm (c)	36	2,28	1,17			
	Salon Sporları (d)	48	2,75	1,14			
	Ring ve Minder Sporları (e)	62	2,59	1,13			
Finans	Çim Hokeyi (a)	151	3,06	1,27	1,69	0,150	-
	Futbol (b)	172	2,86	1,37			
	Atletizm (c)	36	2,60	1,45			
	Salon Sporları (d)	48	3,21	1,33			
	Ring ve Minder Sporları (e)	62	2,81	1,27			
Sosyal Güvence ya da Sigorta	Çim Hokeyi (a)	151	2,90	1,21	1,79	0,129	-
	Futbol (b)	172	2,86	1,28			
	Atletizm (c)	36	2,47	1,03			
	Salon Sporları (d)	48	3,05	1,31			
	Ring ve Minder Sporları (e)	62	2,61	1,21			

*($p<0,05$)

Branş değişkeni bakımından katılımcıların yarışma organizasyonu ($F=1,085$; $p=0,364$), finans ($F=1,697$; $p=0,150$) ve sosyal güvence ya da sigorta ($F=1,795$; $p=0,129$) alt boyutları bakımından spora bağlılıklarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Sağlık, $F(2, 279)=18,03$; $p<0,05$. boyutunda ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Branşı çim hokeyi olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarının branşı atletizm olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarından anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 7. Katılımcıların Spora Bağlılık Puanlarının Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumları Kruskal-Wallis Test Sonuçları.

Ölçekler	Değişkenler/Faktörler	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	p
Yaş	20 yaş ve altı (a)	307	249,86	2	19,27	0,000*
	21-25 yaş (b)	109	228,58			
	26 yaş ve üstü (c)	53	162,15			
Spora Bağlılık Ölçeği	Çim Hokeyi (a)	151	227,88	4	8,41	0,078
	Futbol (b)	172	222,88			
	Atletizm (c)	36	242,18			
	Salon Sporları (d)	48	238,96			
	Ring ve Minder Sporları (e)	62	278,74			

*($p < 0,05$)

Tablo 7'de görüldüğü gibi, katılımcıların spora bağlılık puanlarında branş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan "Kruskal-Wallis" testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($\chi^2=1,05$; $p>,05$). Yaş değişkeni bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($\chi^2=19,27$; $p>,05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında 20 yaş ve altı ile 21-25 yaş grubunun spora bağlılık puanlarının, 26 yaş ve üstü yaşa sahip olan katılımcıların spora bağlılık puanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların Risk Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutları İle Spora Bağlılık Arasındaki İlişki

Katılımcıların risk değerlendirme ölçeği alt boyutları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere "Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı"tekniklerinden yararlanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 8. Katılımcıların Risk Değerlendirme Ölçeği Değişkenlerinden Sağlık, Yarışma Organizasyonu, Finans ve Sosyal Güvence Ya Da Sigorta Alt Boyutları ile Spora Bağlılık Puanları Arasındaki Korelasyon Sonuçları.

Değişkenler	Sağlık	Yarışma Organizasyonu	Finans	Sosyal Güvence Ya Da Sigorta
Spora Bağlılık	-,080	-,137*	,033	-,083

N=469

* $p < ,05$

Tablo 8 incelendiğinde katılımcıların spora bağlılık puanları ile bağımsız değişkenlerden olan yarışma organizasyonu ($r=-,137$) arasında negatif düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların yarışma organizasyonu değerlendirmeye ilişkin algıları azaldıkça spora bağlılıklarının arttığı belirtilebilir. Spora bağlılık ile sağlık ($r=-,080$), finans ($r=-,033$) ve sosyal güvence ya da sigorta ($r=-,083$) arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 9. Risk Değerlendirme Ölçeği Değişkenlerinden Yarışma Organizasyonun Spora Bağlılığı Yordamasına İlişkin Standart Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları.

Değişken	B	Sh	B	T	p
Sabit	4,327	,078		55,777	0,000
Yarışma Organizasyonu	-,083	,028	-,137	-2,984	0,003*

R= 0,137 R²= 0,19

F (1, 467)=8, 906 p= .0000

Tablo 9'a göre risk değerlendirme ölçeği değişkenlerinden yarışma organizasyonunun sporcuların spora bağlılık puanları ile çok düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R= 0,137, R²=0,19, $p < ,05$). Risk değerlendirme ölçeği değişkenlerinden yarışma organizasyonu alt boyutu sporcuların spora bağlılıklarındaki toplam varyansın yaklaşık % 0,02'sini açıklamaktadır. Sağlık, finans ve sosyal güvence ya da sigorta alt boyutlarının ise korelasyon hesaplamasında anlamlı bir

ilişki bulunmadığından regresyon hesaplamasından çıkartılmıştır ve spora bağlılığın anlamlı bir yordayıcısı olmadıkları görülmüştür.

TARTIŞMA

Araştırmada sporcuların risk değerlendirme algıları ile spora bağlılıkları cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, yaş ve branş değişkenler bakımından incelenmiştir. Ayrıca risk değerlendirme algıları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişki boyutu değerlendirilmiştir. Sporcuların katıldıkları spor organizasyonlarındaki risk boyutlarını algılama puanlarında katılımcı çoğunluğunun 'az riskli' ve 'orta düzeyde riskli' gruplarda yer aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların risk değerlendirme ölçeğinin geneline ve alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının orta düzeyde olduğu; spora bağlılık ölçeğine ilişkin görüşlerinin ise yüksek düzeyde olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ocakoğlu (2019) tarafından sporcuların risk değerlendirme düzeylerinin orta riskli düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Cinsiyet değişkeni bakımından katılımcıların spora bağlılık, sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Demirhan (2003), doğa sporlarında risklerin algılanması üzerine yaptığı araştırmasında, branş çeşitliliğine göre cinsiyet bakımından anlamlı farklılıklar olduğunu; Nelson (2015) ise cinsiyet bağlamında bazı kategorik farklılıklar olabileceği gibi, risk alma ve cinsiyet değişkeni üzerine yaptığı araştırmasında anlamlı bir farklılık tespit etmediğini belirtmiştir. Ocakoğlu (2019) tarafından da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Medeni durum değişkeni bakımından bekar katılımcıların sağlık, yarışma organizasyonu ve finans değerlendirme algıları puanlarının; evli katılımcıların puanlarından daha düşük olduğu belirlenmiştir. Uzun (2017) ve Ocakoğlu (2019) medeni durum değişkeninde anlamlı farklılık bulmamıştır. Spora bağlılık bakımından ise bekar olan katılımcıların, evli olan katılımcılara göre spora bağlılık puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaş ve öğrenim düzeyi artışında olduğu gibi evli olan katılımcıların da yeni uğraşlar içerisine girmeleri spora bağlılıklarını azaltmakta olduğu belirtilebilir.

Lisans öğrenimlerine devam eden ve lisans mezunu katılımcıların sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta boyutlarında risk değerlendirme algıları puanlarının; lisans öncesi öğrenimlerine devam eden katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öğrenim düzeyi arttıkça risk değerlendirme algısının artması beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Uzun (2017), Çobanoğlu ve Sevil (2013) ile Ocakoğlu' da (2019) bu araştırmadaki sonuç ile paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Öğrenim durumu lisans öncesi olan katılımcıların, lisansa devam eden, mezun ve lisansüstü öğrenimini sürdüren katılımcılara göre spora bağlılık puanlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenim düzeyi arttıkça yaş ve medeni durum (evli) faktöründe olduğu gibi yeni uğraşların ortaya çıkması sporcuların spora bağlılıklarında azalmaya neden olabilir.

Sağlık, yarışma organizasyonu, finans ve sosyal güvence ya da sigorta boyutlarında 21-25 yaş ile 26 yaş ve üstü yaşa sahip olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarının 20 yaş ve altı yaş grubunun risk değerlendirme algıları puanlarından anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Yaş artışı ile birlikte birikim ve deneyim artışı gerçekleşmesi beklenir. Bu yüzden sporcuların yaşı ilerledikçe risk değerlendirme algı düzeylerinin artması beklenir. Demirhan (2003) çalışmasında yaşı büyük olanlara göre yaşı küçük olanların risk algılamalarının daha düşük olduğunu belirtmiştir. Ocakoğlu (2019) yaş değişkeninde anlamlı fark bulmamıştır. Çobanoğlu ve Sevil (2013) tarafından üst düzey futbolcuların risk değerlendirme düzeylerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırmada, yaş değişkenine göre sporcuların risk değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır.

Branşı çim hokeyi olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarının branşı atletizm olan katılımcıların risk değerlendirme algıları puanlarından anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Ocakoğlu (2019) bireysel sporculara göre kulüp sporcularının risk değerlendirme düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucunu bulmuştur. Çim hokeyi kulüp sporu, atletizm ise hem bireysel hem de takım sporu ancak bireysel ağırlıklı olduğundan sonuçlar birbirini desteklemektedir. Demirhan (2003) ise doğa sporlarına ilişkin riskin algılanması araştırmasında; yüzme, kürek ve oryantiring branşlarındaki sporların, yüksek dağ tırmanışı, kaya tırmanışı, dalma, yamaç paraşütü gibi sporlara göre daha az riskli olduğu tespitinde bulunmuştur. Katılımcıların spora

bağlılık puanlarında ise branş değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yaş değişkeni bakımından ise 20 yaş ve altı ile 21-25 yaş grubunun spora bağlılık puanlarının, 26 yaş ve üstü yaşa sahip olan katılımcıların spora bağlılık puanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin yaşı ilerledikçe yeni uğraşlar içine girmeleri (üst öğrenim, medeni durum değişikliği, meslek ve iş sahibi olma arayışları gibi) bireylerin spora bağlılıklarını azaltan bir etken olarak ifade edilebilir. Katılımcıların spora bağlılık puanları ile bağımsız değişkenlerden olan yarışma organizasyonu arasında negatif düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunduğu Katılımcıların yarışma organizasyonu değerlendirmeye ilişkin algıları azaldıkça spora bağlılıklarının arttığı belirtilebilir. Regresyon hesaplamasında ise risk değerlendirme ölçeği değişkenlerinden yarışma organizasyonunun sporcuların spora bağlılık puanları ile çok düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermiştir. Sporcular yarışma organizasyonu risklerini algılamaları ve değerlendirmeleri her zaman için dikkat ettikleri bir durum olmayabilir. Çünkü sporcular kendi branşlarındaki sporlara odaklandıklarından organizasyon risklerini bariz bir şekilde göze çarpmazsa fark edemeyebilirler.

SONUÇ

Sonuç olarak; yaş, öğrenim düzeyi ve medeni durum değişkenlerine göre spora bağlılık da anlamlı farklılıklar olduğu, katılımcıların spora bağlılık puanları ile bağımsız değişkenlerden olan yarışma organizasyonu arasında negatif düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların risk değerlendirme ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin puanlarında medeni durum, öğrenim durumu, yaş ve branş değişkenleri bakımından anlamlı bir biçimde farklılıklar olduğu; cinsiyet değişkeni bakımından ise anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu çalışmada katılımcıların spora bağlılık düzeyleri konusunda önemli bir sorun görünmemekle birlikte daha iyi seviyelere ulaşılabilir. Sporcuların risk değerlendirme algılarını arttırmaları ve daha geniş bir perspektiften bir algı süzgeci oluşturmaları, olaylara uygun yaklaşım tarzı sergilemeleri konusunda bilgi birikimi olan tecrübeli sporculardan ve teknik hocalardan faydalanmaları sağlanabilir. Bu bağlamda karşılaşılabilecek risklerin daha kolay fark edilmesi ile spor organizasyonlarında risklerin önlenmesine de katkılar sunulabilir.

KAYNAKLAR

Alexandris, K. Kouthouris, C. Funk, D. & Chatzigianni, E. (2008). Examining the relationships between leisure constraints, involvement and attitudinal loyalty among greek recreational skiers, *European Sport Management Quarterly*, 8:3, 247-264, DOI: 10.1080/16184740802224175.

Atılğan, D. (2018). *Spor yönetiminde görev alan yöneticilerde kriz yönetimi, karar verme ve özgüven beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Konya.

Atılğan, D., ve Kaplan, T. (2018). Crisis management in sport. *The Journal of International Civilization Studies (Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi)*, ISSAS Special Issue, 3,1, p. 72-79.

Bilir, F.P., (2005). *Gençlik ve spor genel müdürlüğü'nün örgüt iklimi ve çalışanların katılımı ile ilgili algılamaları*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Adana.

Bucher, C. A., Krotee, M. L. (2002). *Management of physical education and sport*. Mc Graw-Hill Companies, 425-428.

Büyükoztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. 24. Baskı, Pegem Akademi, Ankara; p. 40.

Cankalp, M., (2002). Sporda yönetim ve organizasyon. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Crawford, D., & Godbey, G. (1987). Reconceptualizing barriers to family leisure. *Leisure Sciences*, 9, 119127.

Çobanoğlu, H. O. (2008). Sporda risk yönetimi - turkcell süper ligindeki sporcuların risk değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Çobanoğlu, H.O., Sevil, G. (2013). Sporda risk yönetimi: üst düzey futbolcuların risk değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1-15.

- Demirhan, G. (2003). Doğa Sporlarına ilişkin risklerin algılanması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 1-13.
- Gök, Y. (2006). Türkiye birinci voleybol liginde yer alan spor kulüplerinin risk yönetimi açısından değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Guillen, F., & Martínez-Alvarado, J. R. (2014). The sport engagement scale: an adaptation of the utrecht work engagement scale (UWES) for the sports environment. *Universitas Psychologica*, 13(3), 975-984. doi:10.11144/Javeriana.UPSY13'3.sesa.
- İnal, A.N., (2000). Beden eğitimi ve spor bilimine giriş. Konya, Desen Ofset Matbaacılık, s.72-85.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 26. Baskı. Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Ocakoglu, O. (2019). Sporda risk yönetimi: Bodrun ultra maraton örneği. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 113-123.
- Karataş, Ö. (2012). Sporda risk yönetimi: Türkiye hentbol süper ligi örneği. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Kayhan, R , Bardakçı, S , Caz, Ç . (2020). Spora Bağlılık Ölçeği'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2905-2922 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/676854>
- Nelson, J.A. (2015). Not so strong evidence for gender differences in risk taking. *Feminist Economics*, 22(2), 114-142. doi.org/10.1080/13545701.2015.1057609.
- Ocakoglu, O. (2019). Sporda risk yönetim: bodrun ultra maratonu örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, İstanbul.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., González-Romá, V., Bakker, A.B. (2002). The measurement of Engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Schaufeli, W.B. & Bakker, A.B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burn out and engagement: a multi-sample study, *Journal of Organizational Behavior*, 25(39), 293-315.
- Smith, M., Berdel, D., Nowak, D., Heinrich, J. & Schulz H. (2015). Sport engagement by accelerometry under field conditions in german adolescents: results from GINIPlus. *Plos One*, 10(8): 1-15.
- Sücüllü U. (2019). Spora bağlılık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve geçerlik güvenirlik çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Uzun, M.E., (2017). Elit masa tenisi sporcularının risk değerlendirme durumları açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.
- Westerbeek, H., Smith, A., Turner, P., Emery, P., Green, C., & Van Leeuwen, L. (2005). Managing sport facilities and major events. Allen & Unwin.
- Wheatley, D. & Bickerton C. (2017). Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics*. 41(1): 23-45. DOI 10.1007/s10824-016-9270-0.
- Yılmaz, V. (2002). Çocuk sporlarında katılım motivasyonu. çocuklar spora neden katılırlar?. *Atletizm Bilim ve Spor Dergisi*, 2, 26-38.

SU STRESİ ŞARTLARINDA SORGUM X SUDAN OTU MELEZİ ÇEŞİTLERİNDE BAZI TARIMSAL ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE ÇEŞİT X ÖZELLİK İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Erdal GÖNÜLAL

Bahri Dagdas International Agriculture Research Institute, 42010, Konya-Turkey
ORCID: 0000-0002-1621-0892

Özet

Bu çalışma tesadüf bloklarında bölünmüş parseller deneme desenine göre sulu ve su stresi şartlarında yedi sorgum sudan otu melezi çeşidinde (Hayday, Aneto, Greengo, Tonka, Master BMR, Sugar Grazer II ve Forage King) biyokütle verimi ile bazı tarımsal özellikler arasındaki ilişkiler ve çeşit x özellik ilişkilerini belirlemek amacıyla Konya – Karapınar şartlarında 2018 yılında yürütülmüştür. Çalışmada ana parselleri sulama konuları alt parselleri ise çeşitler oluşturmuştur.

Çalışmada tarımsal özellikler arası ilişkiler korelasyon analizi ve biplot analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışmada FY1 (Birinci biçim yeşil biyokütle verimi), DY1 (Birinci biçim kuru biyokütle verimi), FY2 (İkinci biçim yeşil biyokütle verimi), DY2 (İkinci biçim kuru biyokütle verimi) PH (Bitki boyu), TN (Kardeş sayısı), D (Sap çapı), FD (Çiçeklenme gün sayısı), P (Ham protein oranı), PY (Protein verimi), PW (Tek bitki ağırlığı), LR (Yaprak oranı), PR (Salkım oranı), SR (Sap oranı), I-1 (1.biçim sulama suyu kullanım etkinliği) ve I-2 (2. biçim sulama suyu kullanım etkinliği) özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Çalışmada tam sulama yapılan uygulamalarda birinci biçim yeşil biyokütle verimi (FY1) sırasıyla DY1 (r:0.93), PH (r:0.83), TN (r: 0.82), PY:(r:0.75), PW (r: 0.90), LR (r: 0.75), SR (r: 0.93) I-1 (0,82) ve FD (0.97) ile pozitif ve önemli bir korelasyon gösterirken, PR (r:-0.92) özelliği ile istatistiki olarak önemli fakat negatif bir korelasyon göstermiştir. Su stresi şartlarında ise FY1 özelliğinin PY (r:0.79), PW (r:0.76), LR (r:0.76), I-1 (r:0.87) ve FD (r: 0.75) özellikleri pozitif ve önemli bir ilişki içinde olduğu, tam sulama şartlarından farklı olarak D özelliğinin PW ve LR özellikleri ile pozitif ve önemli bir ilişki gösterdiği, belirlenmiştir. Genotip x özellik ilişkisi açısından çiçeklenme gün sayısı ve bitki boyu yüksek olan Hayday, Aneto, Tonka ve Greengo çeşitlerinin yüksek biyokütle verimine sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Biplot analizi, biyokütle, iklim değişikliği, su stresi

EVALUATION OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN BIOMASS YIELD AND SOME MORPHOLOGICAL TRAITS IN SORGHUM X SUDANGRASS HYBRID VARIETIES UNDER WATER STRESS AND WELL WATERED CONDITIONS

Abstract

This study was conducted in randomized blocks experimental design with seven different sorghum x sudangrass hybrid varieties (Hayday, Aneto, Greengo, Tonka, Master BMR, Sugar Graze II ve Forage King) which grown under water stress and well watered conditions in order to determine the relationship between biomass yield and some agricultural traits and genotype x trait relations in 2018 in Konya - Karapınar region. In the study, irrigation subjects were placed in main plots and varieties in sub plots. The relationships between the traits examined were evaluated with biplot analysis and with correlation analysis.

In the study relationships between FY1 (First harvest fresh biomass yield), DY1 (First harvest dry biomass yield), FY2 (Second harvest fresh biomass yield), DY2 (Second harvest dry biomass yield) PH (Plant height), TN (Tiller number), D (Stem diameter), FD (Flowering days), P (Crude protein ratio), PY (Protein yield), PW (Single plant weight), LR (Leaf ratio),

PR (Panicle ratio), SR (Stem ratio), I-1 (First harvest irrigation water use efficiency), I-2 (Second harvest irrigation water use efficiency) properties were examined.

In the study, it was determined that FY1 has a positive and significant correlation with DY1 (r:0.93), PH (r:0.83), TN (r: 0.82), PY:(r:0.75), PW (r: 0.90), LR (r: 0.75), SR (r: 0.93) I-1 (0,82) ve FD (0.97) properties and has negative correlation with PR (r:-0.92) property in well watered condition. In the study, it was determined that FY1 has a positive and significant correlation with, PY (r: 0.79), PW (r: 0.76), LR (r: .076), I-1 (r: 0.87) and FD (r: 0.75) properties in water stress conditions In addition unlike well watered conditions, it has been determined that the D proğert has a positive and significant relationship with the PW and LR properties.

It was determined that Hayday, Aneto, Tonka and Greengo varieties have high biomass yield and the longest flowering days and the highest plant height in terms of genotype x property relations in both well watered and water stress conditions.

Keywords: Biplot analysis, biomass, climate change, water stress.

GİRİŞ

Sorgum ve melezleri başta su olmak üzere birçok stres faktörlerine dayanıklı, düşük maliyetle üretilebilen ve geniş bir adaptasyon kabiliyetine sahip bir sıcak tahıldır. Silaj ve kuru ot amaçlı olarak yetiştirilen sorgum ve melezleri Türkiye’ de özellikle yağış miktarının az olduğu ve su kaynaklarının azalma eğiliminde olduğu Konya ve benzeri bölgeler için silajlık mısır bitkisinin alternatifi olarak yetiştirilebilecek bir bitkidir. Çalışmanın yürütüldüğü Konya havzası büyükbaş hayvan varlığı bakımından Türkiye’ de önemli bir yer tutmakta olup, bu bölge aynı zamanda su kaynaklarının ve de özellikle yağışın istenen düzeyde olmadığı bir bölgedir. Su kaynaklarınca zengin olmayan, düzensiz ve yetersiz yağışa sahip Konya ilinde emniyetli su potansiyeli 1.8 milyar m³, kullanılan su miktarı da 2.6 milyar m³ olup yıllık 0.8 m³ civarında açık oluşmakta ve bu durum ileriki yıllarda sürdürülebilir bir tarımsal üretim için tehdit oluşturmaktadır (Anonymous, 2009). Sorgum ve melezleri sahip oldukları yoğun ve kılcal kök yapısı ve yüzeyinin mumsu tabaka ile kaplı olmasından dolayı stres şartlarında daha az su kaybetmekte ve belli bir su stresinden sonra tekrar sulama yapıldığında hızla büyümeye devam edebilmekte ve verim kaybını en aza indirebilmektedir (Emeklier 1993; Acar ve ark., 2002).

Birçok bitkide olduğu gibi sorgumda da özellikler arası ilişkilerin ve özellikle de biyokütle verimi ile diğer özellikler arası ilişkilerin bilinmesi araştırmacılara işgücü ve zaman açısından büyük avantaj sağlayacak ve daha çok materyalle çalışma imkânı sağlayacaktır (Sayar, 2014).

Özellikle su stresi şartlarında özellikler arası ilişkiler ve biyokütle ile olan ilişkinin bilinmesi suyun kısıtlı olduğu alanlardaki ıslah programlarına ışık tutacaktır.

Özellikler arası ilişkiler ve genotip x özellik ilişkilerinin belirlenmesinde araştırmacılar tarafından en sık kullanılan yöntemlerden biriside bu ilişkilerin görsel olarak gösterildiği biplot analizidir (Yan ve Tinker, 2006; Akçura, 2011). Sorgum ve melezlerinde tarımsal özellikler arası ilişkilerin belirlenmesi ile ilgili daha önce yürütülen çalışmalarda genel olarak bitki boyu, sap çapı, kardeş sayısı ve yaprak sayısı ile çiçeklenme gün sayısının biyokütle verimi ile pozitif korelasyon gösterdiği bildirilmiş olup (Singh ve ark., 2013; Jain ve ark., 2010; Kumar ve ark., 2012; Abubakar ve Bubuiche 2013; Aruna ve ark., 2016;), Konya ekolojik şartlarında 2018 yılında tam sulama ve % 50 sulama koşullarında yürütülen bu çalışmada korelasyon ve biplot analiz yöntemleri ile 7 sorgum melezinde her iki sulama koşulu için birinci biçim yeşil ve kuru biyokütle verimi (FY₁, DY₁), ikinci biçim yeşil ve kuru biyokütle verimi (FY₂, DY₂) bitki boyu (PH), sap çapı (D) çiçeklenme gün sayısı (FD), ham protein oranı (P) ve protein verimi (PY), sap oranı (SR), yaprak oranı (LR), salkım oranı (PR),

tek bitki ağırlığı (PW), kardeş sayısı (TN), birinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği (I₁), ikinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği (I₂) arasındaki ilişkiler ile genotip x özellik ilişkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Çalışma 2018 yılında Konya-Karapınar (37° 41' 12.20" K ve 33° 30' 13.37" D) ekolojik koşullarında yürütülmüştür. Tesadüf bloklarında bölünmüş parseller deneme desenine göre yürütülen çalışmada ana parselleri sulama konuları (S₁: Su stresi yok. Tarla kapasitesine getirilecek şekilde sulama; S₂: S₁ konusunun % 50 si kadar sulama yapılmıştır.) alt parselleri ise 7 adet sorgum x sudan otu melezi çeşidi (Tonka, Hayday, Forage King, Greengo, Sugargraze II ve Aneto) oluşturmuştur. Çalışmanın yürütüldüğü alan karasal bir iklim kuşağında ve uzun yıllar yağışı 291 mm olup, bu yağışlarında önemli kısmı kış aylarında görülmektedir. Sorgum bitkisinin vejetasyon döneminde (Mayıs-Eylül) gerçekleşen yağışlar incelendiğinde yağışlara bakıldığında, 2018 yılında 80.5 mm ve uzun yıllar ortalamasında ise 82.9 mm olarak gerçekleştiği ve bölgenin yağış rejimi ve miktarı bakımından ekstrem bir saha olduğu görülmektedir (Çizelge 1). Toprak özellikleri açısından çalışma alanının üst katmanlarının kumlu, alt katmanlarının ise killi yapıda olduğu, organik madde miktarının oldukça düşük olduğu, tuzluluk sorunu olmadığı ve kireç oranının yüksek olduğu görülmektedir (Çizelge 2).

Çizelge 1. Çalışmanın yürütüldüğü alana ait bazı meteorolojik veriler

Yıl	AYLAR	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ort/Top.
Uzun Yıllar 1963-2018	Ort.Sic. (°C)	-0,7	0,8	5,1	10,6	15,4	19,6	22,8	22,1	17,5	11,6	5,5	1,5	11
	Mak.Sic.(°C)	13,9	16	21,4	26,9	30,5	34	36,6	36,5	33,1	28,8	20,8	15,2	26,1
	Min.Sic.(°C)	-15,5	-15,9	-10,5	-3,9	0,9	5,6	8,9	7,9	2,0	-3,3	-9,0	-14,0	-3,9
	Yağış (mm)	29,9	27,1	27,2	35,9	35,4	25,3	8	4,1	10,1	23,6	27,4	37,2	291,2
2018	Ort.Sic. (°C)	0,8	6,3	7,7	14,2	16	21,8	24	24,4	17,4	13,1	4,9	-2,3	12,3
	Mak.Sic.(°C)	10,3	20,4	25,3	28,1	30,7	35	37,8	36,3	32,0	28,2	21,8	9,4	26,9
	Min.Sic.(°C)	-19,2	-11	-7,4	-1,9	3	7,7	9,9	11,1	5,1	2,1	-7,6	-17,6	1,1
	Yağış (mm)	40,8	7,1	24,4	18,1	17,7	27	7	3,4	25,4	5,4	4,8	90	271,1

Tesadüf bloklarında bölünmüş parseller deneme desenine göre yürütülen çalışma iki sulama konusu (S₁ ve S₂), 7 sorgum x sudan otu melezi çeşidi ve 3 tekrarlamalı olmak üzere toplam 42 parselden oluşmuştur. Parsel uzunluğunun 5 m, sıra arasının 45 cm ve sıra üzeri mesafenin 5 cm olduğu çalışma 6 sıralı olarak tertip edilmiştir (Salman ve Budak 2015). Ekim işlemi 17 Mayıs tarihinde elle yapılmıştır. Toprak analizine göre toprak hazırlığı aşamasında DAP formunda gübreleme yapılmış ve 8 kg /da saf fosfor verilmiş ve gelişme dönemi boyunca da saf azot miktarı toplam 20 kg/da miktarına tamamlanmıştır (Yüksel, 2005). Azotlu gübreleme parçalar halinde damla sulama sisteminden uygulanmıştır. Çalışmada parsel alanı ekimde 13.5 m², hasat anında ise kenar tesirleri atıldıktan sonra 7.2 m² olmuştur. Birinci biçim 28 Ağustos tarihinde yapılmıştır. İkinci biçim ise 8 Ekim tarihinde yapılmıştır. Birinci biçim hamur olum döneminde (Lyons ve ark.,2019), ikinci biçim ise sonbahar donlarından hemen önce yapılmıştır.

Çizelge 2. Çalışma alanına ait bazı toprak özellikleri*

Derinlik (cm)	Kum (%)	Slit (%)	Kil (%)	bünye	TK (%)	SN (%)	Hacim ağırlığı (g/cm ³)	pH	EC (dSm ⁻¹)	Kireç (%)	Organik Madde (%)	P ₂ O ₅ (kg/da)	K ₂ O (kg/da)
0-30	58,1	22,8	19,1	SCL	20	9,6	1,37	7,8	0,42	33,5	1,3	14,5	33
30-60	30,1	20,3	49,6	C	24,5	12,6	1,30	8,1	0,45	28,7	1,1	5,7	26
60-90	16,0	24,4	59,6	C	28	15,4	1,22	8,2	0,44	29,4	0,6	2,6	24

Sulama konularından su stresi olmayan kontrol konusunda (S_1) gelişme dönemi boyunca 0-90 cm derinlikteki toprak nemi gravimetrik yöntemle takip edilerek faydalı suyun % 45-50 si tüketildiğinde mevcut nem tarla kapasitesine getirilecek şekilde sulama yapılmıştır. Su stresi (S_2) uygulamasında ise S_1 konusuna uygulanan suyun $\frac{1}{2}$ si verilmiştir. Çalışmada 16 mm çapında 30 cm damlatıcı aralığı ve 2 lt/h damlatıcı debisine sahip basınç ayarlı damla sulama sistemi kullanılarak sulama yapılmıştır. Su miktarları sayaçla ölçülmüştür. Çalışmada ilk biçime kadar S_1 konusuna 650 mm sulama suyu verilmiştir. S_2 konusuna ise 325 mm sulama suyu uygulanmıştır. Birinci biçimden ikinci biçime kadar ise S_1 konusuna 340 mm sulama suyu verilmiştir. S_2 konusuna ise 170 mm sulama suyu uygulanmıştır. Gözlem ve ölçümlerde Acar ve ark., (2002) ile Güneş ve Acar, (2005)' in çalışmalarından yararlanılmıştır.

Çalışmada birinci biçim ve kuru ot verimi parsel kenar tesirleri atıldıktan sonra kalan 7.2 m² alanın biçilip tartılması ile yapılmıştır. Kuru ot verimini belirlemek için yeşil otlar etüvde 70 °C' de sabit ağırlığa gelene kadar kurutularak tartılmış, bulunan ağırlıklar dekara çevrilerek kuru ot verimleri (kg/da) belirlenmiştir. Bitki boyu, kardeş sayısı, sap çapı, tek bitki ağırlığı, sap oranı, salkım oranı, yaprak oranı hasatta 10 bitki üzerinde yapılmıştır. Ham protein oranı belirlenmesinde Kjeldahl metodu kullanılmış ve elde edilen azot oranı 6.25 katsayısı ile çarpılarak ham protein oranları belirlenmiştir. Ham protein oranı kuru ot verimi ile çarpılarak protein verimi belirlenmiştir. Sulama suyu kullanım etkinliğinin belirlenmesinde Howell ve ark., (1990) tarafından belirtilen eşitlik kullanılmıştır.

$$IWUE = Y/I$$

Eşitlikte; IWUE: Sulama suyu kullanım etkinliği (kg/da/mm),

Y: Kuru ot verimi (kg/da),

I: sulama suyu miktarı (mm),

ifade etmektedir.

Özellikler arası ilişkiler korelasyon analizi ile yapılırken bu ilişkilerin görsel olarak değerlendirilmesi ve çeşit x özellik ilişkisinin belirlenmesinde biplot analizi kullanılmıştır (Akçura, 2011).

BULGULAR ve TARTIŞMA

Çalışmada tam sulama konusu (S_1) ve su stresi konusu (S_2) için incelenen özellikler arasındaki ilişkilere ait korelasyon katsayıları Çizelge 3 ve 4 'de verilmiştir.

Çizelge 3. Çalışmada tam sulama şartlarında incelenen özellikler arasındaki korelasyon katsayıları

	FY1	DY1	FY2	DY2	PH	TN	D	P	PY	PW	LR	PR	SR	I-1	I-2	F D
FY1	1															
	0,93															
DY1	*	1														
FY2	0,38	0,63	1													
		0,89	0,79													
DY2	0,73	*	*	1												
	0,83	0,84														
PH	*	*	0,37	0,61	1											
	0,82	0,81			0,93											
TN	*	*	0,37	0,67	*	1										
D	0,61	0,45	0,14	0,24	0,19	0,08	1									
							-									
							0,5									
P	-0,38	-0,23	0,40	0,00	-0,23	-0,05	3	1								
	0,75	0,88	0,83	0,89	0,79	0,2	0,2									
PY	*	*	*	*	0,73	*	0	5	1							
							-									
	0,90	0,83					0,6	0,5								
PW	*	*	0,38	0,73	0,69	0,68	3	2	0,60	1						
							-									
	0,75				0,92	0,92	0,0	0,3								
LR	*	0,66	0,11	0,46	*	*	7	1	0,53	0,68	1					
	-	-			-	-	-	-	-	-	-					
	0,92	0,84			0,87	0,89	0,4	0,3		0,92	0,88					
PR	*	*	-0,37	-0,69	*	*	3	3	-0,70	*	*	1				
							-					-				
	0,93	0,86		0,75	0,78	0,80	0,5	0,3			0,75	0,97				
SR	*	*	0,47	*	*	*	6	2	0,73	0,96	*	*	1			
							-									
	0,82	0,93		0,81			0,5	0,2	0,79							
I-1	*	*	0,69	*	0,70	0,58	8	6	*	0,73	0,42	-0,67	0,73	1		
							-									
		0,89	0,75	0,99			0,2	0,0	0,87					0,79		
I-2	0,73	*	*	*	0,61	0,68	3	3	*	0,73	0,47	-0,69	0,74	*	1	
							-					-				
	0,97	0,81			0,79	0,81	0,6	0,3		0,89	0,78	0,94	0,94		0,5	
FD	*	*	0,25	0,59	*	*	1	9	0,64	*	*	*	*	0,67	9	1

*: önemli

FY1: Birinci biçim yeşil biyokütle verimi; DY1: Birinci biçim kuru biyokütle verimi; FY2: İkinci biçim yeşil biyokütle verimi, DY2: İkinci biçim kuru biyokütle verimi PH: Bitki boyu, TN: Kardeş sayısı; D: Sap çapı; FD: Çiçeklenme gün sayısı; P: Ham protein oranı; PY: Protein verimi; PW: Tek bitki ağırlığı; LR: Yaprak oranı; PR: Salkım oranı; SR: Sap oranı; I-1: Birinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği; I-2: İkinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği

Korelasyon analizine göre tam sulama yapılan uygulamalarda birinci biçim yeşil biyokütle verimi (FY1) sırasıyla DY1 (r:0.93), PH (r:0.83), TN (r: 0.82), PY:(r:0.75), PW (r: 0.90), LR (r: 0.75), SR (r: 0.93) I-1 (0,82) ve FD (0,97) ile pozitif ve önemli bir korelasyon gösterirken, PR (r:-0.92) özelliği ile istatistiki olarak önemli fakat negatif bir korelasyon göstermiştir (Çizelge 3). PH özelliği sırasıyla TN (r:0.75), SR (r: 0.64) ve FD (r: 0.75)

özellikleri ile pozitif ve önemli bir korelasyon gösterirken, PR (r:-0.58) özelliği ile istatistiki olarak önemli fakat negatif bir korelasyon göstermiştir. TN özelliği PY, LR, SR ve FD ile pozitif, PR ile negatif bir korelasyon, PW özelliği ise SR ve FD ile pozitif ve PR ile negatif ve önemli bir korelasyon göstermiştir.

D özelliği ise istatistiki olarak önemli olmamasına rağmen biyokütle verimi, SR, PW, FD ve I-1 özellikleri ile pozitif bir korelasyon göstermiştir (Çizelge 3).

Su stresi şartlarında hesaplanan özelliklere ait korelasyon katsayıları Çizelge 4 de verilmiştir.

Çizelge 4. Çalışmada su stresi (S₂) şartlarında incelenen özellikler arasındaki korelasyon katsayıları

	FY1	DY1	FY2	DY2	PH	TN	D	P	PY	PW	LR	PR	SR	I-1	I-2	FD
FY1	1															
DY1	0,90*	1														
FY2	0,77*	0,95*	1													
DY2	0,73	0,91*	0,97*	1												
PH	0,60	0,81*	0,93*	0,89*	1											
TN	0,30	0,52	0,75*	0,69	0,87*	1										
D	0,67	0,50	0,45	0,45	0,53	0,32	1									
P	0,01	0,30	0,56	0,56	0,72	0,84*	0,13	1								
PY	0,79*	0,97*	0,96*	0,92*	0,85*	0,56	0,38	0,44	1							
PW	0,76*	0,68	0,69	0,63	0,75*	0,62	0,87*	0,42	0,60	1						
LR	0,76*	0,45	0,29	0,21	0,22	0,05	0,79*	0,21	0,28	0,78*	1					
PR	-0,39	-0,18	-0,16	-0,23	-0,19	-0,09	-0,70	0,22	-0,13	-0,66	-0,64	1				
SR	0,16	0,03	0,08	0,19	0,14	0,09	0,53	0,36	0,04	0,49	0,37	0,95*	1			
I-1	0,87*	0,91*	0,75*	0,72	0,52	0,15	0,33	0,08	0,86*	0,41	0,41	-0,02	0,15	1		
I-2	0,73	0,91*	0,97*	0,99*	0,89*	0,69	0,45	0,56	0,92*	0,63	0,21	-0,23	0,19	0,72	1	
FD	0,75*	0,71	0,75*	0,70	0,74	0,66	0,71	0,53	0,67	0,95*	0,69	-0,67	0,53	0,44	0,70	1

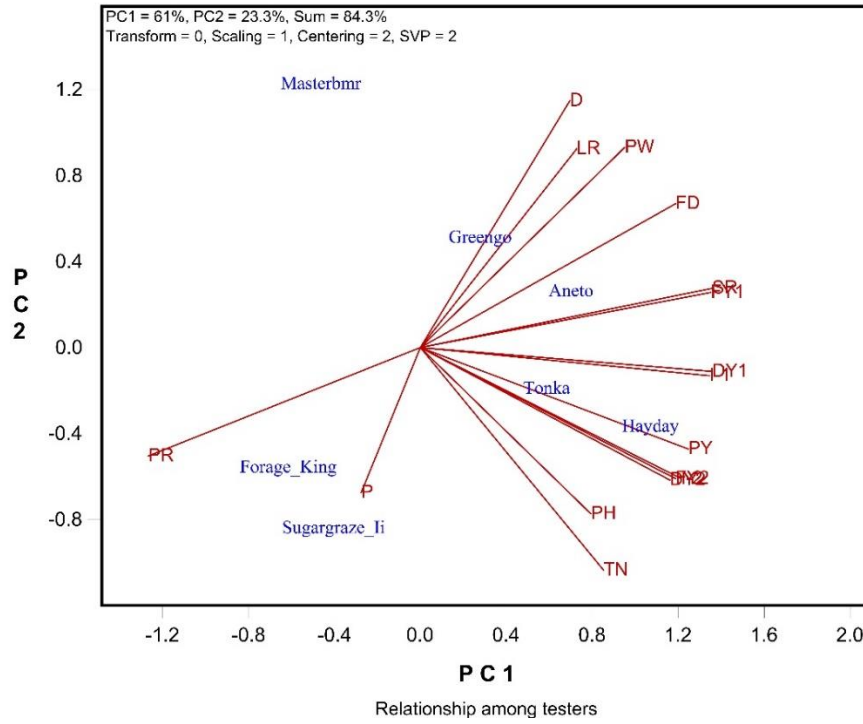
*Önemli

FY1: Birinci biçim yeşil biyokütle verimi; DY1: Birinci biçim kuru biyokütle verimi; FY2: İkinci biçim yeşil biyokütle verimi, DY2: İkinci biçim kuru biyokütle verimi PH: Bitki boyu, TN: Kardeş sayısı; D: Sap çapı; FD: Çiçeklenme gün sayısı; P: Ham protein oranı; PY: Protein verimi; PW: Tek bitki ağırlığı; LR: Yaprak oranı; PR: Salkım oranı; SR: Sap oranı; I-1: Birinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği; I-2: İkinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği

Çizelge 4 incelendiğinde su stresi şartlarında (S₂) FY1 özelliğinin PY (r:0.79), PW (r:0.76), LR (r:0.76), I-1 (r:0.87) ve FD (r:0.75) özellikleri ile ve PH özelliğinin de TN (r:0.87), PY (r:0.85) ve PW (r:0.75) özellikleri ile pozitif ve önemli bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Tam sulama şartlarından farklı olarak D özelliğinin PW ve LR özellikleri ile pozitif ve önemli bir ilişki gösterdiği, PW özelliğinin LR ve FD ile pozitif PR özelliğinin ise SR ile negatif ve önemli bir korelasyon gösterdiği görülmektedir (Çizelge 4). Çalışmada

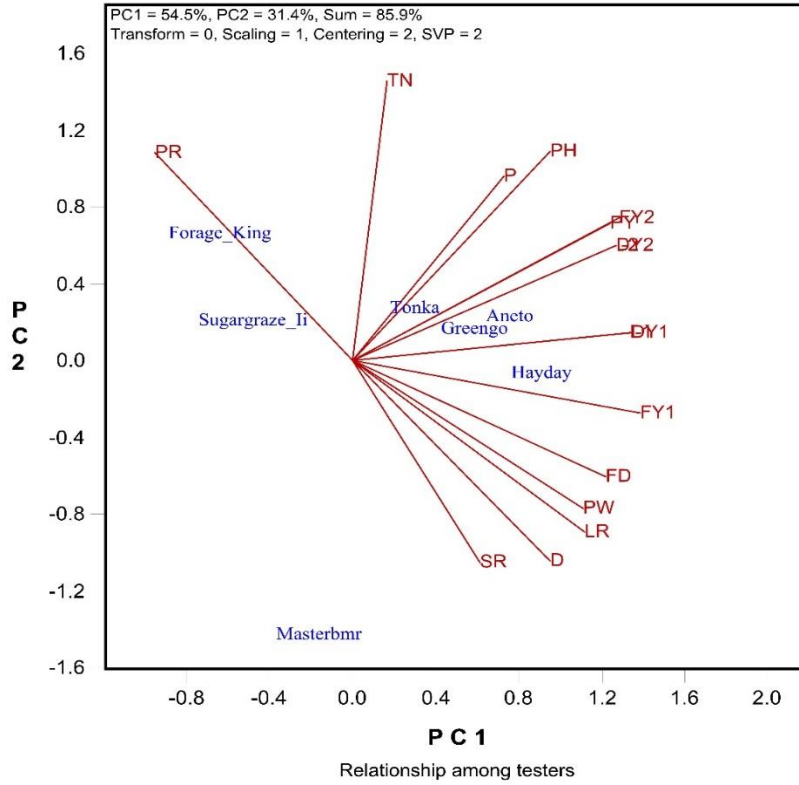
sorgum x sudan otu melezi çeşitlerinde incelenen özelliklerin birbiri ile arasındaki ve toplu olarak ilişkilerinin görsel olarak belirlenmesi amacıyla iki yıllık ortalama değerler üzerinden oluşturulan biplot grafikleri Şekil 1 de verilmiştir.

(a)

(b)

Şekil 1. Tam sulama (a) ve su stresi (b) koşullarında yetiştirilen sorgum x sudan otu melezi çeşitlerinde incelenen özellikler arasındaki ilişkilere ait biplot grafiği

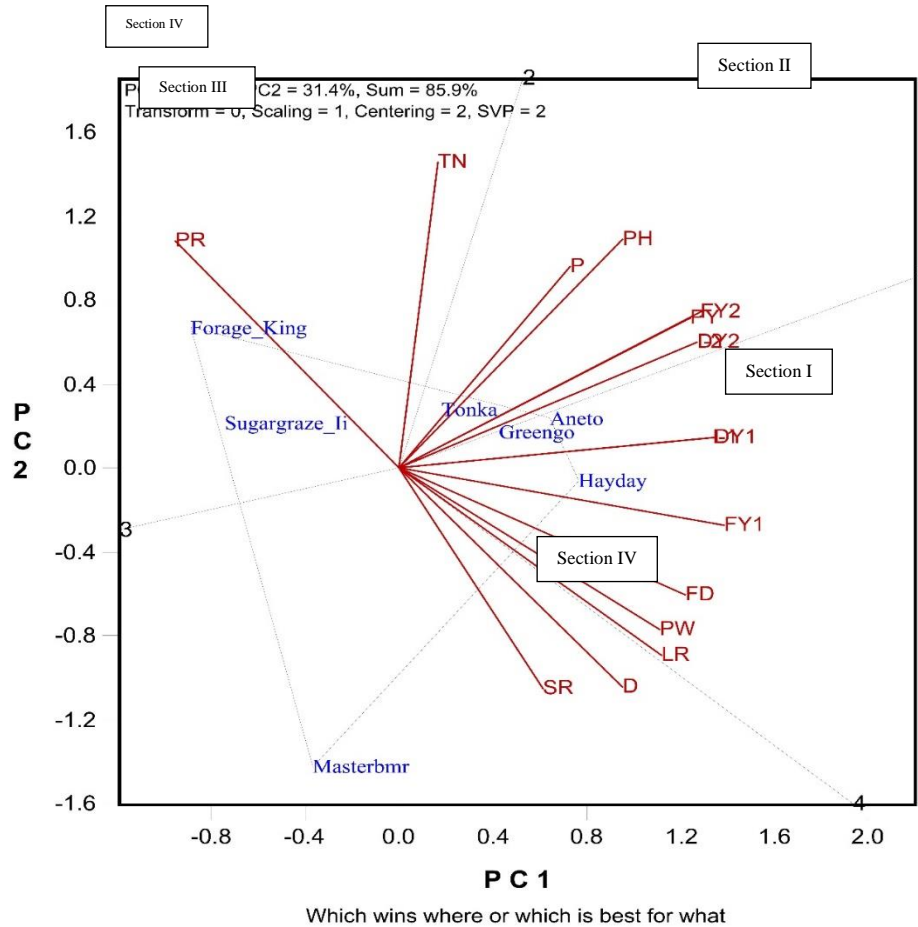
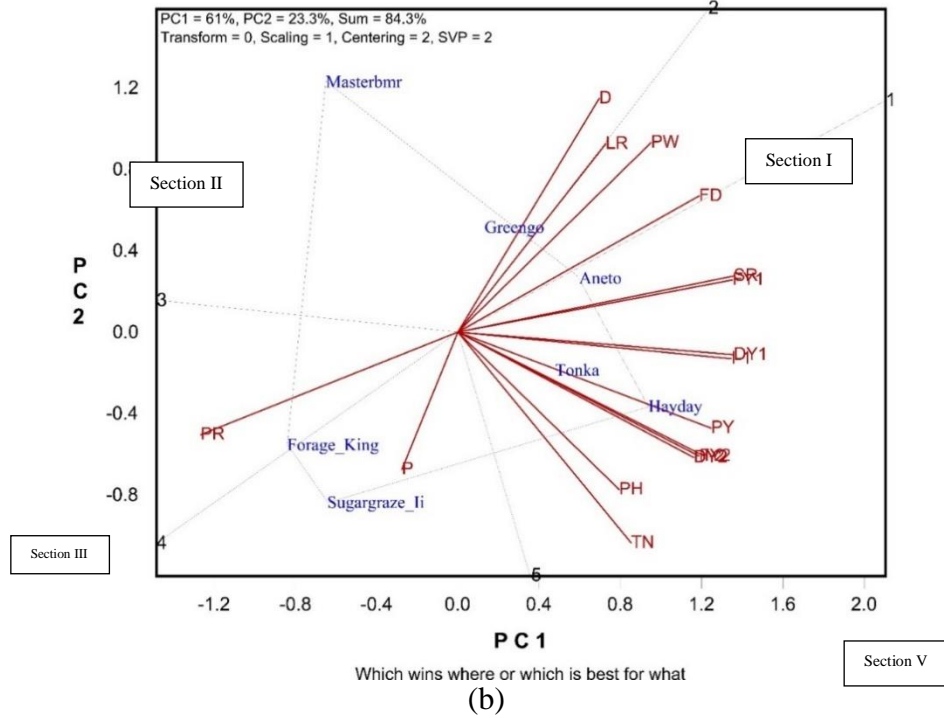
FY1: Birinci biçim yeşil biyokütle verimi; DY1: Birinci biçim kuru biyokütle verimi; FY2: İkinci biçim yeşil biyokütle verimi, DY2: İkinci biçim kuru biyokütle verimi PH: Bitki boyu, TN: Kardeş sayısı; D: Sap çapı; FD: Çiçeklenme gün sayısı; P: Ham protein oranı; PY: Protein verimi; PW: Tek bitki ağırlığı; LR: Yaprak oranı; PR: Salkım oranı; SR: Sap oranı; I-1: Birinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği; I-2: İkinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği

Çalışmada sulu şartlar için yapılan biplot analizinde 1. ana bileşen (PC1) % 61.0, ana bileşen 2 de (PC2) ise % 23.3 olarak toplamda varyasyonun % 84.3 ünü oluşturmuştur (Şekil 1a). Bu oranın yüksek olması biplot analizlerinde istenen bir durum olup (Fırcıoğlu ve ark., 2012) yüksek değerler araştırmacıların daha güvenli yorum yapmasına olanak sağlamaktadır (Yan ve ark., 2007). Çalışmada sulu şartlar için oluşturulan biplot grafiği Şekil 1 a' da verilmiş olup, özellikler arası ilişkilerin görsel olarak değerlendirilmesinde kullanılan biplot grafiğinde birbiri arasında pozitif ve önemli korelasyon bulunan özellikler arasındaki açı daha dar olmakta ve bu özellikler birbirine daha yakın bulunmaktadır (Akçura, 2011). Sulu koşullar için incelenen özelliklerden FY1 ve DY1 özellikleri ile LR, PW, FD, D, SR, I-1, PY, TN ve PH özellikleri arasında açılar daha dar ve birbirine yakın olup biyokütle verimi ile bu özellikler arasında pozitif ve önemli korelasyonlar ve ilişki belirlenmiştir (Çizelge 3, Şekil 1 a).

Su stresi şartları için oluşturulan biplot analizinde 1. ana bileşen (PC1) % 54.5, ana bileşen 2 (PC2)' de ise % 31.4 olurken, toplam varyasyonun % 85.9' unu oluşturmuştur. İncelenen özelliklerden FY1 ve DY1 özellikleri ile I-1, LR, FD, PW, FD, D ve SR, özellikleri arasında dar bir açı olup birbiri ile olumlu ve önemli bir ilişki mevcuttur (Çizelge 3, Şekil 1 b). Biplot analiz yönteminin önemli özelliklerinden birisi, incelenen özelliklerden hangisi ya da hangilerinin genotip performansını en iyi şekilde tespit edilmesine olanak sağlamasıdır

(Yan, 2014). Hangi çeşidin hangi özellik ya da özellikler açısından öne çıktığı belirlemek amacıyla (Yan, 2014) yapılan genotip x özellik biplot grafikleri de Şekil 2 de verilmiştir.

(a)

Şekil 2. Tam sulama (a) ve su stresi (b) koşullarında yetiştirilen sorgum x sudan otu melezi çeşitlerinde incelenen özelliklere ait genotip x özellik biplot grafiği

FY1: Birinci biçim yeşil biyokütle verimi; DY1: Birinci biçim kuru biyokütle verimi; FY2: İkinci biçim yeşil biyokütle verimi, DY2: İkinci biçim kuru biyokütle verimi PH: Bitki boyu, TN: Kardeş sayısı; D: Sap çapı; FD: Çiçeklenme gün sayısı; P: Ham protein oranı; PY: Protein verimi; PW: Tek bitki ağırlığı; LR: Yaprak oranı; PR: Salkım oranı; SR: Sap oranı; I-1: Birinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği; I-2: İkinci biçim sulama suyu kullanım etkinliği

GÖ-biplot analizlerinde çoğu zaman genotipler ile aynı grafik bölümünde yer alan özellikler birlikte değerlendirilmektedir. Genellikle köşegen genotipler aynı bölgede yer aldığı özellik ya da özellikler yönünden diğer genotiplerden üstün olmaktadır (Yan, 2014).

Sulu koşullarda (S₁) beş bölümden oluşan genotip x özellik grafiğinde Greengo çeşidinin bulunduğu I. bölümde üç özellik (LR, PW, FD), Master BMR çeşidinin olduğu II. bölümde D özelliği, Forage King çeşidinin olduğu III. bölümde PR özelliği, Sugar Grazer çeşidinin bulunduğu IV. bölümde P özelliği ve Hayday çeşidinin köşegen olduğu ve Aneto ve Tonka çeşitlerinin de bulunduğu V. bölümde ise yedi özellik yer almıştır (Şekil 2 a).

Su stresi (S₂) koşulları için oluşturulan genotip x özellik biplot grafiği Şekil 2 b' de verilmiş olup, dört bölümden oluşan grafikte Tonka çeşidinin bulunduğu I. bölümde altı özellik (P, PH, PY, FY2, I-2 ve DY2), Forage King ve Sugar Grazer çeşitlerinin olduğu II. bölümde iki özellik (TN, PR), Master BMR çeşidinin bulunduğu III. bölümde iki özellik (SR, D) ve Hayday, Greengo ve Aneto çeşitlerinin bulunduğu IV. bölümde ise altı özellik (FY1, DY1, I-1, FD, PW ve LR) yer almıştır.

Genotip x özellik ilişkisi açısından çiçeklenme gün sayısı ve bitki boyu yüksek olan Hayday, Aneto, Tonka ve Greengo çeşitlerinin yüksek biyokütle verimine sahip olduğu görülmüş olup, daha önceki çalışmalardan elde edilen sonuçlar ile benzerlik göstermektedir (Gönülal, 2020; Çelik, 2018; Budak ve Kır, 2019; Çoban ve Acar, 2018; Tezcan, 2019; Canyiğit, 2015).

İncelenen özellikler arası ilişkilere genel olarak bakıldığında bitki boyu (PH), tek bitki ağırlığı (PW), yaprak oranı (LR), protein verimi (PY), sulama suyu kullanım etkinliği ve çiçeklenme gün sayısının (FD) biyokütle verimi ile pozitif ve önemli bir ilişki içinde olduğu (Aruna ve ark., 2016; Abubakar ve Bubuche, 2013; Jain ve ark., 2010; Singh ve ark., 2013; Bhusal ve ark., 2013; Vendruscolo ve ark., 2016; El-Din ve ark., 2002; Kanbar ve ark., 2019;), çiçeklenme gün sayısı ile bitki boyu arasında pozitif bir korelasyon olduğu (Kumar ve ark., 2012) ve yeşil ot verimi ile ham protein oranı arasında negatif bir ilişki (Murray ve ark., 2008) olduğu görülmektedir.

Çalışmada uzun boylu ve geç çiçeklenen çeşitlerde salkım oranının düşük olduğu ve aralarında negatif bir korelasyon olduğu ve salkım oranı düşük olan çeşitlerin tek bitki ağırlıklarının yüksek olduğu ve bu durumun sap oranından kaynaklandığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Konya Karapınar şartlarında yedi adet sorgum x sudan otu melezi çeşidinde tam sulama ve su stresi koşullarında özellikler arası ilişkiler ve genotip özellik ilişkilerinin belirlendiği çalışma ile ıslah çalışmalarında temel hedef olan yüksek biyokütle verimine sahip genotiplerin seçiminde özellikle bitki boyu (PH), tek bitki ağırlığı (PW), yaprak oranı (LR), ve çiçeklenme gün sayısının (FD) parametrelerinin hem sulu hem de su stresi şartlarında kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Abubakar, L. and Bubuche, T.S..2013. Correlation analysis of some agronomic traits for biomass improvement in sorghum (*Sorghum Bicolor* L. Moench) genotypes in North-Western

Nigeria African Journal of Agricultural Research. Vol. 8(28), pp. 3750-3756, 26 July, 2013. DOI: 10.5897/AJAR2013.6858.

Acar, R., Akbudak, M.A. ve Sade, B., 2002. Konya Ekolojik şartlarında sorgum x sudan otu melezlerinin verimleri ile verimi etkileyen bazı özelliklerinin belirlenmesi, Selçuk Ün. Ziraat Fak. Der, 16 (29), 88-95.

Akçura M. 2011. The relationships of some traits in Turkish winter bread wheat landraces. Turkish Journal of Agriculture and Forestry. 35(2):115-125.

Anonymous, 2009, Konya kapalı havzasının mevcut sorunları ve çözüm önerileri, Konya Mühendisleri Odası yayınları (Haber bülteni s:78-81) Yayın tarihi 01.10.2019 Konya.

Aruna, C., Rakshit, S., Shrotria, P.K., Pahuja,S.K., Jain, S.K., Kumar, S.S., Modi,N.D.,Deshmukh, D.T., R. Kapoor, R. and Patil, J.V. 2016. Assessing genotype-by-environment interactions and trait associations in forage sorghum using GGE biplot analysis. Journal of Agricultural Science (2016), 154, 73–86. doi:10.1017/S0021859615000106.

Budak, T. ve Kır, H., 2019. Kırşehir koşullarında bazı silajlık sorgum ve sorgumx sudanotu melez çeşitlerinin farklı sıra aralıklarında performanslarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir Ün. 13-27.

Bhusal, N., Pahuja, S. K. and Dharmveer.2013. Correlation and path coefficient analysis for some DUS traits in forage sorghum [*Sorghum bicolor*(L.) Moench] genotypes. [Annals of Biology](#). Vol.29 No.2 pp.127-131.

Canyığıt, M., 2015. Bitki Aktivatörünün Sorgum-sudan otu melezi farklı uygulamalarının verim ve verim unsurlarına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Harran Ün.Fen Bil. Ens.15-40.

Çelik, B.V., 2018.Banaz koşullarında sudan sorgum otu melezi çeşitlerinin verim ve bazı kalite özelliklerinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Ün. Fen Bil.Enst.18-31.

Çoban, Ü. ve Acar, R., 2018. Farklı tohum yataklarına ekilen sorgum sudan otu çeşitlerinin verim ve bazı kalite özelliklerinin belirlenmesi Journal of Bahri Dagdas Crop Research 7 (2): 32-38.

El-Din, A. A. T.,Hessein, E. M. and Ali, E. A. 2012. Path coefficient and correlation assessment of yield and yield associated traits in sorghum (*Sorghum bicolor* L.) genotypes. American-Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Sciences. Vol.12 No.6 pp.815-819.

Emeklier, H.Y.,1993. Sıcak iklim tahılları (Tahıllar II). Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1296 Yardımcı Ders Kitabı, Ankara, 372.

Fıncıoğlu, H. K., Ünal, S., Pank, Z. and Beniwal S. P. S. 2012. Growth and development of narbon vetch (*Vicia narbonensis* L.) genotypes in the semi-arid central Turkey. Spanish Journal of Agricultural Research. 10(2): 430-442.

Gonulal, E. 2020. Performance of sorghum x sudan grass hybrid (*Sorghum bicolor* L. x *sorghum sudanense*) cultivars under water stress conditions of arid and semi-arid regions. J. Glob. Innov. Agric. Soc. Sci. 8(2):78-82. Doi:<https://doi.org/JGIASS/8.908>.

Güneş A, Acar R, 2005, Karaman ekolojik koşullarında silajlık sorgum-sudan otu melezinin 11. ürün olarak yetiştirme imkânlarının belirlenmesi. S.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi 19 (35): 8-15.

Howell, T.A., Cuenca, R.H. and Solomon, K.H. 1990. Crop yield response. "manegement of farm irrigation

systems, Edit. G.J. Hoffman., T.A. Howell., K.H. Solomon." Chap. 5. An ASAE Monograph, s. 93-116.

Jain,S.K., Elangovan, M. and Patel, N.V. 2010. Correlation and path coefficient analysis for agronomical traits in forage sorghum [*Sorghum bicolor* (L.) Moench] *Indian J. Plant Genet. Resour.* 23(1): 15-18 (2010).

Kanbar, A., Shakeri, E., Alhajturki, D., Horn, T., Emam, Y.,Tabatabaei, S.S. and Nick, P. 2019. Morphological and molecular characterization of sweet, grain and forage sorghum (*Sorghum bicolor* L.) genotypes grown under temperate climatic conditions. *Plant Biosystems - An International Journal Dealing with all Aspects of Plant Biology*, 154:1, 49-58, DOI: 10.1080/11263504.2019.1569568

Kumar, N.V., Reddy, C.V.C.M. and Reddy P.V.R.M. 2012. Study on character association in rabi sorghum (*Sorghum bicolor* L. Moench). *Plant Arch.* 12(2):1049–1051.

Lyons, S.E., Ketterings, Q.M., Godwin,G.S.,Cherney, J.H., Cherney, D.J. Meisinger, J.J. and Kilcer, T.F., 2019.

Double-cropping with forage sorghum and forage triticale in New York. *Agronomy Journal.* V:111,issue:6 3374-3382

Murray, S.C., Rooney, W.L., Mitchell, S.E., Sharma, A., Klein, P.E., Mullet, J.E. and Kresovich, S. 2008. Genetic Improvement of sorghum as a biofuel feedstock: II. QTL for stem and leaf structural carbohydrates. *Crop Science*, VOL. 48,

Salman, A., Budak, B. ,2015. Farklı sorgum x sudanotu melezi (*Sorghum bicolor* x *Sorghum sudanense* Stapf.)

çeşitlerinin verim ve verim özellikleri üzerine bir araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat

Fakültesi Dergisi, 12 (2), 93- 100.

Sayar, M.S. 2014. Path coefficient and correlation analysis between seed yield and its affecting components in

common vetch (*Vicia sativa* L.). *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences Special Issue:* 1, 596-602.

Singh, J., Ranwah, B.R., Chaudhary, L., Lal, C. Dagla, M.C. and Kumar, V. 2013. Evaluation for genetic variability, correlation and path coefficient in mutant population of forage sorghum (*Sorghum Bicolor* L. Moench). *International Quarterly of Life Sciences.* 8(4):1471-1476

Tezcan, Ş., 2019. Leonardit uygulamalarının bazı sorgum sudan otu melezleri ve silajlık mısır çeşitlerinin ot

verimi ve kalitesi üzerine etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniv. Fen Bil. Ens.51-59

Vendruscolo., T.P.S., Barelli, M.A.A., Castrillon, M.A.S., Silva, R.S., Oliveira, F.T., Corrêa, C.L., Zago, B.W. and F.D. Tardin, F.D. 2016. Correlation and path analysis of biomass sorghum production *Genetics and Molecular Research* 15 (4). DOI: 10.4238/gmr15049086

Yan, W. and Tinker N.A. 2006. Biplot analysis of multienvironment trial data: Principles and applications.

Canadian Journal of Plant Science, 86: 623–645.

Yan, W., M.S. Kang, B. Ma, S. Woods, and P.L. Cornelius. 2007. GGE biplot vs. AMMI analysis of genotype-

by environment data. *Crop Sci.* 47:643–655. doi:10.2135/cropsci2006.06.0374

Yan W. 2014. *Crop variety trials: Data management and analysis.* John Wiley & Sons, UK. ISBN 978-1-118-68855-7.

Yüksel,O., 2005. Sorgum x sudanotu melezinde farklı azot dozu uygulamalarının verim ve bazı kalite özelliklerine etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ün. 16-354

KİLİS'TEN DERLENMİŞ BİR HALK HİKÂYESİ: DADALOĞLU İLE GÂVUR KIZI

Doç. Dr. Mehmet ALPTEKİN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Orcid: 0000-0003-2387-2576

ÖZET

Halk hikâyeleri; göçebelikten yerleşik yaşama geçişin ilk basamağını teşkil edip destan ile modern hikâye arasında yer alan anonim bir türdür. Tarihi seyir içerisinde destan, efsane, masal, menkıbe vb. ürünlerden beslenen halk hikâyeleri nazım-nesir karışımı bir yapıya sahip olup âşıklar, meddahlar ve amatör anlatıcılar tarafından anlatılmaktadır. Bu hikâyeler konu itibarıyla daha çok aşk, kahramanlık ve hem aşk hem de kahramanlık konusu etrafında çerçevelenmiştir. Bunun yanında halk hikâyelerin bir kısmının konusu, yaşamış veya yaşadığı rivayet olunan âşıkların tercüme-i hâlleri etrafında teşekkül etmektedir.

Dadaloğlu, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iskân politikasına karşı çıkan, sert duruşundan taviz vermeyen bir halk ozanıdır. Doğduğu ve öldüğü yer kesin olarak bilinmeyen Dadaloğlu'nun şiirlerinden anlaşıldığına göre asıl adı Veli olup Toros Türkmenlerinin Avşar boyundandır. Avşarlar arasında Dadaloğlu'na atfedilen yüzün üzerinde şiir söz konusudur. Sade bir Türkçe ve hece ölçüsünü kullanarak oluşturduğu şiirlerinde yaşadığı dönemin panoramasını sunmuş ve daha çok konargöçerlik, aşiret kavgaları, aşiretlerin Osmanlı Devleti olan mücadelelerini ele almıştır.

Dadaloğlu çevresinde anlatılan belirli bir halk hikâyesi yoktur. Ona mal edilen Gâvur Kızı, Kral Kızı, Emmi Kızı, İsa Güzeli hikâyeli türkü örnekleri zaman zaman halk hikâyesi olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi, türkünün hikâyesi olmasına rağmen Kilis yöresinde hâket/ hekat yani halk hikâyesi olarak izah edilmektedir. Derlemeye konu olan hikâyenin esası, bir dönem çok rağbet gören eski meddah öykülerini kaleme alan Muharrem Zeki Korgunal'ın Dadaloğlu (Korgunal 1954) adlı eserine dayanmaktadır.

Hikâye, Kilis'te yaşayan 82 yaşındaki Ali İşlek'ten derlenmiştir. Ali İşlek, hikâyeyi 20 yaşında iken askerde öğrenmiştir. Hikâyenin konusu anlatıcının hoşuna çok gittiği için daha sonra birçok yerde anlatmıştır. Öyle ki bu vesileyle hikâye başta Kilis olmak üzere birçok kişinin daha repertuarına girmiştir. Çalışmada, Dadaloğlu ile Gâvur Kızı türküsü etrafında teşekkül eden hikâyenin olay örgüsü aktarılıp bazı motifleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Dadaloğlu, Gâvur Kızı, Halk hikâyesi, Kilis.

A FOLK STORY COMPILED FROM KİLİS: DADALOĞLU AND GÂVUR GIRL ABSTRACT

Folk tales; It is an anonymous species that constitutes the first step of the transition from nomadism to settled life and is between epic and modern story. In the historical course, epic, legend, tale, legend, etc. folk story, nourished by products, have a mixture of verse and prose and are narrated by minstrels, narrators and amateur narrators. These stories are mostly framed around love, heroism and both love and heroism. In addition, the subject of some of the folk story is formed around the translations of the minstrels who have lived or are rumored to have lived.

Dadaloğlu is a folk poet who opposed the settlement policy of the Ottoman Empire in the 19th century and did not compromise his harsh stance. According to the poems of Dadaloğlu, whose birth and death place is not known, his real name is Veli and he is from the Avşar clan of the Toros Turkmens. There are over a hundred poems attributed to Dadaloğlu

among Avşar's. He presented the panorama of the period he lived in his poems, which he created using plain Turkish and the syllabic meter, and mostly dealt with nomadism, tribal fights, and tribal struggles against the Ottoman Empire.

There is no specific folk tale told around Dadaloğlu. examples of folk songs attributed to him are Gâvur's Daughter, King's Daughter, Emmi's Daughter, İsa Güzeli from time to time. The story of Dadaloğlu and Gâvur Kızı, which is the subject of our study, is explained haket/ hekat as a folk story in Kilis region, although it is a story of a song. The essence of the story that is the subject of the compilation is based on the work of Muharrem Zeki Korgunal, named Dadaloğlu (Korgunal 1954), who wrote the old storytelling stories that were very popular for a period.

The story was compiled from 82-year-old Ali İşlek, who lives in Kilis. Ali İşlek learned the story when he was 20 years old in the military. Since the plot of the story liked the narrator, he was told in many places later. So much so that on this occasion the story entered the repertoire of many people, especially Kilis. In the study, the plot of the story, which is formed around Dadaloğlu and Gâvur Kızı folk song, is conveyed and some motifs are emphasized.

Keywords: Dadaloğlu, Gâvur Daughter, Folk Story, Kilis.

GİRİŞ

Yüzün üzerinde şiiri tespit edilen Dadaloğlu çevresinde anlatılan belirli bir halk hikâyesi yoktur. Dadaloğlu ile Gâvur Kızı hikâyesi hakkında birçok araştırmacı hikâyenin Dadaloğlu'nun yaşam öyküsüyle uyuşmadığından ötürü müstakil bir hikâye olarak kabul etmemekle birlikte farklı görüşler de vardır:

Tahir Kutsi'nin ifade ettiğine göre; Avşarlar arasında hâlâ söylenen bu hikâyede, Dadaloğlu yaşadığı dönemde çevrede yaşayan bir Rum kızına âşık olur. Kız da Dadaloğlu'na meyillidir (Makal 1974: 165-166). Hikâye, bu olay çevresinde şekillenmiştir.

Battal Pehlivan'ın ifade ettiğine göre; Dadaloğlu, gençlik yıllarında yaşadığı çevrede bir Ermeni kızına âşık olur. Gelenek-görenekler evlenmelerine engel olmaktadır. Tek çare Ermeni kızının Müslüman olmasındadır. Kız, Müslümanlığı kabul etmeden önce Dadaloğlu'nu sınamak ister. Karşılıklı görüşmede ilk olarak kız giriş yapar. Sorulara Dadaloğlu doğru cevaplar verince kız, Dadaloğlu'nun kararlılığına dayanamaz ve aradaki perdenin kaldırılmasını ister. Kız, Müslüman olur ve Dadaloğlu evlenmeye karar verir (Pehlivan 1984: 76-77). Hikâye bu konu etrafında çerçevelenmektedir.

Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları* adlı eserinin *Aladağı'nda ve Yörükler Arasında* adlı bölümünde Dadaloğlu'nun Gâvur kızı ile olan davasından bahsetmektedir. Yörede yaşayan Ali Ağa'nın anlattığı hikâyeye göre; Dadaloğlu, Gâvur Kızı'nın varlığını duymasıyla birlikte yanına gider. Görüşmeden önce araya perde gerilir ve iki âşık atışmaya başlar. Netice itibarıyla Dadaloğlu bütün muammaların cevabını bilir ve kız Müslüman olur (Yalman 1977: 61-62). Ali Rıza Yalman Dadaloğlu'na bağlı olarak anlatılan hikâyenin gerçek olmadığını dile getirmektedir.

Ali Berat Alptekin'e göre; ona mal edilen Gâvur Kızı, Kral Kızı, Emmi Kızı, İsa Güzeli gibi hikâyeci türkü örnekleri zaman zaman halk hikâyesi olarak değerlendirilmiştir. Ama bu parçalar birer halk hikâyesi değildir (Alptekin ve Sakaoğlu 2008: 118).

Saim Sakaoğlu, Dadaloğlu'nun çevresinde anlatılan Gâvur Kızı, Kral Kızı, Emmi Kızı ve İsa Güzeli hikâyelerinin müstakil hikâyeler olmadığına dikkat çekerken âşıkların söyledikleri türkülerin hikâyesi olduğuna değinmekte ve bunları hiçbir zaman hikâye olarak kabul görmediğine değinmektedir (Sakaoğlu 1986: 52-53). Onun şiirlerine konu olarak seçtiği olayların şiire bağlı olarak birer hikâye olarak anlatılageldiğini belirtir (Sakaoğlu 1986: 61).

İsmail Görkem, *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu* eserinde Dadaloğlu'nu konu alan iki yeni hikâye kitabının varlığından bahsetmektedir (Görkem 2006: 38). Bunlardan Zeki Korgunal tarafından “basma halk hikâyeleri” örnek alınarak kaleme alınan (1954 ve 1965) hikâyelerin şairin hayat öyküsü ve yaşayış tarzıyla bağdaşmadığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle hikâyelerin sanat değeri olmadığına da değinir (Görkem 2006: 38).

Çukurova'da halk bilimi araştırmaları yapan Pertev Naili Boratav göre; yörede yaşayan iskân Türkmenlerinin türkülü halk hikâyeciliği yönünden zengin bir yapısı vardır (Boratav 1947: 258). Buradan hareketle yörede farklı türkülerin çevresinde oluşan hikâyelerin de varlığından bahsedilebilir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi, bir türkünün hikâyesi olmasına rağmen Kilis yöresinde haket/hekât yani hikâye olarak izah edilmektedir. Bu nedenle bu halk anlatısı bazen halk hikâyesi şeklinde anlatılmaktadır

1. Dadaloğlu İle Gâvur Kızı Hikâyesi'nin Kilis Varyantı Hakkında

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi'nin Kilis varyantı, Kilis'te yaşayan 82 yaşındaki Ali İşlek'ten Aralık 2018'de Kilis Tarihi ve Kültürü Araştırma Merkezi (KİTAM)'nde derlenmiştir.

Ali İşlek 1938 yılında Kilis'te (Merkez) doğmuştur. Küçük yaşlarda işçilikle başlayan hayatı onun yurdun birçok yerini tanınmasına vesile olmuştur. İlkokul mezunu olan Ali İşlek, kızkardeşinin Kur'an okumasından ilham alarak ilk önce Arapça sonra da Farsça öğrenmiştir. İşçi olarak gittiği Almanya'da Almanca da öğrenmiştir. Okuma hevesini hiçbir zaman yitirmeyen Ali İşlek ilerleyen yaşına rağmen elinden dinî kitapları ve genel kültür kitaplarını bırakmamaktadır. Okuduğu kitaplardan edindiği bilgileri arkadaş sohbetlerinde paylaşmaktadır.

Çalışma konumuz olan hikâyeyi Ali İşlek, 20 yaşında iken askerde öğrenmiştir. Hikâyenin konusu, anlatıcının hoşuna çok gittiği için hikâyeyi birçok yerde anlatmıştır. Öyle ki bu vesileyle hikâye, Kilis'te birkaç kişinin daha repertuarına girmiştir. Derlemeye konu olan hikâyenin esası, bir dönem çok rağbet gören eski meddah öykülerini kaleme alan Muharrem Zeki Korgunal'ın Dadaloğlu (Korgunal 1954) adlı eserine dayanmaktadır. Ancak eserde Korgunal hikâyenin kaynağını hakkında bilgi vermemiştir. Hikâye ile ilgili olarak Kilisli yerel araştırmacı ve yazar Hasan Bitken tarafından da bir kitap hazırlığı devam etmektedir.

2. Dadaloğlu İle Gâvur Kızı Hikâyesi'nin Olay Örgüsü

✓ Çukurova'da Avşar aşiretinde Âşık Musa'nın on sekiz yaşında Veli adında sazında ve kılıcında usta bir oğlu yetişir. Diğer tarafta da dönemin idarecisinin bir kızı büyür.

✓ Gâvur kralı, kızını bölgede tanınan Deli Osman ismindeki bir toprak ağasına vermek ister.

✓ Kız kendisi ile evlenmek isteyen kişinin hem kılıçta hem de sazda hünerli biri olması gerektiğini söyleyerek babasına nasıl bir kişi ile evlenmek istediğini dile getirir.

✓ Kızın isteği üzerine çevre yerlere haber gönderilir. Kızın istediği tarzda bir adayın gelmesi için beklenir. Gelen talihliler sazda ve sözde hüner gösteremedikleri için Kırk Cellatlar tarafından boğazlanır.

✓ On yedi yiğidin canı gidince baba, kızından artık bu sevdadan vazgeçmesini istese de kız vazgeçmez. Bu sayı otuz dokuza ulaşır ancak kız, kırkinci kişiyi bekler.

✓ Dadaloğlu, Gâvur kızının namını duyar ve en yakın arkadaşı Kör Sadık'ı da yanına alarak kızın bulunduğu konağa gider. Dadaloğlu da az çok başına gelecek hadiseleri göze alarak kırkinci yiğit olarak kızın karşısına çıkar. Kızın sorduğu bütün muammalara doğru cevaplar verir.

✓ Kızın babası bu durumu kabullenmez ve emrindeki Kırk Namert Celladı Dadaloğlu ve arkadaşı Kör Sadık'ın üzerine salar. İki kahraman uzun süre cenk etse de tutsak edilerek hapse atılırlar.

✓ Gâvur kızı, ilk görüşte Dadaloğlu'na âşık olduğu için arkadaşı Kör Sadık ve onun zindandan kurtulmasına yardımcı olur.

✓ Üçlünün arkasına Gâvur kralı askerlerini yollar. Üçlünün gittikleri yolu karıştırmaları sonucunda askerler tarafından Kör Sadık yakalanarak öldürülür, kız da tutsak olur. Dadaloğlu ise kaçarak kurtulur.

✓ Deli Osman, kızın babasının kalesinde kıza zorla sahip olmak ister. Bu sırada kız, karşı koyar ancak mücadele sırasında kız da ölür. Çarpışmanın üzerine gelen Gâvur kralı, kızının öldüğünü görünce dayanamayıp Deli Osman'ın üzerine atlar ve onu öldürür.

✓ Yaptıklarından pişman olan Gâvur kralı, o pişmanlıkla Kör Sadık'ın mezarının başına giderek yaptığı hatayı ifade ederek ağlarken uzaktan bir babayiğidin yaklaştığını sezer.

✓ Gâvur kralı, gelen kişinin Dadaloğlu olduğunu anlar ve ondan af diler. Dadaloğlu ise "Senin ne suçun var? Allah böyle kader yazmış." diyerek oradan uzaklaşır.

✓

3. Hikâyenin Epizot Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi'yle kıyaslandığında Avşarların dâhil olduğu konargöçerler arasında halk hikâyesi anlatıcılığı pek gelişmemiştir. Bununda iki coğrafyanın yaşam tarzı ve iklimi arasındaki farklılık ön plana çıkmaktadır. Doğu Anadolu'da halk hikâyesi anlatıcılığı meddahlar ve usta âşıklar tarafından belli bir plan dâhilinde gerçekleştirilirken Toroslar çevresinde bu gelenekten uzaklaşmalar söz konusudur. Geleneğin unutulmasına bağlı olarak yörede anlatılan hikâyeler de genellikle bir hikâyenin epizotları çerçevesinde şekillenmektedir. Bu yönüyle yörede anlatılan Karacaoğlan ve diğer hikâyeler genellikle kısa bir yapıya sahiptir. Fasil ve döseme bölümleri olmayan hikâyeler doğrudan asıl bölüm ile başlamaktadır. *Dadaloğlu ile Gâvur Kızı hikâyesi* de böyle bir yapıya sahip olup epizot ve motif yönünden eksikler söz konusudur.

3.1. Kahramanın Ailesi

Hikâyenin girişinde diğer halk hikâyelerinin aksine kahramanların aileleri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak kahramanlar atışma yaparken Dadaloğlu, ailesi ve soyu hakkında bilgi vermektedir.

"Babam Musa, adım Veli

Memleketim Avşar eli

Aklmda yok hiçbir zorum

Kırkınıcıyı sanma deli"

Avşar elinde yaşayan kahraman, sazında ve sözünde er biridir. Kız ise dönemin Adana valisi bir derebeyinin kızıdır. Derebeyi, kendi isteklerinin olmasında ısrarcı bir yapıya sahiptir.

3.2. Kahramanın Doğumu

Destan ve kahramanlık konulu halk hikâyelerinde kahramanların doğumu olağanüstü şekilde gerçekleşmektedir. Ancak bu hikâyede kahramanların doğumları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

3.3. Kahramana Ad Verilmesi

Halk hikâyelerinde kahramanların ad almaları doğumları gibi olağanüstü şekilde gerçekleşmektedir. Ancak hikâyede kahramanlara ad verilmesi hakkında bilgi yoktur.

3.4. Kahramanın Eğitimi

Kahramanların eğitimleri hakkında bilgi yoktur.

3.5. Kahramanın Gurbete Çıkması

Çeşitli nedenlerle yolculuğa çıkan kahraman bir nevi kaderinin peşinden gitmektedir (Campbell 2013: 72). Bazen engelleme ve yasaklara rağmen kahramanın yolculuğa çıkması engellenemez. Bu yolculukta çevresini ve kendi dünyasını yakından tanıma fırsatı bulan kahraman erginleşme süreci de yaşamaktadır.

Dadaloğlu, Gâvur kızının kendisini sazda ve sözde yenebilecek bir kişiyle evleneceği haberini duyunca bu amaç için maceraya koyulur.

3.6. Kahramanın Sevgiliyle Karşılılaşması

Dadaloğlu, Gâvur kızı ile atışmak için saraya geldiğinde ilk karşılaşmaları gerçekleşmektedir. Ancak burada yüz yüze bir görüşme söz konusu değildir. Arada bir perde çekilidir. Sadece sazlı sözlü ifadelerle birbirlerini tanımaya çalışırlar.

3.7. Kahramanların Âşık Olmaları

Dadaloğlu, kızın sazda ve sözde kendisini yenen kişi ile evleneceğini methini duyunca daha kızını görmeden ona vurulur. Kız da kendisi için ölümü göze alan kahramanın sorduğu muammalara cevap vermesi üzerine âşık olur.

3.8. Sevgilinin Bir Başka Kahramanla Evlendirilmek İstenmesi

Aşk konulu halk hikâyelerinde genellikle sevgilinin babası kızını çeşitli nedenlerle bir başka kahramanla evlendirmek ister. Bu kahraman genellikle maddi yönden güçlü birisidir. Aynı durum bu hikâyeye için de geçerlidir. Hikâyede derebeyi (kızın babası), kendi bölgelerindeki tanınmış Deli Osman isimli toprak ağasına kızını vermek için çok uğraşır.

3.9. Kahramanın Memleketine Dönüşü

Dadaloğlu, gurbette iken hem sevdiği kızını hem de kendisi ile gurbete çıkan can dostu Kör Sadık'ı kaybeder. Bu nedenle boynu bükük bir şekilde memleketine döner.

3.10. Sonuç

Halk hikâyelerinin sonunda genellikle sevenler birbirlerine kavuşur. Ancak Tahir ile Zöhre, Kerem ile Aslı gibi bazı halk hikâyelerinde olduğu gibi kavuşamamaktadırlar. Bu hikâyede kızın babası sevenlerin kavuşmasını engellemiştir. Kız, rakibiyle olan mücadelesinde yaralanarak ölmüştür. Babası yaptıklarından pişman olmuştur.

4. Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi'nin Kaynağı

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi yaşamış veya yaşadığı rivayet edilen âşıkların hayatı etrafında oluşan halk hikâyelerindedir. 19. yüzyılda yaşayan Dadaloğlu etrafında oluşmuştur. Hikâyedeki şiirler Dadaloğlu'na ait şiirler arasındadır. Anlatı; aşk ve kahramanlık teması üzerinde kurulmasına rağmen özgün bir hikâyeye olmayıp Dadaloğlu ile Gâvur Kızı türküsü etrafında şekillenmektedir.

5. Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi'nin Kahramanları

Halk hikâyelerinde, hikâyeye kahramanı günlük hayatta zor rastlanabilecek idealist bir kişiliğe sahiptir. Hikâyeye kahramanının bu özelliği, halk hikâyelerinin konularını güzellik duygusundan ve yüceltilmiş düşüncelerden almasını sağlar (Albayrak 2005: 40)

5.1. Ana Kahramanlar

5.1.1. Dadaloğlu

Avşar elinden olan Dadaloğlu'nun babasının adı Musa, kendi adı Veli'dir. Gâvur Kızı'yla evlenmek isteyenlerin başına gelenleri bilmesine rağmen zorluklara göğüs gerecek kadar gözü karadır. Hem kılıçta hem de sazda yeteneklidir. Aynı zamanda Gâvur Kızı'nın sorduğu muammalara zorlanmadan cevap vermesi kıvrak bir zekaya sahip olduğunu göstermektedir.

5.1.2. Gâvur Kızı¹

¹ Gâvur kızı ayrıca hikâyede *Kral Kızı* olarak da geçmektedir. Kral kızı aynı zamanda Güzel Ahmet hikâyesinde de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Görkem, İsmail (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları*

Hikâyeye göre; o zamanki Adana valisinin biricik kızıdır. Babasının ısrarına rağmen istemediği kişiyle evlenmeyeceğini söyleyebilecek cesarete sahiptir. Evlenmek için kendisine gelen talipleri sınava tabi tutmaktadır. Bu yönüyle Dede Korkut destanlarında karşımıza çıkan alp tipi kadın özelliklerini taşımaktadır. Kendisine gelen talipleri sınava tabi tutma motifini Dede Korkut destanlarından *Bamsı Beyrek Boyunda* ve *Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyu*’nda da görmekteyiz (Ergin 1994:116-153; 184-199).

5.2. Yardımcı Kahraman

5.2.1. Kör Sadık

Kör Sadık da Dadaloğlu gibi bilek gücüne güvenen bir yiğittir. Gâvur kralının sarayında Dadaloğlu atışmada kızı yenince Gâvur kralı, Kırk Kara Celladı bunların üzerine gönderir. Kör Sadık sonuna kadar Dadaloğlu’nun yanında cenk eder. Daha sonra Dadaloğlu yanında çarpışırken ölür. Dadaloğlu, onun yaptıklarını unutmaz ve sürekli olarak mezarını ziyaret eder.

5.3. Diğer Kahramanlar

5.3.1. Çaparoğlu Haydar

Çaparoğlu Haydar, dönemin Adana valisidir. Kızını zengin birisi ile evlendirmek istemektedir. Daha sonra yaptığı hatanın farkına varan bir babadır.

5.3.2. Deli Osman

Toprak zenginidir. Kaybetmeyi kabullenmeyen bir kişiliği vardır. Kızın kendisini değil, Dadaloğlu’nu tercih etmesini kabullenememiş ve kızı öldürmüştür. Deli Osman, fiziki olarak ayı gibi, canavar gibi bir adamdır.

5.3.3. Kırk Cellat

Çaparoğlu Haydar’ın konağında bulunan yardımcılarıdır. Kızı korumakla görevlendirilmişlerdir.

6. Zaman

Hikâye, müstakil bir halk hikâyesi yapısında olmadığı için belirli bir süreci içermektedir. *Dadaloğlu’nun Gâvur Kızı’nın methini duyması, onun ile atışmaya gitmesi, orada tutsak düşmesi ve Gâvur Kızı ve Kör Sadık’ın ölmesi üzerine memleketine dönmesi.* Olaylar birkaç aylık bir sürede gerçekleşmektedir.

Anlatıcı tarafından belirgin bir zaman dilimi olarak sadece kahramanların imtihanlarının üç sürdüğü belirtilmektedir.

7. Mekân

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı hikâyesi, Avşar Türkmenlerinin yaşadığı Adana ve yöresinde geçmektedir. Olaylar o dönemin derebeyi Çaparoğlu Haydar’ın sarayına kadar uzanmaktadır. Hikâyede olaylar ön planda olduğu için mekân tasvirleri yönünde zayıftır. Sadece mekânları isimleri aktarılmıştır.

En belirgin mekân, Dadaloğlu ve Gâvur Kızı’nın imtihan olduğu odadır. İmtihan odasının ortasına siyah bir perde gerilmiş durumdadır. Aynı zamanda odada seyirciler mevcuttur.

8. Dil ve Anlatım

Anlatının sade bir dili olup anlatıcının sanat yapma kaygısı yoktur. Ayrıca geleneksel halk hikâyelerinde karşılaşılan formel (giriş-geçiş-bitiş) ifadeler çok yoktur. Mesela; uzun zamanı kısaltmak için “Atlardan üç tane alıp üçü birden alıp kaçıyorlar. Yörü babam yörü yörü...” kullanılmıştır. Bunda anlatıcının hikâyeyi bir meddah ve âşıktan öğrenmemesi

Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 165-194., Çolak, Faruk (2014) “Hüdaî’nin Bir Şiiri ve Bir Terim Teklifi” *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(1):58.

etkilidir. Anlatıcı saz çalmayı bilmediği için hikâyeyi anlatırken kahramanların atışma yaptığı kısımlarda "...sazı eline alarak tıngırdatır." diyerek geçişleri sağlamaktadır.

9. Şiirlerin Tahlili²

Şiirler 8'li ve 11'li hece ölçüsüyle söylenmiş olup irticalen söylendiği için yer yer 12'li, 10'lu ve 9'lu ölçüye de rastlanmaktadır.

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı anlatısında iki tür şiir bulunmaktadır. Bunlar Dadaloğlu ile Gâvur Kızı'nın karşılaştıkları sırada söyledikleri selamlama ve birbirlerini imtihan ederken söyledikleri muammalardır.

Selamlama kısmında ilk olarak ev sahibi kız, giriş yaparak ilk deyişi söylemektedir. Şiir 8'li hece ölçüsüne sahip olup 4+4=8'li duraklıdır.

*Sefa geldin civan yiğit
Söyleşelim hemen yiğit
Yenemezsen beni eğer
Vermem sana aman yiğit*

Dadaloğlu da kıza cevap vererek kendini tanıtmakta ve gelmekteki hedefini ortaya koymaktadır. Şiir 4+4=8'li ölçüyle söylenmiştir.

*Babam Musa, adım Veli
Memleketim Avşar eli
Aklımda yok hiçbir zorum
Kırkınıcıyı sanma deli*

Âşık tarzı şiir geleneğinde fasıllarda karşılaşan âşıkların birbirlerine üstünlük kurma sınavlarından biri de bilmece (muamma) sorma ve cevaplama. Yenilen âşık, rakibine sazını teslim ederek yenilgiyi kaybeder. Yine masallar ve halk hikâyelerinde kahramanlar bilmecelere cevap vererek ölümden kurtulur, sevdiğine kavuşur, büyük mevkiler elde eder (Başgöz 1986: 249-250).

Hikâyede kendisine talipli gelen gençleri sorduğu bilmecelerle eleyen Gâvur Kızı, Dadaloğlu'na da benzer sorulardan yöneltir. Dadaloğlu'na yönelttiği ilk dörtlükte ondan gökteki yıldızların sayısını bilmesini ister. 11'li hece ölçüsüyle söylenen muammanın üçüncü dizesi 9'ludur. Soru şu şekildedir:

*Denizin yarısı mildir de mildir
Akan giden suyu güldür de güldür
Gökte olan yıldızlar kaçtır
Bil de ver cevabı ey Dadaloğlu*

Kızın sorduğu bilmece Dadaloğlu'na kolay gelir. Çünkü Dadaloğlu, sazda ve sözde olduğu gibi bilgi bakımından donanımlıdır. Kızın sözünü baştan alarak bilmeceyi şu şekilde cevaplar:

*"Denizin yarısı midir de mildir
Akan suyu güldür de güldür
Sen yedi kat göğe merdiven kurudur
Ben çıkıp sayayım civanın kızı"*

Dadaloğlu'nun kıvrak zekası karşısında şaşırın Gâvur Kızı diğer bir muamma söyler. Bu muammanın içerisinde üç ayrı soru mevcuttur.

O nedir ki yol ediyor denizi?

²Kilis'ten derlediğimiz Dadaloğlu ile Gâvur hikâyesindeki şiirler ile Ali Rıza Yalman'ın Aladağlardaki (Adana-Niğde arası) Yörüklerden derlediği Gâvur Kızı Davası hikâyesindeki şiirler arasında farklılıklar söz konusudur. Bu konuda ayrıca bkz: Yalman, Ali Rıza (1977). *Cenup'ta Türkmen Oymakları II* (Haz. Sabahat Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. s. 61-62.

*O nedir ki gösteriyor benizi?
O nedir ki uyuz eder domuzu?
Bil de ver cevabını ey Dadaloğlu .*

Dadaloğlu, Gâvur Kızının sorduğu soruya aynı şekilde giriş yapar ve bilmedeki soruların cevabının gemi, ayna ve küncü (susam) olduğunu dile getirir.

*O gemidir yol ediyor denizi
O aynadır gösteriyor benizi
O küncüdür uyuz eder domuzu
Sen de uyuz ol da kaşın kralın kızı*

SONUÇ

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı hikâyesi müstakil bir hikâye olmayıp yörede bilinen Dadaloğlu ile Gâvur Kızı türküsünün hikâyesi çevresinde şekillenmektedir.

Anlatıcı hikâyeyi meddah veya âşıktan dinlemediği için klasik halk hikâyelerinde görülen giriş, geçiş ve bitiş formelleri formelleri yoktur.

Hikâye; kahramanın doğumu, ailesi, eğitimi ve kahramana ad verilmesi epizotları yönünden eksiktir. Bu durum hikâyenin alışılmış hikâye yapılarından uzaklaştığını göstermektedir.

Hikâyede olay ön planda olduğu için tasvir yönünden eksiktir. Buna bağlı olarak da hikâye motif yönünden kısırır.

Her ne kadar müstakil bir hikâye olmasa da yörede Dadaloğlu ile ilgili bir gelenek oluşmuştur. Elbette bunda yörenin Avşar coğrafyasının uzantı noktasında olması etkilidir.

Günümüzde halk hikâyesi anlatma geleneği kaybolma sürecindeyken Kilis'te amatör anlatıcılar arasında bu geleneğin sürmesi ümit verici bir durumdur.

KAYNAKÇA

Albayrak, N. (2005). "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri, Tasnifi ve Taş Baskısı Halk Hikâyelerine Bazı Katkılar". *Osmanlı Araştırmaları XXVI Neşir Heyeti* (Ed Halil İnalçık -İsmail E. Erünsal). İstanbul.

Alptekin, A. B. (2002). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B., Sakaoğlu, S. (2008). *Türk Saz Şairleri (14-21. Yüzyıl)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Başgöz, İ. (1986). "Bilmecelerin Toplumla İlgisi". *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları.

Boratav, P. N. (1947). "Çukurova'da Folklor Derlemeleri" *AÜDTCF. Dergisi*. 5(3): 255-274.

Campbell, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çolak, F. (2014). "Hüdaî'nin Bir Şiiri ve Bir Terim Teklifi" *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(1):58.

Ergin, M.(1994). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin- Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Görkem, İ. (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Görkem, İ. (2006). *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu*. İstanbul: E Yayınları.

Korgunal, M. Z. (1954). *Dadaloğlu*. İstanbul: Anıl Matbaası.

[Makal] T. K. (1974). *Dadaloğlu*. İstanbul: Toker Yayınları.

Pehlivan, B. (1984). *Dadaloğlu (Yaşamı-Sanatı-Şiirleri)*. İstanbul: Deniz Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1986). *Dadaloğlu*. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Yalman, A. R. (1977). *Cenup'ta Türkmen Oymakları II* (Haz. Sabahat Emir). Ankara:

Kültür Bakanlığı Yayınları.

TAM METİN

Dadaloğlu ile Gâvur Kızı Hikâyesi³

KIZ o zamanlar Adana'da vali olan Çaparoğlu Haydar dedikleri adamın kızıdır. KIZ, babasının o zamanlar biricik kızıdır. Babası bunu Deli Osman isimli birisine verecektir.

KIZ da diyor kine baba:

“Bak bir tek kızınım. Benim istediğimi yapmazsan kendimi öldürürüm, seni yaşlı ederim. Sen de evlat acısı yaşarsın, diyor.” Bu da kıyamıyor kızına. KIZım şöyle böyle.

KIZ:

“Baba benden daha usta olan saz çalıp da yenecek adam, kılıçlaşmada da yenecek bir adam olmazsa ben ona varmam, diyor.”

Çaparoğlu Haydar, ne yapalım kızım diye soruyor.

KIZ:

“Kırk tane celladı benim emrime vereciyin. Onlar da imtihan olacağımız yerde bir oda da oturcak. Etrafa da çok güzel hünerli bir kız var, diye bunlar namımı çıkaracak. Hem beni sazda sözde yenecek hem de kılıçta yenecek babayiğit bir adamla evlenirim yoksa heç kimseye varmam, diyor.”

Bunu her yere yayıyorlar, herkes duyuyor. Senelerce gelenler olmuyosa sa sonradan tek tük gelenler oluyor. Ama gelenlerin hepsi de cellatlara kurban oluyor. Çünkü yenilenin öldürüleceği de önceden söyleniyor. Zamanla yirmi üç kişiye kadar öldürülmüş. Yenilmişler kıza hepsi öldürülmüş. KIZım babası da iftihar ediyor. “Allah Allah benim çok zeki bir kızım var, diye”. Neyse rakam yirmi üçü bulunca babası demişkine:

“Kızım gel, inat etme. Yirmi üç kişi öldürdük. İstanbul'da kral duyarsa bizi telef eder. Gel sen bu sevdadan vazgeç. Deli Osman da babayiğit bir adam. Gel seni ona verim, falan diyor.”

KIZ:

“Baba bak ben sena evvelden söyledim. Şunun şurasında yirmi üçü öldürdükse kırka kadar ahdim var. On yedi kişi falan kaldı. Eğer kırka kadar çıkmazsa beni istediğine ver, yok dimem. Kırka kadar benim ahdim var.”

Efendim çıka çıka otuz dokuza çıkıyor. Kaç sene geçiyor kırkincısı gelmiyor. KIZ sanki Allah'tan kalbine damlamış. “Kırkinci dolu gelecek.” diyor. “Bir gelecek ama pir gelecek.” diyor, her bahiste.

Hakikaten de Dadaloğlu duymuş, onun da Sadık isminde kendinden uzun babayiğit bir arkadaşı varmış. Gidip onu yakalıyor. Sadık:

“Ne var?”

Dadaloğlu:

“Benle beraber böyle böyle o kıızı almaya gidicen mi? Otuz dokuz kişi ölmüş. Ben de kırkinci gideceğim. Bana arkadaşlık eden mi?”

Sadık:

“Biz beraber doğduk, çocukluktan beri arkadaşız. Ben canımı bile veririm.”

Dadaloğlu:

³ Anlatan : Ali İşlek

Doğum yeri-yılı: Kilis (Merkez) -1938

Mesleği:Çeşitli alanlarda işçi olarak çalışmış, SGK emeklisi.

Anlatıyı kimden öğrendiği: Asker ocağında öğrenmiş.

Okuma-yazma bilip bilmediği: İlkokul mezunu olan anlatıcı iyi düzeyde eski ve yeni yazı, temel düzeyde Almanca, orta düzeyde Arapça ve Farsça bilmektedir.

Anlatının ne zaman derlendiği: Aralık 2018'de Kilis Tarihi ve Kültürü Araştırma Merkezi (KİTAM)'nde cep telefonuyla ses kaydı yapılmıştır.

“Ben de senden bunu beklerdim. Hemen hazırlan.”

Hazırlanıp geliyorla Adana’ya. Bunlar Avşar aşiretinden yiğit kimseler. Avşar aşiretinin kahramanları. Kapıdan girecekler.

Muhafız:

Diyor, “Silahlarınızı teslim edin.”

Yiğitler:

Diyor, “Yoh arkadaş biz silahımızla bilmem, neyimizi heç kimseye teslim edemeyiz. Biz geldiğimiz gibi gederiz. Bah silahımızla gireriz.”

Silahımızla girmezsek kızın babasına söylüyorlar. O da başkanları ya.

[Kızın babası]:

“Şimdiye kadar kaç senedir bekliyor, bir o gelmiş. Kırk cellada ne yapabilirler? Bırakın silahınan girsinler.”

Giriyorlar silahınan. Dadaloğlu o imtihan odasına geliyor. Ortaya bir siyah perde gerilmiş. Seyirciler etrafta dolu. Sert adımlarla yürüyor. “Öhö öhö” diyor kine geldim dediğini şey idiyor. Kız başlıyor tıngırdatmaya:

“Sefa geldin civan yiğit

Söyleşelim hemen yiğit

Yenemezsen beni eğer

Vermem sana aman yiğit”

O da başlıyor, cevap veriyor:

“Babam Musa, adım Veli

Memleketim Avşar eli

Aklımda yok hiçbir zorum

Kırkınıcıyı sanma deli”

Efendime o, ona; o, ona söylerken kızın babası övünmenin hışını çıkarıyor. “Yav ben bizim kıza hayret ediyorum. Eşi yok, nasıl bi şey. Amma karşısındaki de yaman adam. Onu da takdir ediyorum.” diyor. Velhasıl üç gün bunların imtihanı sürüyor.

“Denizin yarısı mildir de mildir

Akan giden suyu güldür de güldür

Gökte olan yıldızlar kaçtır

Bil de ver cevabı ey Dadaloğlu”

Bu Dadaloğlu’na oyuncak geliyor çünkü yıldızın sayısı belirsiz. Onun sözünü baştan alıyor:

“Denizin yarısı midir de mildir

Akan suyu güldür de güldür

Sen yedi kat göğe merdiven kurudur

Ben çıkıp sayayım civanın kızı”

Kız bunun üzerine ikinci bir sual sorarak Dadaloğlu’nu mat etmek istiyor:

O nedir ki yol ediyor denizi

O nedir ki gösteriyor benizi

O nedir ki uyuz eder domuzu

Bil de ver cevabını ey Dadaloğlu

Dadaloğlu yine hızla cevap veriyor:

O gemidir yol ediyor denizi

O aynadır gösteriyor benizi

O küncüdür uyuz eder domuzu

Sen de uyuz ol da kaşın kralın kızı

İkisi bir birinden afat üç gün sonra kızı yenince hem kırk cellada hem de kıza bir laf atıyor. İlk önce kıza şunları söylüyor:

“Sen ne dersin ey güzel peri
Kolay kolay vermem seni
Ya alırım seni burdan yahut
Dönüp getmem geri”

Daha sonra ilk görüşten beri gözünün tutmadığı kırk cellada dönerek şunları dile getiriyor:

“Benden selam olsun yavuz kırklara
Kırkının da çıktı yüzleri kara,
Bana satır kılıç eylemez pala
Meydan benim olur yarın da”

Velhasıl onlar kavuşamıyorlar. Efendim, bunlar Avşar elinden gelmişler, şayet kızın babası da vermek istemiyor kızını onlara. Kız elini üç kez birbirine vurursa şaplağı duyan kırk yiğit saklandığı yerden çıkarak imtihana geleni öldürürmüş.

Şimdi bunlar yendiği halde perdenin arkasından biri elini üç kez vuruyor. Bu şaplağı duyan kırk yiğit hemen atılarak Dadaloğlu’nu öldürmeye geliyorlar. Bu arada Dadaloğlu’nun arkadaşı Kör Sadık başka bir odadadır.

Kör Sadık:

“Şayet başın sıkışırsa kuvveti bir nara at, ben kapıyı pencereyi kırar gelirim.” demiş.

Cellatlar Dadaloğlu’na saldırdıktan Dadaloğlu feryat edince Sadık koşarak gelip yetişiyor. İki birden cellatların epeysini öldürüyor. Sonra kaçıyorlar. Bunları hapis de etmişler önce. Bunlar hapisteyken kuvveti bir yağmur yağıyor. Birbiriyle konuşuyorlar.

“Yav bizim Avşar ellerinde yağmur yağdı, toprağın kokusun alırdık.” demişler. Sonra vakit ilerledikten sonra kapı tıkr tıkr bir anahtarları açılıyor. Bunlar da bilmiyorlar tabi kim olduğunu kız girmiş içeriye elinde anahtarla. Atlardan üç tane alıp üçü birden alıp kaçıyorlar. Yörü babam yörü yörü.. İşte bir yerde ateş yakıyorlar hava soğukmuş. Bir iki de keklik vurmuşlar kebab edip yiyorlar. Sona bunlar en sonunda yolu şaşırılmış. Geceleyin şu yola gideceklerine bu yola getmişler. Bunlar da askerleri almış arkalarına düşmüşler bulabiliriz, deyi. Bunlar da karşılaşıyorlar. Vuruşmalar başlıyor. “Yanmışım, Dadaloğlu hakkını helal et.” deyip Kör Sadık ölüyor. Bunu da yakalıyorlar hapis ediyorlar

Onlar Dadaloğlu’nu yakalamaya gittiğinde Deli Osman kızın babasının kalesindeymiş. Deli Osman, kızın yanına geliyor.

“Nihayet elime düştün.” diyor. Çaresiz kalan kız:

“Zaten benim gönlüm sendeydi.” diyor.

Mahsustan yaklaşım da şunun kılıncını çekim, niyeti var. Belinden kılıcını alım, diye. “Benim de gönlüm sendeydi, senden başkasına yaklaşmak istemezdim.” bilmem ne deyinen. Kılıncını gapıyor, belinden çekiyor. Vuruşuyorlar. En sonu bir dalma yapıyor Deli Osman şöyle. İki ayağının arasına girip kendini arkaya attı mı kızın başı hem duvara hem yere çarpıp kan doluyor. Velhasıl kız ölüyor.

Kızın babası da harpten gelmiş işte onlarla dövüşten. Sadık’ın öldürüldüğü şeyden. Bakıyor, vaziyete kızın öldürüldüğü yere. Kızı, o şekilde görünce “Vay alçak benim kızıma kıydın.” deyi o da kılıcının çekiyor. Deli Osman ile dövüşmeye başlıyor. Deli Osman ayı gibi canavar gibi bir adam. Gel gelelim kızla dövüşürken bir hayli yorulmuş. Bir de üstelik katil olmuş, eli ayağı titriyor. Kızın babası Çaparoğlu Haydar bir fırsatını bulup-nacaa kafasına vurarak orada öldürüyor. “Alçak herif nihayet seni öldürdüm.” oh oldu deyi. Yol alıp Kör Sadık’ın mezarını görmeye gidiyor.

Yaptıklarına bin pişman bakıyor. Kör Sadık’ın mezarının başında bir adam duruyor. Onu uzaktan görüyor. Gidiyor ki Dadaloğlu. Gelip ayaklarına kapanıyor. “Yiğidim, beni affet. Ben günahkar bir adamım, şimdi yanlış yaptım. Başıma bu hâller geldi felan. Beni

affetmeyecesen aha kılıç aha silah boynumu vur, kopar. Çünkü ben bunu hakkettim.”
Ağlayarak söylüyor. “Burada bir şehit yatıyor.” oğlum. “Beni ya affet ya öldür.”

Dadaloğlu:

“Senin ne suçun var? Allah böyle kader yazmış.” diyor o da sazı eline alıyor.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA HEYVANDARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ ONUN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ (2009-2019)

İsmət Həsənlı
“Naxçıvan” Universiteti

Giriş

Muxtar Respublikada heyvandarlığın inkişafı sahəsinin inkişafı ilə bağlı bir sıra işlər görülür. Bu sahədə məhsuldarlığın artırılması, mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması vacib vəzifə kimi qarşıda durur. Heyvandarlığın inkişafı onun yem bazasının yaradılmasından asılıdır. Qüvvətli və şirəli yem istehsalı heyvandarlıq məhsullarının artırılmasını xidmət edir. Muxtar respublikada yay və qış otlaqlarının, biçənəklərin mühafizəsini gücləndirmək onlardan səmərəli istifadə etmək, biomüxtəlifliyin qorunması üçün 27 may 2004-cü ildə “Naxçıvan MR-də yay və qış otlaqlarının, biçənəklərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmə qarşısının alınmasına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Proqramın qəbul edilməsində məqsəd torpaqların münbitliyinin artırılması, onların məhsuldarlığının yüksəldilməsi, səhrələşmənin qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməsidir. Dövlət proqramında heyvandarlıqda və əkinçilikdə məhsuldarlığın artırılması, torpaqların su və külək eroziyasından, şoran lahdşafdan qorunması, bitki və heyvanat aləminin mühafizəsi, otlaq sahələrində suvarmanın təşkili üçün tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Əsas hissə

Naxçıvan Muxtar respublikasında əhalini ərzaq məhsulları (süd, ət, yumurta və.s) ilə, yüngül sənayeni xammalla (yun, gön-dəri, tük və s.) təmin etmək üçün kənd təsərrüfatı, ayrı-ayrı heyvandarlıq sahələri inkişaf etməkdədir. Muxtar respublikanın təbii şəraitinə və iqtisadi potensialına uyğun olaraq heyvandarlığın ərzaq təşkilində bir sıra qanunauyğunluq mövcuddur. Müasir dövrdə dağlıq ərrazilərdə qoyunçuluq, düzənlik və dağətəyi əkinçilik zonalarında isə südlük-ətlik maldarlıq, yeyinti sənaye kompleksləri üstünlük təşkil edir. Quşçuluq ev təsərrüfatları ilə yanaşı, əsasən şəhər ətrafı quşçuluq fabriklərində, brolerlərdə mərkəzləşmişdir.

Ərazininin təbii şəraitinin hündürlük zonalılığına uyğun olaraq qoyun sürülərinin 70 %-i, qaramalın isə bir hissəsi yay fəslində yaylaqlara qaldırılır, payız fəslində isə qışlaqlara köçürülür. Əhalinin təlabatı artdıqca və heyvandarlığın idarə edilməsi sistemi təkmilləşdikcə, mal-qaranın sayını çoxaltmaq və heyvandarlıq məhsulları istehsalını artırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun isə əsas şərtlərindən biri yem bazasının olması və heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasıdır. Ölkədə yem bazasının əsas hissəsini təbii otlaqlar və biçənəklərlə yanaşı, həm də qarışıq yem istehsalı təşkil edir. Hazırda muxtar respublikada yem bazasının intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf etdirmək məqsədilə ikisi Naxçıvan şəhərində, biri Şərur rayonunda, biri isə Culfa rayonunda olmaqla dörd qarışıq yem istehsal edən müəssisə yaradılmışdır. Heyvanların cins tərkibini yaxşılaşdırmaq məqsədilə xarici dövlətlərdən 1937 baş damazlıq mal-qara gətirilərək lizinq yolu ilə satışı həyata keçirilmiş, bala alımını yüksəltmək məqsədilə 23 süni mayalanma məntəqəsi yaradılmışdır. Yeni yaradılan və genişləndirilən heyvandarlıq təsərrüfatlarının sayı 275-ə çatdırılmışdır.

1992- ci ildə özəlləşmədən əvvəl muxtar respublikada 59.1 min baş iribuynuzlu mal-qara, 250,4 min baş xırda buynuzlu mal-qara, 235 min baş quş olduğu halda, 2019-cu ildə iri buynuzlu heyvanların sayı 115620 başa, qoyun və keçilərin sayı 704057 başa çatmış, quşların sayı isə 1307017 olmuşdur.

Muxtar respublikada istehsal olunan heyvandarlıq məhsullarının dəyərinin yarısından çoxu, ət istehsalının isə 45,84 %-i maldarlığın payına düşür. Maldarlıqda əsas yeri qaramal tutur. Mal-qaranın 70 %-ni iri buynuzlu heyvanlar, inək və camışlar təşkil edir.

İllər	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Rayonlar						
Naxçıvan MR	98807	102900	106215	109436	112371	115620
Naxçıvan şəhər	3438	3612	3710	3810	3897	3994
Şərur rayonu	31257	32360	33650	34865	35864	36924
Babək rayonu	12649	13458	13870	14321	14698	15136
Ordubad rayonu	8269	8875	9120	9386	9612	9867
Culfa rayonu	13630	13960	14430	14782	15164	15594
Kəngərli rayonu	7552	7735	7920	8187	8397	8632
Şahbuz rayonu	19692	20250	20790	21275	21845	22486
Sədərək rayonu	2320	2650	2725	2810	2894	2987

Cədvəl1. Statiska.nmr.az saytı əsasında hazırlanıb.

Cədvəldən bizə aydın olur ki, həm muxtar respublika, həm də inzibati rayonlar üzrə 2009 cu illə müqayisədə iri buynuzlu heyvanların sayı artmışdır. Xüsusi çəki etibarlı ilə Şərur və Şahbuz rayonları fərqlənir. Bu fərqlərin yaranmasında isə yem bazasının mövcudluğu, onların tutduğu ərazi və tarixən formalaşan əmək vərdisləri əhəmiyyətli təsir edir.

İribuynuzlu mal-qaranın tərkibinə camışlar da daxildir. 2019-cu ildə muxtar respublikada camışların sayı 4,017 min baş olmuşdur. Onlar iribuynuzlu mal-qaranın 3,5 %-ni təşkil etmişdir. Azərbaycanda olan camışların 1,1 %-i muxtar respublikanın payına düşmüşdür. Lakin son vaxtlar camışların və mal-qaranın xüsusi çəkisi getdikcə azalır.

Qoyunçuluq heyvandarlığın ənənəvi sahəsidir. Qoyun əti əhalinin ən çox sevdiyi qida məhsuludur. Muxtar respublika üzrə ət istehsalının 31,60%-i qoyunçuluğun payına düşür. Qoyunların sayının tez artması, az əmək sərfi, yeməz az tələbatı onu heyvandarlığın ən gəlirli sahəsinə çevirməyə imkan verir.

Bəslənən qoyunların sayının artması istehsal edilən yunun da miqdarının artmasına imkan verir. 2009-cu ildə muxtar respublikada 917_ton yun tədarük olduğu halda, 2019-cu ildə bu 1058 tona çatmışdır.

Quşçuluq muxtar respublikada son dövrlərdə heyvandarlığın sürətlə inkişaf edən sahələrindəndir. Sənaye əsasları üzrə inkişaf edən quşçuluq təsərrüfatları əhalinin ət məhsullarına olan tələbatının 22,56 %-ni (2019-cu il) ödəyir. Hazırda regionda ətlik və yumurtalıq istiqamətdə fəaliyyət göstərən 54 quşçuluq təsərrüfatı olan brolerlər vardır. 2009-cu ildə muxtar respublikada quşların sayı 828576 olduğu halda, 2019-cu ildə 1307017-ə çatmışdır.

Naxçıvan muxtar respublikasında azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində özünün rəqabət qabiliyyəti ilə seçilən və yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal edən xeyli sayda yeyinti sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Bu müəssisələr arasında müasir texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilən, gün ərzində 250 baş xırda buynuzlu, 100 baş iribuynuzlu heyvanların kəsimini həyata keçirən “Bərəkət”ət məhsulları kompleksi, “Ləzzət” qida sənaye və.s müəssisələri təkcə muxtar respublikada deyil, həm də ölkəmiz üçün yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsulları istehsal edir.

Nəticə

Heyvanların bu cür sürətlə artımı muxtar respublikanın **yay** və **qış** otlaq sahələrinin bitki örtüyü üçün ciddi təhlükə yaradır. Qoyunçuluğun inkişafı nəticəsində yay otlaqları kimi

istifadə olunan alp və subalp çəmənliklərində, eləcə də qış otlaqlarında bitkilərin növ tərkibi dəyişir, bir sıra qiymətli **yem** bitkiləri zərərli otlarla əvəz olunur. Bunun qarşısını almaq üçün otlaqların normadan artıq otarılmasının qarşısı alınmalı, ot toxumları səpilərək suvarılmalı və yenidən bərpa edilməlidir.

COVID-19 SÜRECİNDE BİREYLERİN SERBEST ZAMAN DOYUMLARININ İNCELENMESİ

Yalçın TÜKEL

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi.

ORCID: 0000-0003-3843-5889

Özet

2019' un sonlarında, Wuhan, Çin'de şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs 2 (SARS-CoV-2) olarak adlandırılan yeni bir virüs dünyada bir kriz durumu ortaya çıkarmıştır. Covid-19 pandemisi, insanların, şehirlerin, dünyanın kendisinin yaşama ve hareket etme biçimini yıkıcı bir etkiyi ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak, hareketlilik ve sokağa çıkma kısıtlamaları salgından en çok etkilenen alanların başında gelmiştir. bireylerin serbest zaman etkinliklerine katılımları sonucunda ortaya koydukları, elde ettikleri ve ulaştıkları pozitif doyumlar serbest zaman tatmini olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmanın amacı Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zaman doyumlarını demografik faktörler açısından incelemektir. Çalışmada karşılaştırmalı ilişkisel tarama araştırma modeli kullanılarak; katılımcıların serbest zaman doyumları cinsiyet, yaş, gelir durumu ve Covid-19 sürecinde sportif, sosyal, sanatsal ve kültürel aktivite yapma açısından incelenmiştir. Araştırma grubundaki bireylerin belirlenmesinde olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaca yönelik örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma gurubunu Türkiye'de farklı şehirlerde ikamet eden 680 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında "Kişisel Bilgi Formu" ve "Serbest Zaman Doyum" ölçekleri kullanılmıştır. Çalışma verilerinin analizinde Bağımsız Örneklem t Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi ve Betimsel İstatistik teknikleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların Covid-19 sürecinde serbest zaman doyumlarının düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Ayrıca Covid-19 sürecinde katılımcıların yaş ve gelir durumlarına göre serbest zaman doyumlarında anlamlı fark bulunmamıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların Covid-19 sürecinde serbest zaman doyum puanlarında cinsiyet değişkenine göre kadınlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise aktif olarak sportif, sosyal, sanatsal ve kültürel aktivite yapan katılımcıların Covid-19 sürecinde serbest zaman doyumlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Mevcut çalışmaya dayalı olarak Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zaman doyumlarını artırmak için onlara rekreasyon bilincinin kazandırılması gerektiği düşünülmektedir. Rekreatif faaliyetlerin bireylerin sağlıkları üzerindeki olumlu etkileri birçok araştırma sonucuyla vurgulanmıştır. Düzenli ve aktif yapılan rekreatif aktiviteler ve etkili serbest zaman faaliyetleri yoluyla bireylere zihinsel destek sağlayarak, onları boş zamanda doyumlarının artırılmasına destek sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Serbest Zaman Doyumu, Pandemi, Boş Zaman, Rekreasyon

INVESTIGATION OF THE LEISURE SATISFACTION OF INDIVIDUALS DURING THE COVID-19 PROCESS

Abstract

In late 2019, a new virus called severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) in Wuhan, China created a major crisis in the world. The Covid-19 health crisis has had a devastating impact on the way people, cities, the world itself and life. As a result, mobility of people have been restricted and curfews have suddenly entered our lives. The positive satisfaction that individuals put forward, achieved, and attained as a result

of their participation in leisure time activities is defined as leisure time satisfaction. This article aims to examine the leisure satisfaction of individuals during the Covid-19 process in terms of some demographic variables. For the purpose of study; comparative relational screening was applied using the research model the leisure time satisfaction of the participants were examined in terms of gender, age, income and sporty, social, artistic and cultural activities during Covid-19 process. Purposeful sampling technique, is one of the non-probabilistic sampling methods, was used to determine the individuals in the study group. The population of this study consists 680 participants residing in different cities in Turkey. For data collection "Personal Information Form" and "Leisure Time Satisfaction" scales were used. Independent T-Test Sample, one way analysis of variance and descriptive statistics techniques were used in the analysis of the study data. According to the first findings of the study, it was observed that the leisure time satisfaction of the participants during the Covid-19 process was low. In addition, there is no significant difference was found in the leisure time satisfaction of the participants according to their age and income status during Covid-19. Another finding of the research is; participants who actively engaged in sports, social, artistic and cultural activities were found to have significantly high leisure time satisfaction during the Covid-19 process. Our present study demonstrates that individuals should gain the awareness of recreation in order to increase their leisure time satisfaction during Covid-19 process. Previously, the positive effects of recreational activities on the health of individuals have been emphasized by much research results. The fact is that; regular recreational activities through effective leisure activities can provide mental support to individuals and increase their life satisfaction in leisure time.

Keywords: Covid-19, Free time Satisfaction, Pandemic, Leisure, Recreation

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız doğa, kendisinin engellenemez ve tahmin edilemez güçlerini insanlara daima hatırlatmaktadır. Doğa, insanoğlunun yaşamı için tehlike oluşturan birçok salgını da ortaya çıkarmaktadır. İnsanoğlunun yaşam sürdüğü zamanlardan bu yana salgın hastalıkların varlığından söz etmek mümkündür. Tarihsel süreç açısından bakıldığında dünyayı etkisi altına alan salgın hastalıklar, o dönemki şartlara göre büyük sorunlara yol açabilmiştir. 1347-1351 yılları arasında etkili olan kara ölüm olarak da adlandırılan bubonik veba salgını Avrupa nüfusunun %30-50 arasını yok ettiği tahmin edilmektedir. 1918-1919 yıllarında etkili olan İspanyol gribi dünya nüfusunun 3/1'lik kısmında görülmüş olup tahmini olarak 50 milyon insanın bu salgında öldüğü düşünülmektedir. Bunun yanında günümüzde devam eden bir takım salgın hastalıklar da mevcuttur. 1981 yılında başlayan ve halen daha etkili olan HIV/AIDS hastalığı örnek olarak gösterilebilir. Geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren bu hastalıkların gelecekte de yaşanması olağan olarak görülebilir. İçinde yaşadığımız yüzyılda ortaya çıkan yeni hastalıklar; insanların savunmasız bir varlık olduğunu bizlere hatırlatmaktadır (Budak ve Korkmaz, 2020; Üstün ve Özçiftçi, 2020). Bu tür hastalıklara karşı savunmasız olan insanoğlu, yaşamsal faaliyetlerine başladığından bu yana sürekli olarak doğal yaşamla etkileşim halinde olmuştur. Bu etkileşim ilk zamanlarda yaşamın sürdürülmesi amacıyla fizyolojik temelli kullanılırken sonrasında ise bu durum; doğaya karşı büyük tahribatlara sebebiyet vermiş olup ekolojik dengelerin bozulmasına ve doğal yaşamın yıpranmasına yol açmıştır. Ekolojik temelli bakıldığında ise kendi varlığını doğal yaşamın üstünde tutan insanoğlunun; ekolojinin "doğa kendisine yapılarına tepki gösterir" ilkesiyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Doğa kendisine yapılarına tepki gösterir ilkesi kısaca doğa kendisine karşı yapılan olumsuz müdahalelere tepki gösterebilir şeklinde tanımlanabilir (Karaküçük ve Akgül, 2016). Bu ilke doğrultusunda doğal yaşamların bu denli yok

edilmesinin, değiştirilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan felaketler ve salgınlar doğanın insanoğluna verdiği bir tepki olarak değerlendirilebilir.

Koronavirüsler en başta içerisinde birçok salgın hastalık türünü taşıyan, çeşitli alt tipleri olan bir virüs ailesidir. Soğuk algınlığı gibi genel anlamda yaygın görülebilen, hafif enfeksiyonlardan ağır enfeksiyonlara kadar çeşitlilik gösteren bu virüsler; insanlardan insanlara rahatlıkla bulaşabilmekte olup aynı zamanda hayvanlardan da insanlara geçebilmektedir. Örneğin, yapılan araştırmalar sonucunda MERS-CoV'dü koronavirüsün tek hörgüçlü develerden ve SARSCoV olarak adlandırılan virüsün ise misk kedilerinden insanlara bulaştığı ortaya çıkartılmıştır. 31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde bilinmeyen pnömoni vakalarını bildirmiştir. 7 Ocak 2020 tarihinde daha önce insanlarda tespit edilmemiş olan yeni birkoronavirüs türü saptanmıştır. İlk olarak hastalığın adı 2019-nCoV olarak tanımlanmışken sonraları Covid-19 olarak adlandırılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü bu salgını 30 Ocak 2020 tarihinde "uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu" olarak tanımlamış olup 113 ülkede vakaların meydana gelmesi sebebiyle 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın olarak nitelendirmiştir. Ülkemizde ise Covid-19 vakaları Avrupa ülkelerinden ve İran'dan sonra görülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Covid-19'un yaygınlık göstermesi sonucunda hükümetlerin pandemiyle mücadele adı altında uyguladıkları ülke sınırlarına giriş-çıkış yasakları, salgının baş gösterdiği alanlarda gerçekleştirilen karantinalar ve genel anlamda uygulanan sokağa çıkma yasakları, iptal edilen sportif-sanatsal etkinlikler ve şehirlerarası seyahat kısıtlamaları; bireylerin yaşam stiline değişikliğine sebebiyet vermiştir. Uygulanan karantina sürecinde de bireylerin boş zamanlarında genel olarak bir artış meydana gelmiştir. Ek olarak, pandemi nedeniyle fiziksel aktivitenin azalması, depresyon, anksiyete gibi psikolojik problemlerin ortaya çıkmasıyla bu durumun insanların yaşamında ciddi zorluklarla yol açtığı belirtilebilir (Acar, 2020; Akalın vd., 2020; Dökmedemir ve Güneş, 2020).

Bir toplum içerisinde meydana gelen ekonomik, sosyal vb. olaylar ve değişimler o toplum içerisinde yaşayan bireyleri etkilemektedir Düşünceler, değerler ve davranışlar gibi önem arz eden konular bu tür iyi ya da kötü deneyimlerden sonucu olarak gelişim ve değişime uğrayabilmektedir (Çakıroğlu, Pirtini ve Çengel, 2020).

Pandemi sürecinde de bireyler bazı alışkanlıklarını, davranışlarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Uygulanan tedbirler, kısıtlamalar ve bilgilendirmeler sonucunda insanlar doğal olarak çeşitli farkındalıklara sahip olmuştur. Bu süreçte gerçekleşen değişimler bireylerin serbest zamanlarına ve bu zamanı değerlendirme biçimlerine de yansımıştır. Ardahan (2016) serbest zamanı "bireyin temel ihtiyaçları ve bunları gidermek için harcadığı zamanın, çalışma ve bunun gerekleri için harcanan (ulaşım, yemek vb.) zamanın dışında kalan, kendi hür iradesiyle, kendisi için harcayacağı zaman bölümü" olarak tanımlamıştır. Serbest zaman bireyin kişisel gelişim ve doyum, çevre ile anlamlı ilişkiler kurma, sosyalleşme, kendini ifade, kapasitenin farkında olma ve geliştirme gibi öz belirleme kuramında doyurulması hedeflenen temel ihtiyaçların doyumunda önemli bir alan olarak görülmektedir (Lloyd Little, 2010). Serbest zaman doyumunu ise serbest zaman etkinlikleri ve tercihlerinin bir sonucu olarak bireylerde ortaya çıkan olumlu algı ve duygular olarak tanımlanır. Kişilerin genel olarak serbest zaman tecrübe ya da deneyimlerinden memnun olma veya memnun olmama derecesidir (Beard ve Ragheb, 1980). Kişilerin serbest zamanlarında katılım gösterdiği faaliyetler rekreasyon olarak değerlendirilmekte olup genel anlamda bireylerin sınırlı yaşam süresinin zorunlu davranışların dışarısında kalan zaman diliminde gönüllü olarak gerçekleştirdikleri ve doyum sağladıkları etkinlik olarak tanımlanır (Hazar, 2014; Torkildsen, 2005). Rekreasyonel aktivitelere katılım kentsel-kırsal alanlarda, grup şeklinde veya bireysel olarak gerçekleştirilebileceği gibi açık ve kapalı alanlarda, aktif ve pasif olarak da sağlanabilmektedir.

Bireylerin serbest zamanlarda katıldıkları aktiviteler ile yoksunluğunu hissettiği veya karşılanmadığını düşündüğü ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılma derecesini ifade eden serbest zaman doyumu, serbest zamanın toplumsal yapı ve günlük yaşam içerisindeki rolünü de anlamayı kolaylaştırmaktadır (Beard ve Ragheb, 1980; Ragheb ve Tate, 1983). Doyum duygusu yaşayan kişiler; üretken, verimli, problem çözebilen, özerklik algıları yüksek, hem kendisine hem de çevresine fayda yaratan kişilerdir (Ardahan ve Tekin, 1998).

İnsanların yaşam tarzları, çalışma biçimleri, iletişim ve etkileşim yöntemleri, serbest zaman etkinlik katılımları covid-19 salgını sürecinde değişime uğramıştır. Bu virüsün hayatımıza hızlı bir şekilde girmesiyle sportif, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklerdeki anlayış ve uygulamadaki yöntemler de önemli derecede değişmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Covid-19 sürecinde bireylerin kişisel gelişim, fiziksel, mental ve ruhsal sağlık, eğlence, yenilenme, tatmin, dinlenme ve rahatlamaya kadar birçok fayda sağlayabilen serbest zaman aktivitelerinin insan hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu faydaları sportif, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklere aktif olarak katılım sağlayarak elde edebilirler.

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmanın temel amacı; Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zaman doyumlarının çeşitli demografik faktörler açısından farklılaşım farklılaşmadığının ortaya çıkartılmasına yöneliktir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bireylerin boş doyum düzeylerinin demografik faktörler açısından incelendiği bu çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırma modelinde, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler olduğu gibi betimsel bir yaklaşımla belirlenmeye çalışılır (Williams, 2007).

Araştırma grubu

Araştırma grubundaki bireylerin belirlenmesinde gönüllülüğe dayalı amaca yönelik örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada online anket formu üzerinden veriler toplanmıştır. Dolayısıyla olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaca yönelik örnekleme tekniği kullanılarak Facebook ve Whatsapp platformlarında anket linki dağıtılmıştır. Örneklem belirlenirken araştırma sorununa en uygun olan öğelerin seçimine özen gösterilmiştir. Bu kapsamda araştırma 680 katılımcıdan oluşmuştur. Araştırma örneklemindeki katılımcıların 388'i kadın, 392'si (54,81%) erkektir. Katılımcıların 44'ü 20 yaş altı, 171'i 21-30 yaş, 214'ü 31-40 yaş, 173'ü 41-50 yaş, 57'si 51-60 yaş, 21'i ise 60 yaş ve üstünde bir dağılım göstermektedir.

Veri toplama araçları

Araştırmada Beard ve Ragheb (1980) tarafından geliştirilen, Gökçe ve Orhan (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak, geçerlilik ve güvenilirliği yapılan "Serbest Zaman Doyum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert Tipi olup (1= Neredeyse Hiç Doğru Değil, 5= Neredeyse Her Zaman Doğru) toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı ise 0.89'dur. Bu araştırma örnekleminde ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.87 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin analizi

Hesaplanan değerler çalışmada uygulanan ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle araştırma kapsamında parametrik istatistik tekniklerinden bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Varyans analizi sonucunda farkın kaynağını belirlemek için Sheffe testi kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zamanda Doyum Puanlarının Betimsel Analizleri

N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Sonuç
680	24	120	80,50	15,953	Düşük

Tablo 1. incelendiğinde, katılımcıların Covid-19 sürecinde boş zamanda doyum ölçeğinden 80,50 puan ortalaması aldığı hesaplanmıştır. Katılımcıların Covid-19 sürecinde boş zamanda doyum algılarının düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zamanda Doyum Puanlarının Cinsiyete Göre İncelenmesi

Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	t	P
Kadın	288	82,78	14,50	3,222	,001
Erkek	392	78,82	16,75	,846	

Tablo 2. incelendiğinde, cinsiyete göre serbest zamanda doyum puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Araştırmaya katılan kadınların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zamanda Doyum Puanlarının Yaş Gruplarına Göre İncelenmesi

Yaş	N	Mean	Std. Deviation	F	P
20 yaş altı	44	77,32	14,02		
21-30 yaş	171	79,87	18,19		
31-40 yaş	214	81,60	14,92	,794	,554
41-50 yaş	173	79,94	15,68		
51-60 yaş	57	82,30	14,72		
60 yaş üstü	21	80,76	16,22		

Tablo 3. incelendiğinde, yaşa göre serbest zamanda doyum puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan farklı yaş gruplarındaki bireyler denk bir serbest doyum düzeyi sergilemektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zamanda Doyum Puanlarının Gelir Düzeyine Göre İncelenmesi

Gelir Düzeyi	N	Mean	Std. Deviation	F	P
Düşük	78	77,83	17,25	1,92	,147
Orta	557	80,62	15,69		
Yüksek	45	83,53	16,50		

Tablo 4. incelendiğinde, katılımcıların gelir düzeylerine göre Covid-19 sürecinde serbest zamanda doyum puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan farklı gelir gruplarındaki bireyler denk bir serbest zaman doyum düzeyi sergilemektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zaman Doyum Puanlarının Aktif Spor yapma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Covid-19 salgın sürecinde haftalık yaptığınız "Sportif Aktivite" yapma	N	Mean	Std. Deviation	T	P
Aktif spor yapan	164	86,22	15,56	5,38	,000
Aktif spor yapmayan	516	78,66	15,66		

Tablo 5. incelendiğinde, serbest zamanda doyum ölçeği puan ortalamalarında ‘‘Covid-19 Sürecinde Haftalık yapılan Sportif Aktivite’’ durumuna bağlı anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Covid-19 sürecinde aktif spor yapan katılımcıların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak yüksektir.

Tablo 6. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zaman Doyum Puanlarının Sosyal Aktivite Yapma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Covid-19 salgın sürecinde ‘‘Sosyal Aktivite’’ yapma	N	Mean	Std. Deviation	T	P
Aktif	126	83,77	15,84	2,56	,011
Pasif	554	79,74	15,90	0,68	

Tablo 6. incelendiğinde, serbest zamanda doyum ölçeği puan ortalamalarında Covid-19 sürecinde ‘‘Sosyal Aktivite Yapma’’ durumuna bağlı anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Covid-19 sürecinde sosyal etkinliklerde aktif olan katılımcıların serbest zamanda doyum puan ortalamaları anlamlı olarak yüksektir.

Tablo 7. Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Serbest Zaman Doyum Puanlarının Kültürel ve Sanatsal Aktivite Yapma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Covid-19 sürecinde "Kültürel ve Sanatsal Aktivite" yapma	N	Mean	Std. Deviation	T	P
Aktif	125	82,80	15,539	1,98	,049
Pasif	555	79,88	16,021		

Tablo 7. incelendiğinde, serbest zamanda doyum ölçeği puan ortalamalarında Covid-19 sürecinde ‘‘Kültürel ve Sanatsal Aktivitede’’ bulunma durumuna bağlı anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Covid-19 sürecinde kültürel ve sanatsal etkinliklerde aktif olan katılımcıların serbest zamanda doyum puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksektir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zaman doyumlarını cinsiyet, yaş, gelir durumu ve sportif, sosyal, sanatsal ve kültürel aktivite yapma açısından incelenmiştir.

Çalışma bulgularına göre katılımcıların Covid-19 sürecinde serbest zamanda doyum algılarının düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 sürecinin her alanda olumsuz etkileri olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla insanların serbest zamanlarını değerlendirme süreçlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Günümüz şartlarında geleneksel iletişim araçlarının yerini yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya platformları almıştır. Bu durum sayesinde bireyler arasındaki ayırım ve mesafe olgusu ortadan kalkmıştır. Görünüşte olumlu gibi görünen bu tür uygulamalar insanların alışa gelmiş olan sosyal, sportif, sanatsal ve kültürel etkinliklerden farklı olarak bir alışma ve uyum sürecine itmiştir. Bu yüzden serbest zamanda yapılan etkinlik uygulamalarının boyutu değiştiği için algıladıkları tatmin düzeylerini de düşmektedir.

Katılımcıların cinsiyete göre kadınların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Kadınların serbest zaman doyumlarının yüksek olması ataerkil toplumun geleneksel değerleri devam ettiren toplumsal yapıya bağlı olarak kendilerine biçilen rol gereği daha çok ev ortamında zaman geçirdikleri için bu duruma daha çabuk uyum sağladıkları söylenebilir. Serbest zaman ve doyum üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Raisborough ve Bhatti (2007) İngiltere Sussex Üniversitesinde yaptıkları çalışmada kadınların serbest zamanlarında toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden yapılandırılmasında serbest zamanın verimli değerlendirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kadınların fiziksel aktivitelere katılarak kendilerini daha sağlıklı, daha mutlu, tatmin olmuş ve özerk hissettikleri tespit edilmiştir (Freysinger vd., 1992; Shogun, 2002). Aşçı vd. (2008) yaptıkları çalışmada kadınların serbest zamanı ev içi rollerle ilişkilendirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Katılımcıların yaş ve gelir düzeylerine göre serbest zamanda doyum puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Farklı yaş ve gelir düzeyine sahip olan bireylerin covid 19 sürecinde herkese aynı kısıtlamalar uygulandığı için bireylerin serbest zaman doyumlarını etkilemediği şeklinde yorumlanabilir. Erdemli ve Yaşartürk (2020), Yaşartürk vd. (2019), Tolga (2019), Çakır (2017) bireylerin boş zaman tatmini ve serbest zaman doyumunu üzerine yaptıkları araştırmada yaşları bakımından anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Erdemli ve Yaşartürk (2020), bireylerin serbest zaman doyumunu üzerine yaptığı araştırmada gelir düzeyi değişkeni açısından anlamlı farklılık olmadığını tespit etmiştir.

Katılımcıların Covid-19 sürecinde aktif spor yapan katılımcıların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Bu durum salgın nedeniyle bireylerin uzun süre evde kalmaları, aktif spor yaşamı için önemli bir engel teşkil etmektedir. Çünkü pasif ve düşük fiziksel aktivite seviyesi, bireylerin sağlığını hem fiziksel hem mental aynı zamanda yaşam doyumuna olumsuz etki edecektir. Bu bağlamda aktif olarak serbest zamanlarında sportif faaliyetleri tercih edenlerin doyum düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Araştırma sonuçlarına benzer şekilde yapılan birçok araştırmada fiziksel aktiviteye katılan bireylerin, fiziksel aktiviteye katılmayan bireylere göre serbest zaman doyumunu düzeyleri daha yüksek bulunmuştur (Gökçe 2008, Kim 2018, Lu ve Hu 2005). Atalı vd. (2020) Covid-19 sürecinde yaptıkları çalışmada belediyeler birçok hizmetin yanında spor ve fiziksel aktiviteye yönelik özellikle evde kalınan zamanların değerlendirilmesine yönelik ve insanların hareketsiz kalmamaları için sosyal medya kanalları üzerinden videolar yayımlayarak bu sürece olumlu katkı vermeye çalıştıklarını belirtmiştir.

Katılımcıların Covid-19 sürecinde sosyal etkinliklerde aktif olan katılımcıların serbest zamanda doyum puan ortalamaları anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Covid-19 sürecinde bireylerin sosyalleşme, iletişim kurma, paylaşma arzusu etkinliğinin önemli olduğu bilincinde davranış sergiledikleri söylenebilir. Aldemir ve Avşar (2020) çalışmada koronavirüs (COVID-19) döneminde insanlar kendilerini virüsten korumak için evde kalmak zorunda kalmıştır. Bireyler bu süreçte iletişim teknolojileri ve dijitalleşme aracılığı ile dünyayla bağlantı kurmasını sağlayan araçlar olduğunu belirtmişlerdir. Sosyal hayattan kopmamak için toplantılar, eğitimler, işler veya kişisel görüşmeler ve hatta pek çok vatandaşlık faaliyeti bu teknoloji ve dijitalleşme aracılığıyla yapılmakta ve en önemlisi diğer ülke insanları ile iletişim ve etkileşim içinde olmaları ve bilgilendirmeleri gerçekleşmiştir.

Katılımcıların Covid-19 sürecinde kültürel ve sanatsal etkinliklerde aktif olan katılımcıların serbest zamanda doyum puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Bireylerin Covid-19 sürecinde ev ortamında ilgi duydukları kültürel ve sanatsal faaliyetleri sürdürdükleri aynı zamanda bu alanda hizmet veren resmi kurum, sivil toplum kuruluşları, müzeler, sanat merkezleri ve sanatçıların etkinliklerini çevrim içi uygulamalar

veya sosyal medya aracılığıyla takip ederek kurslara katıldıkları söylenebilir. Sobacı vd. (2015), Twitter, Facebook ve Youtube gibi sosyal medya kanalları bilgi yaymak, vatandaşla doğrudan iletişime geçmek ve hizmet sunmak için kamu kurumlarının başlıca kanalları haline geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Atalı vd. (2020) merkezi ve yerel yönetimlerin kent halkına sunduğu hizmetlerin pandemi şartlarına uygun olarak yeniden şekillendiği ve özellikle yerel yönetimler aracılığı ile bir kısım hizmetler yeniden yapılandırılmıştır. Bu çalışmalar özellikle sosyal medya ve bilgi teknolojileri aracılığı ile bilgilendirici, eğitici ve egzersiz videoları yayınlamıştır. Buna ilaveten pandemi süreci ile ilgili yarışmalar (fotoğrafçılık, şiir ve kısa film gibi) düzenlenmesi, online oyun turnuvaları düzenlenmiştir (satranç, dart). Dolayısıyla sportif, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinlikler ile halkın moral ve motivasyonu yüksek tutulmuştur.

SONUÇ

Sonuç olarak Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zaman doyum algılarının düşük düzeyde olduğu, kadınların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek olduğu, bireylerin yaş ve gelir düzeylerine göre serbest zamanda doyum puan ortalamalarında farklılık olmadığı, aktif olarak spor yapan, sosyal etkinlikler ile kültürel ve sanatsal etkinliklere katılan katılımcıların serbest zaman doyum puan ortalamaları anlamlı olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin pandemi sürecinde kısıtlamalara bağlı olarak yeni Koronavirüsü (Covid-19) konusunda bilinçli davrandıkları, süreçte yaşanabilecek salgın hastalık ile ilgili riskleri en az seviyeye indirmek ve yayılmasını önlemek amacıyla serbest zaman etkinliklerini aktif olarak uyguladıkları ve doyum düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Covid-19 sürecinde bireylerin serbest zamanlarında bilinçli yönlendirmelerle sportif, sosyal, sanatsal ve kültürel aktiviteler yapılması teşvik edilerek doyum düzeylerinde artış sağlanabilir. Pandeminin öncelikli olarak toplum sağlığı ile ilgili olmak üzere kültürel etkilerinin olduğu düşünüldüğünde serbest zaman alışkanlıklarının bölgesel olarak incelenmesi önerilir.

KAYNAKLAR

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Akalın, S., Özgüner, İ., Özgüner, İ. ve Şakiroğlu, M. (2020). Covid-19 Salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 885-904.
- Aldemir, C. ve Avşar, M. (2020). Pandemi döneminde dijital vatandaşlık uygulamaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 148-169. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/738205>.
- Ardahan, F. ve Tekin, M. (1998). Resmi liseler ve aynı statüdeki özel kolejlerde çalışan öğretmenlerin iş tatmini boyutları ve Antalya ili örneği. *VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi; Mersin*.
- Ardahan, F. (2016). *Her yönüyle rekreasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aşçı, H., Koca, C. ve Bulgu, N. (2008). Türkiye'den kadınların fiziksel aktiviteye katılımlarının toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet ekseninde analizi: Fiziksel aktiviteye katılım kadının toplumsal konumunu güçlendirici bir etkiye sahip olabilir mi?, *TÜBİTAK*; 106 K 345.
- Atalı, L., Altuntaş, T. ve Tarım, T. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Salgını sürecinde büyükşehir belediyelerinin spor ve fiziksel aktiviteye yönelik hizmetlerinin incelenmesi. *FOCUSS Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 46-64.

- Beard, J. G., & Ragheb, M. G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12(1), 20-33.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Çakır, V. (2017). Üniversite öğrencilerin serbest zaman doyum düzeyleri ile serbest zaman yönetimleri arasındaki ilişki . *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* , 2 (3) , 17-27 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaunjs/issue/31075/331319>
- Çakıroğlu, I., Pirtini, S. ve Çengel, Ö. (2020). Covid-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 81-103.
- Dökmedemir, F. ve Güneş, G. (2020) *Sağlıkta eşitsizlik ve covid-19*. (Ed..Rukuye Aylaz ve Erman Yıldız)Yeni Koronavirüs Hastalığının Toplum Üzerine Etkileri ve Hemşirelik Yaklaşımları. s.103-111. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Erdemli, E. ve Yaşartürk, F. (2020). Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin serbest zaman doyum düzeyi ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1871-1882.
- Freysinger, V. J. & Flannery, D. (1992). Women's leisure: Affiliation, self-determination, empowerment and resistance?. *Loisir et société/Society and Leisure*. 15(1): 303-321.
- Gökçe, H. (2008). *Serbest zaman doyumunun yaşam doyumunu ve sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gökçe, H., Orhan, K. (2011). Serbest Zaman doyum ölçeğinin türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 22(4): 139-147
- Hazar, A. (2014). *Rekreasyon ve animasyon*. Genişletilmiş 4. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karaküçük, S. ve Akgül, B. M. (2016). *Ekorekreasyon: Rekreasyon ve Çevre*. Gazi Kitabevi.
- Kim, S.H. (2018). The effect of life sports participation of life sports athletes in mungyeong city on life satisfaction. *Journal of Convergence for Information Technology*. 8(1): 123-130.
- Lloyd, K. & Little, D.E. (2010). Self-determination theory as a framework for understanding women's psychological well-being outcomes from leisure-time physical activity. *Leisure Sciences*. 32(4): 369-385.
- Lu, L. & HU, C.H. (2005). Personality leisure experiences and happiness. *Journal of Happiness Studies*. 6(3): 325–342.
- Ragheb, M.G. & Tate, R.L. (1993). A behavioural model of leisure participation, based on leisure attitude, motivation and satisfaction. *Leisure studies*. 12(1): 61- 70.
- Raisborough, J. & Bhatti, M. (2007). Women's leisure and auto/biography: Empowerment and resistance in the garden. *Journal of Leisure Research*. 39(3): 459- 476.
- Shogun, D. (2002). Characterizing constraints of leisure: A Foucaultian analysis of leisure constraints. *Leisure Studies*. 21(1): 27–38.
- Sobacı, M.Z., Köseoğlu, Ö. ve Karkın, N. (2015). *Belediyelerde sosyal medya değişimi için yenilikçi fırsatlar*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). *Covid-19 (sars-cov-2 enfeksiyonu) genel bilgiler, Epidemioloji ve tanı bilimsel danışma kurulu çalışması*. T.C. Sağlık Bakanlığı. Ankara.

Tolga, G.Ü.L. (2019).Yaşam doyumunun yordayıcısı olarak boş zaman tatmini. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 914-930.

Torkildsen, G. (2005), *Leisure and recreation management*, 5th Edition, Routledge Taylor and Francis Group, USA.

Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (Special Issue on Covid 19), 142-153.

Williams, C. (2007). Research methods. *Journal of Business & Economic Research*, 5 (3), 65-78.

Yaşartürk, F., Akyüz, H. ve Gönülateş, S. (2019). The investigation of the relationship between university students' levels of life quality and leisure satisfaction. *Universal Journal of Educational Research*, 7(3), 739-745.

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏLƏBƏLƏRİN İNTELLEKTUAL MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Təranə Əliyeva
“Naxçıvan” Universiteti

Giriş

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının pedaqoji potensialı tələbələrin intellektual mədəniyyətinin inkişafına təsir göstərən güclü amillərdən biridir. İnformasiya cəmiyyətində ən vacib fəaliyyət növlərindən biri məhz informasiya istehsalı və istehlakıdır ki, bu zaman informasiya texnologiyaları əsas qaynaq kimi qəbul edilir və onların yaratdığı informasiya mühiti sosial və təbii mühit kimi intellektual mədəniyyətin formalaşmasına da zəmin yaradır. İnternetin dünyaya hökmranlığı, beynəlxalq və qloballaşma proseslərinin təhsil və elmi mühitdə geniş yayılması dövründə açıq təhsilin mövqeləri güclənir, müasir elmi biliklər sürətlə artır, yeni texnologiyalar inkişaf etdirilir, yeni hadisələr, faktlar aşkarlanır, yeni nəzəriyyələr və biliklər, yeni elmlər meydana çıxır, beynəlxalq təcrübə və bilik mübadiləsi vasitəsi kimi elektron kitabxanaların rolu artır. Elmi potensialın belə intensiv inkişafı cəmiyyətdə intellektual mədəniyyətin vəziyyətinə təsir göstərir ki, bu da sosial məkanda biliklərin axtarışı, yayılması və ötürülməsi üçün əsaslı yeni texnologiyaların ixtirası və inkişafı ilə nəticələnir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, informasiya texnologiyalarının tələbələrin intellektual mədəniyyətin formalaşmasına təsiri məsələləri ölkəmizdə yeni və az araşdırılan mövzulardandır. Belə bir mövzuda məqalənin yazılması da məhz bu səbəbdən qaynaqlanır.

Əsas hissə

Bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan təhsil məhz informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafına görə yeni bir mərhələyə qədəm qoyubdur. İnformasiya cəmiyyətinin təşəkkül tapması zamanın tələblərinə cavab verən yeni bir sosial paradigmanın tapılması zərurətini meydana gətirir ki, bu da müasir sosial münasibətlər sistemində təhsil müəssisələrinin rolu və yeri haqqında yenidən düşünməyə zəmin yaradır. Təhsilin yeni paradigmasına əsaslanaraq, deyə bilərik ki, hazırda təhsil müəssisələrinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri şagirdləri sadə böyümədən uzaq, müxtəlif idrak və yaradıcılıq fəaliyyəti ilə təhsil prosesində iştirak edən, intellektual mədəniyyətə yiyələnən fəal bir subyekti kimi formalaşdırmaqdır.

İnformasiya cəmiyyətində həyat üçün sabit bir dünyagörüşü yoxdur, alınan hər bir məlumatı yaradıcı şəkildə mənimsəmək, emal və tətbiq etmək qabiliyyəti ilə birləşdirmək vacibdir. (2, 63) Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, müasir bir formalaşma üçün yalnız müəyyən bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək kifayət deyil. Cəmiyyət və zaman yeni informasiya mənbələrini tapmağı və öyrənməyi, təşəbbüs göstərməyi, davamlı inkişaf etməyi, intellektual və yaradıcılıq potensialını artırmağı, biliklərini daim yeniləməyi tələb edir. Çünki beş-on il əvvəl qazanılan bilik, bu gün aktual deyil və günümüzün tələbləri ilə uzlaşmır. İnformasiya texnologiyalarının müxtəlif istiqamətlərdə yeni biliklərin əldə edilməsi, toplanması və yayılması proseslərində aktiv rol oynadığını nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, bu texnologiyalar tələbələrin intellektual mədəniyyətinin inkişafı üçün böyük potensiala malikdir.

Təhsil müəssisələrində intellektin inkişafı şəxsiyyətin tələbat, maraq və motivasiya sahəsi ilə əlaqəlidir. Bunlar isə öyrənilən materialın məzmununun təqdim edilməsindən, zehni fəaliyyətin təşkili üsullarından və tələbələrin fəaliyyətində müsbət emosiyaların yaradılmasından asılıdır. Bunların yaradılmasında informasiya texnologiyalarının aşağıdakı didaktik funksiyalarından istifadə etməklə daha səmərəli nəticələr əldə etmək olar:

a) İnformasiya texnologiyalarının pedaqoji potensialından istifadə etməklə müəllimlər və tələbələr arasında pedaqoji qarşılıqlı əlaqəni intensivləşdirmək;

b) informasiya texnologiyaları vasitələrinin daha çox vizual və interaktiv olması sayəsində tələbələrin intellektual inkişaf motivasiyasını yüksək səviyyədə saxlamaq;

c) intellektual mədəniyyətin inkişafı ilə bağlı texniki bacarıqların, diqqətin, məntiqi, analitik, habelə obrazlı təfəkkürün yüksək səviyyəyə çatdırılması üçün müəyyən dərslər çərçivəsində informasiya texnologiyalarından istifadə edərək tələbələrin tədris, tədqiqat və layihə fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

d) İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə tələbənin idrak fəaliyyətinin subyektivi kimi formalaşmasına kömək edən səmərəli situasiyalar yaratmaq;

Ali təhsil müəssisələrində dərslər zamanı informasiya texnologiyalarından, xüsusilə, multimediyadan istifadə hər bir müəllim üçün öz sahəsində yeni imkanlar və inkişafetdirici istiqamətlər açır. İKT və multimedia texnologiyalarının tətbiqi ilə öyrənilən fənn tələbələr üçün daha maraqlı və yadda qalan olur. Məlumdur ki, tədris prosesi nə qədər tələbənin könüllülyünə və mövzuya marağına söykənsə, intellektual mədəniyyətin formalaşması da bir o qədər uğurlu olur. Multimedia kompüterin mətn, qrafika, animasiya, rəqəmsal şəkillər, video, səs, nitq kimi məlumat tiplərini daxil etmə, işləmə, saxlama, ötürmə və göstərmə (çıxarma) imkanlarını təmin edən texnologiyaların məcmusudur. Multimedia sözü “multi”-çox, “media”-yayım, informasiya daşıyıcısı sözlərindən əmələ gəlmişdir. Multimedia vasitələrinin tədris prosesində tətbiqi müvafiq pedaqoji texnologiyanın hazırlanmasını tələb edir. Multimedia avadanlığı mühüm didaktik vasitə olaraq özündə üç mühüm komponenti birləşdirir: tədris materialının məzmunu, onun şərh metodu və təlim texnologiyasını. Bu komponentlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, öyrədici sistem əmələ gətirir, şəxsiyyətin özünütəhsil prosesini reallaşdırmağa hərtərəfli imkan yaradır. Tədris prosesində müəllim video materiallardan, interaktiv testlərdən, avtomatlaşdırılmış öyrədici sistemlərdən, virtual laborator proqramlarından, müxtəlif dərslər mövzularına aid animasiyalardan istifadə etdikdə dərslərin əsas prinsiplərindən biri olan əyaniliyi, vizuallığı təmin etmiş olur. (3, 36) Müəllim multimedia texnologiyalarından istifadə edərək dərslərini qurarkən aşağıdakı tələbləri nəzərə almalıdır:

- Tədris prosesində tətbiq olunan multimedia texnologiyalarının pedaqoji məqsədini təyin etməli;

- Dərslərin gedişində hansı multimedia texnologiyasından və necə istifadə olunmasını dəqiqləşdirməli;

- Öyrənilən tədris materialının multimedia resursları ilə sintezini analiz etməli;

- Multimedia vasitələrinin tətbiqi ilə keçiriləcək dərslərin digər fənlərlə əlaqəsini qurmaldır.

Multimedia texnologiyaları olduqca geniş anlayışdır. Yəni tədris prosesində, multimedia texnologiyaları texniki və proqram təminatlarından istifadə etməklə (film, təqdimat, səs yazısı, animasiya, üçölçülü kompüter qrafikası, telekommunikasiya vasitələri, internet və s.) informasiya ilə iş bacarıqlarını özündə əks etdirən pedaqoji texnologiyadır. Fənlərin tədrisində multimedia texnologiyalarının tətbiqi aşağıdakı müsbət və inkişafetdirici nəticələrə gətirib çıxara bilər:

- Şagirdlərin məntiqi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafı;

- yeni tədris materialının qavranılması və yadda saxlanılmasının effektivliyinin təmin edilməsi;

- yeni biliklərin mənimsənilməsinə və öyrənilən materialın sistemləşdirilməsinə nəzarət etmək;

- şagirdlərin sinif və məktəbdənkənar müstəqil işlərinin birləşməsi; təhsil müddətinə qənaət;

- həm müəllimlərin, həm də tələbələrin kompüter multimedia kompetensiyasının formalaşdırılması, tərbiyə işinin təşkilində yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı;

- Müxtəlif sahələr üzrə tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf etdirilməsi;

- Şagirdlərdə informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması;

- Hər bir şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək;

- Çətin və problemlili situasiyalarda vəziyyəti analiz edərək həlledici qərarlar qəbul etmək.

Nəticə

Ümumiyyətlə, təhsilin informasiyalaşdırılmasının, informasiya texnologiyalarının, multimedia vasitələrinin tədrisdə tətbiqinin əsas məqsədi nəinki şagird və pedaqoqlar, eyni zamanda cəmiyyətin bütün üzvləri üçün elmi, mədəni, tarixi məlumatlara və tədris materiallarına sərbəst çıxışı təmin etmək, insanlara istənilən mövzuda saysız hesabsız informasiya mənbələri və öyrənmə metodları təklif etməklə onlarda sərbəst və fasiləsiz öyrənmə bacarıqları aşılamaqdır. Dərsdə hər hansı bir mövzunun müstəqil və hərtərəfli təhlili, müqayisəsi, təsnifləşdirilməsi, ümumiləşdirilməsi və bütün bunları edərəkən informasiya texnologiyalarının pedaqoji imkanlarından istifadə edilməsi intellektual mədəniyyətin inkişaf etdirilməsində də böyük rola malikdir.

Ədəbiyyat

1. Бахтина О.В. Педагогические условия развития интеллекта студентов в образовательном процессе педагогического вуза. Воронеж, 2007
2. Егорова Г.И. Технологии развития интеллектуальной культуры будущего специалиста. Тюмень, 2010
3. Митрофанов Д. В. Формирование интеллектуальной культуры студентов вуза средствами информационных технологий. Тамбов. 2018
4. Касаткин С.М. Формирование интеллектуальных умений студентов в информационном взаимодействии. Оренбург, 2003

**KONUM AĞIRLI
KLI YÖNTEMLE HAT Dengeleme:
GIDA MAKİNALARI ÜRETEN BİR İŞLETMEDE UYGULAMA ÖRNEĞİ**

Seher Arslankaya

Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya,
Turkey.

Orcid: 0000-0001-6023-2901

Özet

İşletmelerin rekabet gücü, kaynakların verimli ve etkin kullanımı ile belirlenir. İşletmelerin kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanması, montaj hatlarında, iş yüklerinin, iş istasyonlarına dengeli bir şekilde dağıtılmasında önemli bir konudur. Montaj hatlarını kullanan işletmelerde, montaj işlemi sırasında, istasyonlar arasındaki öncelik ilişkileri dikkate alınarak iş istasyonlarının yeniden düzenleme yapılması montaj hattı dengeleme problemi olarak bilinir. Montaj hattı dengeleme problemi, var olan veya yeni bir montaj hattının yeniden tasarlanması problemidir ve bir amacı gerçekleştirmek için, her bir işin atıl süreyi minimize edecek şekilde iş istasyonlarına atanması ile ilgilidir. Bir malzeme taşıma sistemi boyunca istasyonların ardışık olarak yerleştirildiği ve bu istasyonlarda farklı parçaların hat boyunca üretilen ürüne monte edildiği üretim sürecidir. Montaj hatları, tezgahlar ve/veya robotlar kullanılarak karmaşık ürünlerin üretiminde de kullanılabilirliği için kitle üretiminde de sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Sadece yeni bir hat tasarlanırken değil mevcut olan montaj hatları da belirli aralıklarla ya da üretim sürecindeki herhangi bir değişiklik olduğunda da hattı yeniden dengelemek gerekir. Genellikle montaj hatlarında çok fazla sayıda işlem olmakta ve bu montaj hatlarındaki iş istasyonlarındaki küçük işlem süresi farklılıkları bile büyük kayıplara neden olabilmektedir. Montaj hattındaki istasyonlarda, işlem süresi diğer iş istasyonlarına göre kısa olan istasyonda beklemeler olurken, işlem süresi uzun olan istasyonun önünde ise ara stoklar olmaktadır. Ara stoklara ve gereksiz beklemelere iş istasyonlarındaki işlem sürelerinin birbiri ile uyumlu olmamasından kaynaklanmaktadır. İş istasyonları arasındaki süre farklılıkları yığılmalara veya beklemelere sebep olmaktadır. Montaj hatları dengelenirken ana amaç, her bir iş istasyonundaki işleri eşit dağıtarak atıl süreleri minimuma indirmektir.

Bu çalışmada süt makina ve ekipmanlarını üreten bir işletmede montaj hattı dengeleme problemi çözülmüştür. İşletmede siparişe göre üretim sistemi vardır ve atölye tipi üretim yapılmaktadır. Üretilen gıda makinalarının üretim süreleri bir ay ile üç ay arasında değişmektedir. Böyle büyük bir üretim süresine sahip ürünlerin daha kısa sürede teslim edilebilmesi için üretim hattının analiz edilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda atıl sürelerin çok olduğu görülmüş ve minimuma indirilmesi hedeflenmiştir. İşlem öğeleri arasındaki bekleme süreleri hat dengeleme yöntemi ile azaltılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmada “konum ağırlıklı dengeleme tekniği” kullanılarak hat dengeleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Montaj hattı dengeleme, zaman etüdü, konum ağırlıklı metot

Abstract

Competitiveness of enterprises is determined by efficient and effective use of resources. It is an important issue for enterprises to use their resources effectively and efficiently, in the assembly lines, in the balanced distribution of workloads to workstations. In enterprises using assembly lines, reorganization of workstations taking into account the priority relations between stations during the assembly process is known as the assembly line balancing problem. The problem of assembly line balancing is the problem of redesigning an existing or new assembly line, and is concerned with assigning each job to workstations in a way that minimizes downtime in order to achieve a goal. It is the production process in which stations are placed sequentially along a material handling system and different parts are assembled into the product produced along the line. It is also a frequently preferred method in mass production, as it can also be used in the production of complex products

using assembly lines, benches and/or robots. Not only when designing a new line, existing assembly lines also need to be rebalanced at regular intervals or when there is any change in the production process. Generally, there are too many processes in assembly lines and even small process time differences in workstations in these assembly lines can cause big losses. In assembly lines, while there are waiting at the station whose processing time is shorter compared to other workstations; there are intermediate stocks in front of the station, which has a long process time. Stocks and unnecessary waiting are due to the incompatibility of processing times at workstations. Time differences between workstations cause backlogs or waiting. While balancing assembly lines, the main goal is to minimize downtime by distributing work at each workstation equally.

In this study, the problem of balancing the assembly line in an enterprise producing dairy machinery and equipment is solved. The enterprise has a production system to order and workshop type production is carried out. The production times of the produced food machines vary between one month and three months. The production line must be analyzed in order to deliver products with such a large production time in a shorter time. As a result of the researches, it was seen that the idle times were high and it was aimed to minimize them. It has been decided to reduce the waiting times between process items by line balancing method. In this study, line balancing is made by using the "position weighted balancing technique".

Keywords: Assembly line balancing, time study, location weighted method.

GİRİŞ

Çok sayıda işlemin gerçekleştiği bir montaj hattında, işlem süreleri arasında çok küçük süre farklarının olmasında dahi büyük kayıplar meydana gelebilir. Bir montaj hattında, işlem süresi diğer istasyonlara göre az olan iş istasyonu sıradaki iş ögesi için beklerken, süresi en fazla olan istasyonda ise yığılmalar meydana gelmektedir. Yığılmaların ve boş beklemelerin nedeni, istasyonların işlem ögeleri süreleri arasındaki farktan meydana gelmektedir.

Montaj hatlarının dengelenmesinde (Wiendahl vd. (2015), Lian (2019), Saif ve Guan (2017)) kullanılan üç tür yöntem vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir; sezgisel yöntem, simülasyon (benzetim) ve analitik yöntem tekniğidir. Bu dengeleme yöntemlerinde kullanılan ortak aşamalar ise işin gerçekleşmesi için gereken iş ögelerini daha küçük iş ögelerine ayırmak ve iş ögeleri arasındaki öncelik ilişkilerini belirlemektir. Görevleri çevrim zamanı, öncelik ilişkileri ve dengeli iş yükü olacak şekilde dağıtımı istasyonlara atamaktır.

Montaj hattı, bir takım iş istasyonlarının bir malzeme taşıma sistemiyle birleştirilmesinden meydana gelen bir sistemdir. Sistemin iş ögeleri ile bir ürüne ait bileşenlerin montajını gerçekleştirip bitmiş ürünü elde edilmesi amaçlanmıştır. (Özdemir, 2004)

Tanyaş ve Başkak'a göre montaj süreci iş elemanlarının yani görevlerin sıralanmasından oluşmaktadır. Bir iş ögesinin montajı daha önceden belirlenmiş öncelik ilişkilerine göre yapılmalıdır. İşlem ögelerinin, montaj istasyonlarına kayıp süreleri en aza indirecek şekilde atanmasını montaj hattı dengeleme olarak tanımlamışlardır.

YÖNTEM

Çok sayıda işlemin gerçekleştiği bir montaj hattında, işlem süreleri arasında çok küçük süre farklarının olmasında dahi büyük kayıplar meydana gelebilir. Bir montaj hattında, işlem süresi diğer istasyonlara göre az olan iş istasyonu sıradaki iş ögesi için beklerken, süresi en fazla olan istasyonda ise yığılmalar meydana gelmektedir. Yığılmaların ve boş beklemelerin nedeni, istasyonların işlem ögeleri süreleri arasındaki farktan meydana gelmektedir. (Güngör ve Akkaya, 2012). Montaj hatlarının dengelenmesinde kullanılan üç tür yöntem vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir; sezgisel yöntem, simülasyon (benzetim) ve analitik yöntem tekniğidir. Bu dengeleme yöntemlerinde kullanılan ortak aşamalar ise işin gerçekleşmesi için gereken iş ögelerini daha küçük iş ögelerine ayırmak ve iş ögeleri arasındaki öncelik ilişkilerini belirlemektir (Küçükkoç, 2011).

Montaj hattı dengelenirken altı önemli aşama bulunmaktadır; Görev ve iş tanımının yapılması, önceliklerin belirlenmesi, iş istasyonu için gerekli en küçük süreyi tespit etme, her iş istasyonu ile ilgili özelliklerin belirlenerek atama işleminin yapılması, iş etkinliği süresinin hesaplanması, düzen işleminin sağlanması. (Tekin, 2005)

Özkıran ve Düşünür, (2011), montaj hattı dengelemenin amaçlarını şu şekilde sıralamışlardır. Makine kapasitesinden en yüksek seviyede yararlanmak, işlem sürelerini kısaltmak, düzenli makine akışı sağlamak, malzeme kullanım miktarını en az seviyeye indirmek, iş istasyonu sayısını azaltmak, insan gücü kullanım verimini en üst seviyeye çıkarmak, bekleme ve boş süreleri en aza indirmek, hat dengeleme maliyetini en az seviyede tutmak.

Montaj Hatlarının Dengelenmesini Etkileyen bazı Temel Unsurlar vardır. Bunlar birincil ve ikincil kısıtlar olarak ikiye ayrılır. Çevrim süresi, öncelik ilişkileri, birincil kısıtlardır. Sabit donanım kısıtı, istasyon yükü, aynı istasyona atanması istenen iş öğeleri, aynı istasyona atanmaması istenen iş öğeleri ise ikincil kısıtlardır (Tanyaş ve Baskak,2003).

Bu çalışmada gıda makinaları üreten bir işletmede “konum ağırlıklı montaj hattı dengeleme” yöntemi kullanılarak hat dengeleme yapılmıştır. Konum ağırlıklı dengeleme tekniğinin adımları aşağıdaki gibidir.

Tablo1. Problemin Çözümü İçin Önerilen Yöntem Aşamaları

Aşamalar	
1	Mevcut durum analizi.
2	Zaman etüdü sonucu normal sürelerden standart sürelerin oluşturulması.
3	Öncelik ilişkileri belirlenir ve öncelik ilişkileri diyagramı oluşturulur Her aşamanın konum ağırlıkları hesaplanır.
4	En yüksek konum ağırlıklı iş seçilerek ilk iş istasyonuna atanır.
5	Sonraki en yüksek konum ağırlıklı iş seçilir ve aşağıdaki kısıtlar dikkate alınarak iş istasyonlarına atanmaya çalışılır. a) İş istasyonundaki toplam iş öğesi süresi, çevrim süresini (C) aşamaz. b) Görevin öncüllerinin, önceki iş istasyonlarında ya da o an ki iş istasyonuna atanmış olması gerekmektedir ve mevcut iş istasyonu için buradaki şartlardan herhangi biri sağlanmıyorsa yeni bir iş istasyonu açılır ve görev ona atanır.

1. Mevcut durum analizi: Çalışmanın gerçekleştiği işletmede montaj hattı dengelemeye başlamadan önce mevcutdurum analiz edilmelidir.

2. Zaman etüdü çalışması yapılırken öncelikle standart zamanların hesaplanması gerekmektedir. Bunun için öncelikle tolerans değerleri belirlenir. Bu tolerans değerleri Westing House Performans Tablosu kullanılarak hesaplanmıştır. Ortalama süre değeri ise tempo değeri ile çarpılıp tekrar ortalama standart süre bulunur. Buradaki tempo ise işçinin çalışma temposudur.

Çalışılan bu zaman etüdünde 3 aynı ürünün eş zamanlı olarak üretimi sağlanmış ve tüm işlemlerinin zamanları tutulmuştur. Standart zamanlar hesaplanırken aşağıdaki denklemler kullanılmıştır.

Standart Süre=Normal Süre + (Toleranslar x Normal Süre) veya

Standart Süre=Normal Süre/(1-Toleranslar)

3. Öncelik ilişkilerinin belirlenmesi: Zaman etüdü çalışması ile işlemlerin öncelik sıraları belirlenir. Bu öncelik ilişkileri konum ağırlıkları atama işleminde gerekmektedir. Öncelik ilişkileri oluşturulurken tüm süreçler hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

4. Konum ağırlıkları hesaplama: teknolojik öncelik diyagramı aracılığıyla her bir işin konum ağırlıkları hesaplanır. Bir iş öğesinin konum ağırlığı her bir öge için kendisinden sonra gelen işlem

öğelerinin sürelerinin toplamıdır. Çevrim süresi ve en az olması gereken istasyon sayısı aşağıdaki denklemler ile hesaplanır. Gerekli en az iş istasyon sayısı belirlendikten sonra bu kadar istasyon adetlerine atama yapılır.

$$C = T/N \quad (1)$$

C=çevrim süresi

T= toplam süre

N=yapılması istenen ürün adedi

$$\text{Gerekli en az iş istasyonu sayısı } (n_{enaz}) = enb (n_{enk}, n_{olasi}) \quad (2)$$

5. Karar verilen en az istasyon sayısına göre konum ağırlığı büyük olan ağırlık ilk istasyona atanır. İlk iş istasyonuna çevrim süresi kadar il ögesi atanana kadar işleme devam edilir. Daha sonra diğer istasyonlara geçilmektedir.

Gıda makinaları üreten bu işletmesinde makina üretim süreçlerinin incelenmesi sonucu uzun süren bir imalat süresi tespit edilmiştir. Bu süre 1-3 ay arasında değişmektedir. Ele alınan makine en çok üretilen ve talep gören bir ürün olan peynir proses tankıdır. Makine üretim aşamaları arasında bekleme süreleri mevcuttur ve bu da o makinenin teslim süresini uzatmaktadır. Uzun süren ürün teslimi işçi maliyetini arttırmaktadır ve bu da ürünlere yansıtılması gerekebilmektedir. Hem maliyet hem de süre fazlalığı müşteri kaybına neden olabilmektedir. Süt makinaları pazarında böylesine uzun süreler varken rakiplerden avantajlı olmak adına en iyi süreye sahip olmak gereklidir. Bu işletmede kesikli üretim vardır ve siparişe göre üretim yapılmaktadır. Her makine grupları için montaj bölümleri bulunmaktadır. 1 montaj hattında yapılan incelemelere dayanılarak, bekleme süresi, boş geçen süreleri ve sıra bekleme gibi süre kayıplarına neden olan etkenler en aza indirilmesi hedeflenmektedir.

1. Mevcut durumun incelenmesi: Yaklaşık 43 ülkeye ihracatı bulunan işletme, Sakarya ve Türkiye ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Bu Türk makine sektörü açısından çok önemli bir gelişmedir. Komple anahtar teslimi süt tesisleri plan, proje, montaj, uygulama ve üretim mühendisliği hizmetleri de vermektedir.

2. Standart sürelerin hesaplanması: Peynir proses tankı için zaman etüdü ile standart süreler hesaplanmıştır. Bu sürelerin ortalaması alınmış ve daha sonra tolerans değerleri belirlenmiştir. Belirlenen zaman etütlerinde çalışan kişi sayıları belirlenip 1 işçinin yapması halinde kişi/saat değeri bulunmuştur. Bu değer 1 işçinin ne kadar sürede bu işlemi bitirebildiğinin yanıtıdır. Standart süre ise ortalama süreyle tolerans değerinin çarpımıyla bulunmuştur. (toplamda 81 adet iş ögesi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Standart Sürelerin Hesaplanması

	İşlemler	1. makine	2. makine	3. makine	ort. süre	adam sayısı	kişi/saat	tolerans	Standart süre
1	1. Cidar Alt Konik Lazer Kesimi	00:40	00:40	00:35	00:38	1	00:38	1,21	00:46
2	1. Cidar Alt Konik Ek Kaynağı	02:00	01:45	01:40	01:48	1	01:48	1,41	02:32
3	1. Cidar Alt Konik Sıvanama	01:30	01:45	01:30	01:35	1	01:35	1,21	01:54
4	Alt Konik Birbirine Montajı	03:40	03:20	03:25	03:28	1	03:28	1,21	04:12
5	1. Cidar Gövde Hazırlama.	01:00	01:30	01:40	01:23	1	01:23	1,21	01:40
6	1. Cidar Gövde Konik Montajı	02:45	05:40	03:30	03:58	2	07:56	1,21	09:36
7	Gövde Flanş Kalıp Sabitleme Montajı	04:00	03:00	02:45	03:15	2	06:30	1,21	07:51
8	1.Cidar Gövde Kaynakları	03:15	03:45	03:15	03:25	2	06:50	1,41	09:38
9	Ayak Dablin	02:00	02:10	02:20	02:10	2	04:20	1,21	05:14

10	Alt Konik Rolbontu Hazırlama	05:15	04:30	04:45	04:50	1	04:50	1,21	05:50
11	Alt Konik Rolbont Montajı	03:45	04:45	05:30	04:40	2	09:20	1,21	11:17
12	Ayak Montaj	01:45	02:30	02:45	02:20	2	04:40	1,21	05:38
13	Gövde Keşişim Yerleri Kaynak	09:00	09:00	10:00	09:20	2	18:40	1,41	26,10
14	Gövde Serpantin Hazırlama	10:00	09:00	11:00	10:00	1	10:00	1,21	12:06
15	Gövde Serpantin Montajı	04:35	03:45	04:00	04:06	2	08:13	1,21	09:56
16	Serpantin ve Rolbont Kaynağı	15:45	15:15	14:30	15:10	1	15:10	1,41	21:23
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
76	Elektrik Tesisatı Çekme	17	18	16	17,00	2,00	34,00	1,21	41,14
77	Redüktör Montajı	02:30	03:00	03:15	02:55	1	02:55	1,21	03:31
78	Bıçak Montajı	03:00	03:10	03:45	03:18	2	06:36	1,21	07:59
79	Elektrik Tesisatı Çekme	05:00	03:55	04:15	04:23	2	08:46	1,21	10:37
80	Platform Ekleme	00:30	00:30	00:30	00:30	2	01:00	1,21	01:12
81	Test aşaması	05:00	06:00	05:30	05:30	1	05:30	1,21	06:39

Tolerans değerleri hesaplanırken Westing House tablosu kullanılmıştır. Tolerans değerleri aşağıdaki gibi çalışma ortamı ve kişisel gereksinimlere göre tespit edilmiştir. Bu tolerans değerleri farklı işlemlere göre değişebilmektedir. Peynir Proses Tankı üretiminde gerçekleşen işlemler montaj, kaynak, tesviye ve kesimdir. Bu işlemleri gerçekleştirirken farklı tolerans değerleri mevcuttur. Tolerans değerleri tablo 3, 4, 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 3. Montaj İşlemi Tolerans Değeri

	SEVİYE	PUAN
MONTAJ		
Yetenek	Orta	0
Çaba	Orta	0
Çalışma koşulları	Orta	0
Tutarlılık	Orta	0
Fiziksel çaba:	Hafif (0.5-5)kg	3
Düşünsel çaba:	İşi planlamak için yoğun dikkat	4
Çalışma pozisyonu:	Çökme ve eğilme	8
	Durma ve yürümede serbest	0
Atmosfer:	Zararsız fakat kötü koku	3
Isı:	Normal	0
Gürültü:	Normal Makine Gürültüsü	1
Koruyucu elbise:	Takım	0
	Eldiven	2
TOPLAM		21

Montaj işleminin tolerans değeri:1.21'dir. Tolerans Değeri:1+0.21 şeklinde hesaplanmıştır.

Tablo 4. Kaynak İşlemi Tolerans Değeri

	SEVİYE	PUAN
Kaynak		
Yetenek	Orta	0
Çaba	Orta	0
Çalışma koşulları	Orta	0
Tutarlılık	Orta	0
Fiziksel çaba:	Hafif (0.5-5)kg	3
Düşünsel çaba:	İş planlamak için yoğun dikkat	4
Çalışma pozisyonu:	Çökme ve eğilme	8
	Durma ve yürümede serbest	0
Atmosfer:	Zararlı toz veya gaz	8
Isı:	Normal	0
Gürültü:	Normal Makine Gürültüsü	1
Koruyucu elbise:	Takım	0
	Eldiven	2
	Maske	15
TOPLAM		41

Kaynak işlemi tolerans değeri 1.41'dir.

Tablo 5. Tesviye İşlemi Tolerans Değeri

	SEVİYE	PUAN
TESVİYE		
Yetenek	Orta	0
Çaba	Orta	0
Çalışma koşulları	Orta	0
Tutarlılık	Orta	0
Fiziksel çaba:	Hafif (0.5-5)kg	3
Düşünsel çaba:	İş planlamak için yoğun dikkat	4
Çalışma pozisyonu:	Çökme ve eğilme	8
	Durma ve yürümede serbest	0
Atmosfer:	Zararlı toz veya gaz	8
Isı:	Normal	0
Gürültü:	Normal Makine Gürültüsü	1
Koruyucu elbise:	Takım	0
	Eldiven	2
	Maske	15
TOPLAM		41

Tesviye işleminin tolerans değeri 1.41'dir.

Tablo 6. Kesim İşlemi Tolerans Değeri

KESİM	SEVİYE	PUAN
Yetenek	Orta	0
Çaba	Orta	0
Çalışma koşulları	Orta	0
Tutarlılık	Orta	0
Fiziksel çaba:	Hafif (0.5-5)kg	3
Düşünsel çaba:	İşi planlamak için yoğun dikkat	4
Çalışma pozisyonu:	Durma ve yürümede serbest	0
	Çökme ve eğilme	8
Atmosfer:	Zararsız fakat kötü koku	3
Isı:	Normal	0
Gürültü:	Normal Makine Gürültüsü	1
Koruyucu elbise:	Takım	0
	Eldiven	2
TOPLAM		21

3. Öncelik ilişkilerinin belirlenmesi: Zaman etüdü çalışmasından sonra teknolojik öncelik diyagramı oluşturulmuştur. Bu öncelik değerleri konum ağırlığı atamada ve istasyon belirlemede kullanılacaktır. Öncelik ilişkileri tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Öncelik İlişkileri

AŞAM A	İŞLEMLER	ÖNCELİK
1	1. Cidar Alt Konik Lazer Kesimi	-
2	1. Cidar Alt Konik Ek Kaynağı	1
3	1. Cidar Alt Konik Sıvama	2
4	Alt Konik Birbirine Montajı	3
5	1. Cidar Gövde Hazırlanacak.	-
6	1. Cidar Gövde Konik Montajı	4 ve 5
7	Gövde Flanş Kalıp Sabitleme Montajı	6
8	1.Cidar Gövde Kaynakları	7
9	Ayak Dablin	8
10	Alt Konik Rolbontu Hazırlama	-
11	Alt Konik Rolbont Montajı	9 ve 10
12	Ayak Montajı	11
...	...	...
77	Redüktör Montajı	76
78	Bıçak Montajı	64-71-77
79	Elektrik Tesiatının çekilmesi	78
80	Platform Ekleme	61-79
81	Test aşaması	80

4. Konum ağırlıklarının hesaplanması: Konum ağırlıkları her bir n. öge için aşağıdaki denklem ile hesaplanmıştır.

$$\sum_n^{\infty} X \quad n=\text{işlem ögesi} \quad (3)$$

İstasyonlara atama yapılırken tablo 8’de gösterildiği gibi her aşamanın konum ağırlığı, teknolojik öncelik diyagramı dikkate alınmıştır. Bu değer her aşamanın kendinden sonra devam eden işlemlerin sürelerinin toplamıdır. Bu aşamada işletme atölye üretim ve siparişe göre üretim sistemi olması nedeniyle alınan siparişin ne kadar sürede bitirilmesi gerektiği kısıtı kullanılmıştır. İşletmenin 3 adet proses peynir makinasını 2 ay içerisinde üreterek müşterisine teslim etmesi gerekmektedir.

Tablo 8. İşletme İmalat Verileri

Hedeflenen Üretim Süresi	1 Ay
Aylık Çalışma Süresi (gün)	21
Günlük Çalışma Zamanı (dk)	540

$$C = T/N = 21 \times 540 \times 23 = 7560$$

$$C = 7560 \text{ dk'dır}$$

$$\text{Gerekli en az iş istasyonu sayısı } (n_{enaz}) = \text{enb } (n_{enk}, n_{olası})$$

$$n_{enk} = \sum t_i C = 433427560 = 5.73 \approx 6$$

$$n_{olası} = \text{Çevrim süresinin yarısından daha büyük süreye sahip iş ögesi süresi}$$

$$n_{olası} = 1$$

$$\text{Gerekli en az iş istasyonu sayısı } (n_{enaz}) = \text{enb } (6, 1) = 6$$

Bu çalışmada bu işletme için gerekli en az iş istasyonu sayısı 6 olarak belirlenmiştir.

Konum ağırlığı her bir iş ögesi için hesaplanır ve bir iş ögesinin konum ağırlığı o iş ögesinin süresi ile teknolojik öncelik diyagramında kendisinden sonra gelen iş ögelerinin sürelerinin toplamıdır. Bu konum ağırlıkları hesaplama tablosunda verilmiştir. (Tablo 9.)

Tablo 9. Konum Ağırlıkları Hesaplama

Aşama	İşlemler	Öncüller	Standart Süre	Standart Süre Dk	Konum Ağırlıkları
1	1. Cidar Alt Konik Lazer Kesimi	-	00:46	46	23380
2	1. Cidar Alt Konik Ek Kaynağı	1	02:32	152	23228
3	1. Cidar Alt Konik Sıvama	2	01:54	114	23114
4	Alt Konik Birbirine Montajı	3	04:12	252	22862
5	1. Cidar Gövde hazırlama	-	01:40	100	22862
6	1. Cidar Gövde Konik Montajı	4 VE 5	09:36	576	22286
7	Gövde Flanş Kalıp Sabitleme Montajı	6	07:51	471	21815
8	1.Cidar Gövde Kaynakları	7	09:38	578	21237
9	Ayak Dablin	8	05:14	314	20923
10	Alt Konik Rolbontu Hazırlama	-	05:50	350	20923
11	Alt Konik Rolbont Montajı	9 VE 10	11:17	677	20246
12	Ayak Montajı	11	05:38	338	19908
13	Gövde Keşişim Yerleri Kaynak Yapma.	12	26,1	1560	18348
14	Gövde Serpantin Hazırlama	13	12:06	726	18348
15	Gövde Serpantin Montajı	13 VE 14	09:56	596	17752
16	Serpantin ve Rolbont Kaynağı	15	21:23	1283	19469
77	Redüktör Montajı	76	03:31	211	1587
78	Bıçak Montajı	64-71-77	07:59	479	1108
79	Elektrik Tesisatı Çekme	78	10:37	637	471
80	Platform Ekleme	61-79	01:12	72	399
81	Test aşaması	80	06:39	399	0

5. Konum Ağırlıklı İstasyon Atamaları: Yukarıda verilmiş olan gerekli en az istasyon sayısı formülünden, toplam istasyon sayısı belirlenir. Bu istasyonlara atanan konum ağırlıklarından en büyük olan ağırlık ilk istasyona atanır. Devam ederek ilk iş istasyonunda tüm süreler atanana kadar işleme devam edilir. Daha sonra diğer istasyonlara geçilmektedir. Konum ağırlıklı yöntemle göre istasyon atamaları tablo 10’da gösterildiği gibidir. Toplam 6 adet istasyona işler atanmıştır.

$$(n_{enaz}) = enb (n_{enk}, n_{olastı}) \quad (4)$$

Tablo 10. Konum Ağırlıklı İstasyon Atamaları

İstasyon no	No	İşlemler	Öncüller	Konum Ağırlığı	Stand. Süre (dk.)	Birikimli Süre	Atanamayan Süre
1	1	1. Cıdar Alt Konik Lazer Kesimi	-	23380	46	46	7514
	2	1. Cıdar Alt Konik Ek Kaynağ	1	23228	152	198	7362
	3	1. Cıdar Alt Konik Sıvama	2	23114	114	312	7248
	4	Alt Konik Birbirine Montajı	3	22862	252	564	6996
	5	1. Cıdar Gövde hazırlama	-	22862	100	664	6896
	6	1. Cıdar Gövde Konik Montajı	4 ve 5	22286	576	1240	6320
	7	Gövde Flanş Kalıp Sabitleme Montajı	6	21815	471	1711	5849
	8	1.Cıdar Gövde Kaynakları Yapılacak.	7	21237	578	2289	5271
	9	Ayak Dablin	8	20923	314	2603	4957
	10	Alt Konik Rolbontu Hazırlanacak.	-	20923	350	2953	4607
	11	Alt Konik Rolbont Montajı Yapılacak	9 ve 10	20246	677	3630	3930
	12	Ayak Montaj Yapılacak.	11	19908	338	3968	3592
	13	Gövde Keşişim Yerleri Kaynak Yapılacak.	12	18348	1560	5528	2032
	14	Gövde Serpantin Hazırlanacak.	13	18348	726	6254	1306
	15	Gövde Serpantin Montajı Yapılacak.	13 ve 14	17752	596	6850	710
	20	Üst Konik Lazer Kesimi Yapılacak. Silindirde Bükümü	-	15494	246	7096	464
21	Üst Şase Lazer Kesimi	-	15494	48	7144	416	
23	Menhol Lazer Kesimi	-	15143	48	7192	368	
46	Ayak Boruları Kesimi	-	12185	48	7240	320	
2	17	İç Tesviyesi Yapılacak.	16	16068	401	1684	5876
	18	Gövde Takviye	17	15814	254	1938	5622
	19	Rolbont ve Serpantin Teste Alma	18	15494	320	2258	5302
	22	Üst Konik ve Şase Montajı	19-20-21	14950	544	2802	4758
	24	Menhol Çatım ve Kaynağı Yapılıp Montaja Hazırlama	23	14805	338	3140	4420
	25	Yan Saclar İlave Etme	22	14805	145	3285	4275
	26	Menhol Üst Konik’e Montajı	24-25	14625	180	3465	4095
	27	Üst Şase ve Konik Kaynakları yapma	26	13920	705	4170	3390
	28	Üst Konik ve Şase Tesviyesi	27	13364	556	4726	2834
	37	Gövde Taş yünü Sarımı İçin Hazırlanacak. Taş Yünü sarma	28	13110	254	4980	2580
	38	İzole Gövde ve Taban Sacının gelmesi	-	13110	653	5633	1927
	39	İzole Gövde Sarımı	37-38	12893	217	5850	1710
	40	İzole Taban Montajı	-	12821	726	6576	984
	41	Alt Taban Taş yünü Montajı	39	12821	72	6648	912
	42	İzole Taban Montajı	40-41	12095	726	7374	186
	43	Çıkış Vana Yönlü Teesi gelmesi	-	12095	72	7446	114
44	Alt Ürün Çıkış Montajı	42-43	12059	36	7482	78	
	47	Ayak Konik Boru Kaynağı	46	12059	126	126	7434
	48	Ayak Tesviyesi	47	11890	169	295	7265
	45	Alt Ürün Çıkış Kaynağı	44	11890	169	464	7096
	50	Alt Şase Boru Kesimi	-	11632	145	609	6951

3	49	Tam Ayak Montajı	45-48	11632	258	867	6693
	51	Alt Şase Montajı	49-50	10943	689	1556	6004
	52	İzole Taban Kaynağı	51	10680	263	1819	5741
	53	İzole Taban Tesviyesi	52	10490	190	2009	5551
	54	Üst Gövde Kaynak	53	10317	173	2182	5378
	55	Üst Gövde Tesviye	54	10087	230	2412	5148
	56	Alt Şase Kaynağı	55	9827	260	2672	4888
	58	Yan Platform Kesimi	-	9614	199	2871	4689
	57	Alt Şase Tesviyesi	56	9430	397	3268	4292
	62	Ürün Çıkış Tesviyesi	57	9252	178	3446	4114
	63	Buhar Hattı Hazırlanıp kaynatma	62	8994	258	3704	3856
	65	Pt 100 Cep Montajı ve Kaynağı	63	8682	312	4016	3544
	72	Kablo Kanalları Montajı	65	7044	1638	5654	1906
	66	Bıçak Lama Lazer Kesimi	-	3375	45	5699	1861
	67	Bıçak Bilemesi	66	2722	653	6352	1208
	68	Bıçak Çatımı	67	2422	300	6652	908
	69	Bıçak Kaynağı	68	2203	219	6871	689
	70	Bıçak Tesviyesi	69	1929	274	7145	415
34	Redüktörün gelmesi	-	1732	246	7391	169	

Tablo 10. (devam) Konum Ağırlıklı İstasyon Atamaları

İstasyon no	No	İşlemler	Öncüller	Konum Ağırlığı	Stand. Süre (dk.)	Birikimli Süre	Atanamayan Süre
5	59	Yan Platform Çatımı Yapılıyor.	58	2233	7381	7381	179
6	76	Elektrik Tesisatı Çekilecek.	74-75	1798	2474	2474	5086
	60	Yan Platform Kaynağı Yapılacak.	59	1688	545	3019	4541
	77	Redüktör Montajı Yapılacak.	76	1587	211	3230	4330
	64	Karıştırıcı Milleri Hazırlanacak.	29-30-31-32-33-34-35-36	1587	145	3375	4185
	71	Bıçak Kumlanacak.	70	1587	342	3717	3843
	78	Bıçak Montajı Yapılacak.	64-71-77	1108	479	4196	3364
	79	Elektrik Tesisatı Çekilecek.	78	471	637	4833	2727
	61	Yan Platform Tesviyesi Yapılacak.	60	471	1217	6050	1510
	80	Platform Eklenecek.	61-79	399	72	6122	1438
	81	Test Olacak.	80	0	399	6521	1039

Fabrikanın hedefleri doğrultusunda hesaplanan çevrim süresine göre boya öncesi montaj hattı için 6 istasyon belirlenmiştir.

$$\text{Ortalama iş istasyonu süresi} = \sum t_i / n$$

$$\text{Ortalama iş istasyonu süresi} = 43342 / 6 = 7223,6$$

$$n = \text{Bulunan iş istasyonu sayısı}$$

$$\text{Hattın Etkinliği} (\% \text{ Denge}) = 100 * [\sum t_i / (n * C)]$$

$$\text{Hattın Etkinliği} (\% \text{ Denge}) = 100 * [43342 / (6 * 7560)]$$

$$\text{Hattın Etkinliği} (\% \text{ Denge}) = \%95,55$$

$$\text{Denge Kaybı} (\%) = 1 - \text{Hattın Etkinliği}$$

$$\text{Denge Kaybı} (\%) = 1 - [100 * (\sum t_i / (n * C))]$$

$$\text{Denge Kaybı} (\%) = \%4,45$$

Denge kaybının istenen değeri 0 olmasıdır bu değere yakın değerler bulmaya çalışılır

Önerilen hattın etkinliğinden sonra önceki hattın verimliliği hesaplanarak karşılaştırma yapılmıştır. 2.5 ay gibi bir sürede tamamlanan proje istenenin üstünde tamamlanmış ve hatlar verimli kullanılamamıştır.

$$C_i = \text{Toplam Süre/Yapılması İstenen Ürün Adedi} = T/N = 52 \times 540/3 = 9360$$
$$\text{Montaj hattı adedi} = n = 6$$
$$\text{Toplam Süre} = t_i = 43342$$
$$\text{Hattın Etkinliği} (\% \text{ Denge}) = 100 * [\Sigma t_i (n * C)] = 0,77$$
$$\text{Denge Kaybı} = 0,23$$

SONUÇ

Uygulama öncesinde iş öğeleri arasında geçiş zaman kayıpları tespit edilmiştir. Planlanan sürede 10 Ton Kaşar Proses Tankı'nın üretimini tamamlanmayacağı öngörülmektedir. Bu nedenle montaj hatları iş öğeleri arasındaki geçiş zaman kaybını azaltmak için zaman etüdü uygulanmıştır. Kromel işletmesinde uygulanan hat dengeleme probleminde konum ağırlıklı metod kullanılmıştır. Ürünlerin bu metodun kullanılması için standart sürelerin tespit edilmesi ve teknolojik öncelik diyagramını oluşturulması gerekmektedir. Daha doğru bir veri elde etmek adına öncelikler belirlenmiştir. Bu çalışmada atölye üretim sistemi olması nedeniyle uzun sürelerle sahiptir ve daha doğru bilgi olması için zaman etüdü ve öncelik ilişkileri yapılmıştır. 1-3 ay gibi üretim süreleri olması nedeniyle işlem aşamalarının birbirini beklemesi uzun süre kayıplarına neden olmaktadır ve bu nedenle konum ağırlıklı hat dengeleme yöntemi uygulanmıştır.

Burada hatlar arasında eşit dağılım olması için bu çözüm tekniğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ve genelde seri üretim hatlarında uygulanan hat dengeleme problemi, birçok aşamadan oluşan karmaşık montaj gruplarını içinde bulunduran atölye üretim sisteminde de kullanılmış ve doğru sonuçlara ulaşılmıştır. Eldeki zaman etütlerini dikkate alarak istasyon oluşturulmuştur ve en verimli zaman kullanımı sağlamıştır. İşlemler sonucunda 6 istasyon oluşturulmuştur ve İş istasyonları kapasitelerini tamamına yakını kullanmışlardır. Bunun sonucunda 3 adet üretilmesi beklenen 10 ton kaşar proses tankının 2 aylık bir süreçte öncelik diyagramı oluşturularak iş akışı planlamıştır. Çalışma sonucunda ise ürün iş öğelerinin uygun istasyonlara atanımı sağlanmış ve hat dengelenmiştir. Zaman etüdü ile öncelik ilişkileri belirlenen Konum ağırlıklı hat dengeleme yöntemi uygulanması ile hatların verimlilik oranı %95 oranında olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki değeri %77 olan hattın %18'lik bir artış ile daha verimli hale geldiği görülmüştür. Hem 2,5 aylık süreç 2 ya indirilmiştir hem de hatlar verimli hale getirilmiştir.

KAYNAKLAR

Güngör, F. ve Akkaya, M. (2012). Seri Üretim Hattında Kapasite Dengeleme ve Verimlilik Artışının Birim Maliyete Etkisi ve Bir Uygulama. 11. Ulusal İşletmecilik Kongresi

Küçükkoç, İ. (2011). Karışık Modelli Montaj Hattı Dengeleme Problemleri ve Genetik Algoritmalar İle Bir Uygulama, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir

Lian J. (2019). Facilities Planning and Design: An introduction for Facility Planners, Facility Project Managers and Facility Managers. ISBN-10: 981327896X ISBN-13: 978-9813278967 Yayıncı: World Scientific Publishing Company

Özkıran, A. ve Düşünür, H. (2011). Otomotiv Sektöründeki Bir İşletmede Montaj Hattının Analizi Ve Dengeleme Çalışması, Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Özdemir, R.G. ve Ayağ Z. (2004). Hazırlık Sürelerinin Azaltılması İçin Bir Hat Dengeleme Modeli. Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği, XXIV Ulusal Kongresi, Gaziantep-Adana

Saif U. ve Guan Z. (2017). Multi Objective assembly line balancing and sequencing problems. ISBN-10: 6202058110 ISBN-13 : 978-6202058117 Yayıncı : LAP LAMBERT Academic Publishing

Tekin, M. (2005). Üretim Yönetimi. Konya: Günay Ofset

Wiendahl, H.P., Reichardt, J. ve Nyhuis, P. (2015). Handbook Factory Planning and Design. ISBN-10: 3662463903 ISBN-13: 978-3662463901 Yayıncı: Springer

BİR OTOMOBİL FABRİKASINDA YAPAY SİNİR AĞLARI İLE OTOMOBİL TALEP TAHMİNİ UYGULAMASI

Seher Arslankaya

Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Sakarya,
Turkey

Orcid: 0000-0001-6023-2901

Özet

Günümüzde işletmeler, işletme çıkarlarını gözetmek için farklı alanlarda bazı kararlar almaktadırlar. Bu kararlar hem fonksiyonel ya da stratejik kararlar olabilir. Alınan kararların etkili olması, işletmelerin karlılığının artmasına ve daha kaliteli hizmet vermesine neden olmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte rekabet şartlarının arttığı ve ürün yaşam eğrilerinin kısaldığı görülmektedir. Rakiplerin çokluğu da müşterilerin seçiciliklerini artırmaktadır. Bu seçicilik karşısında işletmelerin gelecekte mevcut durumlarını korumak ve geliştirebilmek amacıyla müşterilerin taleplerine karşılık verebilmek için iyi bir plan ile ilerlemek zorundadırlar. Üretimin doğru planlanabilmesi için işletme talep tahmini problemi ile karşılaşmaktadır. Müşterilerin gelecekteki talepleri, piyasanın durumu ve mevsimsellik gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu sebeple doğru bir talep tahmini yapmak oldukça kritik bir öneme sahip olmaktadır. Müşterilerin taleplerini doğru zaman ve nitelikte karşılayabilmek için doğru bir talep tahmini yapmak bu problemin içeriğini oluşturmaktadır. Üretilen ürünün müşteri taleplerine göre fiyat, kalite ve ürün miktarları gibi bilgiler toplanır ve değerlendirilir. Müşteri taleplerindeki değişimlere göre üretim planlaması yapılmalıdır. Planla yapılırken amaç mevcut üretim miktarlarından faydalanılarak ürünün talep tahmininin yapılmasıdır. Bu nedenle ürüne olan talep tahmininin yapılması çok önemlidir.

Bu çalışmada, otomobil üretimi yapılan bir işletmede yapılan analizler sonucunda bir otomobil modeli için yapılan üretim planının yapılan satışlara göre tutarsız olduğu görülmüştür. Ayrıca hatalı yapılan bu talep tahminleri işletmenin doğru ve verimli bir üretim planı yapamamasına neden olmakta ve birçok departmanda probleme yol açmaktadır. Bu çalışmada Ocak 2010 – Aralık 2019 döneminde aylık otomobil üretim değerleri kullanılarak yapay sinir ağı modeli kurulmuş ve gelecek dönem tahmin edilmiştir. Modelin performansı, regresyon değerleri ve ortalama karesel hata dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu çalışmada talep tahmini yapılırken kurulan yapay sinir ağı modelleri içinden en küçük hatayı veren yapay sinir ağı modeli kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, modelin performansının yüksek olduğunu, hata oranının düşük olduğunu ve talep tahmin edilirken yapay sinir ağları kullanımının doğru bir yöntem olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amacı gelecek dönemdeki otomobil talep miktarının yapay sinir ağları yöntemiyle doğru bir talep tahmini yapmaktır.

Anahtar kelimeler: Üretim Planlama, Talep tahmini, Yapay Sinir Ağı, Regresyon, Ortalama Karesel Hata (OKH-MSE)

Abstract

Today, businesses make some decisions in different areas to protect their business interests. These decisions can be both functional and strategic. The effectiveness of the decisions taken causes the profitability of businesses to increase and to provide better quality services. With globalization, it is seen that competition conditions have increased and product life curves have shortened. The high number of competitors also increases the selectivity of customers. In the face of this selectivity, businesses have to proceed with a good plan in order to respond to the demands of the customers in order to maintain and improve their current status in the future. In order to plan the production correctly, the enterprise faces the problem of demand forecasting. The future demands

of the customers are influenced by many factors such as the state of the market and seasonality. For this reason, making an accurate demand forecast is of critical importance. Making an accurate demand forecast in order to meet the demands of the customers at the right time and quality constitutes the content of this problem. Information such as price, quality and product quantities of the product to be produced are collected and evaluated according to customer demands. Production planning should be made according to the change in customer demands. While planning, the aim is to make the demand estimation of the product by using the current production quantities. For this reason, it is very important to make an estimate of the demand for the product. In this study, as a result of the analysis made in an automobile manufacturing enterprise, it was found that the production plan for an automobile model was inconsistent with the sales made. In addition, these erroneous demand estimates cause the business to not make an accurate and efficient production plan and cause problems in many departments. In this study, an artificial neural network model was established using monthly automobile production values between January 2010 - December 2019 and the next period was predicted. The performance of the model was determined taking into account the regression values and mean square error. In this study, the artificial neural network model, which gives the smallest error among the artificial neural network models, is used when demand estimation is made. The results of this study show that the performance of the model is high, the error rate is low, and the use of artificial neural networks is a correct method when estimating demand. The aim of this study is to make an accurate demand estimation of the automobile demand amount in the future by using artificial neural networks.

Keywords: Production Planning, Demand Forecasting, Artificial Neural Network, Regression, Mean Square Error (MSE)

GİRİŞ

Talep, tüketicilerin bir ürün veya hizmeti belirli bir fiyat seviyesinden almaya hazır oldukları miktara denir.(Tekin, 1996). Talebi tahmin edebilmek için talebi etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin talep üzerinde ne derece etkili olduğunun bilinmesi gerekir. Acar (1989), talep tahminini, gelecekte her hangi bir zaman dilimi için üretilecek olan bir ürünün talep seviyesini tespit etmek olarak tanımlamıştır.

Yapay sinir ağları ile yapılmış tahmin çalışmaları da bulunmaktadır. Asilkan (2009) yapay sinir ağları ikinci el otomobillerin fiyatlarını tahmin etmeye çalışmıştır. Avcı (2009), IMKB-30 endeksinin içinden seçilmiş bazı hisse senetleri günlük kazançlarını, yapay sinir ağı modeli ile tahmin etmiştir. Çalışmada, yapay sinir ağları yönteminin, hisse senedi getirilerinin tahmininde etkili ve faydalı olduğu gözlenmiştir.

Bu çalışmada otomobil üretimi yapan bir işletme için otomobil talebi yapay sinir ağları ile tahmin edilmiştir.

MATERIALS AND METHODS

Yapay sinir ağları insan beyninden ilham alınarak geliştirilmiştir. Yapay sinir ağları, biyolojik sinir ağlarını taklit eden bilgisayar programlarıdır. Bu ağlar öğrenmenin yanı sıra, ezberleme ve bilgiler arası ilişkiler oluşturma yeteneğine de sahiptir. (Elmas, 2016). Yapay sinir ağları insan beyninin fonksiyonel özelliklerine benzer şekilde, öğrenme, ilişkilendirme, sınıflandırma, genelleme, özellik belirleme, optimizasyon gibi konularda başarılı bir şekilde uygulanmaktadırlar. (Öztemel, 2003)

Bir yapay sinir ağında girdiler, ağırlıklar, toplama fonksiyonu, aktivasyon fonksiyonu ve çıktı olmak üzere 5 kısımdan oluşur.

Toplama fonksiyonu olarak aşağıdaki denklem kullanılmıştır.

$$NET = \sum_i^p xw \quad (1)$$

X: Girdiler

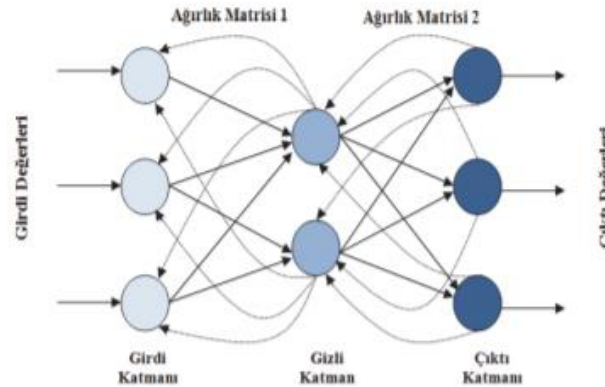
W : Ağırlıklar

P : Hücreye gelen toplam girdi sayısı

Aktivasyon fonksiyonu olarak aşağıdaki denklem kullanılmıştır.

$$F(NE\text{T}) = \frac{1}{1 + e^{-NE\text{T}}} \quad (2)$$

Aşağıdaki şekilde YSA modeli görülmektedir.

Şekil 1. İleri beslemeli geri yayılım yapay sinir ağı yapısı (Es vd. (2014)).

Bir Otomobil Fabrikasında Yapay Sinir Ağları ile Otomobil Talebinin Tahmini

Otomobil üretimi yapılan bir işletmede yapılan analizler sonucunda A model otomobil için yapılan üretim planının yapılan satışlara göre tutarsız, dengesiz olduğu görülmüştür. Yani yapılan talep tahminlerinde problemler olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca hatalı yapılan bu talep tahminleri işletmenin doğru ve verimli bir üretim planı yapamamasına neden olup birçok departmanda probleme yol açmıştır. Bu otomobil firmasında birçok ticari araç üretimi yapılmaktadır. Projede kullanılan veriler işletmenin satış departmanından alınmıştır. Bu verilerin analizleri sonucunda A model otomobil için tahmin edilen taleplerle satışı gerçekleşen A model otomobil hacimlerinin tutarsız olduğu anlaşılmıştır. Bu problem, yapay sinir ağları ile çözümlenerek tutarlı bir talep tahmini yapılması ve bunun sonucu olarak da verimli bir üretim planı yapılması beklenmektedir. İşletmede üretilen A model otomobile ait 2010-2019 yılları için aylık satış değerlerinin bir kısmı tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. A model otomobile ait 2010-2019 yıllarına ait aylık satış hacimleri

AYLAR	SATIŞ HACMİ	AYLAR	SATIŞ HACMİ	AYLAR	SATIŞ HACMİ	AYLAR	SATIŞ HACMİ
1.1.2010	12584	1.7.2012	15780	1.1.2014	15423	1.2.2017	13745
1.2.2010	12352	1.8.2012	14310	1.2.2014	14541	1.3.2017	14896
1.3.2010	13520	1.9.2012	15624	1.3.2014	14963	1.4.2017	15642
1.4.2010	11263	1.10.2012	13100	1.4.2014	15024	1.5.2017	16852
1.5.2010	12452	1.11.2012	14410	1.5.2014	13628	1.6.2017	17456
1.1.2011	14789	1.1.2013	15600	1.7.2015	16563	1.7.2018	13777
1.2.2011	14843	1.2.2013	15350	1.8.2015	15357	1.8.2018	14269
1.3.2011	13952	1.3.2013	14025	1.9.2015	15110	1.9.2018	15874
1.4.2011	14788	1.4.2013	14702	1.9.2016	13420	1.7.2019	13420
1.5.2011	13545	1.10.2013	15780	1.10.2016	13255	1.8.2019	14613

A model otomobile ait ay bazındaki satış hacimleri ve bu satış hacimlerini etkileyen faktörler; fiyat, rakip sayıları, müşteri sayıları olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de 2010-2019 yılları arasındaki aylık satış hacimleri, fiyat, rakip sayıları, müşteri sayıları ile ilgili bazı aylara ait veriler görülmektedir.

Tablo 2. A model otomobile ait 2010-2019 yılları satış hacimleri ve satış hacimlerini etkileyen faktörler

Aylar	Satış hacmi	Fiyat	Rakip sayısı	Müşteri sayısı
1.1.2010	12584	110200	6	25
1.3.2010	13520	110200	6	25
1.4.2010	11263	112500	8	27
1.4.2011	14788	119300	8	52
1.5.2011	13545	119300	7	35
1.6.2011	12989	119300	7	52
1.1.2012	15846	121200	6	50
1.2.2012	14632	121200	8	55
1.3.2012	13025	121200	9	59
1.2.2013	15350	127400	10	60
1.3.2013	14025	127400	9	53
1.4.2013	14702	135900	9	55
1.4.2014	15024	145700	6	48
1.6.2014	14782	155600	9	40
1.2.2015	15100	155600	5	65
1.3.2015	15120	155600	5	44
1.4.2015	16455	160600	5	50
1.6.2016	14785	167300	7	46
1.7.2016	15103	167300	8	46
1.8.2016	15120	189900	9	51
1.1.2017	13546	189900	7	64
1.3.2017	14896	189900	6	47
1.4.2017	15642	280300	8	48
1.10.2018	15357	285100	5	45
1.11.2018	15110	285100	7	40
1.12.2018	16333	285100	8	50
1.7.2019	13420	297200	8	43
1.8.2019	14613	297200	7	58
1.11.2019	16455	297200	5	65

Çalışmada ilk olarak veriler normalize edilmiştir. Normalize edilirken aşağıdaki denklem kullanılmıştır.

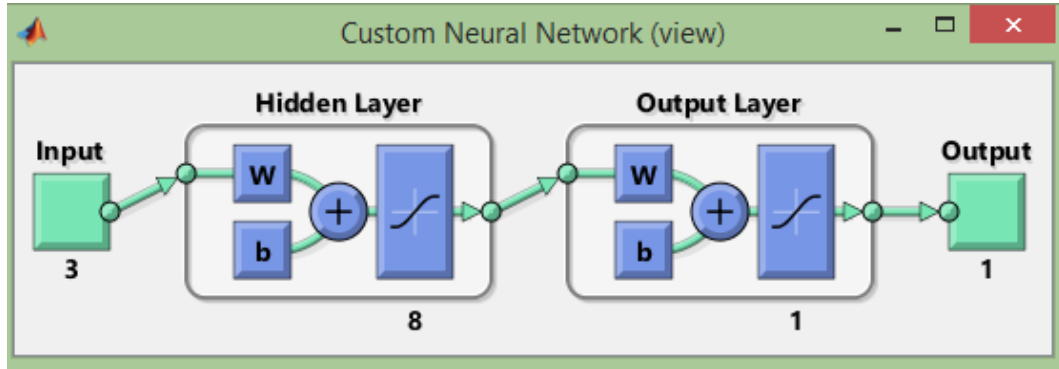
$$X' = \frac{X - X_{min}}{X_{max} - X_{min}} \quad (3)$$

Çalışmada en iyi sonucu bulabilmek için çok sayıda denemeler yapılmış ve çok fazla yapay sinir ağı modeli kurulmuştur. Bunlardan bir kaçı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 3’de görüldüğü gibi farklı ağ yapıları test edilmiş verilerin MSE değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3. YSA deneme sonuçları

Deneme No	Eğitim Fonksiyonu	Aktivasyon Fonksiyonu	Öğrenme Katsayısı	Katman Sayısı	Nöron Sayısı	MSE Değeri
1	TRAIINGDX	LEARNGDM	0,01	1	12	0,156
2	TRAIINGDX	LEARNGDM	0,01	2	8	0,313
3	TRAIINGDX	LEARNGDM	0,01	1	10	0,162
4	TRAIINGDX	LEARNGD	0,05	2	8	0,187
5	TRAIINGDX	LEARNGD	0,05	1	8	0,250
6	TRAIINGDX	LEARNGD	0,01	1	10	0,183
7	TRAIINGD	LEARNGDM	0,01	2	10	0,192
8	TRAIINGDX	LEARNGDM	0,01	1	8	0,012
9	TRAIINGDM	LEARNGDM	0,01	1	8	0,119
10	TRAIINGDX	LEARNGDM	0,01	1	15	0,091

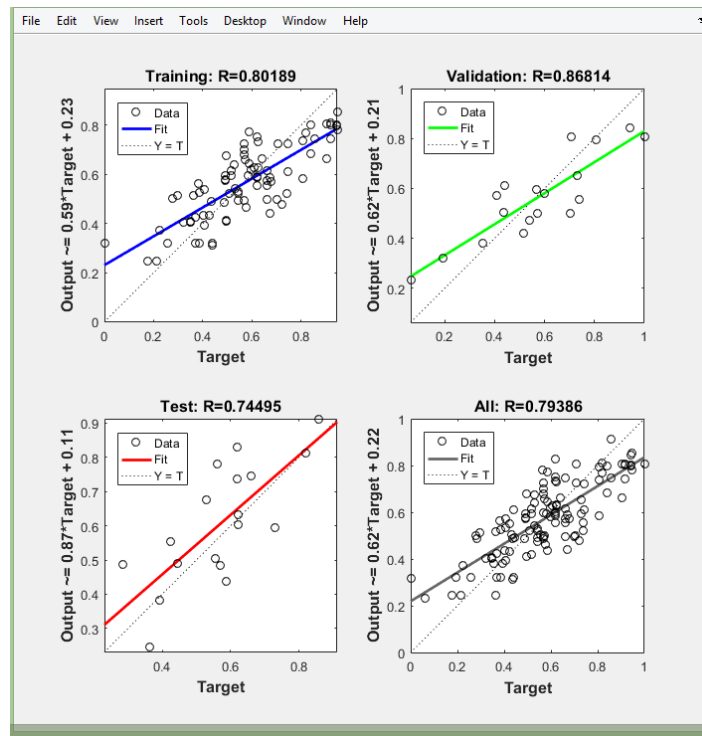
Tablo 3’de görüldüğü gibi MSE (Hata Kareleri Ortalaması) değeri en düşük olan deneme 8 numaralı denemedir. 8 numaralı denemenin ağ topolojisi aşağıdaki şekil 2’deki gibidir.

Şekil 2. Geliştirilen yapay sinir ağı yapısı

Tasarlanan bu model ileri beslemeli geri yayılım algoritması kullanılmıştır. Girdi katmanında 3 nöron, gizli katmanında 8 adet nöron ve çıktı katmanında 1 adet nöron kullanılmıştır. Bu ağın çalışması sonucunda ağa ait 4 adet regresyon grafiği oluşmaktadır. Aşağıdaki şekil 3’ de bu ağa ait regresyon grafikleri yer almaktadır.

İlk grafik, eğitim verileri için regresyon grafiğini göstermektedir. Eğitim verileri için regresyon değeri grafikte gözüktüğü üzere 0,802 olarak hesaplanmıştır. İkinci grafik, onaylama verileri için regresyon grafiğini göstermektedir. Onaylama verileri için regresyon değeri grafikte gözüktüğü üzere 0,868 olarak hesaplanmıştır. Üçüncü grafik, test verileri için regresyon grafiğini göstermektedir. Test verileri için regresyon değeri grafikte gözüktüğü üzere 0,745 olarak hesaplanmıştır. Son grafik, tüm veriler için regresyon grafiğini göstermektedir. Tüm verilerin regresyon değeri grafikte gözüktüğü üzere 0,794 olarak hesaplanmıştır.

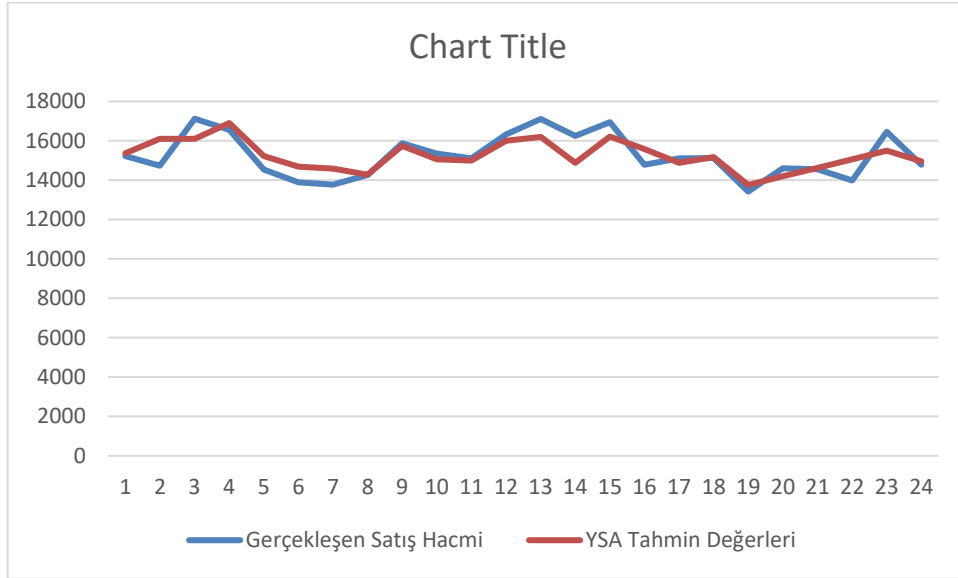
Şekil 3 Geliştirilen yapay sinir ağı modeline ait regresyon grafikleri

Test aşamasında kullanılan 24 veri için gerçekleşen satış hacmi ve bu regresyon değerleri için bu ağı ait tahmini talep değerleri aşağıdaki tablo 4’ de yer almaktadır.

Tablo 4. Gerçekleşen satış hacmi ve YSA tahmini talep değerleri

Gerçekleşen Satış Hacmi	YSA Tahmin Değerleri
15222	15372
14742	16103
17123	16103
16563	16904
14541	15221
13897	14684
13777	14581
14269	14279
15874	15736
15357	15065
15110	15002
16333	16008
17105	16200
16249	14878
16953	16217
14785	15585
15103	14881
15120	15175
13420	13758
14613	14195
14555	14628
13982	15055
16455	15505
14783	14956

Tablo 3’de görüldüğü gibi gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahminleri birbirine çok yakındır.

Şekil 4. Gerçekleşen satış değerleri ve YSA modeli tarafından tahmin değerlerinin grafiği görülmektedir.

İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Yapılan uygulamada test verisi olarak kullanılan 24 verinin gerçek satış değerleri ve YSA tahmin değerleri için t testi ile istatistiksel analizi yapılmıştır. Hipotez testinin denklemleri aşağıdaki denklem 4 ve denklem 5' de kurulmuştur.

H_0 : Gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasında fark yoktur.

$$(H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0) \quad (4)$$

H_1 : Gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasında fark vardır.

$$(H_1: \mu_1 - \mu_2 \neq 0) \quad (5)$$

Uygulanan t testi sonucunda aşağıdaki şekil 5-6-7' de görülen sonuçlar elde edilmiştir.

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 gerçekleşen satış	15247,1250	24	1096,61619	223,84584
Ysa tahmin	15253,7917	24	750,91260	153,27939

Şekil 5. Örneklem istatistikleri

Yukarıdaki şekil 5' da gerçekleşen satış değerlerinin ve YSA tahmin değerlerinin ortalamaları, veri sayıları, standart sapmaları ve standart hata ortalama değerleri hesaplanmıştır.

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 gerçekleşen satış & Ysa tahmin	24	,774	,000

Şekil 6. Örneklem karşılaŝtırması

Yukarıdaki şekil 6' da gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasındaki ilişki katsayısını göstermektedir. Bu ilişki katsayısı 0,774 olup gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca istatistiksel açıdan da anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Paired Samples Test

		Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower				Upper
Pair 1	gerçekleşen satış - Ysa tahmin	-6,66667	700,65321	143,02024	-302,52657	289,19324	-,047	23	,963

Şekil 7. Örneklem için t testi sonuçları

Yukarıdaki şekil 11’ de gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasındaki ortalama farkı, standart sapma farkı, standart hata ortalama farkları hesaplanmış olup %95 güven aralığında t testi uygulanmıştır. Bu güven aralığı içerisinde $t(23) = -0,47$ olup $\text{Sig.}(2\text{-tailed}) = 0,963$ olarak bulunmuştur.

$\text{Sig.}(2\text{-tailed})$ değeri 0,05’ ten küçük ise H_0 red edilir. $0,963 > 0,05$ olduğu için bu hipotez testinde H_0 kabul edilir. Yani sonuç olarak %95 güven aralığında gerçekleşen satış değerleri ve YSA tahmin değerleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur

SONUÇ

Bu uygulamada yapay sinir ağları ile yapılan talep tahminlerinde amaç; talepleri sağlıklı bir şekilde tahmin ederek oluşacak riskleri önceden görüp tüm kaynakları etkin bir şekilde kullanarak verimliliği arttırmaktır. Bu yapay sinir ağları ile talep tahminlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi işletme için kalıcı bir yarar sağlayacaktır.

Günümüzde artan talepler doğrultusunda taleplere tam zamanında cevap verebiliyor olmak işletmeleri rekabet ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu rekabet ortamında ise işletmelerin varlığını sürdürebilmesi amacıyla bu ve bunun gibi sürdürülebilirliği olan projelere zaman ayırmalıdır.

Bu çalışmada yapay sinir ağları kullanılarak A model otomobil için talep tahmini yapılmıştır. Talep tahmini yapılırken A model otomobilin satışlarını etkileyen fiyat, rakip sayısı ve müşteri sayıları dikkate alınmıştır. Sonuçlar MSE (hata kareleri ortalaması) değeri esas alındığında doğru tahminler olduğu gözlemlenmiştir.

REFERENCES

- Es H.A., Kalender F.Y ve Hamzaçebi C. (2014). Yapay sinir ağları ile Türkiye net enerji talep tahmini. Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi. Cilt 29, No 3, 495-504
- Tekin, M., 1996. Üretim Yönetimi, Arı Ofset Matbaacılık, Konya
- Acar, N., 1989. Üretim Planlaması Yöntem ve Uygulamaları, Yeniçag, Ankara
- Asilkan, Ö. ve Irmak, S. (2009). İkinci El Otomobillerin Gelecekteki Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ile Tahmin Edilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi _iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2) 2009: 375-391
- Avcı, Emin (2009). Yapay Sinir Ağları Modelleri ile Hisse Senedi Getiri Tahminleri, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1) 2009: 443-461.

İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARIN İŞ TATMİNİ VE İŞ STRESİ (TÜRKİYE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÖRNEĞİ)

Nilgun ULUTASDEMİR¹, Sırer ALBAYRAK², Hasan TUNA³, Ozgun ARMAN⁴

¹Assoc. Prof. Dr., Gümüşhane University, Faculty of Health Sciences, Gümüşhane, Turkey, ORCID ID: 0000-0002-2231-5236

²Lecturer, Ağrı İbrahim Çeçen University Vocational High School, Ağrı, Turkey, ORCID ID: 0000-0002-3201-1789

³Lecturer, Gümüşhane University, Kelkit Aydın Doğan Vocational High School, Gümüşhane, Turkey, ORCID ID: 0000-0003-3194-7216

⁴Lecturer, Artvin Çoruh University, Borçka Acarlar Vocational High School, Artvin, Turkey, ORCID ID: 0000-0001-7682-1735

Özet

Amaç: Bu çalışma; Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde görev yapan iş güvenliği uzmanların yaşadıkları iş tatmini, iş stresini belirlemek ve iş tatmini ile iş stresi arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem: Kesitsel ve tanımlayıcı tipte olan çalışmanın evreni Haziran-Ağustos 2018 tarihlerinde Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde (Malatya ve Van İli) görev yapan iş güvenliği uzmanlarından (n= 240 kişi) oluşmaktadır. Evrenin tümü araştırma kapsamına alınmış, red eden ve izinliler dışında araştırma yapmayı kabul eden, en düşük il sayısı (n= 84) baz alınarak 168 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri; sosyo-demografik özellikler, uzmanlık özellikleri, görevlendirilme türü, çalıştıkları ili içeren sorular ile "Algılanan İş Stresi Ölçeği" ve "Minnesota İş Tatmin Ölçeği"nden oluşan soruların 15 dakika sürede direkt gözlem altında yüz yüze uygulanmasıyla toplanmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde frekans, t testi, ANOVA ve korelasyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırma kapsamına alınan iş güvenliği uzmanların %22.6'sı kadın, %77.4'ü erkek olup yaş ortalamaları 29.50±1.78 (Min:18, Max:54)'dir. Uzmanların %60.1'i B sınıfı iş güvenliği uzmanı olduğunu, %37.5'i yüksek lisans yaparak uzmanlığı hak kazandığını, %66.1'i OSGB üzerinden sözleşme yaparak görevlendirildiğini ifade etmiştir. Malatya ilinde görev yapan iş güvenliği uzmanları Van ilinde görev yapanlara göre daha fazla iş stresi yaşamaktadır. Kadın iş güvenliği uzmanları daha fazla iş tatminsizliği yaşarken, erkek iş güvenliği uzmanları ise daha fazla iş stresi yaşamaktadır. Yaş ve hizmet yılı arttıkça algılanan iş stresi de artmaktadır.

Sonuç: Sonuç olarak; iş güvenliği uzmanların yüksek iş tatmini ve iş stresi yaşadığı, iş tatmini ile iş stresi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş güvenliği uzmanı, İş stresi, İş tatmini

JOB SATISFACTION AND JOB STRESS OF OCCUPATIONAL SAFETY SPECIALIST (EXAMPLE OF EASTERN ANATOLIA REGION OF TURKEY)

Abstract

Aim: This study was conducted to determine the job satisfaction and job stress levels of occupational safety specialists working in the Eastern Anatolia region of Turkey, and to analyze whether there is a relationship between job satisfaction and job stress.

Method: The population of the research, which was conducted as a descriptive and cross-sectional study, was comprised of occupational safety specialists (n=240 persons), who were active employee in the Eastern Anatolia Region of Turkey (provinces of Malatya and

Van) between June-August 2018. The entire population was reached and a total of 168 individuals, who volunteered to participate, were included in the research except for the those who refuse and who are on leave based on the lowest number of provinces (n=84). The data of the research were collected through questions seeking answers about socio-demographic characteristics, specialty features, task type, and about the province they were working in, as well as the “Perceived Job Stress Scale” and “Minnesota Job Satisfaction Scale”; the questions and scales were administered under direct observation in 15 minutes through face-to-face interview method. In the statistical analysis of the data, frequency, t test, ANOVA and correlation analysis were used.

Findings: Among the research participants, who were occupational safety specialists, 22.6% were female, 77.4% were male and their average age was 29.50 ± 1.78 (min:18, Max:54). Of the specialists, 60.1% stated that they were Class-B occupational safety specialists, 37.5% qualified as a specialist after studying a master's degree, and 66.1% were employed under contract through the Joint Health and Safety Unit. Occupational safety professionals working in Malatya province experience more work stress than those working in Van province. Female occupational safety professionals experience more job dissatisfaction, while male occupational safety professionals experience more job stress. Perceived job stress also increases as the age and professional experience increase.

Results: As the conclusion, it was determined that occupational safety specialists experience high job satisfaction and job stress, and that there was a negative significant relationship between the job satisfaction and job stress.

Keywords: Occupational safety specialist, Job stress, Job satisfaction

GİRİŞ

İş tatmini, bireyin normlar, değerler, beklentiler sisteminden geçerek işlenen iş ve iş koşullarına ilişkin algılarına karşı geliştirdiği içsel tepkilerden oluşmaktadır (Çekmecioğlu, 2006). Kişinin işine karşı gösterdiği genel tutum olumlu ise iş tatmininin var olduğu, aksine kişinin işinde geçirdiği deneyimler sonucu oluşan tutum olumsuz iş tatmininin olmadığını söylemek mümkündür (Türk, 2003). Çalışan kişiler genellikle günlük yaşantılarının çoğu zamanını iş yerinde geçirirler. Bu durum kişinin hem ekonomik hem de psikolojik açıdan beklentilerini etkilemektedir. Bu beklentileri elde edebilen kişiler daha mutlu, aksine beklentileri elde edemeyen kişiler ise mutsuz olabilmektedirler. Bu durum iş tatmininin hem ekonomik hem de psikolojik olarak önemini açıkça belirtmektedir (Bakan, 2004). İş tatmini az olan çalışanların daha sık hasta oldukları, özellikle baş ağrısı ve kalp hastalıkları geçirdikleri belirtilmiştir (Özalp ve Kirel, 2010).

Günümüzde teknolojinin ve örgütlerde makineleşmenin hızla artması insana duyulan fiziksel ihtiyacı azaltsa da, meydana gelen yeni iş düzeni kişilerin uyum sağlamasını zorlaştırarak kişide stres yaratır. Bunun yanında çalışan kişilerin işe karşı uyumsuz hissetmeleri, maddi ve manevi tatminler, terfi ve yükselme imkanlarının yetersiz olması gibi faktörler kişide stres oluşturmaktadır (Güney, 2011). Stres ve tatmin, kişiden kişiye farklılaşan, aynı koşullar altında birini diğerine göre daha farklı etkileme potansiyeline sahip kavramlardır. Kavramların bu göreceliği, öznel olarak gözlenen tecrübelerden nesnel sonuçlara ulaşmaya izin vermemektedir. Bu bağlamda yapılması gereken aynı koşullar altındaki bir grup üzerinden tahlilde bulunmak ve yaygın olarak gözlenen sonuçlar üzerinden anlamlı bulgular sağlamaktır (Bayar, 2016).

Literatürde iş stresi ile iş tatmini arasında negatif yönde ilişki bulunduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Ahsan ve ark., 2009; Yılmaz, 2008; Ekinci, 2006; Batıgün ve Şahin, 2006; Siu ve ark., 1997; Alshammari, 1996; Siu, 1998). Bu çalışma; Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde görev yapan iş güvenliği uzmanların yaşadıkları iş tatmini, iş stresini

belirlemek ve iş tatmini ile iş stresi arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Kesitsel ve tanımlayıcı tipte olan çalışmanın evreni Haziran-Ağustos 2018 tarihlerinde Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde (Malatya ve Van İli) görev yapan iş güvenliği uzmanlarından (n= 240 kişi) oluşmaktadır. Evrenin tümü araştırma kapsamına alınmış, red eden ve izinliler dışında araştırma yapmayı kabul eden, en düşük il sayısı (n=84) baz alınarak 168 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri; sosyo-demografik özellikler, uzmanlık özellikleri, görevlendirilme türü, çalıştıkları ili içeren sorular ile "Algılanan İş Stresi Ölçeği" ve "Minnesota İş Tatmin Ölçeği"nden oluşan soruların 15 dakika sürede direkt gözlem altında yüz yüze uygulanmasıyla toplanmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde frekans, t testi, ANOVA ve korelasyon analizi kullanılmıştır.

Algılanan İş Stresi Ölçeği: Algılanan iş stresi ölçeği, Cohen ve Williamsom (1988) tarafından geliştirilmiştir. Ülkemizdeki geçerlilik ve güvenilirliği Baltaş Takuman ve Duman (1998) tarafından yapılan ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.84 bulunmuştur. Ölçek 15 sorudan oluşan 5'li likert tipi ölçektir. (1=Hiçbir zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Çoğu zaman, 5=Her zaman). Ölçeğin değerlendirilmesinde elde edilen toplam puan 15'e bölünerek bireyin ölçek puanı elde edilmektedir. (A=1,0-1,3; B=1,4-1,9; C=2,0-2,5; D=2,6-3,1; E=3,2-3,4; F=3,5-4,0) E ve F yüksek stres düzeyini, D ve C orta stres düzeyini, A ve B ise düşük stres düzeyini ifade etmektedir (Cohen ve Williamsom, 1988; Baltaş Z, Takuman Y. ve Duman Y, 1998).

Minnesota İş Tatmin Ölçeği (MSQ): Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen, Baycan (1985) tarafından Türkçe'ye uyarlanman, 20 soruluk Minnesota İş Tatmini Ölçeği'dir. Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılan ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,77'dir. MSQ, dışsal, içsel ve ikisinin toplamından oluşan genel tatmini ölçmektedir. Anketten toplam tatmin, dışsal ve içsel tatmin puanları elde edilmektedir. Genel tatmin puanı, maddelerden elde edilen puanların toplamının 20'ye bölünmesiyle bulunmaktadır. Yüzde olarak 75 ve üstü puanı yüksek iş tatminini, %75- 25 orta düzey iş tatminini, %25 ve altı da düşük iş tatminini tasvir etmektedir. Buna göre ortalama olarak 1-3 arası düşük iş tatminine; 3-4 arası orta düzey iş tatminine; 4-5 ise yüksek iş tatminine denk gelmektedir (Weiss, Dawis, England ve Lofquist, 1967; Baycan, 1985).

BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan iş güvenliği uzmanların %22.6'sı kadın, %77.4'ü erkek olup yaş ortalamaları 29.50±1.78 (Min:18, Max:54)'dir. Uzmanların %60.1'i B sınıfı iş güvenliği uzmanı olduğunu, %37.5'i yüksek lisans yaparak uzmanlığı hak kazandığını, %66.1'i OSGB üzerinden sözleşme yaparak görevlendirildiğini ifade etmiştir. Malatya ilinde görev yapan iş güvenliği uzmanları Van ilinde görev yapanlara göre daha fazla iş stresi yaşamaktadır. Kadın iş güvenliği uzmanları daha fazla iş tatminsizliği yaşarken, erkek iş güvenliği uzmanları ise daha fazla iş stresi yaşamaktadır. Yaş ve hizmet yılı arttıkça algılanan iş stresi de artmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada iş güvenliği uzmanların yüksek iş tatmini ve iş stresi yaşadığı, iş tatmini ile iş stresi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu saptanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Ahsan N, Zaini A, David Y, Gun-Fie D, Syed Shah A. (2009). A study of job stress on job satisfaction among University Staff in Malaysia: Empirical study. *European Journal of Social Science* 8(1): 121-131.
2. Alshammarı S.A, Khoja T.A, Alsubaire A.S. (1996). Job satisfaction and occupational stress among primary health care center doctors. *International Journal of Mental Health* 24(4): 85-95.
3. Bakan İ, Büyükbeşe T. (2004). Örgütsel iletişim ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Akademik örgütler için bir alan araştırması. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi* 7(1): 6-7.
4. Baltaş Z, Atakuman Y. ve Duman Y. (1998). Standardization of the perceived stress scale: Perceived stress in Turkish Middle Managers. *Stress and Anxiety Research Society 19th International Conference, İstanbul.*
5. Batıgün A.D, Şahin N.H. (2006). İş stresi ve sağlık psikolojisi araştırmaları için iki ölçek: A-tipi kişilik ve iş doyumunu. *Türk Psikiyatri Dergisi* 17(1): 32- 45.
6. Baycan, F.A. (1985). An analysis of the several aspects of satisfaction between different occupational groups. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
7. Cohen S. ve Williamson G. (1988). Perceived stress in a probability sample of the United States. S. Spacapan ve S. Oskamp (der.). *The Social Psychology of Health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology.* Sage, Ca, Newbury Park.
8. Çekmecioğlu H. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarının işten ayrılma niyeti ve verimlilik üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: Bir araştırma. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 8(2): 153-168.
9. Ekinci H, Ekinci S. (2003). Yöneticiler üzerindeki etkileri açısından stres kaynakları ve bir uygulama. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi* 22(2): 93-111.
10. Güney S. (2011). Örgütsel davranış. 1. basım, Nobel yayın dağıtım, Ankara.
11. Özalp E, Kırel Ç. (2010). Örgütsel davranış. 4. baskı, Ekin yayınevi, Bursa.
12. Siu O.L, Cooper C.L, Donald L. (1997). Occupational stress, job satisfaction, and mental health among employees of an acquired TV company in Hong Kong. *Stress Medicine* 13: 99-107.
13. Siu O.L. (1998). A study of occupational stress, job satisfaction, and quitting intention in Hong Kong Firms: The role of locus of control and organizational commitment. *Stress Medicine* 14: 55-66.
14. Türk M.S. (2003). Bir iletişim sistemi olan örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.*
15. Weiss D.J, Dawis R.V, England G.W. and Lofquist L.H. (1967). *Manual for the minnesota satisfaction questionnaire. vol. 22 (Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation: XXII).* Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center. Work Adjustment Project.

LEKSIK VAHIDLƏRİN STRUKTURAL ÖZƏLLİKLƏRİ

Prof. Dr. Həcər Hüseynova

ADPU, filologiya fakültəsi

<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

Xülasə

Hər bir dilin leksik sistemi digər dil sistemlərinə nisbətən daha intensiv şəkildə dəyişikliyə uğrayır. Müasir qloballaşan cəmiyyətdə dillər və xalqlar arasında kontaktın olması labüddür. Bu linqvistik proses bütün dünya dillərində müşahidə edilməkdədir. Eyni zamanda leksik vahidlər struktur, semantik və ya funksional cəhətlərdən də maraqlı dil xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan dilində də orijinal linqvistik proseslər müşahidə edilməkdədir. Belə cəhətlərdən biri dilin leksik sistemində müşahidə edilən qoşa sözlər, onların strukturu, mürəkkəb sözlərdən fərqi və ya oxşar cəhətləri kimi məsələlərdir.

Məlumdur ki, dilimizin lüğət tərkibində sürətli inkişaf prosesi nəticəsində çağdaş dil sistemimizin söz yaradıcılığında daxili quruluş xüsusiyyətinə əsaslanan özünəməxsus qayda-qanunlar sistemi formalaşmışdır. Həmin spesifik cəhətlər dilimizin qrammatikasında da müşahidə edilir.

Dildə söz yaradıcılığı prosesinin müxtəlif yolları vardır. Onlardan biri də sintaktik üsulla yeni sözlərin yaradılmasıdır. Həmin üsul derivatoloji prosesin ən qədim formalarından biri kimi Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında mühüm rol oynayır. Belə bir derivatoloji proses morfoloji üsulla söz yaradıcılığına nisbətən son illər dilimizdə söz yaradıcılığı istiqamətində ikinci planda durur.

Sintaktik yolla yeni sözlərin yaranması tədricən əhəmiyyətini itirərək öz funksiyasını leksik və morfoloji yolla söz yaradıcılığı prosesinə vermək üzrədir. Sintaktik yolla söz yaradıcılığı prosesinin yaranması öz tarixi etibarı ilə morfoloji prosesdən qədim olduğuna baxmayaraq, bu proses həmin proses əsasında yaranan sözlərin sürətlə dəyişilməsi və sadə sözlərə çevrilməsi və ya sözün formalaşması etibarı ilə mütəhərrik olması kimi bir xarakterə malikdir.

Dilin mürəkkəb sözlər sistemi lüğət tərkibində daha mütəhərrik olaraq intensiv dəyişmə xüsusiyyətinə malikdir. Mürəkkəb sözlərin tərkibində iştirak edən komponentlərin ayrılıqda müstəqil məfhum ifadə edən və ya etməyən sözlərdən ibarət olmasına baxmayaraq, mürəkkəb söz problemi düzətmə söz problemindən daha çətindir.

Mürəkkəb sözlərin bir qrupu isə nəzəri ədəbiyyatda qoşa sözlər adlandırılan dil vahidləridir. Əyri-üyrü, daş-maş, çör-çöp və s.

Qoşa sözlər Azərbaycan dilində həll edilməmiş bir məsələdir. Bu sözlərlə bağlı alimlərin müxtəlif fikirlərinə diqqət yetirsək, görürük ki, bəziləri qoşa sözləri mürəkkəb söz, bəziləri söz birləşməsi adlandırır və öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışır.

Açar sözlər: morfolojiya, söz yaradıcılığı, mürəkkəb sözlər, qoşa sözlər, semasiologiya

SÖZCÜK BİRİMLERİNİN YAPISAL ÖZƏLLİKLƏRİ

Özet

Her dilin sözcük sistemi, digər dil sistemlerinden daha yoğun bir şekilde değişir. Günümüzün küreselleşmiş toplumunda, diller ve halklar arasında iletişim kaçınılmazdır. Bu dilsel süreç tüm dünya dillerinde görülmektedir. Aynı zamanda, sözcük birimleri hem yapısal, hem anlamsal hem de işlevsel olarak ilgi çekici dil özellikleri ile dikkat çekmektedir. Azerbaycan dilinde de orijinal dilsel prosesler baş vermektedir. Bu problemlerden biri, dilin sözcük sisteminde rastlanan çift sözcükler, bunların yapısı, karmaşık sözcüklerden farklılıkları veya benzerlikleri gibi konulardır.

Dilimizin leksikasının hızla gelişmesi sonucunda, modern dil sistemimizin iç yapısına dayalı özgün bir kurallar ve düzenlemeler sistemi olduğu bilinmektedir. Bu belirli özellikler, dilimizin gramerinde de yer almaktadır.

Dilde kelime yaratmanın farklı yolları vardır. Bunlardan biri, sözdizimsel olarak yeni kelimelerin oluşturulmasıdır. Derivatolojik sürecin en eski biçimlerinden biri olan bu yöntem, modern Azerbaycan'ın edebi dilinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Böylesi bir derivatolojik süreç, morfolojik yöntemle kelime yaratımına kıyasla son yıllarda dilimizde kelime yaratma yönünde arka planda olmuştur.

Yeni kelimelerin sözdizimsel olarak ortaya çıkışı giderek önemini yitiriyor ve işlevini sözcüksel ve morfolojik bir yolla kelime oluşum sürecine aktarmak üzeredir. Sözdizimsel kelime oluşumu süreci tarihsel olarak morfolojik süreçten daha eski olsa da, bu süreç, bu sürece dayalı kelimelerin hızlı değişmesi ve basit kelimelere dönüşmesi veya kelimelerin oluşumu ile karakterize edilir.

Dilin karmaşık kelime sistemi, kelime hazinesinde daha dinamik ve yoğun bir şekilde değişme yeteneğine sahiptir. Bileşik bir kelimenin bileşenleri, bağımsız bir kavramı ayrı ayrı ifade eden veya ifade etmeyen kelimelerden oluşsa da, bileşik bir kelime problemi, doğru bir kelime probleminden daha zordur.

Bir grup bileşik kelime, teorik literatürde çift kelime olarak adlandırılan dil birimleridir: eyri-üyrü, taş-tuş, çör-çöp vb.

Çift kelime Azerbaycan dilinde çözülmemiş bir konudur. Bu kelimelerle ilgili bilim adamlarının farklı görüşlerine dikkat edersek, bazılarının çift kelimeleri karmaşık kelimeler, bazılarının ise kelime bileşikleri olarak adlandırdığını ve görüşlerini doğrulamaya çalıştığını görürüz.

Anahtar kelimeler: morfoloji, kelime oluşumu, bileşik kelimeler, çift kelimeler, anlam, bilim

GİRİŞ

Hər bir dilin leksik sistemi digər dil sistemlərinə nisbətən daha intensiv şəkildə dəyişikliyə uğrayır. Müasir qloballaşan cəmiyyətdə dillər və xalqlar arasında kontaktın olması labüddür. Bu linqvistik proses bütün dünya dillərində müşahidə edilməkdədir. Eyni zamanda leksik vahidlər struktur, semantik və ya funksional cəhətlərdən də maraqlı dil xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan dilində də orijinal linqvistik proseslər müşahidə edilməkdədir. Belə cəhətlərdən biri dilin leksik sistemində müşahidə edilən qoşa sözlər, onların strukturu, mürəkkəb sözlərdən fərqi və ya oxşar cəhətləri kimi məsələlərdir.

Məlumdur ki, dilimizin lüğət tərkibində sürətli inkişaf prosesi nəticəsində çağdaş dil sistemimizin söz yaradıcılığında daxili quruluş xüsusiyyətinə əsaslanan özünəməxsus qayda-qanunlar sistemi formalaşmışdır. Həmin spesifik cəhətlər dilimizin qrammatikasında da müşahidə edilir.

Dildə söz yaradıcılığı prosesinin müxtəlif yolları vardır. Onlardan biri də sintaktik üsulla yeni sözlərin yaradılmasıdır. Həmin üsul derivatoloji prosesin ən qədim formalarından biri kimi Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında mühüm rol oynayır. Belə bir derivatoloji proses morfoloji üsulla söz yaradıcılığına nisbətən son illər dilimizdə söz yaradıcılığı istiqamətində ikinci planda durur.

Sintaktik yolla yeni sözlərin yaranması tədricən əhəmiyyətini itirərək öz funksiyasını leksik və morfoloji yolla söz yaradıcılığı prosesinə vermək üzrədir. Sintaktik yolla söz yaradıcılığı prosesinin yaranması öz tarixi etibarı ilə morfoloji prosesdən qədim olduğuna baxmayaraq, bu proses həmin proses əsasında yaranan sözlərin sürətlə dəyişməsi və sadə sözlərə çevrilməsi və ya sözün formalaşması etibarı ilə mütəhərrik olması kimi bir xarakterə malikdir.

Dilin mürəkkəb sözlər sistemi lüğət tərkibində daha mütəhərrik olaraq intensiv dəyişmə xüsusiyyətinə malikdir. Mürəkkəb sözlərin tərkibində iştirak edən komponentlərin ayrılıqda müstəqil məfhum ifadə edən və ya etməyən sözlərdən ibarət olmasına baxmayaraq, mürəkkəb söz problemi düzətmə söz problemindən daha çətinidir.

Mürəkkəb sözlərin bir qrupu isə nəzəri ədəbiyyatda qoşa sözlər adlandırılan dil vahidləridir. Əyri-üyrü, daş-maş, çör-çöp və s.

Qoşa sözlər Azərbaycan dilində həll edilməmiş bir məsələdir. Bu sözlərlə bağlı alimlərin müxtəlif fikirlərinə diqqət yetirsək, görürük ki, bəziləri qoşa sözləri mürəkkəb söz, bəziləri söz birləşməsi adlandırır və öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışır.

Leksik vahidlərin struktural xüsusiyyətləri müasir dilçiliyin aktual problemlərindəndir. Bəzən bu məsələ, yəni mürəkkəb sözlərlə mürəkkəb cümlə terminləri bir-birilə qarışdırılır. Bəzi məqamlarda alimlər sözlərin yalnız formal cəhətlərinə diqqət yetirmişlər. Onlar düşünmüşlər ki, yalnız formal əlamətlərə görə mürəkkəb sözlər yarana bilər.

Bu səbəbdən onlar mürəkkəb sözlərin mövcud qrammatik formalar əsasında təşəkkülünü mürəkkəb sözlər üçün xarakterik əlamət hesab etmişlər. Hansı ki, mürəkkəb sözlərin təşəkkülündə müəyyən qrammatik qaydaların iştirakı, daha doğrusu, onların öz qrammatik mütəhərrikliyinin itirilməsi özü mürəkkəb sözlərin təşəkkülü üçün müəyyən bir qayda hesab edilə bilər. Məlumdur ki, mürəkkəb sözlər də forma və məzmun münasibətində müxtəlif şəkillərdə müxtəlif dərəcələrdə təzahür edə bilər. Çünki hər yerdə, hər zaman həm məzmun, həm də forma eyni vaxtda eyni şəkildə meydana gəlir.

Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözləri dəqiq təhlil etmək məqsədilə bu sözlərin formalaşmasını təmin edən bir sıra cəhətləri müəyyənləşdirmək vacibdir. Mürəkkəb sözlərin formalaşmasında bəzi xüsusiyyətlər özünü göstərir: 1) Maddi əsas; 2) Komponentlərin məna xüsusiyyətləri; 3) Komponentlərin tipləri; 4) Forma və məzmun münasibətləri; 5) Komponentlər arasında əlaqə [1, 137].

Bəzi mürəkkəb sözlər eyni sözlərin təkrarı ilə yaranır. Məsələn: qaça-qaça, narın-narın, az-az və s. Belə mürəkkəb sözlərin komponentləri eyni nitq hissələrinə mənsub olduğu kimi, şəkil əlamətlərinə görə də məhdud olur.

Eyni sözlərin təkrarı ilə düzələn mürəkkəb sözlərdən bəzi sövti dəyişikliklər nəticəsində əmələ gəlmiş xüsusi bir formaya malik olan söz qrupuna – qoşa sözlərə təsadüf edilir. Məsələn: ağac-uğac, axır-uxur, arıq-uruq, az-maz, əyri-üyrü, kağız-kuğuz, kasıb-kusub və s. Yusif Seyidovun “Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri” kitabında göstərilir ki, bəzi alimlər bu tipli qoşa sözləri söz birləşmələri qrupuna aid edirlər. Lakin onların arasındakı fərqlərə görə bəzi alimlər bu fikirlə razılaşırlar. Səlim Cəfərov belə qoşa sözləri nəinki söz birləşməsi, hətta mürəkkəb sözlərin bir növü kimi götürür [1, 147].

Qəzənfər Kazımovun Müasir Azərbaycan dili dərslərində belə bir qeydə rast gəlirik: “... qoşa sözlər, adətən, mürəkkəb isimlərin bir növü kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn: çör-çöp, dəmir-dümür, dəyiş-düyüş, ağac-uğac, cahıl- cuxul, cik-bik və s.” [5, 58]. Alim bu fikri eynilə mürəkkəb sifətlərin bir növü kimi göstərir. Məsələn: qara-qura, əyri-üyrü, arıq-uruq, bərli-bəzəkli, açıq-saçıq və s. [5, 110].

Muxtar Hüseynzadə “Müasir Azərbaycan dili” kitabında mürəkkəb isimlər bölməsində belə göstərir ki, mürəkkəb isim əmələ gətirən ikinci sözün müstəqil məzmunu olmur və birinci sözlə uzlaşır. Buludxan Xəlilov mürəkkəb isimləri qruplaşdırarkən belə sözləri qoşa sözlər adlandırmışdır. Bundan əlavə olaraq, bu qoşa sözlər haqqında başqa bir fikir də söyləmişdir: dilimizdə mənalı sözlərlə yanaşı işlənən mənasız sözlər də vardır ki belə sözlər ritmik sözlər deyilir. Bu fikirlərə baxmayaraq, yenə də belə sözləri mürəkkəb söz kimi qeyd edirlər.

Türkologiyada indiyə qədər belə sözləri mürəkkəb sözlər sırasına daxil etmişlər. Halbuki istər belə sözlərin işlədilmə dərəcəsi istər əmələ gəlmə yolu və istərsə də

komponentlərin mənə tamlığını mühafizə etməməsi onların mürəkkəb söz olmadığını göstərir. Bu sözlərin komponentlərindən biri mənə bitərəfliyini saxladığı halda, ikincisi mənə bitərəfliyinə malik deyil. Buna əsasən, belə sözlərin mürəkkəb söz kimi göstərilməsi düzgün deyildir. 70-ə yaxın söz tədqiq edildikdən sonra belə bir fikir ortaya çıxır ki, bu cür sözlərdə ikinci komponent, sadəcə olaraq, mənə çalarlığını artırır. Belə sözlər ən çox şifahi dildə öz əksini tapdığı kimi, əsasən, ya II sözün əvvəlinə, II dəfə bir səsin əlavəsilə, yaxud II sözdə sözünü samitinin dəyişməsilə və ya II sözə açıqdan-qapalıya keçməsi ilə düzəlir: Məsələn, ət-mət, uşaq-muşaq, pul-mul, duz-muz, ağac-uğac, çaqqal-çuqqal [1, 147].

Belə qənaətə gəlmək olar ki, türkologiyada indiyə qədər bu sözləri mürəkkəb sözlər sırasına daxil etmişlər. Halbuki, həm quruluş, həm də semantik cəhətdən belə söz qruplarını mürəkkəb söz adlandırmaq düzgün deyil. Struktur baxımından hər hansı bir dil vahidinin mürəkkəb söz hesab olunması üçün onun tərkibini təşkil edən komponentlərin hər birinin leksik-semantik müstəqilliyi əsas şərtlərdən biridir.

Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri tədqiqində bir sıra mübahisəli, qeyri-dəqiq məsələlər var ki, onlar nitq inkişafı üzrə aparılan işlərə mənfi təsir göstərir. Bunlar, əsasən, təyini söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlər arasındakı münasibət, bəzi cümlə üzvlərinin bir-birindən fərqləndirilməsi, həmcins olmayan təyinlər və onların mürəkkəb təyinlərə olan münasibəti, mürəkkəbləşən cümlələr məsələsi, mürəkkəb cümlə və tərkiblər məsələsi, sintaksislə morfologiyanın qarşılıqlı əlaqə məsələsi və s. Dilçilikdə olan bu dolaşq və mübahisəli məsələlərin bəzilərini prof. B. Əhmədov monoqrafiyada aydınlıq gətirməyə çalışmışdır. Məlumdur ki, şagirdlər birinci növ təyini söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlərin fərqləndirilməsində çətinlik çəkirlər. Çünki dildə mürəkkəb sözlərdən əvvəl təyini söz birləşmələri, düzəltmə sözlərdən əvvəl isə mürəkkəb sözlər olmuşdur. Yəni, təyini söz birləşmələri inkişaf edərək mürəkkəb sözlərə, mürəkkəb sözlər isə düzəltmə sözlərə çevrilmişdir. Bu proses indi də davam edir. Bu tarixi inkişaf prosesin nəticəsidir ki, çox vaxt onları dəqiq müəyyənləşdirmək çətin olur. Azərbaycan dilçiliyində birinci növ təyini söz birləşmələrinin mürəkkəb sözlərdən fərqləndirən əsas meyar kimi vurğu göstərilir.

Belə ki, birinci növ təyini söz birləşməsinin tərkibindəki sözlərin hər biri müstəqil vurğuya malik olur və sözlər ayrı yazılır. Həmin birinci növ təyini söz birləşmələrində əmələ gəlmiş mürəkkəb sözlərin tərkibindəki birinci söz müstəqil vurğusunu itirir, vurğu yalnız ikinci sözün üzərinə düşür, nəticədə birinci söz təyin etdiyi ikinci sözlə birləşməli olur. Prof. B. Əhmədov verilən bu qayda ilə razılaşmır və öz mülahizəsini irəli sürür. Alimin fikrincə, birinci növ təyini söz birləşmələrini əmələ gətirən tərəflər və onlara bənzəyən mürəkkəb sözlər bir-birindən yalnız vurğuya görə fərqlənir. Burada vurğu ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Prof. B.Əhmədov öz fikrini onunla əsaslandırır ki, dilçilikdə elə mürəkkəb sözlər var ki, onlarda vurğu ikinci sözün deyil, birinci sözün üzərinə düşür. Deməli, birinci növ təyini söz birləşmələri ilə etimoloji cəhətdən onlardan əmələ gəlmiş mürəkkəb sözləri fərqləndirən əsas meyar vurğu deyil. Bu məsələdə alimin tədqiqat aparıb müəyyənləşdirdiyi qayda isə belədir: birinci növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi ikinci tərəfin təyini olur, zahirən birinci növ təyini söz birləşmələrinə bənzəyən mürəkkəb sözlər isə bütövlükdə ikinci bir sözü təyin edir. Prof. B.Əhmədov birinci növ təyini söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlərin fərqləndirilməsi məsələsində onların ayrı, yaxud bitişik yazılmasını da izah etmişdir. Alimin fikrincə, əgər birinci növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi cümlədə təyin funksiyasında işlədilsə, yəni ikinci tərəfin təyini olub öz müstəqil mənasını saxlayırsa, o zaman ayrı yazılır. Əgər özündən sonrakı sözlə birlikdə üçüncü sözün təyini olursa, daha dəqiq desək, tərəflər əvvəlki müstəqil mənasını müəyyən qədər itirərək yeni leksik vahidə çevrilsə, bitişik yazılır.

Prof. B.Əhmədov birinci növ təyini söz birləşmələri ilə bağlı digər bir məsləyə də toxunmuşdur. Bu, birinci növ təyini söz birləşmələrinin cümlənin mürəkkəb üzvü olub-olmaması məsələsidir. XX əsrin 50-ci illərinə qədər dilçilikdə birinci növ təyini söz

birleşmələrinin tərəflərinin ayrı-ayrı cümlə üzvü olduğu qeyd edilmişdir. Bu məsələni araşdırıb tədiqiq edən dos. R.Rüstəmov 1956-cı ildə ilk dəfə olaraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, birinci növ təyini söz birleşmələrinin bəzilərinə hökmən cümlənin mürəkkəb bir üzvü kimi qəbul etmək lazımdır. Prof. B.Əhmədov dos. R.Rüstəmovun bu fikri ilə razılaşmır. Onun fikrincə, cümlədə işlədilən hər bir söz müəyyən tələb nəticəsində ora daxil olur. Bu səbəbdən bu və ya digər cümlədən hər hansı bir sözü götürdükdə, məntiqsizlik yarana bilər. Alim irəli sürdüyü bu fikrə əsaslanaraq belə bir təklif irəli sürür ki, şagirdləri çətinə salmamaq üçün orta məktəb dərslərlərində birinci növ təyini söz birleşmələrinin birinci tərəfini müstəqil söz, yəni təyin kimi izah etmək daha düzgün olar. Mürəkkəb sözlərdən çətin fərləqənən birleşmələrdən biri də ikinci növ təyini söz birleşmələridir. Çünki həmin birleşmələr və etimoloji cəhətdən onlardan əmələ gəlmiş mürəkkəb sözlər haqqında dilçilikdə vahid fikir yoxdur. Belə ki, dilçi alimlərin bəziləri Xəzər dənizi, Araz çayı tipli birleşmələri mürəkkəb söz, digər ailələr isə ikinci növ təyini söz birleşmələri hesab edirlər. Birinci qrup dilçi alimlərin fikrinə görə, bu sözlər birlikdə bir məfhum ifadə etdikləri üçün mürəkkəb sözdür. İkinci qrup dilçi alimlərin fikrincə isə bu tipli sözlər ikinci növ təyini söz birleşmələrinin tələblərinə cavab verdiklərinə görə bunlar birleşmədir.

Dilçilikdə mübahisəli olan bu məsələyə də prof. B.Əhmədov öz orijinal mülahizəsini irəli sürmüşdür. O, qeyd edirdi ki, Xəzər dənizi, Araz çayı tipli sözlər mürəkkəb söz deyil, mürəkkəb adlardır. Çünki mürəkkəb sözlər ya ayrı, ya da defislə yazılır. Ona görə də onlar mürəkkəb adlar kimi ayrı yazılır və müəyyən yerin adını bildirir. Orta məktəb dərslərlərində göstərilir ki, ikinci növ təyini söz birleşmələrini əmələ gətirən sözlər arasında, əsasən, idarə əlaqəsi olur. Prof. B.Əhmədov bu fikrin yalnız olduğunu qeyd edir və bunu onunla əsaslandırır ki, ikinci növ təyini söz birleşmələrinin arasındakı əsas əlaqə forması yanaşmadır. Çünki belə birleşmələrin arasına söz artırmaq mümkün deyil və onların bəzilərinə üçüncü növə çevirmək çətinədir. Orta məktəb dərslərlərində Xəzər dənizi, Araz çayı tipli ifadələri morfologiya bəhsində mürəkkəb söz, sintaksisdə isə söz birleşməsi adlandırmaq təlimin işini xeyli çətinləşdirir və bu şagirdlərə verilən məlumatı mənimsəməkdə mənfi təsir göstərir. Alim təklif edir ki, dərslərlərə bu tipli mübahisəli və dolaşiq məsələlərin əvəzinə münasib olanları vermək daha düzgün olar. Monoqrafiyada həmçinin sadə cümlənin tədrisi ilə əlaqədar qarşıya çıxan linqvistik çətinliklər, məktəblərdə aparılmış müşahidə və eksperimentlər, sintaksisin tədrisinə qədərki hazırlıq məşğələləri, cümlə, cümlə üzvləri və təyini söz birleşmələri mövzuları öz əksini tapmışdır. Alim irəli sürdüyü yeni müddəaları məktəblərdə apardığı eksperimentlər vasitəsi ilə əsaslandırmağa çalışmışdır.

“Azərbaycan dilində söz birleşmələri” kitabında (B., 1992) Yusif Seyidov söz birleşmələrinin tərəfləri arasında mövcud olan semantik və qrammatik əlaqələr problemini izah etmiş və bunu mühüm əhəmiyyətli məsələ hesab etmişdir. Qrammatik əlaqələri iki yerə bölmüşdür: tabelilik və tabesizlik əlaqələri.

Tabelilik əlaqəsinin növlərinə idarə, uzlaşma, yanaşma əlaqələrini daxil etmiş, onların səciyyəvi cəhətlərini göstərmiş, işlənmə yeri, ifadə vasitələrini aydınlaşdırmışdır. Məlumdur ki, bu əlaqələr tabelilik əlaqəsinin əlamətləridir. Söz birleşmələrinin tərəfləri arasında da tabelilik əlaqəsinin olması labüddür. Y.Seyidov bir fikir söyləmişdir ki, “söz birleşmələrinin komponentləri arasında tabesizlik əlaqəsi də ola bilər”. Həmin fikri sübut etmək məqsədilə o, ““Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm” tipli daşlaşmış birleşmələri” misal gətirmişdir.

Söz birleşmələrinin qoşa sözlərdən fərqli və oxşa cəhətlərinin öyrənilməsi dilçiliyin aktual məsələlərindən biri olmuşdur. Alim bu məsələyə tipoloji dilçilik istiqamətində fikir bildirmişdir. Türkoloji dilçilikdə etnolingvistik məsələlərdən olan və “qoşa sözlər” adlandırılan sözlərin: əl-üz, baş-ayaq və s. tipli sözlər rus-Avropa dilçiliyində nitqlə əlaqədar olmuşdur. Türk dillərində isə çox aktiv sözyaratma vasitəsi olaraq, koqnitiv dilçiliklə əlaqələndirilmişdir.

Y.Seyidov qeyd etmişdir ki, “Парные слова в якутском языке” məqaləsində Ubrya-tova Y.İ. qoşa sözləri mürəkkəb söz hesab etmiş, hətta onları adlandırmaq üçün “qoşa sözlər; qoşa birləşmələr və qoşa söz birləşmələri” kimi terminlərdən də istifadə etmişdir [10, c.297].

Y.Seyidovun məlumatlarına görə, “Qazax dilindəki frazeoloji qoşa sözlər” məqaləsində S.Kenesbayev qoşa sözlər ifadəsi ilə yanaşı, “mürəkkəb qoşa söz birləşmələri”, “mürəkkəb qoşa tərkiblər”, “sabit frazeoloji birləşmələr”, “frazeoloji qoşa tərkiblər” kimi ifadələrdən də istifadə etmişdir.

Y.Seyidov Azərbaycan dilçiliyində həmin mənada mürəkkəb sözlərin nəzərdə tutulduğunu daha doğru hesab etmişdir.

M.Adilov “Azərbaycan dilində qoşa sözlər” əsərində bu cür sözləri “qoşa sözlər” adı altında təhlil etmişdir. Mövzu ilə əlaqəli olan bütün fikirləri yekunlaşdıran Y.Seyidovun qənaətləri bunlardır:

1. Qoşa sözlər morfoloji kateqoriyadır; yəni mürəkkəb sözlərdir, ya da mürəkkəb sözlərin xüsusi bir qrupudur;

2. Qoşa sözlər leksik-sintaktik kateqoriyadır – sabit birləşmələrdir;

3. Qoşa sözlər sintaktik kateqoriyadır – söz birləşmələridir [10, s.98]

Qoşa sözlərdə həm mürəkkəb sözlərin, həm frazeoloji birləşmələrin, həm də sərbəst söz birləşmələrinin əlamətlərini görmək mümkündür.

Y.Seyidovun fikrincə, qoşa sözlər eyni sözlərin təkrarı deyil. Bir tərəfin fonetik tərkibinə uyğun olaraq uydurulmuş ikinci tərəfin artırılması yolu ilə düzələn sözlərdir. Tərəflərdən birinin mənası olmur. Komponentlər öz müstəqil vurğularını saxlayır. Bəzi hallarda komponentlərin yerlərini dəyişmək olur: qardaş-bacı//bacı-qardaş və s.

Qoşa sözlərin bir qrupu ayrılıqda işləmə bilməyən sözlərdir; uşaq-muşaq; daş-maş; adam-madam və s.

Y.Seyidovun fikrincə, belə sözlərin söz birləşmələrindən fərqi elə göz qabağındadır, yəni komponentlərdən birinin leksik-lüğəvi mənası yoxdur.

S.Cəfərov da bu tipli sözlərin, həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi adlandırılmasına qarşı çıxır: “...istər belə sözlərin işlədilmə dairəsi, istərsə əmələ-gəlmə yolu, istərsə də tərəflərinin öz mənasını qoruya bilməməsi onların mürəkkəb söz olmadığını göstərir”.

Göstərdiyimiz quruluşda olan sözlər eyni sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərə bənzəsə də, etimoloji cəhətdən onlarla əlaqədar deyil. Eyni zamanda belə sözlər ədəbi dildə deyil, şifahi nitqdə daha çox işlənir, semantik cəhətdən bir məna ifadə edir. Tərəflər bir dildən başqa dilə tərcümədə ayrılıqda götürülmür. Qoşa sözlərin tərəfləri arasındakı bağlılıq o qədər möhkəm olur ki, onları hətta həmcins üzvlər kimi sadalama intonasiyası ilə tələffüz etmək mümkün olmur. Bir söz şəklində tələffüz edilir və arasında defis işarəsi qoyulur.

Alim qoşa sözlərin mürəkkəb söz, ya da söz birləşməsi adlandırılmasına birmənalı şəkildə münasibət bildirmiş və bu cəhətdən başqa dilçilərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmışdır. O, A.Qulamovun fikirlərini də analiz etmişdir. A.Qulamov yazırdı: “Qoşa sözlər öz məna və formal cəhətlərinə görə adi mürəkkəb sözlərdən ciddi şəkildə fərqlənir. Çünki onlar hələ tamamilə mürəkkəb bir sözə çevril-məmişlər. Eyni zamanda onlara mürəkkəb söz ifadəsi də uyğun gəlmir”. M.İ.Privalova da bu tipli sözləri mürəkkəb söz adlandırmağın əleyhinə olmuşdur. Qoşa sözlərlə əlaqədar B.Xəlilovun fikirləri də maraqlıdır. Əsas nitq hissələrindən biri olan ismin quruluşca növlərindən bəhs edərkən, alim onları üç qrupa ayırmışdır: 1. əsl mürəkkəb isimlər; 2. Qoşa isimlər; 3. Mürəkkəb ixtisarlar. Qoşa isimləri də müəllif təsnif etmiş və iki hissəyə ayırmışdır: 1. hər iki tərəfi müstəqil leksik mənaya malik sözlərdən düzələnlər; 2. Tərəflərindən birinin müstəqil mənası olmayanlar.

Bundan sonra tədqiqatçı alim hər iki qrupa daxil olan qoşa sözlərin əmələgəlmə yollarından bəhs etmiş və nümunələr vermişdir. Birinci qrupa tərəfləri bir-birinə yaxın olan, antonim, sinonim olan qoşa sözlər daxil edilmişdir. Məsələn; həyəət-baca, qurd-quş; dost-düşmən, alış-veriş; hal-əhval, öyüd-nəsihət və s. İkinci qrupa daxil edilmiş qoşa sözlərdə fonem qoşalaşması hadisəsinin baş verdiyini vurğulamışdır. [10, s.70].

ƏDƏBİYYAT

- 1) Abdullayev Ə. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlələr. Bakı: 1974, 417 s.
- 2) Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov H. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: 2007. 422 s.
- 3) Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Az. Dili Sintaksis. Bakı.1972. səh. 132
- 4) 45. Abdullayev K.. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998. 281 səh.
- 5) 5.Ə. Tanrıverdiyev. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı. 2010
- 6) 7.G.Abdullayeva. Müasir Azərbaycan Dili II hissə (Morfologiya Sintaksis)
- 7) 8.B.Xəlilov. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı 2017
- 8) 9.Q.Kazımov. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı. 2000
- 9) 10. K. Abdullayevin. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı. 2016
- 10) Y Seyidov. Seçilmiş əsərləri. IV cild. Bakı: Şərq –qərb. 2006

AZƏRBAYCANDA XX ƏSRDƏ ETNO-DEMOQRAFİK PROSESLƏR

Dos. R.M.İbrahimova

BDU, TARIX FAKÜLTƏSİ

Arxeologiya və Etnoqrafiya kafedrası

Hülasə

Məqalə aktual problemə - XX əsrdə Azərbaycan əhalisinin etnik tərkibinin və demoqrafik proseslərin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Azərbaycan ənənəvi olaraq tolerant ölkədir. Burada əsrlər boyu mədəni və iqtisadi əlaqələrlə bir-birlərinə bağlı olan müxtəlif millətlərin nümayəndələri yaşayırlar. Məqalədə qeyd olunur ki, əhalinin etnik tərkibi və demoqrafiyasının dəyişilməsinə bir sıra tarixi proseslər təsir göstərmişdi: işğallar, miqrasiyalar, deportasiyalar. Etno-demoqrafik proseslərdə dini amil mühüm rol oynayır. İslam və xristian dinləri müxtəlif etnik qrupların yaxınlaşmasına–konverqensiyasına, bəzi hallarda isə assimilyasiyasına da səbəb olmuşdur. Eləcədə azərbaycan dili ünsiyyət və konverqensiya vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də assimilyasiya prosesinə təsir göstərən amil olmuşdur. XX əsrin I yarısında keçirilən siyahıyaalınma kampaniyalarda Azərbaycanda yaşayan az saylı xalqlar çox vaxt qeydə alınmırdı. Müstəqil Azərbaycan respublikasında demoqrafik göstəricilərdə əhalinin etnik tərkibi və sayı tam əksini tapmışdır.

Acar sözlər: etnik tərkib, demoqrafiya, miqrasiya, assimilyasiya.

ETHNO DEMOGRAPHIC PROCESSES IN AZERBAIJAN IN THE XXth CENTURY

Article "Ethno Demographic processes in Azerbaijan in the XXth century" is about the research of the ethnic composition of the population in Azerbaijan and demographic indicators during the XXth century. Traditionally, Azerbaijan is a tolerant country. Various nationalities, connected with cultural and economic ties, have lived in Azerbaijan. The article mentions that historical events including foreign conquests, migrations, and deportations significantly impacted the change of the ethnic composition and quantity of the inhabitants. Religious factors played a huge role in ethno-demographic processes. Islam and christianity promoted convergence, as well as assimilation of various ethnic groups in some cases. Also, besides serving as a way of communication and convergence, the Azerbaijan language impacted the assimilation process as well. In the first part of the XXth century the population censuses often failed to mention minority nationalities living in the country. Demographic indicators in the independent Republic of Azerbaijan reflect the entire ethnic composition of the population.

Key words: Azerbaijan, ethnic composition, demography, migration, assimilation

Dünyada iqtisadi, ekoloji və siyasi sahədə baş verən bir sıra qlobal problemlərin yaranmasında demoqrafik amilin böyük rolu vardır. Xüsusilə, əhalisi çox olan ölkələrdə. Məsələn, Çin və Hindistan hazırda ümummilli daxili məhsulun həcminə görə Çin II Hindistan isə I0 ölkə olmuşdur, lakin adam başına düşən milli gəlirin səviyyəsinə görə dünyanın əksər ölkələrindən geri qalıblar. Bölgənin etno-demoqrafik durumu bir çox hallarda hakim siyasi qüvvənin strateji maraqlarına uyğun olaraq süni yollarla dəyişdirilir. Bəzən bu siyasət deportasiya və soyqırım kimi anti-humanist, zoraki üsullarla aparılmış və birdən-birə əhalinin etnik siyahısı kökündən dəyişdirilmişdir. Azərbaycan 200 ilə yaxındır ki, məhz bu tip etno-demoqrafik siyasətin hədəfindədir. Ermənistan ona siyasi, maliyyə və içtimai

cəhətdən dayaq olan bir sıra qüvvələrə arxalanaraq Sovet hökumətinin bu dövlətin tərkibinə verilən Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan soydaşlarımıza qarşı dəfələrlə soyqırım və deportasiya aktları törədiblər. Bütövlükdə götürəndə isə Azərbaycanın etnik tərkibinin formalaşması bilavasitə etnik və demoqrafik amillərin təsiri altında baş verən uzun və mürəkkəb tarixi proses olmuşdur. Şimali Azərbaycanın Çar Rusiyası tərəfindən işğalına qədərki dövrdə əhalinin etnik tərkibinin formalaşmasında etnolinqvistik, konsolidasiya və assimilyasiya prosesləri önəmli rol oynamışdır. Azərbaycanlılar və bir çox yerli xalqlar arasında belə proseslərin intensiv inkişafına dini mənsubiyyətin eyniliyi həlledici təsir göstərmişdir. VIII yüzillikdə Azərbaycan əhalisinin böyük əksəriyyəti (bəzi xristian təriqətli qruplar istisna olmaqla) islam dinini qəbul etmişdi. Dini mənsubiyyət birliyi kiçik etnosların azərbaycanlılar tərəfindən assimilyasiyasına və Azərbaycan türklərinin öz içərisində etnoqrafik qrupların bütöv etnos kimi konsolidasiyasına təkan vermişdi. Xristian təriqətli etnik qrupların ermənilərlə assimilyasiyası prosesləri də getmiş və Çar Rusiyası dövründə daha da dərinləşmişdi. Azərbaycan dili nəinki Azərbaycanda bütün Qafqazın bir çox bölgələrində etnoslararası ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Bu da son nəticədə kiçik etnik qrupların dil assimilyasiyasına (akkulturasiyasıya) uğramasına gətirib çıxarırdı. Azərbaycanın əsasən Şirvan bölgəsində kiçik qruplarla məskunlaşmış ərəb əhalisi qədim dövrlərdən ikidilli olmuş, sonra isə tədricən öz dillərini unutmuş və başqa etnik qruplarla müqayisədə daha sürətlə və bütövlükdə assimilyasiya olmuşlar. Ərəblərin yeritdiyi etnik siyasətinin ilk mərhələsi xəlifə Osmanın dövründə (644-656-cı illər) başlamışdı. Bu dövrdə Ərdəbildə əsasən islamı təbliq etmək üçün ilk köçkün ərəblər yerləşdirilmişdi. Daha kütləvi ərəblərin Azərbaycana köçürülməsi xəlifə Əlinin hakimiyyəti dövründə (656-661-ci illər) baş verdi. Təbriz, Maraga, Bərdə, Beylaqan, Şamaxı və Dərbənddə ərəblərin məskənləri yarandı. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk köçürülənlərin arasında Məhəmməd Peyğəmbərin ən yaxın tərəfdarları da olmuşlar. Ərəb işğalları nəticəsində Arran və Dərbənddə xristianların sayı hiss olunan dərəcədə azalmışdı; əsas kütlə Bizansa köçmüş, aşağı təbəqənin əksəriyyəti burada qalıb islamı qəbul etmişdilər. Artıq XIV ə. Azərbaycanda ərəblər üstünlük təşkil edən türk əhalisi tərəfindən, şimal-şərqdə isə qismən tatlar tərəfindən assimilyasiyaya məruz qalmışlar. Ərəblərin öz etnik özünəməxsusluğunun əlaməti olaraq Azərbaycanda çox sayda yaşayış məntəqələrinin adlarında “ərəb” etnoniminin olmasıdır. Ərəblərin azərbaycanlıları assimilyasiya ugrada bilməməsinin müəyyən səbəbləri vardır. Birincisi, ərəblər sayca azərbaycanlılardan az idilər. İkincisi, belə demoqrafik üstünlük nəticəsində ərəblərlə azərbaycanlılar arasında yer alan akkulturasiya və konverqensiya prosesləri ləng qədərək azərbaycanlıların assimilyasiya ilə nəticələnmədi. Ərəblərin sıx yaşadıkları məhəllələr adətən qapalı olurdu və bu səbəbdən ətraf əhali ilə ünsiyyət əlaqələri zəif idi (1, s.131-137) İran dilli qruplara aid olan tatlar, taddili dağlılar, lahıclar və parslar (Suraxanın avtoxton əhalisi) da azərbaycanlılarla daha intensiv şəkildə assimilyasiya olunan etnik qruplardandır. Bu qrupların əksəriyyəti keçmiş dövrlərdən ikidilli – bilinqvist olmuşdur. Azərbaycanın cənub-şərqində və İranın qonşu rayonlarında yaşayan talışlar, eləcə də tatların böyük hissəsinin və bəzi islam təriqətli kiçik etnosların azərbaycanlılarla assimilyasiyası əsasən Sovet dövründə baş vermişdi. Şirvanda yaşayan xristian təriqətli tatların ermənilərlə assimilyasiyası Çar Rusiyası dövründə başlamış və Sovet dövründə başa çatmışdı. 1897-ci il siyahıyaalması zamanı Azərbaycanda 91,3 min nəfər tat olduğu qeydə alınmışdır. 1926-cı ilin siyahıyaalınmasında bu rəqəm üç dəfə azalıb 30,5 minə, 1939-cu ildə isə ümumiyyətlə siyahıyaalınmada onların adı öz əksini tapmayıb. Bu onun nəticəsi idi ki, Azərbaycan Sovet milləti formalaşdıqca respublikanın tat əhalisi dövrün tələblərinə müvafiq olaraq özlərini əhali siyahıyaalınmalarında azərbaycanlı adlandırmışlar. Azərbaycanlılar və tatlar arasında bağlanan niğahların qeydiyyatında da valideynin etnik mənsubiyyətini nəzərə olmayaraq ancaq azərbaycanlı kimi qeyd edilirdi. Beləliklə, tatlıq məhfumu məhdudlaşdıqca daha geniş

azərbaycançılıq məzmunu almışdır. Bu proses Azərbaycanda gedən etnik proseslərin ümumi mənzərəsini təşkil edib, təkcə tatlara deyil digər azlıqlara, etnik qrupların nümayəndələrinə də çalışmaq şamildir (2, s.81-83). Ancaq Qəbələ və Oğuzda yaşayan xristian təriqətli udilər uzun illər kilsə vasitəsi ilə erməni dilinin və mədəniyyətinin təsiri altında olsalar da öz etnik kimliklərini qoruyub saxlaya bilmişlər. 1830-cı ildən Azərbaycana rus əhalisinin köçürülməsi prosesi sistemli xarakter almışdı. 1833-1843-cü illər ərzində Rusiyanın Mərkəzi quberniyalarından və Ukraynadan təriqətçi qruplar Azərbaycana köçürüldü. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində rus kəndləri salındı. XIX əsrin sonunda Azərbaycanda inkişaf edən neft sənayesində çalışmaq üçün Rusiyadan mütəxəssis mühəndislər və fəhlələr köçüb gəlmişlər. Bu miqrasiya prosesi XX əsrin 69-70-ci illərində davam etmişdi. 60-cı illərdə Azərbaycanda rus icması üzvlərinin sayı artıq 550 min nəfər təşkil edirdi. 1999-cu il siyahıalınmasına görə isə Azərbaycanda rusların sayı 141,7 min nəfər təşkil edirdi (3, s.70-71). 2017-ci idə rus əhalisinin sayı ölkəmizdə 119,3 min nəfər olmuşdur. Protestant almanların bir qrupunun Azərbaycanda yerləşdirilməsi 1819-cı ildə baş vermişdi. Onlar iki məskən yaratmışdılar – Yelenendorf və Annefeld (indi Göygöl və Şəmkir). 1897-ci ilin əhalinin siyahıyaalma sənədlərindən aydın olur ki, Azərbaycan çox millətli ölkə olmuşdur. Burada azərbaycanlılardan başqa tatarlar, ruslar, ukraynalılar, ləzgilər, avarlar, talışlar, yəhudilər, saxurlar, kürdlər, ermənilər, gürcülər (avarlar və meqrellər daxil olmaqla) yaşayırdılar. Azərbaycan XX əsrdə 5 dəfə çox ağır demoqrafiya, o cümlədən miqrasiyalarla bağlı problemlər yaşamışdı:

1. 1905-1907 ci illər - İrəvən, Zənzəzur, Göyçə, Qarabağ, Gəncə, Bakı və başqa regionlarda yaşayan azərbaycanlılara ermənilərin qəddar, vəhşi silahlı dəstələrinin hücumları;

2. 1913-1920-ci illər - I Dünya Müharibəsi (1914-1918-ci illər), xarici dövlətlərin müdaxiləsi, bununla yanaşı azərbaycan əhalisinə ermənilərin təcavüzü nəticəsində azərbaycan əhalisinin sayı 387 min azalması ya 16,6%, yəni 2339,2 mindən 1952,2 nəfərə qədər azalması baş vermişdi.

3. 1941-1945-ci illər – Böyük Vətən Müharibəsi illərində respublika əhalisi 568,4 min nəfər ya 17,4% azalmışdı, 1940-cı ildə 3274 min nəfər olduğu halda 1945-ci ilin astanasında 2705,6 min nəfərə enmişdi.

4. 1948-1953-cü illər ərzində SSRİ Nazirlər Şurasının İ.Stalin tərəfindən imzalanmış xarici ölkələrdə yaşayan erməniləri Ermənistanda yerləşdirmək (repatriasiya) və yerli azərbaycanlıları Ermənistandan deportasiya etmək məqsədilə iki qərar verilmişdi. №4083 “Ermənistan SSR-dən kolxoçuları və digər azərbaycanlı əhalini Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi” haqqında birinci qərar 23 dekabr 1947-ci tarixində verilmişdi. №754 ikinci qərar “Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına kolxoçuları və digər azərbaycanlı əhalini köçürülməsinə dair tədbirlər haqqında” adlanırdı. Bu qərarların həyata keçirilməsi nəticəsində 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR-dən “kənüllü” prinsipinə uyğun 100 mindən çox azərbaycanlı öz dogma yurdlarından deportasiya olundular. Tarixi faktlara əsasən məlum olur ki, köçkünlərin 1/3 aqlıq və xəstəliklər nəticəsində tələf oldular, həmçinin yararsız təbii-cografi şərait, məişət çətinlikləri, vətən intizarı və miskinliyi də öz təsirini göstərmişdi.

5. 1988-1993-cü illərdə Ermənistan SSR-nin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayon – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan işğal olunmuşlar. Bunun nəticəsində öz ölkələrində 1 mln yaxın insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşlər, 20 min azərbaycanlı həlak olmuş, 100 mindən çoxu yaralanmış, 50 minə yaxın insan müxtəlif dərəcəli xəsarət almış; minlərlə insan əsir və girov götürülmüş, itkin düşmüşdür. 250 min azərbaycanlı əhalisini ermənilər Qərbi Azərbaycandan - etnik torpaqlarımızdan deportasiya etdilər. 1988-1994-cü illərdə Qarabağ münaqişəsinin 22000 min insan qurbanı olmuşdur. Onlardan 19,5 min nəfəri azərbaycanlı

hərbiçilər və 7,5 min dinc azərbaycanlı vətəndaşlar idi (onlardan 600-ə yaxını erməni quldurları tərəfindən Xocalıda və 300 nəfəri Şuşada qətlə yetirilmişdir). Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Azərbaycanda bu gün 870 min qaçqın və məcburi köçkün yaşayır (3, s.19-23).

Lakin bütün bu demoqrafik faciylərə baxmayaraq azərbaycanlı əhalinin sayı XX əsdə dinamik artmışdı. 1897-1999 illərdə Azərbaycan əhalisinin sayı 1,8 mlndən 7,9 mln qədər, yəni 6,1 mln artmışdı (yəni 4,4 dəfə). Etnik azlıqlar əhalinin isə 38,2%-ni təşkil edirdi. 1926-cı ildə buduxlar, krızlar və xınalıqlar azərbaycanlı kimi qeydə alınmışdır. 1939-cı il siyahıya alınmada 1926-cı ildə “türk” kimi qeydə alınan ləzgidilli əhali öz gercək etnik mənsubiyyətləri ilə qeydə alınmışdı. Balakən rayonunda yaşayan avarların xeyli hissəsi, həmçinin Qax və Zaqatala rayonlarında yaşayan saxurların bir qismi yanlış olaraq 1939-cu ildə ləzgi adı ilə göstərilmişdi. Bu da Azərbaycanda bütün Dağıstan xalqlarının ənənəvi olaraq ləzgi kimi tanınmasından irəli gəlirdi. 1959-cu ilin statistik məlumatlarına əsasən azərbaycanlıların sayı 624 min nəfər və ya 33,3% artmışdısa, milli azlıqların sayı, əksinə 131 min nəfər və ya 9,8% azalmışdı. Böyük Vətən Müharibəsi başlayan kimi Azərbaycanda yaşayan 23 min almanlar Sibirə və Qazaxstana sürgün edilmişdi. 1959-cu ilin əhali sayınında bütün talışlar, eləcə də tatlar azərbaycanlı kimi qeydə alınmışdılar. Ancaq taddilli dag yahudiləri (5,9 min nəfər) tat kimi siyahıya salınmışdır. Azərbaycanda yaşayan ən böyük etnik birliklərdən biri də ləzgilərdir. Onlar Azərbaycanın şimal-şərqində, Samur çayı vadisində məskunlaşmışlar. Sayları 1979-cu ildə 158,1 min, 1989-cu ildə 171,4 min, 1999-cu ildə siyahıyaalınmasında isə 178 min nəfər olmuşdur. Ləzgilər bütövlükdə respublika əhalisinin bu illərdə müvafiq olaraq 2,6% , 2,4% və 2,2%-ni təşkil etmişlər. Qusar rayonu əhalisinin 80%-ni təşkil edən ləzgilər digər rayonlardan başqa, Quba, Xaçmaz, İsmayıllı, Şəki, Oguz və Qəbələ rayonlarında da yaşayırlar. Tarixən ləzgi xalqı azərbaycanlılarla dost, mehriban olmuş, bir qardaş olaraq qaynayıb-qarışmış, qarşılıqlı niğahlar bağlamışlar. Azərbaycanlılara qarşı Qubada ermənilərin törətdikləri soyqırımı zamanı ləzgilər silaha sarılıb azərbaycanlılara dəstək olmuşlar. Ləzgi xalqının mənəvi, mədəni, təhsil ehtiyaclarını ödəmək üçün hazırda “Qusar” və “Samur” qəzetləri, Qusarda Ləzgi Dövlət Dram teatru fəaliyyət göstərir. Samur-Ləzgi milli mədəniyyət mərkəzi açılmışdır. Ləzgi dili Qusar və onların sıx yaşadığı digər bölgələrin orta məktəblərində tədris olunur. Bundan başqa Qusar Pedaqoji Texnikumda ləzgi dilini tədris edən müəllimlər də hazırlanır. İki xalq – azərbaycanlılar və ləzgilər arasında dostluq münasibətlərini möhkəmləndirmək istiqamətində fəal iş aparan “Samur” cəmiyyəti yaradılmışdı (4, s.77). Ləzgilərə dil mənsubiyyətinə görə yaxın olan avarlar Şəki-Zaqatala rayonunda sayca azərbaycanlılardan sonra ikinci yer tutur. Onlar əsasən respublikanın Balakən və Zaqatala rayonlarında məskunlaşıblar. Avar dilini, mədəniyyətini qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək məqsədilə ibtidai təhsil ana dilində həyata keçirilir. Məişətdə sərbəst azərbaycan dilindən istifadə olunur. Avarlar 1979-cu il siyahıyaalınmasına görə 36 min, 1989-cu ildə 44,1 min, 1999-cu ildə 50,9 min, 2009-cu ildə isə 49838 min nəfər olmuşlar. Onlar müvafiq surətdə respublika əhalisinin say göstəricilərində 0,6% - təşkil etmişlər. Digər azsaylı qafqazdilli xalqlardan olan saxurların əsas hissəsi Zaqatala rayonunda yaşayır. Demoqrafik göstəricilərdən məlum olur ki, onların sayı ardıcılıqla artmaq üzrədir. 1979-cu ildə 8,5 min, 1989-cu ildə 13,3 min, 1999-cu ildə 15,9 min nəfər olmuşdur. Saxurların bir hissəsi də Qax rayonunda yaşayır, İlisu kəndində, həmçinin onlar Cənubi Dağıstan torpaqlarında da məskunlaşıblar. Azərbaycanlılar və saxurlar arasında yer alan niğahlar və sosial-mədəni əlaqələr bu qarşılıqlı münasibətləri daha da möhkəmləndirir. Saxurların sayı 2009-cu il siyahıyaalınması sənədlərində 12289 min nəfərə olmuşdur. Qədim Qafqaz Albaniyası dövlətinin qafqazdilli etnosu olan udi – udiilər Qəbələ rayonunun Nic və Oguz kəndlərində yaşayırlar 2008-ci ildə Nicdə “Orayın” – “Çeşmə” adlı udi mədəniyyəti və dili elmi-tədris mərkəzi açılmışdır. Tanınmış norvec alimi Tur Xeyerdal dəfələrlə Nic kəndinə

gəlmiş və udinlərin memarlıq və folklorunu oyrənmişdir. Bu qədim etnos norvec hökumətinin diqqətini cəlb etmişdir. Norvec hökumətilə xeyriyyə cəmiyyəti udin icmasını dəstəkləyərək oradaki məktəblərə yardım etmiş, Nic kəndində kilsənin bərpa işlərini maliyyələşdirmişdi. 2009-cu ilin siyahıyaalınması sənədlərində udinlərin sayı 3821 nəfər olmuşdu.

İrandilli xalq olan kürdlər Azərbaycanın qərbində - Kiçik Qafqaz dağlarında yaşayırlar. Onların sayı 1979-cu ildə 5,7 min, 1989-cu ildə 12,2 min, 1999-cu ildə 13,1 nəfər olmuşdur. Kürdlərin əksəriyyəti Laçın və Kəlbəcər rayonlarında yaşayırlar. XIX əsrdə kürdlər Azərbaycanın Zəngəzur, Cəbrayıl və Cavanşir, Naxçıvan qəzalarında yerləşirdilər. 1886-cı ildə Zaqafqaziyada keçirilmiş siyahıyaalma zamanı Azərbaycanda 34.162 nəfər kürdün yaşadığı məlumdur. Sovet dövründə 1926-cı ildə aparılmış ilk siyahıyaalmada kürdlərin sayı 41,2 min nəfər, yəni ümumi respublika əhalisinin 1,2% - qədər, 1939-cu ildə 6 min nəfər, yəni əhalinin 0,2% qədər kürd yaşadığı məlum olur. Sonrakı illərdə saylarının azalması düzgün aparılmamış siyahıyaalma prosesindən xəbər verir. Belə ki, 1959-cu ildə kürdlərin sayları 1,5 min nəfərə enmişdir, 1970-cu ildə 5,7 min, 1989-cu ildə 12,2 min olmuşdu. Belə uyğunsuzluğun kökündə kürdlərin bir hissəsinin təbii yolla azərbaycanlılar tərəfindən assimilyasiya olunması durur. İslam dininə bağlılığı, sayca üstün olan azərbaycanlılarla eyni məkanda yaşamaqları və onlarla iqtisadi əlaqələrdə olmaqlar assimilyasiyanı qaçılmaz etmişdi. Cavanşir, Zəngəzur qəzalarının bir çox kəndlərində kürdlər hələ XIX əsrin 50-ci illərindən əsasən azərbaycan dilində danışır. Kürdlər erməni millətçilərin törətdikləri deportasiyaya məruz qalmışlar. 1940-ci illərdə İ.Stalin repressiyalarının geniş vüsət aldığı dövrdə 50 min müsəlman kürdləri 1937-ci ildə Ermənistan ərazisindən zorla Orta Asiya və Qazaxıstan çöllərinə sürgün edildilər. 1947-ci ildə SSRİ hökumətinin fərmanı ilə sürgün edilənlərə Ermənistana qayıtmalarına icazə verilsə də Ermənistan hökuməti onları qəbul etmədi. Didərgin qalmış kürdlər Azərbaycana pənah gətirmiş və Yevlax, Goranboy, Xanlar, Samux və b. rayonlarda məskunlaşmış oldular. Dağlıq Qarabağın separatçı erməniləri tərəfindən işğalından sonra kürdlər öz dogma yurdlarını tərk etmiş və Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında məcburi köçkün kimi məskunlaşmışlar. Tədqiqatçılarn fikrincə kürdlərin Azərbaycana gəlişi tarixi XI əsrdən başlayır və XIX əsrdən kütləvi xarakter alır. Bu gün kürdlərin maddi və mənəvi mədəniyyətlərinin qorunub saxlanılmasına Azərbaycan dövləti tərəfindən lazımi qayğı göstərilir. 1990-cı ildə Bakıda “Ronayi” adlı kürdlərin mədəniyyət mərkəzi yaradılmış, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün müəyyən tədbirlər görülmüşdür. Kürd dilində radio verilişlər aparılır. 2009-cu ildə keçirilmiş siyahıyaalınmada onların sayı 6065 nəfər göstərilmişdir.

Talışlar özlərinin məişət və mədəniyyətlərinə görə azərbaycanlılara çox yaxındılar, hətta iki xalqın qaynayıb-qarışması nəticəsində azərbaycan dilindən sərbəst istifadə etmək vərdişə çevrilib, öz dilləri isə əsasən ev-məişətdə istifadə olunurdu. Dağ ərazisində məskunlaşan talışlar isə özlərinə məxsus etnik xüsusiyyətləri qoruyub saxlamışlar. XIX əsrin II yarısında Lənkəran qəzasında talışların sayı 34.444 nəfər idi. 1880-cı il siyahıyaalınmaya görə 39.186 nəfər, 1886-cı ilin məlumatına əsasən isə 47.296 nəfər idi. Belə ardıcıl artımdan sonra talışların sayının azalması müşahidə olunur. Əhalinin 1897-ci ildə keçirilən ilkin ümumi siyahıyaalınması zamanı Lənkəran qəzasında talışların sayının azalaraq 34.991 nəfərə düşdüyü məlum olur. Bu siyahıyaalınma əhalinin ana dili əsasında aparılmışdır və talışların bir hissəsinin öz ana dilini türk (Azərbaycan) dili yazdırması akkulturasiya prosesinin onların arasında geniş yer almasından xəbər verir. Məhz bu səbəbdən həmin siyahıyaalınmada qəzada azərbaycanlıların sayı xeyli artaraq 84.725 çatmışdı. 1921-ci ildə keçirilmiş kənd təsərrüfatı siyahıyaalınma materiallarında Lənkəran qəzasında talışların sayının iki dəfə artıb, 65.206 nəfərə, azərbaycanlıların isə əksinə azalıb 78.380 nəfərə düşdüyü nəzərə çarpır. Sovet hökumətinin apardığı etnik və vahid Sovet xalqının təşəkkül tapması siyasətinə uyğun olaraq az saylı xalqlar nəinki Azərbaycanda başqa regionlarda da çox vaxt qeydə alınmırdı. 1926-cı

il siyahıyaalma zamanı Azərbaycanda talışların sayı 77.3 min nəfər - yəni ümumi əhalinin 3,3%-i qədər idisə, 1939-cu il siyahıyaalınmada 87.6 min nəfər - yəni Azərbaycan respublikasında yaşayan ümumi əhalinin 2,7%-i qədər idi. 1959, 1970 və 1979-cu illərdə SSRİ-də keçirilən ümumittifaq əhali siyahıyaalmaları zamanı Azərbaycanda ümumiyyətlə talış adlı etnos qeydə alınmamışdır. 1989-cu il SSRİ-də əhalinin siyahıyaalınma materiallarında Azərbaycanda 21.200 nəfər talışın yaşadığı qeydə alınmışdır ki, bu da respublika əhalisinin 0,3%-ni təşkil edirdi (2, s.110). Müstəqil Azərbaycanda talışlar arasında özünüdərək etmə prosesi qüvvətlənmişdir. Yaradılmış “Talış Mədəniyyət Mərkəzi”nin əsas vəzifəsi talışların maddi və mənəvi mədəniyyətinin abidələrini öyrənmək və toplamaq, məktəblilərin mahnı və rəqs kollektivlərinin, muzeyinin, mətbəxinin təşkili, “Talışın səsi” qəzetinin buraxılması olmuşdu. İbtidai siniflər üçün talış dilində tədris proqramı, “Əlifba”, “Talış dili” dərslikləri çap olunub, talış dilində radio verilişlər aparılır. Bütün bu tədbirlər talışların etnik xüsusiyyətlərini, etnik şüurunu qorunub saxlanılmasına xidmət edir. 2009 cu il siyahıyaalınması sənədlərində talışların sayı 110,9 min qeyd olunmuşdur. 2010-cu ildə Azərbaycan əhalisinin sayı 9 milyonu keçmişdir, 17% - 80-ə yaxın millətin nümayəndələri təşkil edirlər. 2020-ci ildə Azərbaycan əhalisi 10 mln. nəfərə çatdı.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Гурбанов Аббас, Некоторые аспекты переселенческой политики Арабского Халифата в Азербайджане, журнал «Кавказ и глобализация», т. IV, вып. 3-4, 2010, с.131-137.

2. Cavadov Q.C., Azərbaycanın azcaaylı xalqları və milli azlıqları (Tarix bə müasirlik), Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2000, 439 s.

3. Muradov Şahbaz, Azərbaycan Respublikası əhalisinin dinamikası və quruluşu: əsas demoqrafik və etno-demoqrafik dəyişikliklər (1897-2007-ci illər), Bakı, “Elm”, 2008, 235 s.

4. Ağayev İbrahim, Müasir şəraitdə Azərbaycanda milli-etnik proseslər, Bakı, “MBM”, 2006, 180 s.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TURİZM FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA
“Naxçıvan” Universiteti

Xülasə

Bu gün Azərbaycanda turizm sahəsi diqqət mərkəzindədir. Turizm təkəcə insanların səyahətlərinin təşkilinə, onların mənəvi həzzinə xidmət etmir, eyni zamanda turizm insanların müxtəlif bilgilərlə maarifləndirmək, onların dünya görüşlərini inkişaf etdirmək funksiyalarını yerinə yetirir. Böyük İpək yolu üzərində mühüm ticarət qovşağında yerləşən Naxçıvan Muxtar Respublikası özünün qədim tarixi, tarixi-mədəni abidələri, əlverişli iqlim şəraiti ilə seçilir. Bütün bu sadalanan amillər bu diyarda turizm infrastrukturunun yaradılmasına geniş imkanlar verir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan yüksək turizm potensialına malikdir. Buranın turizm profilli bölgəyə çevrilməsi üçün böyük potensialı vardır. Qədim tarixi və memarlıq abidələri, özünəməxsus mentaliteti, əlverişli ictimai - coğrafi mövqeyi, aqroiqlim ehtiyatları turizmin inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf, sosial rifah, məşğulluq və yoxsulluğun aradan qaldırılması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, ətraf mühitin qorunması, mədəni və milli dəyərlər və təhlükəsizlik turizmin mühüm amilləridir. Sadalanan bütün amillər ölkəmizdə və onun tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da cəmlənmişdir. Bu gün ölkəyə gəlir gətirən, əhalinin sosial-mədəni səviyyəsini yaxşılaşdıran bütün iqtisadi sahələrin inkişafı Azərbaycan dövlətinin maraq dairəsindədir. Dövlətin dəstəyi olmadan heç bir sahə sərbəst inkişaf edə bilməz. Bu baxımdan turizmin inkişafı da dövlət tərəfindən dəstəklənir. Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsinə nəzər yetirdikdə görürük ki, bir sıra ölkələrdə turizmin inkişafının dövlət proqramı hazırlanır, vergi güzəştləri edilir, dövlət büdcəsindən müəyyən məbləğ pul ayrılır, sahibkarlara bir sıra imtiyazlar verilir və s. Ölkə rəhbərliyi də həmçinin xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək bir sıra islahatlar həyata keçirir. Bütün bu islahatların nəticəsində maddi-texniki baza güclənir və turizm inkişaf edir. O cümlədən Muxtar Respublikada da turizmin inkişafı üçün dövlət proqramları işlənib hazırlanmış və uğurla həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sabitlik və əmin-amanlıq hökm sürür. Naxçıvan illərdir təhlükəsiz şəhər statusunu qoruyub saxlayır, bu amil imkan verir ki, buraya gələn turistlər öz səfərlərini təhlükəsiz başa vursunlar. Muxtar respublikada sahibkarlığın inkişafı da qarşıya qoyulmuş iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindəndir. Bu sahədə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi, maarifləndirmə, sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Açar sözlər: Turizm, Naxçıvanda turizm, Naxçıvanın turizm potensialı, turizmde dövlət siyasəti, turizmde sahibkarlıq

Abstract

Today, the tourism sector is in the spotlight in Azerbaijan. Tourism not only serves the organization of people's travel, their spiritual enjoyment, but also tourism serves the purpose of educating people with various information, developing their worldview. Located at an important trade junction on the Great Silk Road, the Nakhchivan Autonomous Republic is distinguished by its ancient history, historical and cultural monuments, and favorable climatic conditions. All these factors provide ample opportunities for the creation of tourism infrastructure in this country. Nakhchivan, an integral part of Azerbaijan, has a high tourism potential. It has great potential to become a tourist area. Ancient historical and architectural

monuments, unique mentality, favorable socio-geographical position, agro-climatic resources are of special importance in the development of tourism. Sustainable economic development, social welfare, unemployment and poverty eradication, efficient use of natural resources, environmental protection, cultural and national values and security are important factors in tourism. All these factors are concentrated in our country and in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is part of it. Today, the development of all economic spheres that bring income to the country and improve the socio-cultural level of the population is in the interest of the Azerbaijani state. No field can develop freely without the support of the state. In this regard, the development of tourism is supported by the state. If we look at the experience of different countries, we see that in some countries a state program for the development of tourism is being prepared, tax breaks are being made, a certain amount of money is allocated from the state budget, entrepreneurs are given a number of benefits. The country's leadership is also implementing a number of reforms using the experience of foreign countries. As a result of all these reforms, the material and technical base is strengthening and tourism is developing. In particular, state programs for the development of tourism have been improved and successfully implemented in the Autonomous Republic. Stability and peace have prevailed in the Nakhchivan Autonomous Republic. Nakhchivan has maintained the status of a safe city for many years, which allows tourists to finish their trips safely. The development of entrepreneurship in the Autonomous Republic is also one of the important directions of the economic policy. Comprehensive measures are being taken in this area, such as the development of state-entrepreneur relations, expansion of state support for entrepreneurship, education, development of business relations of entrepreneurs and the provision of various services.

Keywords: Tourism, tourism in Nakhchivan, tourism potential of Nakhchivan, state policy in tourism, entrepreneurship in tourism

Giriş

Turizm sahəsi son dövrlərdə dünya ölkələri içərisində ən qabaqcıl gəlir gətirən sahələrdən birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda da həmçinin turizm sahəsi diqqət mərkəzindədir. Turizm təkcə insanların səyahətlərinin təşkilinə, onların mənəvi həzzinə xidmət etmir, eyni zamanda insanların dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan xalqlar ilə də mədəni əlaqələrin yaradılmasında, eyni zamanda ölkənin öz adət-ənənələrini də digər ölkələrə tanıtmada əvəzsiz rol oynayır.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan yüksək turizm potensialına malikdir. Bu bölgədə turizmin inkişaf etdirilməsi üçün böyük potensial vardır. Qədim tarixi və memarlıq abidələri, özünəməxsus mentaliteti, əlverişli ictimai - coğrafi mövqeyi, aqroiqlim ehtiyatları turizmin inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu halda bizi belə bir sual düşündürə bilər. Bu qədər turizm potensialı olan bölgədə turizmi inkişaf etdirmək üçün nə etmək lazımdır? İlk öncə bu sahədə düzgün siyasət, strategiya qurmaq lazımdır. Təbii ki, turizm sahəsində düzgün siyasət və strategiyanın qurulması heç də asan məsələ deyil. Təcrübə göstərir ki, bölgənin yüksək turizm potensialına sahib olması heç də burada turizmi inkişaf etdirmək üçün tək başına yetərli deyil. Turizm potensialı yüksək olan ərazinin beynəlxalq aləmdə turizm regionu kimi tanınması üçün aparılan dövlət siyasəti beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır. Bildiyimiz kimi son illərdə ölkə daxilində və eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişaf etdirilməsi üçün uğurlu dövlət siyasəti yeridilir. Gələcək illərdə bu uğurlu siyasətin daha da yüksək səmərə verəcəyinə nikbin baxmaq olar. Milli turist siyasətinin əsas mahiyyəti ölkədə turist bazarının formalaşmasıdır. Bazara çıxarılan məhsul orijinal və rəqabət qabiliyyətli olmalıdır. Burada turist məhsulunu yaratmaq arzusu və təşəbbüsü regionlarda daha çox əmələ gəlir. İnvestorlar öz sərmayəsini sərf edərək

turist müssisəsi açır, alıcılıq qabiliyyətini nəzərə alaraq turist məhsulu yaradır. Onu münasib qiymətlərlə satır, gəlir götürür və götürdüyü gəlirin bir hissəsini yenidən öz biznesnin inkişafına sərf edir.

Tədqiqatın müzakirəsi

Sahibkarlıq fəaliyyətin dövlət tənzimləməsi, turizm sahəsində dövlət siyasətin əsasını təşkil edir. Bu gün ölkəyə gəlir gətirən, əhalinin sosial-mədəni səviyyəsini yüksəldən bütün sahələrin inkişafı Azərbaycan dövlətinin maraq dairəsindədir. Dövlət dəstəyi olmadan hər hansı bir sahənin inkişaf etdirilməsi bilavasitə mümkün deyildir. Bu baxımdan turizmin inkişafı da dövlət tərəfindən dəstəklənir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübəni öyrənmədən turizmin inkişaf etdirilməsi yollarını düzgün müəyyənləşdirmək, onun səmərəli inkişafına nail olmaq mümkün deyildir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər yetirdikdə görürük ki, bir çox ölkələrdə turizmin inkişafı üçün dövlət proqramı hazırlanır, güzəştlər edilir. Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsinə nəzər yetirdikdə görürük ki, bir sıra ölkələrdə turizmin inkişafının dövlət proqramı hazırlanır, vergi güzəştləri edilir, dövlət büdcəsindən müəyyən məbləğ pul ayrılır, sahibkarlara bir sıra imtiyazlar verilir və s. Bütün bu islahatların nəticəsində maddi-texniki baza güclənir və turizm inkişaf edir. Ölkə rəhbərliyi də həmçinin xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək bir sıra islahatlar həyata keçirir. Ölkəmizdə turizmin inkişafı ümumilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra dövlət turizm siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində mühüm hüquqi baza yaradılmış, 1999-cu ildə “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Bu qanunda Turizm sahəsində dövlətin vəzifələri qeyd olunur. Bu vəzifələrdən bir neçəsi aşağıdakılardır:

- turizmin inkişafına dair dövlət proqramı işləyib hazırlamaq;
- turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını və bu sahənin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- turizmin normativ bazasını işləyib hazırlamaq;
- turizmdə sahələr arası və regionlar arası fəaliyyəti əlaqələndirmək;
- ərazi turizm ehtiyatları kimi qəbul edilmiş obyektlərin qurulmasını və fəaliyyətini təşkil etmək;
- turizm sahəsində standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma qaydalarını hazırlamaq;
- mülkiyyət formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq, turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan və turistlərə xidmət göstərən bütün müəssisələrdə xidmətlərin dövlət standartlarına riayət olunmasına nəzarət etmək və s.

Sadalanarlardan görüldüyü kimi turizmin ölkəmizdə inkişaf etdirilməsi üçün birbaşa dövlət dəstəyi şərtidir və turizmdə dövlət siyasəti mərhələlər üzrə uğurla həyata keçirilir. Belə ki, ölkə başçısının imzaladığı sərəncamlar, qəbul edilən dövlət proqramlarının uğurlu icrası Azərbaycanı dünyada turizm ölkəsinə çevirmək yolunda müsbət mənada təsir etmişdir. “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrası turizm sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, turizm resurlarından səmərəli istifadə olunması, turizmin ölkə iqtisadiyyatının qabaqcıl istiqamətlərindən biri kimi önə çıxmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. 2011-ci ilin “Turizm ili” elan edilməsi isə Azərbaycanda bu sahənin inkişafına göstərilən diqqətin daha bir ifadəsi olmuşdur.

Ölkəni turizm cəhətdən cəlbedici edən amillərdən biri də burada mövcud olan minlərlə tarixi-mədəni abidələrin olmasıdır. Azərbaycan, eləcə də Muxtar Respublikamız bu göstəricilərə görə xeyli zəngindir. Naxçıvanda yerləşən abidələri görmək üçün hər il yüzlərlə turist buraya üz tutur. Təbii ki, abidələrin qorunması, bərpası və təbliği sahəsində görülən işlər bu baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talibovun “Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət

abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili haqqında” 2005-ci il 6 dekabr tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, muxtar respublika ərazisindəki 1200-dən artıq abidə qeydə alınaraq pasportlaşdırılmışdır. Həmçinin son illər Muxtar Respublikada müalicə mərkəzlərinin yenidən qurulması, aparılan abadlıq-quruculuq işləri turizm sahəsinin də inkişafına təsir etmiş, muxtar respublikaya gələn turistlərin sayında artım hiss olunmuşdur. Hazırda muxtar respublikada 21 mehmanxana və mehmanxanatipli müəssisə, Naxçıvan-Qarabağlar, Naxçıvan-Əshabi-Kəhf, Naxçıvan-Əlincə qalası, Naxçıvan-Ordubad, Naxçıvan-Batabat turizm marşrutları fəaliyyət göstərir.

Qədim diyarın bütün bölgələrini əhatə edən müasir infrastrukturun qurulması, istirahət və əyləncə mərkəzlərinin yaradılması, tarixi-mədəni abidələrin bərpası, yaşayış məntəqələrinin abadlaşdırılması, nəqliyyat, rabitə xidmətinin yüksəldilməsi muxtar respublikada turizmin müxtəlif növlərinin yaradılmasına şərait yaradır. Bu gün Naxçıvan kəndləri təmiz havası, saf suyu və organik məhsulları, əlverişli iqlim şəraiti, abadlaşdırılmış müasir şosse yolları ilə turizmin inkişafı üçün böyük imkanlar açır. 2013-cü ildə Şahbuz rayonunda Ağbulaq İstirahət Mərkəzinin istifadəyə verilməsi bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin davamıdır. Muxtar respublikada müalicə turizminin inkişafı üçün də geniş imkanlar vardır. Duzdağ Fizioterapiya Mərkəzində tənəffüs yolları xəstəliklərindən əziyyət çəkən xəstələr üçün müasir şərait yaradılmışdır. Buraya hər il müxtəlif ölkələrdən yüzlərlə insanın müalicəyə gəlməsi həm də onun turizm əhəmiyyətini artırır.

Naxçıvanın turizm bölgəsi üçün tanınması üçün reklam-informasiya mənbələrinə geniş istifadə olunur. Bununla bərabər turist həm də informasiya daşıyıcısıdır. Turistlər o ölkələrə səfər edirlər ki, orada turizm resursları ilə yanaşı, həm də sabitlik olsun. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sabitlik və əmin-amanlıq hökm sürür. Naxçıvan Muxtar Respublikası illərdir təhlükəsiz şəhər statusunu qoruyub saxlayır, bu amil imkan verir ki, Naxçıvana gələn turistlər öz səfərlərini təhlükəsiz başa vursunlar. Məlumdur ki, turizm səfərlərinə gələn xaricilərin bir çoxu öz ölkəsinin tanınmış, yaxud da müasir və təhsilli vətəndaşlardır. Həmin insanlara ölkəmizin tarixi və mədəniyyəti, onun mənəvi dəyərləri haqqında geniş məlumatlar verməklə biz, Azərbaycanı bütün dünyaya tanıtmış oluruq. Onların çoxu öz ölkələrinə qayıtdıqdan sonra gördükləri və eşitdikləri haqqında ictimaiyyətə məlumatlar verir, kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar edirlər.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf, sosial rifah, məşğulluq və yoxsulluğun aradan qaldırılması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, ətraf mühitin qorunması, mədəni və milli dəyərlər və təhlükəsizlik turizmin mühüm amilləridir. Sadalanan bütün amillər ölkəmizdə və onun tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da cəmlənmişdir. Muxtar respublikada sahibkarlığın inkişafı qarşıya qoyulmuş iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindəndir. Bu sahədə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi, maarifləndirmə, sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilib.

Ötən illər ərzində sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən prosedur və qaydalar sadələşib, sahibkarların vergi yükü azaldılıb, elektron xidmətlərin tətbiqi genişləndirilib, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları 2014-cü ilədək torpaq vergisindən başqa, bütün növ vergilərdən azad olunub. Sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin səmərəli mexanizmi formalaşdırılıb.

Nəticə

Naxçıvan artıq beynəlxalq tədbirlərə, idman yarışlarına ev sahibliyi edəcək infraquruculuq malikdir. 2017-2018-ci illərdə Muxtar Respublikaya “Naxçıvanı tanıyaq və tanıdaq” lahiyəsi çərçivəsində info-tur təşkil olmuşdur. Bu info-tur çərçivəsində Türkiyə, İran, Kipr, Küveyt və Azərbaycanın müxtəlif turizm şirkətlərindən gəlmiş 220 sahibkar və

turizmçi Naxçıvanın turizm resursları, tarixi – mədəni abidələri, müalicəvi yerləri ilə tanış olmuşlar. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 2018-ci il 31 yanvar tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “2018-2022-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrası da bu sahədə fəaliyyətin güclənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talibovun 2018-ci il 29 noyabr tarixli “Ağbulaq Kənd Turizm-İstirahət Bölgəsinin yaradılması haqqında” Sərəncamı regionda bu sahənin inkişafına göstərilən diqqət və qayğının növbəti ifadəsidir. Naxçıvan Muxtar respublikasında turizm işinin təkmilləşdirilməsi, həmin sahənin gələcək perspektivlərinin müəyyənəndirilməsi üçün qəbul edilən hüquqi sənədlər isə turizm quruculuğu istiqamətində görüləcək işlərin ümumi məzmununu özündə əks etdirilməsi üçün 23 aprel 2018-ci il tarixində muxtar respublikada turizm sahəsində dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin müvafiq Sərəncamı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Turizm Departamenti yaradılıb. Turizm Departamentinin rəhbərliyi ilə Muxtar Respublikaya istər xarici, istərsə də yerli turistlərin cəlb edilməsi üçün yeni layihələr hazırlanır və ardıcıl işlər görülür. 2020-ci ildə COVID-19 pandemiyasının turizm sahəsinə vurduğu ziyan Muxtar Respublikamızdan da yan keçməmişdir. 2020-ci ildə xarici qonaqların azalması müşahidə olunsada, daxili turizmin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra işlər görülmüşdür. Gələcək illərdə bu əraziyə turist cəlb olunması üçün yeni layihələrin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulur və mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov İ. , Əfəndiyeva N. –Turizmin əsasları – Bakı - 2007, s. 47-50, s. 384-385
2. Azərbaycan Respublikasının “Turizm haqqında” Qanunu, 4 iyun 1999.
3. “2018-2022-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”
4. Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: Problemlər və perspektivlər Bakı - 3-4 may 2019. s 75-77
5. Bilalov B. Ə. Bakı “Mütərcim” nəşriyyatı – 2006, s. 130-133

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NEFT FONDUNUN SOSIAL VƏ İNFRASTRUKTUR LAYİHƏLƏRİNDƏ İŞTİRAKI

Ərəstun Mehdiyev

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Azərbaycanın uğurla həyata keçirdiyi neft strategiyası sayəsində Dövlət Neft Fondunda toplanmış valyuta ehtiyatlarının müstəqil dövlətçiliyin möhkəmlənməsində, ölkənin iqtisadi potensialının güclənməsində, müxtəlif inkişaf proqramlarının gerçəkləşdirilməsində və sosial problemlərin həllində rolu aktual mövzu kimi diqqət mərkəzindədir.

1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində ilk mənfəət neftini əldə etdi. Dünya təcrübəsini və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini nəzərə alan hökumət iqtisadiyyatın tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə həmin il dekabrın 29-da Dövlət Neft Fondunu yaratdı.

Bu qurum indiki və gələcək nəsillərin mənafeələrinə uyğun olaraq, həm ölkənin hazırkı problemlərinin həllinə fəal yardım göstərir, həm də perspektiv dövr üçün yığım funksiyasını yerinə yetirir.

Fond Ermənistandan və işğal olunmuş Qarabağdan qovulmuş qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət məsələlərinin həlli üçün hər il böyük maliyyə vəsaiti ayırır. Bununla yanaşı, o, sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət əhəmiyyətli layihələrin və strateji xarakter daşıyan infrastrukturun tikintisinin maliyyələşdirilməsində yaxından iştirak edir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas ixrac boru kəməri, Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisində, “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın, “Cənub qaz dəhlizi” layihəsində Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşdirilməsində, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasında və bir sıra başqa vacib layihələrin həyata keçirilməsində Fondun yardımını həlledici əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Eyni zamanda, 2003-2019-cu illərdə Neft Fondunun ehtiyatlarından dövlət büdcəsinə köçürülmüş 99,94 mlrd AZN ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində vəzifələrin həllində ciddi rol oynamışdır.

Beləliklə, Dövlət Neft Fondunda toplanan valyuta ehtiyatları ölkənin maliyyə müstəqilliyinə və sərbəst iqtisadi addımların atılmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla da Fond iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, regional əhəmiyyətli strateji layihələrin uğurla həyata keçirilməsinə çox böyük töhfəsini vermişdir.

Açar sözlər: Dövlət Neft Fondu, Fondun valyuta ehtiyatları, Neft Fondunun layihələri, Neft Fondunun gəlirləri

PARTICIPATION OF THE STATE OIL FUND OF AZERBAIJAN IN SOCIAL AND INFRASTRUCTURE PROJECTS

Abstract

Due to the successful oil strategy, realized by Azerbaijan, the role of foreign exchange reserves accumulated in the State Oil Fund in the issue of strengthening the country's independent statehood, enhancing the country's economic potential, implementing various development programs, and solving social problems is in the spotlight as a relevant topic.

On December 1999, Azerbaijan received its first profitable oil within the framework of “the Contract of the century”. On December 29 of the same year, taking into account global experience and recommendations of international organizations the government established the State Oil Fund with the purpose of ensuring balanced economic development.

In accordance with the interests of present and future generations, this organization actively assists in solving current problems of the country, and also carries out the function of saving for a promising future.

The Fund annually allocates large sums of money to solve the social problems of refugees and internally displaced persons expelled from Armenia and occupied Karabakh. At the same time, it is closely involved in financing projects of state importance for socio-economic development and the construction of strategic infrastructure. The fund's support was crucial in the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan main export oil pipeline, the Oguz-Gabala-Baku water pipeline, the Baku-Tbilisi-Kars railway, “State Program on education of Azerbaijani Youth abroad in 2007-2015”, financing Azerbaijan's share in the Southern Gas Corridor project, the reconstruction of the Samur-Absheron irrigation system, as well as the implementation of a number of other essential projects.

Meanwhile, 99.94 billion manats, transferred from the reserves of the Oil Fund to the state budget in 2003-2019, played a significant role in addressing the country's challenges in the sphere of socio-economic development.

Thus, the foreign exchange reserves accumulated in the State Oil Fund have created favorable conditions for the country's financial independence and free economic steps. In this way, the Fund has made a significant contribution to the modernization of the economy, improvement of the population's welfare, and the successful implementation of regionally important strategic projects.

Keywords: the State Oil Fund, foreign exchange reserves of the Fund, projects of the Oil Fund, revenues of the Oil Fund

Azərbaycanın xarici neft şirkətləri ilə həyata keçirdiyi beynəlxalq müqavilələrdən qazandığı gəlirlərin ölkənin iqtisadi potensialının güclənməsinə, müxtəlif sahələrdə inkişaf proqramlarının gerçəkləşdirilməsinə, sosial problemlərin və sair zəruri vəzifələrin həllinə yönəldilməsi ilə bağlı məsələlər ilk günlərdən geniş müzakirə mövzusu olmuş və bu gün də aktuallığını itirməmişdir.

1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində ilk mənfəət neftini əldə etdi. Xarici şirkətlər ilə səmərəli əməkdaşlığın mühüm nəticəsi olan mənfəət neftinin ilk partiyasının ixracı ölkəyə 25 milyon dollar gəlir gətirdi 1.

Dünya təcrübəsini və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini nəzərə alan hökumət ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafına böyük problemlər yaradan “Holland sindromu”nun qarşısını almaq məqsədilə karbohidrogen ehtiyatlarının satışından əldə olunan gəlirlərin birbaşa dövlət büdcəsinə daxil olmasını əngəlləmək və xüsusi formada toplanmasını təmin etmək üçün Neft Fondunun yaradılmasını məqsədəuyğun saydı. Beləliklə, Prezident Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu təsis edildi 2.

Fərmanda qeyd olunur ki, Dövlət Neft Fondu “ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsini təmin etmək məqsədilə” yaradılır.

Dərin sosial-iqtisadi böhranın aradan qaldırılması, habelə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində meydana çıxmış qaçqın və məcburi köçkün sakinlərin ağır sosial-məişət problemlərinin həlli üçün Azərbaycan hökuməti böyük maliyyə vəsaitinə ehtiyac duyurdu. Həmin vəsait isə hazırkı dövrdə yalnız karbohidrogen ehtiyatlarının satışından əldə oluna bilərdi. Buna görə də xarici təcrübəni geniş öyrənən və nəzərə alan ölkə rəhbərliyi yığım və ya ehtiyat fondunun gələcək və indiki nəsillərin mənafeələrini uzlaşdıran öz modelini yaratmağı zəruri hesab edirdi. Məhz beynəlxalq təcrübə və yerli xüsusiyyətlər üzərində qurulmuş model əsasında fəaliyyət göstərən Fond hazırkı problemlərin və perspektiv vəzifələrin həllinə xidmət etməli idi. Bu yanaşma Azərbaycan Prezidentinin 2000-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə”də öz əksini tapdı 3.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin sənəddə Fondun vəsaitlərinin formalaşması mənbələri konkret müəyyən olunduğu kimi, xərclərinin istiqamətləri də aydın göstərilir. Əsasnaməyə görə, bu vəsaitlər hər il ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində “ən mühüm ümummilliyet problemlərinin həllinə və strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiya edilməsinə istifadə oluna bilər”.

Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətinin qanunvericilik bazasını tamamlayan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya” da gəlirlərdən istifadənin prioritet sahələrini əks etdirirdi (AR Prezidentinin 15 aprel 2019 – cu il tarixli Fərmanı ilə ləğv edilmişdir) 4.

Bu strategiyada ilk növbədə kiçik və orta sahibkarlığın əsasında regionların və qeyri-neft sektorunun inkişafına diqqətin yetirilməsi nəzərdə tutulurdu. Eləcə də həmin sahələrin inkişafını stimullaşdıran infrastrukturun müasir tələblərə uyğun şəkildə qurulması əsas vəzifələr sırasına daxil idi. Bununla yanaşı, yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi, iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının təkmilləşdirilməsinə dəstək verilməsi, xarici ölkə universitetlərinin imkanlarından da istifadə etməklə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, habelə ölkənin müdafiə qabiliyyətinin ardıcıl gücləndirilməsi, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və məcburi köçkünlərin əzəli yurdlarında məskunlaşması üçün müvafiq proqramların icrasına yardım göstərilməsi strategiyada xüsusi qeyd olunurdu.

Beləliklə, Neft Fondunun fəaliyyətini tənzimləyən sənədlərdə bu qurumun qarşısına qoyulmuş həm dövlətin cari inkişaf problemlərinin həlli, həm də gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsi kimi perspektiv vəzifələri vəhdət şəkildə əlaqələndirilmişdir.

2001-ci ildə Dövlət Neft Fondunun strukturunun formalaşdırılması ilə bağlı bir sıra vacib addımlar atıldı və qurum bilavasitə fəaliyyətə başladı. Həmin il yanvarın 3-də Dövlət Neft Şirkətinin yaydığı məlumata görə, Neft Fondunun yaradılmasından keçən bir il ərzində, yəni 1999-cu il dekabrın 29-dan 2000-ci il dekabrın 29-dək xüsusi hesabda toplanmış neft gəlirləri - 270 964 652 ABŞ dolları onun öz hesabına köçürülmüşdür 5.

Fondun yarandığı ilk dövrdən fəaliyyətini səciyyələndirən əsas cəhətlərdən birini onun xərclərinin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət əhəmiyyətli layihələrə və strateji xarakter daşıyan infrastrukturun tikintisi və bərpasına yönəldilməsi təşkil edir.

Məlumdur ki, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması ilə bu ölkədən qovulmuş azərbaycanlıların və işğal olunmuş Qarabağ torpaqlarından məcburi köçkün düşmüş sakinlərin məskunlaşdırılması və sosial-məişət problemlərinin həlli məsələsi aktual vəzifə kimi ön plana çıxmışdı. Ona görə də Neft Fondunun gəlirlərinin müəyyən hissəsi ilk növbədə məhz bu qəbildən olan insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf olunurdu. Qeyd edilməlidir ki, Ermənistandakı əzəli yurdlarından qaçqın düşmüş azərbaycanlıların, eləcə də

Ağdam və Füzuli rayonlarından di-dər-ğın salınmış əhalinin bir qisminin məskunlaşdırılması məq-sə-dilə qəsəbələrin tikintisinə 2001-ci ildə ilkin olaraq 16,7 mil-yard manatın ayrılması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin ilin sonuna qədər si-fa-rişçilər tərəfindən xeyli az - 3,6 milyard manat xərclənmişdir. Fondun idarə edilməsi ilə bağlı 476,6 milyon manat da nəzərə alınmaqla, 2001-ci ildə ümumi xərclər 4 milyard 60 milyon manat və ya 858,3 min ABŞ dolları təşkil etmişdir 6.

Yuxarıda göstərilən faktlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Neft Fondunun gəlir əldə etməyə başladığı ilk dövrdə toplanan ehtiyatlardan yalnız ölkənin ən kəskin humanitar problemlərinin həllinə vəsait ayrılırdı. Həmin maliyyə vəsaitinin həcmi hələ elə də çox olmayıb illik gəlirin 0,4%-i həddində formalaşdı.

Fondun gəlirləri artdıqca, onun fəaliyyət dairəsi də genişləndirdi. Qurumun illik maliyyə hesabatına əsasən, 31 dekabr 2001-ci il tarixinə toplanmış vəsaitlərin miqdarı 2 trilyon 347 mil-yard manat olmuşdur 7. Yəni bu, eyni dövrün mübadilə kursu ilə 491,5 milyon dollara bərabər idi 8. Göründüyü kimi, ilin əv-və-li ilə müqayisədə valyuta ehtiyatları iki dəfəyə yaxın artmışdı.

Buna görə də sonrakı dövrdə ölkənin sosial-iqtisadi həyatında Fondun iştirakı daha geniş miqyas almağa başlayır. Əgər ilk fəaliyyət ilində Neft Fondu yalnız qaçqın və məcburi köç-künlərin məskunlaşdırılması, onların həyat şəraitinin yaxşılaş-dırıl-ması ilə bağlı vəsait ayırmışdysa, 2002-ci ildə bu-nun-la yanaşı, həm də strateji xarakterli Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas ixrac boru kə-mə-rinin tikintisi üçün Azərbaycanın iştirak payı-nı maliyyə-ləş-dir-miş-dir. Ümumilikdə illik xərclər 434 mil-yard 172 milyon manat və ya 88, 8 milyon dollar təşkil etmiş-dir 9. Bu məbləğin 431 mil-yard 138 milyon manatı (88,2 mln dol-lar), yəni mütləq ək-sə-riy-yəti (99,3%-i) layihələrin maliyyə-ləş-dirilməsinə sərf olun-muş-dur. Yerdə qalan kiçik hissə isə (3 mlrd manat - 0,6 mln dol-lar) Fondun idarə edilməsinə yönəl-dilmişdir. Qeyd etmək la-zım-dır ki, xərclərin 188,8 milyard ma-na-tı qaçqın və məcburi köç-kün-lərlə bağlı məsələlərin həllinə, 242,3 milyard manatı (49,5 mln dollar) BTC-nin inşasına ayrıl-mışdır 10.

Əlbəttə, Fondun fəaliyyət imkanlarını və miqyasını dolğun qiymətləndirmək üçün orada toplanan vəsaitin illik dinamikasını izləmək lazımdır. Müşahidələr göstərir ki, qurum 2002-ci ili də uğurla başa vurmuşdur. Belə ki, hesabat ilinin sonunda yığılan vəsaitin həcmi 387,3 mil-yard manata, yaxud 692,2 milyon dollara çatmışdı 11. Yəni bir il ərzində Fondun cari ehtiyatları 40%-dən çox artmışdır.

Dövlət Neft Fondu təsis edildikdən sonra dünya maliyyə ba-za-rında bir neçə dəfə (2001-2003, 2008-2009-cu illərdə) böhran baş versə də, 2001-2014-cü illərdə onun ehtiyatları davamlı su-rət-tə artmışdır. Statistika göstərir ki, 2001-ci ildə Fondada toplanan vəsaitin həcmi 492 milyon dol-lar olduğu halda, 2005-ci ildə 1 milyard dolları ötmüş, növ-bəti üç il ərzində isə böyük sürətlə - səkkiz dəfə artaraq 2008-ci ildə 11,2 milyard dollar olmuşdur. Sonrakı dövrdə xərç-lərin ildən-ilə çoxalmasına baxmayaraq, gəlirlərin yüksək səviyyə-si-illik ehtiyatların 2014-cü ilədək ardıcıl art-ma-sına (37,1mlrd dollaradək) imkan vermişdir. Həmin ilin ortalarından neftin qiymətinin üç-dörd dəfə aşağı düşməsi 2015-ci ildə ilk dəfə olaraq illik ehtiyatların 9,5% (33,57 mlrd dollaradək) azalması ilə nə-ti-cələndi. Buna baxmayaraq, görülən tədbirlər bu neqativ mey-nin qarşısını alaraq valyuta ehtiyatlarını qorumağa şərait ya-rat-tı. 2016-cı ildə Fondada toplanan ehtiyatların həcmi cüzi də olsa, azalaraq 33,15 mlrd dollar təşkil etmişdir. Amma 2017-ci ildə bu vəsait artaraq 35,8 mlrd dollara, 2018-ci ildə 38,5 mlrd dollara, 2019-cu ildə isə 43,3 mlrd dollara çatmışdır 12.

Qeyd etmək lazımdır ki, fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Neft Fondunun vəsaitləri Əsasna-mə-də nəzərdə tutulduğu kimi, strateji əhəmiyyətli layihələrin və proq-ramların həyata keçirilməsi üçün istifadə olunaraq ölkənin so-sial-iqtisadi inkişafı sahəsində mühüm rol oynamışdır. 2003-cü ildən etibarən vəsaitlərin müəyyən hissəsi həm də dövlət büdcəsinə

köçürül-müşdür. Həmin ildə ilk dəfə büdcəyə ayrılmış 100 mln AZN onun gəlirlərinin 8,2%-ni təşkil edirdisə, 2013-cü ildə bu məbləğin həcmi əsaslı şəkildə artaraq 11350 mln AZN, dövlət büdcəsinədə payı isə 58,2% olmuşdur. Sonrakı illərdə köçürmələrin səviyyəsi aşağı düşsə də (məsələn, 2017-ci ildə 6100 mln AZN, 2018-ci ildə 10959 mln AZN), 2019-cu ildə yenidən artaraq 11364 mln AZN-ə çatmışdır. Ümumilikdə isə 2003-2019-cu illərdə Neft Fondunun ehtiyatlarından dövlət büdcəsinə köçürülmüş 99,94 milyard AZN ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı məsələlərin həllinə ciddi töhfə vermişdir 13.

Bununla yanaşı, Neft Fondu digər strateji əhəmiyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsini də həyata keçirmişdir. Məlumdur ki, Dağlıq Qarabağda baş qaldırılmış radikal separatizm və Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın üzləşdiyi qaçqın və məcburi köçkün problemi ölkə üçün kəskin humanitar məsələyə çevrilmişdi. Ona görə də böyük məhrumiyyətlərə düçar olmuş həmin sakinlərin ağır sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə ciddi tədbirlərin görülməsi zəruri idi. Bu isə böyük maliyyə vəsaiti tələb edirdi. Neft gəlirlərinin artması ilə bu problemlərin həllinə başlamaq imkanı yarandı. Qeyd edildiyi kimi, qurumun fəaliyyətə başladığı ilk ildə maliyyə vəsaiti ayırdığı yeganə layihə məhz öz yurdundan didərgin düşmüş insanların məskunlaşması üçün yeni qəsəbələrin tikilməsi ilə bağlı idi. Bu məqsədlə ayrılan vəsaitin həcmi ildən-ilə artırılmışdır. Ümumiyyətlə, 2001-2019-cu illərdə bu sahəyə 2 milyard 503 milyon AZN xərclənmişdir 14.

2002-2006-cı illərdə inşa olunmuş BTC ixrac boru kəmərinin tikintisində Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşdirilməsinə isə 297,9 mln AZN (312,6 mln dollar) yönəldilmişdir. İcrasına 2006-cı ildə başlanmış Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin tikintisində daha çox – 779,6 mln AZN vəsait sərf olunmuşdur. Həmin ildən həyata keçirilən daha bir böyük infrastruktur layihəsinə – Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına maliyyələşdirilmənin sonuna qədər, yəni 2018-ci ilədək 1469,5 mln AZN maliyyə vəsaiti ayrılmışdır.

Azərbaycanın təşəbbüsü ilə 2007-ci ildən tikintisi başlanmış strateji əhəmiyyətli Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinə isə qurum bütövlükdə 2018-ci il də daxil olmaqla 748,5 mln AZN xərcləmişdir.

Fondun vəsaitlərinin istifadə istiqamətlərindən birini də “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsi təşkil edir. 2018-ci ildə başa çatan bu maliyyələşməyə 212,6 mln AZN vəsait sərf olunmuşdur 15.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, bir sıra digər layihələrin də icrası Neft Fondu vəsaitlərinin hesabına təmin edilmişdir. Məsələn, “Cənub qaz dəhlizi” layihəsində Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşdirilməsinə 2014-2017-ci illərdə 1530,3 mln AZN (1232,1 mln dollar) yönəldilmişdir 16. Habelə Xəzər dənizində üzən qazma qurğusunun tikintisi məqsədilə “Azerbaijan Rigs” MMC-yə 904,6 mln dollar ayrılmış və layihənin icrası 2018-ci ildə başa çatmışdır 17.

Beləliklə, Dövlət Neft Fondunda toplanan ehtiyatlar sayəsində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında mühüm yer tutan layihələrin gerçəkləşdirilməsi mümkün olmuşdur. Fondun gəlirləri ölkənin maliyyə müstəqilliyinə və sərbəst iqtisadi addımlarına əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla da Fond iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, Azərbaycanın regional əhəmiyyətli strateji layihələri uğurla həyata keçirməsinə çox böyük töhfəsini vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Независимая газета. - 1999, 30 декабря.
2. <https://www.oilfund.az/storage/images/qqh59kviix.pdf>
3. <https://www.oilfund.az/storage/images/8mm3o1rrnt.pdf>
4. ARDNF. İllik hesabat, 2004. Bakı, 2005, s.39-40;
<https://azertag.az/xeber/1270462>
5. Respublika. – 2001, 4 yanvar.
6. ARDNF. İllik hesabat, 2001. Bakı, 2002, s.34; Respublika. – 2002, 23 yanvar.
7. ARDNF. İllik hesabat, 2001, s.50.
8. Respublika. – 2002, 23 yanvar.
9. ARDNF. İllik hesabat, 2002. Bakı, 2003, s.21.
10. Yenə orada, s.23-27.
11. Yenə orada, s.6.
12. ARDNF. İllik hesabat, 2001-2018. Bakı, 2002-2019; www.oilfund.az
13. ARDNF. İllik hesabat, 2015, s.31-32; ARDNF. İllik hesabat, 2017, s.40- 41;
ARDNF. İllik hesabat, 2018, s. 34: www.oilfund.az/report-and-statistics/get-download-file/7_2019_tam.pdf
14. ARDNF. İllik hesabat, 2001-2018; www.oilfund.az/report-and-statistics/get-download-file/7_2019_tam.pdf
15. Yenə orada.
16. ARDNF. İllik hesabat, 2017, s.47.
17. www.oilfund.az/projects/11